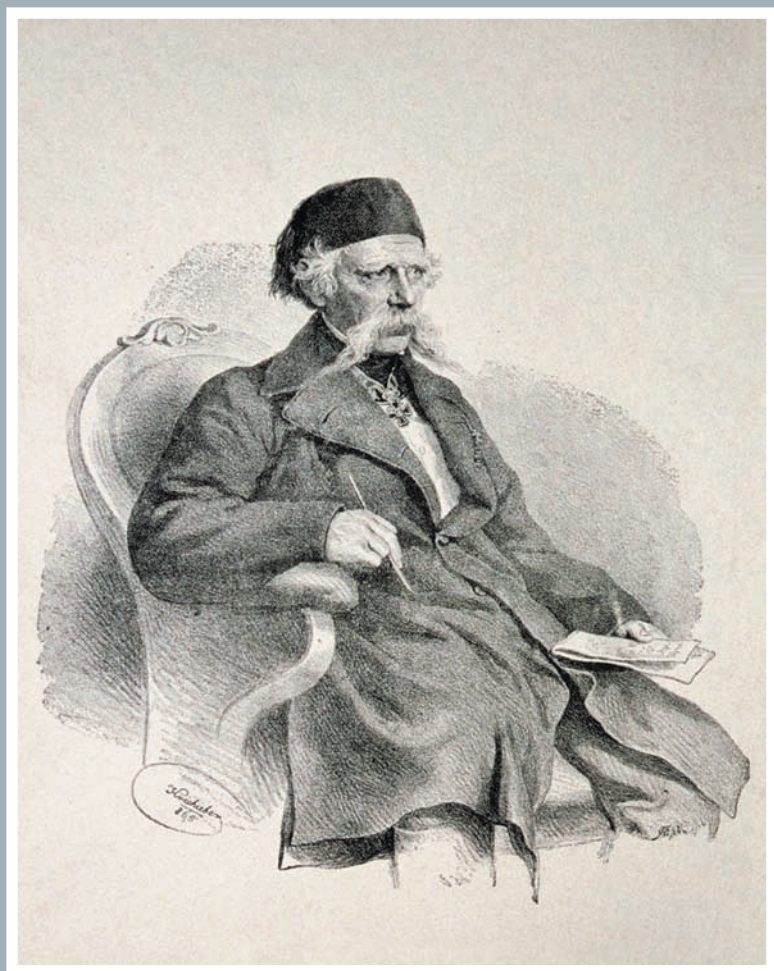

КОМУНИКАЦИЈЕ МЕДИЈИ КУЛТУРА

ГОДИШЊАК
ФАКУЛТЕТА ЗА КУЛТУРУ И МЕДИЈЕ

КОМУНИКАЦИЈЕ, МЕДИЈИ, КУЛТУРА

**Годишњак
Факултета за културу и медије
Мегатренд универзитета у Београду**

Београд, 2014.

КОМУНИКАЦИЈЕ, МЕДИЈИ, КУЛТУРА • Број 6, година VI (2014)
Годишњак Факултета за културу и медије Мегатренд универзитета у Београду

Издавач:

Мегатренд универзитет, Факултет за културу и медије, Београд, Гоце Делчева 8

За издавача:

Проф. др Драган Никодијевић, декан Факултета за културу и медије

Главни и одговорни уредник:

Проф. др Мирко Милетић

Редакција:

Проф. др Зоран Аврамовић, Завод за унапређивање васпитања и образовања у Београду

Проф. др Милан Брдар, Институт друштвених наука у Београду

Проф. др Биљана Ратковић Његован, Универзитет у Новом Саду

Проф. др Драган Ђаловић

Проф. др Виолета Цветковска Оцокољић

Проф. др Миомир Петровић

Проф. др Будимир Поточан

Доц. др Зоран Арацки, Универзитет у Нишу

Доц. др Марко М. Ђорђевић, Универзитет у Крагујевцу

Доц. др Филип Шкиљан, Институт за миграције и народности у Загребу

Доц. др Звездан Вукановић, Универзитет Доња Горица у Подгорици

Доц. др Нада Торлак

Доц. др Љиљана Манић

Доц. др Наташа Симеуновић Бајић

Доц. др Маја Радонић

Научни савет:

Проф. др Слободан С. Пајовић, ректор Мегатренд универзитета, Београд

Проф. др Миливоје Павловић, проректор Мегатренд универзитета, Београд

Проф. др Ма Си Пу, члан Кинеске академије друштвених наука, Пекинг

Проф. др Валтер Маношек, Факултет друштвених наука, Универзитет у Бечу

Проф. др Пол Шоп, професор емеритус Вирџинија универзитета, САД

Проф. др Тетсуа Сахара, Универзитет Меџи, Токио

Др Андреј Шемјакин, Институт за славистику Руске академије наука, Москва

Проф. др Драган Никодијевић, декан Факултета за културу и медије,

Мегатренд универзитет, Београд

Проф. др Мирко Милетић, продекан за II и III степен студија и науку

Факултета за културу и медије, Мегатренд универзитет, Београд

Директор Издавачке делатности:

Бранимир Трошић

Секретар редакције:

Александра Бокан, мастер

Техничко уређење:

Бранимир Трошић

Тираж:

300 примерака

ISSN 1821-0171

Насловна страна

„Вук Стефановић Караџић“, аутор Јозеф Крихубер, литографија, 1865.

САДРЖАЈ

ЈУБИЛЕЈИ

СТО ПЕДЕСЕТ ГОДИНА ОД СМРТИ ВУКА СТЕФАНОВИЋА КАРАЏИЋА

Татјана Костић

ЗНАЧАЈ ВУКА СТЕФАНОВИЋА КАРАЏИЋА

У ПОВЕЗИВАЊУ СРПСКЕ КУЛТУРЕ СА ЕВРОПСКОМ ЦИВИЛИЗАЦИЈОМ 3

СТО ГОДИНА ОД ПОЧЕТКА ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Маја Радонић

ПЕСНИК ВЕЛИКОГ РАТА МИЛУТИН БОЈИЋ 29

Саша Ђ. Ружесковић

ГЕГУЛА (РЕПОЊА) У РАТУ 47

Ивана Ерцеговац, Саша Ђ. Ружесковић, Марко Средојевић

САМСОН ЧЕРНОВ: ТВОРАЦ СИМБОЛА СРПСКОГ ВОЈНИКА ИЗ ВЕЛИКОГ РАТА

– ФОТОГРАФИЈЕ „ОКО СОКОЛОВО” 75

ПОВОДОМ 450. ГОДИШЊИЦЕ РОЂЕЊА НАЈВЕЋЕГ ДРАМСКОГ ПИСЦА

Драган Никодијевић

ШЕКСПИРОВ ГЛОУБ ТЕАТАР 101

КОМУНИКАЦИЈЕ

Михајло Миња Ђорђевић

СЕМИОТИКА СУБЛИМИНАЛНИХ

АУДИОВИЗУЕЛНИХ МЕДИЈСКИХ ПОРУКА

И ГЕШТАЛТ ТЕХНИКЕ ЊИХОВЕ МАНИПУЛАЦИЈЕ 115

Татјана Миливојевић

КЉУЧНИ ФАКТОРИ ЛЕКОВИТЕ

ИНТЕРПЕРСОНАЛНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ: ПСИХОТЕРАПЕУТСКИ МОДЕЛ 155

Ирина Милутиновић

СПЕЦИЈАЛИСТИ ЗА ПОЛИТИЧКО КОМУНИЦИРАЊЕ

– РАЗВОЈ ДЕЛАТНОСТИ У ИСТОРИЈСКОЈ ПЕРСПЕКТИВИ 177

Марија Алексић, Љиљана Манић, Мирјана Танкосић СТРАТЕШКА УЛОГА ИНТЕРНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ У СТВАРАЊУ ОРГАНИЗАЦИОНЕ КУЛТУРЕ И РЕПУТАЦИЈЕ	201
Слободан Вулетић ОДНОСИ С ЈАВНОШЋУ ШКОЛСКИХ УСТАНОВА ПРЕМА „СТРАТЕГИЈИ РАЗВОЈА ОБРАЗОВАЊА У СРБИЈИ ДО 2020. ГОДИНЕ”	215
Леана Вучковић ЗНАЧАЈ НЕВЕРБАЛНИХ ЗНАКОВА У ИГРАЊУ ДРУШТВЕНИХ УЛОГА У ИНТЕРПЕРСОНАЛНОМ КОМУНИЦИРАЊУ	229
Марија Боранијашевић СПЕЦИФИЧНОСТИ ПРОЦЕСА КОМУНИЦИРАЊА СОЦИЈАЛНО ИЗОЛОВАНЕ И ГЛУВОНЕМЕ ДЕЦЕ УСЛЕД КАСНЕ ИЗЛОЖЕНОСТИ ЈЕЗИКУ	249
Будимир Поточан ПЛАНЕТАРНО ЕКСКЛУЗИВНА ВЕСТ НА ПРИМЕРУ НОВИНСКЕ АГЕНЦИЈЕ	267

МЕДИЈИ

Мирко Милетић МЕДИЈСКИ ЈАВНИ СЕРВИСИ У СРБИЈИ	289
Биљана Ратковић Његован, Сенка Бенгин ПРОЦЕС МОНИТОРИНГА МЕДИЈА У ОКРУЖЕЊУ НОВИХ МЕДИЈСКИХ ТЕХНОЛОГИЈА	317
Мирјана Танкосић, Драгана Трифуновић УЛАГАЊЕ У РАЗВОЈ ТЕЛЕВИЗИЈСКИХ ПРЕДУЗЕЋА КРОЗ ИМПЛЕМЕНТАЦИЈУ ИНОВАЦИЈА И КРЕАТИВНОСТИ У САВРЕМЕНИМ ДРУШТВЕНИМ И МЕДИЈСКИМ УСЛОВИМА	329
Илеана Милић ПОЛИТИЧКА УПОТРЕБА ТАБЛОИДА У СРБИЈИ	347
Војислав Тодоровић МЕДИЈИ, ОМЛАДИНА И КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	363

КУЛТУРА

Миомир Петровић НАРАТОЛОШКА АНАЛИЗА ФИЛМА ВИМА ВЕНДЕРСА „НЕБО НАД БЕРЛИНОМ”	377
Радомир В. Ивановић КЊИЖЕВНИ МИТ О ШЋЕПАНУ МАЛОМ У ДЈЕЛИМА СТЕПАНА ЗАНОВИЋА, ПЕТРА ДРУГОГ ПЕТРОВИЋА ЊЕГОША И СТЕФАНА МИТРОВА ЉУБИШЕ	395

Тамара Никезић	
УТИЦАЈ КУЛТУРЕ ДЕВЕТНАЕСТОГ ВЕКА НА РИХАРДА ВАГНЕРА	423
Виолета Цветковска Оцокољић, Татјана Цветковски, Срђан Сремац	
КОДОВИ НЕОЛИТА И САВРЕМЕНИ СРПСКИ СЛИКАРИ	
БОГИЊА ЖАБЉЕГ ОБЛИЧЈА – ДУХ ОГЊИШТА	437
Наташа Костић	
ТАИЋИ УЧЕЊЕ У ПРОМЕНИ ЦОУА	
– НАСТАНАК И ЗНАЧЕЊА ДРЕВНОГ СИМБОЛА ЈИН И ЈАНГ	455
Николина Врцел, Ана Јурчић, Андреа Бучалина Матић	
ДОКТРИНА КИНЕСКОГ МЕНАЏМЕНТА – ПОУКЕ ЗА САВРЕМЕНЕ ЛИДЕРЕ	469
Катарина Закић, Оливера Милутиновић	
КУЛТУРНИ КОНФЛИКТИ У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ	487
Татјана Цветковски, Ана Ланговић Милићевић, Виолета Цветковска Оцокољић	
СРБИЈА У ГЛОБАЛНОЈ ЕКОНОМИЈИ БАЗИРАНОЈ НА ЗНАЊУ	509
Славица Стевановић	
ТРАНСФЕР ИДЕОЛОГИЈЕ У НАУКУ	529

ПРИКАЗИ

Радивоје Петровић	
ВРЕМЕ ИСКУШЕЊА	547
Нада Торлак	
НОВИНАРСКИ ЖАНРОВИ У ЕРИ ПОСТЖУРНАЛИЗМА	553
Александар Стојановић	
ЗАОКРУЖЕНА СТУДИЈА О РОМИМА У СРПСКОЈ ШТАМПИ	557

БЕЛЕШКЕ О АУТОРИМА

CONTENTS

JUBILEES

ONE HUNDRED AND FIFTY YEARS SINCE THE DEATH OF VUK STEFANOVIĆ KARADŽIĆ

Tatjana Kostić THE SIGNIFICANCE OF VUK KARADŽIĆ AND CONNECTING SERBIAN CULTURE WITH EUROPEAN CIVILIZATION	3

ONE HUNDRED YEARS FROM THE BEGINNING OF THE FIRST WORLD WAR

Maja Radonjić MILUTIN BOJIĆ – POET OF THE GREAT WAR	29
Saša Đ. Ružesković GEGULA (REPONJA) IN WAR	47
Ivana Ercegovac, Saša Đ. Ružesković, Marko Sredojević SAMPSON TCHERNOFF: CREATOR OF SYMBOL FOR SERBIAN SOLDIERS IN THE GREAT WAR – PHOTOGRAPHY „THE HAWKEYE”	75

THE OCCASION OF THE 450TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF THE BIGGEST PLAYWRIGHT

Dragan Nikodijević SHAKESPEARE'S GLOBE THEATRE	101

COMMUNICATION

Mihajlo Minja Djordjević SEMIOTICS OF SUBLIMINAL AUDIOVISUAL MEDIA MESSAGES AND GESTALT TECHNIQUES OF THEIR MANIPULATION	115
Tatjana Milivojević KEY FACTORS OF HEALING INTERPERSONAL COMMUNICATION: THE PSYCHOTHERAPEUTIC MODEL	155
Irina Milutinović SPECIALISTS FOR POLITICAL COMMUNICATION – THE DEVELOPMENT OF PROFESSION IN HISTORICAL PERSPECTIVE	177

Marija Aleksić, Ljiljana Manić, Mirjana Tankosić STRATEGIC ROLE OF INTERNAL COMMUNICATIONS IN CREATING ORGANIZATIONAL CULTURE AND REPUTATION	201
Slobodan Vuletić PUBLIC RELATIONS EDUCATIONAL INSTITUTIONS ACCORDING TO „THE STRATEGY DEVELOPMENT OF EDUCATION IN SERBIA TO 2020 th YEAR”	215
Leana Vučković SIGNIFICANCE OF NON-VERBAL SIGNS IN PLAYING ROLES IN INTERPERSONAL COMMUNICATION	229
Marija Boranijašević SPECIFICITIES OF THE COMMUNICATION PROCESS OF SOCIALLY ISOLATED AND DEAF CHILDREN DUE TO LATE EXPOSURE TO LANGUAGE	249
Budimir Potočan PLANETARY EXCLUSIVE NEWS AT THE EXAMPLE OF A NEWS AGENCY	267

MEDIA

Mirko Miletić MEDIA PUBLIC SERVICES IN SERBIA	289
Biljana Ratković Njegovan, Senka Bengin THE MEDIA MONITORING PROCESS IN AN ENVIRONMENT OF NEW MEDIA TECHNOLOGIES	317
Mirjana Tankosić, Dragana Trifunović THE DEVELOPMENT OF TELEVISION STATIONS THROUGH THE IMPLEMENTATION OF INNOVATION AND CREATIVITY IN MODERN SOCIAL AND MEDIA TERMS	329
Ileana Milić THE POLITICAL USE OF TABLOIDS IN SERBIA	347
Vojislav Todorović MEDIA, YOUTH AND CULTURAL HERITAGE OF THE REPUBLIC OF SERBIA	363

CULTURE

Miomir Petrović NARRATOLOGICAL ANALYSIS OF FILM WIM WENDERS' „WINGS OF DESIRE”	377
Radomir V. Ivanović LITERARY MYTH ABOUT ŠĆEPAN MALI IN THE WORKS OF STJEPAN ZANOVIĆ, PETAR DRUGI PETROVIĆ NJEGOŠ AND STEFAN MITROV LJUBIŠA	395
Tamara Nikezić THE INFLUENCE OF CULTURE IN NINETEENTH CENTURY AT RICHARD WAGNER	423

Violeta Cvetkovska Ocokoljić, Tatjana Cvetkovski, Srdan Sremac GODDES IN THE FROG'S APPEARANCE – SPIRIT OF THE HEARTH: NEOLITHIC CODES AND MODERN SERBIAN PAINTERS	437
Nataša Kostić TAIJI TEACHING IN THE CHANGE OF ZHOU – ORIGINS AND MEANING OF THE ANCIENT YIN-YANG SYMBOL	455
Nikolina Vrcelj, Ana Jurčić, Andrea Bučalina Matić DOCTRINE OF CHINESE MANAGEMENT - LESSONS FOR CONTEMPORARY LEADERS	469
Katarina Zakić, Olivera Milutinović CULTURAL CONFLICTS IN A GLOBALIZED WORLD	487
Tatjana Cvetkovski, Ana Langović Milićević, Violeta Cvetkovska Ocokoljić, PhD SERBIA IN THE GLOBAL KNOWLEDGE-BASED ECONOMY	509
Slavica Stevanović TRANSFER OF IDEOLOGY INTO SCIENCE	529

REVIEWS

Radivoje Petrović TIME OF TEMPTATION	547
Nada Torlak JOURNALISTIC GENRES IN THE EPOCH OF POST JOURNALISM	553
Aleksandar Stojanović CIRCLED STUDY ON ROMAS IN SERBIAN PRESS	557

NOTES ABOUT THE AUTHORS

ЈУБИЛЕЈИ

Татјана Костић*
Завод за уџбенике
Београд

ЗНАЧАЈ ВУКА СТЕФАНОВИЋА КАРАЦИЋА У ПОВЕЗИВАЊУ СРПСКЕ КУЛТУРЕ СА ЕВРОПСКОМ ЦИВИЛИЗАЦИЈОМ

Сажетак: *И на почетку двадесет првог века Срби се суочавају са питањем односа Србије и Европе, Србије и света. Још увек смо у потрази за идентитетом. Сложен је одговор и на питање од када Србе треба рачунати у европски народ. Темељи модерне српске државности су постављени током Устаника (1804, 1815). Вук Стефановић Караџић је највише допринео европској интелекцији српске културе. Срби су имали историјски дисконтинуитет, али ипак постоји културни континуитет. Први западни културни покрет који Срби прихватају јесте просвећеност преко кога Доситеј Обрадовић поставља темеље српској модерној, новој доба. Вук је највише од свих ојачао српско национално биће и такође је највише од свих укључио Србе у Европу. Вук је био човек свој, новој доба, код кога су револуционарно и национално били у духу актуелних европских дешавања повезаних са утемељењем модерне нације. Култура је социјални капитал преко кога земље пређеће свету свој домет у први свет, њу творе личности које превазилазе, стварају и надилазе околности, разлике, време...*

Кључне речи: ВУК СТЕФАНОВИЋ КАРАЦИЋ, НОВОВЕКОВНА СРБИЈА, КУЛТУРНИ КОНТИНУИТЕТ, ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ, НАЦИОНАЛНИ И ЕВРОПСКИ ТОКОВИ, КУЛТУРНИ КАПИТАЛ.

* Контакт: 7tatjana@gmail.com

1. Однос Србије и Европе

„Ко смо и шта смо, ошкуда долазимо и куда идемо?”

Побуњена раја и крошци маловарошани, устаничке војводе и царски генерали, „источни” шрџовци, митрополијци, тувернадури, траждани, хајдуци, силеције, пандури, измећари, вождоубице, ускоци, туслари, морейловци, пастшири, френшери... Сколасџика, православље, шуђе језиковке, и шући плушарси, барокни олшари по Лици и у Бачкој, цркве брвнаре по Шумадији, врачаре, нарикаче, србуље у сребро и злато оковане, латинске и славјанске оде, романџическа собиџија, псалшери, јеванђеља, таџке, бајке, поскочице, јуначке песме, калфенске винопојке и девојачке шутованке, манастири, рускославјанске школе и православно-ујарске гимназије. Делиради, Грахова, Мишари, посечене главе на бегемима, шойске и босанске буне, чиновници у руским и аустријским мундирима, крв проливена на Валмију, у Италији и код Лајпцига, бежање у Русију, многа смрти и многа црних Јуџовића Мајки.

Једни смо се продавали за рубље и форинџе, други смо ариџовали часно и пошџено за исти новац. У шућој земљи, на шућим пољима траничарили смо, фелдвебловали и шерали волове у Будим, Беч и Трџ. Цареви су нам се звали Терезије и Фрање, Александри и Николе. Душана и Лазара пледали смо само на манастирским зидовима и на сликама ошиснуџим са бакрореза.

Расџеџи између сџаринских цехова, шребника, часловаца, славјанског језика и руског појања, на једној, и Евроџе, на другој сџрани, шражили смо се цео век и више, још од сеобе Чарнојевића, на друмовима који са Балкана воде у свеш, у будућност. И вечно смо се пиџали јесмо ли Славеносерби, Сербџи, Раџи, Серби, или само Срби.” (Поповић, М. 1964: 378)

Миодраг Поповић, историчар српске књижевности, истовремено сликовито и таксативно представља национални и културни пут српског народа. У истом тексту Миодраг Поповић наводи да су знаменити Срби крчили пут напред и да су народ „разбијени, истргани, расути на све стране” тражили, окупљали и веровали у „нам бизум ослун” (наша ће бити слава).

Шта чини српску културу и какав је њен однос са европском цивилизацијом? У чему је прихватање Србије од стране Европе, као и прихватање Европе од стране Србије (оних правила и стандарда који чине Европу)? Потребно је размислити зашто је европски вид одобравања потребан српском народу. И што је најважније – да ли Срби могу себе да прихвате ако нису уважени од стране Европе. И на почетку двадесет првог века Срби се суочавају са давно отвореним питањем своје државе и друштва, као и са односом Србије и Европе, Србије и света. Поседујемо све оно што чини идентитет народа: корене, језик, писмо, духовно и културно наслеђе, веру, географско-природне одлике, изворне каракте-

ристике становништва, домете у области науке и уметности... И још увек смо у потрази за идентитетом.

Сложен је одговор и на питање од када Србе треба рачунати у европски народ. Има аргумената да је то одвајкада, или да је од доласка Словена на Балкан, или да је то неоспорно тек после ослобађања од Турака у устанцима 1804. и 1815. године. Ако се прихвати став да су Срби и пре деветнаестог века део Европе, ипак се мора признати да је нововековна Србија настала са пет векова закашњења у односу на европске нације.

Темељи модерне српске државности су постављени током првог устанка (1804-1813), да би тек седам деценија касније на Берлинском конгресу (1878) дошло до међународног признања државне независности и суверености нововековне Србије. Процес признања Србије, у извесном смислу, ипак ни данас није доведен до краја. Сагледавањем прошлости стичемо и сазнања неопходна да се у свом добу нађемо и снађемо.

Љубинко Милосављевић је на научном скупу *Друштвена и политичка мисао Вука Караџића*, који је 2005. године организовала Српска академија наука и уметности у наслову свог реферата *Вук и Милош – обнова српске државности и нова духовности* истакао две заслужне личности које су свака на свој особен начин обавиле различите националне послове.

„Обојица су били сиротињској, сељачкој порекла, као што је уосталом био сав наш народ, у коме тада друштвој породициједитрејошово да није било. Милош је био неписмен и то у главном остао до краја живота, Вук је био самоука, несистематично образована особа, којој је лична и национална судбина одредила да посвршава велике националне културне послове.” (Милосављевић, Љ. 2005: 131)

Милосављевићево виђење значајних нововековних личности треба допунити и претечама Вука и Милоша, Доситејем и Карађорђем који су у складу са временом свог деловања такође незаобилазни у новијој српској политичкој и културној историји.

Ипак, даровити појединац, интелектуалац, устаник који је највише допринео европској интеграцији српске културе је Вук Стефановић Караџић. Значај његовог деловања је толики да се и период српске историје у којем живи и ствара, рачуна и назива по њему иако је имао још истакнутих савременика (устаници, владари, црквени великодостојници, оснивачи и чланови учених друштава, професори, писци, велепоседници). „Предвуковски период” и „Вуково доба” – постале су одреднице српске историје и културе. Вук је имао и противнике и подржаваоце и епигоне у свом веку, па и данас не јењава интересовање за његов културни допринос и опредељивање „за и против”.

2. Култура и цивилизација

Култура и цивилизација су општи појмови, комплексног, развојног и противречног садржаја. Проблем дефинисања културе и/или цивилизације није лако решив. Могуће је идентификовати тројаке односе појмова културе и цивилизације: антиноми, синоними, субординари.

Култура је врло слојевит појам, а значење и употреба су му шаролики. Најуже значење се односи на специфичне духовне активности којима се баве културни ствараоци, уметници, интелектуалци, по овоме је култура елитна област. Најшире схватање културе подразумева све што човек ствара духовно и материјално, свет у коме живи, а није искључиво свет природе. Под културом се може сматрати и целокупан живот једног народа. Култура је и друштвено наслеђе које појединац добија од групе којој припада. Складиште акумулираног знања је такође једно од схватања културе. Култура је и начин мишљења, осећања, веровања, умећа, понашање, односи међу људима, организација, институције, правила, делатности и активности...

Цивилност се огледа у опхођењу људи, пристојности, толерантности, дијалогу којим се решавају сукоби. Цивилност је одлика грађанства, цивилно друштво је образовано супротно друштву средњовековног раздобља (свештено-властелинско-војно). Концепт о цивилном друштву јавио се као супротност оживљавању феудалног наслеђа и као противљења апсолутизму током кога је власт настојала да подреди себи све што је у њој постојало. Цивилно друштво има либералан дух и противи се апсолутистичкој држави. Велика идеја о цивилизованом друштву је дело умова модерног доба.

У периоду просветитељства расте оптимизам у погледу усавршавања човека путем побољшања нарави, интелектуалног напредовања... Интелектуални напредак је означавао меру прогреса. Мисија је почињала од појединца који је своја искуства делио и преносио на масе, утичући на њихов преображај. Западне земље крајем 18. и почетком 19. века су виђене као цивилизацијске које треба да помогну остатку света; нарочито је слављена мисионарска улога Француске. Волтер по коме се читав 18. век назива Волтровим веком, сматрао је да је добар живот еквивалент цивилизације и да су његове одлике: добра владавина, разборита филозофија, материјално благостање, естетски укус, истанчани манири, ширење знања и културних творевина.

Иако су просветитељи имали велика очекивања од цивилизације, обрт је донео француски филозоф Жан Жак Русо, такође просветитељ, који је критиковао напредак цивилизације као човеково удаљавање од природе. Ослањајући се на Русоово учење, романтичари у цивилизацији

виде деструкцију и отуђење, а идеализују културу (ово преузимају револуционари из периода романтизма). Романтизам уздиже народну културу, народни језик, народну историју, народну духовност, уздиже се држава која се идентификује с културом и нацијом.

Периодизација историје Л. Моргана и Ф. Енгелса на дивљаштво, варварство и цивилизацију довела је до промене у разумевању цивилизације тако да је цивилизација почела да се посматра као виши облик културе, као највиша фаза у развоју човечанства.

Теорије о култури и цивилизацији су бројне. У овом излагању културу сагледавамо као национално обележје, а цивилизацију сагледавамо као шири појам, карактеристичан за простор Европе и света који има тековине цивилног – грађанског друштва, либералног, које се залаже за систем који обезбеђује квалитетан живот у заједници; цивилизација су општечовечанска остварења корисна и неопходна свим људима, без обзира на веру, расу и нацију.

Српска култура се увек колебала између источног и западног модела. Од новог века до данас разапињала се између руског и германског утицаја. Ширење културе је појава која се означава као културна динамика у оквиру које се могу разликовати: акултурација, асимилација, дифузија. Срби су током своје историје много пута били у опасности да ће културно бити угрожени, па су се ипак одржали и њихова култура је дифузијом само обогаћена. Фернан Бродел, француски историограф, разматра Рајну и Дунав као духовну границу европске цивилизације на којој је некад Рим зауставио своја освајања. Српски народ се такође налази на Дунаву, тј. на граници европске цивилизације.

Немци су после пораза Пруске на Јени (1806) од стране Наполеона започели супротстављање појмова цивилизације и културе. Немачки народ се уједињује на принципу немачке културе коју величају као оригиналну. За њих је цивилизација појам који везују за Француску и Наполеонова освајања. Према немачком поимању култура је везана за уметност и духовност, за онтолошко и тиме је сврстана у више сфере, док је цивилизација сматрана пролазном и сводили су је на размену материјалних добара, технологију. Важно је имати на уму немачки модел схватања културе и цивилизације јер су Срби у великој мери, управо преко германског утицаја обликовали своју нововековну културу. Када се посматра Вуков рад неизоставно се мора узети у обзир да је живео и интелектуално се формирао у Аустрији као и да је боравио у Немачкој и контактирао са Немцима (Вук живи у Бечу, борави у Халеу и Лајпцигу, Јернеј Копитар преноси Вуку идеје Хердера, Гетеа и Грима одушевљава српски народни дух, Леополд Ранке у сарадњи са Вуком пише о српској револуцији...).

3. Корени српског културног идентитета

Српска култура може се пратити од стварања државе Немањића у средњем веку. Све што се догодило пре Немањиног доласка на власт пало је у заборав и ишчезло из живе историјске свести. Пренебрегавање да је нешто било пре, став је и Светога Саве и Стефана Првовенчаног. И један и други су очеви биографи, али очигледно намерно прећуткују све што претходи Немањићима. Иако нису искључиво Немањићи почетак наше историје, преокрет који се са њима догодио је толико далекосежан да се донекле све раније чини као предисторија. Држава Немањића се одржала око два столећа, напредовала је од жупаније, преко краљевства до царства. У свести српског народа остаће идеалан образац државе коме ће тежити све наше политичке формације. Упоредо с политичком и верском еманципацијом српске државе, одвијали су се формативни процеси на свим плановима националног живота. То је период формирања српске политичке и културне индивидуалности. Та самосвојна и самосвесна култура оставила је дубок траг у колективној свести народа. Ниједна наша каснија државна творевина није на тај начин изградила свој културни идентитет. Срби су се тада издвојили од околних народа својом културном индивидуалношћу с изразитим народносним обележјима. Почетак српске културе обележавају личности Стефана Немање и Светог Саве, најпре као државотворци, а Сава још и као књижевник и просветитељ.

Савин одлазак из Србије, боравак на изворима духовности и учености, после чега је уследио повратак у Србију и унапређење државе и просвећивање народа, прелазак с рада на личном усавршавању на усавршавање других, лик Саве као просветитеља, учитеља народа, цивилизатора своје отаџбине – образац је који ће се у српској култури поновити у мисионарству Доситеја Обрадовића и Вука Караџића. Код Вука је овај момент појачан чињеницом да, поред цивилизацијских европских тековина које настоји да уведе у Србију, он представља Европи српску културу.

Српска култура се најјасније може пратити преко српске књижевности и хришћанства. Српски манастири су били и остали оличење и чувари српске културе, писмености и вере. Уосталом, утемељивач српске културе је Свети Сава. Оригинално светосавље утиче на прихватање хришћанства, а Свети Сава је и први српски писац. Конституисање државе, цркве и књижевности код Срба је сједињено.

Судбина српске културе је нестабилност, повремено јој је претило ишчезнуће. Стварана је и у оквиру и ван националне територије, често у удаљеним центрима међу којима нису постојале везе (Турска, Аустроугарска, Дубровник, Хиландар). Научници се не слажу приликом сагле-

давања континуитета српске културе од нестанка државе Немањића па до новог доба. Положај једног народа могуће је сагледати кроз тематику националне књижевности јер књижевност и уметност поред тога што су чиниоци културе, истовремено су и бележнице свега што се дешава у једном друштву; уосталом књижевност и уметност су непосредни одјаци друштвених токова. Јован Скерлић сагледавајући књижевност пре епохе просвећености, у читавој српској култури види дисконтинуитет, а Јован Деретић у истом уочава континуитет и види у основи српске културе колективно, народно начело наводећи да се са појавом Доситеја и Вука убрзава српска културна свест. Према Деретићу, без обзира на сва раздвајања, постојала је јасна свест о властитом почетку, традицији и имену код Срба. Свест о идентитету јесте интеграциони чинилац српске културе. Срби су имали историјски дисконтинуитет, али ипак постоји културни континуитет. Оно што је почело паганским обредима, било у средњем веку у делу Светог Саве, преносило се кроз доба турског владања преко непознатих писара, као и преко народних гуслара преко Доситеја и Вука, па све до Андрића и Црњанског и даље – све је то део једне заједничке историје која подразумева и обликује српско културно предање.

У Европи средњевијековно раздобље траје од 5. до 15. века (пад римске империје –почетак епохе ренесансе). Ипак, развој је у различитим деловима Европе неравномеран. У феудализму хришћанска црква доминира над свим сферама живота. Цркве су најважније грађевине. Манастири су духовни и културни центри. Свештеници, као једини писмени људи обављају духовне дужности и световне послове. Службени језик је језик цркве, то је језик образовања. Пољопривреда је главна грана привреде (земљорадња и сточарство).

Ново доба, нови век траје од ренесансе до 20. века. Нововековни период се дели на период до Француске буржоаске револуције (1789) и после Револуције. Поред других промена, јављају се тежње да народни језици постану инструменти културе. Наука и филозофија се одвајају од цркве. Развија се техника. Образовање се заснива на световности, научности и стручности. Расте број школа у којима се описмењавају масе.

Тек је деветнаести век за Србе ново доба. У време пре Устанака, српски живаљ под Турцима има све наведене друштвене карактеристике средњег века. Знаменити балканолог Сима Трајковић оцењује Србију пред устанак као земљу ближу неолиту него средњевијековним узорима. За Србе су 18. и 19. век време преображаја које обележавају прекретнички догађаји: Велика сеоба и Први српски устанак. Геополитички положај народа се изменио. У периоду новог доба Срби су просторно распршени, налазе се у оквиру Отоманског и Хабзбуршког царства. Чак су и Срби, поданици Хабзбурга, такође, неговали културу средњег века. Они су

дошли на нове територије као народ специфичне културе, различите од окружења у коме су се нашли. Пренели су из постојбине рукописне књиге, иконе, мошти... Српска култура је била поствизантијска. Како би очували свој културни идентитет, Срби су стварали и радили на традиционалним основама. Срби су у оквиру две велике цивилизације, а нису прихватили ни једну од њих, они су православци у оквиру ислама и католичанства. Упоредо се дешавала акултурација и промене које ће формирати културу новог типа. Ова култура је једна од основних претпоставки културног развитка других делова српског народа на путу културне еманципације и борбе за ослобођење. Од Срба који су прешли Саву и Дунав формира се у каснијим друштвеним процесима српска грађанска класа.

Са покретом просветитељства, српски народ прилази европским токовима. Идеје просветитеља мењају цивилизацијске токове, доводе до револуционарности. Просветитељи прокламују слободу, једнакост и братство за све. Њихов мото је: „Знање је моћ”. Марија Терезија (1740-1780) ограничава утицај цркве на државу и просвету, отвара школе. Јосиф II (1780-1790), Патентом о толеранцији, регулише слободу вероисповести, укида кметство; проглашава немачки за званични језик и тиме започиње процес германизације. Срби страхују од реформи просвећених владара јер то води губитку српског идентитета, пошто слаби утицај православне цркве, а обавезно је школовање у немачким школама. Због тога се Срби окрећу Русији и њеној заштити. Посредник Србима приликом преласка од византијске на модерну европску културу била је европеизирана Русија.

Држава-нација је творевина европског порекла, зачета је у позној ренесанси, а завршни процес је током 16-17. века. Успостављање модерне нововековне државе ишло је заједно са рађањем нације. Од почетка модерне епохе, држава се сматра обликом организације која је изнад оних који њоме владају. Нововековна држава не може без ослањања на културу, економију и право. Без културе и њених институција није могуће замислити модерну државу новог доба. Нема ниједне друштвене заједнице без особеног типа културе.

Нововековни темељи код Срба су постављени током Првог и Другог српског устанка. Значај ових устанака у односу на претходне је у томе што они представљају револуцију која је имала двоструки значај: национално-политички и социјални. У овом периоду оформила се и српска модерна култура. У Србији до устанака, доминирала је традиционална усмена култура. Већина устаничких вођа је била неписмена или полуписмена. Ослобађајући се турског ропства, Срби се окрећу интелектуалном потенцијалу српског живља у Аустроугарској. Код Срба се формира нови друштвени слој, грађанска интелигенција, „учена” или „виша класа” српска. Ова класа прво постоји на простору Аустроугарске (центри

су Беч, Пешта, Нови Сад, Сремски Карловци, Трст). Од оснивања Велике школе може се говорити о формирању београдског устанничког круга српске интелигенције, тако да Београд постаје културни центар. Од Првог устанка (1804) до Берлинског конгреса (1878) успостављене су многе најважније институције националне културе:

- 1808. оснива се Велика школа из које 1838.год. настаје Лицеј као претеча универзитета (тек 1905.);
- 1831. Књажевска српска печатана – прва државна штампарија;
- 1832. Народна библиотека;
- 1834. прве новине које настављају традицију „Новина сербских”, покренутих ван Србије 1813;
- 1834. Јоаким Вујић оснива Књажевско-српски театар; 1868. Народно позориште;
- 1844. Народни музеј;
- 1846. прва јавна читаоница;
- 1863. Виша женска школа.

4. Темељи српског новог доба

Први западни културни покрет који Срби прихватају с пуном свешћу о његовом значају јесте просвећеност у 18. веку. Доситеј Обрадовић је централна личност овог периода. У свему што ради истиче неопходност „просвештенија” српског народа. Реч „просвештеније”, тј. просвећеност, тј. просветитељство везана је за појам светлости схваћеног у његовом метафорицином значењу; светлост треба разумети као духовно полазиште, најпре као светлост културе, знања, науке, светлост, људских дела и међуљудских односа. Потребно је истаћи да просвећеност ни као појава, ни као реч није била непознаница Србима. Она је стајала у полазиштима српске културе. Ђирило и Методије, творци словенске писмености, сматрају се просветитељима. Свети Сава има обавезну одредницу првог српског просветитеља. Чак у оквиру народног предања о Светом Сави постоји антологијска, симболично обликована прича у којој Свети Сава гради прозоре и учи народ како да живи лепше и боље, пуштајући светлост у кућу. Средњовековна просвећеност је свакако битно различита због свог примарно теолошког значења, од просвећености коју доноси 18. век. Пре Доситеја, у новим приликама које су настале после Велике сеобе, многи учени Срби схватили су да је просвећивање најпреча потреба народа и оружје против многих зала: Гаврил Стефановић Венцловић, Емануел Козачински¹ Јован Рајић, Захарија Орфелин... Кад је Јосиф II спровео антиклерикалне реформе добио

¹ Димитрије Обрадовић из Србије.

је одушевљене присталице међу образованим Србима. Српски јозефинисти или „националисти“, како су их још звали, видели су у цару духовног ослободиоца, мудрог владара који је у складу са Платоновим идеалом да филозофи владају државом. Преко јозефинизма, Срби су пригрили просветитељство. Специфичност просвећености у хабсбуршким земљама је што се спроводила одозго, од царског престола. То је омогућило и Доситеју Обрадовићу да обелодани свој програм. Тај програм је обухватао питања језика као инструмента демократизације културе, европеизацију, филозофску критику стварности, оријентацију на морална и политичка питања, осуду верских гоњења, толеранцију... Књижевност је за Доситеја била главно средство у ширењу идеја.

Посматрано у целини, дело Доситеја Обрадовића је симбиоза филозофије или науке, како је он радије говорио, и књижевности. Циљ рада му је била пропаганда да народ припреми на слободно мишљење и расуђивање, да се реши предрасуда и досегне највиши облик слободног мишљења – критичко мишљење. Основу Доситејевог програма чини наука и ако се анализирају његови радови, види се да је то наука о моралу, „наравоучитељна“ филозофија, етика. Проблем практичног живота и делања је тематски најраспрострањенији проблем Доситејеве филозофске мисли.

Књижевно-просветитељски рад Доситеј је започео 1783. године са два дела *Писмом Хараламџију* (програмски манифест) и првим делом аутобиографије *Живош и прикљученија*. Иако пише аутобиографију, код Доситеја је главна окренутост другима, идејама, то је широка експликација просветитељског учења примењена на српске прилике. У овом делу је изложио неопходност заокрета од традиционалне црквене културе ка грађанској култури. Потребно је од Доситејевих дела поменути још и *Совјетше здраваго разума* (1784) у којима је изнео културни програм од општенационалног значаја, у коме су нашле место школе, штампарије, васпитање младежи, васпитање жена, списак научних дисциплина које треба учити. Доситеј први у нашој нацији употребљава изразе: етика, персона, женска права...

Као што је Свети Сава поставио темеље старијег дела српске културе, тако и Доситеј поставља темеље српског модерног, новог доба, и то синтезом источне и западне европске културе, са животворним народним наслеђем. Постоји историјски податак, надасве необичан животни чин Доситејев, испуњен симболиком – попуњавајући каталог Универзитета у Лајпцигу, 1783. године, у који је сваки студент уносио своје податке, Доситеј уписује: „*Demetrius Obradovic aus Serbien*“. Како ово разумети када је јасно да је у том тренутку Доситеј поданик Хабзбуршке монархије, који иако је много путовао, још није походио Србију? Могуће је у овом чину видети доказ духовне и историјске свести о Србији коју је

имао Доситеј. Ово је симбол континуитета и егзистенцијалне доследности српске културе и нововековне самосвести српске културе. Доситеј је био човек новог доба, човек путовања и културе који доласком у Карађорђеву Србију упознаје епско, убилачко и хаотично организовано друштво. У Србији је Доситеј, јозефиниста и космополита 18. века, постао Доситеј националиста 19. века који је у националној ослободилачкој борби свога народа нашао ново поље свога рада. Доситеј инсистира да је култура вид борбе за ослобођење. Преко Доситеја је у Србији присутна просветитељска мисао 18. века. Он у Србији учествује, поред културног, и у политичком и у дипломатском животу. Саветодавац је Карађорђу, са којим је засновао трајно узајамно поштовање, васпитач његовом сину Алекси и министар просвете у првој устаничкој влади. Радио је на оснивању Правитељствујушћег совјета – у ствари, закона о првој српској нововековној влади. Свечано је било отварање Велике школе, 31. августа 1808. године у Београду у бившој кући турског беге. Карађорђев син је био први на листи ученика, а ту су били и синови попа Луке Лазаревића, Миленка Стојковића, Јакова Ненадовића, Васе Чарапића. Међу момчићима из српског плебса нашао се и Вук Стефановић. Све војводе су биле у празничном руху.

Доситеј је одржао свечани говор *О дужном поочишанију к наукам* у коме је рекао да се отаџбина избавила од сужањства турскога и поручио ученицима да се морају старати да се избеаве од незнања и слепоте ума. Ретко се наводи да је том приликом и Карађорђе држао говор, изражавајући врло артикулисан осећај за просвећивање иако је једва био писмен. Допринос Доситејевог на изграђивању дипломатије у обновљеној српској држави на почетку 19. века треба посматрати у склопу времена у коме Доситеј живи и идеја тог времена о томе шта је држава и какав је циљ њеног постојања, шта је варварство, а шта напредак и цивилизација. На Доситејеве ставове како Срби могу да остваре напредак, цивилизацију и државу, утицале су спољашње прилике. У том смислу могуће је разликовати три периода у Доситејевом раду:

- Доситеј долази у Беч (1761) и асимилира јозефинизам до смрти цара Јосифа (1790),
- период када у Аустрији укидају напредне реформе, па до одласка Доситеја у Србију, и
- долазак у устаничку Србију, бављење дипломатијом и коришћење знања стеченог у претходна два периода.

У Аустрији је просветитељство било део државних реформи, у истом оквиру било је и „источно питање” које се односило на борбу за наслеђе европских територија Отоманског царства. Цар Јосиф је настојао да

придобије Србе за предстојећи рат. Доситеј је својим просветитељско-пропагандним радом био укључен у ово. Аустрија је хтела да у своје границе стави и балканске Србе којима ће пружити развој у свом оквиру. У *Писму Хараламиџију* Доситеј позива цара Јосифа да ослободи Србију, Босну, Бугарску и Грчку. Доситеј је сматрао да је за Србе боље да прихвате цивилизовану управу него да живе у племенској слободи. За њега је Турска деловала варварски, а још више се ужасавао племенског уређења које је спознао боравком у Албанији где јачи са слабијима раде шта им је воља. Овоме он супротставља идеал мирног грађанина који својим радом остварује материјални и културни напредак. Циљ просветитељства је да се прихвате високе моралне и културне вредности до којих је дошао 18. век. Према овоме су сви народи могли да постану цивилизовани и да буду део јединственог човечанства. За Доситеја није важна политичка самосталност колико напредак. Нажалост, после цара Јосифа, Аустрија прави заокрет од источног питања и склапа мир у Свиштову са Турцима (1791) а тој сарадњи се прикључила и Русија. Завладао је страх од француске револуције. Доситеј сада прави заокрет, остварење свог циља да се Срби уведу у круг просвећених народа види у отварању школа и штампању књига. У Трсту је започео организовање просветитељског покрета, окупљао је интелектуалце (Павле Соларић, Атанасије Стојковић...). Идеју напретка види у ослобађању из заосталости кроз образовање, привреду, законодавство... Тежи да оснује српско училиште које би било основа за препород и обраћа се Петру I Петровићу, али овај то није остварио у Црној Гори. Када је после две године устанка схватио да се не ради о локалној кратковечној појави, Доситеј је отишао у Србију. Од њега је Карађорђе очекивао да му тумачи намере страних сила и одржава контакте са њима. У Србији су постојале три различите политичке оријентације: руска, аустријска и оријентација за српску независност. Пошто је увидео да Аустрија у том моменту жели само поданике, Доситеј је био окренут Русима. Карађорђе је чак пристао, да би добио руску помоћ, да се Србија дефинише као део руског царства; ипак ти односи су били компликовани на релацији Петроград-Беч-Париз-Истанбул. Доситеј је формулисао идеју о коришћењу туђих интереса за постизање сопствених циљева што је било обележје спољне српске политике кроз цео 19. век. Ову доктрину је користио и кнез Милош Обреновић. Проблем овакве дипломатије је како направити правилну процену стварних туђих намера и правовремени и правилни избор савезника. У време најжешћих борби у Србији, Доситеј размишља о грађанском виду сигурности, покреће оснивање осигуравајућег друштва, залаже се за градњу кућа од чврстог материјала, за садњу кромпира који чува од глади. Карађорђе је одобрио његов план о привлачењу младих, школованих људи међу Србима у Јужној Угарској који

су хтели да помогну устаничкој Србији. По повратку из Русије (1811), где је био на преговорима пише Карађорђу из Кладова и износи идеју да ако држава не служи уздицању народа, онда поданици немају ништа од њене величине и моћи. Према Доситеју политички развој не вреди без цивилизацијског напретка.

Доситеј је умро 1811. године. Сахрањен је као јеромонах, опело су му држали митрополит и сви свештеници београдски. За сандуком је ступао вожд, његов син Алекса, сви совјетници, српски и руски ратници... И много народа. Сахрањен је уз стару митрополијску цркву, одатле су посмртни остаци пренети 1897. године у порту нове Саборне цркве, где данас почива поред Вука Караџића. Његов епитаф је гласио: „Он је љубио свој род”. Доситеј није доживео српско разочарење у Русе, ни да Турци униште Београдско народно училиште и Доситејеве књиге у њему (прву српску библиотеку модерног доба јужно од Саве и Дунава), да се уселе у његову кућу и остану у њој дуго. Срби су много пута након Доситејевог доба водили ратове, страдали у њима, али од његовог доба су културно и цивилизацијски напредовали.

5. Допринос Вука Стефановића Караџића

Доситеј и Вук Стефановић Караџић (1787-1864) су две важне тачке српског континуитета и трајања. Али док су Доситеја прихватили и уважавали, Вук је водио најдужи рат у култури, дуг преко тридесет година, где је за противнике имао читаву учену јавност док се није појавила генерација младих која је прихватила Вукове идеје.

Однос Доситејеве и Вукове оријентације се може посматрати на два начина. Први начин посматрања је опречан однос грађанске културе 18. века и народне културе. У овом домену су се водили жестоки сукоби највише око језика – славеносерпског и народног српског. Постоје тезе да Доситеј и Вук ни у чему нису имали сличне погледе и да је Доситејев рационализам и космополитизам био супротан Вуковом романтизму и национализму. Наводи се да је Доситеј настојао да цивилизује Србе идејама просвећености и уводио западне узор, а да се Вук бавио обичајима и народним духом и желео да се Србија развија независно од запада. Ово је погрешан приступ и треба га једном за свагда напустити. Други начин посматрања је сагледавање континуитета у српској култури и виђење Вуковог доба као продужетка Доситејевих стремљења према цивилизованом европском контексту. Збирно гледано, појавама Доситеја и Вука дешава се утемељење новије српске културе где се два паралелна тока културе, институционални и народни, спајају у један ток. Ако се пажљиво

во анализира деловање Доситеја и Вука јасно је да су обојица интелектуалци који су критички приступали свему лошем, ограниченом и нехуманом што је требало победити у друштву, политици и култури свог времена. Доситејева тежња да језик постане инструмент културе Вуковом активношћу је реализована. Вук је умео да систематизује и примени све неопходне новине у српској књижевности и култури на које су његови претходници указали.

Пре двеста година (1814) објављене су *Мала њросћонародна славно-сербска њјеснарица* и *Писменица сербскога језика њо њовору њросћога народа њајисана* чиме је Вук ударио две главне смернице свога рада: на сакупљању народних умотворина и на језику. Поред овога Вук је први српски етнолог, објективни историчар, књижевни критичар, биограф, преводилац, значајан је и као писац, а његово дело има елементе социологије, политикологије, географије... Вук је својим делом највише од свих историјских личности допринео јачању српског националног бића новог доба и такође је највише од свих историјских личности допринео укључењу Срба у европску цивилизацију. „И ѡим ѡрикуљњаем народних ѡесама, ѡѡисивањем живоѡа целоѡ сребскоѡ народа, исѡицањем еѡничке чистѡѡе и националне особеносѡи сребске, Карацић је можда ѡлавни ѡворац сребскоѡ национализма у двадесетѡм веку.” (Скерлић, Ј.1967: 270)

Уврежено је мишљење да је Вук сакупљањем народних песама, обогатио духовну ризницу Европе новим садржајима, да нас је због естетских и етичких вредности духовног блага Европа прихватила, да је свету засићеном класичном културом била потребна егзотика. Чак и без сумње у вредност сопствене баштине и Вукове генијалности, понекад наведено звучи попут фраза и доводи до потребе за аргументованијим објашњењем како је Вук „од Јадра” заједно са оним што је имао да понуди успео да привуче пажњу најпоштованијих Европљана свога времена. Одговор се налази у недовољно истакнутој чињеници да је Вук био човек свога доба и да је његов рад био у духу актуелних европских дешавања. Хердјева романтичарска теорија садржала је интересовање за народни дух и творевине. То је било у складу са Вуковом укорењеношћу у родно тле или је тачније рећи, да је Вук био у складу са духовном „модом” Европе. Вешто се уклопио у идеје романтизма и европско интересовање за народе који су се ослобађали од Отоманске империје. Почео је да скупља народне умотворине и да ради на језику који је изражавао „негдашње битије Сербско, и име”, како сам наводи у предговору, као каквом поетском и идејном манифесту у *Малој њросћонародној Славно-сербској њјеснарици*. Површна је констатација да је Вуково схватање српске културе самоникло, као да је једини у Европи народну културу ставио у први план. Он је модел таквог приступа преузео од својих савременика европских интеле-

лектуалаца, првенствено од Немаца. Да није упио њихове утицаје вероватно никада не би био свестан своје „тршићке“ вредности.

Вук је био образовани Европљанин и када се узму у обзир његови филолошки ставови. Од 70-их година 18. века (у склопу терезијанских реформи су отворене уместо црквених грађанске школе) до 1848. године десила се национална еманципација културно и политички спутаних народа средње и југоисточне Европе. За ова збивања у словенским културама може се рећи да су значили препород-ренесансу. Иначе, и код Словена и код других народа Европе (који су током 14. и 15. века имали фазу ренесансе), нови век почиње отварањем језичког питања, средњовековни лингвистички дуализам се превазилазио и утемељивао се народни књижевни језик. Идеја о националном обједињењу по принципу језичке особености била је модел и других европских народа, нпр. Италијана, Мађара, Немаца, свих Словена. На филолошкој основи су израсле многе европске нације. Нарочито су у то доба немачки интелектуалци, филолози настојали да духовно и политички здруже свој народ који је живео у четрдесетак државица. Код Срба, проблем језика (почев од старословенског, преко српскословенског, тј. црквенословенског, рускословенског, па до славеносербског) Вук решава својом реформом. Појам језика је повезан са још једним важним појмом – утемељењем модерне нације. Нов појам нације се прво јавио код Доситеја у *Писму Хараламџију*. За Доситеја националну заједницу чине сви који говоре истим језиком без обзира на њихову веру, Доситеј је овај језик назвао славеносербски. Вук се наслања на Доситеја у ставовима религије, али је по питању језика прецизнији. У чланку *Срби сви и свуда*, Вук наводи да су Срби они чије је наречје штокавско, без обзира на веру којој припадају. Вуково мишљење има упориште и код других признатих слависта његовог времена, тако је мислио и најбољи зналац српских и јужнословенских прилика Павле Јосиф Шафарик, као и браћа Грим (сви су били део исте филолошке европске школе).

Иако није припадао покрету просветитељства, на начин као Доситеј, Вук је имао просветитељске планове за Србе и увиђао је важност образовања, васпитања, књига и школства, институција... Намеравао је да кнеза Милоша и друге совјетнике описмени. Придобијао је Милоша за увођење закона. Визија просвећеног и умног владара потиче из европског искуства. Као први председник Суда нахије и вароши београдске иако безуспешно, Вук је ипак покушао да уведе ред, мир и морал у запустену оријенталну варош. Довео је у Београд Димитрија Исаиловића (1830) који отвара Велику школу из које ће убрзо настати прва гимназија у Крагујевцу. Коначно је успео да добије штампарију у Београду (1831). У Вуковом писму кнезу Милошу (1832) налази се зачетак српске политичке мисли као и упозорење да је власт због необразованости и презира према

малобројним ученим људима створила горе стање у Србији него у време Турака. Вук тражи да кнез: успостави правни систем, укине кулук осим за потребе државе, уреди школство, ослободи трговину и сам се престане бавити њом, дозволи слободу јавног мишљења и говора. Данило Н. Баста у *Евројско мерило реформској пројрама Вука Караџића* запажа: „Већ са становишта језика тог писма никако не може бити случајно што Вук на више места употребљава придев „европејски“ (код њега писан великим словом) или упућује на Европу“. Баста набраја изразе из писма: „као што се и по свој Европи чини“, „пошаљу у Европу“, „по најбољему Европејском начину“, „или макар где у Европи“, „по Европејском начину“, „сваки данашњи Европејски владалац“, „послати у Европу“, „Србија... налик на Европејску државицу свога реда“. Баста закључује да се учесталост ових израза не може сматрати узгредном. Наставља: *„Найроштив, њосреди је својеврстан језички њушоказ, који недовосмислено њоказује љавни смер у којем ѡреба разумети основни карактер и свеогређујући смисао Вуковој ѡисма, а ѡиме и њејовој ѡредлоја/ѡројрама ѡолиѡишке (делимице и кулѡурно-ѡросветне) реформе у Србији Милошевој времена. Не може биѡи никакве сумње да је Вук, ѡишући Милошу о рђавим сѡранама њејове владавине и ѡредлажући му ѡѡа да учини, имао на уму, ни мање ни више, нејо евројезизацију Србије“*. (Баста, Д. 2005: 44)

У приликама српског устанка међусобно се сустичу и додирују сви видови српске културе: средњевековна црквенословенска традиција, грађанска култура угарских Срба и народна усмена култура. И црквена и грађанска култура су биле сталешки оријентисане, насупрот њима народна култура је била широко распрострањена од обичне раје, па до знаменитих устаника и самог вожда. Вук Стефановић Караџић је носилац великог преокрета. Са њим у српску културу улазе нове појаве, до тада периферне, слободно речено и субкултуралне: народни живот, обичаји, колективно стваралаштво, усмена поезија. Ове појаве разарају дотадашњу средњовековну традицију и са њима започиње дуготрајна борба после које ће српска култура доживети преображај. Вука недовољно прецизно квалификују као реформатора, његов рад се не може свести на поправку нечега, он је донео преображај и стога је револуционар. Захтеви револуционара из 1848. године – слобода, демократизација, укидање цезуре – огледали су се непосредно и у Вуковој борби. Још један битан разлог да се Вук сагледа као револуционар лежи у чињеници да је Вук извршио раскид са црквенословенском традицијом, због чега је био и остао оспораван. Вероватно је српска култура овим прекидом изгубила нешто значајно, али треба имати на уму да је добитак у овом случају огroman јер је извршена демократизација културе. Неоспорно је да је језик старе српске књижевности био пет векова удаљен од народа, и да је рез у корист народног језика и народне

књижевности био неминован, а славеносерпско решење српске грађанске елите је у филолошком смислу било вештачка творевина и чист макаронски говор који није могла правилно да зна ни образована елита, а камоли народ. Вукова реформа није спречавала никога и никада да истражује српску средњовековну културу. Да је Вуково дело за то отворено доказују изучавања старе књижевности у двадесетом веку. Вукова благонаклоност према старој књижевности види се и у *Српском ријечнику* из 1818. године у коме је остварена Вукова реформа језика, због које је био оспораван. Вуково подређивање целог свог живота познавању и проучавању српскога народа у његовој етнонационалној целини највише долази до изражаја у раду на речнику који је синтеза свих његових послова. Одреднице речника се могу читати као фрагменти из историје и културе. Језик *Рјечника* био је из Вуковог завичаја, јадарског краја, њега је Вук прогласио природним наследником језика којим се код Срба говорило у доба Душана. Године 1852. издаће друго издање *Ријечника*, допуњено речима са српских територија на којима је боравио. У предговору Вук каже да је извршио реформу чистећи језик од рускословенских и славеносербских речи, а не од српкословенских. Треба подсетити на чињеницу да је Свети Сава, за време боравка на Светој Гори учествовао у реформи српског правописа чија је сврха била прилагођавање начина писања црквенословенског језика српском изговору. Овај правопис је у науци назван рашки, за разлику од претходног зетско-хумског. И он ће бити замењен у време деспота Стефана Лазаревића тзв. ресавским правописом. Овако посматрано Вукова реформа је била природан наставак традиционалне српске културе. У преводу „Новог завјета” налази се, такође, црквена лексика која се не може оправдати искључиво нефункционалношћу народног језика јер је Вук користи чешће него што је то било неопходно.

Вук је током свог рада, па чак и данас када су већ увелико победиле његове идеје, нападан због привржености Европи. Много пута су изржаване сумње да је оштетио српски језик и преокренуо историју српске културе, називан је „хромим антихристом”, издајником који Србе одваја од заштитнице Русије, плаћеником који је хтео да поунијати Србе...

Око 1830. године избио је Вуков рат са „Матицом српском”. Најснажнији противник му је био један од оснивача и председник Матице, Јован Хацић. Десет година је трајала полемика око схватања књижевног језика у којој противници нису бирали ни речи ни средства да један другог нагрде. Милован Видаковић је у свом времену уважени и највише читани романописац. Критике романа Милована Видаковића нису само борба два књижевника око морала и језика, већ и битка ко ће водити српски народ: конзервативни „граждани” или демократска, европски оријентисана грађанска интелигенција ослоњена на народне снаге. Не смеју се Вукови противници

олако третирали као тупи конзервативци. Они су страховали од некритичног примања европске културе у времену које је захтевало утемељење сопствене српске културе. Доситеј им је својим ставовима, такође, указивао на Европу, али је био прихvatљив јер је везаношћу за славеносербски језик и Русе остајао у византијско-православним оквирима. Квалификујући народни језик као „свињарски и говедарски“, учени грађани нису искључиво вређали Вуков рад, већ су указивали на чињеницу да народни језик није довољно изграђен и функционалан и да се на њему не могу развијати наука, религија и уметност, јер народ ове делатности и потребне речи за њих није имао. Вукове идеје су победиле када је 1847. године са сарадницима Бранком Радичевићем, Ђуром Даничићем, Његошем и својим преводом *Новой завети*, доказао књижевне могућности народног језика. Вук је био свестан да народни језик није савршен, али је био намењен циљу лакшег и природнијег описмењавања народа. Он је истицао да су своју културу тако градили и други народи, а тек онда „када се почело љепше мислити, онда су и језици љепши постали“. Вук се надао да ће се језик временом обогатити, а не остати онакав какав је из народа потекао.

Важно је осврнути се и ко је био и ко јесте за Вука, а ко је био и ко јесте против Вука.

Однос „књаза српског“ Милоша Обреновића спрема Вука је веома слојевит и противречан. Њих двојица имају додирну тачку, за Србе пресудно важну – укључују српску културу у европску цивилизацију, Милош обнавља државност, Вук обнавља духовност. Ако би се узели у обзир карактеристике ових водећих Срба, уочила би се и понека заједничка црта: прагматизам, спремност на „љубљење скута“ зарад даљих циљева, борбеност, истрајност... Неоспорно је да су обојица били изузетни. Какав је Милош био иначе према учености и какав је био спрема Вука зна се и на основу Вукових списа, тајне књиге о Милошу и Вуковог писма упућеног кнезу 1832. године. Вук је писмо написао имајући лично искуство у кнежевој ужој околини. Писмо је, историја потврђује, разгневило Милоша толико да је Вук био у смртној опасности, али чињеница је да се владар-тиранин обуздао и ипак морао замислити над оним што му је најугледнији Србин 19. века казао. Држао је Милош Вука на мукама, отворено му показивао ниподаштавање, претио, избегавао да се лично описмени... Сарађивао је са Вуковим жестокиим противницима, попут митрополита Стратимировића. Али, постоји неоспоран доказ да је Милош лукаво проценио Вуков рад као добробит – дозволио је Вуку да образује кнеза Михаила. До двадесете године млади кнез је био образован од учитеља из Угарске, писао је на славеносербском језику, а Вук га у ново европско образовање упућује преко учења српског народног језика.

Вукова револуција, бар за првих година, само је по свом предводнику србијанска.

У српском народу који се ослобађао Турака тешко је очекивати да је Вук могао да оствари признање; под појмом „школа” забележено у „Српском ријечнику”, стоји да у Србији, Вуку савременој, нема ни у сто села једна школа. Присталице Вуковог покрета више су, пак, испрека (но, међу пречанима било је и немало противника). Највећем делу „соотечественика” Вукових, како сам каже, било је више стало до „сланине” и „ракије” него до књиге, или до „дебелих волова”, како пише један од сакупљача претплате на његову књигу. У потписима пренумераната на Вукове књиге мало је из Србије, већина је „граждана”, најбројнији су трговци, следе чиновници и свештеници, а има и понеког човека од пера. Растурени српски национ налазио је у народној поезији потврду некадашње моћне државности, а у разумљивости народног језика је била остварена практичност којој тежи предузимљива грађанска класа. Вукове књиге су обједињавале сународнике у политичком и културном погледу.

На Вуковој страни увек су били они који су на страни прогреса, са смислом за ново. Круг „вучића” чинила је на почетку образована младеж. Упркос наредбама школских управа, ђаци су у Бечу, Пешти, Грацу, Сегедину прихватили „вуковицу”. Формирана је „Уједињена омладина српска” а потом и „Дружина српске младежи”. У новембру 1863. године, на Митровдан, Вук је славио последњи рођендан, а млади су обележили педесетогодишњицу његовог књижевног рада. Видео је победу свега што је брижљиво и доследно читаваог живота радио и проповедао.

Ове, 2014. године се обележава сто педесет година од смрти Вукове, умро је 8. фебруара 1864. године. На гробу је омладина, на парастосу, уместо свеће, запалила *Оплегало* и *Србобран* Јована Хацића, једног од највећих непријатеља Вукових идеја, да би симболично показала да треба да изгоре све лажи о Вуку као издајнику свога народа. Инспирисан овим, песник Лаза Костић саставио је стихове:

*„Да још је жив! У њудма нам је жив,
из речи наших и он јовори,
уз њесме наше њријев нам је он.”* (Костић, Л. 1984: 208)

Списак следбеника који су иступали у име Вука је подужи и то су неизоставно умно и родољубно потврђене личности: Лукијан Мушицки, Сима Сарајлија, Његош, Бранко Радичевић, Ђура Даничић, кнез Михаило, Лаза Костић, Јован Скерлић, Слободан Јовановић, Иво Андрић, Милош Црњански, Меша Селимовић, Јован Деретић, Владета Јеротић, Петар Милосављевић... Настојати да се наведе неколико имена знаменитих Срба који су против Вука је тешко, тако да произилази да иако има напада, они долазе од оних структура које се труде да због власти-

те неизграђености сруше Вукову грандиозну зиданицу и тиме поткопају српску културу и нацију.

О Вредности Вуковог рада сведочи и став образованих Европљана. Немци су у складу са Хердеровим идејама, помогли Вуку да српски народни дух уђе у свет културе и науке (Грим, Гете, Тереза Талфј, Јохан Фатер, Леополд Ранке...). Гетеу се у то доба дивило цело културно човечанство и његово мишљење је отварало пут ка слави. Немци су Вука изабрали за почасног доктора Јенског универзитета и за члана Гетингенског ученог друштва. Словени и Германи носе наклоност духовности, метафизици, мистици, а можда и неке исте обичаје из заједничке паганске прошлости и могуће је да се то показало у немачком интересовању за српски народни дух. У Русији је Вук срдечно примљен. Изабран је за члана „Московског друштва, љубитеља руске књижевности“ и члана „Краковског друштва за науку“. Приметан је парадокс. Срби су Вука сатанизовали због првода *Новој завјешта* и *Српској ријечника*, видећи ове књиге као претњу одвајања од српства, Русије и православља. Руси су поштовали Вука. Руска Академија наука је на предлог свог председника доделила Вуку сребрну медаљу за састављање речника. Император Николај му је одредио пензију од сто златника због прилога словенској писмености. Европски значај Вуковог рада схватили су и: Италијани, Французи, Енглези, Пољаци, Чеси, Мађари. Вук је од европских признања добио двадесет диплома цењених академија и научних друштава, четири одличја од три цара (руског, аустријског и немачког), одличје црногорског кнеза Николе, бројне медаље и прстење које је примао као дар или уздарје за своје књиге. Вуков савременик Платон Кулаковски, Рус, професор на Великој школи (1878-1882) написао је монографију о Вуку и оценио да се цео Вуков рад може протумачити само његовом оданошћу свом народу.

И данас се међу Србима чују повици против, али, занимљиво је, да када оне који су склони да верују да је Вук био агент римске пропаганде, упитате за доказе, обично се одговори свODE да је Вук био Копитарево оруђе. Ово је бесмислица, јер из сваког поступка, иза сваке речи Вука Стефановића Карацића стоји дубока умност, индивидуалност и самосвесност, коју би било немогуће да заузда и себи потчини ни најсугестивнији карактер што, уосталом, показује и Вукова несаломивости пред кнезом Милошем, митрополитом Стратимировићем, Јованом Хаџићем...

Иако је на Вукову сарадњу са Јернејом Копитарем много пута гледано са неповерењем због страха од губитка српског националног идентитета, ипак је велика добит за Вука и за Србе био њихов сусрет. Обојица су радили најбоље што су могли у народном или неком другом интересу. Заступајући политику бечког двора, неоспорно је да је Копитар хтео да оствари језичку блискост на словенском југу и анулира могуће Руске

утицаје на политичке токове Балкана. Копитар је беснео на српско свештенство које је инсистирањем на црквенословенском језику укидало једнакост говора међу Словенима. Вуков текст о пропасти српског устанка привукао је Копитареву пажњу и због Вуковог негативног односа према Русији. Вук је био противник Русије док је боравио у Србији. Постао је и противник Аустрије, када је након бекства из Србије видео нечовечно поступање према српској нејачи у збеговима. Истицано је да је Вук био самоуки геније, без систематичног образовања, али он је захваљујући Копитаревом подршци стекао знање и идеје које су у Европи биле најмодерније и формирао свест о сопственој националној индивидуалности. Вук без Копитаревог упућивања не би могао да помогне свом народу да умањи закашњење за европским културним дометима. Копитар није успео да од Вука начини своје оружје. По питању писма, Вук и Копитар су се такође разилазили. Српски језик у Вуково време користио је два писма. Копитар је тежио приближавању ћирилице и латинице како би се дошло до заједничког писма свих Јужних Словена. Вук је ћирилицу коначно уобличио у *Српском ријечнику* 1818. године. Латиницу је такође реформисао 1827. године у *Првом српском буквару* и ово је писмо звао илирско писмо или српска латиница.

Други најчешћи аргумент против Вука је склапање Бечког књижевног договора са Хрватима 1850. године. Хрвати су се плашили да Вук настоји да их посрби, а Срби су говорили да Вук хоће да их „пошокчи”. Хрвати су се одрекли језика којим су њихови преци говорили и писали, да би се приближили илирском заједништву, прихватили су штокавско наречје. Овакав уступак делује необично. Потребно је и да се сагледају догађаји након Договора. Проблем је што је српска култура која је у сталној борби за очување свог идентитета овом приликом угрожена хрватским претензијама на језички идентитет. Код јужнословенских народа језик није само филолошко питање, већ културолошко и политичко. Петар Милосављевић у *Вук Караџић и српска мисао* доказује да је текст Договора у целини ослоњен на Вукове ставове из књиге *Писма Платону Ашанацковићу* (1845), да је Вукова мисао несумњиво српска мисао и да је Вук више него иједан Србин у време стварања нововековне Србије имао идеју о индивидуалности српске традиције и културе. Вук је сматрао да су сви који говоре штокавским наречјем један народ. Вук је водио борбу за увођење народног језика у књижевност, а Хрвати за политичку еманципацију. Милосављевић излаже: „*Хрватска је сјрашћеија: одузети Србима језик, ироширити хрватски еџнички иросџор на рачун српској, одузети Србима што више њихове књижевности, анулирати српску филологију, србистику*”. (Милосављевић, П. 2005: 94) Даље, Милосављевић констатује да је најпугубнији за српску културу био програм Штросмајера и Ватрослава Јаги-

ћа према ком је у филолошку област унет нефилолошки принцип поделе једног језика према верском критеријуму на источни (Срби) и западни део (Хрвати). Прихватајући ставове хрватских идеолога, Срби су напустили своју, Вукову филолошку традицију и неопрезно су спроводили туђи филолошки програм. Милосављевић опомиње да велику одговорност сnose српски интелектуалци који су дозволили да се српска мисао расточи нарочито у времену југословенства. Мишљења је да су Вукови филолошки погледи били у Вуково време исправни и да су били у складу са српском мишљу, као и у складу са европском славистичком филолошком школом. Милосављевић упозорава да су Вукови филолошки погледи у годинама после разбијања Југославије посебно актуелни. *„Данас Срби у Србији, и у другим државама у којима живе, моћу да се окупе и да за себе нађу историјски излаз обнављањем српској филолошкој програма и нећеовањем србистике. У основи свакој националној програма је филолошки програм. А да би се тај програм успешно сproveо, потребно је да се на томе сапашено ради у науци, у просвети и издаваштву.”* (Милосављевић, П. 2005: 99) Петар Милосављевић своје излагање закључује да Срби своје национално биће треба да испољавају тамо где су га одувек испољавали – пре свега у језику и књижевности, а затим и у другим видовима националне културе, да је витални српски интерес да се понашамо као и други европски народи, да смо сведоци шта је произвела несрпска и антисрпска мисао која не само да је ненаучна, већ је антинаучна, нарочито у Босни и Херцеговини где је остварена Штросмајерова теза да је „религија вододелница народа”. *„Српска мисао, оличена у Вуку Караџићу, која је у њуном смислу европска мисао, никад такво стање не би произвела. Заснована на европском моделу, она и за ту популацију нуди европска решења.”* (Милосављевић, П. 2005:101)

6. „Человођа свега што смо данас...”

Пре Вука, Срби су своја историјска знања заснивали на старој средње-вековној српској књижевности (житијама) и народном предању. Ни једно ни друго се не може сматрати реалистичним, а још мање се може прихватати као научни документ. Вукови историјски списи су тачка преокрета, он пише о знаменитим догађајима и личностима свога доба настојећи да поступа као објективни историчар. Вук, „српски Плутарх”, био је свестан да народ са државотворним амбицијама мора да има своју писану историју. Прошлост добија смисао тиме што јој га у садашњости удахнујемо, руководећи се жељеном будућношћу. У процесу повезивања српске културе и европске цивилизације нарочито је значајна сарадња Вука и

немачког историчара Леополда Ранкеа. Ранке је уз Вукову помоћ обрадио стварање новог доба код српског народа у делу „Српска револуција”. Важно је да у Ранкеовој књизи Први и Други српски устанак нису схваћени само као део српске историје. Устанци (ново доба) су и саставни део европске и светске историје. Они се уклапају у револуционарни период у Европи који је започео Француском буржоаском револуцијом. Независношћу Србије на Берлинском конгресу (1878) делимично је решено „источно питање”, једно од најзначајнијих у светској историји 19. века. Ранке види српски устанак као део светске историје, као тежњу изласка из варварства. Још је констатовао да, иако су створили државу, Срби морају много да раде на духовном образовању и стварању институција које су основ за развој и улазак у круг цивилизованог друштва. Без ових достигнућа, српски устанци и период који настаје након њих, нису део светске историје, већ догађаји од локалног и споредног значаја за Европу. Карактер ових догађаја одређује даље напредовање Срба. Важан је наш избор, шта је за нас кључно. Да ли је то само успех на бојишту, убиства наших вођа, број жртава или доношење закона, развој привреде и економије, успостављање просветних, здравствених, правних основа, толеранције, уважавања, сигурности, развојних шанси (укратко цивилизација). Шта су чињенице од приоритета – ми правимо хијерархијски поредак.

Сложен је одговор на питање да ли су Срби у Европи или су ван ње. О уласку Срба у Европу годинама уназад говори интелектуална елита, политичари, обичан свет. Под уласком у Европу надају се геостратешком и политичком удруживању који би донео боље економске, а тиме и више културно-цивилизацијске услове и лакши и квалитетнији живот. Постоји и мишљење које је такође веома распрострањено и које заступа такође интелектуална елита, политичари, обичан свет, да Срби неизоставно јесу у Европи јер јој и географски и културно-цивилизацијски припадају, чак и онда када нису у политичком и правном погледу део европске заједнице. И једно и друго мишљење се може донекле прихватити и донекле оспорити.

Срби, нема сумње, имају културни континуитет. Вук Стефановић Караџић у оквиру континуитета има своје место настављача традиције (ма како неке то деловало нетачно) и он је метафора српске нововековне културе. Вук је настојао да формира нововековни српски национално-културни идентитет и позиционира га у европској цивилизацији. За улазак у Европу поред независне државе потребан је и улог у духовној заједници. Отуда је српски народни језик и књижевност створена на њему израз самосвести, али и доказ да Срби „имају нешто своје, особито” што им је улазница у духовну заједницу Европе и нешто чиме показују националну зрелост и оправдавају политичку егзистенцију државе.

И данас Вукова личност и његов период побуђују многе страсти, бројне фантазије, реакције искључивости, потежу се тешке речи... Некад је био гласно оспораван. Данас су доказане његове заслуге и данас је гласно оспораван. Несрећа Вука је што је био интелектуалац, посвећени просветитељ једног дубоко непросвећеног народа. Срећа тог народа је што упркос свему у њему постоје светлице у мраку – просветитељи посвећеници. Вук није имао ниједно школско сведочанство, а за свој народ је урадио више од научне академије. У Срба влада ирационално и „расипничко“ понашање према даровитим личностима, као да их има много. Поднело би се што се ништа не чини на помоћ изузетнима, када се не би чинило ништа да им се одмогне. Вук је био помирен са тиме да његов нараштај неће или не може да га разуме, али је веровао да је то пролазна појава која прати пионире напретка када је рекао да „у сваком почетку има више луди него паметни људи“ и „не да се, али ће се дати“. Српски национ и његова култура почивају на супротностима: колективног и индивидуалног, домаћег и страног, источног и западног, православне духовности и западног рационализма. Увек одабир једне стране претпоставља негацију друге. Вук је тако од једних слављен као заслужни чувар српског народног блага, а од других куђен као уништитељ српске традиције. Потребно је да се у опозицијама спроведе начело укрштаја, прихватања и поштовања различитости. Сусрети, чак и различитих међусобно, обогаћују, допуњују, поправљају недостатке и половичности.

Српска култура је са петовековним закашњењем кренула пут европске цивилизације. Култура је социјални капитал преко кога земље трећег света могу доспети у први свет, њу творе личности које превазилазе, спајају и надилазе околности, разлике, време... Путоказ за цивилизацијски успон у српском народу су достигнућа великих личности. *„То је живи Вук, човеоћа (реч је њеова) свећа што смо данас и што смо моћи бићи до данас.“* (Селимовић, М. 1968: 121)

Литература:

- [1] Бранковић, Слободан. (2011): *Историја културе и цивилизације*; Београд: Мегатренд универзитет.
- [2] *Дела Вука Караџића* (1969); Београд: Просвета.
- [3] Деретић, Јован. (2007): *Историја српске књижевности*; Зрењанин: Sezam book.
- [4] Деретић, Јован. (2005): *Културна историја Срба*; Београд: Народна књига – Алфа.

- [5] Деретић, Јован. (1989): *Поетика просвећивања*; Београд: Књижевне новине.
- [6] Јеротић, Владета (2002): *Дарови наших рођака II, III*; Београд: Ars Libri.
- [7] Ковачевић, Радован (2011): *Монах златног века*; Београд: Завод за уџбенике.
- [8] Костић, Лаза (1984): *Песме*; Нови Сад: Матица српска.
- [9] Кулаковски, Платон (1987): *Вук Караџић његов рад и значај*; Београд: Просвета.
- [10] Поповић, Миодраг (1964): *Вук Стеф. Караџић*; Београд: Нолит.
- [11] Селимовић, Меша (1977): *За и против Вука*; Београд: Слобода.
- [12] Скерлић, Јован (1967): *Историја нове српске књижевности*; Београд: Просвета.
- [13] Баста, Данило (2005): „Европско мерило реформског програма Вука Караџића”, *Зборник радова „Друштвена и политичка мисао Вука Караџића”*; Београд: Завод за уџбенике (стр. 33-47).
- [14] Милосављевић, Љубинко (2005): „Вук и Милош – обнова српске државности и нова духовност”, *Зборник радова „Друштвена и политичка мисао Вука Караџића”*; Београд: Завод за уџбенике (стр. 131-147).
- [15] Милосављевић, Петар (2005): „Вук Караџић и српска мисао”, *Зборник радова „Друштвена и политичка мисао Вука Караџића”*; Београд: Завод за уџбенике (стр. 87-103).
- [16] Нинковић, Адам (2005): „Етичка схватања Вука Караџића”, *Зборник радова „Друштвена и политичка мисао Вука Караџића”*; Београд: Завод за уџбенике (стр. 103-119).
- [17] Јевремовић, Петар (2006): „Доситеј Обрадовић, личност и контраверза”, *Зборник радова „Рађање модерне српске културе”*; Београд: Завод за проучавање културног развоја (стр. 163-169).
- [18] Павловић, Вукашин (2006): „Институционални развој културе битна димензија модерне државе”, *Зборник радова „Рађање модерне српске културе”*; Београд: Завод за проучавање културног развоја (стр. 9-17).
- [19] Грдић Никола (1999): „Почеци дипломатије код Срба и Доситеј Обрадовић”, *Зборник радова „Ушмељење нове српске књижевности”*; Велика Плана: Прометеј (стр. 59-73).
- [20] Чублић, Љиљана (1999): „Вуково писмо кнезу Милошу од априла 1832. године”, *Зборник радова „Ушмељење нове српске књижевности”*; Велика Плана: Прометеј (стр. 73-87).

Tatjana Kostić
Serbian State Publisher of Textbooks
Belgrade

THE SIGNIFICANCE OF VUK KARADŽIĆ AND CONNECTING SERBIAN CULTURE WITH EUROPEAN CIVILIZATION

Summary: *Even at the beginning of the 21st century, Serbian people are facing the question of the relations between Serbia and Europe, Serbia and the rest of the world. We are still searching for identity. The answer to the question since when Serbs should be considered as European people is complex. The foundations of modern Serbian statehood are laid during the Uprising. Vuk Stefanović Karadžić contributed most to European integration of Serbian culture. There was a discontinuity in Serbian history, but in spite of that cultural continuity exists. The Enlightenment was the first cultural movement that Serbs accepted from Western culture and in that way Dositej Obradović laid the foundations of Serbian modern period – New Age. Vuk strengthened the Serbian national being and also contributed to European integration more than anybody else. Vuk was a man of New Age, who took the terms 'revolutionary' and 'national' in the spirit of contemporary European developments connected to the foundation of modern nation. Culture is social capital through which countries of the Third World can reach the First World, it is formed by personalities who connect and go beyond the circumstances, differences, time...*

Keywords: *VUK STEFANOVIĆ KARADŽIĆ, NEW AGE SERBIA, CULTURAL CONTINUITY, DOSITEJ OBRADOVIĆ, NATIONAL AND EUROPEAN DEVELOPMENTS, CULTURAL CAPITAL.*

Доц. др Маја Радонић*
Факултет за културу и медије
МегаТренд универзитета
Београд

ПЕСНИК ВЕЛИКОГ РАТА МИЛУТИН БОЈИЋ – Поезија бола и поноса –

Сажетак: Први светски рат представља гранични моменат епоха у културној и политичкој историји Европе, а Србија је у њему имала једну од кључних улога. О Великом рату остала су бројна сведочанства, фактиографска и уметничка, а књижевна дела инспирисана овим преломним догађајем светске историје, још увек нису до краја истражена. Једно од уметнички, али и историјски највреднијих сведочења епохе налази се у поезији српског песника Милутина Бојића, једног од најталентованијих предрашних модерних, аутора химничне „Плаве гробнице“ и збирке песама које су настајале приликом повлачења преко Албаније и током изјанасија на Крфу. „Песме бола и поноса“, објављене у Солуну непосредно пред песникову смрт, представљају тако поезијски трансиковану и филозофски сублимисану суму историјског искуства целој једној народа који се вољом историјских и судбинских околности нашао у средишту четворостопе епохе библјских размера.

Кључне речи: ВЕЛИКИ РАТ, МИЛУТИН БОЈИЋ, „ПЕСМЕ БОЛА И ПОНОСА“, ИСТОРИЈСКА СВЕШТ, „ПЛАВА ГРОБНИЦА“, КЊИЖЕВНОСТ.

* Контакт: mradonic@megatrend.edu.rs

Увод

Однос историје и књижевности је сложен, вишезначан и вишесмеран процес који измиче дефиницијама и коначним оценама, док истовремено пружа могућност плодноних компаративних истраживања двају дискурса. Први светски рат представља свакако изазов и за друге научне дисциплине, али пред историографијом и књижевном историјом изнова се отварају бројна питања која траже прецизне одговоре, а још увек недовољно истражена грађа неретко захтева упоредна истраживања двају дисциплина. Велики рат је несумњиво гранични моменат епоха културне и политичке историје Европе, а Србија је у овој трагичној епопеји била један од кључних актера. У време када се готово цела државна, војна и културна елита Србије налази са својом војском у изгнанству, српски писци и песници остављају у својим делима неизбрисива сведочења о епопеји библијских размера чији су учесници и сведоци, дајући јој лични тон, проговарајући гласовима непознатих војника, живих и мртвих, певајући о патњама, радостима, надама и страховима. Без сведочења књижевности, историја Великог рата остала би лишена индивидуалне, личне, људске димензије ратне драме која се уздиже до универзалног значења и зрачења и остаје жива кроз векове.

Први светски рат долази у време успона и пуног процвата писаца модерниста у српској књижевности, а крај тог „малог златног века”, како се често назива у нашој књижевној историји, симболички означава 1917, када у рату губимо Дису и Бојића¹. Српску књижевност у периоду од 1914. до 1918. године представља хетероген, недовољно истражен и несистематизован корпус дела, а чине га, поред дела наших истакнутих писаца и текстови непознатих писаца, настајали на фронту, у изгнанству и емиграцији, у болницама на Крфу и Бизерти, објављивани у нашим часописима тог периода,² често наивног тона и невештог израза, али пун

¹ У предговору првог издања *Антологије српског песништва од 13. до 20. века*, о периоду модерне у српској поезији Миодраг Павловић бележи: „Почетак века, дакле период од 1900. до условно узете 1917, када су у рату нестали Дис и Бојић, представља један мали златан век наше поезије. То је време највишег просека наше језичке писмености, време највеће концентрације песника трајније и трајне вредности. (...) Мешавина парнаса и симболизма у Дучића даје печат целом периоду, који почиње доста космополитски, да би пред крај добио јачу националну обојеност (Ракић, В. Петровић. Бојић, Дис).” (Павловић, 2010: 37)

² За време Великог рата наше периодичне публикације излазиле су у Србији, Грчком, Француској и Хрватској и представљају драгоцен извор аутентичних историјских, војних, документарних и књижевних сведочанстава о овом значајном периоду: *Српске новине*, Београд, Ниш 1914–1916; *Српске новине*, Крф 1917–1918; *Забавник*, додатак *Српских новина*, Крф, 1917–1918; *Лешојис Машице српске* 1914; *Дело*, Београд, Ниш, 1914–1915; *Књижевни јуџ*, Загреб 1918–1919; *Рајини дневник*, Крагујевац 1915, 1917, 1918; *Јуџословенски гласник*, Ниш, 1915; *Гласник јуџословенске омладине*, Париз, 1917–

чистог патриотског осећања или носталгичне чежње за завичајем и ближњима. Уз дела наших великих писаца, они чине незаобилазно сведочанство и документ о непосредном ратном искуству и доживљају драматичних догађаја кроз призму личног, субјективног искуства.

Већина значајних српских писаца тог времена учествовала је у Великом рату, било као војници на фронту или као цивили који прелазе Албанију, или губе своје најближе и домове у ратном вихору – Станислав Винавер, Бранислав Нушић, Сима Пандуровић, Милутин Ускоковић, Бора Станковић, Исидора Секулић, Владислав Петковић Дис, Милутин Бојић, Тодор Манојловић, Растко Петровић, Драгиша Васић, Станислав Краков, Стеван Јаковљевић, Раде Драинац, Иво Војновић, Милош Црњански, Иво Андрић, Душан Васиљев. Своја искуства преточили су у књижевна дела која поред естетске, уметничке димензије, представљају трајна сведочанства о времену библијских размера кроз које је народ коме припадају прошао голготу, страдање и васкрснуће у само четири године. *Рашна књижевност* српских писаца не представља унисону слику ратних збивања, нити је настајала само за време рата – нека од значајнијих дела појавила су се после одређене временске дистанце, која је ауторима пружила неке нове, мирнодопске увиде, или другачију перспективу виђеног и доживљеног. Основна, и може се рећи оштра разлика у књижевној транспозицији ратних збивања видљива је између наших писаца који су рат доживели са овдашње, српске стране, и српских писаца које је рат затекао „преко”, често као војнике Аустро-Угарске монархије и који су проживели можда и на тежи начин ужасе галицијског и осталих источних фронтова, управо због дубоког унутрашњег расцепа који их је пратио. Одатле потичу иронија и антиратни бунт код младог Црњанског, филозофски записи Ива Андрића пуни скепсе према прокламованим идеалима, или стихови песме *Човек њега њосле раша* прерано преминулог Душана Васиљева „ја сам газио у крви до колена, и немам више снова”. У послератној атмосфери идеологије интегративног југословенства, дела писаца који су рат доживели са победничке, српске стране, остајала су у сенци антриратних, бунтовних и често револуционарних покрета и праваца авангардиста који су завладели нашом и европском књижевном сценом, па су многи родољубиви песници и писци прерано одбачени као пригодна или минорни ствараоци, архаични и превазиђени. Таква судбина претила је да задеси и Милутина Бојића, песника химничне *Плаве њробнице*, који заједно са Дисом³

1919; *La Patrie Serbe*, Париз 1916–1918; *Београдске новине (Авала)*, немачко и српско латинично издање, 1916–1918, *Рашни записи*, Београд, 1915, *Брка*, Београд, 1915.

³ Песник *Ушћољених душа*, једне од најлепших и најзначајнијих песничких збирки српске књижевности, Владислав Петковић Дис, био је пребачен у Француску после преласка Албаније. 17. Маја 1917. Укрцао се на лађу *Италија* и кренуо ка својима, али је пред зору лађу погодила немачка подморница. По сведочењу малобројних

није дочекао ослобођење отаџбине – умро је у солунској ратној болници у 26. години живота, новембра 1917, непосредно пошто је објавио своју последњу збирку *Песме бола и њоноса*.

1. Прекраћена песничка биографија

Песник Милутин Бојић, кога је неприкосновени критичарски арбитар предратног времена Јован Скерлић хвалио као највећи таленат и залог будућности српске поезије, а није дочекао његове најбоље песме, јер га је смрт однела пред сам Велики рат⁴, био је једна од песничких звезда тадашњег доба. Изузетно талентован, апсолвент Филозофског факултета, књижевни и позоришни критичар, песник истанчаног осећаја за звучност језика и мелодију дванаестерца, којим је посебно овладао у својим драмама у стиховима, као да је био предодређен за блиставу и дуготрајну књижевну будућност. Међутим, као и много пута до тада у српској историји, бурни историјски догађаји променили су потпуно ток његовог живота и стварања, па је песник заноса и страсти, космополитских назора, формиран уз парнасовске и симболистичке песничке узо-ре, постао један од најзначајнијих српских родољубивих песника, испевавши песме антологијске вредности и значаја. Животни и песнички пут Милутина Бојића, „једна прекраћена биографија” како је назива песник Миодраг Павловић у есеју о Бојићевом песништву, дубоко је повезана са судбином његовог сопственог народа и његове домовине, и то не само у једном олујном, трагичном и узвишеном историјском времену Балканских ратова и Првог светског рата. Наиме, у једном дубљем, суптилнијем и суштинском смислу, данас нам изгледа као да се Милутин Бојић родио да вечним гласом поезије испева и у вечност пренесе духовну истину једног целог народа у једном конкретном историјском времену.

За свега 25 година живота (рођен је у Београду 1892, а умро у војној болници у Солуну на Митровдан 1917. године), Милутин Бојић је објавио своје *Песме* 1914, написао драму у стиховима *Краљева јесен* 1913, која је са великом успехом изведена у Народном позоришту у Београду у предве-

преживелих, једини прибран човек у том хаосу је био Дис. Међу последњима се укрцао на чамац за спасавање, али било је касно. Вртлог који се створио, повукао је чамац, путнике и песника у још једну *илаву гробницу*–

⁴ „У невероватно и опасно великој гомили младих који данас певају, г. Милутин Бојић се истиче на првом месту(...) Г.Бојић је песник од талента, од оних природних талената који прокључају и у силним млазевима избију у једном бићу. Осећа се у његовој поезији нешто самоникло, нешто што је природно морало доћи и што без усијавања долази. У њему пева његова младост, као што у пролеће шуме одјекују од птичијих концерата.” (Скерлић, 1914: 714)

чезје Великог рата 1914, објавио збирке песама *Каин* 1915, те *Песме бола и поноса* 1917. у Солуну. У рукопису су нађене и објављене његова друга драма у стиховима *Урошева женидба* и збирка *Сонети*. Писао је позоришну и књижевну критику, публицистику и преводио песме. Почетком Првог светског рата као војни обвезник упућен је у Ниш, где је 1915. године покренуо дневни лист *Гласник*, а потом се са војском повлачи према југу, одакле у октобру 1915. са братом Радивојем креће са избегличком колоном ка Приштини, Призрену и Пећи. О том путу оставио је спис потресног сведочанства *Србија у избегишћу* и песму *Мећава*. Преко Црне Горе и Албаније успева да се пробије до Скадра и Драча, где је постављен за писара кумановског начелства и прикључује се јединици Дунавске дивизије. Са реком изгладнелих, промрзлих и немоћних укрцаће се у брод за Крф, где стиже измучен, скрхан болом и тешким искуством. Убрзо се опоравља и почиње да ради. Ослобођен је војне службе због слабе телесне конституције.. Преко Албаније је пренео драму у четири чина *Урошева женидба*. Песме и делове епопеје *Вечна стража* објављује у *Српским новинама* на Крфу. На молбу шефа Ратног пресбирео прпевао је *Огу народу српском* Габријела Д'Анунција и *Краљ Петрова чешири вола* Едмона Ростана. У августу 1916. одлази за Француску на двомесечно одсуство, где ће последњи пут видети вереницу у Ници и брата у Тулону. Путује у Лозану и Женеву где се састаје са Гролом, Вељком Петровићем и другим књижевницима. Почетком 1917. године премештен је са Крфа у Солун као чиновник Министарства унутрашњих дела, у јуну 1917. даје у штампу другу збирку ратних песама *Песме бола и поноса*. Почетком септембра пада у постељу. Пренет је у војну болницу престолонаследника Александра, а његов измучен организам напада туберкулоза. Умире у Солуну, у новембру 1917, где је сахрањен на војничком гробљу Зејтинлик, не дочекавши да види ослобођење домовине које је у песмама „бола и поноса” испевао, а говор на опелу је одржао књижевник Иво Ђипико:

„Драги Милутине, овде на овоме мртвом пољу наше тужне славе, где почивају витезови пушке и бомби, мени кога си маестро звао, суђено је да се опростим с тобом, визеже наше раскошне сликовите речи и наше бујне младеначке фантазије! У овој оскудној туђој јесени где не чујемо хуку наших планина, ни шум река, ни буктање пламених драгих нам ватара – у лакомој јесени без страсти, пламена и љубави – подлегао си ватрени песнице *Бола и Поноса*, једна страдалачка раса која вековима гине, јер слободно хоће да живи (...) Како је овде на земљи, пред твојом отвореном раком неутешно тужно. Стојимо пред њом као осечени без мисли и без речи, О чему већ да мислимо? За чим већ да тугујемо? Па ипак осећамо, како се из овог мртвила отима око твога јакога, вулканскога, то твоја раскошна песничка душа братими се с душама палих

витезова твојом песмом опеваних (...) Јадни мој Милутине, песниче
 страсна живота и отаџбеничке љубави, мртви песниче *Без домовине!*
 Милутине, ми те тужни, у туђини изгубљени, у туђини остављамо: С
 Богом!" (Ћипико: 1917:16)

Песникови посмртни остаци пренети су 1922. на Ново гробље у Београду, а његово дело, толико хваљено за песниковог живота, лагано тоне у заборав, а нове и силовите, хетерогене поетичке парадигме и кретања, обједињене заједничким називом авангарда, доносе, између осталог и радикалан раскид са „старима“, онима који им непосредно претходе. У таквој културној и друштвеној клими, упркос спорадичним похвалама, некадашњи „краљ речи“ како га је назвао критичар Бранко Лазаревић по објављивању збирке *Песме бола и њоноса*, незаслужено добија улогу другоразредног песника, епигона Дучића и Ракића⁵. Иако је 1935. Исидора Секулић написала запажен есеј о Бојићу⁶, у коме нарочиту пажњу и високе оцене даје његовим последњим, ратним песмама, то није много утицало на књижевну јавност између два рата⁷, нити је значајно изменило слику која је у то време владала у оценама Бојићевог песништва.

Непосредно после Другог светског рата, културна и друштвена клима још мање је погодовала ревалоризацији Бојићевог песништва. Тадашњи критичари и књижевни историчари у својим оценама руководе се у првом реду идеолошко-политичким критеријумима, усаглашеним са духом владајуће идеологије југословенства и соцреализма, миноризујући херојску епопеју Првог светског рата, те несразмерно величајући тековине НОБ-а. Тако је песник химничне *Плаве тробнице* постављен међу минорне пригодне песнике, или како Миодраг Павловић у есеју о Бојићу примећује: „После овог рата (Другог светског, прим. М.Р.), и последњи траг ореола националног песника нестао је са Бојићеве главе” (Павловић, 1964:131). Међутим, управо је овај есеј истакнутог послератног модернисте, уз Васка Попу названог песником „превратником”, означио прекретницу у рецепцији Бојићевог песништва, вративши га на

⁵ „Бојић је заборављан (премда не и заборављен) зато, јер оно што је он у нашој поезији успео да наговести, или чак врло одређено изрекне изван домена већ израженог, није лежало на траси непосредног наставка развоја те поезије.” (Лалић, 1980: 33)

⁶ Реч је о тексту *Белешка о.М. Бојићу*, објављеном у *Српском књижевном гласнику* 1935.

⁷ У изванредном есеју-ревалоризацији Бојићевог песништва, Миодраг Павловић закључује да Исидорин есеј о Бојићу није наишао на значајнији одјек јер „Исидора Секулић никад није била прихваћена за арбитра књижевног укуса, те њена реч није имала одлучујући утицај на наша књижевноисторијска преоцењивања”. (Павловић, 1964: 121)

место које му припада у српској песничкој традицији⁸. После Павловићеве аргументоване ревалоризације Бојићевог стваралаштва, и скретања пажње на високу вредност његових запостављених, последњих песама⁹, потоњег есеја Ивана В. Лалића *О њоезији Милутина Бојића* (1968) објављеног у књизи *О њоезији дванаест ѡесника*¹⁰, те *Сабраних дела* која је 1978. приредио Гаврило Ковијанић, омогућивши српској књижевној критици и историографији целовит увид у песниково дело, поезија Милутина Бојића постављена је на заслужено место у српској песничкој традицији, а „ореол националног песника” данас поново сија над песником који је у изгнанству испевао своју и нашу песничку историју.

2. Поезија и рат

Појам *ѡаѡриѡске (родољубиве)* поезије у теорији књижевности означава један широк, разнолик, нејасно одређен и недовољно ситематизован корпус уметничке лирике¹¹. Ознака *ѡаѡриѡска (родољубива)* песма поставља се тако уз одређену песму уколико њено значењско поље обухвата било националне, родољубиве, херојске или ратне теме, без јасног критеријума који би одговорио на једноставно питање: шта ову песму чини патриотском? Појам *ѡаѡриѡѡизма (родољубља)* у поезији оптерећен је данас и негативним вредносним судовима које са правом носе бројне пригодне, удворичке, шовинистичке и дневно-политичке „песме” које се масовно производе за потребе одређеног историјског или друштвеног тренутка, а својим ниским естетским критеријума, манипулацијом емоцијама прилагођеним што широј рецепцији, додатно оптерећују појам

⁸ Есеј о Милутину Бојићу објављен у књизи *Осам ѡесника* (1964), пример је Павловићевих огледа-ревалоризација одређене песничке појаве у контексту српске песничке традиције, који заједно са тада новим и откривалачким интерпретацијама поезије Јована Дучића и Момчила Настасијевића, чини ову збирку есеја у великој мери књигом превредновања српске песничке традиције.

⁹ „Он није певао патриотску поезију уопште, него поезију једног одређеног народа, чији је лик, величину и карактер успео да сагледа. Та његова родољубива конкретност изузетна је врлина његовог песништва.” (Павловић: 1964: 128)

¹⁰ „Могућност и потреба тачнијег вредновања његовог песничког напора јављају се тек у тренутку када Бојићеве најдубљи и најинтересантнији акценти почињу да се, преко лука година, додирују са гласовима чија је зрелост нова и друкчија, али који могу да у њима осете ону врсту сродности која подстиче органски раст традиције.” (Лалић. 1980: 34)

¹¹ У *Речнику књижевних ѡермина* уз одредницу *Родољубива лирика* стоји: Лирика у којој долази до изражаја родољубиво осећање, односно, осећање припадности одређеној националној заједници, земљи, крају. У свом основном значењу родољубиво осећање је позитивна емоција, али је могућа и његова негативна усмереност, која се огледа у националистичком или шовинистичком величању једне земље или нације. (PKT, 1986: 663)

пайтриотске лирике. Ипак, патриотско или родољубиво осећање је једно од најстаријих и вековима опеваних људских осећања, па готово да нема значајнијег песника светске и наше лирике који се није огледао, уз мање или веће домете, на варљивом пољу патриотске поезије¹².

Најстарије песме које бисмо по данашњој подели могли назвати патриотским јесу песме о јунацима и јуначким временима и део су најстарије усмене традиције већине историјских народа, који су кроз њих опевали заједничку историју, славили своје битке, јунаке и победе, те оплакивали своје поразе. На тај начин, кроз колективно опевану, прочишћену и сублимисану вековну историју, стварало се колективно сећање, митска свест, заједничка култура и идентитет. Међутим, како се кроз цивилизацијски развој све више развијала појединачна самосвест и слабила колективна, а писана књижевност преузимала примат над усменом, тако се индивидуа, личност, све више наметала као основна мера и одраз свих збивања. Тако су песници и њихова личност постали центар уметничког универзума, као у доба романтичарске пренаглашености *йоейској їенија*, а слављење појединца, личности, као мерила свих вредности постаје и остаје једна од константи модерног доба. У епохи романтизма колективно слављење јуначких времена, транспонује се у слављење јуначког, личног принципа, независног од националног или колективног аспекта, па херојство као чин постаје песничка преокупација. Мотиви славне прошлости представљају кулисе за опевање узора личног, херојског подвига изузетног и усамљеног појединца, па готово сви песници романтичари пишу поеме или епове о херојима прошлости (Иго, Хелдерлин, Пушкин, Лаза Костић).

Слављење рата из јуначких времена престаје од тренутка када се индивидуа, личност суочи са ратним збивањем – она је увек против рата, јер он враћа личност у колектив и подвргава је законима који излазе из оквира личне слободе и далеко је надилазе. Управо је Први светски рат донео и нове, другачије тонове у *рајно* певање, и изнедрио читаву плејаду антиратних песника који су непосредно учествовали у ратним збивањима, а у типологији песама са ратном тематиком њихова поезија могла би се назвати *рајном*, јер слика све ужасе и бесмисао ратних сукоба. Рат се овде сагледава као антрополошки феномен, независно од патриотских и политичких етикета које га скривају, а међу српским песницима такву поезију је певао Душан Васиљев. *Пайтриотски* песници по овој условној типологији били би они који на рат гледају као на питање победе или пораза, без сагледавања тоталитета збивања, и међу њима је највише пригодног, патетичног и утилитарног тона, те по правилу њихове песме не спадају у највише домете ове врсте. Ипак, и велики песници су у тренутку понесености јаким емоција-

¹² У српској књижевности родољубиву поезију писали су између осталих Ђура Јакшић, Лаза Костић, Ј.Ј.Змај, Алекса Шантић, Војислав Илић, Милан Ракић и други.

ма знали да склизну у ово варљиво поље, као што се то у почетку Великог рата десило Бруку, Рилкеу или Клоделу, а од српских песника Дису у пред-ратној збирци *Ми чекамо цара*, мада је касније, суочен са ратним збивањима исписао непосредне, хумане и болне стихове у *Недовршеним њесмама*.

Како бисмо могли одредити песништво Милутина Бојића настало за време Великог рата, следећи ову условну типологију корпуса песама које означавамо термином *џаџриоџска џоезија*? Он није припадао категорији *раџних* песника, а није певао ни пригодну, занесену, *џаџриоџску* поезију – суочен са вртлогом ратних збивања, иако веома млад, Бојић је уз високо развијену историјску свест проговорио гласом свог народа, или како је то Миодраг Павловић луцидно запазио, он се „са индивидуалних преокупација у датом тренутку вратио магловитој целини свог народа и понудио јој свој глас” (Павловић, 1964: 121). У његовом песништву из рата сусрећу се и складно проговарају поезија и историја - широка слика ратних збивања преточена је у историју кроз дубоко сазнање и високу поетску имажинацију, и зато се можемо сложити са оценом да је Бојић стварао „поезију историје”. Овове су несумњиво допринели, поред неспорног песничког дара и преданог рада на његовом развоју, и Бојићева песничка лектира, широко образовање, познавање филозофије, историје и библијских тема, те склоност ка апстраховању и сублимацији наученог и доживљеног. Иако је у књижевној и широј јавности слављен и препознат првенствено као песник антологијске *Плаве џробнице*, неколико врхунских песама српске поезије из времена Великог рата налазе се управо између корица његове предсмртне збирке *Песме бола и џоноса*, између осталих *Међава* са својим ледено-сивим пределом, мирна и блага мудрост изгнанника у песми *Без узвика*, избрушена лепота у *Сејачима*, библијска паралела историјске судбине *Кроз џусџињу*, дубоки осећај историјског континуитета у песми *Без домовине*.

3. Песник историје

Иако у првој фази свог стваралаштва (1910-1912) млади Бојић пише поезију страсти и заноса, његово истанчано *осећање историје*¹³ реагује муњевито на другачију атмосферу која се рађа у време Балканских ратова

¹³ Појам *осећање историје* (historical sense) уводи у књижевотеоријску мисао Т. С. Елиот у једном од најутицајнијих тескова светске књижевности *Традиција и индивидуални џаленаџ*: „Традиција је ствар која има много шири значај. Она се не може наследити, а ако вам је потребна морате је стећи великим трудом. Она на првом месту обухвата *осећање историје* за које безмало, можемо рећи да је неопходно сваком оном ко би хтео да буде песник и после своје двадесет пете ходине; а то *осећање историје* обухвата запажање не само онога што је прошло у прошлости, већ и што је садашње у прошлости”. (Елиот, 1963:35)

и песник звучних парнасо-симболистичких александринаца досеже у песми *Земља олује*, испеваној тлу Старе Србије, до гласа аутентичног барда:

*Мачеви дачки, секире Јајода,
Леије римске и хорде Таџара,
Или виџези с византијских вода
Крвавили су ова поља сџара.
И џиџоми народ кад је џао на њих,
Збраџимио је орлове и челик,
Ту, џе је мржња Веџих џроџив Маџих,
Сировом душом џосџао је велик.*

(„Земља олује”, *Песме*)¹⁴

Песма осликава оно што Исидора Секулић назива „филозофијом отаџбине” у есеју о Бојићу, јер овако јасно исказану свест о историји као конкретном споју људске судбине и одређеног конкретног тла, нису досезали у то време ни много старији и зрелији Бојићеви савременици песници. И данас, један читав век после ратова о којима је Бојић певао са истанчаним осећањем историје, и ратова који су уследили да би опет *крвавили ова поља сџара*,/ *џу, џе је мржња Веџих џроџив Маџих*, могу се чути многобројни гласови који тврде да историја није и не мора да буде спој људске судбине и конкретног тла, да се ова судбинска повезаност може избећи уз више мудрости и раскидом са наслеђеним колективним сећањем. Песници, ипак, виде и слуте другачији след збивања, а Бојић завршава *Земљу олује* питањем које остаје без одговора – *Јеси ли сџа крви џиџо сџасава?*

Одговор стиже ускоро, јачи и потреснији од најдубљих стрепњи – још се тло није ни слегло од олује Балканских ратова, почиње велика, крвава и судбоносна ратна драма у којој ће се народ и земља којима песник припада наћи пред питањем опстанка. У таквим временима и мудрији и искуснији не налазе одговоре, а млади Бојић, који је за својих двадесет и пет година доживео три рата, сазрева док прелази завејане албанске гудуре са ранцем књига на леђима,¹⁵ и бележи стихове песме *Међава* који доносе пејзаж ледене пустиње и јасну слику пута којим су пролазили десетине хиљада српских војника и избеглица: *Кроз џиџину џробну храсџова и ива / Ни џоџребно звоно не чујем да луџа ./ Кџ надџробне џлоче сџрче*

¹⁴ Сви стихови Милутина Бојића у раду цитирани су према књизи *Милуџин Бојић*, прир. Миодраг Павловић, Нолит, Београд, 1963.

¹⁵ Знаменити српски песник, есејиста и преводилац Станислав Винавер, учесник Балканског и Првог светског рата, као поручник у чувеном Ђачком батаљону прешао је голготу Албаније, а о Милутину Бојићу са којим се срео на том путу и задржао у трочасовном разговору о поезији, забележио је: „Он је дан и ноћ читао Вуков речник, који је носио и на одступању кроз Албанију...” (Винавер, 1963: 175)

брда сива / И њечере њуста сумаџица куџа. // Већ данима џако без њромене све је: / Ни џика, ни сузе у џој њолуџами; /.../ И њогне и њоноћ једнолики, мукли. / („Међава”, Песме бола и њоноса)

Дојучерашњи победници које је песник славио у *Земљи олује* пролазе пред његовим очима као сенке у муклој тишини и реду који је иначе владао у српској војсци при повлачењу из домовине, и изазвао чуђење и неверицу, а потом и дивљење код савезника. Наиме, претпостављало се да ће српска војска стићи у Скадар у потпуном расулу, разбијене дисциплине и уз побуне, јер су дуго били у непрекидној борби, а потом пешке и гладни прешли ледене гудуре. Они су пак стоички подносили муке и слушали без поговора команде старешина,¹⁶ а млади Бојић је спознао и схватио душу свог народа у том и таквом историјском тренутку. Песник је на ђутљивим лицима својих сапутника-сапатника видео оно што други нису могли да виде - колону српских ратника, сељака и грађана, који су у души преносили са собом и свој завичај који напуштају, али са поузданом вером да одлазе да предахну, одморе, сакупе снаге и врате се поново на фронт да поврате своју домовину. Осетљиви Бојић, склон меланхолији и интелектуалној скепси, са неверицом бележи тај тренутак несумњиве вере у песми *Одлазак*, упркос свему што јој је очигледно противречно. Песник се пита одакле тај мир и поуздање упркос тешкој збиљи: *Кроз зимску њоноћ којом очај веје / кроз вијор, кланице, смеџове и воде / корачаш мукло док се судба смеје, / корачаш мукло њоробљени роде // Но ниђе јажк, ни ројџање џласно / ни џешки уздах да њроломи џоре / Да ли џџо браниш сваку сџоџу часно / и џџо још џамџиш ловорике сџаре? //... Знаш ли да значи сваки корак даље / збоџом кулама џџо су џвоје биле? / Голџоџа чека. Знаш ли њој да џреду / Пуџови џвоји маџлом завијени? // Одакле та снага у страдању коме се крај не назире? Ратници не причају, али песник спознаје: *А џи ме џледаш мирно, без бојазни / и вера краси џвоју џлаву бледу / и збориш: „Чему разџовори разни?/ Јер враџиџу се у иџџоме реду. // Поново ведар, васкрсао, смео, / са новом крвљу охолом и здравом, среџџеш ме џорда, к'о џџо си ме сррео / на џољанама џозлађеним славом”*.// („Одлазак”, *Песме бола и њоноса*). Песма је написана док је измучена и гладна војска пристизала у Скадар, а њетска интуиција младог песника видела је оно у шта ни његов разум није могао да верује, али је забележио ово сведочанство које се показало пророчким.*

При пажљивом читању збирке *Песме бола и њоноса*, постаје јасно зашто Бојић не може да носи етикету *џаџриџској* песника, ни *раџној* песни-

¹⁶ У својим сећањима на Први светски рат и прелазак Албаније са старијим братом Милутином, Радивоје Бојић бележи: „Војска се повлачила у три правца: један део ишао је преко Елбасана и Тиране ка Драчу, други преко Љум-куле и Везировог Моста за Скадар, а трећи се повлачио преко Рожаја и Чакора кроз Црну Гору, такође за Скадар. Над сва три дела, Команда је чврсто држала у својим рукама пуну власт.” (Бојић, Р. 2008: 286)

ка, него само песника историјске судбине једног народа. Промена тона и осећања, извесна амбивалнеција присутна у његовим песмама из рата, која пролази пут од очаја до јаке вере и снаге, не потиче од уобичајеног самоохрабривања које се осећа у декларативним патриотским песмама, када песник изриче громке фразе у тешким тренуцима стрепње. Бојић изриче своје стрепње, сумње, и поставља питања на која нема одговор, а бодрост, снага, вера у васкрсење је колективни глас, неизречен, али видљив песничкој имагинаји – песник води дијалог са својим народом и својим прецизним осећањем историје добија одговоре. Он је имао способност и поетску снагу да прецизно ослика дух тог колективитета коме је и сам припадао, моћ да апстрахује и издвоји суштину из свега виђеног, наученог и доживљеног, и дар да све то преточи у једноставне и надахнуте стихове дубоког сазнања. Песник не храбри ни себе ни друге убедљивим фразама – храброст у његовим песмама долази из колективног духа, из народа са одређеног тла и у конкретним историјским околностима. Одатле убедљивост Бојићевих стихова лишених декламатарског, патетичног или егзалтираног тона – снага и истинитост његове поезије потичу из мира и самопоуздања једног историјски прекаљеног народа коме је песник дао свој глас и изразио његов дух и душу.

Поменуто извесну подељеност осећања у Бојићевом песништву, која се назире још од Балканских ратова, Миодраг Павловић објашњава специфичном ситуацијом у којој се налази српска нација у време Првог светског рата, и прецизно уочава: „Она је требало да у исти трен слави своје победе и да опоје своје мртве и своју сиротињу” (Павловић, 1964:115). Та подељеност између бола и њоноса јасна је слика сталног и једновременог присуства ових јаких емоција у душама изгнаника, а лепоте јонског острва не пружају им олакшање, само предах до коначне борбе: *Ойро-сџише, шџо смо уморни се сџекли, / Да ваш врџ нам џружи сан и исцељења: / Ми идемо куд су бојови џроrekli: / Преко сланих џора џушем васкрсења.*// („На острву”, *Песме бола и њоноса*). Мир и задубљеност у себе влада и под опојним сунцем Крфа, а војска Без домовине се пита: *Мисао нас једна раном зором буди, / Мисао нас једна целој дана џраши, / Мисао нам једна ноћу џишиши џруди: / Да ли оџац џаши? //*... / Бол нас један зором као џруба буди, / Болом једним свака налиџа је чаша, / Болом једним кришом џлачу наше џруди: / Где су деца наша? //...Само један џуш ће одџовора даџи: / Преко реке крви и мосџом лешина /Дому своме сџижеш, џде изџледа маџи /С неверицом сина./ („Без домовине”, *Песме бола и њоноса*). Високи квалитет Бојићевих позних песама видљив је у трансформацији песникових непосредних доживљаја историјских поука у поезију која се уздиже до универзалног општељудског значења, попут библијских паралела које је песник градио и у ранијим песмама, али је врхунце досегао у послед-

њој збирци, попут песме *Кроз њустињу* у којој досеже спиритуалну вредност, а врхунски ће је избрусити у антологијској песми *Сејачи*, Песник даје метафизичку димензију сопственој свести о трагичној националној историји, и изговара је са достојанством мудраца: *И Васељена њива наша њоста / За семе чисти — које сунцу сиже. / Госноде, казне зар не беше доста? / Време је жетви, дан косидбе стиже, / Време да њлоча с њробова се диже. // Кд ѡлушалице, које ѡаиње ѡраше. / С чежњивој јуи, са судбином Јова, / Ево нас к шеби, наш ледени браше! / Охоли, мада без рода и крова. / С ѡремни смо ѡробља да сејемо нова. //* („Сејачи”, *Песме бола и њоноса*).

На некој имагинараној лествици поетских, сазнајних и естетских вредности Бојићевих песама *бола и њоноса*, на самом врху нашла би се песма *Без узвика*, песма чисте блакости, мирног поноса и кристално јасног и дубоког поетског сазнања, која по речима песника и есејисте Ивана В. Лалића „можда најлепше згушњава поетски искуство изгнанника што у свом сећању носе дугу историјску патњу, па у свом изгнанству сазнавају само истину о себи, непоражени пред конкретношћу збивања која су само фрагмент већег искуства” (Лалић, 1980: 49). Долазак читаве изгнане војске и државе у страну земљу, није изазвао велики потрес код народа навиклог на дуготрајно трпљење и борбе кроз богату историју:

*Ни чудној ни новој за нас нема више,
Све су земље нама и драге и сродне,*

каже песник мирно, без утучености и без разметања, сликајући благод изгнанника и поверење у остале народе, које произилази из вере у сопствене моралне врлине. Ипак, то није био тек излет у туђу земљу, спокојан и добровољан:

*Сред сјаја, и врх нас кад се буре свише,
Бесмо мирни, као усред земље родне.
Мирни смо на њозби у свеишкој дворани*

*Понављамо скалу шћо ѡзнасмо рано,
Скалом судбе, којом друи једва мили;
Заћо нама данас нишћа није сћрано,
Чини нам се, свуда већ смо једном били.*

(„Без узвика”, *Песме бола и њоноса*).

Мудрост и самоувереност једног историјски прекаљеног народа, мирног „на гозби у светској арени” као да осликава трајни положај и историјску судбину једног народа, свиклог да савладава и немогуће и да при

томе задржи јасну свест о пролазности и доброг и лошег у ходу кроз време и историју. Ипак, најдубље сазнање које су изгнаници стекли јесте да је најјача домовина у људима, у њиховој свести о континуитету и трајању њиховог искуства, а таква домовина је неуништива схвата песник: *И, кушам те, судбо, шакву је поїреби!* Овај стих, поента песме *Без узвика* заокружује на одређени начин целу збирку и подвлачи најдубљу поруку која извире из песама *бола и поноса*, што је видљиво и по стиху из Корнејевог *Серториуса* (Corneille, „Sertorius“): „Rome n'est plus dans Rome; elle est toute ou je suis.”¹⁷ који је песник одабрао за њен мото.

У кругу ових песама испевана је и чувена *Плава гробница* – велика химнична Бојићева песма, велика по вредности, по поетској убедљивости, по узвишености тона, по реторичном замаху, велика по значају и препознатљивости, вечни симбол српске епопеје у Великом рату. Захваљујући *Плавој гробници* песник никада није утонуо у заборав, који је годинама после рата лебдео над његовим делом, и није случајно баш она постала најчувенија српска песма из времена рата. Миодраг Павловић је назива примером врхунске поезије "херојског култа", а Иван В.Лалић види у *Плавој гробници* синтезу „херојског опела и певања живима који настављају искуство мртвих”(Лалић, 1980:50).

Можемо само слутити шта је све млади песник видео, доживео и осетио док је гледао колоне умирућих како пристижу на Крф, да би их одвезли до Вида, „острва смрти” са којег су потом спуштани у масовну гробницу под морем. Све те слике које смо виђали по старим фотографијама уткане су у ову песму, као и стално осећање бола и поноса код изгнаних, а све је то песник Бојић у једном тренутку врхунски кристализоване песничке инспирације преточио у стихове које знају, чини нам се, сви потоњи српски нараштаји:

*Спојше, іалије царске! Сїушајше крме моћне,
Газише тихим ходом!
Оїело їордо држим у доба језе ноћне
Над овом светлом водом.*

Песник зауставља и људе и природу, у његовом *їордом оїелу* позвани су да учествују сви – и море и цео подводни свет, јер осећа да после херојске смрти следи људски заборав, да је мртвима једина нада реч и песма коју ће изговарати живи. За *їрометије наде, аїосїоле јада* који леже у огромном гробљу под морем где је сахрањена *їролазна радосї целої једної рода*, песник у химничном заносу тражи *свесну пошїу* – не пуко

¹⁷ Рим није више у Риму; он је свуда їде сам ја.

сећање на њихову херојску жртву, већ јасну и увек живу свест о значењу те жртве за оне који долазе за њима.

Песник не завршава опело заокруженом визијом огромне гробнице под морем, смисао овог узвишеног чина налази се *тамо далеко*:

*Јер хоћу да влада бескрајна тишина
И да мртви чују хук борбене лаве,
Како врућим кључем крв њенуша њина
У деци што кликћу под окриљем славе.
Јер тамо, далеко, поприште се зари
Овом истом крвљу што овде почива,*

а у побожној тишини ноћи и мора, без уздаха меких и суза он хоће:

*Да мирис тамјана и дах њраха здружим
уз шушњава муклу добоша далеких.*

При крају опела у побожној тишини песник уз помоћ мириса и слуха остварује додир између мртвих под *свешом водом* и живих у *борбеној лави* и његово *торго ојело* добија свој смисао и постиже надвременско јединство живих и мртвих једног народа у великом ходу историје.

*Стојте, талије царске! У име свесне поште
Клизите тихим ходом!
Ојело држим, какво не виде небо јоште
Над овом свешом водом!*

Ни у тренуцима највишег химничног заноса ни у горчини пораза, Бојић није губио из вида реалну слику свог народа. У његовој поезији из рата зато нема патетике, ни декламаторских борбених поклича, али ни песимистичког поништавања или горчине поражености у тренуцима бола. Због тога и не можемо назвати његову поезију патриотском, јер је он успео да испева поезију једног народа чији је суштински лик и судбину успео да спозна и сублимише у једном конкретном историјском времену, а све то га чини увек живим песником историје свога народа.

Закључак

Српска књижевност из Великог рата, који је за српски народ и државу заиста био велики, и по жртвама и по подвигу, дала је неколико врхунски уметнички транспонованих сведочанстава о том времену библијских размера. Сlike доживљаја непосредног искуства рата кроз призму наших значајних писаца у исто време представљају и уметнички и историјски вредна сведочења, и при њиховом проучавању неопходно је укључити и историографска и књижевно-теоријска сазнања, да би се добио свеобухватан и објективан суд о њиховој вредности и значају. Једног од најизразитијих и најталентованијих представника српске поезије из времена Првог светског рата, Милутина Бојића, са правом можемо назвати песником Великог рата, будући да је у својој ратној збирци *Песме бола и ђоноса* (1917) успео да испева песничку историју овог преломног догађаја српске и светске историје. Захваљујући истанчаном поетском *осећању историје*, искристалисаној песничкој имажинацији и смислу за апстраховање, млади песник, који је у тренутку смрти у солунској војној болници навршио тек 26 година, оставио је у својој поезији неизбрисив лик и слику историјске судбине целог једног народа у конкретном историјском времену. Песник химничне *Плаве ђробнице*, симбола српске патње и подвига, и изгнаничких песама *бола и ђоноса*, остао је ипак готово усамљена појава по свом песничком подвигу у српској књижевној традицији. Линија поезије изграђене на јасној историјској свести какаву је Бојић у рату започео, а у врхунским песмама и остварио, није имала достојне настављаче у међуратном периоду, делом због нових, супротних кретања у књижевности, делом због измењене културно-друштвене климе. Ипак, појавом песника модерниста у српској поезији крајем 50-их година прошлог века (Васко Попа, Мидораг Павловић, Јован Христић и други), ова линија коју је Бојић започео и делом реализовао, оживела је и плодносно се наставила у делима наших највећих песника друге половине 20. века, настављајући се на најбоље песме историјске свести Милутина Бојића. На тај начин је полузаборављени песник Великог рата постављен на место у српској песничкој традицији које му по вредностима и дометима припада, а "ореол националног песника" поново сија над песником вечне *Плаве ђробнице*.

Литература:

- [1] Бојић, Радивоје (1968): *Милушин Бојић песник Србије*; Виндзор, Канада.
- [2] Винавер, Станислав (1963): „Бојић и ја”, у: *Милушин Бојић*; прир. Миодраг Павловић, Београд.
- [3] Деретић, Јован (1983): *Историја српске књижевности*; Београд: Нолит.
- [4] Елиот, С. Томас (1963): *Изабрани шекспирови*; Београд: Просвета.
- [5] Живковић, Драгиша /ур./ (1986): *Речник књижевних термина*; Београд: Институт за књижевност и уметност, Нолит.
- [6] Кашанин, Милан (1918): „М. Бојић”, у: *Савременик*, бр.1, стр. 88-90; Београд.
- [7] Ковијанић, Гаврило (1969): *Животи и књижевни рад Милушина Бојића*; Београд: Народна књига.
- [8] Лалић, В. Иван (1980): *О поезији дванаест песника*; Београд: Слово љубве.
- [9] Нешић, Станиша /прир./ (2008): *Милушин Бојић песник Србије*; Београд: Библиотека „Милутин Бојић”.
- [10] Павловић, Миодраг /прир./ (1963): *Милушин Бојић*; Београд: Нолит.
- [11] Павловић, Миодраг (2010): *Антологија српског песничтва (XI до XX век)*; Нови Сад: Издавачки центар Матице српске.
- [12] Павловић, Миодраг (1964): *Осам песника*; Београд: Просвета.
- [13] Секулић, Исидора (1935): „Белешка о М. Бојићу”, у: *Српски књижевни гласник*, бр. 44, стр. 20-29; Београд.
- [14] Скерлић, Јован (1914): „М. Бојић Песме”, у: *Српски књижевни гласник*, бр.9, стр. 714-716; Београд.
- [15] Ђипико, Иво (1917): „Над раком Милутина Бојића”, у: *Српске новине*, бр. 7, стр. 16; Крф.
- [16] Христић, Јован (1968): *Облици модерне књижевности*; Београд: Нолит.

Assistant Professor Maja Radonjić, PhD
Faculty of Culture and Media
Megatrend University
Belgrade

MILUTIN BOJIĆ – POET OF THE GREAT WAR **– *Poetry of Pain and Pride* –**

Summary: *The First World War is the border point of the epochs in the cultural and political history of Europe, in which Serbia had one of the key roles. There are numerous testimonies about the Great War, both factual and artistic, whereas literary works inspired by this pivotal event in world history have still not been thoroughly researched. One of the most valuable testimonies of the epoch in artistic but also in historical sense is found in poetry of Milutin Bojić, one of the most talented pre-war poets of modernism and the author of the anthem-like „Blue Grave” and a collection of poems created during the withdrawal through Albania and in exile, on the island of Corfu. „Poems of Pain and Pride”, published in Thessaloniki shortly before the poet’s death, represent poetical transposition and philosophically sublimed sum of the historical experience of an entire nation, which found itself, by will of historical and fateful circumstances, in the middle of a four-year epic of biblical proportions.*

Key words: *THE GREAT WAR, MILUTIN BOJIĆ, „POEMS OF PAIN AND PRIDE”, HISTORICAL CONSCIOUSNESS, „BLUE GRAVE”, LITERATURE.*

Саша Ђ. Ружесковић*

Архив Србије

Београд

ГЕГУЛА (РЕПОЊА) У РАТУ

Сажетак: Годинама уназад испредане су многе легенде и исјеване су многе песме о јунашћу и неустрашивости српског војника. С друге стране, сведоци смо поражавајућих статистициких података који говоре о великом броју поинулих или заробљених мушкараца – ратника који су биевали у ратовима у којима је Србија учествовала. Укрштајући чињенице и поетско сведочанство уметника, војник који се борио под заставом ове земље могао је бити неустрашив или непромишљен, херој или колебљивац. Као и увек, истина је ипак негде на средини.

Рад се бави обичним српским војником из прве године Првог светског рата и његовим оштим карактеристикама и особинама, које је тада показао. Покушаћемо такође да утврдимо, да ли су те особине припадале само једној генерацији српских ратника или су се оне задржале и у будућим поколењима.

Кључне речи: ГЕГУЛА, ГЕЦА, ВОЈНИК, ПРВИ СВЕТСКИ РАТ, РАТНИК, ПОБЕДНИК.

* Контакт: noerpl@eunet.rs

Сви су њевали унисоно: „зумба, зумба, зумба“, а један ујадао: „Бајонет... фишеклија... шајкача... ојанак... њешак... рејоња... њејула...“ и онда завршавали сви у јлас: „Ти си ову земљу ослободио”.¹

Када данас говоримо о гегули, могли би смо га описати, као некакво чудно створење налик на војника. На глави је носио ружну капу, са ушима упртим нагоре, био је обучен у једну ваздан зарозану, поцепану и масну униформу. На рамену је носио пушку, преко леђа шарену сељачку торбицу, на ногама исте такве вунене чарапе и опанке са носевима. Верни сапутник биле су му вашке. Засигурно то није био војник са којим би неко желео да одржи параду. Пуно је гладовао, а могао је много да поједе, 'лебац му је био основна храна. Волео је да у чутури уместо воде носи „мученицу”. У три спојена рата у којима је учествовао, боловао је од свих болести које могу неку војску да задесе. У напад је полазио са борбеним покличем „ура”², и тада би тај ваљак који меље све пред собом, ретко ко могао да заустави. Када би бежао, и тада би га тешком муком задржали. Када би отишао у позадину, одмах су пристизале жалбе на његове несташлуке, попут малог детета. Уобичајена казна за њега био је шамар, за већи преступ батине, а за дезертерство, смрт стрељањем. Његов супер херој био је Марко Краљевић а највећи јунак Милош Обилић. Спавао је под ведрим небом или у земуници. Много је псовао и чезнуо за кућом. Удружени непријатељ га је протерао из отаџбине, своје кости је остављао по беспућима Албаније, Црне Горе, свуда по Европи, што код савезника, што у ропству код непријатеља, у Јонском мору, Африци, Русији, далеком Сибиру, Манџурији и ко зна где још. Неким чудом је преживео, видео је море и славно се као победник вратио својој опљачканој и порушеној кући. Пре почетка првог рата (Први балкански рат), светска јавност га је омаловажавала, након другог (Други балкански рат) приписали су му ратне злочине, у трећем (Први светски рат) је стекао светску славу, да су га поштовали и пријатељи и непријатељи. Где год се појавио, гледали су га са поштовањем, о њему се чуло чак у далеком Јапану, Шри Ланки и Америци. После рата нашао се у некој новој држави, где је постао брат са својим непријатељем. Потомци су га се прво стидели, желећи да избришу сећање на њега, а затим величали на свечаностима као неко имагинарно биће које се више никада у његовом народу није појавило. Чак и данас се његови бојеви и маневри проучавају на престижним војним академијама по свету.

¹ С. Јаковљевић, *Српска шрилоџија II Под крстом*, Delta presss, Београд, 1986, 9.

² Српски борбени поклич „ура”, можемо упоредити са руским „ура”, бугарским „уре” или јапанским „банзайи”.

„Али чудан је наш гегула. На маршу се тако отромбољи и озловољи, да човек никад не би могао замислити да ће се тај дроња на маршу претворити у лафа на бојишту.”³

Па добро, ко је онда „Гегула”?

„Гегула” је био популарни, жаргонски назив за српског војника пешадинца⁴ у Балканским и Првом светском рату, попут америчког *G.I.*, британског *Totту*, или француског *Poilu*. Гегула-геца-сељак, вероватно је у почетку био погрдни назив за обичног српског војника, који је дошао из сеоске средине у војску, а наденули су му његови официри, који су били претежно из градских породица⁵. Данас његов лик, најбоље можемо сагледати у једној фотографији „Око соколово српске извиднице”, лик Драгутина Матића, извиђача II пешадијског „гвозденог” пука, коју је 1915. године начинио Самсон Чернов. Погурених леђа, очију упртих у непријатељску силу. Он посматра душмане, док је иза његових леђа, његова отаџбина Србија, чију слободу он носи на својим плећима. Његов поглед је усредсређен на непријатељске јединице чију бројчаност и снагу он одмерава својим погледом. Да, и данас таквог погрбљеног човека можемо наћи у сваком српском засеоку.

Српски војник у Балканским и Првом светском рату је нешто најсветлије што у новијој српској војној историји имамо. То су једина три рата од Првог српског устанка па до данашњих дана, у којима је Србија стварно победила, све остале ратове смо изгубили. Наравно, у рату 1878. године Србија је била победница, али је премало добила од оног што је њена војска освојила и због чега је ратовала. У Другом светском рату Србија је била у саставу Југославије, која је била на страни победника, али пораз у Априлском рату 1941. године, окупација, распарчавање државе, геноцид⁶ у НДХ и грађански рат никако не могу српско национално биће ставити у категорију победника или бар да се тако осећа.

³ П. М. Драшкић, *Моји мемоари*, Српска књижевна задруга, Београд 1990, 91.

⁴ Гегула се може узети и као уопштени надимак за српског војника у ратовима 1912-1918. године. Пешак је имао још и надимке репоња и прашинар. Надимак у српској војсци имали су и коњаници – господа, јер су били припадници имућнијих породица како би случају да упропасте коња и спрему могли у да плате одштету, као и артиљерици – балегари.

⁵ Чак и ако нису били из градских породица, то су били синови трговаца, механџија или занатлија. Војвода Степа Степановић и војвода Живојин Мишић, сељачки синови били су пре изузеци него правило у српском официрском кору. М. Милићевић, *Реформа војске србије 1897-1890*, Војноиздавачки завод, Београд, 2002, 111.

⁶ Иако нисмо склони употреби станих речи и израза, није нам позната ни једна српска реч којом би смо могли описати планирано, систематско истребљивање српског народа на територији НДХ.

Гегулина 'предисторија'

После Првог и Другог српског устанка у којима су Срби извојевали епске победе, српска војска није имала чиме да се похвали осим победе на Шуматовцу 23. августа 1876. године где је до ногу потукла Османлије. Српска војска се показала као лоша и недисциплинована.

„Ако ме питате ко је највећи јунак са Шуматовца, велим вам да га тражите међу оним мирним сељацима што су онако ладно и мушки гледали смрти у очи, што су остали у шанцу и онда кад све беше дигло руке од њега, кад су сви свакога тренутка изгледали његову пропаст...”

„Ако ме питате где су и шта је сад са личностима које сам спомињао говорећи о Шуматовачкој бици, могу вам казати ово: шуматовачки јунаци, они неустрашиви сељаци, разишли су се по селима својим кућама да својим знојем опет натапају тврду груду земље, да продају бакраче из куће за исплату државних дација, да се муче од зоре до мркле ноћи за кору сува леба, да смирено превијају главу пред сваким полицијским писарчићем, који као 'господин човек', као власт има 'право' да се над њима натреса.”⁷

Већ наредна мобилизација за рат 1877-78. године почела је Тополском буном 27. новембра 1877. године када војници након искуства у претходном рату нису хтели да положи заклетву кнезу Милану.

Горко искуство за гегулу била је Тимочка буна 1882. године када је држава хтела од народа да одузме оружје коме је он дуговао своју слободу.

Након пораза и срамоте у рату 1885. године против Бугара, где није недостајало личне храбрости, остала је само песма „Два раба” Бранислава Нушића у коме је описан однос српске државе према својим јунацима.

За српску државу, поставио се наизглед немогућ проблем, од недисциплинованог сељака, склоног бежанији, који је ретко напуштао своје село, направити правога војника. Прво су га затворили у касарне, на које је он гледао као на неку врсту казног завода⁸. Још горе је било ако би услед болести морао да оде у стационар, болницу, па он је на то гледао као на место где треба да умре. Официри специјализовани у пруској војсци, где је војник био дисциплиновани део ратне машине⁹, сваки преступ кажњавали су батинама.¹⁰ Међутим, српски војник, васпитаван у патри-

⁷ П. Тодоровић, *Дневник једној добровољца*, Нолит 1988, Београд, 115-116.

⁸ М. Јовановић, *Чиме смо побеђивали, 1912-1918*, Ратник XI-XII, 1923, Београд, 34.

⁹ У пруској војсци постојало је начело да се војник треба више плашити официра него непријатеља.

¹⁰ Савим уобичајена казна за српског војника било је шамарање. За већи преступ 25 по туру. То се одржало чак и у Војсци Краљевине Југославије и у јединицама Југословенске војске у отаџбини. ЈВуО је за неодазивање на мобилизацију примењивала управо двадесет пет по туру. Овде ћемо споменути једну анегдоту, наиме прадеда аутора овог текста Димитрије Бораковић, у Краљевини Југославији служио је војску

јарханој средини, показао се као дисциплинован и јако послушан, једина недоумица била је, како ће се показати у рату?

Гегула у балканским ратовима

Војска са којом је Србија ступила у Први балкански рат 1912-1913. године, била је најуређенија и најмодерније опремљена војска у њеној новијој историји, од 1804. године до данашњих дана. Њено наоружање и опрема војника била је боља од свих зараћених страна, Турске, Бугарске и Грчке. Такође, њено наоружање било је квалитетније и од наоружања аустроугарске војске. Међутим, међу страним војним стручњацима за њу није било никаквог поштовања. Сви су фаворизовали бугарску војску, те „Балканске Прусе“ како су они себе називали. Вероватно највећу недоумицу о борбеном квалитету гегуле имале су његове старешине, међутим он се показао као изузетан борбени материјал.

„Говорећи о добром држању и раду наших војника додао сам своје предрасуде са којима сам кренуо у рат, а с погледом на наше неуспехе у последњем рату 1885. год.“¹¹

Основа за почетак успешних операција у рату је успешна мобилизација. За разлику од отоманске војске где је мобилизација била катастрофална, на позив под заставу српски војник је кренуо са одушевљењем. Сви су хитали да се што пре јаве у своје ратне јединице. Поред обвезника обухваћених мобилизацијом, пријавило се 20.000 војника преко предвиђеног броја, од њих је формирано шест пукова под именом прекобројни.¹² Српска војска 1912. године била је једнонационална¹³, кренуло се у рат да се ослободе крајеви већ пет векова окупирани од Турака.¹⁴

у краљевој гарди. Сви војници краљеве гарде морали су да буду високи. Последњег дана његовог служења војног рока јединицу је постројио изузетно низак официр. Пред стројем поставио је питање:

„Ко, од вас није добио ни један шамар, нека иступи корак напред?“

Несрећни Димитрије сав поносан, једини је иступио један корак.

„Савиј се“ – била је следећа официрска команда.

Када се савио, официр му је развукао шамарчину уз речи:

„Е, ово ти је да се сећаш кад си био у војсци.“

Сећао га се целог живота.

¹¹ П. М. Драшкић, *наведено дело* (даље: *н.г.*), 56.

¹² Д. Самарџић, *Војне заштите Срба до 1918*, Војни музеј, Београд 1983, 117.

¹³ Поред Срба, Власи из источне Србије, Јевреји (Срби мојсијеве вере), Цигани (Роми), сви су се осећали као припадници српске нације.

¹⁴ Мобилизација за рат против Немачке у априлу 1941. године такође је била успешна на територији предкумановске Србије. У рат 1991. године за заштиту српског народа на територији Хрватске, такође се кренуло са одушевљењем. Многи још

Током операција у Првом балканском рату гегула је почео да стасава и да се обликује, у Другом балканском рату против Бугара се прекалио, да би у Први светски рат ушао потуно војнички зрео, са пуним поверењем у себе и у снагу своје војске.

За разлику од својих савезница Бугарске, Грчке и Црне Горе, Србија је на свом делу фронта 1912. године решила рат успешно за месец дана. Гегула се показао као храбар ратник и послушан и дисциплинован војник, који може да издржи изузетне напоре.

Најтеже физичке напоре у читавом рату поднела су два приморска одреда. Наиме, после ослобођења Косова и Метохије формирана су два приморска одреда – Дринско-албански одред, који се састојао од делова Дринске дивизије II позива, и Шумадијско-албански одред, који се састојао од делова Шумадијске дивизије I позива. Они су из Ђаковице и Призрена 9. новембра 1912. године, кренули на албанско приморје да Србији обезбеде излаз на море. Био је то први прелазак Албаније делова српске војске. Слабо опремљени, по слабо проходном албанском терену, праћени кишом, снегом и великом хладноћом на терену где се није могло доћи до довољно хране (из коњске балеге војници су вадиле несварена зрна кукуруза) српски војници су сјајно обавили постављени им задатак¹⁵. Били су међу ретким Србијанцима који су видели море¹⁶.

Гегула се одлично показао и у рововском рату приликом опсаде Једрена и Скадра. Али тада се уочила и једна његова лична карактеристика, да је он много подеснији за покретан, маневарски рат него за опсаду, чучање у рововима. Само по себи борављење на једном месту у рову, за њега је пре свега био психолошки напор у виду досаде и чежњом за кућом.

памте колоне ЈНА попуњене одушевљеним резервистима које су пролазиле кроз Београд на путу ка Западном Срему. По речима тада интелектуалног потпуковника Ђорђа Ружесковића, на служби у команди I армије ЈНА, у периоду од априла до септембра 1991. године, на територији те армијске области извршене су укупно три мобилизације резервиста на војну вежбу. Стајање у месту, узроковало је да је свака наредна била све слабија. Отпочињањем операција без јасног циља, неспособност вишег командовања, тактика крени-стани-повуци се, тотално су убили морал војника, тако да су све наредне мобилизације биле катастрофалне. Вероватно најгора мобилизација у целокупној српској историји извршена је 1995. године током пада Републике Српске Крајине. Навешћемо пример, да је позив на мобилизацију 38. РАБР (Ракетно артиљеријске бригаде) ВЈ извршен 6. августа 1995. године. У батерију Оркан поред аутора овог текста 7. августа појавила су се само још тројица резервиста (Ристић Ненад, Качаревић Жељко и Филиповић Срђан) – укупно четири.

¹⁵ Б. Ратковић, М. Ђуришић, С. Скоко, *Србија и Црна Гора у балканским ратовима 1912-1913*, БИГЗ, Београд 1972, 130-132.

¹⁶ Мало је познато да су делови Косовске дивизије извршили сличан подухват у Априлском рату 1941. године, који су успешно тукли италијанску војску и Шиптаре све до 20. априла 1941. године када су испред Скадра сазнали да је Краљевина Југославија капитулирала. В. Терзић, *Југославија у Априлском рату*, Титоград, 1963, 582-583.

Колико је војничке снаге и врлина показао српски војник, као и његове старешине најбоље показује пример да је командант одбране Једрена Шукри-паша желео да се лично преда команданту Друге српске армије Ђенералу Степи Степановићу, што је он одбио.¹⁷ Српски официри и војници желели су да спасу што више османских војника из бугарског ропства, нарочито оних из Босне и Херцеговине, облачили су их у српску униформу и возом слали за Србију.¹⁸

Наравно, ни у том рату није се све одвијало сјајно. Управо у пресудној бици Првог балканског рата, Кумановској (23. и 24. октобра 1912. године), показале су се дечје мане српске војске и тврда гегулина одбрана. Наиме, српска Врховна команда по ратном плану за Вардарско бојиште, предвидела је да ће се главна битка са османском војском дешавати на Овчем пољу. Међутим, османска Вардарска армија, због предубеђења да ће се Срби разбежати кренула је офанзивно ка Првој армији која је била дупло јача од ње. Српско извиђање, Коњичка дивизија и команда Прве српске армије тотално су подбацили, сходно наређењу да се крећу ка Овчем пољу, читав први дан препустили су Дунавској дивизији I позива да се сама бори са целом Вардарском армијом. Битка је вођена на парче, остале српске јединице су гледале и питале се шта се то дешава код дунаваца¹⁹. Ту се гегула показао као неустрашив и јако тврд у одбрани. После првог дана Османлије су у Скопљу славиле своју победу. Наредног дана, укључивањем Дринске дивизије I позива Срби су до ногу потукли Османлије. Због несхватања ситуације и непознавања основне карактеристике српског војника, да је он изразито офанзивни војник, најбољи у нападу није искоришћена прилика да се гоњењем дотуче Вардарска армија. Да се водила одсудна битка открило се тек по количини опреме коју су Османлије²⁰ оставили, бежећи пред српском војском²¹.

Остала је анегдота да се, у тренутку када је српски фронт почео да попушта, српски војник Циганин Ахмед Адемовић са својом трубом провукао кроз турске редове и из њихове позадине одсвирао њихов трубни знак за повлачење. У сваком случају, после битке Ахмед је одликован је највећим српским одликовањем које се тада могло добити у рату, Карађорђевог звездом са мачевима²².

¹⁷ А. Радаковић, *Марш на Дрину*, 33.

¹⁸ С. Чернов, *Трајом Буџара*, „Политика” 3448, 19. август 1913. године, 2.

¹⁹ Дунавске дивизије биле су поуњене са обвезницима са територије Београда, Смедерева и Пожаревца.

²⁰ Намерно употребљавамо реч Османлије, пре него Турци јер појам турске нације, није званично постојао пре Ататуркове реформе.

²¹ Група аутора, *Војна енциклопедија* 4, Београд, 1972, 762

²² М. Момчиловић, *Ахмед одсвирао крај Турака на Балкану*, Политика ONLINE, 26. јануар 2010.

У другом Балканском рату 1913. године српска војска се стварно прекалила. Био је то кратак, једномесечни и веома крвав рат. Овог пута гегула је ратовао против свог „братка“, бугарског војника са којим се спријатељио током опсаде Једрена. Бугарски војник му је био достојан противник, лудо храбар, лукав и подмукао, са израженом азијатском цртом да чини свирепе злочине.

У овом рату, гегула је желео само да задржи оно што му по праву припада, територију коју је освојио, а нарочито га је мотивисало бугарско вероломство, мучки ноћни напад без објаве рата, када су поклане српске предстраже. Током читавог рата, згражаваће се над призорима шта су Бугари чинили са заробљеницима.

У војничком смислу показао се сјајно. Након првог изненадног, бугарског напада када је предње редове почела да хвата паника, брзо се прибрао. Распршени српски војници, брзо би се сакупљали у групе, и под вођством официра одмах извршавали контранападе. Овде се свака борба углавном завршавала на нож, где су се противници клали до истребљења. Док је у Првом балканском рату Србија имала око 30.000 погинулих, сада је за само месец дана имала око 41.000 мртвих. Поред свих зверстава, српски војник је почео да поштује бугарског војника, иако је срушио мит о „балканским Прусима“, о њему би обично говорио: „Да нема нас Срба, Бугарин би био најбољи војник“. Поред њега у наредном рату као војника поштовао је још једино Немца.

Током оба рата почела су међусобна оптуживања зараћених страна о ратним злочинима. Због тога је Карнегијева задужбина за међународни мир 1913. године основала међународну „непристрасну“ комисију. Претежно су је чинили универзитетски професори из Француске, Велике Британије, САД, Немачке, Аустрије и Русије. Комисија је од почетка августа до краја септембра 1913. године путовала Балканом и на терену прикупљала доказе о злочинима. Србија и Грчка биле су изразито незадовољне радом комисије, нарочито деловањем руског представника Миљукова који је био острашћени „бугарофил“. Карнегијева комисија објавила је извештај свога рада 1914. године, где је закључила да су све зараћене стране у Балканским ратовима вршиле злочине над заробљеницима и цивилним становништвом. Што се тиче српске војске и добровољачких јединица које нису биле у саставу регуларних трупа Комисија је објавила да су Срби убијали цивилно становништво, спаљивали села, натерали у избеглиштво око 25.000 Арнаута (протеривање цивилног становништва), као и да су забележени случајеви силовања.²³

²³ Не можемо да не приметимо да су исте злочине Србима приписали разни „независни“ извештачи и у ратовима деведесетих година двадесетог века на територији бивше СФРЈ.

После два победоносна рата, нагло је скочио углед војске у српском народу. Тај углед у Србији војска ће изгубити тек 1991. године, али ће га заслужено повратити током НАТО агресије 1999. године. Наравно како то код Срба обично бива, углед војске одмах је засметао цивилним властима. У априлу 1914. године министар унутрашњих дела Стојан Протић издао је уредбу, којом је дата предност цивилним над војним чиновницима. Уредба о приоритету прописивала је да цивилни чиновници, често са нижим звањем и корумпирани, имају предност положаја у односу на више официре при обављању званичних дужности. Уредба је давала практично неограњену власт полицији. Најтеже је било у српском делу Македоније где су радикали на власт поставили „необразоване и подмитљиве будале”. Уредба је изазвала јак револт у војсци, која ће изазвати мајску кризу. Вођство незадовољства у војсци приписано је „Црној руци”. Криза се могла завршити падом Пашићеве владе, државним ударом или можда грађанским ратом. Међутим, ствар је стишана интервенцијом Русије. Као последица произишло је то да се краљ Петар I Карађорђевић, растрзан између две стране, повукао са власти и крајем јуна пренео вршење краљевске власти на престолонаследника Александра као принца регента.²⁴

Гегула у биткама 1914. године

Вероватно најбољи опис значаја српског војника у Првом светском рату дао је његов непријатељ, у тренутку када су на фронтовима ратовале милионске војске, немачки цар Вилхем II у телеграму бугарској Врховној команди после пробоја Солунског фронта:

„Шездесет две хиљаде српских војника одлучило је о исходу рата. Срамота!”²⁵

Претња новим ратом затекла га је усред жетве, коју су морали да доврше деца, старци и жене. На позив на мобилизацију, гегула се ревносно одазвао, био је свестан својих војничких врлина и снаге. Рат је за њега постао већ уобичајена ствар, само је овог пута кренуо свестан да сада брани свој опстанак. За разлику од предходних ратова где је ишао да ослобађа своју браћу, сада је кренуо да брани своју слободу, то јест, своју породицу, кућу и имање од ропства.²⁶

Полазећи у рат мислио је да ће најдаље ићи ту, до Дунава, Саве или Дрине.

²⁴ Д. Мекензи, *Ајис*, ЛИО, Г. Милановац, 1996, 115-129.

²⁵ А. Ђурић *Солунци њоворе*, НИРО Књижевне новине, Београд, 1989, 306. Наравно његови условно речено савезници му такву почаст нису одали до данас.

²⁶ Са истим мотивом српски војник кренуо је у рат 1941 и 1999. године.

„Срећан вам пут, па да добро излупате Швабе! - довикивала је нека румена цурица.

- Хајде, цуро с нама!

- Ух, ал' је слатка!

Весело су се кикотали војници...

- Сине, немам шта да ти говорим. Гледај да не будеш најгори, да ти се не смеју другови, али немој ни лудо главу да изгубиш. Био си у два рата, па знаш шта је рат. Свака мајка воли да јој се син врати жив и здрав, али што се мора мора! А упамти: на крају крајева, нико ти неће рећи хвала..."²⁷

Као по обичају, мобилизацију су избегли сви они који су то могли. Најочигледнији примери су били Раде Пашић, син председника владе Краљевине Србије и Милан Стојадиновић, резервни официр, касније председник владе Краљевине Југославије.

Престолонаследников секретар Ђурђе Јеленић умео је да се по двору развиче:

„Ми смо у суштини пропала земља у којој сви гледају да се извуку из рата. Сваки је склонио свога рођака и пријатеља, па чак и пријатеље својих пријатеља.

У том моменту је био склоњен од рата не само он лично но су и дворска кујна и дворски подрум били пуни његових рођака, које је склонио да не би отишли на фронт."²⁸

У овом рату, официри су већ добро познавали гегулину филозофију.

„Кад је почео турски рат, њему је веома било тешко у њиховом друштву. Вређало га њихово понашање, одвратне му биле њихове шале на рачун свастика и шурњаја. Неки официри псовали су им у љутини мајку поварену. 'Гегуло, мајку ти покварену!' – зашкрипао би зубима неки чувени дисциплинац. А да ли је тај гегула био покварен? У току времена, живећи са њима, и једући с њима храну из истог казана, Марко је дошао до уверења да они нису покварени, већ само на неки особени начин лукави, по атавизму неповерљиви, уверени да свако гледа да њима, сељацима, подвали. Они су били уверени да свако гледа да очерупа сељака, па су се инстинктивно чували и гледали да прођу са што мање штете. Али ако испадне прилика да и сељак дође до каквог ћара, онда зашто не узети? Само ако се може. А правду и равноправност ценили су изнад свега. Живеће они данима о сувом хлебу, трпеће сваку оскудицу, под условом да свима буде подједнако. Али ако би за једну чету стигао хлеб, а за другу не, онда би гунђали и протествовали до Бога. И сваки тај сељак воли своју кућу и децу

²⁷ А. Д. Ђурић, *Стрaшина година*, Београд 1935, 24.

²⁸ П. Драшкић, *н.г.* 113.

страсном, животињском љубављу. Понекад и њих спопадне малодушност. Буне се и протестују. 'Зашто ми сељаци ратујемо?' питају се они. 'Да ли ћемо после рата мању порезу плаћати? Да ли ће моја њива после рата бити већа Други добијају ордене, плате и чинове, а нама сељацима шупаљ нос до очију!' Гунђају тако, љуте се, понекад чак и прете да ће бацити пушку, али све то брзо заборављају, па се као деца радују кад наша артилерија закупи непријатеља. А кад им се учини да артилерија без потребе троши муницију, они у поверењу питају командира шта кошта једна граната, и да ли ће то народ морати уз порез да плати, или ће то платити неко други."²⁹

Уз гегулу, био је цео његов народ, прве борбене операције на српској страни не почиње војска, већ четници, жандарми, цариници и грађани Београда. Врховна команда српске војске ратним планом није решила хоће ли бранити престоницу, јер се она налазила на месту где је требала да буде караула. О томе је требао да реши командант Дунавске I позива пуковник Миливоје Анђелковић-Кајафа, међутим његов штаб се налазио на Торлаку у селу Кумодражу. Да се престоница не предаје решили су грађани и паравојне јединице, одбивши први аустроугарски напад током ноћи 28-29. јула 1914. године.³⁰

О развоју ратних операција, српска Врховна команда поново је имала погрешну претпоставку, рачунајући да ће главни непријатељски напада бити преко Саве и Дунава, груписала главне снаге на простору од Смедеревске Паланке до Лазаревца. Када се разјаснила ситуација у Подрињу и Мачви, погрешну претпоставку морао је да реши гегула својим ногама, усиљеним маршом на запад. „Победа војске лежи у ногама."³¹ Иако му је сметала августовска врућина, навикао на дуге маршеве, српски војник се показао сјајно, ту му је помогла једна од његових особина, да при сваком предаху може брзо да заспи и мало одрема како би повратио снагу.³² Битка на Јадру, познатија као Церска битка (12-24. августа 1914.), школски је пример где се битка развија између две војске у неочекиваном сусрету, где се из маршевског поретка одмах прелази у борбу. Ту је пре свега победило гегулино искуство над неискусним аустроугарским војником. Најзначајнију улогу имала је Комбинована дивизија³³ Друге српске армије, која се прва сусрела са непријатељем и задржавала га до пристизања осталих јединица.

²⁹ А. Ђурић, *н.г.* 19-20. Ове одлике српског војника, до данас су остале непромењене. Простије речено, нема тога што српски воник неће издржати, само док је оном поред њега исто као и њему.

³⁰ Б. Субашић, *Београђани без војске бранили град*, Новости, Београд, 13. јул 2014, 15.

³¹ П. Драшкић, *н.г.* 91,

³² М. В. Јелисијевић, *Каракшерне особине српског војника*, Ратник X, Београд октобар 1926, 47.

³³ Комбинована дивизија била је састављена од I, II, V и VI прекобројног пука, то су били они обвезници који су се добровољно преко мобилизацијског списка јавили

„По повратку наредник је рапортирао да су набасали на један мали логор, пун оседланих коња, стоварене муниције и 20-30 војника на спавању и све смо их ножем на спавању побили.”³⁴

На регулино запрепашћење, током те битке сусрео се са нечим што прости сељак није очекивао од цивилизоване Европе, са животињским масакрима над заробљеним војницима и цивилним становништвом, као и са употребом нехумане муниције.³⁵

„Мађари и Хрвати били су најгори, а њихови официри су их непрекидно подстицали на зверства. Кад год је пук пролазио официри су их храбрили да убијају све што је живо: краве, свиње, живину, све без обзира на то да ли је то потребно за снабдевање војске или не.”³⁶

Неправедно је рећи да није било Срба аустроугарских војника који су вршили злочине. Извесни Никола Вујичић, звани Суцук, пука сиротиња, након рата хвалио се како као војник 96. инфантеријске регименте 1914. године на бајонет натицао српску децу.³⁷ Ни Србијанци им нису остали дужни, тако је Душан Стакић, четник из одреда мајора Танкосића у првом сусрету са непријатељем бајонетом убио Србина Ивана Симића из Градишке.³⁸ Многи Срби остали су верни двојној монархији све до краја рата.³⁹

за Први балкански рат. Тако да мобилизацију неспособних за војску током Церске битке, приказану у филму Срђана Драгојевића *„Свети Георгије убија аждаху”* никако не можемо прихватити као историјску чињеницу.

³⁴ М. Bjelajac, *Između vojske i politike*, INIS, Beograd, 1997, 63-64.

³⁵ Нехуману муницију, дум-дум метке и муницију са експлозивним зрнима забрањену Хашким конвенцијама, користили су војници 16. вараждинске регименте (пука) заједничке војске, 26. карловачке домобранске регименте, 27. домобранске регименте из Сиска, 28. регименте заједничке војске, 78. карловачке регименте и 100. регименте заједничке војске. Већина заробљеника је изјавила да је употреба нехумане муниције била популарна међу хрватским војницима – члановима Чисте партије права Јосипа Франка. Б. Богдановић, *Само за Србе нехумана муниција*, „Политика Магазин” 879, Београд 3. август 2014, 28-29.

³⁶ Р. А. Рајс, *Аустроугарска зверства извештај*, Дечје новине, Горњи милановац, 1995, 53.

³⁷ Р. Милосављевић, *Прећушани генерали*, Јагодина 2007, 119-120.

³⁸ А. Д. Ђурић, *н.г.*114.

³⁹ Навешћемо три најупечатљивија примера. Фелдмаршал Светозар Боројевић (Уметих код Костајнице, 1856. – Клагенфурт, 1920.). 1914. године преузео је команду 3. аустроугарске армије у Галицији са којом је повратио Пшемисл од Руса. 1917. године командовао је групом армија „Боројевић” на Италијанском фронту. Стекао је назив „Лав са Соче”, српски војници у аустроугарској војсци звали су га „наш Светио”. После рата затражио је пријем у држављанство СХС али је био одбијен. Генерал Милан Узелац (Комарно Мађарска, 1867. – Загреб, 1954.) у свом животу формирао је три ваздухопловства, Аустроугарско, СХС и НДХ. У Првом светском рату био је командант целокупног аустроугарског ваздухопловства. Ђорђе или Ђуро Грујић (Сремска Митровица, 1887. – стрељан у Београду 1945.) аустроугарски официр, бригадни генерал војске Краљевине Југославије. Са сином Николом 1941. године се покатоличио и променио име из Ђорђе у Ђуро. Од децембра 1944. године главар

С обзиром да је на почетку рата, Србија једина победила у првој бици, а да код условних савезника⁴⁰ није све ишло како треба, инсистирало се да српска војска пређе на непријатељску територију како би везала што већи број трупа за себе. Иако истрошених залиха артиљеријске муниције, Србија се одазвала апелу савезника и са својим трупима прешла је у Срем и у Босну.

Прва српска армија прешавши Саву код села Скела, развила је веома успешну офанзиву.

„Ступајући на мост, који сегибао под ногама, војници су се побожно крстили, као да улазе у цркву. Чудна ствар! Полазе људи у сурим униформама да убијају људе у плавим униформама, којима се исто тако живи као и њима, и сад се крсте и моле богу да посао срећно сврше и да се живи и здрави врате!”⁴¹

„Близу Купинова лежао је на ливади украј пута мртав наш војник. Опанци му прашњави, а лице улепљено од зноја...

Мало даље лежао је украј пута мртав аустријски војник. На њему нова униформа, а крај њега чучи наш војник, па је изгледало као да га оплакује. Кад се приближише, Марко виде како се наш војник мучи да скине ципеле са погинулог. Марку је необично изгледало да неко скида ципеле са мртвог човека, али то су објашњавале голе пете, које су се виделе кроз поцепане опанке нашег војника...

Кроз празнину је пројурио онај ескадрон коњице... Командир је чисто молио Марка да ово наређење изврши што пре, али он то једва дочека, чисто му нешто лакну. Ипак је он тај нормални улазак у борбу бољи него ова неизвесност у шуми. И војници као да једва дочекаше, јер одмах поскакаше и кретоше напред...

Аустријски војници су бежали широком сеоском улицом, кријући се и прескачући ограде и плотове. Кроз село се разлегла хајка: 'Држи! Не дај! Не дај да побегне! Ено га! Уха! Уха!...

Народ омах нагину на улице. Девојке су износиле цвеће, и пола задивљено, а пола разочарано, посматрале победиоце. После лепих, нових аустријских униформи, и после лепих жутих телећака аустријских војника, долазиле су српске униформе, прашњаве, старе и поцепане, и црве-

(начелник) Главног стожера Оружаних снага НДХ. Био је у пратњи Павелића код Хитлера 1944. године. Р. Милосављевић, н. д.

⁴⁰ Израз условни савезници, употребили смо зато што је Србија била једина држава у рату која није имала никакав формално-правни споразум, нити предвиђене обавезе са државама са којима се борила на истој страни.

⁴¹ Српски војник био је јако побожан. Веома се плашио велике воде, преласка преко Саве и касније пловљења морем. Већина војника никада није видела велике реке или море, и ретко је ко знао да плива. Поред тога није волео прелазак на непријатељску територију, поготово у раван Срем. По његовом карактеру, више му је одговарало брдско планинско бојиште од равнице. М. В. Јелисијевић, н. д. 40-59.

не сељачке торбице наших војника. Црвенеле су се сељачке чарапе на ногама, и необични изгледали наши војници мештанима после аустријски војника у новим ципелама.

Две девојке истрчаше на улицу. Сигурно их раније нису пустили.

- Гле опанци! - зачуди се једна, као разочарана својим очекивањима, заустављајући се на ивици тротоара.

- Како су поцепани! - додаде друга.⁴²

За разлику од I српске армије и одбране Београда, које су успешно обавиле свој задатак у Срему, код Друге српске армије десила се права катастрофа. Тачније, код њеног 13. пука „Хајдук Вељка” Тимочке дивизије I позива који је скоро комплетно уништен. Уједно то је први пораз неке веће српске јединице у ратовима 1912-1918. године, који је показао доста о карактеру самог српског војника. Због тога ћемо нешто више простора у овом тексту посветити овом догађају.

Битка код Чеврнтије, на Легету или код Шашинаца су различити називи једне битке, коју су сви српски савременици називали катастрофом. Због упорног инсистирања савезника да српска војска пређе на Аустроугарско тло, Тимочка дивизија I позива добила је задатак да изврши прелаз Саве код српске карауле Чеврнтије и да заузме Сремску Митровицу. После битке на Церу јединице Тимочке дивизије I позива налазиле су се у подножју Цера, 5. септембра кренуле су на усиљени марш по изузетно топлом времену ка Чеврнтији удаљеној 25-30 километара. Ту су стигли тек око 2,30 часова после поноћи 6. септембра, због кашњења инжињерије прелаз Саве чамцима и понтонима отпочео је тек у 5,15 часова. Иако су обавештајни подаци говорили да на том простору неће бити озбиљнијих непријатељских снага, Тимочку дивизију I позива дочекало је око 100.000 аустроугарских војника. Упркос жестокој непријатељској ватри цео 13. пук I позива (осим једне чете) уз велике губитке прешао је Саву и отпочео битку на пољу Легет. После пребацивања 13. пука, престало је превозење чамцима и понтонима те је инжињерија Тимочке дивизије (најискуснија инжињеријска јединица српске војске која је под Једреном изградила понтонски мост на Марици код места Веран Теке у Првом балканском рату) почела са изградњом понтонског моста, тиме прекинувши пристизање појачања, снабдевања муницијом као и превоз рањеника на српску обалу. Малобројнији српски војници држали су фронт дужине 18 километара, наневши непријатељу страховите губитке. Међутим малобројност српских трупа створило је бреше у посадању положаја, тако да се непријатељ пробијао кроз њих и опкољавао српске јединице. Такође, пешадија је трпела због малобројне своје артиљерије. Преко Саве пре-

⁴² А. Д. Ђурић, *н.г.* 63- 72.

бачена су само три топа 75мм „Шнајдер-Кане” М907. Бројни рањеници, скупљали су се код места где је требало да се доврши понтонски мост. Притиснут са свих страна, гегулин морал почео је да попушта, обузела га је страховита паника, коју официри нису успели да спрече ни својим револверима. Због притиска непријатеља, трупе су почеле да одступају ка мосту, па и артиљерија. Очигледно збуњен, командант 3. батаљона мајор Старчевић, наредио је трубни знак коњица, када су трупе отвориле паљбу на сопствену артиљерију. Тада је почело бежање ка недовршеном мосту, када су војници скакали на последњи понтон моста и преврнуле га. Иста паника настала је и око 22,30 часова када је непријатељ кренуо у одлучујући напад. Војничку част спасили су санитетски мајор Миливоје Петровић (потомак хајдук Вељка) и војник Јаков Нелих који су са заставом 13. пука препливали Саву како не би пала непријатељу у руке.⁴³ Наредног дана опкољени са свих страна, последњи су се предали остаци 1. и 3. батаљона 13. пука.⁴⁴ Претпоставља се да је у току битке погинуло око 1.000 српских војника, око 600 их се подавило у Сави, заробљено је око 4.800 војника и официра, заплењено је 10 митраљеза и три топа. Било је то највеће заробљавање неке скоро комплетне јединице српске војске у току Првог светског рата. Најдражи плен Аустроугарима била су три топа 75 мм „Шнајдер-Кане” М907, које су одвукли чак у Беч како би их јавно представили.

Основни узрок пропасти 13. пука недовољно припремљена операција. Главни проблем био је недовршен понтонски мост, због чега нису пристизала појачања и снабдевање. На морал су утицале и гомиле рањеника које нико није одвозио. Без чврсте везе са позадином, гегулин дух је био сломљен. Био је захваћен паником као никада током читавог војевања 1912-1918. године.

Постојао је још један озбиљан проблем на који историчари нису пре-терано обратили пажњу. Гегулин однос ка оружју са којим креће у битку. Током Балканских ратова, основна пушка српске војске била је 7мм „Маузер” М99 као и њене варијанте, М99/07 и М1910 славни српски „Маузер” који су војници обожавали. Међутим пред избијање Првог светског рата, српској војсци је недостајало око 400.000 пушака. Због тога су је у Русији купљено око 120. 000 пушака 7,62мм „Мосин-Наган” М1891/10. Пушке

⁴³ Током Првог светског рата, ни једна пуковска застава српске војске, није била заробљена.

⁴⁴ Српски војник када би се нашао у безизлазној ситуацији да је опкољен, за разлику од на пример Османлија код Једрена, Јањине и Скадра, 1912-1913. године, Хрвата у Вуковару 1991. године, или босанских Муслимана у енклавама Сребреница, Жепа и Горажде 1992-1995. године. У модернијој српској историји, најдуже су пружили одбрану од 17 дана српски војници ВРС, опкољени са свих страна на положају Лисача на Мајевици од 8. до 25. новембра 1994. године.

су у Србију стигле крајем августа. Пар дана пред полазак ка Чеврнтији, Тимочкој дивизији I позива одузете су вољене Маузерке и подељене су им Мосинке. Обуке са њима скоро да није ни било, тако да су војници кренули у борбу са оружјем које нису познавали, а које је било слабије од оног на које су навикли.⁴⁵ Да ствар буде још гора, муниција 7,62мм пристигла из Русије одговарала је нишанима старијег модела М1891, тако да нишањење није имало никакву сврху.⁴⁶

Сремска операција прекинута је због нове Аустроугарске офанзиве преко Дрине. Прва српска армија повукла се из Срема 13. и 14. септембра 1914. године.

„Ви одступате, браћо? - питали су Срби мештани тужним гласом.

Не одступамо, него идемо у Србију.

Па то је једно и исто.

Па... готово... право кажеш, пријатељу.

А коме нас остављате?”⁴⁷

Друга непријатељска офанзива претворила се у битку на Дрини (6. септембар/16. новембар 1914.) битку коју кратко спомињу историјски уџбеници, о којој се мало прича у јавности и ретко ко би је се сетио кад набраја битке и бојеве српске војске у Првом светском рату. Без икакве сумње била је то најдужа и најкрвавија битка која је вођена између српске и аустроугарске војске, уједно и најкрвавија битка српске војске током читавог рата. Вођена је на гребену Гучево-Јагодња-Соколска планина. Трајала је два месеца и десет дана. Била је то битка у којој је гегула био једини одговоран за опстанак Србије, својом крвљу и месом, када је све зависило од тога колико он може да издржи. Овде није могао да рачуна на било чију помоћ, чак ни помоћ своје артиљерије. Савршена спрега српске пешадије и одличне српске артиљерије била је главна моћ српске војске

⁴⁵ Током новије историје показало се да српски војник веома цени квалитетно оружје. Ако није наоружан најбољом пушком коју његова војска поседује осећа се понижено, као припадник другог реда. Примера је много, Мосинку никада није заволео, поједини официри су говорили да им је борбена вредност равна моткама или копљима. Пушке којима су били наоружани трећепозивци 10,67 мм „Бердан” Но. 2 М1870 војници су подругљиво називали „угарцима” јер су се због муниције пуњене црним барутом јако пушиле. Адаптирану пушку 7мм „Маузер-Кока-Ђурић” М1880/07. због низа њених мана војници су просто мрзели, бацали су је и ломили. Једино су ценили своју брзометку 7мм „Маузер” М99. Током ратова деведесетих година XX века, српски војник није ценио ни једну другу пушку осим свог „Калашњикова” 7,62мм М70 и њених варијанти. За солидну пушку ПАП 7,6 мм М59/66 говорили су да је добра само за притке. По речима Душана Панића 1991. године војника 1. ГМАП-а у Крагујевцу, војници наоружани пушкама 7,62мм М59/66 љубили су пушке 7,62мм М70 које су задужили пред полазак на Вуковарско ратиште.

⁴⁶ Б. Станковић, *Просечне, али неизбежне*, Калибар 33, Београд 1999, 12-13.

⁴⁷ А. Д. Ђурић, *н. г.* 83.

током читавог рата, овде је једноставно није било. Током претходне две године ратовања, истрошена је скоро цела залиха артиљеријске муниције, тако да је број граната сведен на минимум. На хиљаде аустроугарских граната, одговарао би тек по неки српски топ са једном до две гранате, више ради одржавања морала. Савезници нису могли да одговоре на молбе за хитне испоруке граната јер су и они имали својих проблема.

У првој фази битке до 25. септембра, обе стране су свакодневно изводиле по три до четири јуриша. Борба се водила прса у прса, на нож. Положаји су више пута прелазили из руке у руку. Најтеже борбе су вођене на Мачковом камену топографском чвору на планини Јагодњи. Аустроугарски војници постали су искуснији у ратовању, највеће муке српским трупамa задавала је 42. Домобранска дивизија⁴⁸ 13. Загребачког корпуса, која ће током Битке на Дрини оправдано стећи назив „Вражја” на који ће бити јако поносна. Такође, веома тврд противник биће Срби аустроугарски војници, нарочито Личани који су себе називали „граничарима”. Постоји анегдота са Мачковог камена када су их српски војници позивали на предају, одговор је био:

„Где сте ви видели да се Срби предају? Нисмо вам ми Турци, па ногом у тур!”

Свакодневном кланицом, обе војске изгубиле су своју офанзивну моћ, тако да се прешло у одбрану. Обе стране прешле су на утврђивање положаја, на фронту дужине 17 километара.

„У ствари ту се зачела ’рововска војна’ која је, касније, дуго била главни вид борбених дејстава на европским ратиштима.”⁴⁹

„Због недостатка артиљеријске муниције српски војници су се својим рововима приближавали непријатељу на најближе одстојање, како би се онемогућило дејство непријатељске артиљерије. На једном месту размак је био 7 метара.”⁵⁰

„Српски војник није љубитељ утврђивања и нерадо се утврђује, док сопственим искуством не дође до уверења о потреби и користи тога. Кад пак дође до овог уверења, радо се и брзо утврђује.”⁵¹

Примењен је и један сасвим нов вид ратовања, касније уобичајен на Западном и Италијанском фронту. Крајем октобра пре једног напада Комбиноване дивизије прокопан је тунел испод непријатељских ровова, па је активирана минска галерија на Еминовим водама. Кратер од експлозије био је око 100 метара у пречнику и 50-60 метара дубине. И аустроугарски

⁴⁸ Међу припадницима 25. регименте 42. Хонвед (Домобранске) дивизије били су Влатко Мачек и Јосип Броз, касније назван Тито.

⁴⁹ Група аутора, *Први светски рат I Србија и Црна Гора*, Обод-Цетиње, Цетиње 1975, 96.

⁵⁰ М. Вјелажас, н.г. 76.

⁵¹ М. В. Јелисијевић, н.г. 53.

војници користили су разна нова средства топове великих калибра са панцирном муницијом, ракете и бодљикаву жицу. Када су први пут употребили светлећу ракету, разбежали су се са положаја српски војници, „који су као лавови јуришали на бајонете и међу бомбе”.

Временом се гегула навикао на рововски рат.

„Рововски рат смањује опрезност код српског војника, утиче на њега да се постепено навикне на тај начин живота, непријатељ му престаје бити мрзак и опасан и почиње га сматрати као неког свог комшију, са којим би се радо мало поразговарао, па чак би му отишао и у посету.”

„У септембру и октобру 1914. године остао сам са својим батаљоном у борбеној линији, без смене око 40 дана на положају к. 708 (на Гучеву). После месец дана сазнам, да се моји војници састају са аустроугарским и да воде неку врсту трговине.⁵² Састанак је вршен дању на једном извору, где су и једни и други, кријући се узимали воду, а који се налазио у једној јарузи и на крилу обеју борбених линија. Трговина се водила у томе, што су моји војници давали аустријанским хлеб и дуван, зашта су од њих добивали цокуле (резервни пар).”⁵³

„По рововима су гореле ватре, војници су седели око њих, кували ракију и разговарали.”⁵⁴

Осим артиљеријске муниције, српској војсци недостајало је и све остало, нарочито је било лоше стање са одећом и обућом. У рат су само војници кадровских пукова кренули са новом униформом, I позив је добио већ изношене униформе из Балканских ратова, II позив је од униформе добио само шињел и шајкачу, док је III позив ратовао искључиво у свом оделу. Аустроугари су увели правило да стрељају све заробљенике као четнике, уколико не би имали комплетну униформу, нарочито заробљенике који су имали делове аустроугарске опреме. То је код гегуле изазивало јак страх од заробљавања. Са обућом је било још горе стање, због тога су купљене огромне количине опанака из Румуније. Опанци су били неквалитетни и брзо су се распадали, очигледно је на тој лиферацији неко добро зарадио, јер то се претворило у својевсну аферу у српској скупштини.

После огромних губитака, аустроугарска војска је попунила своје редове новим људством и кренула у нову, трећу офанзиву против изнемогле српске војске. Изјутра 6. новембра после снажне артиљеријске припреме аустроугарска војска отпочела је општи напад. Српски фронт пробила је 42. Вражја

⁵² Трговина између непријатеља била је уобичајена ствар између непријатеља у ратовима 1991-1995. године.

⁵³ М. В. Јелисијевић, *н.г.* 52-53.

⁵⁴ А. Д. Ђурић, *н.г.* 125.

дивизија. Управо ће 13. Загребачки корпус аустроугарске војске са својом 36. и 42. дивизијом, попуњен искључиво Хрватима бити ударна песница у напредовању кроз Србију. Пораз и срамно бежање које је уследило, претвориће се у највећу победу српске војске у Првом светском рату, која се проучава на свим престижним војним академијама у свету, Колубарску битку. Необично је то кад једна војска на издисају до ногу потуче непријатеља.

Због настале ситуације 8. новембра у Ваљеву одржана је заједничка седница владе и Врховне команде на којој је војвода Радомир Путник изложио стање у војсци и на фронтовима. Навео је да су се три српске армије морале повући јер, „нису могле издржати кишу граната, мерзера и великих топова којима аустроугарска војска у изобиљу располаже, а наша одговара тек на њихов стоти метак”.

Како војска није имала муниције, начелник Врховне команде предложио је сепаратни мир са непријатељем.⁵⁵ Због настале ситуације српска војска се повукла преко набујале реке Колубаре, ослањајући се на масив Суворора и Маљена. Део Србије остављен је непријатељу. Али са војском почеле су се повлачити и реке избеглица из западне Србије, које су поред закрчења путева дотукле морал српских војника. Пре војске и избеглица, повукли су се државни чиновници, остављајући пуне магацине војне опреме, које због бирократских зачкољица нису подељене трупама. Отпочело је дезертерство, које ни смртна казна није могла да спречи. Најтеже је било код Дринских дивизија I и II позива, које су биле мобилисане са напуштених територија. Гегула није дезертирао из својих јединица због страха од непријатеља-кукавичлука, већ зато што је хтео да се побрине за своју породицу.⁵⁶ Међутим ни набујала река ни планински масив нису могли зауставити острвљеног непријатеља. У борбама код Љига прославио се аустроугарски поручник Гојкомир Глоговац, родом из Билеће, командир митраљеског одељења у 3. батаљону Друге босанскохерцеговачке регименте.⁵⁷ После једног јуриша војника Моравске дивизије II позива испред његових митраљеза избројано је преко 400 лешева српских војника. За то јуначко дело одликован је Орденом Марије Терезије, који је аутоматски доносио баронску титулу. Једини прави савезник српске војске били су разлокани српски путеви по којима се непријатељ једва кретао.

⁵⁵ Група аутора, *Први светски рат I Србија и Црна Гора*, Обод-Цетиње, Цетиње 1975, 109.

⁵⁶ Та особина српског војника остала је до данас непроменљива. Она је најбоље описана у мемоарима Насера Орића : „Нису Срби имали толико људства, а ако их нападнеш где те не очекују, онда је расуло, јер свако се бори за своју фамилију. Видело се то на примјеру 'Олује' у Хрватској...” А. Huseinović, *Naser od Gazimestana do Naga i nazad*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2013, 197.

⁵⁷ Друга босанскохерцеговачка пешадијска регимента била је најбоља јединица читаве аустроугарске војске у току Првог светског рата. Њени припадници били су одликовани са 42 медаље за храброст више, него у било којој другој. Нарочито се прославила на Италијанском фронту.

„Због нередовног снабдевања све команде су се жалиле да су резерве муниције и хране исцрпљене...”⁵⁸

Међутим, командант Балканске војске Оскар Поћорек (Словенац) био је обузет сламањем Србије, а да није увидео стање својих трупа. Због угрожености од непријатеља командант I српске армије, ђенерал Живојин Мишић, наредио је својим јединицама даље повлачење на нове положаје 28. новембра 1914. године. Била је то смела замисао која је угрозила остале српске армије. Због те одлуке, морало се извршити скраћивање фронта и напуштање српске престонице Београда, без борбе. У први мах, та одлука имала је поражавајуће дејство на морал српских трупа. Аустроугарска 5. армија из Земуна без борбе умарширала је у Београд. Све светске новине најављивале су скору пропаст Србије.

„Аустроугарски заробљени официри веселили су се у Нишу у очекивању својих. Причало се да се код њих пије, наздравља и честита победа...

Тешка је то ствар кад се непријатељ весели.”⁵⁹

„...када су се наши војници предавали и дезертирали у масама...”⁶⁰

Као и из остатка остављене Србије, кренуле су избеглице из Београда и околних села. Милица Влаовић, девојчица од седам година нашла се тада у избеглиштву у Раљи.⁶¹ Ту је дочекана онако како то у српском народу обично бива, са породицом смештена је била у авлију неке богате бабе, која је имала пуне амбаре свега, док су избеглице гладовале. Баба је по цео дан викала:

„Ј... вас краљ Петар, што нисте остали код своје куће да је браните!”

И тада, десило се чудо!

Гегули је било потребно само два дана, без блиског контакта са непријатељем, да се опорави, да поврати снагу. Резервама су попуњене, проређене трупе. Пристизали су возови са артиљеријском муницијом која је преко Солуна путовала из Француске.

„Већ два дана има како се непријатељ не појављује, а ни ми не одступамо... Али последњих дана довлачи се муниција и резервна храна за људе.”⁶²

За 2. децембар 1914. године командант I српске армије, ђенерал Живојин Мишић издао је наредбу да се крене напред. Требало је предузети напад ради узнемиравања непријатеља и подизања морала сопствених

⁵⁸ Група аутора, *н.г.* 122.

⁵⁹ А. Д. Ђурић, *н.г.* 168.

⁶⁰ М. Живковић, *Одбрана Београда (1914 и 1915)*, ФИНЕКС, Београд, 1998, 168.

⁶¹ Милица Влаовић удато Стојановић (1907-1990) прабаба аутора текста. Отац Јован јој је као војник IV прекобројног пука већ био заробљен на Мачковом камену. Мајка Перка, са четворо малолетне деце из села Јајинаца кренула је у неизвесно избеглиштво.

⁶² С. Јаковљевић, *Српска шрилоуја I деветшточешнаесша*, Delta presss, Београд, 1986, 247.

трупа. У девет часова ујутру, после два месеца огласили су се српски топови. Гегула је кренуо напред, и тада се покренуо ваљак који је млео све пред собом, који није могао нико да заустави.

„Тешко је представити такав грандиозан преокрет и успех после оног пада морала и 'срамног бекства' наших војника (како је то војвода Путник рекао у својој наредби упућеној војсци) када су се војници противили старешинама, када су их ови задржавали у да не напуштају положаје готово без борбе и пусте непријатељу да продре у срце Србије. Ово је утолико теже представити, када се узме у обзир да су биле оне исте старешине и они исти војници, и она иста средства, која су била за време одступања.”⁶³

Команда за напад издата је у најнесрећнијем тренутку за аустроугарску војску, која је у том тренутку због непроходности разлоканих српских путева, почела да пребацује јединице са запада на север, како би из тог правца, где су путеви били очуванији дотукла деморализовану српску војску.

„И као што се види наша офанзива пада сасвим *случајно* и у најзгоднијем моменту за нас.”⁶⁴

Јурнуо је гегула да ослободи своја села и њиве од душмана. Свуда је наилазио на трагове једне тотално поражене војске, путеви су били закрчени остављеним топовима и комором. Маса деморализованих, тотално изbezумљених и дезорјентисаних војника предавало се очекујући милост од победника. А он се није заустављао док не ослободи последњу стопу своје земље. Најтврђи отпор пружио је 13. Загребачки корпус, нарочито 42. „Вражја” дивизија, али после сламања отпора 36. дивизије и она је морала да одступи. Некакву чудну човечност показао је гегула према тим заробљеним несрећницима.

„Наилази један трећепозивац. Сав крвав. Кад наиђе ђенерал Мишић са штабом, војник стаде да ода почаст команданту. Поред њега у ставу 'мирно' стоји непријатељски официр, сав блатњав. Крв свежа полако се цеди низ војникове прси и сасушује. Слика дирљива и чудновата.

Командант Мишић застаде и поздравља војника.

- Ко ти је то јуначе? Пита он показујући на непријатељског официра.

Трећепозивац познаде свог земљака па се насмеја.

- Шваба!

- А где си рањен?

- Ама ни по јада да сам у борби рањен, него ово швапско псето ћеде да ме упљеска... Затекох га у кукузу, чучи... Дигнем пушку и викнем да се преда, да не гине лудо, а он, место да се преда, диже ливор на мене, да!.. дан! умало што ме пасја вера не састави са земљом.

Заробљени официр стоји оборених очију: рањеник наставља.

⁶³ М. Живковић, *н.г.* 167.

⁶⁴ Исто, 168.

- Ја онда брзо бацам пушку, па овако врућих рана, прискочим, дограбим га за гушу и бацам под ноге.

Неко из ђенералове свите упаде у реч.

- А што не уби, пса?

Рањени трећепозивац чеше се по глави.

- Ама, знаш ћадох да га закољем, заслужио је... Ама кад га видех под ногама, исколачио очи ка буљина и кркља, а ја помислим: ваљда и он има оца и мајку: јал' жену и децу негде у свету... дође ми га жао... Гледам га како кркља и греа... издише... носи га ђаво, зашто да му се светим!"⁶⁵

Због сламања војске на западном правцу, одморна аустругарска 5. армија ударила је свом снагом на трупе Одбране Београда на Космају, и ту су је задржале чиче из трећег позива са својим „угарцима” све док није у усиљеним марш маневром стигла десеткована Тимочка дивизија I позива са запада, у помоћ. Ударна моћ Швабама била је сломљена. Гегула је кренуо ка Београду. У несрећеном повлачењу преко Саве, као последњу одбрану београдског мостобрана, заштитницу повлачења аустругарска војске је чувао 8. аустроугарски корпус, ојачан 7. дивизијом. Кључ одбране били су положаји на Торлаку, који је бранила 79. регимента аустроугарске војске „Бана Јелачића”, попуњена претежно Србима Личанима и мање Хрватима.⁶⁶ Српски продор дешавао се на падинама Торлака ниже села Кумодража, преко села Раковица и Јајинаца, Јелезовца, Манастирске шуме до брда Стражевица⁶⁷. Срби су се против Срба огорчено борили. Борба на Торлаку са изузетним поносом изговарала се међу гегулама. Уништење Личана било је потпуно. За српским јединицама на Торлак су стигли краљ Петар и регент Александар, како би одатле посматрали ослобођење престонице. Ту су разговарали са заробљеницима Србима. Српске избеглице, враћале су се кући само пар сати после проласка војске. Неке слике Милице Влаовић девојчици од седам година урезала су се за цео живот.

„Стигли смо у уништену кућу без врата и прозора, све је било уништено. Свуда су били мртви војници у плавим униформама, тек по негде наши у зеленим. Целе ноћи, јаукали су рањеници, што нас је јако плашило. Ујутру сам видела војника у плавој униформи до пола закопаног у рупу од гранате. Свиње су му развлачиле црева. Моја стрина их је растерала мотком. Једино што је мученик изговарао било је чистим српским језиком:

⁶⁵ Из књиге професора М. Павловића: *Војвода Мишић од Суворора до Марибора*, Београд 1922.

⁶⁶ Торлак је брдо између Београда и Авале, на којој су се одиграле две изузетно крваве битке у Првом светском рату, једна 1914. године, а друга 1915. године, о којима у српској литератури не постоји готово ништа.

⁶⁷ Брдо Стражевица у српско јавности постало је познато тек током бомбардовања 1999. године.

- Сестро, молим те дај ми воде!
Несрећник је умро после пар сати."⁶⁸

Гегулина победа у Колубарској бици била је комплетна и фантастична. Цео српски народ опијао се славећи победу своје војске. Све светске новине огласиле су његову победу. Војни теоретичари и данас развијају теорије о врхунским потезима српског командовања.

„Неки виши официри тумачили су то погрешном непријатељском стратегијом, погрешно покренутим фигурама на шаховској табли рата. Непријатељ је био откривен у извођењу бочног кретања; био искориштен продор фронта; енергично гоњење. Све то није било довољно да Марку разјасни ствар. Све су то биле чисто материјалне чињенице, чињенице које би се могле разумети кад би команданти изводили своје потезе мртвим шаховским фигурама или каквим подешеним справама и машинама. Али оно што је за њега било најглавније и најважније, није нико умео да му објасни. Нико није умео да му објасни оне друге, моралне и психичке чињенице које су деморалисане и до последњег степена испрпене наше војнике подигле и покренуле да изврши пробој, да га искористе и да затим енергично губе непријатеља. Али како – тако, непријатељ је потучен, победа је потпуна. И зато је радост велика и дивљење коме нема краја."⁶⁹

Најзад је и гегула могао мало да предахне, да превије ране, уреди се, опере, побије вашке, наједе и наспава. Почела су се делити награде и одликовања, али ко би се њега тада сетио. Ка фронту се наступало утврђеним редом, прво је ишла пешадија, затим артиљерија, коњица, комора, разни штабови, па лиферанти и забушанти. После битке пала би команда „на лево круг“, па би прво награде добили они који су били позади, а док би ред дошао до гегуле, све је већ било истрошено.

„Док су поједине старешине, сваки успех своје јединице сматрали само као по дужности извршени задатак и својим предпостављенима о томе успеху слали извештаје у најкраћим потезима и колико је потребно ради прибирања потребних службених података, дотле су други за најобичније успехе својих јединица слали извештаје у песничком стилу, придајући важности и најмањој ситници, а све уопште увеличавали са Х пута."⁷⁰

⁶⁸ Ауторово сећање из прича његове прабабе. Кућа у којој је Милица живела до своје удаје налазила се на 150 метара удаљености од данашњег споменика Спомен парка Јајинци. Чудном игром судбине, ту на обронцима Торлака где је сатрвен 79. „Јелачићев“ пук налази се новоизграђено насеље, насељено претежно Личанима избеглим из Републике Српске Крајине 1995. године.

⁶⁹ А. Д. Ђурић, *н.г.* 169-170.

⁷⁰ М. В. Јелисијевић, *О борбеној вредности наших (српских) ђукова у минулим ратовима*, Ратник, март 1924, 43.

„Када је рађено на великом указу о одликовању у 1915. години, онда је Павле узео из Врховне команде цео тај предмет себи, и по овлашћењу престолонаследниковом вршио коректуре и делио одликовања по своме нахођењу.”⁷¹

„И онда није никакво чудо што је незадовољство код правих борбених официра достигло највећи степен и што је из њихових редова потекао саркастичан, али нажалост оправдан афоризам: *Линија њине да би се напразила позадина.*”⁷²

Гегула - победник

Пре почетка писања овог текста, имали смо амбициозну замисао да опишемо неке од општих карактеристика обичног српског војника гегуле током читавог Првог светског рата. Међутим, временом смо схватили да би то захтевало далеко обимнији рад. Због тога смо се ограничили на 1914. годину, с тим што смо морали описати, у најкраћим цртама и историју српског војника која је претходила Првом светском рату. Такође један од основних мотива био је тај да упоредимо гегулино понашање у ратовима пре и после, теме о којој пишемо како би видели, да ли су те јуначке карактеристике припадале само једној генерацији или су оне својствене српском војнику уопште. Потрудили смо се да представимо ко је српском војнику био најтежи непријатељ на противничкој страни, јер је то досадашња историографија вешто прећуткивала. Остаје питање да ли смо у намерама и успели. Ни тада није све било савршено у српској војсци и држави. Било, како било, Србија је победоносно завршила прву годину Првог светског рата, уз огромне људске и материјалне губитке. Два велика пораза непријатеља, спречила су га у намери да поново сам нападне Србију. А гегула је био, такав какав је био, успео је да преброди све материјалне и моралне кризе које је имао. Слободни смо да кажемо да је он главни победник у тим славним биткама.

⁷¹ Павле Е. Јуришић (1878-1922) пешадијски потпуковник, синовац ђенерала Павла Јуришића Штурма. Ордонас престолонаследника, један од главних сведока против црноукаца 1917. године о непостојећем атентату на регента 1916. године. После рата у нервном растројству незадовољан својим положајем који је достигао или због гриже савести око одговорности у Солунском процесу, извршио је самоубиство.

⁷² М. Живковић, *н.г.* 217.

Литература:

- [1] Вјелажас, Миле (1997): *Između vojske i politike*; Београд: INIS.
- [2] Богдановић, Бранко (2014): „Само за Србе нехумана муниција”, *Политика Маџазин* 879: Београд 3. август.
- [3] Група аутора (1972): *Војна енциклопедија* 4; Београд.
- [4] Група аутора (1975): *Први светски рат I Србија и Црна Гора*; Цетиње: Обод.
- [5] Драшкић, Панта (1990): *Моји мемоари*; Београд: Српска књижевна задруга.
- [6] Ђурић, Александар (1935): *Страшна година*; Београд.
- [7] Ђурић, Антоније (1989): *Солунци говоре*; Београд: НИРО Књижевне новине.
- [8] Живковић Михаило, *Одбрана Београда (1914 и 1915)*, ФИНЕКС, Београд, 1998.
- [9] Јаковљевић, Стеван (1986): *Српска трилозија I деветстоточетрнаест*; Београд: Delta presss.
- [10] Јаковљевић, Стеван (1986): *Српска трилозија II Под крстом*; Београд: Delta presss.
- [11] Јелисијевић, Мил. (1926): „Карактерне особине српског војника”, *Ратник*; Београд.
- [12] Јелисијевић Мил. (1924): „О борбеној вредности наших (српских) пукова у минулим ратовима”, *Ратник*; Београд.
- [13] Јовановић, Милутин (1923): „Чиме смо побеђивали, 1912-1918”, *Ратник* XI-XII; Београд.
- [14] Мекензи, Дејвид (1996): *Ајис*; Горњи Милановац: ЛИО.
- [15] Милићевић, Милић (2002): *Реформа војске Србије 1897-1890*; Београд: Војноиздавачки завод.
- [16] Милосављевић, Раде (2007): *Пређућани генерали*; Јагодина.
- [17] Момчиловић, Милан: „Ахмед одсвирао крај Турака на Балкану”, *Политика* (<http://www.politika.rs/>, 26. јануар 2010.)
- [18] Павловића, М. (1922): *Војвода Мишић од Суворора до Марибора*; Београд.
- [19] Рајс, Арчибалд (1995): *Аустроугарска зверства извештај*; Горњи Милановац: Дечје новине.
- [20] Тодоровић, Пера (1988): *Дневник једног добровољца*; Београд: Нолит.
- [21] Ратковић, Борислав; Ђуришић, Митар и Скоко, Саво (1972): *Србија и Црна Гора у балканским ратовима 1912-1913*; Београд: БИГЗ.
- [22] Самарцић, Драгана (1983): *Војне засјаве Срба до 1918*; Београд: Војни музеј.

- [23] Станковић, Бранислав (1999): „Просечне, али неизбежне”, *Калибар* 33; Београд.
- [24] Субашић, Б. (2014): „Београђани без војске бранили град”, *Новости*; Београд, 13. јул 2014.
- [25] Терзић, Велимир (1963): *Југославија у Априлском рату*; Титоград.
- [26] Huseinović, Avdo (2013): *Naser od Gazimestana do Haga i nazad*; Sarajevo: Dobra knjiga.
- [27] Чернов, Самсон (1913): „Трагом Бугара”, *Политика* 3448, Београд 19. август 1913.

Saša Đ. Ružeskić
The Archive of Serbia
Belgrade

GEGULA (REPONJA) IN WAR

Summary: *For years many tales have been told and many songs have been sung about bravery and fearlessness of Serbian soldiers. On the other hand, we have witnessed the devastating statistical data about the large number of killed or captured men - warriors who fought in wars that Serbia participated in. Intertwining facts and poetic testimony of artists, we can imagine that a soldier who fought under the flag of this country could have been fearless or reckless, hero or the staggerer. As always, the truth is just somewhere in the middle.*

This paper deals with the ordinary Serbian soldier from the first year of World War I and its general characteristics and properties, which were shown back then. We will try also to determine whether these properties belong to only one generation of Serbian warriors or they maintained in future generations as well.

Key words: GEGULA, BOOR, SOLDIER, FIRST WORLD WAR, WARRIOR, WINNER.

Ивана Ерцеговац*

Факултет за културу и медије

Мегатренд универзитета

Београд

Саша Ђ. Ружесковић

Архив Србије

Београд

Марко Средојевић

Факултет за културу и медије

Мегатренд универзитета

Београд

САМСОН ЧЕРНОВ: ТВОРАЦ СИМБОЛА СРПСКОГ ВОЈНИКА ИЗ ВЕЛИКОГ РАТА – ФОТОГРАФИЈЕ „ОКО СОКОЛОВО”

Сажетак: Документарна фотографија, а нарочито она која датира из нешто удаљеније прошлости у историји, од непроцењиве је вредности у очувању културној и националној идентитету једне државе и њеног народа. У нашој земљи се до недавно сматрало да је из периода ратова на просторима Србије и Балкана од 1912. до 1918. године најзначајнији фотограф српске војске био Риста Марјановић, док се о Самсону Чернову, који је од свих ратних фоторепортера за собом оставио највећи број фотографија и, како се данас говори, шом обимном фото-архивом из ратова с почетка двадесетог века задужио српски народ, необјашњиво мало зна. Захваљујући познатој фотографији, његово име, на срећу, никада није у потпуности заборављено, али је тек после ошварања документације која се налазила у 8.000 кутија у Архиву Србије 2008. године Чернов заузео своје место у српској историји.

Текст говори о до сада познатим сећенима животно овој необичној човека, као и његовом фотографском и снимањеском ангажману за време Првог светског рата и настанку фотографије „Око соколово”, која је у међувремену постала симбол српског војника из тог периода.

Кључне речи: САМСОН ЧЕРНОВ, ФОТОГРАФИЈА, ФОТОРЕПОРТЕР, ДОКУМЕНТАРНИ ФИЛМ, ДОПИСНИК, РАТНИ ИЗВЕШТАЧ, ВЕЛИКИ РАТ, ИЗЛОЖБЕ.

¹ Контакт: iercegovac@megatrend.edu.rs

Увод

Фотографија као историјски документ представља непроцењиво благо у културном и историјском наслеђу једног народа. Потенцијал који она поседује још од саме појаве овог медија, односно од почетка комерцијалне употребе фотоапарата бивао је препознат и на нашим просторима, па се тако веома брзо – пошто се у Паризу са усавршеним моделом камере опскуре, и поступка Нисефора Нијепса, под називом „дагеротипија” свету представио Луј Дагер – у Србији појављују у почетку путујући дагеротиписти, а затим и фотографски атељеи (Дебељковић, 1977б). Поред комерцијалне употребе фотографских апарата (снимање портрета и сл.), фотографи су још у зачетку ове делатности тежили да допринесу и културној и историјској баштини, па је тако већ 1867. године на репортажним фотографијама забележен одлазак турске војске из Београда. Ове фотографије су у почетку приписиване раду Анастаса Јовановића, једног од првих српских фотографа да би се каснијом анализом технике израде, папира и камере утврдило да не припадају овом пиониру српске фотографије (Дебељковић, 1977а). Оне су, нажалост, остале без именованог аутора, а првог ратног фотографа са ових простора о којем се данас више зна – интригантног Руса Ивана Громана¹ који је за собом оставио низ специфичних фотографија из тог периода – изнедрио је Српско-турски рат.

Многе су, дакле, фотографије с краја 19. и почетка 20. века остале необележене, те се дуги низ година већини слика није могао одредити аутор, док се с друге стране могу препознати и други проблеми када је српска фото и друга документација у питању, а који се односе на локацију великог дела докумената и албума који су због честих ратних сукоба на овим просторима били расути по Европи и другим земљама учесницама тих дешавања, као и дуготрајну небригу домаће стручне јавности. Један мањи део архивске грађе заплешен у Другом светском рату враћен је у Србију, па је тако из бечког Рајсархива 1947. године до Србије стигло свега 106 сандука од око двадесет вагона документације, која је крајем 1943. године однета из Баната, Петроварадина и Земуна², док се грађом која је из Аустрије, као део ратне одштете, стигла до Архива Србије још 1977. године, све до 2008. године нико у тој институцији није бавио³.

Када је документација напokon стигла до руку експерата, између осталог било је могуће и неке фотографије повезати са њиховим ауторима, те

¹ Више о њему у тексту Љубодрага Ристића на <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0350-7653/2002/0350-76530233197R.pdf>

² <http://www.politika.rs/rubrike/Kultura/Sta-krije-becki-Rajhsarhiv.lt.html>

³ <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:228000-Tri-veka-skrivala-prasina>

и саме слике сместити у одређени контекст и у прави историјски тренутак, будући да су се многе које су до тада објављиване везивале за погрешан период. Тако су, рецимо, неке фотографије из Балканских ратова потписиване као фотографије из Првог светског рата. Ово без критичке анализе војних фотографија, која у нашој земљи није раније спровођена, што свакако није необично будући да је Србија у веома кратком периоду (од три године) ратовала чак три пута (Први и Други балкански, а затим и Први светски рат), па су оружје, униформа и ученици у сва три догађаја били готово истоветни, све до повлачења преко Албаније 1915. године (Ружесковић, 2008: 24).

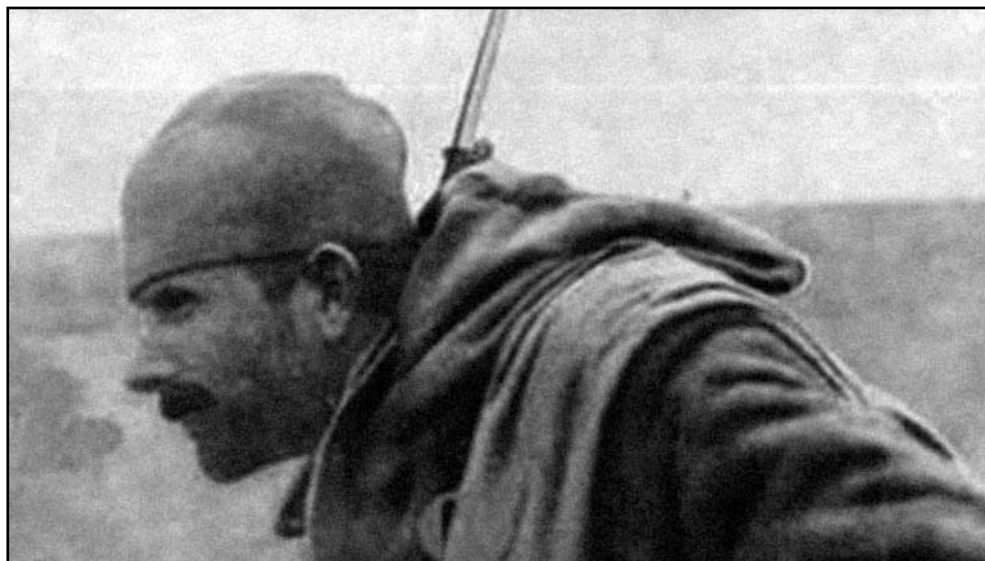
Накнадном детаљнијом анализом самих фотографија, те захваљујући претходно објављеним текстовима⁴ у којима се већ упућивало на начин и технолошки поступак фотографског рада, утврђено је да ауторство већег дела фотографија из шестогодишњег периода српског ратовања у Балканским сукобима као и у Првом светском рату припада Самсону Чернову, како је за себе говорио, Русу јеврејског порекла.

1. Кратак сусрет – историјска фотографија

За време Великог рата, како се тада звао, али и у току већ поменутих сукоба на Балкану који су му претходили (1912. и 1913.), снимљено је прегршт фотографија. Међутим, једна слика српског војника из Првог светског рата, издвојила се и обишла читав свет небројано пута. Налази се у уџбеницима и другим књигама, на омотима плоча и разгледницама, али поред велике „славе” саме фотографије, годинама се није знало како се зове војник са слике, као ни ко га је фотографисао. Данас обојица имају име. Војник је био Драгутин Матић, а фотограф – Самсон Мојсејевич Чернов. Срели су се једном и створили историју. Међу мноштвом фотографија српске војске које су направљене за време ратова у другој деценији двадесетог века, управо се она издвојила и до данас је најпознатија широм света.

На слици је приказан српски ратник-извиђач из профила, у ратној опреми како посматра непријатеља у даљини. Сматрало се да је снимљена на Церу, негде код Текериша. Објављивана је и штампана небројано пута, а војник на слици дуго времена је бивао погрешно потписиван, док је уз слику углавном ишла легенда „Око соколово” или једноставно, „Српски војник-извиђач на Дрини”.

⁴ Нарочито Горана Малића, „Допринос руских фотографа српској култури у XIX и XX веку” у Годишњаку града Београда 2004, бр. 51, стр. 287-312 и Јеремије Д. Митровића, „Заборављени ратни сликар и сниматељ Самсон Чернов”, Зборник Историјског музеја Србије, 1979, бр. 15-16, Београд, стр. 75-80

Слика 1: „Око соколово” – Дражушин Матић, војник-извиђач

Чувена слика о којој се испредају приче и легенде, на којој се налази Драгутин Матић, верује се да је снимљена на самом почетку Првог светског рата. Не зна се поуздано у којој се то битци догодило, будући да више од пола века ни сâм модел са слике није био свестан да је његов профил остао овековечен у виду фотографије, а како је сведочио за дневни лист „Политика” 1968. године, та је слика вероватно забележена током Церске битке:

„Сијурно је негде на Церу, мислим код Текериша. Тамо је било 'најјушће'. Знам да је био неки, чини ми се Рус. Он је сликао на Дрини. Али се не сећам кад је мене шако насликао!” (Матић, 1998: 120)

Матићу је било познато да се „неки фоторепортер мувао око њега, шкљоцао”, али на линији ватре није могао да обраћа пажњу на човека који је ту био по задатку, да посведочи једној ратној причи. Нити је могао да зна да ће та фотографија, тај фотоапарат и сâм фотограф преживети рат. Да се „родило” (и сачувало) „Око соколово”.

Фотографија коју је тада забележио Самсон Чернов, у времену које је уследило, постала је једна од највреднијих слика историје српске војске. Поглед којим је Матић осматрао положаје аустроугарске војске обишао је свет и стигао чак до „Јапана где је један психолог направио студију и закључио како је неписмени српски сељак хтео да продре у тајне великог маневра непријатеља и да о томе обавести своју команду” (Ђурић, 1989: 285-288).

2. Ратник „Гвозденог пука” постаје „Око соколово”

Драгутин Матић рођен је 10. јануара 1888. године у селу Калетинац, у области познатој као Заплање, на обронку Суве планине југоисточно од Ниша. Био је најмлађе од петоро деце оца Пеше и мајке Невене, без којих је остао сасвим млад, па је о породици наставио да се брине Драгутинов најстарији брат Ђорђе. Породица је била угледна у селу Калетинцу, што је у заплањском крају значило да су као мало богатији од других имали више стоке.

Веома млад се оженио Круном Ранђеловић са којом је до одласка у војску добио четворо деце, три кћерке и сина, а након повратка још једног.

Са двадесет и две године одлази на одслужење војног рока у Београд, у касарну на Сењаку. Регрутован је у најелитнији род српске војске, у коњицу, као и други чије су породице гајиле коње. Учествовао је у пратњи принца Ђорђа Карађорђевића који је такође био коњаник. У војсци је научио да чита и пише, будући да у школу није ишао.

Војску је служио две године, до 1912. када је, чекајући демобилизацију, примио вест о почетку Првог балканског рата. Тада бива прекомандован у пешадију, у Други пук „Кнеза Михајла”, првог позива Моравске дивизије, касније познат као „Гвоздени пук”⁵. По завршетку Првог, избија и Други балкански рат у којем такође учествује у војним походима.

О Матићевом учешћу у овим биткама није забележено много, а знамења која је добијао нажалост нису сачувана. Ипак, као члан „гвозденог” пука сигурно је учествовао у свим великим сукобима, а он сâм помињао је учешће у Кумановској битци. По завршетку Другог балканског рата, Матић се по трећи пут спрема да оконча службу, али га у Дебру затиче наредба о новој мобилизацији, те се преко Скопља, Тетова, Гостивара и Ниша упућује на фронт – на Дрину, Цер, затим Колубару, итд. Преживео је српску голготу у преласку преко Албаније 1915. и боравак на Крфу, одакле је после опоравка војске почела противофанзива и победе на Кајмакчалану и код Битоља. Према сопственом сведочењу, у веома важној борби на Груништу лакше је рањен. После тога, уследила је тзв. македонска кампања током 1917. године, велике рововске борбе и, напослетку, пробој Солунског фронта 1918. године и завршетак рата.

Матић се после деветогодишње службе коначно вратио у родни крај 1919. године, не слутећи да је током свог ратног ангажовања на необичан

⁵ Славна јединица српске војске коју су чинили младићи од 21 до 31 године старости. Други пешадијски „гвоздени” пук, своје необично име добио је од непријатеља, током Другог балканског рата од Бугара, Железни – Гвоздени. Ту титулу му нико није оспоравао, и до краја Првог светског рата биће најелитнија јединица српске војске. По сопственој жељи, са заставом тог пука, која је иначе од рупа од метака била сва у фронтлама сахрањен је краљ Петар I Карађорђевић 1921. године.

начин постао део српске историје. У родно село Калетинац вратио се око Божића 1919. године, где се бавио земљорадњом. Нешто касније пресе-лио се у Београд где је радио као циглар и ћерамиџија, а по повратку из престонице, као човек од угледа постао је сеоски старешина и општин-ски одборник, те остао упамћен као човек који је доста учинио за развој свог краја. (Матић, 1998: 5-134)

Фотографија „Око соколово“ се у медијима појавила 1965. године, у јед-ном од „Политикиних“ прилога поводом педесетогодишњице борби на Дри-ни, док је сâм Матић први пут фотографију са својим ликом видео око 1966. године, када је од своје рођаке Костадинке Савић из Ниша поштом добио грамофонску плочу оркестра Љубивоја Видосављевића „Марш на Дрину“⁶, која је те године објављена и на чијем се омоту нашла до данас најпознатија српска ратна фотографија (Ђурић, 1989: 286). Више од педесет година након што је забележена.

Када су фотограф и војник са фотографије идентификовани и пошто је Драгутин Матић посведочио о настанку слике, питања о њој више нису постављана. Међутим, скоро читав век пошто је направљена, немогуће је не поставити још понеко питање, а сумње које се јављају ни мало не ума-њују значај фотографског дела, као ни херојство војника којег приказује.

По свему судећи, буран живот какав је водио овај српски војник, као и догађаји којима је присуствовао, те сведочење с приличне временске дис-танце природно су резултирало погрешним потписивањем фотографије и погрешним датирањем.

Наиме, према већ поменутом сведочењу Драгутина Матића фотогра-фија Самсона Чернова наводно је настала током Церске битке, те је и по-сле објављеног текста у „Политици“ и даље била потписивана као „Српски војник-извиђач на Дрини“. Међутим, пажљивијом анализом фотографије може се утврдити да је слика настала ипак нешто касније, јер је на њој вој-ник поред шајкаче и војничког шињела имао и део одеће турске војске – вој-нички огртач од камиље длаке, тзв. бешлику, која је служила као заштита од хладноће, кише и ветра и која је сасвим вероватно била део ратног плена из Првог балканског рата⁷. Будући да се битка на Церу одвијала на самом почетку рата, односно средином августа 1914. године, мало је вероватно да је због временских прилика Матић на себи могао имати овакву опрему.

Иако су се војник и фотограф без сумње срели на овом бојном пољу, тај сусрет очигледно није резултирао најпознатијом фотографијом срп-ског извиђача. Више је вероватно да се датум настанка слике може сме-стити у период Колубарске битке јер су се, према евиденцијама о крета-

⁶ <http://www.discogs.com/Ljubivoje-Vidosavljevi%C4%87-Narodni-Orkestar-Carevac-Mar%C5%A1-Na-Drinu/release/2176859>

⁷ <http://www.magacin.org/2012/11/29/srpski-vojniki-izvidjac-dragutin-matic/>

њу „Гвозденог пука” али и руског фотографа, Матић и Чернов тада поново сусрели. Ипак, будући да је Други пук „Кнеза Михајла”, првог позива Моравске дивизије учествовао у свим већим сукобима са аустроугарском војском, као и да је Самсон Чернов већим делом рата пратио српску војску у њеним походима, те својим фотоапаратом бележио управо битке у којима је дејствовао „Гвоздени пук”, није искључено да су се и њих двојица више пута нашли на истом месту, те да је фотографија начињена неком другом приликом.

3. Чернов у Србији

Ратни репортер, по професији сликар, новинар и фотограф, дошао је у Србију почетком Балканских ратова 1912. године како би био уз српску војску. О његовом животу пре доласка из Русије још увек се мало зна. Самсон Мојсејевич Чернов, представљао се као Рус, јеврејског порекла. Рођен је вероватно исте године као и његов чувени „модел” Драгутин Матић 1888⁸. године, а са седамнаест година као добровољац, приступа руској војсци у Руско-јапанском рату (1904-1905). Тако млад, већ се прославио као ратни фотограф. Убрзо се и оженио и имао троје деце. Нажалост, о тој породици данас нема никаквих података. Пред Балканске ратове радио је у Француској као дописник руског дневног листа „Ново време”⁹ из Петрограда, „Вечерње време”¹⁰ (*Полишика* 3447, 1913: 2), као и петроградског листа „Руско слово”¹¹. Такође, писао је и за француски илустровани недељник „Илустрасион”¹² (Ружесковић, 2011: 80). Захваљујући својим квалитетима исказаним у рату с Јапаном, чувени филмски продуцент Абрам Дранков, ангажовао га је да за потребе „Атељеа Дранков”¹³ бележи операције српске војске током Балканског рата.

⁸ У америчким дневним новинама *The Philadelphia record* из маја месеца 1918. године у чланку „Fine war pictures here” наведено је да Самсон Чернов још увек нема тридесет година, а с обзиром да је са седамнаест година учествовао у Руско-јапанском рату долазимо до сазнања да је морао бити рођен 1888. године. Сам текст нас наводи на чињеницу да је тих дана требало да прослави свој тридесети рођендан.

⁹ *Новое время*

¹⁰ *Вечернее время*

¹¹ *Русское слово*; према New York Times, 17.3.1918. у тексту „Serbia's Agony Painted by Artist Now Here; Work of Sampson Tchernoff Gives Vivid Idea of Sufferings of the Whole Nation, from King to Humblest Peasant” <http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=9B04E6DF153AEF33A25754C1A9659C946996D6CF>

¹² *L'Illustration*.

¹³ Александр Осипович – Абрам Иосифович Дранков (1880-1949), власник „Ател е А. Дранкова”, касније „А. Дранков и Ко” А.Д.

Из тог времена, тачније – 6. октобра, сачуван је и телеграм којим Српско посланство у Бечу преко Министарства иностраних дела обавештава престолонаследника Александра Карађорђевића, да је фотограф Самсон Чернов аероплански стигао у Беч и да ће своје путовање према Србији наставити када стигну ствари¹⁴. Овај телеграм указује на чињеницу да је Чернов вероватно и пре свог доласка био у вези са српским државним врхом, али осим телеграма до сада није пронађен ни један други документ, који би ову претпоставку потврдио.

На основу фотографског материјала сабраног у албуму „Срби у рату на Балканском полуострву у 1912. и 1913. години”¹⁵ („Ратни албум Њ. В. краља Александра I Ујединитеља”) претпоставља се да је у Србију дошао на самом почетку рата, таман да сними прве рањенике и заробљенике са Куманова у Београду. Његово се кретање након тога може с лакоћом пратити управо на основу тог албума (Ружесковић, 2011: 80).

4. Ратни дописник

Група ратних дописника, међу којима је и Чернов, прати српску војску све до краја Битољске битке 6. новембра, после које руски фотограф остаје у личној пратњи престолонаследника Александра. Неколико дана касније, 12. новембра он присуствује састанку српског принца и грчког престолонаследника Константина на железичкој станици у Битољу (Ружесковић, 2011: 80).

Једно време се кретао са српским авијатичарима, па је тако у Нишу крајем јануара или почетком фебруара 1913. године са висине од 1.200 метара направио први аеро-фото снимак¹⁶ тог града, поставши тако један од првих аеро-фото сниматеља у Србији.

Поред фотографије, Чернов се бавио и кинематографијом, па је почетком фебруара, приликом посете команданта коњичке дивизије, кнеза Арсена Карађорђевића снимио и кратак филм о полетању авиона *Блерио XI-2* (Циглић, 2009: 19-34), авиона из којег је и направљена прва фотографија Ниша из вадуха.

¹⁴ А. С. МИД ПО, 1912 ф V р 570, микрофилм ролна 372. Захваљујемо се господину Вељку Ђуровићу, сниматељу SKY NEWS на уступљеном материјалу из А.С. пронађеном током његовог истраживања ратних извештача у Србији.

¹⁵ Албум се састоји из четири тома, садржи 492 фотографије и налази се у депоу Архива Србије, док у Војном музеју у Београду постоје II, III, IV и V том „Ратног албума Њ. В. краља Александра I Ујединитеља” (инв. бр. А-170) у опреми „Књиговезнице и картонаже Грубер”, Вука Карацића бр. 9, Београд, чији је садржај истоветан садржају поменутог фото-албума који се чува у Архиву Србије.

¹⁶ Из албума „Балкански ратови – фото-запис Самсона Чернова”, Архив Србије, стр. 92

Слика 2: Престолонаследник Александар Карађорђевић, ирчки престолонаследник Константин, кнез Арсен Карађорђевић, ђенерал Петар Бојовић и сирани војни изасланици на сираници Бишол

Слика 3: Први авио-снимак Ниша

Као ратни извештач, даље одлази у Другу српску армију, која са бугарском војском у том тренутку већ три месеца врши опсаду Једрена. Овде му је дозвољено да снима све, од штаба Друге армије у Мустафа Паши (данашњем Свиленграду), положаја и команди обе српске дивизије, логора, до најмодерније српске артиљерије која је тада први пут употребљена (Ружесковић, 2011: 80-81).

Као кинематограф, Чернов није пропустио прилику да сцене из рата забележи камером, па су тако настали филмови „Српска војска под Једреном“, „Једрене после заузећа“, „Београдске госпође и госпођице негују рањенике“, као и многи други који су касније приказивани и у београдским биоскопима „Коларац“, „Касина“ и „Колосеум“.

Дан 4. април 1913. године је последњи датум за који се поуздано може рећи да је још увек био са Другом армијом. Тада је снимио генерала Степу Степановића са официрима и војницима на Черномену приликом помена¹⁷ српским војницима који су погинули 1371. године у Маричкој битци.

После тога одлази на Скадар и Цетиње, а затим у Париз. Убрзо се вратио у Црну Гору, да би после неколико дана кренуо пут Београда.

Када борбе утихну, као професионални уметник, свестан вредности свога рада, није губио време. У мају представља своје фотографије министру војном који од њега наручује три албума. Министар просвете и црквених дела Љубомир Јовановић обратио му се са предлогом да фотографије изради увеличане, како би служиле као украс по школама. Желео је да свој рад приређивањем изложбе представи и широј јавности. Због тога се молбом за пријем у јуну 1913. године обратио председнику српске владе Николи Пашићу.

Догађај који је уследио, привремено је одложио реализацију његовог плана, јер је за мање од месец дана, тачније 30. јуна Бугарска без објаве рата напала своје дотадашње савезнице Србију и Грчку, те је као и раније, Чернов још једном са српском војском на фронту.

„Након потписивања мира 10. августа, озлојеђен оним што је видео и снимио, као и тенденциозним писањем стране штампе, нарочито руске где се заштитнички писало о Бугарској, послао је чланак из два дела 'Трагом Бугара'¹⁸ и 'Траг од Бугара'¹⁹ париском 'Журналу'“ (Ружесковић, 2012: 94). Ове текстове објављује и београдски дневни лист „Политика“. Текстови пренесени из париског листа уједно су и први Черновљеви текстови у домаћој штампи.

У тексту „Трагом Бугара“ Чернов говори о „бугарским зверствима у Тракији и Маћедонији“ (Политика бр. 3447, 1913: 2-3):

¹⁷ Исто, стр. 318

¹⁸ *Политика*, бр. 3447, 18.8.1913. стр. 2.

¹⁹ *Политика*, бр. 3450, 21.8.1913. насловна страна.

Слика 4: Помен њалим борцима на Черномену

Слика 5: Текстови Самсона Чернова
у дневном листу „Политика” из 1913. године

„Ја сам дуго ћушао, али свакога дана осећам све дубљу потребу да са себе скинем тајну о свирепостима које сам видео да се дешавају тако рећи пред мојим очима. Ћушање би ме учинило на крају ситним саучесником.

Да, после пада Јегрена, и доцније, и у најскоријој прошлости, дано ми је било да будем прошив воље сведок злочина извршених од бујарских војника над заробљеницима шурским, ирчким и српским који су били у њихове руке. Факта која ћу овде саопштити, без икакве литерарне прејензије, с простиим шарањем за шачиношћу докуменшовања, не бојим се да моћу бити деманшована ма од кога.

Зна се да су ири заузео Јегрена Бујари и Срби заробили око 50 000 шурских војника. Ипрва, њихова судбина није била сумњива. Бујарска је намеравала да највећи одведе на бујарску шеришорију, да би мола свести на минимум важност улоге коју су ирали у ошаци Срби. Али је свако ипак знао да ови несрећници неће бити ни храњени ни неовани и да ће пројашти најушшени. На покол се још не помишљаше; нико се и не усућиваше да на то мисли.”

Поред тога што је своје радове редовно објављивао у иностраним часописима чији је био дописник, његове фотографије проналазиле су место и на страницама домаћих листова као што су „Илустровани мали журнал” и „Балкански рат у слици и речи”. У тим новинама своје фотографије није потписивао али су данас многе од њих препознатљиве због необичног формата. „Снимао их је једном врстом панорамског фотоапарата, неуобичајеног за то време: британском „шпигл рефлекс” (Spiegelreflex) камером 10x15 система Тудор са рол-филмом.²⁰ Савременици тврде да су многе фотографије настале у позадини, са статистима одабраним у трупима које су се налазиле у резерви” (Ружесковић, 2011: 81). „Он је постављао војнике имитирајући сударе и ватрену линију. Обично је наређивао: 'Ти си мртав, затвори очи и зини, стегни песнице, искриви ноге у страну итд. Војници су се смејали, али су послушно вршили своје улоге. Тако су се фабриковале ратне слике овог сликара” (Стојадиновић, 1999: 58). С друге стране, за мноштво фотографија се ипак може рећи да су аутентичне.

У августу „1913. приредио је изложбу у Официрском дому у Београду од 500 фотографија са мотивима српског и црногорског бојишта и из тада новоослобођених крајева Србије. Касније је на основу истих мотива, по фотографским предлошцима, приредио сликарску изложбу у Петрограду, у Русији” (Малић, 2004: 7). Обавештење о изложби у Београду објављено је у „Политици” бр. 3457, 28. августа 1913. године. У њему се поред информације да се изложба отвара наредног дана, може наћи и податак да је цео приход од улазница, које су коштале 50 пара, намењен фонду породица погинулих официра, а о самом Чернову се говори као о познатом српском пријатељу. Велико интересовање условило је да изло-

²⁰ Tudor Camera, Houghton Ltd, London.

жба буде пролонгирана још два пута, па је тако уместо предвиђених три, трајала чак 11 дана.

Његово даље деловање као браниоца српског народа, одредио је и рад Карнегијеве међународне комисије која је, састављена првенствено од универзитетских професора из Европе и САД, имала задужење да због бројних гласина о ратним злочинима на Балкану прикупи доказе и утврди чињенице о њима. Србија и Грчка нису биле задовољне оним што је комисија закључила, а своје незадовољство су нарочито изражавале поводом рада руског представника Миљукова, тврдећи да је острашћени „бугарофил”²¹ (Ружесковић, 2012: 97).

Турнеју са фотографијама наставља у Паризу где држи и предавања о „бугарским зверствима у Другом балканском рату [и] која поткрепљује” (Малић, 2004: 7) управо фотографијама с поменуте изложбе.

Осим у Паризу предавања је држао и у Тулузу као и у Шпанији где је предавао пред шпанским официрима у Толеду. Како би публика што боље сагледала величину бугарских злочина своја излагања почињао је са фотографијама српских војника из сметова под Једреном. Затим су следиле језиве фотографије бугарског дивљашта у Македонији, а на крају би као контраст после слика спаљених српских војника приказао фотографије како српски војници деле свој хлеб са бугарским заробљеницима (Ружесковић, 2012: 97).

5. Први светски рат камером Самсона Чернова – сведочење или шпијунажа

Први светски или Велики рат, Чернова враћа у војне редове, где наставља с радом као фотограф и у том периоду направиће неке од својих најчувенијих фотографија. „У Војном музеју у Београду чува се једна руком ушивена свеска од квадратно шпартане канцеларијске хартије, у којој су били означени сви ратни дописници са српског фронта 1914. Поред фотографије сваког дописника било је и неколико редака руком исписаних са основним подацима о дописнику и шоферу који га је возио по фронту. Ту нам је сачуван лик Самсона Чернова, који је био дописник истог листа као и у балканским ратовима и још дописник листа 'Но-

²¹ Карнегијева комисија објавила је извештај свог рада 1914. године, где је закључила да су све зарађене стране у Балканским ратовима вршиле злочине над заробљеницима и цивилним становништвом. Што се тиче српске војске и добровољачких јединица које нису биле у саставу регуларних трупа Комисија је објавила да су Срби убијали цивилно становништво, спаљивали села, натерали у избеглиштво око 25.000 Арнаута (протеривање цивилног становништва), као и да су забележени случајеви силовања.

вое времја'. Анри Барби и он имали су заједничког шофера (Александар Николић)" (Митровић, 1979: 78).

О значају иностраних дописника, а посебно дописника француског листа који је на просторима Балкана имао неколико дописника, Самарцић каже: „Прилози неколико коресподената 'Илустрасиона' допринели су да француска јавност више сазна о рату Србије и Црне Горе. Фотограф, сликар и филмски сниматељ Самсон Чернов дошао је као дописник 'Илустрасиона' у Србију за време балканских ратова и напуштао ју је само накратко. Излагао је већ 1913. године у Београду своје фотографије из оба балканска рата. Користећи свој сликарски дар пренео је с тих фотографија неке мотиве на платно: те слике излагао је почетком 1914. у Петрограду. Енглеска јавност је с великом пажњом примила његову изложбу у Лондону где је одржао и предавање о страдању Срба при повлачењу. [...] На почетку рата Чернов се 16. јула 1914. пријавио у Крагујевцу за дописника 'Илустрасиона' и 'Новог времена'. Помиње се 1915. као дворски фотограф²². При повлачењу био је у пратњи војводе Степе Степановића и његове Друге армије. Забележио је сву драму српске војске, од поласка из Пећи до преласка Албаније, као и страдање народа који се упутио за војском" (Самарцић, 1988: 357). Међутим, за разлику од рата с Бугарима, о зверствима која су починили аустроугарски војници, за време овог сукоба, фотограф необјашњиво ћути. С друге стране, Анри Барби о својим утисцима говори на следећи начин:

„Доживео сам већ доста болних часова у овој несрећној земљи, у шоку прве фазе рата. Али ништа не беху они према сликама ужаса, страха, беде и смрти којима сам касније присуствовао. На свим пушевима шискале су се једноличне поворке: несрећни рањеници, укочени, гладни, пуштајући без вајре, без заклона и без животињних намирница, по киши, по блашву, где су сувише слаби падали да се више никад не дићу...

Ни једна слика која показује одстојања Француза из Русије, не даје ни приближну слику очаја, као ова која представља повлачење Срба. Цео један народ – сшарци, жене, деца крећу се по блашњавом пушву, под снажним снегом... Целој овој ужасној дана іледао сам како умиру људска бића и како ливсавају животиње. А снег је сшално падао, покривајући мртве и оне на умору. Шабдао је оштро у очи оних који су се још борили да се сшасу... Лешеви, лешеви. И још ірозније они коју умиру. Лешеви које смо шшoliko много видели ових дана іочели су по мало да ошшљују наше милосрђе.” (Матић, 1998: 31-32)

²² Ово свакако не може бити тачно будући да је у дневницима дворске канцеларије заведено да је С. Чернов био у посети код регента Александра, 14 и 29. марта, затим 29. априла, 7. маја и 11. и 25. јуна и код сваке посете се као његова титула тј. звање наводи сликар. Према ондашњим правилима, у случају да је заиста био дворски фотограф, то је у дневнику морало тако и писати – А.С. Д.К. Дневник дворске канцеларије, 1915. година.

Ђорђе Генчић²³ и Драгутин Димитријевић Апис²⁴, због те необичне тишине по први пут сумњају у врле разлоге Черновљевог боравка у Србији. Поред тога што је за свој рад био плаћен значајним сумама, повремене изненадне посете Букурешту, као и одређене фотографије довеле су до тога да га обавештајна служба сумњичи да је шпијун. „Приведен је и испитиван, и на крају пуштен, али је Апис фотографије задржао. Чернов без већих проблема наставља даљи рад, а током Колубарске битке код Даросаве забележиће посету изнемоглог Краља Петра I Карађорђевића фронту” (Ружесковић, 2011: 84).

Апис и Генчић би могли бити у праву, када је у питању идеја да је Самсон Чернов највероватније био аустроугарски шпијун. У том уверењу учвршћује између осталог и једна фотографија коју је Чернов начинио још за време Балканских ратова

и која може имати посебан значај у расветљавању његове улоге у нашој историји. Српска војска тог времена била је најуређенија и најмодернија коју је Србија икада у историји имала, али српско наоружање углавном није представљало никакву тајну. Оружје је куповано што у Немачкој, што у Француској.

Те информације, дакле, нису биле скриване и он је све то фотографисао, а једна фотографија је посебно занимљива. На њој војник држи пушку у руци, а две су положене на земљу. Оне се не виде посебно, али се види да су модерне. То су пушке или 7мм „Маузер” М1999 купљене у Немачкој или њене варијанте 7мм „Маузер” М1999/07 купљене у Аустроугарској, и оне нису посебно занимљиве. Међутим, пушка коју војник држи у руци на којој се види сваки детаљ је српска адаптација старе једнометне пушке 10,15мм М1880 „Маузер-Кока” у брзометку 7мм „Маузер-Кока-Ђурић” М1880/1907 коју је услед недостатка модерних пушака Србија извршила у Крагујевцу, укупно 43.000 (Богдановић, 2004: 58-59). Српски војник се ни у

Слика 6:
Портрет Самсона Чернова

²³ Тадашњи министар полиције.

²⁴ Генералштабни пуковник војске Краљевине Србије, у I светском рату је руководио обавештајном службом.

Слика 7: Српски војник са наоружањем

ком случају није поносио том пушком као што је то би случај са модерним 7мм „Маузер“ М1999, већ ју је мрзео, бацао и ломио кад год би био у ситуацији да бежи. У сваком случају, на овој слици Чернов даје коме год треба да види шта је урађено, тако да се данас може рећи да је Ђорђе Генчић свакако имао разлога за сумњу. Такође, пре почетка Првог светског рата Самсон Чернов био је у посети начелнику Главног генералштаба Аустроугарске војске фелдмаршалу Конраду фон Хецендорфу из за сада непознатих разлога, а фотографију са тог сусрета Чернов је са својим потписом објавио 1914. године у Илустрасиону. Ту фотографију публиковао је и Андра Николић у свом „Ратном албуму 1914-1918“ на страни 9, а данас се и на основу тог фото-документа може претпоставити да је Чернов био двоструки шпијун, који је радио за обе стране, за оно што му буде плаћено.

Поред фотографија, сумњу о пријатељским намерама руског фотографа даље развија и коментар који је изнео још 1928. године, према мишљењу многих историчара најискренији српски пријатељ доктор Родолф Арчибалд Рајс²⁵, у својој књизи „Шта сам видео и проживео у великим данима“:

„Кад говорим о Марјановићу који смањам најзаслужнијим фотографом у овој фази раша, морам поменути још једног другог, руског фотографа који

²⁵ Арчибалд Родолф Рајс био је швајцарски форензичар, публициста, доктор хемије и универзитетски професор у Лозани. У Србији се нарочито истакао својим радом када је као криминолог истраживао злочине над српским становништвом у време Првог светског рата.

Слика 8: Уништавање српске државне имовине у Пећи 1915. године

је, заиста, имао ипшмо шакo много шаленшa и који је био много човек од занаша. Каква је чудна и зашонешна личност био шaј Чернов који је већ шрашшо српску војску за време балканских рашова. Да ли је он био Рус или космополишски Јеврејин, као шшо су многи шврдили? Не знам. Тај мали шлећашш човек са обријаном лобањом моћао је бишши ипшмо шакo Рус као и Јеврејин. Али оно шшо знам, шшo је да је, шоред сшварне храбростш, имао шаклену дрскостш. Зар се он није усудио да доведе, на фронтш, своју шријашељницу која је била дебела и шунокрвна Мађарица. Да ли је он заиста био искрени шријашељ Србије? Не знам, али знам да је умео да добро шретшвори у новац своје шраво или шшобожње шријашељштво. Овај човек ишчезнуо је шосле шовлачења кроз Албанију и ја сам та видео само једнош дана, 1916, у Солуну у једнош фаншaziјскош униформи руске вршше. Од шшада више та нико није видео” (Рајс, 1991: 53-54).

Да се може и даље сумњати у Черновљеве чисте намере, као потврда Рајсовом убеђењу да је француски дописник своје активности спроводио из користољубља и ради зараде говори и податак да је „са председником Министарског савета и министром иностраних дела Николом Пашићем, 17. фебруара 1916. године, склапа споразум да у Лондону одржи изложбу својих увеличаних фотографских снимака, из сва три српска рата (Митровић, 1979: 78). Решењем Министарског савета од 27. фебруара требало је да му се исплати 60.000 франака”.²⁶ С друге стране, иако је изложба у Лон-

²⁶ Ово наравно није једини податак у којем се говори о исплатама Чернову на рачун његових услуга, па је тако годину дана раније док је пратио офанзиву Прве армије у

Слика 9:

Српска војска прелази Чакор, 1915. година

дону још увек трајала, 16. јула 1916. године, Чернов се враћа на Крф, где прелази у православље и крсти се. Кум му је био министар војни Божидар Терзић, који му је дао име Александар. (Ружесковић, 2011: 83-86) Као презиме, сам Чернов одабрао је име свог кума па се тако у неким каснијим документима може наћи и као Александар Божидаревић Чернов.

Ипак, ослобођен сумњи услед недостатка доказа и уз обавезу да за јавно објављивање фотографија мора имати посебну дозволу, Чернов је са Другом српском армијом прешао избеглички пут српске војске, владе и народа преко Црне Горе и Албаније до Крфа 1915/16. године. Присуствовао је уништавању српске државне имовине у Пећи, и још једном био у Скадру. Тада је снимио многе драматичне фотографије које ће остати најупечатљивији запис „Албанске голготе”. Недуго после тога, заједно са српским избеглицама стигао је на Крф (Ружесковић: 2011: 85).

Без обзира на ћутање о злочинима аустроугарске војске, Чернов је као и у претходном рату, нарочито у поменутих текстовима „Трагом Бугара” и „Траг од Бугара” с посебним осећајем за патњу и стилем писања којим је то могао да дочара на, мора се признати, посебан начин писао о повлачењу срп-

Срему поред камере и материјала за снимање добио и 2.000 динара у готовом новцу, док је још нешто раније, тачније на дан када је Аустро-Угарска Србији објавила рат склопио уговор са власником биоскопа „Касина” према којем је на рачун посла поред материјала и камере добио 1.000 динара.

Слика 10:

На пољеђини фотографије написано је: „Пожури! Деци је хладно! 1915.”

ске војске преко Албаније у свом дневнику, који је касније француском листу за који је радио служио као „значајан документациони материјал” (Самарџић, 1988: 367). О тим тешким данима између осталог писао је овако:

„Трећеї дана сїиїли смо у Чакор, врх од 2.000 метара їде нас је дочекао мраз од -25°. Прелази се врх. Међушїм, док су се нашле на другој сїрани колоне су биле смрзнуше. Многи војници и избеїлице остїали су на љушї и њихова смрзнуша шела їрекриле су сїазе, које су, без сумње, друге колоне їрелазиле сушїрадан...

Једна жена је їрашїла војску са два мала детеїша. Она их је увїла и сїавїла у бисаїе на мазїи. Када смо їосле 12 часова їрешїли Чакор, мазїа је још увек ишла али деца су била смрзнуша, сїавајући вечним сном.

Војници су у Скадар сїиїли скоро у кошуљи. Они су їочели да дају своје оружје за један хлеб, зашїм су давали чїзме за парче хлеба и на крају своју одећу за неколико залобаја хлеба” (Самарџић, 1988: 367-368).

6. Прича без срећног завршетка

По повратку из Лондона, а након крштења, у Солуну су, највероватније у исто време, Арчибалд Рајс, Риста Марјановић и Самсон Чернов добили почасни чин капетана српске војске. Још једном се вратио у Велику

Слика 11: *Пошћисници Крфске декларације на Крфу, 1917. године*

Британију како би од децембра 1916. до марта 1917. године својим албумима и сликама вршио у Лондону корисну пропаганду за Србију. Лојд Џорџ и остали чланови енглеске владе по исказу Чернова „симпатично” су прихватили његове радове (Ружесковић, 2011: 86-87). На Крф се поново враћа током лета 1917. године када је и ексклузивни фотограф потписника Крфске декларације 20. јула, али је све време под присмотром српске полиције.

У Солуну је желео да за савезничке војнике приреди једну изложбу фотографија о српској војсци, међутим тај план није успео да реализује. Тада од Николе Пашића добија најзначајнију од свих мисија које је до тада обављао за српску државу, али у којој није успео. Председник српске владе послао га је у Сједињене Америчке Државе да пропагандно „лобира” како би америчка војска послала своје трупе на Солунски фронт не би ли се Србија што пре ослободила. Његов пртљаг од око 50 сандука фотографија и слика, стигао је у њујоршку луку 17. јануара 1918. године путничко-транспортним бродом „С.С. Нијагара”²⁷, док је он сам у Америку стигао нешто касније. Већ тада, у својој двадесет деветој години живота био је потпуно сед и тотално без новца. За обављање ове специјалне мисије била му је додељена плата од 300 тадашњих долара, коју је примао двомесечно по 600 долара. Одржао је низ изложби током 1918. године по читавој источној обали САД у Њујорку, Филаделфији, Бостону, а затим Чикагу, и још неким градовима, а свака изложба је била запажена у дневним листовима.

²⁷ S. S. Niagara

Слика 12: Самсон Чернов у америчкој шtamпи, са каиом српској кавешана

За фотографију Драгутина Матића, рекао је да ју је снимио док је војник био удаљен од Немаца само 60 јарди.²⁸ Пред сам крај рата, у новембру 1918. године требало је да одржи изложбу на западној обали у Сан Франциску²⁹. Последњи траг о њему у домаћој литератури јесте да је током априла одржао предавања о праведној борби Србије током Првог светског рата. Током наредних година, што се тиче српске јавности, њему се губи сваки траг.

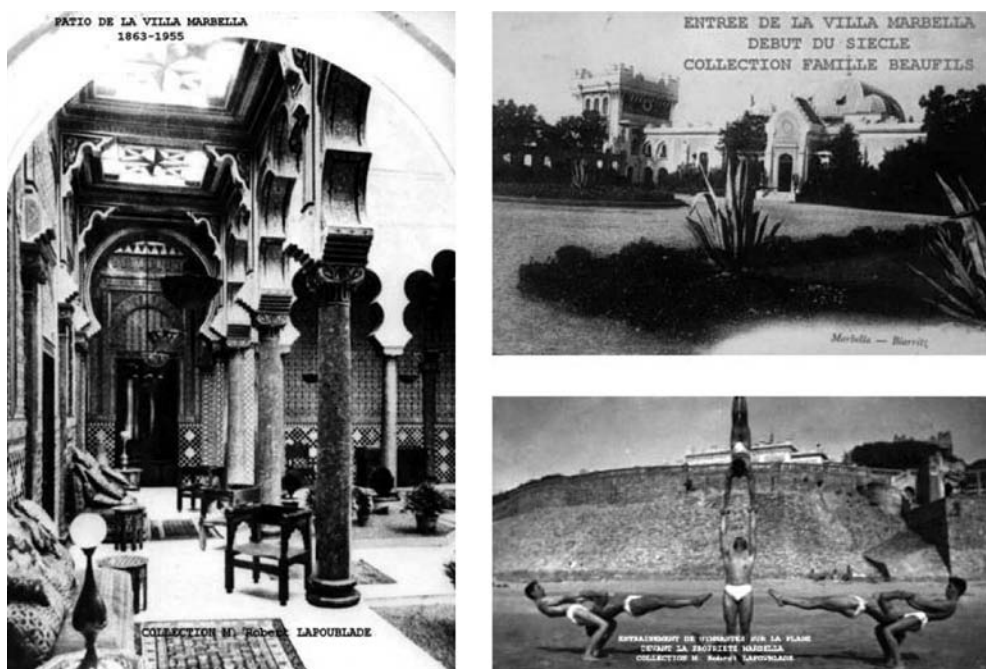
Ипак, данас су познате још неке чињенице из послератних времена и последњих година његовог живота. За време свог боравака у Сједињеним Државама упознао је глумицу, певачицу и забављачицу Маргарет Рид, жену власника „Ју Ес Стила“³⁰ која се разводи како би се удала за Чернова. Разводом је добила 200.000 америчких долара одштете и 30.000 долара апанаже. Бивши муж покушао је да тужи Чернова због увреде части, али се „српски капетан“ успешно одбранио.

Недуго затим, брачни пар одлази у Француску где у Бијарицу 1920. године купује вилу „Марбеља“ у којој њих двоје живе до Черновљеве смрти у фебруару 1929. године.

²⁸ На основу овога недвосмислено се може закључити да је Драгутин Матић у напетом положају осматрача снимљен 1915. године током Макензенове офанзиве, када је војник био удаљен неких 55 метара од непријатеља (66 јарди = 54,86 метара), с посебним акцентом на немачког, а не аустроугарског или бугарског војника. С друге стране, познавајући Черновљев рад прилично је необично да се Чернов излагао толиком ризику.

²⁹ А.С. МИД, Српско краљевско посланство у Вашингтону, Ф I, 229, 1918.

³⁰ US Steel

Слика 13: Вила Марбеља у Бијарицу

Самсон Чернов умро је млад у 40. години живота, оставивши за собом велике новчане дугове шест месеци пре великог пријатеља српског народа, Арчибалда Рајса. Савременици су о Чернову имали опречна мишљења, и док су га једни називали великим пријатељем српског народа, други су говорили да је све у животу радио искључиво због новца, као и да се никада није излагао опасности по живот и да је увек на располагању имао најбољу храну и смештај. У сваком случају, каква год да је истина, чињеница је да је за собом оставио за Србију непроцењиво културно и историјско благо као и да је у америчкој штампи чак и постхумно називан српским капетаном. Након његове смрти, „Марбеља” и сво покућство из ње распродати су на аукцији 18. маја исте године³¹.

³¹ www.biarritz.ovh.org/villasdisparues/Marbella.html

Литература:

- [1] Богдановић, Бранко (2004): *Српски Маузер*; Београд: Историјски музеј Србије.
- [2] Ђурић, Антоније (1989): *Солунци говоре*; Београд: Књижевне новине.
- [3] Јовичић, Стеван (1999): *С камером и пушком*; Београд: Драгиша М. Стојадиновић.
- [4] Матић, Благоје (1998): *Мој оштац Око соколово*, Београд: Батини.
- [5] Митровић, Јеремија (1979): „Заборављени ратни сликар и сниматељ Самсон Чернов”, *Зборник историјског музеја Србије*, бр. 15-16; Београд: Историјски музеј Србије (стр. 75-80).
- [6] Перишић, Мирослав и група аутора (2010): *Балкански ратови – фотозапис Самсона Чернова*; Београд: Архив Србије.
- [7] Рајс, Арчибалд (1991): *Шта сам видео и проживео у великим данима*; Београд: Дерета.
- [8] Ружесковић, Саша (2008): „Ратни албум Самсона Чернова из Балканских ратова”, *Архивски гласник* бр. 5; Београд: Друштво архивиста Србије (стр. 24-25).
- [9] Ружесковић, Саша (2011): „Трагом Самсона Чернова”, *Весник* бр. 38; Београд: Војни музеј (стр. 79-89).
- [10] Ружесковић, Саша (2012): „Самсон Чернов и Балкански ратови”, *Српске студије* бр. 3; Београд: Филозофски факултет (стр. 83-101).
- [11] Самарџић, Драгана (1988): „Србија и Црна Гора у листу *L'Illustration* 1914-1918”, *Војноисторијски гласник* бр. 3 год. 34; Београд: Војноисторијски институт (стр. 355-370).
- [12] Циглић, Борис (2009): *Крила Србије*; Београд: Infinitas.

Вебографија:

- [1] Дебељковић, Бранибор (1977а): *Сшара срѣска фотшоѣрафија*, www.foto-muzej.com/anastas-jovanovic.html
- [2] Дебељковић, Бранибор (1977б): *Сшара срѣска фотшоѣрафија*, www.foto-muzej.com/putujuci-fotografi.html
- [3] Дигитална архива: *Политшика 1904-1941* <http://scc.digital.bkp.nb.rs/collection/politika>
- [4] Малић, Горан (2004): *Доѣринос руских фотшоѣрафа срѣској кулшуре у 19. и 20. Веку*; <http://www.scribd.com/doc/17439551/Горан-Малић-ДОПРИ-НОС-РУСКИХ-ФОТОГРАФА-СРПСКОЈ-КУЛТУРИ-У-19-и-20-ВЕКУ>
- [5] Мићевић, И. (2008): *Три века скривала ѣрашина*; <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:228000-Tri-veka-skrivala-prasina>
- [6] *New York Times* (1918): „Serbia’s Agony Painted by Artist Now Here; Work of Sampson Tchernoff Gives Vivid Idea of Sufferings of the Whole Nation, from King to Humblest Peasant”, New York: New York Times, 17.3.1918. <http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=9B04E6DF153AEF33A25754C1A9659C946996D6CF>
- [7] Радисављевић, Зоран (2010): *Шша крије бечки Рајсархив*; <http://www.politika.rs/rubrike/Kultura/Sta-krije-becki-Rajhsarhiv.lt.html>
- [8] Ристић, Љубодра и Радош Александар (2002): *Фотшоѣрафски ѣушшоѣис Беоѣрага Ивана Горомана*; <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0350-7653/2002/0350-76530233197R.pdf>
- [9] www.biarritz.ovh.org/villasdisparues/Marbella.html
- [10] www.discogs.com/Ljubivoje-Vidosavljevi%C4%87-Narodni-Orkestar-Carevac-Mar%C5%A1-Na-Drinu/release/2176859
- [11] www.heroesofserbia.com/2010/04/five-years-war-serbs-in-1912-1916-by.html
- [12] www.kodkicosa.com/samson_cernov.htm
- [13] www.magacin.org/2012/11/29/srpski-vojniki-izvidjaci-dragutin-matic/
- [14] <http://srbijuvolimo.rs/moja-srbija/kultura/item/2325-oko-sokolovo-samsona-%C4%8Dernova,-rusa-koji-je-zadu%C5%BEio-srbiju.html>

Ivana Ercegovac
*Faculty of Culture and Media
Megatrend University
Belgrade*

Saša Đ. Ružesković
*The Archive of Serbia
Belgrade*

Marko Sredojević
*Faculty of Culture and Media
Megatrend University
Belgrade*

SAMPSON TCHERNOFF: CREATOR OF SYMBOL FOR SERBIAN SOLDIERS IN THE GREAT WAR - PHOTOGRAPHY „THE HAWKEYE”

***Summary:** Documentary photography, especially the one that dates back to some distant point in history, is invaluable in preserving cultural and national identity of a country and its people. In our country it was thought until recently that Rista Marjanovic was the most important photographer of the Serbian army in the period of the wars in Serbia and the Balkans from 1912 to 1918, while about Sampson Tchernoff, the war photographer who actually indebted Serbian people by leaving the biggest photo archives from the wars of the early 20th century, we knew inexplicable so little. Thanks to the famous photography, his name was never completely forgotten, but only after discovering the documentation which was set-teled in 8,000 boxes in the Archives of Serbia, in 2008, Tchernoff took his place in Serbian history.*

The paper is about known aspects of life of this extraordinary man and his photographic and filming engagement during the First World War and the emergence of photography "The Hawkeye", which has become a symbol of Serbian troops from that era, ever since.

Key words: SAMPSON TCHERNOFF, PHOTOGRAPHY, PHOTOGRAPHER, DOCUMENTARY FILM CORRESPONDENT, WAR CORRESPONDENT, THE GREAT WAR, EXHIBITIONS.

Проф. др Драган Никодијевић*

Факултет за културу и медије

МегаТренд универзитета

Београд

ШЕКСПИРОВ ГЛОУБ ТЕАТАР**

Сажетак: Текст је посвећен 450. годишњици рођења највећег драмског писца, Вилијама Шекспира. Тим поводом је ансамбл Глоуб театра из Лондона, чији је оснивач Шекспир, отпочео двогодишњу светску турнеју са представом Хамлет која ће се окончати 2016. године, у години којој се обележава четврти век од Шекспирове смрти. Обележавање јубилеја је подстакло аутора да подсети на времена у којима је овај театар, упркос многим препрекама, ипак пре захваљујући Шекспиру, својом делатношћу дао печат новој епохи узлета позоришног стваралаштва на европском простору.

Кључне речи: ПОЗОРИШТЕ, ДРАМА, ЈУБИЛЕЈ.

* Контакт: dnikodijevic@megatrend.edu.rs

** Рад је реализован у оквиру пројекта МНТР 47004.

Увод

Ове године, 23. априла, на Шекспиров рођендан, отпочела је светска турнеја интернационалног позоришног ансамбла под окриљем чувеног *Глоуб шеатра*. Ово позориште, чији је оснивач Шекспир, кренуло је на велику турнеју у трајању од две године са представом *Хамлеј*. Почетком турнеје је обележено 450 година од рођења Вилијама Шекспира, а крај турнеје ће означити 400 година од смрти великог писца. Током турнеје, назване *Globe to Globe*, ова најпопуларнија Шекспирова трагедија биће изведена у скоро свим земљама широм планете. Почеће са Европом, затим путује на Карипска острва, онда у Северну и Јужну Америку, даље низ западну обалу Африке до Аустралије, све до удаљених острва Тихог океана. Следе Индонезија, Јапан, Кина и Азија да би се након обиласка источне обале Африке вратила назад у Енглеску – тек 2016. године. Турнеја ће се, дакле, окончати 23. априла 2016. године у лондонском *Глоуб шеатру*, одакле је и кренула, и тада ће њеним извођењем бити обележена четири века од смрти великог писца и оснивача овог позоришта.

Наша публика је имала прилику да буде део ове светске турнеје и види оригинално тумачење *Хамлеја* у јуну месецу, на сцени Народног позоришта у Београду и у „Вили Станковић”, у Чортановцима, у организацији *Ишака арти центра*.

Овај велики јубилеј је прилика да се подсетимо епохе у којој је настало Шекспирово драмско дело које је своја прва извођења имало на сцени *Глоуб шеатра*.

1. Шекспирово дело – поновни узлет драмског стваралаштва

Шекспир (*Shakespeare William*, 1564-1616), енглески драмски песник, према општем уверењу је највећи драмски стваралац у светској историји књижевности. То потврђује и чињеница да се датум Шекспировог рођења, 23. април, обележава као Светски дан књиге

Осим писањем бавио се глумом и позоришним организовањем у својству сувласника односно акционара *Глоуб шеатра*.

Врста драмског стваралаштва које је плод Шекспировог рада назива се *елизабетанска драма* а позориште тог времена *елизабетанско позориште*, по краљици *Елизабети I*, чија је владавина оставила снажан печат у енглеској историји. Шекспир је створио многа драмска дела која се и данас изводе на свим светским сценама, уз популарност можда и већу од оне коју су имали у време свог настајања и првобитних извођења. Наспрам средњовековних драматизација које су подразумевале стере-

отипне ликове, Шекспир у своје драме уводи ликове „чувених личности које су починиле разне злочине свесно излазећи из оквира тих система... У том мноштву срећемо грамзиве краљеве-освајаче попут Тамерлана, слабе, дегенерисане краљеве попут Едварда II, Ричарда II, Џона, Хенрија IV, Хенрија VI, који се бојажљиво заклањају иза врховне власти коју више не умеју да бране...” (Дивињо, 1978: 258-259) Шекспирово драмско казивање представља „неублажено и савршено приказивање живота онаквог какав јесте, са свим својим свирепостима, гадостима и нискостима, са свим својим узвишеним и животињским нагонима – свега оног што куља из људске природе приказане стилем који је час обичан до баналности, час поетичан до лиризма, а увек независан од било каквих правила, неповезан, неумерен али неупоредиво снажан, стилем који је крик ватрене и уздрхтале страсти и који је кадар да њоме испуни душу”. (Ibid.)

Број Шекспирових драма, које се у највећем броју играју и на савременим позоришним сценама широм света, је ипозантан:

- *Хенри VI*, други и трећи део, 1590-1,
- *Хенри VI*, први део, 1591-2,
- *Ричард III* и *Комедија забуна*, 1592-3,
- *Тит Андроник* и *Укроћена јорџија*, 1593-4,
- *Два јосифина из Вероне*, *Узалудни љубавни шруд* и *Ромео и Јулија*, 1594-5,
- *Ричард II* и *Сан летње ноћи*, 1595-6,
- *Краљ Џон* и *Млешачки шриваи*, 1596-7,
- *Хенри IV*, први и други део, 1597-8,
- *Многио вике ни око чеја* и *Хенри V*, 1598-9,
- *Јулије Цезар*, *Како вам грађо*, *Бојојављенска ноћ*, 1599-1600
- *Хамлејт* и *Веселе жене вингзорске*, 1600-1,
- *Троил* и *Кресига*, 1601-2,
- *Све је добро што се добро сврши*, 1602-3,
- *Мера за меру* и *Ошело*, 1604-5,
- *Краљ Лир* и *Макбет*, 1605-6,
- *Антионије* и *Клеопатра*, 1606-7,
- *Кориолан* и *Тимон Аџињанин*, 1607-8,
- *Перикле*, 1608-9,
- *Симбелин*, 1609-10,
- *Зимска бајка*, 1610-11,
- *Бура*, 1611-12,
- *Хенри VIII*, 1612-13.

Прва едиција његових сабраних дела штампана је у Лондону већ 1623. године. Сва Шекспирова делу су преведена на српски језик и као сабрана дела први пут објављена 1963.године (Култура, Београд).

2. Позоришта елизабетанске епохе

Шекспирово доба није чувено само по поновном узлету драмског стваралаштва, након вишевековног затишја изазваног доминацијом црквене организације и њеним негативним односом према позоришту. То је и време обнове такозваног народног позоришта, позоришног организовања и снажења позоришног живота у целости. Реч је о стицају различитих повољних околности „чијим се комбинацијама и узајамним деловањем дошло до почетка модерног доба у позоришту”. (Харвуд, 1998: 126) Иако се на игре бројних путујућих дружина међу пуританским делом становништва Енглеске гледало и даље са осудом, као на појаву која „шири неморал”, ипак, у повољној економској и политичкој клими владавине *Елизабете I*, број оних који су у позоришту налазили задовољство и забаву био је у сталном порасту – „Виши сталеж је био пријатељ позоришта из два разлога: зато што је волео ту врсту разоноде, и зато што је сматрао да драма, ако се над њом врши надзор, може бити корисно средство за вршење утицаја на народ. Најнижи сталеж и један део средњег сталежа, волео је позориште и због уметничких уживања и због јаких сензација”. (Поповић, 1953: 10) Нарочито огорчени непријатељи позоришта били су представници лондонске општинске управе па и сам енглески Парламент који је 1572. године изгласао Закон по којем се путујућим глумцима могло судити као „хуљама и скитницама и дрским просјацима”, уколико не уживају покровитељство неког племића – „оправдано су страховали да ће велика окупљања људи привући лопове и проститутке и да ће убрзати ширење инфекције за време куге” (Велс, 2010: 27)

Спретност људи који су били привржени позоришној уметности и тада је, као по ко зна који пут током историје позоришта, умела да се суочи са неразумевањем средине и изнађе решења која ће омогућити живот и трајање позоришта. Њихова довитљивост се огледа у томе што су своју делатност изместили ван надлежности лондонске општинске управе – изван лондонских градских зидина. Тако је 1576. године, у Шордичу, на закупљеном земљишту, група позоришних посленика предвођених *Џејмсом Бербицом* изградила прво ”народно позориште”, назвавши га једноставно – „Позориште” (*The Theatre*). Ово наравно није било прво енглеско позориште јер су у самом Лондону, унутар варошких зидина, са друге стране Темзе, постојала четири позоришта намењена „отменијем свету” (попут наткровљеног *Blackfriars Theatre*) – „разлика између ’народних’ позоришта и оних за отменију публику била је у удобности и цени” (Поповић, 1953: 12) и, свакако, броју гледалаца који су могли да приме. Позоришта типа блекфрајрс су примала око 300 а народна и преко 3000 гледалаца. Годину дана касније, такође изван лондонских зидина у Шор-

дичу, подигнуто је и друго позориште по имену „Завеса” (*The Curtain*). Убрзо иза тога је никло још седам позоришних грађевина, међу којима и позориште „Лабуд” (*The Swan Theatre*). Занимљиво је поменути да Париз у то време има само једно позориште – *Hotel de Bourgogne*.

Пре изградње ових стационарних позоришта, најчешћи облик позоришног организовања биле су *позоришне труппе* – „Кад нису биле уписане у дворцима својих заштитника племића, стотину и више дружина које су око 1550. развиле делатност у Енглеској приређивало је представе пред гледаоцима који су плаћали улазнице, у двориштима гостионица, у Лондону и у другим малим и великим градовима”. (Молинари, 1982: 209)

Народ који се до јуче забављао гледајући путујуће дружине по крчмама и трговима или окрутне борбе паса и медведа, наједном је показао велико интересовања за суптилније садржаје који су приказивани у новоизграђеним позориштима. Ансамбли ових позоришта формирани су од чланова оних позоришних трупа које су већ стекле реноме, а то су биле трупе под покровитељством угледнијег дела племства.

3. Глоуб театар – позориште драмског писца

Име *Вилијама Шекспира*, најпре као глумца, помиње се већ у вези са радом једне од позоришних трупа коју је издржавао ерл од Ланчестера. Шекспир ће касније постати и члан Бербицовог „Позоришта”, али се његово стваралаштво дефинитивно везује за делатност позоришта *Глоуб* (*The Globe Theatre*) изграђеног 1599. године од материјала порушеног првог театра „Позориште” – „План тог узорног здања није ни замислио ни нацртао неки градитељ, већ један глумац, пошто је сасвим природно осетио потребу да преслика просторне услове у којима је дотад радио. Његов план представља спој структура дворишта крчми и арена у којима су се одржавале борбе бикова, а који су били једина места изричито намењена приређивању представа”. (Молинари, 1982: 209) Ово позориште, захваљујући покровитељству краља Џејмса, од 1603. године (након смрти Елизабете I) носи назив *Краљева љумачка дружина Глоуб*. Као чланови Краљеве глумачке дружине, Шекспир и остали чланови су у свечаним приликама, као што је, рецимо, било крунисање краља Џејмса, носили краљевску ливреју са „скерлетноцрвеним тканинама дужине неколико метара”.

Сама позоришна зграда је била дрвена грађевина кружног облика („дрвено О”), пречника 25 а висине 13 метара са унутрашњим двориштем за највећи број гледалаца који су стајали – око 1200 који су плаћали 1 пени за улазницу. Мањем броју гледалаца стајале су на располагању галерије са клупама (по цени од 2 пенија) и „господске ложе”, разуме се по знат-

но вишим ценама улазнице (до 2,5 шилинга)¹. Зграда је имала три нивоа, ободни кров прекривен сламом, са малом колибом на врху која је служила за истицање заставе. Подигнута застава, која се видела преко Темзе из Лондона, означавала је извођење представе. Почетак представе је оглашавао трубач – „Многи су прелазили реку преко Лондонског моста, неки пешке, неки јашући, а неки у кочијама у пратњи својих слугу. Остали су долазили реком, помоћу бројних скела или чамцима”. (Велс, 2010: 39)

Улазнице, за које је највећи број гледалаца плаћао 1 пени, нису биле једини извор прихода позоришта. Будући да је позориште носило атрибут „краљевско” припадала му је и значајна финансијска подршка двора. И већина других позоришта је имала своје мецене – „Глумачке дружине добиле су материјалну помоћ и моралну заштиту двора и лордова, усвојивши њихова имена и одећу: 'King's Men', 'Admiral's Men', 'Lord Chamberlain's Men' то су биле главне дружине Шекспировог доба...”. (Молинари, 1982: 215)

Изглед Глоуб театра можемо поредити са изгледом свих осталих енглеских позоришта тог времена, што се може закључити и на основу његове недавно реконструисане грађевине. Чињеница је да је ово једно од најпознатијих позоришта кроз читаву историју, али се мора рећи да је оно то постало пре свега захваљујући околности да се његово постојање везује за највећег драмског писца у историји позоришта а не због тога што о њему можемо говорити као о организационом достигнућу у оквиру позоришне праксе. Но, ипак се не може пренебрећи чињеница да је Шекспирово драмско стваралаштво било у потпуности прилагођено како архитектури тог театра тако и начину његове организације и дневном извођењу представа на позорници без сценографије.

Драмска извођења овог позоришта почивала су на тексту који је морао премостити све сценске условности – „Леди Магбет која хода позорницом са упаљеном свећом по дану говори нам много више о мраку и ужасима ноћи неголи најбољи штимунг врсног дизајнера светла” (Н. Брадић). Исто тако, глумачка интерпретација драмских текстова у овом позоришту морала је бити прилагођена публикуму од неколико хиљада гледалаца. Шекспир то кроз Хамлетове речи поручује глумцима – „Говорите тај текст, молим вас, као што сам га ја вама изговорио – да, просто, клизи са језика. Јер ако будете извикивали као што то чине многи наши глумци, онда бих ја своје стихове исто тако лепо могао дати градском телалу да их он извикује. А немојте ни много тестерисати ваздух рукама – овако – већ све радите меким гестовима; јер у самој бујици, бури и, тако да кажем – вихору страсти, морате постићи уздржаност која ће ту емоцију да оплемени”. Дакле, све оно што је требало дочарати на сцени овог ели-

¹ У данашњем реновираном Глоубу цена улазнице за најскупуљу ложу износи до 1.450 фунти!

забетанског позоришта морало је бити постигнуто изговарањем драмског текста. Осим што су поклањали пажњу усавршавању свог гласа и дикције, од глумаца енглеских позоришта оног доба се очекивало да знају да играју, свирају и певају, као и да се одлично служе оружјем. Тврди се да је глумачко познавање витешких вештина понекад превазилазило и знање самих ритера.

Једновременно, позориште *Глоуб* се у сваком погледу намеће и као историјски јединствен модел архитектонизације, организовања и сценске презентације позоришне уметности. Основа грађевине *Глоуб шеаџра* има облик који одаје утисак кружнице а заправо је многоугаона. Осим облика читаве грађевине која окружује и извођаче и публику, сцена овог театра није увучена већ дубоко залази у гледалиште – 9 метара је дубока и 13 метара широка а један метар уздигнута од тла. *Глоуб* је као и Епидеурус аутентично драмско глумиште... , „у *Глоуб шеаџру* глумац је просторно врло близу гледаоцима: прва галерија је са обе стране око сцене удаљена само пар метара, а у партеру гледаоци стоје уз сам просценијум, тако да могу да осете дах глумца. Та близина намеће и врсту глумачке игре – ништа се не може сакрити, већ се мора урадити до краја, говорити пуним гласом, доживети драмску ситуацију целином свог бића. Будући да нема светлосних промена, сценографије, много реквизите и других помагала глумац мора бити, пре свега, концентрисан на партнера у дијалогу и на оно што треба да се догоди на сцени.... Природа драмских текстова писаних за елизабетанску сцену имала је у виду ове предности. За стварање драмске илузије нису коришћени физички предмети, сценски материјали којима се стварају слике већ поетска средства, акције јаким карактера, кулисе које су сликане речима. Говорило се много и брзо, темпераментно”. (Јевтовић, 1997: 27)

Шекспир је писао управо за позориште са таквим гледалиштем и сценом која дубоко залази у публику и у којој глумци тумаче своје улоге у њеном окружењу. Зато су драмско извођење и илузија овог позоришта почивале пре свега на тексту а мање на другим средствима којима се дочарава сценска илузија – „Много штошта у Шекспировој драми постаје схватљиво кад се узме у обзир позорница за коју је он писао” те, сходно томе, између осталог, „том сиромаштву позоришне сценарије имамо захвалити за мноштво дивних стихова у којима је Шекспир описивао оно што се не би могло непосредно видети на самој позорници”. (Поповић, 1953: 15) Драмски текстови, глумачка интерпретација и целокупно извођење представа били су прилагођени специфичној архитектонизацији позоришта – „Унутрашњи и задњи део позорнице био је покривен неком врстом балдахина... доле, у висини позорнице, налазио се зид на коме су била једна двојна врата кроз која су улазили глумци... На првом спрату налазио се проходни

балкон и на њему су са стране заузимали места виђени гледаоци, а средишњи део користили су глумци у одређеним сценама...На поду позорнице такође су се налазили поклопни отвори кроз које су неки волшебни ликови искрсавали одоздо, или су кроз њих изненада пропадали у понор". (Молинали, 1982: 211-212) Практично, у функцији догађања која ће се извести на сцени било је више елемената и простора од оних који се односе на саму позорницу – „Елементи од којих се састоји сцена у доба Елизабетине владавине јесу, како смо већ видели, позорница, балдахин, позадина покривена кровом, са двоја врата или једном завесом, фоаје скривен том завесом и проходни балкон на горњем спрату". (Молинали, 1982: 214)

Ниједно издање Шекспирових драма штампано за време његовог живота, као ни већина дела драмских писаца његовог доба, нема поделе на чинове, што нам говори да су дела извођена без паузе – „Гледаоци су, ако су хтели да једу или пију, радили то за време представе". (Велс, 2010: 57)

Због специфичне организације целокупног простора, сценског и оног намењеног публици, позориште *Глоуб* је предмет анализа и извор архитектонске инспирације бројних потоњих генерација позоришних посленика и њихових настојања да се опонашају нека решења.

Изузев богатих костима, сви други позоришни садржаји били су сведени на најмању могућу меру – сцена није имали ни завесу која је одваја од публике, без икакве или са скромном сценографијом, без светлосних ефеката (представе су извођене само преко дана, од 14 до 17 сати, при дневној светлости, јер позориште није имало кров), са оскудном реквизитом... ипак, уз различите звучне ефекте (звона, грмљавина, пуцњи топа, симулација ветра и звука морских таласа, певање птица, разни крици) и музичку пратњу(према неким изворима, извођење Шекспирових комада одвијало се уз музичку пратњу коју су компоновали велики композитори оног времена – *Томас Морли, Џон Дауленд, Роберт Џонсон...*). Као што је речено, целокупно позориште је свој успех заснивало на драмском тексту и глумачкој интерпретацији. Једноставно речено „Шекспирова сцена је имала 'речитост празнине' ". (Јевтовић, 1997: 28)

Управљање позориштима оног доба није био нимало једноставан посао – „Управљање глумачком дружином био је скуп посао, подложен непредвидивим опасностима као што су протести, лоше време и појава епидемије, нарочито куге, која је могла да затвори позориште на дуже време". (Велс, 2010: 67)

Улогу и одговорност менаџера позоришта, који је бринуо о свему, посебно о новчаном пословању, обично би преузимао један од деоничара позоришта којих је најчешће било осам до дванаест. Глумачки ансамбл је био малобројан јер су глумачке дружине радиле по систему сарадње и размене глумаца и тако што је један извођач играо више улога – „Нај-

већима је требало петнаест до двадесет сталних извођача. Иако неке од Шекспирових драма имају и по педесет улога са текстом, већину њих може да изведе група од петнаест људи, при чему многи глумци играју две или више улога". (Велс, 2010: 85)

Уз глумце, позориште је ангажовало и писце као и различито помоћно особље – чувари гардеробе, писари, музичари, реквизитери, вратари, „децу-помоћнике која би радила све, од чишћења позоришта, статирања у сценама гужве до качења плаката...". (Велс, 2010: 87) Глумци су, прецизним и строгим уговором, ангажовани за плату од 10 шилинга недељно – „то није била лоша плата у време када је један занатлија зарађивао мање од шилинга недељно". (Велс, 2010: 117)

То дакако говори и о поједностављеној организацији, о малом броју ангажованих људи² и скромним средствима која су потребна за реализацију представа у овом позоришту. Наравно, све уз само један услов: да имате једног Шекспира и његова дела на располагању! Да је то тако потврђује пример позоришта *The Swan Theatre*, које иако старије и сличне грађевинске конструкције Глоубу никада није досегло његову славу. И данашњи позоришни ствараоци, редитељи пре свега, тврде да се већина Шекспирових дела може изводити на готово празној сцени.

Шекспир је био и један од акционара овог позоришта и самим тим разумљиво заинтересован и за економију његовог пословања. Историјски извори бележе да је радећи у овом театру све до 1613. године, када је оно страдало у пожару (изазваном пуцњем топа на сцени током извођења Шекспировог комада *Хенри VIII*), Шекспир зарадио солидан иметак.

Некадашњи *The Globe Theatre*, изграђен 1599. године, у којем је Шекспир и сам глумио и у којем су настала и извођена његова многобројна дела, у новије доба је веродостојно реконструисан и од 1997. године поново активан; функционише као *Shakespeare's Globe Theatre*.

Иако се на обновљеној сцени повремено изводе Шекспирова дела (на различитим језицима у гостовању страних ансамбала), данас је ипак више реч о својеврсној пословно-туристичкој активности. Уз позоришне радионице и курсеве, клуб пријатеља Шекспира, посету изложби посвећеној Шекспиру (*Shakespeare's Globe Exhibition*) и његовој родној кући у Стратфорду, ове активности реализује *Globe Theatre Company*, дакле специјализовано предузеће. Занимљиво је истаћи да у саставу ове организације делује такође обновљени *The Swan Theatar* који је по грађевини врло сличан Глоубу али, како смо већ рекли, још старији од њега. Пошто је реч о позоришту на отвореном, сезона траје од априла до октобра. Није тешко схватити

² То илуструје и податак да је за све време постојања овог позоришта регистровано само 26 имена глумаца који су у њему наступали, укључујући и браћу Бербиц који су били и главни акционари.

да је у овој новој пословној замисли, ослоњеној на Шекспира и његово дело, реч пре о нечему што се може назвати "шекспирски туризам" него о обновљеној делатности некада чувеног театра.

У славу највећег драмског писца и његовог позоришта, широм света је изграђено неколико позоришта које су реплике Шекспировог *Глоуб* театра – у Америци шест, у Немачкој три, у Италији, Чешкој и Јапану по једно. То је чињеница која пре свега има везе са Шекспировом драмским стваралаштвом али нисмо ни далеко од идеје да један такав позоришни простор нуди и многе повољности не само за што аутентичније извођење Шекспирових дела већ и за саму организацију и реализацију позоришних активности.

Литература:

- [1] Велс, Стенли (2010): *Шекспир и његова дружина*; Београд: Клио.
- [2] Д'Амико, Силвио: (1972): *Повијест драмског театра*; Загреб: Накладни завод Матице хрватске.
- [3] Дивињо, Жан (1978): *Социологија позоришта*; Београд: БИГЗ.
- [4] Јевтовић, Владимир (1997): *Узбудљиво позориште*; Београд: Геа.
- [5] Молинари, Чезаре (1982): *Историја позоришта*; Београд: Вук Караџић.
- [6] Никодијевић, Драган (2008): *Менаџмент позоришне делатности*; Београд: Мегатренд универзитет.
- [7] Харвуд, Роналд (1998): *Историја позоришта*; Београд: Клио.

Professor Dragan Nikodijević, PhD

Faculty of Culture and Media

Megatrend University

Belgrade

SHAKESPEARE'S GLOBE THEATRE

Summary: *The following text is dedicated to the 450th birth anniversary of the world's greatest playwright, William Shakespeare. On this occasion, the London Globe Theatre's ensemble, of which Shakespeare was a founder, has commenced a two-year world tour with the play Hamlet, ending in 2016 – the year that marks four centuries from Shakespeare's death. The commemoration of this jubilee has inspired the author to take us back to the era when this theatre with its activities marked the new epoch of vigour and vitality of theatrical creativity in Europe, despite numerous obstacles and, most of all, thanks to Shakespeare.*

Key words: THEATRE, PLAY, JUBILEE.

КОМУНИКАЦИЈЕ

Проф. др Михајло Миња Ђорђевић*
Факултет за културу и медије
Мегатренд универзитета
Београд

**СЕМИОТИКА СУБЛИМИНАЛНИХ
АУДИОВИЗУЕЛНИХ МЕДИЈСКИХ ПОРУКА
И ГЕШТАЛТ ТЕХНИКЕ ЊИХОВЕ МАНИПУЛАЦИЈЕ
(Сублиминални аудиовизуелни стимулуси:
Гешталт технике креације, психофизиологија
могуће несвесне перцепције
и дејство на медијског корисника)**

Сажетак: У оквирима овог рада, чији је предмет несвесна перцепција сублиминалних медијских садржаја, на почетку је даћа класификација и објашњен феномен „суфра-“ и „сублиминалне“ медијске поруке. Пошом је изложена семиотичка анализа сублиминалних порука која је обобћена сазнањима и техникама Гешталт психологије у процесима стварања и перцепције сублиминалних садржаја. Обзиром на непримерене и инкриминисане аудиовизуелне садржаје које овакве поруке садрже, разматрана је психофизиологија њихових аутора и наведени могући мотиви за такав вид активности. У том контексту разматране су појаве које се описују као: могућа „сублиминална седукција“ и „хипнотичка и психолошка стања субјекта“ – пријемника ове врсте медијских порука. После тога уследио је покушај аналитичке семиотике у објашњењу концептуалних аспеката теорије и демистификације природе сублиминалних медијских порука, уз коришћење извесних одбрамбених механизма садржаних у одређеним психолошким концептима, теоријама и принципима, познатим као: Теорија когнитивне праксе (ТКП), Неурално лингвистичко програмирање, и у том ауторском Концепту менталне вербално-невербалне сфере (МВНС). Објашњен је механизам „сензорне депривације“, тј. несвесног пријема и још увек непознатог процеса несвесне когнитивне перцепције у свесној субјекта-корисника, што је све праћено визуелним примерима.

Кључне речи: АУДИОВИЗУЕЛНО, ГЕШТАЛТ ТЕХНИКЕ, КОГНИЦИЈА, НЕВЕРБАЛНА МЕНТАЛНА СФЕРА (НМС), НЕУРАЛНО ЛИНГВИСТИЧКО ПРОГРАМИРАЊЕ (НЛП), ПЕРЦЕПЦИЈА, ПСИХОФИЗИОЛОГИЈА НЕСВЕСНОГ, СЕМИОТИКА, СЕНЗОРНА ДЕПРИВАЦИЈА, СУБЛИМИНАЛНО, СУПРАЛИМИНАЛНО, ТАХИСТОСКОПИЈА, ТЕОРИЈА КОГНИТИВНЕ ПРАКСЕ (ТКП).

* Контакт: mdjordjevic@megatrend.edu.rs.

Увод

Савремени семиотички кодови изобличене стварности

Трећи миленијум – доба екстремне медијске манипулације

Метафора 1: ПОВЕРЕЊЕ ЈЕ МАНИПУЛАЦИЈА (= Поткрадање некога и нечега!)

Метафора 2: ИСТИНА ЈЕ ГРЕХ (Грех је неприхватљив! Истина је неприхватљива?!)

Почетком 3. миленијума, Лета Господњег 2014-тог, или што би рекли *Anno Domini MMXIV*, медијска манипулација је достигла такав ступањ и непредвидив ниво пораста, да то запањује поштен свет широм планете.

О поверењу као својеврсној манипулацији¹ могуће је говорити и на локалном као и на глобалном плану. На локалном плану издвојио бих напад појединаца и интересних група на Универзитет Мегатренд и његовог Ректора проф. др Мићу Јовановића, односно студенте, професоре и све запослене, као својеврстан и континуиран медијски "линч" који је невиђено дуго трајао, све док се повампирени духови разних медијских структура, којима су диктирали и управљали делови, својевремено, релевантног *комплексној низа вишеслојних меродавних политичких и других структура* (како то дефинишу аутори и теоретичари западне провинијенције), здушно потпомогнути медијима и новинама жуте штампе, нису уверили у истинитост поднесених доказа од стране управе Универзитета и г. Ректора Јовановића.

Чим је дата одређена медијска инсинуација, кренула је невиђена медијска хајка и утркивање ко ће више и боље оцрнити универзитет, ректора, студенте, професоре и све запослене... Осуда је донета унапред, без доказа, како то бива у „линч“ демократијама. Семиотика фингираних напада гласи: *Истина је грех и треба је изоставити, јер је чињење греха нејожељно!* Уместо указаног *поверења* којег су универзитет Мегатренд, његов Ректор и његови посленици здушно поклањали најширој друштвеној популацији, од надобудних појединаца и интересних групација уследиле су оптужбе и медијски линч невиђених размера, као чин *манипулације* указаног им поверења. Тако је доказана друга семиотичка теза: *Поверење је манипула-*

¹ Повод за семиотичко тумачење у уводном делу овог рада је наслов књиге аутора др Брајана Ки Вилсона: *Доба манипулације* (Bryan Key, Dr. Wilson (2005): *The Age of Manipulation: The Con in Confidence, the Sin in Sincere* - *Доба манипулације: Пошкрадање у поверењу, грех у искрености*), једног од пионира у области когнитивне психологије несвесног, који је раних 70-тих указао на феномен сублиминалних медијских порука. Иначе, „Con“ је сленг - жаргонски израз за „gripoff“ деловање, што се сматра као „чин поткрадања некога“. Због силине медијске манипулације у САД, аутори тог поднебља добро су упознати и верзирани у проблематици аудиовизуелних медијских садржаја и порука, без обзира да ли су оне у сфери супралиминалне (свесне), или сублиминалне (несвесне) перцепције. Нап. Аут.

ција. А то је поткрадање некога и нечега. У овом случају извршен је акт (неуспео покушај) поткрадања тековина Мегатренд универзитета.

Знак поверења младима који су желели и желе да студирају на Мегатренд универзитету упутио је Ректорат универзитета понудивши бруцошима, већ трећу годину за редом, бесплатну прву годину студија, иако је тај чин имао веома негативне финансијске реперкусије.

Тако исказано поверење, ка комплексној друштвеној средини, али и на многе друге начине, манипулисано је и искоришћено, те је код одређених појединаца и интересних група постало основ за манипулацију медијима и нападе уз невероватну количину медијских и других лажи.

Високошколско образовање, као основа на којој је изграђен најстарији и највећи приватни универзитет у Републици Србији – Универзитет Мегатренд, са својим факултетима, представља феномен који је често мета манипулације, злоупотребљен ради хегемоније и доминације и то са више страна (од домаћих и страних интересних структура), при чему су провидно и као истина (огрезла у греху) комбиноване разноврсне патолошке идеје о преузимању материјалних и духовних благодети које су произвели и производе његов власник и његови посленици.

Комплетна медијска хајка, ујдурма и напади на универзитет Мегатренд, његовог Ректора, студенте, професоре и запослене, нису ништа друго до део прљаве игре *пошкрадања некога и нечега*. Дакле МАНИПУЛАЦИЈЕ. Семиотички речено: *Поверење је манипулација. Манипулација је пошкрадање*. Зато се у ери масовне медијске манипулације и медијског линча² тако добро читује семиотички код: **ИСТИНА ЈЕ ГРЕХ!** Да ли то значи, да онај који говори истину чини грех и да га треба медијски и на сваки други начин сатанизовати, ућуткати и казнити!?

Такве појаве и констатације, међу првима је, још 70-тих година 20. века, запазио амерички психолог др Вилсон Брајан Ки и објавио низ књига које третирају ову проблематику:

- *Subliminal Seduction: Are You Being Sexually Aroused By This Picture? aka "Ad Media's Manipulation of a Not So Innocent America."* (1974). Introduction by Marshall McLuhan. Prentice-Hall, Inc. Library of Congress Catalog Card Number: 73-5421.

² Линч (енг. *lynching*), назив за јавно погубљење без адекватне правне основе и од стране лица која за то немају овлашћења. Термин је контроверзан и датира од 15. века из Ирске (James Lynch, градоначелник ирског града Галвеј, преузео је закон и егзекуцију у своје руке када му је убијен син). Касније се наводе још две особе са презименом Линч: Вилијам Линч (1742-1820) који је организовао групе за хватање злогласних бандита и пљачкаша, као и Чарлс Линч (од 1775 до 1783) током Америчког рата за независност (борба 13 британских колонија у Северној Америци за осамостаљење), када су, посебно, робови црне пути били мета неоснованих оптужби и егзекуција. Нап. Аут.

- *Media Sexploitation* (1976). Prentice-Hall, Inc.
- *The Clam-Plate Orgy: And Other Subliminals the Media Use to Manipulate Your Behavior* (1980). Signet. Reissued in 1992 as *Subliminal Ad-Ventures in Erotic Art* by Branden Books.
- *The Age of Manipulation: The Con in Confidence, The Sin in Sincere* (1989). H. Holt.

Др Вилсон Брајан Ки био је пријатељ Марша-ла МекЛуена, творца фамозне индоктринирајуће дидактичке глобалистичке фразе: *Свети је глобал-но село*, који је глобални аудиторјум, односно то село, оставио без одговора: *Чије је то село? Чије су то овце? Ко је(су) чобанин(чобани)?* Најзад, *ко су те овце, безиоџоворно сиремне за шишање?* Да није мислио на све НАС у глобалном селу?

Разматрајући став др Брајана Ки Вилсона, запажа се да је то истовремено и критички осврт дела северно-америчке интелектуалне елите, на оно што се збива на локалној и глобалној медијској сцени. Сличне идеје заступају и друге групе западних теоретичара уважавајући концептуалну визију света као егзистенцију само једног друштвеног система на глобалном нивоу. Или *један свет*, или *ништа*³, при чему се такав тип „светског уређења“ посматра као својеврстан „културолошки универзализам“. Овакав социјални систем ствара и са њим управља, према виђењу одређених група аутора, „**комплексан низ вишеслојних меродавних структура**“.⁴

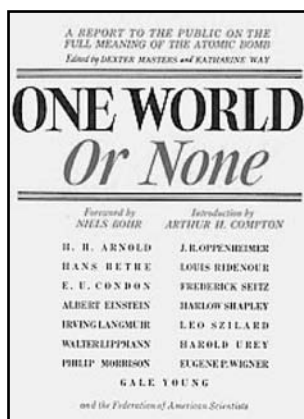
Но, истина је, као грех, слична у једној ствари: болна и другачија. Мултиполарни свет се напокон рађа и јача све више, тако да је хегемонија у светлу квазиглобализације култура и медија, диктирана из једног светског центра, показала коначно своје право лице. Лице на чијем челу пише „Грех“, док се на уснама (*read my lips*) чита: „Манипулација“.

³ Ђорђевић, М. М. (2005-2014): *Глобализација култура и медија*. У канцама патологије глобалистичког ума. Скрипта у развоју. Script pending. Универзитет мегатренд. ФКМ. Београд. стр. 128.

⁴ Лечнер Френк, Боли Џон (2006): *Култура света. Зачеци и исходи*. Прев. Г. Ердеи. Clío, Београд, стр. 8/9.

Др Вилсон Брајан Ки

Или *један свет*, или *ниједан!* /*рајорти јавном мњењу о стварном значењу А-бомбе/*

Поверење је манипулација, а истина је грех! Тако се, нажалост, завршава семиотички код савременог тренутка, који др Брајан Ки Вилсон узима као наслов своје књиге: *Доба манипулације*.

Када се говори о поверењу као својеврсној манипулацији, онда је најновији случај на глобалном плану „УКРАЈИНА“, чија семиотичка синтагма, такође, гласи: *ИСТИНА ЈЕ ГРЕХ*.

Етика греха садржи и његов опроштај, мисле манипулатори истине. Истина је огрезла у греху. Онај, или они, који форсирају *истину* као *грех* (прочитај: највећу медијску лаж, у Гебелсовом жаргону: *Стошину џуша поновљена лаж је истина*), надају се да ће ПРАВЕДНИ и СВЕМОГУЋИ искупити њихове грешке и огромне количине лажи, јер тобоже раде у интересу својих држава и дела демократске светске заједнице. Истина је дубоко манипулисана и у сплету интереса западне алијансе, представља се свесно и вешто као намерно учињен „Грех“ који се мора заменити „правом истином“ са прве линије фронта - уствари, медијским лажима, ради спасења свеколиког човечанства. Медијски извештаји са западне стране, обавијени су тешком пропагандном реториком, тако да истина није доступна глобалном аудиторијуму, посебно не становницима тих земаља који верују својим владама, да оне знају шта раде, не сумњајући ниједног тренутка да је њихова интерпретација догађаја потпуно манипулисана, тако да је немогуће спознати право стање ствари. О овој „врућој“ теми, примећујете медијску анатему у којој је истина *грех* и којој се суди као да је *лаж*. Тешко је слушати и остати равнодушан, као што је тешко прихватити невероватне и тешко схватљиве ГРЕХОВЕ који су као инквизиција осуђивали ИСТИНУ која је седела на оптуженичкој клупи.

Истину није могуће сагледати од невероватно бруталне количине медијске и сваке друге манипулације, огромне количине лажи. Тако се догађа, да је *истина* оно што је погрешно и неморално? А неморална етика медијског извештача, његова манипулација истине, доживљава се као релевантно и објективно извештавање са линије фронта и користан рад у интересу државе за коју ради?! Тако се хомогенизује огроман део глобалног културолошко-медијског простора и шири на следећи културолошко-медијски простор.

Како се одвија процес убрзане хомогенизације глобалне културе?

Западне мултинационалне корпорације углавном имају слободан приступ свим другим земљама света, тако да се дистрибуцијом процеса „индустрије забаве“, културални, а нарочито, субкултурални садржаји, преносе посредством радија и телевизије, филма, моде, музике, Интернета, штампаних медија и сл., при чему преплављују (неки кажу „загађују“) медијски простор земље домаћина.⁵

⁵ Цери Мандер и Едвард Голдсмит: *Глобализација. Аргументи и против*. Превод Т. Живић, М. Марковић, И. Чорбић. Clío, Београд, 2003, стр. 97.

„Сателити, кабловска телевизија, вокмени, видео рикордери, компакт дискови, таблети, рачунари, мобилни телефони и друга технолошка чудеса, представљају артерије посредством којих конгломерати савремене глобалне медијске пропаганде и забаве хомогенизују глобалну културалну сцену.”⁶

Људски ум не функционише и даље на начин на који је функционисао до скоро? Облици мишљења и стара правила понашања као наслеђе традиције, нису више присутни и заменили су их нови облици манипулативних техника и анатема истине.

Поставља се питање: *Шта је онда присушно?*

Присутна је *манипулација поверења*.

Да ли је потребна радикална промена? Какав је свет данас? Прошаран кризама? Мизерија, конфликти, сукоби, ратови, деструктивна бруталност, агресија, финансијске кризе... али и развој, оптимизам и надахнуће, изградња и надградња, материјална и духовна, све то егзистира у истом простору-времену. Какав је човек данас? Компликованији у односу на прошлост? Углавном, онакав какав је и раније био. Бруталан, насилан, агресиван, посесиван, похлепан, завидан, примитиван и нехуман... али, и сасвим другачији, обрнуто од реченог: добар, коректан, искрен и надасве, хуман!

Какав је свет човек изградио? Не какав је желео, већ какав је могао - морао! Свесно или не, према сопственом узору: скоро исти такав какав је и он! Човек је током векова изградио институционалан тип друштва. Друштво је састављено од низа институција: политичких, правних, религијских, институција друштвене класе, породичних вредности, пословне специјализације, уметности, финансија, образовања, саобраћаја, екологије, итд.

Све институције, у основи сличне или различите од земље до земље, део су глобалног културолошког миљеа. Ове традиционалне структуре дубоко су укоренење као парадигма која обликује наше погледе и наше схватање света.

Све институције су дело човекове активности током историјског развоја цивилизације, свесно обликоване и условљене.

Условљене са чим?

Институцијама монетарног система, који је попримио готово „религијске“ размере. Зашто је свет условљен монетарним системом? Зато, што огроман профит обезбеђује контролу над свим ресурсима: и природним и људским. Једно је поседовање ресурса, а друго је потреба за њиховим поседовањем.

Борба за профит је борба за контролу над целокупним животним ресурсима, а тај процес, грубо речено, назива се: *глобализација*. Докле буде борбе за профит, глобално друштво биће болесно.

⁶ Ibidem, стр. 98.

Профит је само синоним за глобалну контролу најважнијих ресурса на планети Земља, али и у ближем и даљем космичком окружењу.

У надахнутом чланку под насловом *Quo vadis homine?*, познати српски нуклеарни физичар, мој уважени колега и пријатељ, проф. др Владимир Ајдачић, указује на чињеницу да су велика технолошка достигнућа, закључно са 20. веком, буквално ставила судбину планете Земља у човекове руке.

Човек је, наводи Ајдачић, премостио крајње међе реалног света и изградио јединствен ментални мост између елементарних честица и Свемира. Основни земаљски и животни ресурси деградирани су у високом степену, ваздух је у великим градовима загађен а вода није за пиће. Тло је контаминирано тешким металима, штетним органским материјама, неупотребљиво за обраду и живот.

Радиоактивни отпад (активности веће од 10^{23} бекерела⁷) премашује збир природне радиоактивности Земљине атмосфере, хидросфере и тла дубине од неколико десетина метара. Незасито потрошачко друштво се поред деградације човекове средине упустило и у извођење сулудих експеримената војне природе, посебно испробавања нуклеарног оружја, при чему су експлозије нуклеарних бомби у Ван Аленовом магнетном прстену око Земље, довеле до прегрејавања слојева јоносфере, микроталасног зрачења, док су програми оружја за „Рат звезда“ Н.А.А.Р.П. (САД), употреба муниције са осиромашеним уранијумом, небројене тоне вишекомпонентних нервних бојних отрова, производи генетичког инжињерства, коришћење ултра- и инфразвучних таласа у специјалним оружјима и оруђима, уз све друго што нам није доступно и познато, јасан показатељ да је човекова цивилизација остварила такав ступањ технолошког развоја којег само танка нит раздваја од могуће глобалне катаклизме.

Посебна опасност прети од глобалне контроле људске свести и човековог мисаоног процеса, означена као *неокортикални раш*. Данас постоји низ нових развијених оружја о којима се мало зна, а која су створена ради најада на људски мозак. Крећу се у дијапазону од разноразних секши и удружења до посебно креираног оружја којем је међа људски ум – при чему прошивник најчешће није свестан најада, наводи пуковник др. Св. Радишић, бивши портпарол ВЈ у књигама *Неокортикални раш* и *Сајана се више не крије*.

Крајем октобра 1999. објављено је да НАТО уводи нове врсте „хуманог наоружања“ – оружја које производи апсолутно несносну буку (јаки инфразвучни таласи) и тако дезоријентише противника. Таква пушка производи звукове великог интензитета који наносе болове. Друго оружје емитује непријатне мирисе и иритира кожу, треће изазива мучнину, про-

⁷ *Becquerel*, јединица за приказивање распада једног језгра радиоактивног материјала у 1 секунди. Нап. Аут.

изведени су пиштољи који се пуне лепком, пенасте бомбе, и читав арсенал сличног наоружања.

Део глобалног аудиторијума квалификује ово стање као резултат *теорије завере*, непозната и скоро невероватна факта, док његов критички свеснији део, проналази у њима антихумане глобалистичке идеје наговештене у визији сер В. Черчила саопштеној 6. септембра 1943. англофилима на Харварду: *Наше две земље су те које контролишу судбину света, које контролишу науку и технологију, које контролишу културу. Будуће империје биће империје ума. Контролисаши оно што човек мисли, нуди веће добити од одузимања земље и провинција других народа или њихово искоришћавање експлоатацијом.*⁸

Да ли је то баш тако, и да ли је то могуће?

У овом случају у питању је супралиминална⁹ лингвистичка (аудио) медијска порука, која се налази снимљена у архиви универзитета Харвард, коју је могуће безброј пута понављати и анализирати. Некаква већа анализа је беспредметна, јер је исказ веома експлицитан и не садржи никакву семиотичку метафору или скривена значења, једноставно је огољен и прост.¹⁰

2. Савремени облици манипулације и извори потенцијалних сублиминалних медијских порука

Ово је веома значајан моменат, јер манипулација досеже своје пикове, због којих треба застати и испитати докле далеко и дубоко досеже патологија моћних и агресивних у контроли ума непросвећених, осиромашених и немоћних?¹¹

Још 1922. године, амерички писац, новинар и политички коментатор Волтер Липман (Walter Lippmann, 1889-1974), добитник две *Пулицерове награде*, у књизи под насловом *Јавно мишљење (Public Opinion)* предста-

⁸ Овај перфидни психолошки третман као да је поникао од специјалиста краљевског Тависток института за психолошке студије и злогласних наследника осведочених мајстора психо-драме новог светског поретка, Х. Ц. Велса, Ц. Орвела и браће Хаксли. Оп. Цит.. Ђорђевић, М. М. (2005-2014): *Глобализација култура и медија*. У канцеларији патологије глобалистичког ума. Скрипта у развоју. Script pending. Универзитет мегатренд.ж ФКМ Београд стр. 72.

⁹ лат. *supra* (изнад), лат. *limen* (праг – „праг перцепције“) – дакле, медијска порука перципирана на уобичајен начин као део перцептивног аудио-визуелног процеса и свесног перцептивно-когнитивног стања. Нап. Аут.

¹⁰ Ђорђевић, М. М. (2009-2014): *Ху из Ху ин Глобализејшн*. Полиграфија патологије глобалистичког ума. Скрипта у развоју. Script pending. Мегатренд универзитет, Београд, стр. 488.

¹¹ Ibidem, оп. цит. стр. 73.

вио је студију о манипулацији јавног мњења. Липманова студија коју је „неко“ наручио у Лондону од *Краљевској инстџитишу* за међународне послове, објашњава методе и технике манипулације јавног мњења:

Јавно мишљење се бави невероватним, невидљивим и збуњујућим чињеницама о којима нема ничеј очигледној. Ситуације на које се јавно мишљење односи су познате само као мишљења, слике унутар лава људских бића, слике о њима самима, о другима, о њиховим потребама, сврхама и односима. То су њихова јавна мишљења. Те слике, на које делују трупе људи или појединци у име трупа, су службено „јавно мишљење“. Слика у лава неке особе често шу особу наводи на погрешан пут у њеном односу на свет изван њене лава.

После искуства у манипулацији јавног мњења посредством штампаних медија током Бурских ратова, британска интелектуална елита прионула је 1917. године у *Краљевском инстџитишу* за међународне послове да изради студије о манипулисању ратним информацијама, а задатак је поверен лорду Нортклифу, лорду Ратмиру и члану MI5(6). Пројект је смештен у Веллингтон Хаус (Wellington House) а у помоћ су позвани амерички специјалисти Волтер Липман и Едвард Бернајс.

Циљ је био разрада техника за постизање масовне подршке рату, посебно међу енглеским радницима чији су синови у великом броју требали да одлазе на фронтове у Француску (Фландрија – где су погинуле стотине хиљада британских омладинаца).

Креатори студије о манипулацији открили су да само мала група људи разуме процес расуђивања и има способност посматрања проблема без прихватања понуђеног мишљења. При томе је 87% британске јавности прихватило понуђено мишљење о рату, на основу чега је закључено да се то исто начело може применити и на сваки други могући проблем и манипулисати јавно мење или друштво у целини. Касније је по налозима председника Т. Вудроу Вилсона (зли језици кажу, пуковника Хауса) формирана компанија *Крил (Creel Company)* као прва организација у САД специјализована за прављење анкета и масовну пропаганду која се користила методологијом *Краљевској инстџитишу* за међународне послове. Таква пракса настављена је и током Другог светског рата, па све до данас.

Липманов сарадник, Едвард Бернајс¹², наставио је злокобно разматрање идеја о манипулацији јавног мњења што је резултирало новим књигама: *Кристалисање јавној мишљења (Crystalizing Public Opinion)* и посебно, *Пропаганда*, обе објављене 1928. године.

Е. Бернајс је иначе нећак Зигмунда Фројда „оца психоанализе“ и близак пријатељ са маестром за културалну манипулацију Х. Џ. Велсом, тако да је у његовим бројним романима проналазио идеје за осмишљавање метода којима се може контролисати људски ум. Иначе, Велс је тврдио

¹² *Father of Propaganda Edvard Bernais* (Отац пропаганде Едвард Бернајс).

како може да порази сваку земљу, не војном силом, него разумевањем људског ума, чије сфере, погодне за манипулацију, означава као „забачене менталне пределе скривене иза сваке особе.”

Бернајс је назван „оцем пропаганде” те су га многе компаније ангажовале да осмисли побољшање и повећање продају њихових производа као нпр. *Дуванска индустрија Америке*, затим *Procter & Gamble, the American Tobacco Company, Cartier Inc., Best Foods, CBS, the United Fruit Company, General Electric, Dodge Motors, the fluoridationists of the Public Health Service, Knox-Gelatin*, због чега је он, користећи савремену технологију аудиовизуелних апарата, радија и ТВ, окупио читаве тимове сарадника, манекенки, манекена, атрактивних модела који су сви били укључени у продукцију реклама.

У књизи *Пропаганда*, Е. Бернајс закључује:

Троштер и Г. Л' Бон који су истражили џеми са научној ситановишћа, заштим Грахам Волас, Волштер Лииман и друти, који су наситавили истраживачке ситудије о мишљењу ируће, уститановили су да ирућа поседује менталне карактеристике различите од оних код индивидуе, које су мотивисане импулсима и емоцијама које се не могу објаснити посредством онога што ми знамо о психологији индивидуе.¹³

Како цивилизација постаје сложенија и како се све више показала потреба за невидљивом владом, измишљена су и развијена техничка средства којима се јавно мишљење може контролисати. Са моћном штампом и новинама, шелеграфом, радиом и авионом, идеје се могу брзо ширити, чак и ширењућно, по целој Америци.

Затим додаје: Свесно и интелигентно манипулисање усталењим обичајима и мишљењима маса је важан елемент у демократском друштву.

Они који манипулишу тим невидљивим механизмом друштва чине невидљиву владу која је истинска владајућа сила у нашој земљи.

Развијајући тезе Херберта Џорџа Велса, тачније његовог романа *Ошворена завера* – *Планови за светску револуцију*, Едвард Бернајс у књизи *Пропаганда* открива и следеће: *Над нама владају, наше умове обликују, наше укусе стварају и наше идеје усађују у главном људи за које никада нисмо чули. Какво јој стварајуће човек да одлучи да заузме према овом стању, остаје чињеница да у скоро сваком чину нашеј свакодневной живојти, било у сфери политике или посла, нашеј друштвеној понашања и нашеј етичкој размишљања, над нама влада релативно мали број особа, незнатан део наших становника и двадесет милиона, који разумеју менталне процесе и друштвене образце маса.*

Да ли је фраза Ед. Бернајса : *Свесно и интелигентно манипулисање усталењим обичајима и мишљењима маса је важан елемент у демократском друштву* – блиска истини?

¹³ Edward L. Bernais (1928): *Propaganda*. Chapter IV The Psychology of Public Relations. p. 47.

Х. Ц. Велс

Ц. Орвел

О. Хаксли

В. Лијман

Е. Бернајс

Тако се рађа један нови феномен који се означава или дефинише изразом „ОСПОРАВАЊЕ КУЛТУРА”. Стратегија корпорације „Кока-Кола” супротна је оној прокламованој и познатој и гласи: „Размишљај локално и делуј локално”. Зашто? Па зато, јер је то према теоретичарима тзв. „turning point” (тачка „преображаја”, „промене”, „заокрета”). Идеологија и политичка партија су у семиотичком коду, метафорични: „превозна средства” до циља. Ако се „превозно средство” „поквари”, појединац узима другу врсту „превозног средства” (другу партију) да стигне до циља. То је „тактика” или „тачка заокрета”, којој се ортодоксне присталице једне идеологије или партије чуде. Али то је, нормална реакција човека који треба да настави пут до „циља”. Да стигне на „жељено” место. При том се може прихватити теза: *Интелектуално јосиодарење светом делимично је било намеран пројект!*¹⁴

У сфери односа са јавношћу, термин *сџин* је облик пропаганде, којим се постиже и пружа тумачење догађаја или кампање, која треба да убеди јавно мњење у корист или против одређене организације односно јавне личности.

Док се традиционални и конвенционални односи са јавношћу ослањају на креативно представљање чињеница, интересантна је масовна појава „спин” технике, која често подразумева неискрену, обмањујућу и/или екстремно манипулативну тактику.

Неки политичари су често оптужени од стране њихових противника, који тврде, да док они траже истину, политичари користе *сџин* тактику да би манипулисали јавним мњењем. Због тесне везе спиновања и конференција за штампу (посебно конференција за штампу које организује Влада неке државе), просторија у којој се одвија конференција, често се назива *сџин соба* (spin room). Појединци и групе људи који развијају *сџин* технику, могу бити упућени као „спин доктори”, који се баве „спин лечењем”, за особе или групе које су их унајмиле.

Сама хијерархија, по узору на медицинску, указује колико се огромна пажња посвећује манипулацији јавног мњења, без чије је сагласно-

¹⁴ Фенк Ц. Лечнер, Џон Боли: *Култура света. Зачеци и исходи*. Прев. Горан Ердеи. Слјо, Београд, 2006. стр.101.

сти немогуће спровести ниједну политичку одлуку, или предузети било какву конкретну акцију.

Едвард Бернајс је називан „отац спина“ и „отац пропаганде“...

Да ли је „делимичност“ прерасла у „тоталитаризам“? Од силине интелектуалног набоја, „за“ или „против“ глобалистичких идеја, почела су да се ломе копља и мачеви глобалне интелектуалне елите, за чија људска, идеолошка и свака друга стања свести, заправо нисмо сигурни одакле потичу. Шта жели да „увиђено“ каже интелектуална елита и да ли су те речи резултат искреног, сопственог, или „преобликованог“ и под присилом изреченог мишљења које је у функцији неког глобалног центра моћи? У „теоријама“, „књигама над књигама“, „идејама над идејама“, увек мора да се застане! Да се дубоко замисли и промисли. Да се разуме „шта је писац хтео да каже“? Да ли је нешто ново рекао? Да ли је то објективно релевантно мишљење, или је само субјективна пројекција, покушај софистициране пенетрације у наше менталне сфере, перфидни покушај преобликовања наших ставова, јер је тај „широко признат“ и од интелектуалних кругова (чијих, којих и каквих) цењени „мислилац“, изрекао низ теза са којима јесмо, или нисмо, у стању да се сложимо и да их прихватимо?

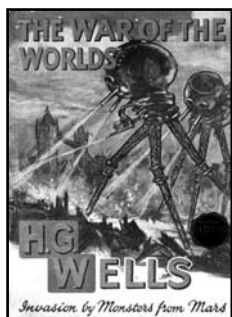
Велики браћо ће њега, стоји у натпису! Они не могу да те узму, али могу да уђу у тебе! 15 и 30! Најважније вести у 15 и 30! Гледајте да их не пропустите! 15 и 30! Тако ће „Нови говор“ као официјелни језик „Океаније“ иначе у функцији идеолошких потреба INGSOC-а, тј. енглеског социјализма, заменити „Стари говор“ до 2050. године, при чему ће

сви чланови партије, у међувремену, све више и више употребљавати „нови говор“. Верзија речника из 1984. је само пролазног карактера и она је дата у Деветом и Десетом издању Речника Новог говора и још увек садржи архаичне изразе (грчко-римске архаизме, турцизме и европеизме, итд) који ће касније бити супресирани новом и перфектном верзијом језика у Једанаестом издању Речника.

Чија је то била намера? Од кога је то Орвел чуо, или ко је то чуо или прочитао код Орвела? Вероватно они који су као део културолошког рата са већ давно опробаним идејама културолошког империјализма (преводи библијских текстова са латинског на енглески) поставили као циљ да свет преобликују у сваком културолошком сегменту, започевши од језика, јер је језик један од најважнијих.

Насловна страна
Орвеловог романа:
1984.

Најновија филмска верзија романа Х. Џ. Велса *Раџ светшова* (2005, главна улога: Том Круз)

Радови Х. Џ. Велса (Herbert George Wells, 1866-1946) представљају, према добронамерним, неки кажу недовољно обавештеним, критичарима, заједно уз радове Ж. Верна, футуристичке и научнофантастичне бајке, а према другима, софистициране видове интелектуалистичке индоктринације читалачке публике, штиво које је тако здружено интерпретирано и имплементирано од стране „оних“ који владају из „сенке“. Ко су то „они“? Како кажу упућени, „комплексан низ вишеслојних меродавних суктура“ на глобалном нивоу.

Џорџ Орвел је дошао у конфликт са Х. Џ. Велсом 1941 године. Као дечак, Орвел је био ватрени просталица Велса, прочитао све његове књиге (*Временска машина*, 1885, *Невидљиви човек*, 1897, *Раџ светшова*, 1898. и друге). Међутим, као четрдесетогодишњак, Орвел је Велса разумео као „непријатеља“, посебно после књиге *Отворена завера* (*Open Conspiracy*, 1928).

Тим поводом Орвел је написао чланак: *Велс, Хитлер и Светска држава* (*Wells, Hitler and the World State*), приказујући га као писца изгубљеног у једноумљу и безумљу, плитког и неодговорног мислиоца. Велс, који је тада имао 75 година, није могао да поднесе критику и узвратио му је у писму обраћајући му се са „you shit“!

Да ли постоји конспирација за светском доминацијом? Према Велсу она постоји и он се сматрао поносним што је био део тога. У делу *Отворена завера* Велс је описао организацију која стоји иза покрета са идејама глобалистичке доминације која је водила ка садашњем стању лоших односа националних држава на глобалном плану.

Они који су добро разумели и развили Гебелсове идеје информатичке пропаганде, одлучили су да у *глобалном селу* сви морају говорити само један језик. Интелектуалистичка фарса интерпретирана у новелама енглеских аутора „новог поретка“ или „светске владе“, или претходи, или следи стварним догађајима. Не као промишљено или езотеријско предвиђање, већ као преобликовање ових идеја у футуристичку праксу која се њима даље инспи-

рише и надахњује. Током 60-тих 20. века нагло су ревитализована и понуђена младој бунтовничкој хипи популацији дела тројице опробаних енглеских новелиста: Хакслија, Орвела а нарочито Велса. Широм света, па гле чуда, и код нас, млада популација их је „гутала“ и уживала у својој победи, у констатацији да је бунт оправдан и да живи заиста у „орвеловском“ друштву испраних мозгова са идеологијом INGSOC-а, док је непрестано посматра *велики брати*, а та идеологија јасно је сведена на три суштинске Орвеловске тезе, тачније замену теза, што је нарочито мрзела млада популација, иако је се по први пут сусретала са контроверзним штивом и његовим идејама.

Тако су настале следеће искривљене метафоре, делом истините, што је јако импоновало оновременој младој популацији:

- (а) **Рат је мир** (*War is Peace*) – У Вијетнаму је рат, али је у Америци и осталим деловима света мир. Рат се води да би се наметнуо мир! То је била већ добро позната латинска фраза са енглеског грба из доба *Rex queritur Bello* ()
- (б) **Слобода је робство** (*Freedom is Slavery*) – Потлачени и гладни широм света, па и амерички и енглески робови су слободни, да маштају о храни, дому, породици, а то је лагодан живот! Слобода је ропство, јер истинска слобода не постоји. Појединац је условљен масом социјалних о других норми које делују као „окови“ и ограничавају његову слободу, што су млади у хипи покрету прихватили као један од примарних ставова.
- (в) **Незнање је моћ** (*Ignorance is Strength*) – Зашто? Протесте против рата и организовање младих у Лос Енђелесу, са ватреним говорима, Ноам Чомски је усмерио емотивно преосетљивим и иритираним масама младих људи, са аспекта философије примитивизма и анархизма, а то су тезе да „знање и убрзани цивилизацијски напредак воде ка отуђењу и пропасти човечанства“!

Касније се показало да је Ноам Чомски био сарадник Краљевског института Тависток за психолошка истраживања – мењања мисли и уплива у сублиминалну перцепцију субјекта...

Наводим и четврту тезу (коју је уместо Орвела додао др Вилсон Брајан Ки):

- (г) **Истина је ГРЕХ!** истина је непожељна!

На више места у овом тексту расправља се о овој тези. Тако нпр. у чему је разлика између „стварне“ и „медијске“ лажи? Што се тиче „лажи“ разлике нема, осим што је ова друга саопштена посредством медија.

А када се нешто саопштава посредством „медија“, као да се догађа у виртуелном свету и као да не дотиче одређеног (конкретног) субјекта.

Јер Бодријар каже да „медијска вест није ни на кога таксативно адресирана”. Добро је што се та вест не односи на мене, већ се догађа другом, тамо негде, далеко, у виртуелном свету, мисли субјект док уживо прати ТВ пренос стварног рата који се води два блока даље.¹⁵

Закључак је, једино, да се од тог времена, од пре неколико деценија, данас заиста дошло до могућности менталне контроле глобалног аудиторума. Од када је током 20-тих година 20. века откривен први ЕЕГ (електроенцефалограф) установљено је да човеков мозак ствара електромагнетне таласе који се могу сврстати у 4 типа.

Превасходно је могуће деловати инфразвуком (Н.А.А.Р.Р.) којим се посредством интерференције може утицати на фреквенцију тзв. *Шуманове резонанце* (7.83 Hz), као и низ других фреквенција у фреквенцијским опсезима познатим као *Алфа* (од 8 – 13 Hz), *Бета* (од 13 до преко 100 Hz), *Делта* (испод 4 Hz) и *Тета* (од 4 – 8 Hz), према којима оперише човеков мождани систем.

Пулсирајућа мајнејшна њоља описао је и нобеловац, атомски физичар Вернер Хајзенберг¹⁶.

Хајзенберг је изнео закључак у једној реченици, рекавши:

Мајнејшка енергија је елементарна енергија од које зависи целокупан животи организма!

После тога, феноменом магнетне енергије студиозно се бавио Волфганг Лудвиг (сарађивао је са НАСА у инсталацији генератора *Шуманове фреквенције* на свемирским летилицама), установивши да помажу детоксикацију и јачају одбрамбене моћи организма, а таласи који се том приликом јављају, означени као „скаларни” (Теслин назив и дефиниција), утичу благотворно на комплексан човеков биолошки статус.

¹⁵ Orwell, George (1949): *Nineteen Eighty-Four*. A Novel. First Edition. Secker & Warburg. London. Part VI, Appendix.

¹⁶ Несвакидашња фигура у области атомске физике, филозоф, пијанист, хуманиста високог етичког кодекса, једини човек у свету који је 1942. знао све о А-бомби, директор Института за атомску физику Кајзер Вилхем у Берлину, прави немачки патриота који је одбио Хитлера и Шпера у напорима и притисцима да им изгради и преда А-бомбу.

За разлику од поменутих физичких појава, које се могу релативно једноставно регистровати мерним инструментима и електромагнетним детекторима, истраживање у области психологије и когнитивно-несвесне перцепције, изузетно је сложено и често немогуће, јер се експерименти из хуманих разлога не изводе над људима.

У истраживању деловања сублиминалних АВ медијских порука постоји веома евидентна проблематика која потиче од неколико различитих аспеката који онемогућавају објективно научно истраживање и утичу најчешће тако, да се поменути садржаји интерпретирају на лаички и неадекватан начин. Од потпуне игноранције, преко уважавања несвесне когнитивне перцепције, па све до екстремног и фанатичног фаворизовања овог феномена.

Без обзира на развијена истраживања у сфери когнитивне психологије и психологије несвесног, још увек не постоје чврсти докази за масу параметара и експлицитних појава у сфери *сублиминалне перцепције* што отвара низ релевантних питања која очекују одговор.

Пре свега, то су следеће констатације - питања:

- а) појава перцепције сублиминалних садржаја опажена је пре неколико деценија, што није јасно дефинисано, као ни циљеви и технике којима је најранија сублиминална порука креирана;
- б) тек у новије време феномен сублиминалне перцепције налази се у фокусу научног истраживања;
- в) научна опсервација лабораторијског типа је отежана јер се експерименти из хуманих разлога не изводе на људима;
- г) експериментална пракса се превасходно изводи тако што се субјектима испитаницима постављају одређени задаци посредством којих се испитује њихово перцептивно запажање, а објективност резултата експеримента се постиже испитивањем већег броја или релевантног узорка испитаника;
- д) од необичног значаја за експериментално истраживање јесте, пре свега, прецизно одређење параметара код свих релевантних уређаја и помагала, као и параметара који су условљени понашањем испитаника, док је комплетан истраживачки задатак осмишље на најбољи могући начин, да би довео до пројектованих и очекиваних експерименталних резултата;
- ђ) С обзиром да је у питању област когнитивно-несвесног, тј. несвесне перцепције, субјект није у стању да на конвенционално-објективан начин саопшти своје перцептивно искуство;
- е) у ту сврху се могу користити специфични медицински – лабораторијски уређаји и апарати, као нпр. *Тахистоскоп*;

ж) докази о томе да је АВ медијски садржај, тачније аудио-визуелна порука сублиминално перципирана, могу се извести:

- (1) са медицинског аспекта у тренутку емитовања поруке, тако што се запажају одређене психофизиолошке промене код субјекта испитанка, које софистицирани медицински инструменти бележе, и
- (2) бихејвиористичким методама опсервације и праћењем понашања субјекта – испитаника после пријема поруке током дужег временског периода, као и саопшењем субјекта посредством интроспекцијске технике којом је праћен процес свесне когнитивне перцепције.

Вернер Хајзенберг. Почетком Другог рата, путовао у Копенхаген, да посети свог професора и пријатеља Нилса Бора (Нобелова награда за физику 1922) и замоли га да не учествује у изградњи А-бомбе савезницима, којом приликом су се посвађали и разишли, да би Бор пребегавши у САД урадио плутонијумску бомбу која је бачена 09.08.1945. на Нагасаки (јачине 21 kt; знатно јача од бомбе бачене на Хирошиму, названа „Дебељко” – *Fat Man*). Хајзенберг је дао застрашујућу изјаву савезницима: *Да смо хтели да направимо А-бомбу, ми бисмо то и учинили и Немачка би победила у рату!*, после чега су му савезници одали признање као правом немачком патриоти и пустили га на слободу. *Най. Аут.*

3. Шта је сублиминална медијска порука и шта чини њен садржај

Суштинско питање за неупућене у ову област гласи: Шта је заправо сублиминална медијска порука и како се стручно и научно дефинише оваква врста медијских порука?

Упућенији истраживачи наводе да су сублиминалне АВ медијске поруке, уствари аудиовизуелни медијски садржаји, перципирани и обрађени од неуралног система субјекта, али да субјект никада није свестан њиховог деловања, нити то може неким интроспекцијским техникама потврдити, јер нема свесни контакт са несвесним делом свог бића.

Мишљење јавног научног мњења о феномену сублиминалне когнитивне перцепције, такође је контроверзно. Оно се креће од потпуне негације и подсмевања овом феномену, па преко веома сложених и компли-

кованих емпиријских покушаја прибављања релевантних доказа, све до екстремно неодмерених и фанатичних изјава о свемогућем деловању *сублиминалне перцепије* на понашање и чињење субјекта.

Оно што додатно компликује ситуацију, јесте веома блиско поље деловања и перцепције АВ медијских садржаја, тј. порука, а то је стање *супралиминалне перцепије*.

Тако се често у графиконима који приказују понашање субјекта, као фактор поређења, тачније реперни перцептивни систем, узима паралелно исказ или супралиминална перцепција субјекта испитаника. У питању је уобичајен или нормалан облик перцепције, код којег је субјект апсолутно свестан, тј. свесно следи перцептивни ток и у стању је да детаљно понавља и анализира медијску поруку, итд.

Порука коју емитује одређени аудиовизуелни медијски садржај, може поседовати, са аспекта субјекта, два нивоа перцептивне свести:

- а) супралиминални ниво (изнад границе могућег опажања) - субјект је свестан перцепције аудиовизуелног медијског садржаја,
- б) сублиминални ниво (испод границе могућег опажања) - када субјект није свестан нити је у таквом стању перцепције аудиовизуелне медијске поруку, тј. садржаја.

Истраживачи у овој области сматрају да централни нервни систем систем обрађује овакву врсту поруке али да субјект није свестан тога, тако да порука не допире до његове свести. Она се ретроактивно јавља тек после одређеног времена и у зависности од неколико фактора. Могло би се рећи, да се сублиминална перцепција, касније материјализује у извесну форму супралиминалне когниције и тако из стања перцептивно несвесног, прелази у стање перцептивно свесног.

Евидентно је да се око феномена сублиминалних медијских порука и адекватне сублиминалне когнитивне перцепције, поприлично устала-са јавност,, са једне стране научна, а са друге млада популација чији се идоли несребично користе техникама супра- и сублиминалне интоксикације медијског аудио-визуелног простора, неби ли увећали свој медијски имиџ али и профит.

Примери супра- и сублиминалних медијских порука који се могу пронаћи на глобалној рачунарској мрежи – *интернету*:

Сублиминална манипулација често се користи да повећа сугестивност код медијске публике. У овом случају Бил Гејтс представља енергију следећом секвенцом слова, која нису ни мало случајно одабрана...

Речи „Убиј” (Kill), „Бол” (Pain) и „Страх” (Fear), обично су резервисане за непријатељске политичке лидере... На овим корицама магазина Тајм од 21.12.1981. пуковник Гадафи има на лицу исписане речи „Секс” (Sex) и „Убиј” (Kill).

С обзиром на сублиминално постављен перцептивни циљ, речи су веома тешко видљиве без посебног осветљења и поступка хроматизације...

Чувена сублиминална порука „Пацови” (Rats) коришћена у Бушовој кампањи за изборе 2000. године. Изговор је био да је реч „Пацови” само део речи „бирократа”. *Рецепт Ал Гора: Бирокраше одлучују.*

Како је потом писао Гардијан: *Прљави пацови оставили Гору сублиминалну поруку.*

Семиотички гледано, отуда вероватно и долази пежоративна метафора канцеларијски пацов... Иначе порука је била видљива само 1/30 дела секунде. Поменута „видљивост”, у физиолошком смислу, одговара тзв. персистенцији ока, тј. способности чула вида да перципира одређени број сличица (у филму „фрејмова” – frame per second = fps) у 1 секунди. Персистенција ока је особина мрежњаче да задржи опажену слику још неко време у свести посматрача, на чему је и заснована филмска илузија. Просечна брзина протока сличица (фрејмова) је 16 у секунди, док много већи, или драстично мањи проток, укида овај видни доживљај и нарушава персистенцију ока, тј. нормалну перцепцију покретних сличица (филма).

Из тих разлога, један од предуслова сублиминалне поруке јесте брзина експозиције слике (фотографија), односно тока сличица у континуитету (филм, видео).

Тако је најзначајнији аспект креативне праксе сублиминалних медијских порука, изузетно кратко време њиховог трајања, јер би се у супротном, оне перципирале нормално у сфери свесне перцепције као и сви конвенционални супралиминални медијски садржаји.

Са друге стране, сублиминалне поруке најчешће су скривеног типа и тек после дужег проматрања, промене угла гледања, односно примене одређених *Гешталт* техника и принципа когнитивне перцепције и опсервације, могуће је из посебног угла и визууре, јасно запазити такве поруке.

Са аспекта аудио порука, та пракса садржи и методе реверзибилног и ретроградног кретања снимка, тј. репродукцију уназад, али и у нормалним условима, то су посебно уметнути и слабо чујни пасажии сегменти, чак вео-

ма кратки сигнали са сублиминалних порукама, те их је јако тешко перципирати у процесу свесне когнитивне (супралиминалне) перцепције.

Тако се, са аудио аспекта, интерпретира и наводна изјава чувеног и рано преминулог гитаристе Џимија Хендрикса, како кажу упућени али и зли језици, изречена без икаквих предрасуда: *Кроз музику можемо убацивати у подсвесћ све што желимо.*

Код цртаног филма, проток анимираних сличица је релативно "брз, нешто спорији него код конвенционалног филма, али то је променљиво. Брзина протока анимираних сличица у секунди је и код цртаног филма предуслов за стварање сублиминалне поруке, јер се у том случају аудиовизуелни стимулус, такође, не прима свесно – као супралиминални, већ се једино могућа перцепција одвија у несвесној сфери.

„Класика” – сублиминална њорно њорука у Дизнијевом филму

У савременим програмима за анимацију проток сличица је знатно флексибилнији због новије (дигиталне) технологије, чак је и знатно мањи, нпр. 12 fps (фрејмова – сличица у 1 секунди), за разлику од конвенционалног филма 1/24 и ТВ 1/25 fps, односно код HD резолуције (укључујући и тзв. *грой-фрејмове*) 1/29 и 1/30 fps односно 1/59 и 1/60 fps (NTS и PAL формате).

Сублиминалне „фалусне асоцијације” из Дизнијевих цртаћа

Наведени примери упућују на дубљу анализу, јер се анимација у појединим фазама претвара у досадан и мукотрпан посао, па се овакви „излети“ аниматора могу протумачити на више начина, нпр. да је то само пука коинциденција, или аниматорска „грешка“, односно својерсно опуштање и шаљиво потурање непримерених и компромитујућих цртачких елемената, не би ли се посао учинио интересантнијим и занимљивијим, са једне стране, а друге, свако намерно и тенденциозно постављање провокативног, непримереног, дубоко иритирајућег и компромитујућег порнографског садржаја у филму за децу, упућује директно на постојање патологије цртача или аниматора. У том смислу и на његову етичност и законску одговорност због свесног и намерног прекршаја инкриминисаног као тзв. *сублиминална седукија*.

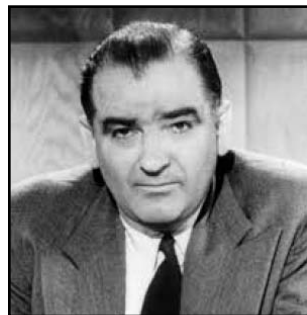
Потребно је знати и за штрајк аниматора који су тражили веће плате, када их је Дизни, пред *Комисијом за антиамеричку делатност* HUAC (House Un-American Activities Committee) коју је водио злогласни МекКарти (Joseph McCarthy)¹⁷, оптужио да су симпатизери и сарадници комуниста. Тако су уместо повећања плата доспели на праг од затвора. Можда је постављање оваквих садржаја била „мала освета“ шефу за његово зло деловање?

Лудило које је МекКартизам увео довело је до тога да је на хиљаде Американаца оптужено да су комунисти или симпатизери комуниста, после чега су следила мучна и агресивна привођења и испитивања, као и сведочења пред државним комисијама или приватним панелима.

Примарна група, на коју су се сумње односиле, представљала је запослене у америчкој индустрији забаве, кадар који је учествовао у едукацији, као и активисте уније синдиката. При томе се сумње нису заснивале на реалним чињеницама и доказима, већ на претпоставкама да осумњичени припадају левици или су њени симпатизери, односно верују у такву врсту идеологије. Многи људи су тада изгубили посао, уништене су им професионалне каријере, док је један део ухапшен

HUAC

Џозеф МекКарти

¹⁷ *Мекартизам и њараноја комунистичке инвазије САД: Комитет за антиамеричку делатност и друге институције патологије комунизма и хладног рата – Сведочења и прогони глобалистичких неистомишљеника – Коми утваре и привиђења: Савезнички „хладни рат” - Патолошка антикомунистичка пропаганда у САД и „случај” Комисије за антиамеричку активност (HUAC). Оп. Цит. Ђорђевић, М. М. (2009-2014): Ху из Ху ин Глобализејшн. Полиграфија патологије глобалистичког ума. Скрипта у развоју. Script pending. Мегатренд универзитет, Београд, стр. 512.*

Глумци Холивуда пролазе комисије НУАС: У првом плану Лорин Бекол и Хемфри Бојар

„Невидљива реклама”. Поред Филмског платна, Викари поставио тахитоскоп – уређај који може да прикаже слајд у делићу секунде. уређај је „бљескао” сличице на платно сваких 5 секунди. Вођена овим истраживањем једна радио станица је емитовала сублиминалну поруку: *Телевизија је досадна*. Робна кућа у Торонту покушавала је сублиминалном поруком: *Ако украдеш нешто бићеш ухваћен*, да се бори против крадљиваца.

и осуђиван. Правна регулатива ових процеса била је сумњива, неуставна и илегална, тако да је велики део оптужених касније рехабилитован.

Историја сублиминалних медијских порука бележи прву појаву ове врсте порука давне 1957. године, када је стручњак за маркетинг Џејмс Викари успео да интерполира реченице „Пијте кока-колу” и „Једите кокице” на сваки 25 фрејм у секунди, што је подигло продају пића за 57,5 % а кокица за 18,1 % . експеримент је назван

3. Психофизиологија сублиминалне медијске поруке у сфери когнитивно-несвесног

Појава одређених мислилаца крајем 19. и током 20. века, философа и психолога савремене и модерне метности, њихова учења и теорије, имају велики значај за развој и разумевање когнитивне уметничке перцепције и њене праксе. Ту наравно, пре свега, мислим на област *суфра* - и сублиминалне когнитивне перцепције.

Поред тога, појава оснивача *Гешталт психологије* и *Гешталт теорије*, Макса Вертхајмера, Волфганга Келера и Курта Кофке, са специфичним научним мишљењем, уз до тада једино присутну и популарну *бихејвиористичку теорију*, довела је до огромне промене и допринела даљем напретку истраживања посебности свесне и несвесне перцепције, учења, памћења, заборављања и других, за човека и уметника изузетно значајних психофизиолошких феномена.

У бројер-фројдовској психоанализи, како је то Зигисмунд Шломо Фројд (Sigismund Schlomo Freud) саопштио Јозефу Бројеру (Joseph Breuer, 1842-1925): „Мисли пре свесних” су несвесне мисли, које се односе на један одређени момент који је у мишљању, међушим, оне нису појавиле, те су дослушне за ојазив и стога су лако ”способне да постану свесне”.

Бројер

Еренцвајг

Арнхајм

Бројер, који је рођен у Бечу у јеврејској породици, био је према упућенима главни "отац" психоанализе и помагао свог 14 година млађег колегу Фројда, те је имао типично патерналистички однос према њему, посебно када је Фројд ступио у брак и када га је помагао и финансијски /јеврејска солидарност/... Као присталица емпиризма Фројд инсистира на томе да је „сваки несвесни садржај, некада био свестан и да је у психу ушао преко искуства”.

Аутор дела *Психоанализа уметничке визије и слуха* (1953), а затим и чувеног дела *Скривено устројство уметности* (*The hidden order of art: A study in the psychology of artistic imagination*, 1967), Еренцвајг (Anton Ehrenzweig, 1908-1966), објавио је велики број чланака, а његове идеје могу се разумети као открића функције, по структури, слојеви тог несвесног ума у поступку аналитичке креације и динамичких менталних процеса кроз које уметник пролази током креативног чина. Антон Еренцвајг, иначе адвокат, студирао је право, психологију и уметност у Бечу и испољио велики интерес за савремену уметност и музику. Емигрирао је после аншлуса од стране Немачке 1938. и настанио се у Енглеској. Био је предавач на смеру *Уметничка едукација* на Голдсмит колеџу универзитета у Лондону.

Дело *Скривено устројство уметности* је у непрекидном публикавању од 1967. године и сматра се једним од три класична ремек дела психологије уметности, заједно са делима Рудолфа Арнхајма: *Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye* (*Уметност и визуелна перцепција - Психологија креативног вида*) и Хершел Браунинг Чип: *Theories of Modern Art*, 1968 (*Теорије модерне уметности*).

Интересантно је да је Арнхајм учио *Гешталт психологију* код оснивача овог правца Макса Вертхајмера и Волфганга Келера на универзитету у Берлину и стечена знања применио на терапију уметничке праксе.

Са аспекта когнитивне перцептивне праксе супра- и сублиминалних медијских порука, веома су значјна следећа три психофизиолошка, семиотичка и теоријско-медијска концепта:

А) *Теорија когнитивне праксе* (ТКП) представља у психологији специфичан концепт, као и *теорија когнитивне дисонанце*, која је једна од најробуснијих теорија у социјалној психологији, при чему је истраживач Лео Фестингер експериментима током 1959. године, успео да утврди да

човек у приличној мери тежи ка хармоничности својих ставова, тако да када је та хармоничност нарушена, настаје својеврсна напетост означена као *когнитивна дисонанца*, коју човек, природно, жели да елиминира. Један од механизма којима се то постиже, назива се *рационализација*.

Б) **Неурално лингвистичко програмирање** (НЛП) представља специфичан савремени концепт и психоло-шку дисциплину која помаже у разумевању и тумачењу медијских порука, превасходно због тога што је концепт лингвистичког програмирања у релацији са вербалним менталним концептом, значи са најдуже развијаним концептом у дугој историји човекове комуникацијске праксе. На крају, сви концепти, вербални и невербални, као и сва друга когнитивна опажања укључујући и екстра-сензорну перцепцију, финализирају преведени на лингвистички ментални концепт, као једини реално и прагматично разумљив, док они који се крећу ка путевима уметничке и апстрактне експресије, такође, на крају, бивају преведени у овај концепт.

В) **Концепт вербално-невербалне менталне сфере** (ВНМС), односно термин који сам увео, сматрам као свој скромни допринос области когнитивне перцептивне праксе са аспекта креативне и перцептивне психофизиологије уметничке праксе, која се може посматрати и проучавати из два угла – приступа, као:

- а) когнитивно несвесна и
- б) когнитивно свесна област перцепције;

а на основу лингвистичког менталног концепта, заснованог на језику као најдуже и најшире развијаној форми комуникације у људској цивилизацији, при чему је област повезана такође са два облика кодирања и декодирања перцептивне когнитивне праксе, означена као

- а) вербални и
- б) невербални ментални концепт.

Оба концепта нису две апсолутно одељене појаве, или, симболично речено, два посебна ментална блока – оквира, већ напротив и пре свега, веома блиско повезане менталне структуре које се заснивају на константној узајамној кореспонденцији - корелацији аудиовизуелних садржаја, њиховој перцепцији и семиотици вербално-невербалног типа када је у питању њихово кодирање и декодирање.

У складу са когнитивно свесним и когнитивно несвесним мисаоним процесима и њиховом психофизиологијом, неурофизиологијом, затим перцепцијом која се одвија у свесној и несвесној сфери, односно у зависности од вербалног и невербалног менталног концепта, могуће је разумети да постоји читав комплекс фактора који су у спрези са овим процесима.

У сфери психо- и неурофизиологије која је од пресудног значаја за супра- и сублиминалну перцепцију пре, посебно је значајан је феномен *меморије*. Тако се у тој области испитивана је краткотрајна иконичка меморија на основу експеримента који је Сперлинг извео, под претпоставком да интерстимулусни интервал утиче на тачну репродукцију стимулуса.

Даље се поставља питање неурофизиологије одређених процеса, тачније стања човекове свести. Нажалост, сазнања о човековој свести прилично су шкрта и предстоји још огроман пут да би се она опсервирала, проучила и разумела. Зато је будност, или свесност, једно лакше стање за опсервацију, посредством којег се може говорити о неким корелатима свести, тачније самосвести. У том смислу могу с пратити и истраживати одређена стања посредством EEG (алфа таласи), затим обим и циркулација метаболизма путем радиоактивне детекције, као и техником евоцираних потенцијала (ЕР).

Када је реч о когнитивним аспектима свесног и несвесног, тада се разматрају неурофизиолошки корелати вољне пажње и свесне перцепције.

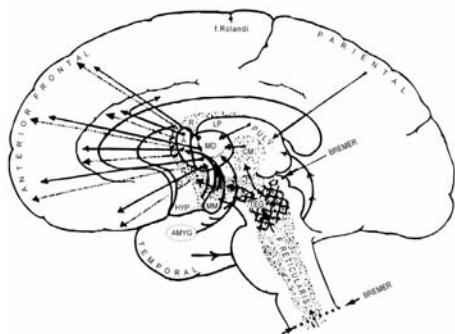
Са аспекта неурофизиологије свесног и несвесног стања, могу издвојити следећи релевантни моменти:¹⁸

А) неурофизиологија будности;

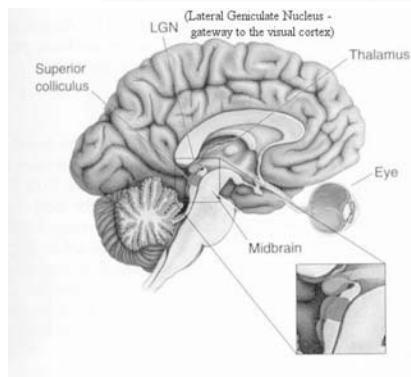
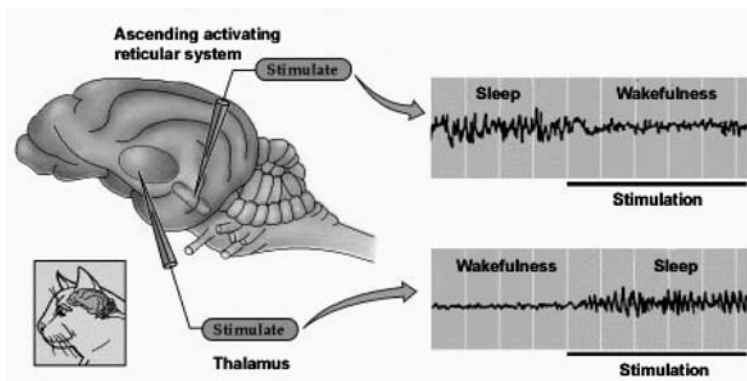
Б) таламус („капија мождане коре“) где је према анатомији, електрофизиологији и таламокортикалним везама, могуће разликовати три аутохтона система:

- а) *архиталамус* – је део активационог система коре великог мозга значајан за формирање пажње и формирање алфа – активности,
- б) *палеоталамус* – главни стожер сензибилитета – прва / груба обрада стимулуса пре лоцирања у примарним сензорним кортикалним зонама, што је праћено електрофизиолошким одговором који се означава као *евоцирани пошеницијал* (ЕП),
- в) *неоталамус* – еволуционо најмлађи део, по маси већи од збира таламуса и палеоталамуса, при чему еволуционо припада јако развијеном кортексу, тако да неоталамична једра богато комуницирају повратним везама са неокортикалним асоцијативним регијама, раније називаним „неме“ регије, тј. *неме* или *асоцијативне* зоне које немају везу са нижим сензомоторним механизмима, тако да ни њихова директна стимулација не даје резултате (покрете, контракције, и разне друге сензације).

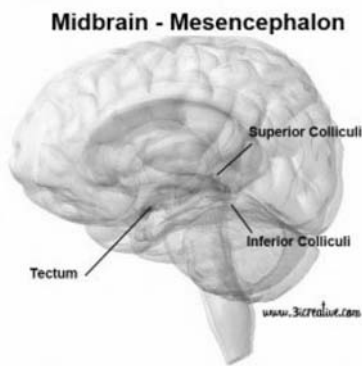
¹⁸ Десимировић, В. (1990): *Биолошке основе психијатрије*, Завод за уџбенике, Београд, Гл. 2. Погледати од истог аутора: (1994) *Савремена медицинска психологија*, Наука, Београд, Гл. 10.

**Бремерова трансекција мож-
даној штабла** – горњим резом Бре-
мер је одвојио možдано стабло од
теленцефалона, да би прекинуо
активацију која долази од ретику-
ларне формације možданог штабла.
После тога експериментална живо-
тиња је постала сањива и инактивна.
Зону испод горњег Бремеровог реза
означену као „ТЕГ” (TEGmentum
mesencephali) касније су имплан-
тираним електродама стимулиса-
ли Ђ. Моруци и Х. В. Магоун.¹⁹

Визуелни кортекс

Аудиџивни кортекс

¹⁹ Ibidem, стр. 45

Међу првим истраживачима (1949) неуралних компоненти које регулишу možдани механизам спавања/буђења у вези са ретикуларном формацијом, истичу се Моруци и Магоун (Giuseppe Moruzzi и Horace Magoun). Нап. Аут.

Од необичне је важности примена електроенцефалографије (EEG – Electroencephalography) код студија стања свести. Нормално стање EEG код одрасле особе показује да се бета-фреквенције (од 14Hz навише) региструју изнад преједних (чеоних) можданих регија, а алфа-фреквенције (од 8Hz до 13Hz) изнад окципитопаријеталних режњева (позадина главе).

Алфа активност уопште, представља знак живота, али истовремено и знак ниске активности мозга. Синхронизација којом се ствара алфа-активност, сузбија се отвореним очима и активношћу.

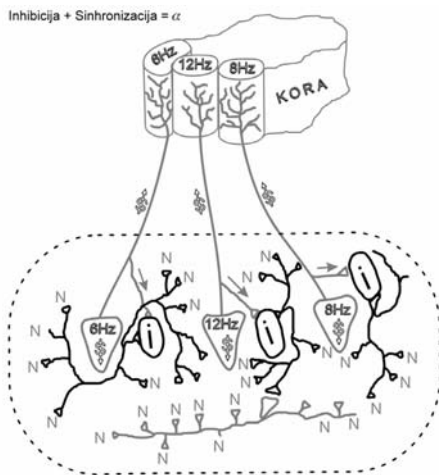
Директна стимулација архиталамичних једара изазива ритмичан одговор у адекватним кортикалним јединицама које стоје у *фидбек* (повратним) везама са јасно ограниченом групом.

Слика илуструје таламокортикалну инхибицију и екситацију приликом генезе алфаритма.

У горњем делу приказана је мождана кора са три вертикалне јединице, а доле скуп таламичних неурона. Сиве путање означавају три скупа архиталамичних неурона који пројектују аксионе у вертикалне кортикалне јединице, који се гранају само у оквиру своје вертикалне јединице. Сива Н – слова означавају друге таламичне неуроне, који својим телима, дендритима и аксионима, улазе у синаптичке везе. Црни неурони са ознаком „I” симболизују инхибицијске неуроне. Ознаке 6Hz 8Hz и 12Hz у тамусу означавају фреквенцију стимулације; одговарајуће цифре у м. кори одговарају фреквенцији одговора у вертикалној кортикалној јединици. Видљиво је да сваки таламични аксион, који се приближава м. кори, даје рекурентну (повратну) грану према инхибиторном таламичком неурону.

Интересантно је да се свесно понашање опсервира на основу три критеријума, који су реактивног порекла, што је последица невербалне комуникације са нижим животињама од човека, али вишим у филогенетском смислу у односу на друге врсте живих бића (птице, сисари), тако да је неко биће свесно ако: а) реагује извесним степеном интелигенције, б) реагује емоционално, примерено ситуацији, в) у стању је да научи (за њега) корисне акције; што се у психо- и неурофизиологији означава као самосвест.

Самосвест је екстремно субјективно искуство којем се може приступити само интроспекцијом.

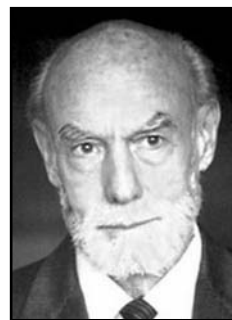

Тако се пред неурофизиологију и психологију постављају тешки задаци да опсервирају сложене сублиминалне процесе и адекватан вид перцепције, што је испуњено другим, такође компликованим аспектима, попут перцепције, памћења, емоција, заборављања, вољних покрета, при чему су одређени елементи још увек далеко од праве спознаје, као што су мишљење (идеација), слободна воља, доношење одлука, искуствена прошлост пројектована на садашњост и будућност, или осећање морала, итд.

Механизам *идентификације огледалом* представља интересантан модел понашања, јер се пред огледалом сналазимо тако да отклањамо и поправљамо извесне недостатке (прљавштина, фризура, бријање, наочаре, брада, бркови и сл), што су поступци који очито говоре о нашој самосвести.

На изванредан начин, механизам *идентификације огледалом* састоји се и у корекцији визуелне и аудитивне компоненте у процесу *сублиминалне перцепције*, када нисмо довољно разговетно чули нешто, или је текст пребрзо пролетео, односно слика је нестала а да нисмо успели да је свеобухватно перципирамо. У том случају „поправљамо“ (побољшавамо) своју перцепцију тако што непрестано путем повратне спреге (фидбек) и интроспективним путем, контролишемо сопствену перцепцију и подешавамо „јачину“, „боју“, „осветљење“, „угао“, „оштрину“ и друге параметре. Међутим, догађа се да слику гледамо и пола сата па да нам опет није доступна идеја аутора, нити њено семиотичко значење.

Најзад потрбно је поменути новије приступе и продоре у сферу неурофизиологије, попут онога који је учинио Спери (Roger Wolcott Sperry 1913-1994) нобеловац (физиологија, 1981) који се прославио студијама „расцепљеног мозга“ (split brain) у области неуропсихологије.²⁰

Р. В. Спери

4. Психопатологија аутора сублиминалних поруке

Како наводи писац књиге *Неокортикални раи* пук. др Светозар Радишић: *Занимљиво је да су савремене методе ушлицаја на свесћ људи већ (зло) уиошребљене у америчкој јавности и то проишв најуиућенијих у ше методе.*²¹

У неким земљама постоји закон који забрањује стварање, дистрибуцију и емитовање (употребу) сублиминалних садржја и медијских порука, што се означава као инкриминисана радња или сублиминална седукција.

²⁰ Sperry, R. W. (1980): *Mind-brain interaction: Mentalism, yes; dualism, no*. Neuroscience 5 (2): 195–206. doi:10.1016/0306-4522(80)90098-6. PMID 7374938.

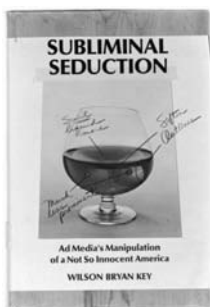
²¹ Радишић, Светозар (2011): *Неокортикални раи* 4. Пан-Пласт, Београд, 2011. стр. 137–145.

Шта је СУБЛИМИНАЛНА СЕДУКЦИЈА?

Са аспекта психологије, сублиминална седукција²² представља манипулацију и свесно завођење медијске публике посредством аудиовизуелних садржаја, чиме се нарушава њихово нормално и здраво ментално стање, те се субјекти – медијски конзументи уводе у процесе несвесне перцепције и форсираног "бомбардовања" порукама које не примају у стању свесне, већ несвесне перцепције.

При томе су очигледне манипулативне радње аутора сублиминалних порука као и изражена њихова патологија, која је комплексна и захтева дубљу анализу, односно одговор на питање из којих разлога они чине то што чине? Објективна разматрања упућују не претпоставку да су пре свега два суштинска разлога узрок стварања сублиминалних медијских порука:

- а) патологија у односу на медијску публику и кориснике: злоба, пакост, повређивање итд.
- б) потреба маркетиншке природе, повећана продаја добара и стицање новчане користи

Бодријар најомиње: Маса шраже сјекишакл а не значење!

Симба – Краљ лавова и „секси облак”; Цесика Ребиш и „јосиођицина башша”

²² Лат. *Seducere*, одвести на странпутицу, завести. Нап. Аут.

У филму *Лепотица и звер* (*Beauty and the Beast*) ординира „секси звер”, тако и у многим другим Дизнијевим цртаћима (као и филмовима других аутора), на микро плочама, тракама и компакт дисковима, аудио и видео записи често садрже сублиминалне поруке типа „sex” (секс), „kill” (убиј), „drugs” (дрога), „saton” (сатана) и читав низ других термина и порука чија се инсигнија и иконографија приписује тајним друштвима и сектама: „сатанисти”, „масони”, „илуминати” итд., што се све може видети на аудиовизуелним записима на приложеној *Интернет* адреси, односно бочним адресама.²³

Наравно, треба правити разлику између архетипских симболичких типова (нпр. нумеролошки 666 = kill all = убиј све) и сублиминалних порука, које се превасходно перципирају несвесно и реактивирају се још непознатим механизмом, тако што из несвесног прелазе у сферу свесног.

Како наводи пуковник др Светозар Радишић, у познатом делу *Нео-кортикални рат: посвојени посебна фонетска метода за уједињавање изобличених порука*. Но, значајно је како мозак реагује на музику која крије деструктивне поруке. На пример, скривена порука „уторг имзу” преко леве половине мозга, за коју је неједнозначна, досега до десне – креативне и интуитивне сфере, која поруку декодира и препознаје као „узми гроу”. Наравно, то је само једна од сатанистичких порука које су све чешће уједно на Интернету.²⁴

Затим даље: За основне заговорнике сатанизма у музици проглашени су чланови групе *Rolling Stons* (са песмом *Symphony for the devil...*).

Међу њим, нису они једини светски познати бенд који „обожавачи” ђаволе у својим песмама. Уз њих су чланови групе *Beatles*, *Eagles*, *Pink Floyd* и једна од најпознатијих певачица света – *Madonna*. Осим деструктивне музике, наведени бендови својим слушаоцима, кроз техничко или фонетско шифровање снимака, предају изобличене, нечујне, скривене поруке, које дојуре до подсвести. Поруке су „уједињене” враћањем снимка уназад. Реч је о манипулацији која групама доноси популарност, појачава њихов успех и чини их „финијум” у односу на *heavy metal* бендове. Неки од примера су песме „*Every Little*” групе *Police* (порукују да „зли имају моћ”); *Rolling Stons* у песми „*Tops*” кажу „Ја те волим – рекао је ђаво”; група *Kiss* у песми „*God of Thunder*” поручује слушаоцима „Сам ђаво је твој Бој”; *Madonna* у песми „*When you say my name*” пева „*Hail Satan*”; *Cindy Lauper* стиховима песме „*She Bop*” поручује: „Тако си беспомоћан пролив злих, пролив свирања уназад”; *Led Zeppelin* преслушавањем песме „*Stairway to heaven*” уназад – открива: „Ја желим да живим Сатану – ја те љубим јосиоде Сатано” чланови групе *Eagles* су написали једну од најслушанијих и за слух најлепших

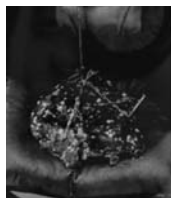
²³ <http://listverse.com/2009/05/10/top-10-hidden-images-found-in-cartoons/>
<http://www.abovetopsecret.com/forum/thread1028237/pg1>

²⁴ Радишић, др Светозар (2011): *Нео-кортикални рат 4*. Пан-Пласт, Београд, 2011.

песма „Hotel California” (у њој је скривена сатанистичка порука, ализија на цркву Сатане смештене у хотелу у улици Калифорнија).²⁵

Агресивност је све чешће садржај ишара за децу. И цртани филмови имају сатанистичке поруке, а јунаци тих филмова често имају облик монструма и што је објасније – веома сујестивно делују на децу. Мисије у компјутерским играма наглашене су са ратним сценаријима, а поједине подсећају на хорор филмове. На Интернету постоји посебан сатанистички сејменш посвећен вампиризму, а многе игре из тог виртуелног „широмензионалног” колор-сета сачињавају у најпопуларније игре за децу.²⁶

Поп певачица Лејди Гага у споту Алехандро, тачније њени дизајнери слике и звука, преплавили су спот разноврсним секташким, масонским, илуминатским и сатанистичким елементима и инсигнијама. /Komentar jednog Internet korisnika: I hate Sin 3 months ago So much satanic shit in this vid. People open your eyes./

Search Results Lady Gaga - Fame - Full Official Commercial satanic Illuminati blood lust rituals

Неококршћални ефекти ишара за децу често су веома видљиви. На пример, светска јавност је ујознала да су се средином децембра 1997. године 732 малишана у Јапану сручила на под испред ТВ екрана, модрих усана и тушећи се, приликом емитувања 38. епизоде цртаног филма „Покемон”. Малишани нису издржали мен-

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem, оп. цит.

тални шок изазван брзим и јаким блесковима светлости (узастойне муње из очију малој чудовишта по имену Пикачу). Мозак је на серију контрадикторних знакова (измена јако осветљених и скоро сасвим мрачних слика) реаговао природно: деца су добила вршњавицу и/или епилептични напад.

У Италији су два деветогодишња дечака, после дуготрајној виртуелној такмичења, пала на под, такође, са симптомима епилептичној напада (конвулзије, надражај на повраћање, зрчени мишићи итд.).

Један се ушкривао са славним Сујер Мариом Бросом од Нинтенда, а други са јунацима приче о надахнутом Херкулу, једном од последњих ликова Волта Дизнија, на „Сонијевој“ конзоли „плејстејшн“. Обе наведене игре имале су заједничко својство – на неколико секунди појављивала се јака шрејерава светлост, што је било довољно да се изазове напад епилепсије.²⁷

5. Гешталт психологија и технике обликовања сублиминалних медијских порука

Чувени часопис „Економик“ објавио је да је Џорџ Буш против Ал Гора користио у предизборној кампањи „невидљиве поруке“. Наиме, иза убедљивих, успорених порука на ТВ, које су говориле о предностима и програму Ал Гора, на екрану је била исписана порука за подсвест – „лажов“.²⁸

Дакле веома јасно, да је у оквиру супралиминалног перцептивног поступка, скривена сублиминална порука, коју је било могуће перципирати тек после успоравања филмске траке.

Основна пракса обликовања и деловања сублиминалне медијске поруке намеће неколико веома значајних питања, од који је од посебног значаја следеће:

С обзиром да се сублиминалне поруке примају у процесу несвесне перцепције поставља се питање:

- а) Да ли на субјекта може да делује сублиминална медијска порука вербалног типа – тзв. *линівистичка порука*, уколико субјект, у свесном стању, не разуме језик, тј. семиотички код којим је она шифрована (кодирана)?
- б) Уколико субјект не разуме језик и значење лингвистичке сублиминалне поруке, да ли може да перципира невербалну поруку и да ли таква порука мора да садржи конвенционалне елементе које би субјект протумачио и разумео?

²⁷ Радишић, др Светозар (2011): *Неокогнитивни рат 4*. Пан-Пласт, Београд, 2011. стр. 137–145.

²⁸ Ibidem, оп. цит.

- в) Да ли било која невербална порука и до којег нивоа разумљивости, може да има додирних тачака са невербалним менталним концептом субјекта?

Гешталт технике сублиминалне креације и перцепције

У процесу стварања и перцепције сублиминалних порука могуће је запазити следеће особености кој све заједно припадају развијеним манипулације Гешталт техникама коришћеним у процесу манипулације аудиовизуелних садржаја:

- 1) сублиминална интерполација,
- 2) сублиминална тахистоскопија,
- 3) тахистоскопски приказ,
- 4) одвајање фигуре од позадине,
- 5) осветљење и озвучење ниског интензитета,
- 6) осветљење и звук амбијента (позадине).

Савремена медијска пракса и езотеријски приступ феномену сублиминалног указују на два важна аспекта који се као принципи *Гешталт техника* апсолутно налазе и проналазе у актуелној медијској пракси:

- а) сублиминална езотеријска наратива и
- б) сублиминална езотеријска седукција.

Научни приступ сублиминалној медијској пракси:

- а) семиотика и гешталт теорија у тумачењу сублиминалних медијских садржаја,
- б) сеномен сублиминалног аудиовизуелног медијског стимулуса,
- в) сублиминални аудиовизуелни медијски запис и његова креација,
- г) перцепција сублиминалног аудиовизуелног медијског записа,
- д) квазимаскирана сублиминална АВ порука као супралиминална порука,
- ђ) маскирана сублиминална АВ порука, компликована за откривање и перцепцију.

*Супралиминално конципирана невербална футуристичка порука
као пројекција USB меморијске прехране /Интернет блогер/*

Тахистоскопија

Тахистоскопија је процес који је могућ захваљујући уређају *шахистоскопу*.

Шта је *шахистоскоп*?

Тахистоскоп (од грч. *шахистос* – врло брз, и *копсис* – гледати) је уређај који се користи у експерименталној психологији. Развијен је током Првог светског рата у авијацији, како би пилоти разликовали равни и површине као и њихову удаљеност.

У вези са радом *шахистоскопа* је и претходно поменута особеност органа чула вида, позната као *персисценција ока*.

Мрежњача (*ретина*) је изграђена од специфичног ткива осетљивог на светлост, које облаже унутрашњу површину очне јабучице, тако да оптика ока ствара слику видљивог окружења на мрежњачи. Тахистоскопско препознавање целине и делова, такође је и у вези је са интелигенцијом и нормалним неуралним, окуларним и ауралним стањем организма и свести као и аудиовизуелном перцепцијом без патолошких физиолошких и других девијантних стања. Већина пилота није разликовала авио који се појави на хоризонту, у смислу да ли је пријатељски или непријатељски.

Тако *шахистоскоп* приказује слике већом брзином при чему их и мења, тако да су пилоти после вежбања са тахистоскопом показали завидне резултате у опажању других летилица.

Не само да су тренирани пилоти препознавали тип и припадност авиона одређеној ескадри-ли, већ су погађали о којој је летилици реч док је још била једва видљива тачка на хоризонту.

Дакле, то је била права вежба сублиминалне перцепције...

6. Какав је учинак сублиминалне медијске поруке на понашање субјекта

Сублиминалне медијске поруке током процеса несвесне перцепције и неуралне обраде података, могу имати значајно дејство на субјекта пријемника такве поруке.

У разним сферама живота, постоји читав низ доказа о деловању сублиминалних медијских порука, при чему се таква врста порука не налази изолована од осталог медијског садржаја (који се перципира свесно, као супралиминални), већ је интегрисана у оквиру њега као скривени аудиовизуелни садржај чији се перцептивни део одвија у сфери несвесног.

У сваком случају, у питању је изузетно софистициран и суптилан психофизиолошки ниво несвесне перцептивне манифестације. С обзи-

ром на сложеност процеса свесне, а посебно, несвесне перцепције, намеће се читав комплекс питања. Значајни аспекти били би следећи:

- А) стварање сублиминалних медијских порука и њихово деловање на субјекта корисника поруке, мотивисано је одређеним циљевима које стваралац такве поруке жели да постигне;
- Б) с обзиром да је у питању сублиминална порука чија се перцепција одвија на екстремно субјективан и сложен начин, стваралац такве поруке користи се у извесном смислу недозвољним средствима медијске манипулације, у покушају да субјекту без његовог знања и пристанка провоцира одређена несвесна перцептивна стања.
- В) деловање сублиминалних аудиовизуелних медијских порука на субјекта – корисника, оног коме је намењена и који прима медијску поруку, може имати двоструко дејство:
 - а) жељено и планирано дејство аутора сублиминалне медијске поруке и
 - б) нежељено и супротно дејство од онога које је као циљ замислио и поставио аутор сублиминалне медијске поруке.

Уводна порука сајта *http://www.compumart.ab.ca/jgbush/vampria.htm* на енглеском јаси: *Sell your Soul to Satan's Sister Satana, at Satana's little Piece of HELL!*, а значи: *Продај своју душу Сатаниној сестри Сатани на њеном делићу пакла. Најпопуларније компјутерске сатанистичке игре познате су почетком ратова на просторима прешходне Југославије и српска деца: Duke it out in D.C., Duke the Apocalypse, Duke Nukem 3D, Doom 1 и 2, Quake 1 и 2, Qizone for Quake, Hexen II, Wolfenstein 3D, Descent 1 и 2, Dark Forces, Killing time, Blood, Rise of the Triad, Heretic, Corridor итд. Наведени сатанистички семенити Интернет завршава се поруком: And remember... Vampyres are all around You, што значи: Запамтите... Вампири су свуда око вас.*

У неким од видео-иџара Срби су „лоши момци” које треба победити. Све игре су интерактивне, што значи да играч посматра очима главног јунака, који се навикава на сатанистички амбијент. На кључним местима за наставак игре услов је да се крст окрене наопако и замрачи и/или закрвави просторија.²⁹

7. Семиотика сублиминалних медијских порука

Кодирање и декодирање сублиминалних медијских порука су сасвим два различита семиотичка поступка и процеса. И шифровање као и дешифровање медијске поруке са сублиминалним садржајем екстремно је спе-

²⁹ Радишић, др Светозар (2011): *Неокоштикални рат 4*. Пан-Пласт, Београд, 2011.

цифично и проблематично, веома сложено, као и његова перцепција која се догађа у сфери несвесне когниције.

Тумачење значења сублиминалних медијских порука апсолутно је повезано са свим аспектима медијске поруке, без обзира на њихове садржаје. Оно што може помоћи процесу адекватне перцепције и декодирању сублиминалне медијске поруке, јесте супралиминална медијска порука, уколико се налази у медијском окружењу или уколико представља препознатљив и за когнитивну перцепцију приступачан чујно-видљив садржај.

Процес шифровања и дешифровања сублиминалне медијске поруке може бити веома сложен са непредвидивим елементима и тешкоћама у поступку перцепције, кад а се урушава способност чула и несвесне перцепције, тако да неурални систем није у стању да процесуира дату поруку.

Са друге стране, поједине земље имају законску регулативу која забрањује садржаје са сублиминалним порукама, њихово стварање, емитовање као и даљу дистрибуцију.

Семиотика слика и покретних слика које садржи видео *Алехандро* у интерпретацији Лејди Гаге, доноси далеко дубље семиотичко значење у односу на њене досадашње видео спотове. Превасходни штимунг спота *Алехандро* поседује орвеловски печат, са милитаристичким бекграундом, при чему прво видео контрастира латино-америчком карактеру сонга, а потом се догађа колизија концепата супротности: добро против зла, мушкарац против жене, доминација против подређености. При томе, *шок-фактор* представља накарадна и масонски конотирана симболика, што све заједно даје сонгу (анти)спиритуалну димензију, како недвосмислено закључује већи број познавалаца и критичара овог музичког субжанра.

Обрнути крст и обрнути џенџајрам као сајшанички симболи налазе се као гео косџимоџафије на шелу Лејди Гаге

Свевидеће око Лејди Гаге указује на илуминаше... док она пролази кроз дубоке метаморфозе и одбацује хришћанску судбину негирајући њене симболе да би на крају пригрлила „нови” тип (анти) спиритуалности: масонску секту њених праоснивача...

Инвертован крст постављен на међуножје Лејди Гаге постаје фалусни симбол, супер-импостиран на њене женске гениталије, при чему алхемијска трансформација спиритуалног обележја, мора да уједини опозитне енергије. Бројаница, која се иначе користи у католичкој традицији за молитве и медитације, коју Лејди Гага придржава зубима као да улази у уста, она гута, што треба да остави утисак на медијску публику да је посвећена религиозном обреду, тако да делује шокантно и треба да привуче медијску пажњу, док Лејди Гага покушава да достигне „божанско” према њеним личним поимањима.

Литература:

- [1] Bernais, E. (1928): *Propaganda*.
- [2] Dixon, N. F. (1971): *Subliminal Perception: The nature of a controversy*; London: McGraw-Hill.
- [3] Dixon, N. F. (1981): *Preconscious processing*; New York: John Wiley & Sons.
- [4] Десимировић, В. (1990): *Биолошке основе психијатрије*; Београд: Завод за уџбенике.
- [5] Десимировић, В. (1994): *Савремена медицинска психологија*; Београд: Наука.

- [6] Ehrenzweig, A. (1970): *The hidden order of art: A study in the psychology of artistic imagination*; London: Paladin.
- [7] Ehrenzweig, A. (1970): *The Psycho-Analysis of Artistic Vision and Hearing: An Introduction to a*
- [8] *Theory of Unconscious perception*.
- [9] Ђорђевић, М. М. (2005-2014): *Глобализација култура и медија*, У канцама патологије глобалистичког ума, Скрипта у развоју; Београд: Мегатренд универзитет.
- [10] Ђорђевић, М. М. (2009-2014): *Ху из ху ин глобализејшн?* Полиграфија патологије глобалистичког ума, Скрипта у развоју; Београд: Мегатренд универзитет.
- [11] Ђорђевић, М. М. (2008): *Дигиталне комуникације*, Комуникација посредством дигиталних медија; Београд: Мегатренд универзитет.
- [12] Ђорђевић, М. М. (2007): *Семантика аудио-визуелној*, Скрипта у електронској форми; Београд: Мегатренд универзитет.
- [13] Key. W. B. (1973): *Subliminal seduction: Ad media's manipulation of a not so innocent America*. New York. Signet.
- [14] Key. W. B. (1977): *Media sexploitation*. New York. Signet.
- [15] Key. W. B. (1986): *The clam-plate orgy and other subliminal techniques for manipulating your behavior*; New York: Signet.
- [16] Key. W. B. (1989): *The age of manipulation: The con in confidence, the sin in sincere*; New York: Henry Holt.
- [17] Key. W. B. (1992): *Subliminal ad-ventures in erotic art*; Boston: Branden.
- [18] Lipman, Walter (1922): *Public Opinion*.
- [19] National Public Radio. Retrieved 2010-02- *Freud's Nephew and the Origins of Public Relations*.
- [20] Radišić, Svetozar (2011): *Neokortikalni rat 4*; Beograd: Pan-Plast.
- [21] Sperry, R. W. (1980): *Mind-brain interaction: Mentalism, yes; dualism, no*. Neuroscience 5 (2): 195–206. doi:10.1016/0306-4522(80)90098-6. PMID 7374938. edit
- [22] The New York Times. March 10, 1995. Bernays Edward „Father of Public Relations” And Leader in Opinion Making, Dies at 103.

Professor Mihajlo Minja Djordjević, PhD
Faculty of Culture and Media
Megatrend University
Belgrade

**SEMIOTICS OF SUBLIMINAL AUDIOVISUAL
MEDIA MESSAGES AND GESTALT TECHNIQUES
OF THEIR MANIPULATION
(Subliminal audiovisual stimuli:
Gestalt techniques of their creation,
psychophysiology of possible unconscious
perception and effects on media users)**

Summary: *On the basis of this short study, which was done in terms of semiotics and Gestalt theory, namely the modeling techniques of subliminal media messages and their effect on potential subjects – media users, it is possible to perform a number of relevant conclusions that are of unusual importance to further explore of this phenomenon. Thus, the derived stratification of the two fundamental types of media messages: a) Supraliminal type message, which is normally perceived as a conscious message, and b) Subliminal type message, perceived unconsciously and that, after a certain period of time, taking the realm of the conscious. Then psychopathology of incriminating message was established, which in verbal terms usually include the words: sex, kill, drugs, kill all, a lunatic, a liar, and so on., as well as the psychopathology of authors of such messages, which can be summarized in two basic types: Type 1. Authors have expressed personalities of strong psychopathology, and type 2. Authors are paid to create subliminal messages to influence public opinion in marketing, political, religious and any other propaganda terms, as both types are often in the domain of the incriminating acts that require legal and other forms of sanctions.*

Key words: VISUAL, AURAL, COGNITION, CONSCIOUSNESS, GESTALT TECHNIQUES, NONVERBAL MENTAL SPHERE(NMS), NEURAL LINGUISTIC PROGRAMMING(NLP), PERCEPTION, PSYCHOPHYSIOLOGY, SENSORY DEPRIVATION, SEMIOTIC, SUBLIMINAL, SUPRALIMINAL, TACHISTOSCOPY, COGNITIVE PRAXIS (CP), UNCONSCIOUSNESS.

Доц. др Татјана Миливојевић*
Факултет за културу и медије
Мегатренд универзитета
Београд

КЉУЧНИ ФАКТОРИ ЛЕКОВИТЕ ИНТЕРПЕРСОНАЛНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ: ПСИХОТЕРАПЕУТСКИ МОДЕЛ

Сажетак: Упркос каткад крућним и нећомирљивим разликама између различитих психотерапеућских праваца, истраживања о ефикасноћти успећних психотерапеућа различитих провенијенција изнела су на видело присућтво извесноћ броја заједничких факћора. Показало се да сви факћори делотворностћ психотерапеућа припадају сфери односа. Хуманисћички или персоналистћички психолоћ Карл Роћерс их је сажео и подвео под три кључна факћора успостављања лековитоћ односа: конћруенција, емпаћија и безусловно позићиван сћав према клијенту. Позићиван сћав се ослања на хуманисћичко/персоналистћички постулат о унутрашњој усмеравајућој, самоакћуализујућој (енћелехијској) сили у сваком појединцу, и о човеку као бићу у постајању, чије је постајање оним што јесте омоћућено ићосћешенопозићивним, поддржавајућим поћледом. Мноћа истраживања су потврдила значај тих факћора и квалитетћ односа као нужан и незаобилазан услов успеха било које психотерапије. Овај процес се показао веома плодним и успећним и у друћим сферама рада и комуникације, онда када је циљ успостављање, изградња, нећовање и унапређење међуљудских односа, као основа добробитћ и здравља појединаца и друћа.

Кључне речи: ИНТЕРПЕРСОНАЛНА КОМУНИКАЦИЈА, ПСИХОТЕРАПИЈА, КЉУЧНИ ФАКТОРИ, ОДНОС, ДЕЛОТВОРНОСТ.

* Контакт: tmilivojevic@megatrend.edu.rs

Увод

У књизи *Терапија усмерена клијентом*, (Client oriented therapy, 1954). психолог и професор психологијена Универзитету у Охају, затим у Чикагу¹, Карл Р. Роџерс (Carl Ransom Rogers, 1902-1987) развија идеју водиљу целокупног свог рада и дела: појединац сам зна шта му је потребно. Паралелно са радом као професор на универзитету и као психотерапеут, Роџерс се интензивно бавио истраживањима, у настојању да, независно од различитих теорија, стекне што тачнији увид у то шта чини успешну психотерапеутску комуникацију, као основраста и процвата личности клијента. 1961, објављује књигу *Како постати личност* (*On becoming a person*) која има велики одјек и учвршћује Роџерсов међународни углед. Он напушта универзитет 1963. да би се у пуној мери посветио истраживању, нарочито интерперсоналних и интергрупних односа.

Роџерс је једна од великих фигура савремене психологије. Био је оригиналан психолог, који није следио утрте путеве и доминантне струје свог доба. Изрека коју цитира у својој аутобиографији: „Ко путује сам, брже путује”, открива став којем је остао привржен целог живота. Непрекидним ослањањем на сопствено искуство и на своја истраживања прокрчио је нове путање у области индивидуалне и групне психотерапије, вођења терапеутских разговора и у педагогији, увек са једним, суштинским циљем на уму: омогућити човеку да достигне свој пун развој.

Психотерапија је широка област која обухвата разнолике теоријске, методолошке и практичне приступе, у складу не само са теоријским правцем којем припада и у оквиру којег се школовао психотерапеут, већ и са његовим личним склопом и афинитетима. Терапијски плурализам не треба схватати као ману, већ, напротив, као виталност, флексибилност и врлину прилагођавања терапеутских процеса и интервенција мноштву различитих и јединствених личности, конкретних проблема, симптома, контекста. Сваки терапеут има свој главни референтни оквир, али је ефикаснији у свом послу кад црпи своју инспирацију из више терапијских приступа.²

Упркос, каткад и крупним, непомирљивим разликама између неких терапеутских праваца (нпр. бихејвиоризма и психоанализе), истраживања о ефикасности успешних психотерапеута различитих провенијенција показала су присуство заједничких фактора. Показало се да сви фактори делотворности најразличитијих психотерапеута и њихових теоријских референтних оквира, припадају сфери односа. Ирвин Јалом каже да „терапија не треба да буде вођена теоријом него односом.”³ На питање:

¹ У Чикагу установљује центар психолошког саветовања за студенте.

² Јалом, И. (2011), *Чари психотерапије*, Психополис Институт, Нови Сад, стр. 13.

³ Исто, стр. 15.

„Који је терапеутов најважнији инструмент?” он даје категоричан, како сам каже, непогрешив одговор: „Само терапеутово биће”.⁴ Према овом аутору, терапијски однос треба да буде заснован на ангажованости, отворености и равноправности.⁵

Хуманистички психолог, психотерапеут и педагог Карл Роџерс, поста-вио је себи питање, на самом почетку свог професионалног рада: „На који начин могу да делујем на неку особу, да је лечим, или да је мењам?” да би касније, то питање поставио другачије: „На који начин могу да успоставим однос који би та особа могла да искористи за сопствени развој?”⁶ Искуство и пракса су га навели да промени питање, јер му је постепено постајало све јасније да узнемиреној особи не може да помогне било којим интелектуалним поступком или вежбом. „Нема никакве користи од било ког приступа који се ослања на знање, вежбу или прихватање нечег што је *промишљено*... Неуспех свих таквих приступа који се ослањају на разум приморао ме је да схватим да се промена одиграва кроз оно што клијент доживљава у терапијском односу.”⁷ На основу тог увида, Роџерс је изнео једну општу претпоставку, која гласи: „Ако ми пође за руком да са неком особом успоставим одређени тип односа, она ће открити да је у стању да тај однос искористи за сопствени развој и тада ће заиста почети да се мења и да се развија.”⁸

Слично запажање, после Роџерса, износи и егзистенцијални психолог Ирвин Јалом, који каже да наша култура уопште, следствено и област психологије, превише вреднује рацио, тј. интелектуално разумевање и тумачење. С једне стране, истина је да људска бића имају урођену потребу за тражењем решења и испуњавањем гешталта: „упорно се држимо уверења да је објашњење, некакво објашњење, могуће. То нам ствари чини подношљивима, стварајући нам осећај контроле и вештине.”⁹ Али, склони смо онда да претерујемо у том „интелектуалном лову на благо.” Разговарајући са својим пацијентима, за време, убрзо или дуго после окончане терапије, упоређујући своја и њихова запажања и искуства терапије, Јалом је дошао до закључка који је и њега самог изненадио: да оно што је сматрао најзначајнијим моментима терапијских сеанси, бриљантни увиди, просветљујуће интерперетације и „аха” доживљаји, нису оставили значајан ути-сак на његове пацијенте, нити су остали у његовом памћењу. Сви редом су наглашавали, као лековит и унапређујући, његов однос према њима: њего-

⁴ Исто, стр. 56.

⁵ Исто, стр. 17.

⁶ Роџерс, К. (1985) *Како постати личност*, Нолит, Београд, стр. 34.

⁷ Исто.

⁸ Исто.

⁹ Јалом, И. (2011), стр. 169.

ву пажњу, бригу, ангажованост, укљученост, отвореност, стрпљење и сл. Јалом духовито описује тај неспоразум: „Пацијенти уживају у пажњи која се поклања најситнијим детаљима њихових живота, а терапеут је у трансу услед процеса решавања животне загонетке. Лепота је у томе што то пацијента и терапеута држи чврсто повезанима док се стварни фактор промене – терапијски однос – развија.”¹⁰ Супротно класичном уверењу да промена следи увид. Јалом каже да „увид следи промену”¹¹ Однос је, дакле, исцељувачки. То је и логично ако знамо да највише оболевамо од болесних односа.

Верујемо да је богато терапеутово искуство незаменљив извор знања о психотерапији. Међутим, живимо у времену кад нам тај извор спознаје није довољан и када су нам потребна емпиријска истраживања која би извела лично искуство из субјективног и/или интересубјективног простора, то јест која би потврдила (или оповргла) аспекте тог искуства њиховим проверавањем, мерењем, уопштавањем и објективизовањем. Истраживања су ту да „овере“ лично искуство печатом научности, да дају друштвени легитимитет интуитивним, имагинативним, херменеутичним, осећајним и другим, не строго рационалним и општепроверљивим обрасцима знања и комуницирања. Срећом, постоје многа истраживања која поткрепљују значајне и дубоке искуствене увиде хуманистичких психолога, а ми ћемо, у оквиру овог рада, нешто рећи о Роџерсовим истраживањима.

1. Роџерсова истраживања

Роџерс је своју општу хипотезу: да је човеку органски урођена тенденција ка расту и развоју у складу са природом сопственог бића, и да је терапеутов задатак у томе да помогне и поспеши тај раст, подвргао озбиљним, дуготрајним и брижљиво конципираним истраживањима. Теоријско промишљање и истраживање психотерапије је заузимало средишње место првих тридесет пет година Роџерсове каријере. Заједно са двојицом сарадника, добио је 1956. награду Америчког психолошког удружења (American Psychological Association) као признање за првораздни научни допринос.

Како је све почело? Роџерс и један његов студент су сами осмислили техничку опрему за снимање терапеутских сеанси. Снимали су и потом транскрибовали стотину разговора, а 1942. објавили у целости „Случај Херберта Рајана”¹². То је омогућило професионалним психотерапеути-

¹⁰ Исто, стр.169.

¹¹ Исто, стр. 170.

¹² Roger, C.(1942) *Counseling and Psychotherapy: Newer Concepts in Practice*, Houghton Mifflin Company, Boston.

ма да се упознају са новим приступом и методом који обезбеђују напредак и успешност психотерапије. Роџерс и његов сарадник су наставили да снимају сеансе, са модернијом и напреднијом технологијом, а транскрипти су подстицали све систематичнија истраживања, проучавање сваке интеракције, посматрање њених ефеката, итд. То се показало веома корисним за образовање и обуку будућих психотерапеута.¹³

Анализа снимака и транскрипата је бацила ново светло и омогућила другачије разумевање кључних психоаналитичких појмова „отпора“¹⁴ (resistance) и „увида“ (insight). Што се тиче отпора, феномена који се превише често импутирао пацијенту, Роџерс и његове колеге су дошли до закључка да је терапеут у целости одговоран за отпор пацијента, тј. да је он резултат неспретног или превише наметљивог испитивања или прерађене интерпретације од стране терапеута. У клијентом усмереном приступу, када он манифестује отпор, то значи да терапеут није умео да слуша довољно пажљиво и истанчано оно што му је клијент говорио, или оно што је остало недоречено, скривено, маскирано његовим речима. Кад је у питању увид, каоједан вид саморазумевања клијента, снимци су такође омогућили да се јасно уочи, од једне до друге сеанце, напредовање у саморазумевању, и позитивна еволуција особе: како се, захваљујући чему, њена самоперцепција, представа о себи мења набоље, тј. како постаје аутентичнија и луциднија, како се ослобађа искривљења и несклада са унутрашњим ја. О уоченим и потврђеним факторима у односу терапеут – клијент, који су заслужни за тај позитивни развој, говорићемо касније, кад будемо анализирали кључне димензије тог односа.

Роџерс је, дакле, дао велики допринос развоју истраживања, нарочито у односу на ефикасност терапија и улогу ставтерапеута, као и по питањуконцепције људског бића. Такође је предано радио на развоју различитих алатки за евалуацију терапијског процеса. Током истраживања, Роџерс је, наравно, настојао да открије да ли су одрживе и да ли се могу потврдити његове почетне хипотезе. У том циљу је, крајем 40-их година почео темељније да се интересује за радове својих савременика, не би ли и у њима пронашао потврде, или оповргавања, својих претпоставки. Закључио је, тако, да су потврђени његових шест нужних и довољних услова за позитивни развој личности, које ћемо мало касније представити. Међу примарним условима, према Роџерсу, а што је данас постало неупитно у психотерапијској теорији и пракси, јесу емпатијска комуникација и значај безусловно позитивног погледа терапеута на клијента,

¹³ Thorne B.(1994), *Comprendre Carl Rogers*, Editions Privat, Toulouse.

¹⁴ Отпор у психоанализи означава психичку силу или механизам одбране који пацијент активира да не би приступио сопственој подсвести, односно отпор пропозицијама и тумачењима психоаналитичара.

али само онда кад га клијент тако перципира и доживљава.¹⁵ Роџерс се служио истим истраживачким поступком и када се радило о осталим карактеристикама терапеутског односа, налазећи потврде код различитих аутора, припадника различитих теоријских школа.

Клијентом усмерен приступ се потом пренео изван психотерапије и развио и у другим доменима, а хуманистички покрет у психологији је нашао чврст темељ и ослонац у Роџерсовим истраживањима и делима. Успех хуманистичких психотерапија се мери и бројем нових појмова које су увеле, а који су други правци и, струка уопште, преузели од њих. Неке од тих идеја проналазимо у многим другим приступима, као што су нпр. (80-их година) релациона психоанализа, когнитивно-бихејвиорална психотерапија, а временски ближе нама позитивна психологија, и др. Они су преузели хуманистичке постулате, и прихватили важност емоција и односа, што је било интегрисано као фундаментална ставка у хуманистичким терапијама, а од тада је потврђено и у различито оријентисаним психолошким правцима.

Акуелне студије потврђују оно што је Роџерс истицао током више деценија, упркос неразумевању, критикама, па и подсмеху: важност емпатије и терапеутског односа. Тако Норкрос (Norcross, 2002), Ламбер и Огл (Lambert, Ogles, 2004) тврде да су најефикаснији психотерапеути они који успеју да остваре дубок и квалитетан однос са својим клијентима. Куперова мета-анализа (Cooper, 2004) износи доказе у прилог одлучујућем значају фактора који чине однос, за успех било које терапије. Вемполд (Wampold, 2001) истиче да се 8% варијабилатерапеутске промене може објаснити коришћењем специфичних техника, а 92%, факторима заједничким свим психотерапијама, а то су фактори односа.¹⁶

2. Фактори заједнички свим психотерапијама

Дакле, шта је то што чини лековити и унапређујући однос према Карл Роџерсу, као и према следбеницима хуманистичке, персоналистичке и егзистенцијалне школе? Роџерс је сажео кључне елементе терапеутског односа у три речи: конгруенција, емпатија и уважавање клијента (позитивни став). С обзиром да однос није ентитет, већ процес који се одвија између два или више ентитета (у овом случају, особа), уједно утичући на њих, мењајући их и подстичући њихово самоостварење, морамо поћи од неких постулата о људској природи, да бисмо утврдили шта је квалитетан, негујући, исцељујући однос.

¹⁵ Rogers, C.R. (2001) *L'approche centrée sur la personne* – Anthologie de textes présenté par Howard Kirschenbaum et Valérie Land Henderson, Randin, Lausanne.

¹⁶ Аутори и истраживања наведени у Thorne, B. (1994).

Карл Роџерс је, као што смо већ рекли, оснивач клијентом усмереног приступа у психологији. Роџерс је веровао да свако људско биће зна, дубоко у себи или може да открије шта је добро за њега. Штавише, нико то не може знати уместо и боље од њега. Роџерс следи Аристотелово учење о ентелехији (*оден* – у, и *шелос* – сврха, финалитет), које каже да у свим живим организмима постоји тенденција ка актуализацији, тј. ка остварењу сопствених, свом бићу својствених могућности. То је активни принцип који оно што је могуће реализује, затим усавршава и, најзад, од тога прави циљ свог живота. Та урођена тенденција представља један од темеља клијентом усмереног приступа, и описује се као конструктивна сила, која постоји у свакоме, али је често запретена и блокирана разним неповољним, спољашњим и унутрашњим, утицајима. Слично каже и Аристотел, у спису *О небу*: „У исто време покретачем може бити не само оно што је изворно привело ствар у кретање, већ јој је и уклонило извесну препреку, или оно од чега би се ова одбила.”¹⁷ Хуманистички психолози често, у том истом духу, понављају да психотерапеутскамо отклањају препреке самоисцељујућим и самоактуализујућим силама пацијента.

Клијентом усмерен приступ полази од фундаменталног поверења у људску природу и у ту силу која јој је органски иманентна. Хуманистички терапеути су уверени, да су појединци и групе способни да дефинишу сопствене циљеве и да одлуче о путевима њихове реализације. Ова тачка је посебно занимљива у контексту детињства и одрастања, као и у професионалном и друштвеном окружењу у којима преовлађујући системи манифестују константну потребу за контролом, вођством и надзором. Наравно, такви системи се заснивају на, имплицитном или експлицитном, несвесном или свесном, постулату о „лошој” примордијалној природи човека, коју треба активно преобликовати, каналисати и усмеравати. Педесетих година прошлог века доминирали су психоанализа и бихејвиоризам који су, сваки на свој начин, постулирали примарни негативитет човекове природе. Роџерс се јасно демаркирао од тих праваца, и од духа времена, одлучно хуманистичким, позитивним и благонаклоним приступом.

У складу са својим основним теоријским поставкама о људској природи, Роџерс је установио, а потом, као што смо раније видели, својим и туђим истраживањима потврдио, да су *нужни и довољни* услови терапеутске промене личности следећих шест:

1. Постојање психолошког односа између две особе.
2. Постојање, код прве, (назване „клијент”, а не пацијент, управо због веровања у на чело унутрашњег, сврховитог и самоисцељујућег

¹⁷ Aristotle, *On the Heavens*, <http://classics.mit.edu/Aristotle/heavens.4.iv.html>, приступљено 30.03.2014.

- активитета) неког унутрашњег несклада, рањивости или анксиозности. Стање клијента обележено је присуством несклада између стварног доживљаја организма и начина на који субјекат себи представља себе самог унутар тог доживљаја.
3. Постојање, код друге особе, назване „терапеут” унутрашње усклађености – конгруенције, то јест истинског релационог интегритета, или релационе аутентичности терапеута. Конгруенција је склад између онога што јесмо, што говоримо и што радимо. Другим речима, ради се о одсуству противречности између вербалне и невербалне комуникације, која је крупан узрок дискомуникација и неуспеха у изградњи односа.
 4. Постојање, код терапеута, става уважавања клијента, као безусловно позитивног погледа на њега, у супротности са евалуативним или просуђујућим ставом који инхибира његове позитивне потенцијале и могућности.
 5. Постојање, код терапеута, емпатијског разумевања референтног система својственог клијенту као и воља да се то разумевање подели с њим и подвргне провери. То означава вољу да се уђе у интимни универзум клијента као да се ради о властитом, али не губећи никада из вида ово „као да”, што је суштински елемент терапије.
 6. Клијентово опажање, макар и у знацима, да код терапеута постоји емпатијско разумевање и безусловно позитиван став према њему.¹⁸

Са стране терапеута, одговорног не за „усређивање” или „спасавање” клијента, (јер би то био израз неповерења у личност клијента и његове моћи, или терапеутовог синдрома магијске свемоћи, односно воље за моћ) већ за успостављање квалитетног односа и олакшавајуће климе за рад на себи самог клијента, кључни елементи терапеутског односа, су, понављамо: конгруенција, емпатија и уважавање (позитивни, благонаклони став према клијенту). За конгруенцију, Роџерс каже: „Установио сам да је терапеутски однос утолико делотворнији уколико сам ја, као терапеут, самосвојнији. То значи да би требало да будем што свеснији својих осећања, а не да изражавам један став, док на дубљем, или несвесном нивоу, заузимавам други. Бити самосвојан укључује такође и спремност да својим речима и понашањем изразим различита осећања које у мени постоје, да будем оно што јесам. Једина на тај начин однос постаје *стваран*, а то је, будући први услов за успостављање успешног односа, од изузетног значаја. Тек пошто ја прихватим оно што стварно постоји у мени и друга особа може да успе у потрази за оним што стварно постоји у њој. Закључио сам да је то тако чак и када нисам задовољан ставовима које осећам у себи или када ми се, бар на први поглед,

¹⁸ Rogers, C. R. (1970), *La relation d'aide et la psychothérapie*, ESF, Paris

чини да они не воде стварању доброг односа. Изгледа да је изузетно значајно бити самосвојан, *прави*.”¹⁹

Друга кључна димензија односа терапеут/клијент је емпатија. Роџерс је себи поставио питања: „Могу ли да допустим себи да у потпуности уђем у свет осећања и значења друге особе, и да их сагледам на начин на који их она види? Могу ли да продрем у њен приватни свет у тој мери да изгубим сваку жељу да о њој судим и да је процењујем? Да ли сам у стању да у тај свет уђем на довољно осетљив начин, тако да у њему могу слободно да се крећем, не газећи по значењима која су тој особи тако драгоцене?”²⁰ Такво одређење емпатије може да збуни, па и да изазове стрепњу: да ли губим себе кад улазим у свет другог? Како му могу помоћи, ако изгубим своје место? Неће ли ме он или она, уместо тога, повући у свој свет?

Да бисмо одговорили на наведена питања и стрепње, потребно је да тачније прецизирамо шта значи емпатија. У најкраћем, емпатија је способност да се разумеју туђа осећања. Емпатија помаже да се боље разумеју други, и њима помаже да се боље осећају. Емпатија треба разликовати од симпатије, као интернализовања туђег стања. „На пример, у форензичкој психијатрији, психијатар не мора да има симпатије према криминалцу којег испитује, али му је зато неопходна емпатија да би уживљавањем схватио шта је субјект осећао у време извршења кривичног дела. Исто тако, да би бранио свог клијента адвокат треба да има емпатију, чак и када не гаји никакве симпатије према њему. Емпатију, као са-осећање, треба разликовати и од у-осећања у којем субјект реагује на исти начин као и онај чије емоције осећа: без дистанце. У емпатији постоји истовремено уживљавање, поистовећење инеопходна дистанца од емоција, очување свести о себи, као различитом од оног другог. Ово је важна способност за писце, редитеље, глумце, лекаре, психотерапеуте, наставнике, антропологе итд.”²¹ Снага емпатије, њена негујућа, помажућа моћ није, дакле, у поистовећењу са другим, у смислу интернализовања његовог проблема, већ у разумевању његове позиције, његовог становишта, и у деловању да се побољша његово стање. „Емпатичко слушање служи као награда или охрабрење говорнику. Оно преноси вашу бригу и прихватање и потврђује говорников осећај да је вредан.”²²

Трећа тачка је вероватно најнеобичнија, у смислу да је многим неприхватљива, зато што је, из нашег уобичајеног, свакодневнг референтног оквира, погрешно разумемо. Ради се о безусловно позитивном

¹⁹ Роџерс, К. (1985), стр. 35

²⁰ Роџерс, К. (1985), стр. 50

²¹ Миливојевић, Т. (2011), *Психологија стваралаштва*, Мегатренд универзитет, Београд, стр. 184-185.

²² Табс, С. (2013), *Комуникација – принципи и контексти*, Клио, Београд, стр. 222.

ставу према другој особи. Роџерс је и сам поставио себи питање: „Могу ли другу особу да прихватим у сваком погледу, да прихватим сва многобројна лица која ми приказује?... Могу ли да је прихватим такву каква јесте?... Или могу да је прихватим само условно, да прихватим само неке стране њених осећања, док ћу друге осудити, било прећутно, било отворено?”²³ Роџерс, поново, у свом искуству тражи одговор на то питање, у складу са својим мотом да „чињенице не лажу”. Он каже да му је његово искуство недвосмислено показало да када је његов став према другој особи уздржан, она није у стању да мења или развија управо оне стране своје личности које он не прихвата у потпуности.²⁴ Наилазимо овде на парадокс да особи помажемо, олакшавамо јој да мења оне особине и менталне, емоционалне и понашајне обрасце који су дисфункционални, само када их прво разумемо и прихватимо, односно кад имамо и изражавамо став „априорне позитивне сумње”²⁵ у односу на целу њену личност. Позитивна представа значи да се, као у феноменолошком приступу, „ставе у заграде” вредносне процене и судови, да би се особа прихватила онаквом каква јесте, јер је то једини начин да она покрене своје самоисцељујуће и самооснажујуће моћи и процесе. Вредносно процењивање човек често доживљава као претњу. „Жеља да избегнем да клијент доживи моје понашање чак и као тако незнатну претњу, каже Роџерс, није последица моје преостеливост на њега. Она је једноставно произашла из мог уверења, заснованог на искуству, да ће клијент, тек пошто га ослободим спољашње претње почети да доживљава и да се бави унутрашњим осећањима и конфликтима, које опажа као унутрашњу претњу.”²⁶ Занимљива је Роџерсова тврдња да се то односи и на позивитне процене, које, гледано на дуже стаје, не доприносе развоју личности, односно подједнако је угрожавају као и негативне „јер ако неком саопштите да је добар, то на посредан начин значи да имате право да му кажете и да је лош.”²⁷ Када је терапеутов став лишен вредносног суђења, то помаже клијенту да дође до тачке када схвата да је средиште процене и одговорности у њему самом.

Због тога је формулација „позитиван став” према клијенту можда незгодна, јер асоцира на вредносну процену и наводи на погрешан закључак да терапеут позитивно процењује и поткрепљује свако клијентово понашање, да га посматра кроз „ружичасте наочари” апсолутног оптимизма. Неутралност, такође, није погодан термин јер хуманистички терапе-

²³ Роџерс, К. (1985), стр. 51

²⁴ Исто.

²⁵ Ristat, X. „La congruence: une définition de l'authenticité” <http://www.cygification.com/definition-congruence/>, постављено 25.07.2013.

²⁶ Роџерс, К. (1985), стр. 51.

²⁷ Роџерс, К. (1985), стр. 51

ути заговарају активну ангажованост, укљученост, отвореност, срдачност и топлину као одлике негујућег, лековитог односа. Емпатичко разумевање и прихватање Атос и Габаро (Athos, Gabarro) супротстављају мањку бриге, дистанцираној објективности или претераној идентификацији.²⁸ Карл Роџерс јесте, додуше, на почетку своје терапеутске каријере заговарао недирективан став, упућујући терапеуте да минимално усмеравају и често ограничавајући интервенције на понављање пацијентове последње реченице (реформулисање). „Како је Карл Роџерс сазревао као терапеут, ускоро је у потпуности напустио овај неангажовани став са техником интервјуа 'последња реплика' у корист много хуманистичкијег интерактивног стила. Без обзира на то, ипак су га до краја живота прогониле шале, пародије и погрешно схватање недирективног приступа”²⁹ Такође, не би било адекватно подвести холистички позитиван став под емпатичан, јер можемо имати емпатију према неким осећањима и стањима друге особе, а не и према неким другим. Можда би најпогоднија реч била поверење. Овде поверење не значи дечију, наивнуверу, већ *методско поверење* продуктивне, самоисцељујуће и развојне силе у човеку, што значајно и активира те силе. Роџерс, у том смеру, поставља себи последње питање: „Могу ли другог човека да видим као особу у процесу настајања, или ћу бити и остати везан његовом и својом прошлошћу?”³⁰ Под својом прошлошћу, Роџерс подразумева очекивања, судове, веровања, настала његовим искуством, која, као пројекције, могу да поставе екран између њега и клијента, да га спрече да има невин, неоптерећен поглед на клијента, и тако сузе његове могућности. А поглед, перцепција и представа о некоме имају моћ да коче или доприносе самоперцепцији и самостварању другог. Човек тежи да се понаша на начин који подржава претпоставке које о њему имају значајни други (терапеут постаје значајан други), у складу са начелом самоиспуњујућег пророчанства.

3. Неспоразуми око појма „слушање”

Да бисмо били емпатични, тј. да бисмо разумели другу особу, овде и сада, у њеној јединствености, њеним могућностима и постајању, морамо развити способност слушања. Слушање другог, у свакој врсти помажуће и негујуће интерперсоналне комуникације (социјални радник, лекар, медицинска сестра, наставник, професор, родитељ, итд.) увек садржи нешто мистериозно. Изгледа лако, али није. Изгледа пасивно, али је вео-

²⁸ Athos, A.G. and Gabarro, J.J. *Interpersonal behavior: communication and understanding in relationships*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1978, цит. у Табс, С. (2013), стр. 224.

²⁹ Јалом, И. (2011), стр. 87.

³⁰ Роџерс, К. (1985), стр. 52.

ма активно. Стјуарт Табс га назива „аеробик слушањем”, јер је то тежак посао, а ипак даје енергију.³¹ Право слушање нам измиче кад покушавамо да га практикујемо, а може се појавити онда кад га не очекујемо. Није техника која се може научити и применити, а ипак се може увежбати. У сржи је великог броја професија у здравственом и социјалном сектору, а ипак сетешко може дефинисати и мерити.

Слушати, по дефиницији, подразумева неки шум, звучни извор, који, имамо природну тежњу да покушамо да идентификујемо. Желимо да откријемо који је то звук који допире до нас, шта представља. Слушати другог, у контексту интерперсоналне комуникације, следи то начело. Не ради се само о томе да слушамо, физичким чулом, изговорене речи, већ да идентификујемо – кажемо да „разумемо” – оно што је речено, његово значење или значења. На том месту почињу тешкоће, јер је онај ко је изговорио неке речи, самим тим, одредио њихов смисао. Слушање подразумева да се ступи у додир са тим својеврсним светом значења другог човека.

У суочењу са огромном непознаницом коју представља друго људско биће, наш први рефлекс јесте да се „закачимо” за оно што поседујемо, што нам је познато и блиско, а то су сопствена знања и референтни оквири. То је природно и разумљиво, али поставља и замку. Можемо постати комуникативно веома вешти, примерени, целисходни, умесни, можемо тачно да идентификујемо општа језичка значења, али се на тај начин удаљавамо од онога чему мислимо да се приближавамо: другој особи и њеној јединственој унутрашњој стварности.

Ова констатација звучи банално, готово као опште место, али се стално изнова и с лакоћом потврђује. Многи припадници тзв. негујућих професија, уверени су да примењују умеће слушања, и да на основу тога долазе до релевантних запажања и тумачења којима могу да идентификују проблеме и дефинишу своје саговорнике. Међутим, када, да би проверили ваљаност својих утисака, ти исти професионалци преслушају снимке разговора, у оквиру континуиране обуке или супервизије, веома често уоче да нису чули оног другог, да нису били у *модусу слушања* већ да су изградили себи *представу, идеју* о саговорнику – представу која је усмеравала целокупно њихово учешће током интеракције, а која, показује се, не одговара реалности саговорника. Тако је могуће направити читаву менталну конструкцију, бити, у доброј вољи и са најбољим намерама, убеђени да смо одговорили на реалне потребе другог, на његово искуство и доживљаје, док смо уствари „промашили поенту” и прошли поред онога што је он заиста изразио, или покушавао да изрази. Преслушавајући, понекад и више пута снимке, тај увид постаје толико очигледан да је многим готово неподношљив.

³¹ Табс, С. (2013), стр. 230.

Како је такав раскорак могућ, када су намера и циљ били јасни? Можда се то догађа зато што је слушање погрешно дефинисано и постављено. Многи професионалци у домену помоћи и неге вредно су учили и уверени су да су развили способност да „декодирају” другог, да га тумаче, што је, иначе, управо оно што се од њих очекује. Они, а нарочито почетници у тим пословима, осећају и притисак да оправдају своју улогу, да докажу своју компетентност, а и сами клијенти саучествују у томе, експлицитно или прећутно, свесно или несвесно, емитујући иста очекивања. Интервенција професионалца ће тада, логично, ићи у правцу задовољења захтева и очекивања за која се верује да су иманентни професионалности и стручности, као и расподела улога. Због тога они примењују облик слушања који, вођен представом или тумачењем личности, исту, у ствари, искључује. У тој врсти „слушања”, пажња је усмерена на *шумацење* другог, уместо *на њега самог*.³² Другим речима, професионалац је у том тренутку превише обузет сопственим трагањем за правилним разумевањем да би био истински отворен и диспонибилан за слушање друге особе. Усредсређен је на себе самог, на свој, свакако частан и похвалан труд, али му због тога остаје премало расположивог менталног простора за рецепцију другог, дакле мало шанси да га може чути. Дешава се нешто супротно емпатичком слушању: уместо да се стави у унутрашњи референтни оквир друге особе, слуша се и одговара из сопственог референтног оквира.³³

Из те ненамерне грешке, можемо да изведемо први и фундаментални захтев слушања: оно захтева, пре свега, ослобођену пажњу, пријемчивост, диспонибилитет да се допусти да нешто дође к нама. Слушање је рецептивно, а не емитивно. Као што у материјалном, физичком свету треба да створимо тишину како бисмо јасно чули околне звукове, исто тако треба утишати своје мисли ако хоћемо да слушамо другог тако да га и *чујемо*. Али та унутрашња, ментална тишина се не може успоставити када грозничаво тражимо како да интерпретирамо и објаснимо оно што нам се казује, јер смо у том случају у емитивном ставу: правимо, сами, превише „буке” у својој глави да бисмо могли да чујемо спољне звукове. Они постоје, пролазе али их ми не „хватамо”. Нисмо се довољно утишали да бисмо били у стању слушања. Особа говори, доводи нам свој јединствени свет, али обузети својим светом, ми то не примећујемо. Чућемо њене речи, разумећемо шта значе, али нећемо разумети и особу и оно што нам она стварно казује, или настоји да нам о себи открије кроз те речи. Нећемо бити у додиру са том, уникатном особом. Не успоставља се оно кључно: однос.

³² Blanchet, A. et al. (1985), *L'entretien dans les sciences sociales*, Dunod, Paris.

³³ Табс, С. (2013), стр. 224.

Такве ситуације, у којима одсуствује слушање, многобројније су и чешће него што мислимо. Разговор скреће, а да, у највећем броју случајева, његови учесници то ни не примећују, ка конвенционалној ситуацији типа питања-одговори, где ће професионалац настојати да напредује у свом испитивању, док ће саговорник учтиво одговарати на питања – зато што се ради о стручњаку, ономе који „зна” и чија су питања, стога, релевантна. Али ће се управо тиме промаштити најрелевантнији елементи, они који су најстварнији за особу.

Такав поступак, наравно, није проблематичан ако је интеракција јасно дефинисана као ситуација у којој професионалац треба да прикупи информације о клијенту. На пример, када лекар треба да узме анамнезу, да добије што прецизније информације о здравственој прошлости клијента, или када социјални радник треба да добије што више података о финансијској ситуацији корисника да би донео одлуку да ли му треба или не треба одобрити социјалну помоћ, и у којем износу; или кад се нутрициониста распитује о нечијим прехранбеним навикама, итд. То јесаветодавна, консултативна ситуација. Однос се не заснива на дубинском слушању нити га захтева. Међутим, чим је у питању однос подршке особи, интервенишу, као фундаменталне датости, колико квалитет интерперсоналног односа толико и квалитет слушања.

Што је више однос усмерен ка томе да буде подстицај и подршка особи на њеном путу ка аутономији и психосоцијалној зрелости, више ће захтевати слушање. Потребно је, међутим, истаћи да слушање није крајњи циљ, иако само по себи може да произведе резултат, што се у многим случајевима и догађа. Слушање је средство, које омогућава клијенту да осети да је вредан и достојан пажње, да је саслушан. То је онда прави почетак односа, тренутак у којем професионалац постаје за оног другог значајан партнер. Емпатички „стил слушања чини се најважнијим у смислу ојачавања или побољшања позитивних интерперсоналних односа”.³⁴ Језичка ограничења нас приморавају да употребимо термин „средство“, иако би било боље рећи „начин”, али из свега што смо претходно рекли, јасно је да емпатичко, као активно-рецептивно слушање усмерено на саговорника не може да се схвати као пуко средство, алатка, инструмент, већ је фундаментални унутрашњи став, димензија односа који се не може инструментализовати.³⁵

Наизглед тако једноставна ствар, да вас неко заиста чује, има велику моћ. Онај ко осећа да је саслушан, осећа да постоји, да је његово постојање, његово биће узето у обзир, уважено. „Слушање је опчињавајућа и чудна ствар, креативна сила. (Они) који нас слушају јесу они према којима се кре-

³⁴ Табс, С. (2013), стр. 222.

³⁵ Rogers, C. R. (2001), *L'approche centrée sur la personne*, Lausanne, Randin.

ћемо. Кад нас слушају, то нас ствара, чини да се отворимо и проширимо.”³⁶ Супротно томе, не бити слушан, не осетити се признатим и уваженим, води или потчињавању другоме, ако је тај други доминантнија личност или има положај моћи, те последично обесхрабрењу, резигнацији, синдрому стечене немоћи; или, ако постоје могућности и прилике за то, пружању отпора расположивим средствима. То је људска реалност којој смо често сведоци и коју смо сви, у мањем или већем степену интензитета и учесталости, искусили. Али кад смо и сами у ситуацији да нам неко у интеракцији, у односу, пружа, пасиван или чак и агресиван отпор, не питамо се да ли смо га ми на неки начин изазвали, тиме што смо били превише емитивни, директивни, односно недовољно рецептивни и отворени: одмах ту особу проглашавамо одговорном (тврдоглавом, неуротичном и сл.).

Нема, дакле, ничег самоочигледног ни лаког у слушању друге особе, чак ни када изгледа да се то, на махове, одвија једноставно и природно. Слушати тражи чудну мешавину у којој треба умети и моћи довољно изаћи из себе, децентрирати се, поставити се, на неки начин, код другог, истовремено остајући, прибрано и непоколебљиво, присутан, овде и сада, не пројектујући вољу за резултатом, у стању будне, а ненапете пажње. У том смислу је то посебан став, нарочито за оне који га професионално користе. А када и постоје сви облици и слојеви слушања, остаје једна чињеница: слушана особа опажа, на свесном или несвесном плану, да је слушана или то не опажа, што осим у изузетним случајевима (психоза или тешких поремећаја личности) значи да и није слушана. Критеријум слушања је да ли смо другог чули или нисмо. У том смислу се слушање не импровизује, не произлази из пуке интенције. Осим намере, потребно је испунити и друге услове, а томе постоје и озбиљне препреке.³⁷

Препреке примени активног слушања су разноврсне. Једна је непридавање пуног значаја и вредности слушању. Оно се схвата као парцијална вредност, која може бити корисна али која, сама по себи, без учешћа других фактора, не доноси резултате. Такво схватање води омаловажавању или потцењивању слушања као радне алатке и фокусирању на друге поступке, који, међутим, не могу бити продуктивни, а често су и контрапродуктивни када изостане реализовање пуног потенцијала слушања. Из недовољног вредновања и непознавања моћи слушања, следи и недовољна мотивација да се слуша. Друга, можда снажнија и чешћа препрека, у томе је што, да би се било у модусу слушања, треба оставити по страни жељу или очекивање да се некоме помогне. Кад смо обузети том жељом, односно када смо фокусирани на пројективани резултат уместо на актуелни процес, усваја-

³⁶ Цитат психијатра Карла Менингера, у Табс, С. (2013), стр. 221.

³⁷ Schmid, P. F.(1998) „Nouvelles perspectives pour l'Approche centrée sur la personne“, *Brennpunkt*, Numéro spécial, pp. 103-112.

мо активан и волунтаристички став, који не може да постоји једновременно са отвореношћу, рецептивношћу и диспонибилитетом које слушање захтева. Та два стања могу да се смењују, али не могу да постоје једновременно, у истом тренутку. Другачији ефекат ћемо имати на саговорника када смо у једном или у другом од та два стања. Када смо активни, поручујемо да ми управљамо интерперсоналним простором и контролишемо процес, да као стручњаци, пре свега обављамо свој посао и вршимо функцију која нам припада. Ми смо ти који држе конце у рукама и који одређују курс и исход разговора. Када смо у стању слушања, поручујемо саговорнику да има слободу да се креће на свој начин у релационом простору, да може да га присвоји себи – или макар да присвоји један његов део, јер ипак и ми постојимо и остајемо присутни у њему. Разлика је фундаментална и може да доведе до неочекиваних, па и спектакуларних резултата.³⁸

Међутим, имамо сасвим другачије навике и у професионалном и у приватном домену: простор дат слушању је, најблаже речено, недовољан. Видели смо да су професионалци неге под утицајем веровања, које је често и исход очекивања која су им наметнута, да су дужни да *знају* и да буду способни да *разумеју* и *шумаче* другог, на интелектуалном плану. Значајна количина времена и енергије је уложена у труд да се одговори на те унутрашње и спољне захтеве, што објашњава умор и његову последицу, сагоревање (burn-out), који вребају професионалце за помоћ и негу. Императив да се зна, подмукло удаљава од ресурса који представља слушање, и тиме од способности да се позове на „знање” другог, који *јесте* онај којег се то највише тиче и који о себи поседује најпотпуније, иако још неосвешћено, знање.

Постоји у томе јоше једна тешкоћа, и то не мала. Оставити простора том јединственом, својеврсном свету друге особе да се изрази, бити рецептиван, расположив за слушање и посматрање како она тражи и исцртава сопствене путање, како проналази сопствене начине, како открива сопствене препреке, значи прихватити да се уђе у свет који није властит, у непознату територију на коју нисмо навикли, која није наш дом, за који немамо кључеве. „Разумевање садржи ризик. Ако дозволим себи да разумем другу особу, могло би да се деси да ме то разумевање промени. А плашимо се промене.”³⁹

Слушање, насупрот обичном разговору или саветовању захтева да допустимо да нас други води. Слушањем се не управља, оно се практикује. Слушање је оно које нас води, али не треба ни да се(бе) изгубимо. Зато је потребно будно присуство и пажња, јер ако умемо да му сепре-

³⁸ *L'observatoire, revue d'action sociale & médico-sociale*, n°50, 2006, pp. 29-32.

³⁹ Randin, J.-M., (2008) „Qu'est-ce que l'écoute?“, *Approche Centrée sur la Personne. Pratique et recherche*, n° 7, pp. 71-78.

пустимо, слушање нас неће одвести било где. Ако умемо, зато што смо вољни и расположиви за то, да допустимо себи да уђемо у непознати свет другог, открићемо да он садржи своју унутрашњу кохерентност, међуоднос различитих компоненти. Слушање је мање ствар тражења да разумемо зашто и како се те компоненте држе заједно, већ да констатујемо, посматрамо шта и како *јесће*.⁴⁰

Слушање је посматрање ствари онаквим какве јесу. Оно води мало већем разоткривању стварности, прецизније речено једне стварности, још тачније, једног фрагмента једне реалности, једног света, оног једног јединственог људског бића. Што више прихватамо своје незнање о том свету, то ћемо имати више шанси да га мало више откријемо, јер нема горег посматрача од оног који верује да већ зна.

Последња разлика између информативног и терапеутског разговора у којој су садржане све остале, у томе је што можемо да припремимо информативни разговор или консултацију. Упознати смо са његовим општим контурама и садржајем, унапред знамо од чега ће се састојати. Располажемо питањима која треба да поставимо и која ће нам омогућити да прикупимо информације које су нам потребне. Међутим, не можемо на тај начин да припремимо моменат слушања, и не знамо унапред садржај који ће нам се открити. Једино што можемо да урадимо јесте да себе припремимо за слушање и дочек непредвидљивог. Да бисмо били слушаоци, морамо да испуњимо неколико услова. Пре него што успемо да подстакнемо разоткривање другог, потребно је да се ослободимо многих наноса у нама самима. Да бисмо ослободили простор у себи и постали расположиви и пријемчиви за слушање, морамо да идентификујемо своје стрепње, страхове, напетост, прејаку жељу да успемо, да постигнемо резултат, а онда и пронаћи начине како да се тога ослободимо, барем у мери која је довољна да не закрче готово цео терен, на штету унутрашњег диспонибилитета. Слушање је много више људска него техничка способност. Питања која се постављају за време неког интервјуа дата су у припремљеном упитнику, али слушање никада не преегзистира себи. Оно се налази у особи која га практикује, у њеној способности. Та особа даје квалитет слушању. Слушање није спољна алатка, која се може набавити и употребити, већ способност која се развија као својство личности.⁴¹ Слушалац сам постаје инструмент сопственог слушања.

⁴⁰ Blanchet, A. et al. (1985).

⁴¹ Blanchet, A. et al. (1985).

Закључак

Терапеутски модел и стил комуницирања произлази из одређене концепције људске природе и потврђених услова и фактора лековитог, негујућег и унапређујућег односа. У то спада стварање олакшавајућег амбијента, однос поверења, поштовање према саговорнику, што се постиже емпатичним, аутентичним и искреним ставом, и безусловно-позитивним, то јест непроцењујућим и неосуђујућим ставом. Позитиван став се ослања на постулат о унутрашњој, усмеравајућој, самоактуализујућој (ентелехијској) сили у сваком појединцу, и о човеку као бићу у постајању, чије постајање оним што јесте позитиван поглед охрабрује и поспешује. Другим речима, позитиван поглед саучествује у (само)стварању личности појединца у смеру који је за њега најбољи. Независно, дакле, од теоријске оријентације, методе или технике, битан је начин на који терапеут *јесте* и на који, својим присуством и понашањем, креира климу која олакшава однос, а тиме и ослобађање и раст појединца. Емпатичко слушање је модус бивствовања, посебно стање, па тек онда техника помажућег, негујућег и исцељујућег односа. Хуманистичка оријентација није директивна, већ дискретно усмеравајућа у оном правцу који се оцртава из дубинског слушања. Такво слушање фокусирано је на оно што се дешава у интеракцијском простору „сада и овде“, и тиме фаворизује процес личног развоја, ослобођен баласта прошлог, ка будућности. Циљ је да се клијент поново повеже са својим истинским потребама, осећањима, мислима, јачајући тако своју самосвест и самоприхватање. Француски писац Фонтенел (Fontenelle) је написао: „Највећа тајна среће је бити добро са самим собом“.

Добри интерперсонални односи се развијају спонтаном или наученом применом терапеутских компоненти које одликују сваки унапређујући однос. Видели смо да су то емпатија, конгруенција, прихватање, укљученост, срдачност, непосредност, итд. Ти састојци нису само одлика негујућих професија, већ граде и обликују сваки добар интерперсонални однос. Да бисмо гајили добре односе, који подстичу наш и лични развој других, требало би да квалитете терапијског односа интегришемо у свакодневни живот свих људи, независно од њиховог образовања, професије и улоге. „Кад год пажљиво покушамо да разумемо задатке који стоје пред нама као руководиоцима, наставницима и терапеутима, онда се бавимо проблемима који ће одлучити будућност ове планете. Јер наша будућност не зависи од физичких наука. Она зависи од нас који покушавамо да разумемо и да се бавимо односима међу људима и покушавамо да створимо односе који помажу.“⁴²

⁴² Карл Роџерс, стр. 53.

Упознавање са постулатима лековите комуникације, учење метода и техника које произилазе из тих постулата, повратно утиче на сензибилитет комуникативних субјеката, сензибилизује их за различите типове међуљудских односа, ослобађа ставове повољне за добар међуљудски однос и унапређује те односе и њихове учеснике процесом стимулације и фидбека.

У приступу оријентисаном на клијента (а може и на дете, ђака, студента, пацијента, запосленог, итд.), он је схваћен у својој индивидуалности, јединствености, непоновљивости и незаменљивости. Његово искуство и његов субјективни свет су у средишту процеса интеракције. То је зато што се верује у способност свакога да у себи самоме пронађе ресурсе потребне да би изградио свој идентитет и напредовао у реализовању сопствених потенцијала. Клима поверења и начин на који је терапеут благонаклон, повлаче освешћивање дубоког ја које онда може да се ослободи, изрази и процвета. Особа је охрабрена да верује у своје моћи и своје постајање, да постигне самоефикасност. Она поседује кључеве свог живота. Она једина зна шта је за њу добро. Ствара се прави однос. Разговор није директиван, али је терапеут присутан и држи се близу клијентових преокупација. Он је дискретно активан, брижан и слуша, у пуном смислу речи. Прати клијента у његовој потрази за сопственим решењима и нуди амбијент неопходан за његов развој. Предусретљив, отворен, не суди и поштује клијентове одлуке. Само у односу поверења настаје прогресивна самоафирмација и коначно, глобално прихватање унутрашњег ја, као залога аутентичног живљења и постизања уравнотежене, целовите личности, или, како Карл Роџерс каже „личности која потпуно функционише“.

Литература:

- [1] Blanchet, A. et al. (1985): *L'entretien dans les sciences sociales*; Paris: Dunod.
- [2] Јалом, И. (2011): *Чари психотерапије*; Нови Сад: Психополис Институт.
- [3] Миливојевић, Т. (2011): *Психологија стваралаштва*; Београд: Мегатренд универзитет.
- [4] Randin, J.-M. (2008): „Qu'est-ce que l'écoute?“, *Approche Centrée sur la Personne. Pratique et recherche*, 1/ 2008 (n° 7) , pp. 71-78.
- [5] Роџерс, К.Р. (1985): *Како постоји личност*; Београд: Нолит.
- [6] Roger, C.R. (1942): *Counseling and Psychotherapy: Newer Concepts in Practice*; Boston: Houghton Mifflin Company.
- [7] Rogers, C. R. (1970): *La relation d'aide et la psychothérapie*; Paris: ESF.
- [8] Rogers, C. R. (2001): „L'approche centrée sur la personne“, *Anthologie de textes présenté par Howard Kirschenbaum et Valérie Land Henderson*; Lausanne: Randin, Lausanne.
- [9] Schmid, P. F. (1998): „Nouvelles perspectives pour l'Approche centrée sur la personne“, *Brennpunkt*, Numéro spécial, pp. 103-112.
- [10] Табс, С. (2013): *Комуникација – принципи и контексти*; Београд: Клио.
- [11] Thorne B. (1994): *Comprendre Carl Rogers*; Toulouse: Editions Privat.
- [12] *L'observatoire, revue d'action sociale & médico-sociale*, N° 50, 2006, pp. 29-32.

Вебографија:

- [1] Aristotle: *On the Heavens*, <http://classics.mit.edu/Aristotle/heavens.4.iv.html> (приступљено 30.3.2014.)
- [2] Ristat, X: *La congruence: une définition de l'authenticité*,
- [3] <http://www.cygnification.com/definition-congruence/> (постављено 25.7. 2013.)

Assistant Professor Tatjana Milivojević, PhD
Faculty of Culture and Media
Megatrend University
Belgrade

KEY FACTORS OF HEALING INTERPERSONAL COMMUNICATION: THE PSYCHOTHERAPEUTIC MODEL

Summary: *Despite the sometimes big and irreconcilable differences between different psychotherapeutic currents, researches on the effectiveness of successful psychotherapists of different provenances have shown the presence of some common factors. It turned out that all factors of psychotherapeutic effectiveness belong to the sphere of relationship. The humanistic and personalistic psychologist Carl Rogers subsumed them under three key factors that allow the establishment of a healing relationship: congruence, empathy and unconditional positive attitude towards the client. The positive attitude is based on the humanist/personalist postulate of the existence of an inner, driving, self-actualizing (entelechi) force in each individual, and man as a being in becoming, who is enabled and encouraged to become who he/she is by this positive, supportive attitude. Many studies have confirmed the role and importance of these factors and the quality of the relationship as a necessary and indispensable condition for the success of any psychotherapy. This approach proved to be very fruitful and successful in other areas of work and communication, when it is aimed at establishing, building, nurturing and improving interpersonal relationships, as the basis for the well-being and health of individuals and groups*

Key words: INTERPERSONAL COMMUNICATION, PSYCHOTHERAPY, KEY FACTORS, RELATIONSHIP, EFFECTIVENESS.

Доц. др Ирина Милутиновић*
Факултет за културу и медије
Мегатренд универзитета
Београд

СПЕЦИЈАЛИСТИ ЗА ПОЛИТИЧКО КОМУНИЦИРАЊЕ – РАЗВОЈ ДЕЛАТНОСТИ У ИСТОРИЈСКОЈ ПЕРСПЕКТИВИ

Сажетак: У раду су представљени опис и историјски развој професија специјалиста за политичко комуницирање. Описан је настаanak и развој различитих специјализованих делатника у делу информационо-комуникационог система који функционишу као професионални политички комуникатори. Разматрани су, из историјске, аналитичке перспективе и на систематизован начин, настаanak и развој различитих делатности у оквиру професија политичког комуницирања: од медијских посленика, преко маркетиншких и стручњака за односе с јавношћу, саветника, син-доктора и олашивача. Указано је на деликатне нијансе у прожимању њихових професионалних деловања, ујозоравајући на сложеност задовољења интереса јавне сфере у демократском политичком дискурсу. Имајући у виду праксу али и обавезујуће етичке кодексе у деловању предметних струка, закључујемо да се развој професија средстава и професија у процесу политичке комуникације не може схватати једнозначно добро или лоше, те да у демократском циљу задовољења јавног интереса, стручна јавност стално треба да има на уму мисао: у борби политичких професионалиста не смеју превладати партикуларни интереси појединаца или политичких организација.

Кључне речи: ПОЛИТИЧКО КОМУНИЦИРАЊЕ, ПОЛИТИЧКИ МАРКЕТИНГ, ПОЛИТИЧКИ ПР, ПОЛИТИЧКО ОГЛАШАВАЊЕ

¹ Контакт: imilutinovic@megatrend.edu.rs

Увод

У настојању да утичу на друштво примерено задовољењу сопствених интереса, сви политички актери од државника до синдикалних вођа и терориста уважавају значај средстава ефикасне политичке комуникације, као важног предуслова успешне интервенције у јавној дебати и одлучивању. Премда су учинци специјалиста за политичко комуницирање на ставове и понашање у јавној сфери тешко мерљиви егзактним методама, распрострањеност ових професија базирана је на уверењу да постоје резултати који оправдавају знатну потрошњу времена и ресурса. Искуства актера у политичким борбама сведоче да су често интерпретације догађаја у кампањама и другим видовима политичког деловања утицајније од догађаја самих.

Безмало пре једног века, Валтер Липман је запазио да се демократска пракса нашла на прекретници, кад су у њој, крајем Првог светског рата, политички актери почели да употребљавају различите стратегије уверавања. Заправо, одлике политичког процеса из темеља су мењане још од раног 19. века, поступним проширивањем права гласа на све шире слојеве грађана и појавом масовног комуницирања. Уместо колективно оформљене воље просвећених, образованих и имућних мушкараца која је до тада усмеравала политичко деловање, масе су, користећи своје право гласа, почеле да утичу на политички процес. Показало се тада да је јавно мњење подложно обликовању и манипулацији. У сврху произвођења, конструисања јавног мњења, појавиле су се нове професије пропагандиста или представника за штампу, чији је посао био да утичу на извештавање новинара о својим клијентима.

С повећањем улоге медија у посредовању између политичара и јавности, оснаживао је и утицај пропагандиста и представника за штампу у индустрији политичких односа с јавношћу. Крај 20. века донео је убрзани развој ових трендова и, у њиховој функцији, све софистициранијих средстава, чинећи – понајвише посредством електронских и штампаних медија – да се политичка пракса одвија пред глобалном публиком. Комуниколози запажају да кључна производна снага на почетку трећег миленијума постају информације (Радојковић, Стојковић, 2004: 162) и да се моћ информационо-комуникационих система увећава брзим развојем информационих технологија. Валтер Липман је нарочито указао на превазиђеност индустријске, економске или политичке револуције у модерном добу, и као значајну одлику савремених друштава навео „револуцију која се збива у умећу стварања пристанка код оних над којима се влада...” (Lippman, 1954 (1922)).

1. Специјалисти за политичко комуницирање

Увећање значаја медија у политичком дискурсу у 20. веку пратио је брз развој нових професија које су усмерене на ефикасну размену политичких порука – *професионалних пропагандиста*. Од свог настанка, овај „бизнис” је брзо напредовао, будући да се годишње само у Америци одржи приближно 500.000 избора на различитим нивоима, и утроши више од милијарду долара на комуникацију у кампањама. Политички консултанتي делају у разноврсним или су специјализовани за одређене области; процењује се да је у оптицају више од 56 различитих категорија послова у областима политичког комуницирања. У професионалном деловању ових специјалистичких група у оквиру информационо-комуникационог система употребљава се скуп сродних комуниколошких знања и вештина. Предметне професије су неретко међусобно функционално повезане, али их раздваја „инструментална и етичка провалија” (Радојковић, Стојковић, 2004: 160-162). Обично се као најзаступљеније професионалне групе у литаратури наводе: новинари – чија је улога прикупљање, обрада и објављивање информација; стручњаци који се баве оглашавањем – дакле, у специјализованим агенцијама повезују економски подсистем друштва са потрошачима; професионалци у области односа с јавношћу – са задатком успостављања ефективне комуникације између клијената који припадају политичком подсистему и јавности; и уже специјализовани професионалци у области политичког маркетинга: спин-доктори и саветници – консултанتي.

Конфликти који се неретко јављају у интеракцији ових делатности и професија обично произлазе из различите природе послова, али често су последица и неподударних етичких принципа којима се професионалне групе руководе.¹ На пример, ПР агенције или одговарајуће службе државне или партијске администрације обављају спектар активности у домену политичких односа с јавношћу: саопштавање на конференцијама за штампу, брифинзима, и томе слично. Како би ове поруке биле пренете јавности, професионалци за ПР теже да анимирају али чак и корумпирају медије и новинаре (уколико „регуларним” поступком не остваре одговарајући резултат). Стога је Џозеф Пулицер, заступајући идеју независности новинарске бранше, истицао неопходност да новинарство буде не само некомерцијално, већ антикомерцијално, како би било утемељено и прихваћено као професија. С друге стране, међу стручњацима постоје уверљиве тезе, да се потреба за специјалистима за ПР јавила

¹ Због тога појединац не може бити истовремено нпр. професионални новинар и експерт за односе с јавношћу, премда током професионалне каријере појединац има могућност да промени свој избор између ове две струке. Овај професионални трансфер се много чешће одвија у смеру новинарство – послови ПР-а.

ради ограничавања утицаја социјално ангажованог новинарства које је крајем 19. века у Америци агитовало против крупних капиталиста који су настојали да увећавају свој профит.

Делотворност политичког оглашавања такође је ограничена. Ако пођемо од премисе да оглашавање представља плаћено медијско преношење порука над чијим обликовањем политичар има потпуну контролу – можемо да дођемо до закључка да је управо у овоме садржана ограниченост овог вида политичког комуницирања. Наиме, чињеница да је јавност свесна да оглашена политичка порука најнепосредније изражава идеје и интересе спонзора оглашавања, примаоца поруке провоцира да се дистанцира од ње. Премда не оспоравамо улогу оглашавања у политичком дискурсу, показало се да су други видови комуникације у овом процесу ефикаснији. Политички актери су препознали „отворене медије”² као целисходније средство за остварење својих циљева, будући да им је у телевизијским емисијама, на пример, омогућено да се непосредно експонирају.

Наступањем политичког актера у отвореним медијима обично управљају професионални саветници за односе с јавношћу, који неретко „производе” догађаје захваљујући којима политичари добијају бесплатан публицитет. За разлику од оглашавања, у отвореним медијима се замагљује доминација политичких актера: уредник емисије и новинар су одговорни за одабир емитованих саундбајтова и тумачења; поруке политичара су аутентичније и привидно спонтаније, те се повећава њихова веродостојност. Како би успешније превазилазили ризике у „арени” отворених медија, политичари ангажују професионалце специјализоване за политичко комуницирање. При томе, поједини политичари допуштају саветницима ангажовање у најмањој мери, у минималним аспектима кампање којима се уобличава њихов имиџ. Међутим, задатак саветника је да клијентов наступ оствари адекватан ефекат, да се афирмише целовита поуздана представа. Ангажовање стручњака подразумева вишедисциплинарне послове: осим бављења спољашњим манифестацијама, они треба да буду и социјални психолози и стратеги вешти у предвиђању и санирању непланираних и нежељених момената кампање.

² Термин *отворени медији* користи се како би се праксе које потпадају под политички маркетинг и односе с јавношћу диференцирале од оглашавања.

2. Историјат и професионализација делатности

2.1. Полиитички маркетинг

У Првом светском рату показао се допринос публициитета успешно-сти политичких и војних подвига. Увидевши значај ефикасног психолошког деловања на људе, њихови актери су подстицали употребу средстава масовног комуницирања у ове сврхе. Двадесетих година прошлог века пропаганда се институционализује у оквиру државног апарата, међутим, тек у зачетку, примена метода и техника политичког маркетинга у том периоду још не наликује сложеној и изграђеној концепцији политичке пропаганде. Настанак политичког маркетинга у смислу примене модерних инструментарија и методологије истраживачког приступа означава Рузвелтова кампања 1936. године у Америци.

У Америци је тридесетих година прошлог века основан Национални центар за истраживање јавног мњења (National Opinion Research Centre), у којем су упоредо вршена истраживања могућности нових медија. Штампани медији су, доиста, вршили предизборна истраживања јавног мњења још од 1924. године, али је прво стручно истраживање спровео Галуп 1932, за потребе кандидата за секретара државе Ајова. Уследило је формирање прве професионалне агенције за управљање изборним кампањама која је примењивала искуства из односа с јавношћу и оглашавања. Основали су је Клем Витакер и Леоне Бакстер 1933. године у Лос Анђелесу, и звала се „Campaigns”. У наредном двадесетогодишњем периоду стручњаци ове агенције били су успешно ангажовани у многим изборним кампањама. Научно засновану прогностичку функцију истраживања јавног мњења развио је Ропер, који је, захваљујући поузданости свог метода, у току тридесетих и четрдесетих година три пута педвидео реизбор Рузвелта за председника САД.

Почетнички недостаци су се превазилазили развојем делатности које су постајале незаобилазан фактор у конципирању и прогнозама изборних кампања. У САД се убрзо формирао знатан број маркетиншких агенција које су окупљале све стручније кадрове. Низ година најуспешнију агенцију за политички маркетинг „Public Affairs Analysts”, водили су демократа Наполитан и републиканац Вајт, који је 1980. постао виши саветник председника Перана. Успешније агенције у Америци данас су „Campaign Manager” или „Aristole Industries”. Оне окупљају велики број политичких консултаната и стручњака за разнородне услуге – специјализованих услед усложњавања процеса политичког комуницирања. (Славујевић, 2005: 33-37)

У Великој Британији је почетне покушаје у истраживању јавног мњења успешно предузимао Т. Харисон, који је 1937. године формирао истра-

живачку установу „Mass Observation”. Тек касних педесетих, међутим, аналитичари у Британији почињу да користе истраживање јавног мњења за потребе политике, али су сродне делатности на овим просторима још дуго биле непопуларне. У време избора 1945. у Британији је постојала је само једна агенција за политичка истраживања – „Gallup”. Телевизијске промоције партија заживеле су 1951, да би између 1955. и 1964. године „партијска медијска продукција” снажније деловала. Прве професионално реализоване кампање на Острву промовисале су Маргарет Тачер, крајем седамдесетих и почетком почетком осамдесетих година. У последњој деценији прошлог века, број маркетиншких агенција у Великој Британији специјализованих за политички маркетинг увећао се до стотинак. (Славујевић, 2005: 33-37)

У Француској, почеци професионализације делатности у области политичког маркетинга датирају из 1965–1966. године. На захтев Помпидуа, председника владе, у циљу предвиђања резултата парламентарних избора, тада је основана специјализована саветодавна институција „Услуге и методи”, на чијем челу је био Мишел Бонгран, испред 120 сарадника (политички коментатори, стручњаци за ПР, рекламни стручњаци и инжењери). Године 1968, Бонгран је створио саветодавну агенцију МБСА, сведеније структуре, групу оспособљену да се хитро мобилизује и према потреби ангажује најбоље расположиве стручњаке. Група је имала језгро од свега 6-15 стручњака, стално је запошљавала нове и младе сараднике који су се често мењали, а потом углавном оснивали сопствене успешне агенције. Они су с Бонграном допринели афирмацији „француске школе политичког маркетинга”. Неки од саветника су били професионално заступљени колико су налагале потребе једне кампање, а други су се интегрисали у апарат неке од партија.

Европски и амерички маркетиншки стручњаци почели су да сарађују приликом сусрета Американца Џозефа Наполитана и Француза Мишела Бонграна, руководилаца највећих кампања које су икад вођене у њиховим земљама. Разменивши искуства, они су успоставили начела међународног удружења које окупља најуспешније политичке саветнике широм света који имају искуство у руковођењу националном кампањом у својој земљи. Тако је настала Међународна асоцијација политичких саветника (IAPC); уследило је оснивање америчке асоцијације (AAPC) и Европског удружења политичких саветника (EAPC). У њиховом чланству су најугледнији стручњаци за различите области чије се технике примењују у пракси политичког консалтинга.

2.1.1. Професија савешника – консултантша

Као претеча ове професије, у литератури се помиње чак староримски беседник Цицерон, аутор списа „Приручник за изборну пропаганду” којим је покушао да помогне свом брату да буде изабран за конзула. Професија политичког саветника у савремено доба утемељена је у Америци почетком прошлог века. У Европи се чешће користи израз саветници у политичкој, социјалној и институционалној комуникацији, или саветници у комуникацији с јавним мњењем. Координате ове струке поставио је психолог и стратег (касније и министар) Џејмс Ферли. Он је 1933. године помогао у организацији изборне кампање која је Френклина Рузвелта довела на место председника Америке. Он је први посаветовао свог кандидата да говори преко радија, како би дошао до изражаја његов сугестиван глас који улива поверење. Стилизовао је његов изглед наглашавајући аристократско држање, које је потенциран употребом монокла.

У условима када су политичке странке тешко привлачиле бираче, а имале и проблем недостатка средстава за финансирање, расла је потреба за фигуром политичког саветника. Већ почетком 1950-их кандидати у демократским земљама се ретко усуђују да креирају свој имиџ без подршке стручног саветника, чија се функција усавршавала упоредо са развојем средстава за комуникацију и истраживање јавног мњења. Данас је политички саветник високоспецијализовани стручњак који предлаже најбољи начин да се кандидат пласира на изборном тржишту, избегавајући при томе манипулативне методе. У том циљу он тумачи испитивања, дефинише комуникацијску стратегију, одређује одговарајућа средства, припрема говоре и ефикасне поруке. Његово ангажовање се не своди на изборне прилике; он свакодневно саветује политичара како да интервенише у политички сложеним ситуацијама, какву стратегију да примени у случају непредвиђених политичких околности и како да се односи према противницима. За разлику од аматера, политички саветник је пре свега професионалац који делује ослобођен странаčkih ограничења и неспутан идеолошком заједницом, што значи да исти политички саветник може буде ангажован од стране различитих политичких табора.

Угледна италијанска ауторка у области политичког маркетинга Марија Бруна Пустето, као основну разлику између рекламног агента, агента за односе с јавношћу и политичког саветника наводи способност саветника да истог трена дефинише, захваљујући искуству, реалне могућности кандидата да оствари каријеру у свету политике. (Пустето, 1996: 26-30) Саветник треба да буде личност свестраних сазнања и способности, „специјалиста опште праксе” који разуме разноврсне технике за које је потребно ангажовати стручњаке, познаје квалитативне и квантитативне технике изведене

из класичног маркетинга, као и политичку, економску и социјалну ситуацију у регији. Он осмишљава акцију и бави се теренским радом, пружа и интелектуалну и операционалну помоћ у исти мах. Приликом планирања стратегије кампање, он је способан да прикупи релевантне податке и укрсти их са идеолошком платформом и очекивањем једне популације. У том смислу, он је дијагностичар. Потом одређује другу фазу кампање, тј. кандидатима износи свој предлог стратегије, а затим, на основу њиховог опредељења, пажњу поклања прецизирању стратешке окоснице кампање и акционих тема. (Бонгран, 1998: 99-115) Најзад, саветник мора да буде и вешт посредник и добар координатор, спретан да уштеди време и енергију, добрим избором саговорника и организовањем ефикасних сусрета.

Бонгран описује идеални профил саветника: он подразумева политичку зрелост, умеће да дискутује с мером, као и да ефектно пренесе своју поруку. Подразумева се универзитетско образовање употпуњено искуством на терену, карактерна, али не и неприлагодљива личност. (Бонгран, 1998: 105-108) Саветници морају бити блиски сарадници, људи од поверења, с правом да изричу критику.

У САД се преферирају они политички саветници који делају у својим хиперспецијализованим структурама и раде самостално, организујући тимове стручних сарадника за сваку појединачну изборну кампању. То им омогућава да раде с неколико кандидата, чак и у различитим државама, односно да не дођу у опасност да своје савете продају искључиво кандидатима из једне странке. У многим земљама, међутим, функција политичког саветника није достигла одговарајући професионални углед нити је заступљена у потребној мери. Наиме, политичари се неретко прибојавају ризика да задирање у њихову приватност може постати опасно. Кандидати који су неповерљиви према стручњацима изван своје странке, дају предност волонтерима у породици или међу пријатељима из своје политичке групације. Такође, и многе агенције избегавају да се специјализују у овој делатности, страхујући да не буду политички „етикетиране“, што би створило неповерење код осталих клијената и отежало будуће пословање.

У професији политичког саветника постоје специјалисти универзалних способности који су у стању осмисле глобалну маркетиншку стратегију и воде кампању у целини, али за сваку од области потребно је више специјалиста који располажу познавањем ускостручних техника и вештина. Зато су образоване агенције које окупљају различите занате, мада се често у специфичним ситуацијама ангажују и сарадници са стране. Формиране су и асоцијације с мешовитим руководством (*join venture*), у намери да европски и амерички саветници пружају услуге у земљама „трећег света“, сходно њиховим приликама. Тако је створена идеја о међународном *политичком саветнику*, која подразумева да се најквалифико-

ванији стручњаци оспособе да интервенишу у различитим земљама уз теренску помоћ националних сарадника.

Највећи број политичких саветника у Америци ради за Демократску партију, мада у овој земљи постоји одлична кохабитација између демократских и републиканских политичких саветника. Тако су двојица најуспешнијих, из супротстављених табора, основачи најпознатије агенције на америчком тржишту – „Public Affairs Analysts”. У Европи, међутим, чини се да није у изгледу таква врста заједништва, будући да се највећи број саветника опредељује између владајуће већине и опозиције, испољавајући међусобну нетолерантност. (Бонгран, 1998: 119-124)

2.1.2. Спин-доктор

Спин-доктор је занимање усмерено на моделирање односа политичких актера и шире јавности. Изворно, реч *спин* је акроним од синтагме *Significant Progress in the News*, који су користили специјалисти за односе с јавношћу у Strategic Defense Initiative (SDI) средином 1980-их у Америци. Појам спина потиче од потеза искошеног ударања лопте да би она ротацијом променила правац, а противнички играч био заваран. Реч *доктор* благо иронично указује на софистицираност ове операције. Овај термин се употребљава и с пежоративном конотацијом кад се мисли на тенденциозно приказивање догађаја које укључује варљиве и високоманипулативне тактике. У политици спин-доктор осигурава повољан угао гледања на неку потенцијано неповољну вест или политичку одлуку, а у корист неког политичара или партије.

Спин-доктори делују као делови медијског тима чији је задатак најчешће да промене представу у јавности о неком догађају, минимализујући негативан публицитет политичара или партије, тако што информације представљају на најафирмативнији начин за онога ко их ангажује. Неке од техника спина укључују: селективно цитирање, селективан избор предочених чињеница, порицање непорицањем (*non-denial denial*), формулисање на начин који потврђује непроверене, недоказане „истине”, употребу еуфемизама у прикривању... Спин-технике подразумевају и одлагање или прећуткивање непожељних вести, чиме се скривају значајни догађаји.³

У последњих двадесетак година спин-докторство је постало једна од најцењенијих политичких вештина. Британски премијер Блер нарочито је држао до ове делатности, па је запослио интелигентне и веште спин-докторе Питера Менделсона и Аластера Кембела да осмишљавају његове јавне наступе.

³ Познат је случај једне владине службенице за ПР која је угрозила свој посао пославши, 11. септембра 2001, имејлом фразу: „добар дан за скривање лоших вести”.

2.2. Политички односи с јавношћу

Едвард Л. Бернејс је у књизи „Односи с јавношћу” описао развој техника које су у еволуцији односа с јавношћу коришћени кроз векове. У француској Декларацији о правима човека, прокламовано је – као једно од најважнијих начела – право на слободно изражавање мисли, а једно од најефикаснијих оруђа Француске револуције била је управо примена специфичних оновремених видова односа с јавношћу. Бројна средства тада су коришћена за обликовање јавног мњења: књиге, памфлети, новине, позорница... Америчка Декларација о независности такође показује улогу политичких односа с јавношћу у одређеном историјском периоду. (Блек, 2003: 217)

Односи с јавношћу су велики полет доживели у САД и Великој Британији после светских ратова. Домовина ПР-а је Америка, где је овај појам први пут употребљен. Према Енциклопедији „Британика”, термин ПР је премијерно употребио амерички председник Томас Џеферсон, обраћајући се Конгресу 1807. године, а 1882. професор Дорман Итон је одржао прво предавање на ову тему на Универзитету Јејл. Прво одељење за ПР у Америци формирао је Џорџ Вестингхаус 1889. године, у својој корпорацији „Вестингхаус електрик”, са задатком да се стара о односима предузећа с владом и медијима. Наведени догађаји представљају почетне кораке у професионализацији делатности ПР-а. Први признати стручњак за ПР био је (бивши новинар) Ајви Ли. Изузетан реноме стекао је вештим ангажовањем у једном рударском граду после штрајка и крвопролића рудара, саветујући власнике рудника како да наступе према штампи и умире згрожену јавност.

Политички односи с јавношћу развили су се у Америци из корпоративних односа с јавношћу. У условима проширеног права гласа и јавне контроле корпоративне активности, моћни амерички капиталисти покушавали су да управљају јавним мњењем, запошљавајући кадрове као што је био Ајви Ли, који је 1904. године отворио прву саветодавну агенцију, радећи углавном за индустрију угља и железнице. Политичари су прихватили начела и методе корпоративних односа с јавношћу. Године 1917, амерички председник Вилсон је основао Савезну комисију за јавно информисање да управља јавним мњењем током Првог светског рата. Знања и нове вештине стечене током рата, многи бивши службеници америчког Крил комити (*Creel Committee*), примењивали су у послератној индустрији и трговини. Међу њима је био и Едвард Бернејс, који је 1923. године у Њујорку објавио књигу „Кристализовање јавног мњења” – први уџбеник који се бавио праксом односа с јавношћу. Исте године аутор је одржао курс о принципима, пракси и етици односа с јавношћу на Универзитету у Њујорку.

У Америци је 1928. године Демократска странка основала стално одељење за ПР, а републиканци су то следили 1932. године. Положај премијеровог секретара за односе с медијима увео је Ремзи Мекдоналд 1929. године. Ови догађаји званично обележавају почетак развоја професионалних односа с јавношћу, мада су се, пак, практичари ПР-а још дуги низ година борили за статус професије потпуно одвојене од новинских агенција. Први професионалци углавном су закупљивали простор и време у медијима за рачун својих клијената. Уследила је велика економска криза 1932/33. године и потом Други светски рат, који су унапредили значај комуникација с јавношћу. „Campaigns”, агенција коју су тада у Лос Анђелесу основали Витакер и Бакстер, била је заправо прва професионална агенција за односе с јавношћу. Дан Нимо то објашњава чињеницом да су се у Калифорнији више него у осталим америчким државама референдуми примењивали за решавање политичких питања, те су у том окружењу нарочито осетљивог јавног мњења политички саветници готово преузели улогу политичких страначких организација.⁴ Из „Campaigns Inc.” развила се, како је Нимо назива – национална „услугна индустрија”, која је олакшала политичку комуникацију између странака, кандидата и јавности, истраживала јавно мњење, осмишљавала и производила публицитет и пропагандне материјале, прикупљала средства и саветовала политичке актере. (McNair, 2003: 128-129)

Захваљујући више пута бираном америчком председнику Франклину Рузвелту (који је схватао значај доброг информисања јавности за успех својих реформи), забележен је најбржи развој делатности ПР-а. Године 1947. формирано је америчко, потом 1955. и међународно удружење за ПР. До седамдесетих је у Америци било на стотине политичких саветника и консултантских агенција, а њихов број је растао у Великој Британији и другим државама.

У Британији је још 1908. године Министарство финансија имало портпарола за спољну политику. Први апарат за управљање медијима створила је Британска влада током Првог светског рата – Official Press Bureau. После Другог светског рата, многи службеници који су радили у одељењу за односе с јавношћу при Оружаним снагама и Министарству за информације, усавршавали су струку у мирнодопским условима. Национално удружење локалних и државних службеника подстицало је локалне власти да формирају службе за односе с јавношћу. Предузимани су први кораци ка формирању професионалног института за ПР. Институт је формиран на инаугуралном састанку у Институту „Сент Брајдс” у Лондону, 1948. године. Први председник био је сер Стивен Талентс. Убрзо Институт за своје чланове

⁴ Становништво Калифорније било је етнички и социјално разноликије него у другим деловима САД, а страначке организације слабе. (Nimmo, 1970: 39)

ве објављује књигу савета о професионалном опхођењу, која касније прераста у кодекс. У Британији су имена ПР стручњака Питера Менделсона, Тима Бела и браће Томас постала неодвојива од политичког процеса.

Надаље су удружења за ПР формирана и у Мађарској, Русији, Кини, Нигерији, Шпанији, Бразилу... и другим земљама широм света, као националне и међународне асоцијације. У неким државама се морају задовољити услови које прописује влада, мада су у многим национална удружења без интервенције владе установила правила квалификације за бављење односима с јавношћу.

У поређењу с другим деловима информационо-комуникационог система, сектор активности специјализован за ПР бележи у последњих двадесетак година највећи раст. Наиме, америчко удружење за ПР – PRSA тврдило је, у мају 2000, да једино ограничење у овој области представља недовољан број професионалаца. Велика потреба за стручњацима овог профила изазвала је све израженији тренд преласка новинара из медија у ове агенције и у одговарајуће владине службе.

Агенције за односе с јавношћу се суштински разликују од рекламних по томе што „њихова улога није у подстицању продаје робе и услуга оглашавањем, већ у успостављању комуникације усмерене на стварање повољне представе о онима за које раде”. (Радојковић, Стојковић, 2004: 185) Класична реклама има мањи интензитет убедљивости јер публика препознаје такве садржаје као поручене. Кад се, међутим, поруке које афирмишу добар имиџ „провуку” кроз неизнајмљени медијски простор, оне имају већи сугестивни потенцијал јер их примаоци третирају као веродостојније.

Агенције за политички ПР једнако прате и анализирају поље деловања свог клијента како би идентификовали и наглашавали позитивне чиниоце. Њихови стручњаци континуирано прате развој политичке ситуације у земљи и иностранству и помажу интересним групама у остваривању њихових политичких циљева истакнутим у кампањама. Ову праксу у у Америци обављају и посебно оформљени комитети за политичке акције (Political Action Committees), у којима раде консултант и организатори политичких кампања. Предмет обраде политичког ПР-а може да буде национално јавно мњење или светска јавност, у функцији интереса политичких актера. Експерти за ПР су плаћени да направе добар имиџ свог клијента и позитиван публицитет, без обзира на његове стварне квалитете, ради освајања најшире наклоности. Они обично клијента најпре суочавају са представом која у јавности постоји о њему, да би је у сарадњи са њим прилагодили и преобликовану ефикасном акцијом пренели јавности посредством медија. Као што позитиван имиџ утиче на остварење већег профита у подручју економије, тако доноси гласове у области политике.

У сегменту односа с јавношћу који се бави управљањем конфликтима, контролисањем кризе и спречавањем негативних последица по углед клијента, најјасније се разграничава функција пи-раа од маркетинга. Улога специјалисте за ПР нарочито је важна у кризним ситуацијама, кад је неопходно суочити се са негативним информацијама које проблематизују углед клијента. Кризне ситуације карактеришу изразито проблематични догађаји настали услед сукоба интереса или непредвиђеног инцидента.

Праксу политичког ПР-а, поред интерних служби у институцијама, врше и специјализоване консултантске агенције и стручни појединци, самостални консултанати за ПР. У савременим условима, интегрисањем агенција специјализованих за поједине комуникацијске и маркетиншке услуге – ПР, оглашавање, маркетинг, дизајн, истраживање тржишта..., родио се нови тип агенција које су способне да понуде клијентима целовит комуникацијски програм. То су компаније за комуникацијске услуге у чијем саставу се налазе водеће светске агенције за оглашавање, ПР и друге промотивне и маркетиншке активности. (Ђурић, 1992: 70-74)

Брајан Мекнејр издваја четири типа политичког ПР-а: 1. управљање медијима, 2. управљање имиџом, 3. интерна комуникација организације, 4. управљање информацијама. (McNair, 2003: 123-152)

Управљање медијима одређује као активности у производњи медија-лија, тј. медијски прикладних догађаја у циљу да привуку пажњу медија, контролишу их или манипулишу њима, очувају присутност неке странке у јавности и осигурају да јавност прати управо њене интерпретације политичких проблема и решења. Како би се спречили ризици наступа у „отвореним медијима”,⁵ дуелима или конференцијама за штампу, политичару је безбедније да ангажује професионалце за ПР са задатком да осигурају прикладну интерпретацију говорникових речи, разјашњавају двосмислене или противречне примедбе у саопштењима за медије или обављајући потајне разговоре с новинарима. У тој улози јављају се и спин-доктори. Функција портпарола је да свакодневно пружа адекватне и меродавне информације медијима.

Управљање имиџом се односи како на појединца тако и на читаву политичку организацију. Имиџ се обликује одређеном комуникацијском стратегијом која садржи извештај о позиционирању, тј. јасну анализу чему служи политичка странка, коме је намењена, зашто би неко био заинтересован да је изабере. У осмишљавању стратегије, први задатак саветни-

⁵ За многе аналитичаре савремено доба политичког ПР почело је телевизијским сучељавањем председничких кандидата Никсона и Кенедија 1960. Ова кандидатска расправа водила се уживо и добар је пример „отворених медија”, којима је својствен ризик од катастрофалног неуспеха приликом сучељавања кандидата; будући је у директном преносу грешке тешко прикрити, читава кандидатова доследна артикулација може се кобно поткопати једном омашком. Ибидем

ка је да утврде „средишње вредности” циљне групе, које потом постају темељ за представљање странке као организације која може најбоље да брани те вредности. „Препоручивање производа” се постиже и постављањем производа уз популарну личност, обично из света забаве и спорта.⁶ Маркетинг политичког идентитета и имица обухвата широк дијапазон активности, укључујући нпр. дизајн логотипа и корпоративног идентитета, као и начин изражавања у политичким интервјуима и огласима.

Иншерна комуникација организације подразумева да странке морају развити ефикасне канале интерног преношења информација, делотворно координирати активности између различитих елемената операције ПР-а, као и јединствену, непротивречну презентацију политичких порука. *Управљање информацијама* примењује отворене или прикривене методе манипулације информацијама (ограничавање или искривљавање овог моћног политичког средства) од стране политичких актера, чији је циљ контрола над протоком информација од институција до јавне сфере изван њих. Мекнејр истиче овај облик односа с јавношћу као најважнији за владајућу организацију, којој су расположиви државни ресурси за управљање информацијама, те може и да их употреби примерено својим потребама. Доминација владе у односу на медије може се обезбедити активностима главног секретара за односе с медијима. Његов посао обухвата управљање односима владе с медијима у целости: он омогућава новинарима приступ информацијама, прилагођава владине ставове и одлуке у саопштењима, даје повратне информације о медијским извештајима и коментарима о раду владе. Иако секретар обично није део страначког апарата, он се често поистовећује са политиком свог владиног послодавца. Он је често анониман и делује у оквиру „лобија”⁷, „иза кулиса”, разговарајући с новинарем који не идентификује свој извор док пише извештај.

Многе замерке су упућене оваквој пракси с аргументом да се на овај начин манипулише медијима у ступњу који је недопустив за демократски процес. Ноам Чомски убедљиво критикује медијско стање у САД, закључујући да медији не доприносе функционисању критичке јавности, већ манипулативној, на ПР техникама заснованој „изградњи сагласности”, а у складу с интересима капиталистичких олигопола. Други аутори, пак, ублажавају ову оштру тврдњу, указујући на предности компетитивног савременог медијског окружења.

Конечно, *јублицитиш* је кључна категорија која омогућава да политички посленици буду друштвено запажени, предмет о коме се мисли и

⁶ У политици је ова пракса заступљена од 1960-их, кад је енглески премијер Харолд Вилсон примио групу „Битлс”.

⁷ Лоби је основан 1884. са задатком да парламентарним дописницима омогућава приступ информацијама о политичким догађајима и државним пословима.

говори. Новинарство га „производи” користећи канале масовних медија, при чему углавном налази интерес у изградњи негативног публицитета. Ова тежња је главна специфична разлика између две професије – новинара и практичара ПР-а: насупротив новинарима, ПР професионалци раде на обезбеђивању искључиво позитивног публицитета за своје клијенте. Они управо преко медија настоје да освоје највећи позитиван публицитет својих клијената, инструктирајући новинаре да прихватају конструисане информације као нешто што има вредност вести и што треба објавити. При томе је њихово уобичајено средство креирање лажних догађаја, како би се њима скренула пажња медија да о наводним збивањима извештавају, и то у тренутку најприкладнијем за клијента. За разлику од новинара, који имају неписано право да контролишу јавне институције у име јавности (којом често и сами манипулишу), ПР професионалци немају аспирације да обликују јавно мњење – они га усмеравају у корист својих клијената. Неизбежна интеракција ове две професије често доводи до ривалства и сукоба, с обзиром на разлике у односу на производњу публицитета и сталну тежњу посленика ПР-а да управљају радом новинара, али и новинара да производе јавномњењске ставове.

2.3. Политичко оглашавање

Оглас је једина форма у масовним медијима над чијим обликовањем политичар има потпуну контролу. Политичко оглашавање се, у строгом смислу, односи на закупљивање огласног простора, плаћено по комерцијалним ценама, како би се политичке поруке у добро пласираним огласима пренеле масовној публици и обезбедиле предност на изборима. У САД су настали телевизијски огласи – спотови. Њихова цена на медијском тржишту је изузетно висока. У неким земљама политичко оглашавање је стога законски ограничено.⁸ На пример, у Великој Британији је законом забрањено закупљено време у електронским медијима, али је обезбеђено „бесплатно” време у којем се могу емитовати „страначке” емисије.

Технике политичког оглашавања су достигле највиши ступањ софистицираности у Америци. Још у 19. веку су помоћу штампаних медија, памфлета, плаката и јавних догађаја Американци и Британци уверавани да прихватају одређене кандидате а одбацују друге. Овим појавама је изум радија и телевизије придао квалитативно другачије значење: политичко оглаша-

⁸ Противници плаћеног оглашавања у британским електронским медијима истичу да оно у вођењу политичких кампања неминовно погодује онима који могу платити, а дискриминише економски ускраћене, те имају мањи приступ електронским медијима.

вање је престало да буде облик интерперсоналне комуникације у којем је истовремено могло да учествује неколико стотина људи, и постало масовна комуникација с вишемилионском публиком. Прва плаћена ТВ реклама реализована је у Америци у кампањи председничког кандидата Дјуија (Dewey) 1948. године. На председничким изборима 1952. године, Двајт Ејзенхауер је постао први кандидат у чијој су професионално осмишљеној кампањи реализовани телевизијски огласи. Агенција „Батен, Бартон, Дастин и Обсборн” удружена са Росером Ривсом, осмислила је низ спотова под насловом „Ејзенхауер одговара Америци”. Изборна победа Ејзенхауера потврдила је велики утицај политичког оглашавања као средства вођења кампање. До данас, политичко оглашавање у спотовима постало је знатно уверљивије.

Технике професионалног оглашавања у Великој Британији најпре је примењивала странка капиталиста – конзервативци; почели су да примењују телевизијско оглашавање 1955. године. Тада су ангажовали медијског саветника и тиме најавили раздобље професионализма у свом политичком оглашавању. Следеће године су поново предњачили унајмивши агенцију за комерцијално оглашавање „Колман, Прентис и Варли” да учествује у њиховој кампањи. Лабуристичка странка је, пак, од педесетих до осамдесетих иначе избегавала професионалне креаторе имиџа, што је утицало на опадање њене популарности у том периоду. Све до изборне кампање 1987. они су ретко користили телевизију у маркетиншке сврхе, немајући поверења у оглашавање, и држећи да је то типично капиталистички инструмент који садржи манипулацију и превару, чиме се обезвређује политички процес. Одбацивањем професионалних комуникацијских метода уверавања лабуристи су се лишили важног средства борбе против конзервативаца. Лабуристичка странка је зато променила приступ оглашавању услед губитка свог послератног статуса у двостраначком саставу и после лошег изборног резултата 1983. године. До кампање 1997, кад је вођа лабуриста постао Тони Блер, њихов комуникацијски апарат се професионализовао, па је лабуристичка стратегија оглашавања 1996/97. уродила плодом кад су после скоро две деценије опет освојили власт. Остварили су поново одличне резултате 2001, освојивши већину над опозиционим странкама. (McNair, 2003: 113-121)

Аутори наводе две функције оглашавања: информативна и уверавачка. Политички процес укључује рационалне изборе бирача који се темеље на информацијама, а осим новинарства, њихов важан извор је и оглашавање. Савремено политичко оглашавање је средство информисања грађана о томе ко је кандидат и шта је његова политичка понуда. Оно такође настоји и да увери. Политика је постала процес у којем се „потрошачима” преко масовних медија нуде политичке опције од којих треба да изаберу једну, те по аналогiji са комерцијалним оглашавањем, Нимо и Фелсберг

истичу да се политички кандидати „морају нудити као различите марке истог производа”. (McNair, 2003: 97) При томе, политичко оглашавање се по природи онога што „продаје” значајно разликује од комерцијалног.

За рекламирање се не користе само медији који припадају масовном комуницирању. Како тражња за објављивањем огласа превазилази понуду огласног простора и времена у масовним медијима, у употреби су и видеобимови, билборди... Оглашивачи од медија, заправо, купују публику. Телевизија и радио су најпродорнији. У њима се купују кратки „одсеци” времена, у којима су спотови од пар десетина секунди ситуирани унутар посебних рекламних блокова или у емисијама, при чему је оглашивачима најважнији параметар величина и састав аудиторијума изабраног емитера. Величина публике и време највеће гледаности (prime time) утичу на цену оглашавања, а њен састав усмерава садржај рекламе и термин њеног емитовања.

Један од основних задатака рекламних агенција је синхронизовано учешће у вођењу сложених кампања. Најпре истраживачи аудиторијума обављају социо-демографску анализу подручја на које је оглашавање усмерено и препоручују одговарајуће медије, као и најбоље време емитовања рекламе како би постигла максималан ефекат код одређене циљне групе. Рекламна агенција предлаже стратегију и одговара за резултате кампање.

Улога оглашавања у политичкој комуникацији је предмет расправа, пре свега у вези са критиком трошкова политичког оглашавања, али и негативних учинака „нападачких” огласа којима савремени медији дају прилично простора. Једна од замерки рекламним агенцијама је тврдња да новац којим клијенти плаћају пласман огласа деградира информативну функцију медија, будући да медији често избегавају да објављују неповољне информације о својим клијентима. Оглашивачи се често интервенционистички односе према уређивачкој политици медија, настојећи да обезбеде медијско окружење које одговара њиховим активностима. Међутим, свесни да сарадња са само једним оглашивачем може да угрози поверење аудиторијума и смањи га (а управо аудиторијум опредељује оглашиваче за избор медија, као и цену огласног простора), медији чувају своју самосталност настојањем да се не везују само за једног или пар оглашивача. Осим тога, удружења рекламних агенција дужна су да утврђују етичке кодексе као начин саморегулације, и спречавају злоупотребу реклама у смислу истицања непостојећих квалитета или недопуштених метода угрожавања конкурената. Удружења на регионалном и националном нивоу значајна су за развој теорије и праксе у области политичке комуникације и за њену бржу афирмацију.⁹

⁹ Најзначајнија удружења специјалиста за политичко комуницирање су: Америчко удружење за ПР (PRSA – Public Relation Society of America), Међународно удружење за ПР (IPRA – International Public Relation Association), британски Институт за односе

3. Проблем професионалне етике

Многи елементи политичког комуницирања су подложни злоупотребама, које су у супротности с одредбама Универзалне декларације о правима човека (1948). Танка је линија разграничавања између пропаганде у функцији правичних циљева и борбе за присталице средствима персуазије, тј. манипулације. Чак и употреба непобитних чињеница често није лишена извесне инструментализације, како би се прималац у одређеним околностима понашао у складу с њима. Такође, неки политички подухват може бити и легитиман и легалан, а да притом није усклађен с етичким нормама. Многи односи у домену политичког деловања прецизно су регулисани законом, али одговорно понашање политичких актера подразумева се и у ситуацијама које нису предвиђене правном регулативом. Политички актери се стога труде да свом ангажману обезбеде подршку како легалне и легитимне тако и етичке конотације. Анализирање односа политичких делатности и етике још у античким временима је отворило низ питања, за која до данас не постоје општеприхваћени одговори. Пре свега, спорни су критеријуми који могу бити меродавни за процењивање етичности одређених политичких циљева. Неодређено је и руководеће начело у деловању политичких актера – да ли то треба да буде етичност или успешност. Такође, нејасно је како одредити дозвољену нијансу неетичности у остваривању одређене политике, и да ли је уопште допустити.

Наиме, са „моралистичке” позиције политички ангажман се процењује у контексту етичности жељених циљева, мотива који покрећу политичаре и средстава која користе. Ако се политичари у јавном наступу изјашњавају и делују у прилог моралу, то не мора да значи да је етика њихово руководеће начело, већ можда средство које доприноси успешности њиховог политичког ангажовања. Осим тога, нити постоји систем универзално прихваћених етичких норми, нити су јасне етичке позиције процењивача – будући да ни он сам не може бити морално беспрекорна личност да би судио о моралу других. С друге стране, као врховно начело се постулира ефикасност средстава. Од Платона – који истиче нужност постојања „племените лажи”, преко Макијавелија, чује се да су у политици сва средства допуштена ради постизања одређеног циља. Позиција етичког релативизма допушта употребу псеудоаргумената и манипулације, уколико су то неходна средства за постизање одговарајућег циља.

се јавношћу (IPR – The Institute of Public Relations), Међународна асоцијација политичких консултаната (IAPC – International Association of Political Consultants), Европска асоцијација политичких консултаната (EAPC – European Association of Political Consultants), Америчка асоцијација политичких консултаната (AAPC – American Association of Political Consultants), Асоцијација професионалних политичких консултаната (APPC – Assosiacion of Professional Political Consultants).

Поборници трансетичке позиције, међутим, делатности пропагандиста у политичкој комуникацији приписују немогућност етичког квалификовања. Према овој интерпретацији, активности специјалиста за политичко комуницирање саме по себи не могу бити ни етичке ни неетичке, већ су етичке димензије комуниколошког процеса детерминисане природом политичких циљева у чијој реализацији учествује. Следствено, специјалисти за политичко комуницирање изузети су из моралне одговорности јер њу не могу да сносе инструментарији и реализатори политичких одлука, чија су руководећа начела ефикасност и професионализам. Без обзира на убедљивост овакве „одбране“, не може се ипак пренебрегнути чињеница да агенси који учествују у политичком комуникационом процесу покушавају да утичу на избор политичких циљева, чиме сносе одговорност за (не)етичност онога у чијем избору и уобличавању учествују. (Славујевић, 2005: 193-200)

За разлику од функције научника да откривају и саопштавају истину, функција професионалаца у делатностима политичког комуницирања је да уверавају у прихватљивост и корисност или неприхватљивост неке политичке понуде. Политичко комуницирање стога нужно садржи персуазивне елементе, с обзиром на његов уверавачки циљ и руководеће начело успешности. Манипулативне методе се обилато користе у овом процесу јер се његова делотворност ослања на терен судова вредности, погодан зато што не трпи логичко доказивање. Применом суптилних и симболичких средстава која делују на сазнајну, емотивно-афективну и акциону компоненту, у психосоцијалним условима погодним за комуникатора он може инструирати уверења и понашања појединаца онако како жели, при чему они тога нису ни свесни. Ђуро Шушњић сматра да се вештим руковањем идејама постижу промене у осећањима, ставовима... равне онима до којих се долази насилним мењањем природних околности. (Шушњић, 1990) Доказано је, међутим, да интензивна употреба манипулативних техника не доноси повољне резултате на дугорочном плану. Последица неуспешних кампања обично је губитак тржишта, дакле и поверења у пропагандисту, али и угледа његовог послодавца. Управо зато агенције избегавају „клијенте високог ризика“ и држе до етичности. Начело етичности се овако инструментализује у функцији начела успешности. (Славујевић, 2005: 194-200)

Мишел Бонгран истиче да је консензусом договорено да се увек при обављању послова у вези са политичким комуницирањем мора водити рачуна о *јавном интересу* (Бонгран, 1998: 117, 118), који према Валтеру Липману представља *оно* чему би се људи приклонили кад би њихово рационално и непристрасно поступање било поштеђено манипулантских утицаја. Здрава инфосфера могућа је само у амбијенту у коме владају критичко мишљење и плурализам идеја.

Кенет Бланчард и Норман Винсент Пил у књизи „Снага етичког менаџмента” (с индикативним поднасловом: *Не мораће варајши да бисте победили*), истакли су пет „начела етичке снаге”: циљ, понос, стрпљење, упорност, перспектива. Ова књига предлаже и етички подсетник: *Да ли је лејално? Да ли ћу прекршити ... пољитику комјаније? Да ли је фер за све, крајкорочно и дујорочно? Да ли ћу се добро осећати кад се моја одлука јојави у шћамји?* (Блек, 2003: 200) Професионална удружења стручњака за политички консалтинг, маркетинг и ПР, требало би да духу наведених питања кодификују правила пословно-етичке праксе.¹⁰

Закључак

Према мишљењу многих аналитичара, велика улога политичког маркетинга, медија и других комуникатора у политичком процесу, деградира тај процес. Они доказују да се недемократске организације обилато користе недозвољеним средствима како би оријентисали јавно мњење на начин одговарајући њиховим политичким и економским интересима. Чују се, међутим, и гласови који подржавају професије политичких комуникатора, јер их препознају као инструмент демократске партиципације.

Експерти за политичко комуницирање често истичу да нису заинтересовани за супстанцу политике, него да је њихова улога помоћ у осмишљавању, у процењивању, тј. да они не производе политичке идеје – него професионално служе политичким актерима како би њихове идеје биле целисходније представљене. С друге стране, дијагностика стања у друштву и утврђивање стратегије неке политичке кампање имају за циљ да побољшају позицију клијента – политичког актера, његов програм и имиџ, и да му обезбеде

¹⁰ Венецијански кодекс је усвојен у оквиру Међународног удружења за односе с јавношћу (IPRA) у Венецији, маја 1961. године. Кодекс професионалној ојхођења британског Института за односе с јавношћу (IPR), усвојен 1963. године, обавезује све чланове Института и до детаља разлаже смернице којих се они морају придржавати у контакту с јавношћу, медијима и другим стручњацима. Европски кодекс професионалног понашања у ПР пракси – Лисабонски кодекс званично је усвојен 16. априла 1978. и измењен 13. маја 1989. на Генералној скупштини Европске конфедерације за ПР (CERP – European PR Confederation) у Лисабону. Европска конфедерација за ПР (CERP) и Међународно удружење за ПР (IPRA) очекују од својих чланова да се придржавају и Ајинској кодекса (усвојен у Атини, маја 1965, на Генералној скупштини ИПРА, а измењен у Техерану 1968. године). Кодекс професионалних сћандарда ПР-друшћава Америке званично је усвојен на скупштини ПРСА 1954. и ревидиран 1959, 1963, 1977. и 1983. године. Кодекс понашања АППЦ регулише активности политичких консултаната на територији Велике Британије. Кодекс професионалне етишке Друшћва Србије за односе с јавношћу, донесен новембра 2004. у Београду, заснован је на начелима Универзалне декларације о људским правима, Атинског кодекса, као и Статута овог друшћва.

повољнији пласман на политичком тржишту. У том смислу, „политички неутрални” експерти прилагођавају одлуке и политичке програме аспирацијама гласача, јавног мњења. Утолико се даје за право тврдњи да разни видови персуазивних делатности освајају изворно значење и функцију политичког садржаја, што неки аутори одређују као „сцијентократско-технократску узурпацију политике”. (Славујевић, 2005: 213) У пракси, међутим, активности експерата за политичко комуницирање ретко захватају суштину тј. језгро политичког процеса; они приоритетно одређују показатеље, на основу њих препоручују одговарајући „тон” у наступу политичког актера, и делове програма које треба нагласити у платформи која је дефинисана од стране одређене политичке структуре, а које елементе потиснути у други план. С овог становишта је убедљива теза да су професионалци политичке пропаганде индиферентни према садржајима с којима оперишу.

Како било, понекад се чини да у циљу „производње пристанка оних над којима се влада” – непрестано ослушкујући пулс јавног мњења, политичар постаје пуки реализатор његових расположења. Стога неки аутори проглашавају појаву „тоталног политичког маркетинга” почетком 1980-их година, чија је последица радикална промена у односу субјекат–објекат политичког процеса. Концепт тоталног маркетинга садржи парадокс: он значи и крај политичког пропаганде, јер ако политичар губи субјективитет у политичком процесу – ослушкујући и управљајући се према афинитетима јавног мњења, онда пропаганда и сама постаје непотребна. Ако, пак, суштину политичког процеса спознамо у сложенем посредовању између различитих краткорочних и дугорочних, ширих и ужих и појединачних и јавних интереса, у конституисању опште воље, која није проста воља свих – што превазилази пуко удовољавање јавности; ако њену суштину препознамо у настојањима да интерес најдинамичнијег сегмента друштва легитимизује као општи интерес (McNair, 2003: 195-222), спекулације о „маркетиншком убиству политике” постају неодрживе. Не можемо говорити о укидању политике, али не можемо ни оспорити да се пропагандним методама прикривају друштвене групе које, уз помоћ експонираних политичких актера, настоје да бране властите интересе у институцијама и процедурама демократског друштва.

Зато проблем политичког маркетинга може да се постави и у контексту комерцијализације политике: кад на изборима употребљавамо пропагандне технике, да ли одучују бирачи или заправо одлучује новац? То је новац којим се плаћају стручњаци, којим се купује огласни простор. Песимисти и овим аргументом бране тезу да увођењем пропагандних активности одумире политика. Кад се удруже утицај новца, науке и саветодаваца, скептици отварају проблем: ко заправо влада? Оцењују да је у том процесу политика постала дегенерисана.

У другој крајности су оптимисти који без резерве тврде да саветници за политичку комуникацију изборни процес чине демократичнијим. Они заступају становиште да је и „прљава” пропаганда намењена медијски упућеном и свесном бирачком телу које није лако обманути средствима „испирања мозга”. Манипулативне технике су и саме подложне коментарима и интерпретацији политичког новинарства.

Опрезнији аналитичари у овој „одбрани”, опет, указују на познату чињеницу да приступ ресурсима који су потребни за ефикасну политичку комуникацију није праведан. Цена производње и дистрибуције политичких порука иде наруку великим политичким организацијама, и опет се враћа непобитно обележје савременог доба: економска моћ прераста и надраста политичку моћ. Из тог разлога је за одбрану бити демократског политичког процеса значајно да се финансирање политичке комуникације надзире и регулише нпр. ограничењима власништва над медијским организацијама, као и обезбеђивањем равноправне стратне позиције свих учесника у овом процесу.

Закључујемо да се, у погледу својих импликација на демократију, развој пропагандних средстава и професија у процесу политичке комуникације не може схватити једнозначно добро или лоше. Овај процес је у политичком животу контролисан законском и другом регулативом. Зачарани круг се затвара чињеницом да се та ограничења одређују према количини освојених гласова у политичкој арени, у којој се често прибегава непоштенм моделима борбе. У демократском циљу задовољења јавног интереса, стручна јавност стално треба да има на уму: у тој борби не смеју превладати партикуларни интереси појединаца или политичких организација.

Литература:

- [1] Блек, Сем (2003): *Односи с јавношћу*; Београд: Клио.
- [2] Бонгран, М. (1998): *Политички маркетинг*; Београд: Плато.
- [3] Верчић, Д., Заврл, Ф., Ријавец, П., Огњанов, Г., Брбаклић, А. (2004): *Односи с медијима*; Београд: Медија центар – „Пристап”.
- [4] Верчић, Д. (1990): „Маркетиншко убиство политике”, *Политички маркетинг*; Београд: Радничка штампа.
- [5] Деј, Л. А. (2004): *Етика у медијима*; Београд: Медија центар – „Плус”.
- [6] Ђорђевић, Тома (1990): „Маркетинг политичких идеја и вредности”, *Политички маркетинг* (ур. З. Славујевић); Београд: Радничка штампа.
- [7] Ђурић, М. (1992): *Public relations – кључ успешног наступа на тржишту*; Београд: Институт за тржишна истраживања
- [8] Галумов, . (2004): *Основна PR*; Москва: Издателски дом „Летопис XXI”.
- [9] LeDuc, L., Niemi, R. G., Noris, P. (1996): *Comparing Democracies*; USA: Sage Publications, Inc.
- [10] McNair, Brian (2003): *Uvod u političku komunikaciju*; Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- [11] Nimmo, Dan (2001): *Political Persuaders*; NJ: Transaction Publishers.
- [12] Пустето, М. Б. (1996): *Политички маркетинг*; Београд: Клио.
- [13] Радојковић Мирољуб, Милетић Мирко (2006): *Комуницирање, медији и друштво*, Нови Сад: Стилос.
- [14] Славујевић, Зоран (2005): *Политички маркетинг*; Београд: Факултет политичких наука.
- [15] Стојковић, Бранимир; Радојковић, Миросав (2004): *Информационо-комуникациони системи*; Београд: Клио.
- [16] „Транспарентност”, билтен, број 7, јануар 2004.
- [17] Шушњић, Ђуро (1990): *Рибари људских душа*, Београд: НИРО „Младост”.

Assistant Professor Irina Milutinović, PhD
Faculty of Culture and Media
Megatrend University
Belgrade

SPECIALISTS FOR POLITICAL COMMUNICATION – THE DEVELOPMENT OF PROFESSION IN HISTORICAL PERSPECTIVE

Summary: *This paper presents content and historical development of specialists for political communication professions. It describes the occurrence and development of different professional political communicators. Professions of political communicators: media professionals, marketing experts, public relations consultants, spin-doctors and advertisers, are presented in a historical and analytical perspective and in a systematic way. The paper points to the delicate interpenetrations of these professional activities, and warns to the complexity of satisfying the public sphere interests in a democratic political discourse. The paper analyzes ethics codes in the subject fields, too. Professional public should always have in the mind the thought: the protagonists of political fight must overcome particular interests of individuals or political organizations, in a democratic order to satisfy the public interest.*

Key words: POLITICAL COMMUNICATION, POLITICAL MARKETING, POLITICAL PR, POLITICAL ADVERTISING.

Доц. др Марија Алексић*
Факултет за пословне студије
Доц. др Љиљана Манић
Факултет за културу и медије
Доц. др Мирјана Танкосић
Факултет за пословне студије
Мегатренд универзитет
Београд

СТРАТЕШКА УЛОГА ИНТЕРНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ У СТВАРАЊУ ОРГАНИЗАЦИОНЕ КУЛТУРЕ И РЕПУТАЦИЈЕ

Сажетак: Односи с јавношћу представљају функцију менаџмента која се бави комуникацијом између организације и различитих јавности од којих зависи њен успех или неуспех на тржишту и у друштву. За сваку организацију запослени представљају најважнији сегменти јавности од чијеј односа према другима – колегама, потрошачима, конкуренцији, медијима и другим публикама, зависи улог и остваривање пословних циљева. Овај рад настоји да укаже на значај интерне комуникације као стратешке функције чији је циљ израда двосмерних односа поверења са интерним јавностима. Применом двосмерних симетричних комуникација стварају се задовољни и мотивисани кадрови и перспективна организациона култура што доприноси побољшању ефикасности организације.

Кључне речи: ОДНОСИ С ЈАВНОШЋУ, УПРАВЉАЊЕ ЉУДСКИМ РЕСУРСИМА, ИНТЕРНА КОМУНИКАЦИЈА, ОРГАНИЗАЦИОНА КУЛТУРА, РЕПУТАЦИЈА, КОМУНИКАЦИОНА СТРАТЕГИЈА.

¹ Контакт: maleksic@megatrend.edu.rs

Увод

У данашњем времену свако има потребу да се о њему чује добар глас, без обзира на делатност којом се бави. Како би остварили своје циљеве, појединци, политичари, банке, школе, болнице, па и верске заједнице, војска и полиција, заинтересовани су да развију ефикасну комуникацију са различитим публикама, али и с друштвом у целини, и тако повећају „шансу за прихватање” (Павловић, Алексић, 2011: 7). Комуникација се одвија унутар и ван организације без обзира да ли се њоме управља или не, те можемо закључити да у свакој установи практично постоји неки вид односа с јавношћу. Реч је о врсти комуникације без које нема међуљудских односа, односно – готово да не постоји људска комуникација без елемената пи-ара. У интересу је сваке компаније да – користећи сазнања бројних мање или више сродних наука, различите технике и канале комуникације, и уз сарадњу са сектором за људске ресурсе – та комуникација буде планирана, организована, систематска, двосмерна и дугорочна.

Иако се развој савремених односа с јавношћу као функције менаџмента, професије, пословне филозофије и праксе и као научне дисциплине може пратити скоро читав век (од 1923), често се може чути да је у питању „млада” дисциплина, а показало се и да није лако доћи до универзалне дефиниције која ће обухватити све њене функције. За потребе овог рада може послужити она која посматра односе с јавношћу као управљачку функцију која успоставља, одржава и унапређује узајамно корисне односе између организације и оних јавности од којих зависи њен успех или неуспех (Broom, 2010: 3). Запослени представљају интерну јавност; по многим теоретичарима то је кључни, најдрагоценији ресурс сваке компаније коме се мора исказивати највећи степен пажње и интересовања (Јовановић, Кулић, Цветковски, 2008: 1). Од односа које запослени успостављају са колегама унутар компаније, али и са другим, екстерним јавностима, директно зависи остваривање корпорацијских циљева и репутација коју ће компанија стећи. Слика о квалитету интерних односа формира се од првог контакта са запосленим који се налази на самој капији, на улазу у компанију, преко комуникације са осталим члановима колектива до културе опхођења највишег руководства. То може илустровати и цитат једног од власника великог хотелског ланца који каже: „Како можемо имати задовољне клијенте ако је особље незадовољно?” (Павловић, Алексић, 2011: 32).

1. Циљеви и задаци интерних односа с јавношћу

Као што је у претходном делу рада поменуто, бројне су функције или задаци којима се баве одељења и менаџери за односе с јавношћу. У зависности од врсте делатности установе (корпоративни, јавни или непрофитни сектор), од њене величине и броја запослених, животног циклуса организације и бројних других фактора, зависи које ће од активности бити најдоминантније и највидљивије у јавности. Често се, погрешно, сматра да су односи с јавношћу исто што и односи с медијима, управо због чињенице да је то највидљивији део посла, односно – присуство компаније у медијима је резултат и показатељ квалитета сарадње с представницима медијских кућа. Сасвим је природно да предузетничке организације, банке и осигуравајуће куће, културне установе или државна министарства имају другачије приоритете – међутим, свима је заједничка тежња да сталном и двосмерном комуникацијом утичу на стварање задовољних, информисаних, лојалних и мотивисаних радника и на креирање одговарајуће корпоративне културе.

Истраживач Ралф Тенч истиче да је циљ интерне комуникације стварање заједничке визије, успостављање и одржавање поверења у руководство, управљање променама и мотивисање и изградња самопоуздања код запослених (Tench, Yeomans, 2010: 30). Такву атмосферу није могуће створити у средини у којој су запослени у подређеном положају и где се од њих очекује само беспоговорно извршавање радних обавеза. Двосмерна концепција интерних односа с јавношћу наглашава комуникацијску размену између руководства и запослених, реципроцитет и узајамно разумевање, као и саветовање управе о променама које су потребне унутар организације (Broom, 2010:6). Оваквом пословном филозофијом трасира се хуманији однос према људима у процесу рада, омогућава им се да учествују у обликовању визије, пројектовању стратегије и дефинисању циљева организације чиме се обезбеђује и организациона и индивидуална успешност (Јовановић, Кулић, Цветковски, 2008:7).

Особе задужене за односе с јавношћу имају кључну улогу у одабиру одговарајуће комуникационе стратегије¹ како би се успешно успоставио дијалог између компаније и циљне јавности. Комуникациона стратегија, сматра професор Милетић, је свеобухватна замисао појединца или друштвене групе/организације – у комуникационој улози пошиљаоца поруке, о постизању задатог циља планским и персуазивним деловањем на појединца или друштвене групе који су у комуникационој улози при-

¹ Више о теоријском одређењу појма „комуникационе стратегије” видети у: Милетић, М., *Комуникационе стратегије – покушај теоријске концептуализације*, Годишњак ФКМ, 3/2011, стр. 13-32.

малаца порука. У најопштијем смислу, циљ сваке комуникационе стратегије је настојање пошиљаоца (најчешће – посредством професионалних комуникатора) да множином порука утиче на ставове, мишљење и понашање њихових реципијената (Милетић, 2011: 16). Комуникационом стратегијом се дефинишу циљеви комуникације (морају бити у складу са стратешким циљевима компаније), идентификују циљне јавности (примарне и секундарне), одређују кључне поруке (у складу са потребама, интересима и очекивањима циљне групе), технике и средства којима ће се жељене информације пласирати у јавност и, на крају, утврђују методе за процену постигнутих резултата.

Особе задужене за интерне односе тесно сарађују са одељењем за људске ресурсе, а у неким случајевима долази и до спајања ова два сектора под исти кров (нпр. у центрالي „Ерсте банке“ у Београду, за послове комуникације и бригу о кадровима задужен је један руководилац). Та сарадња обухвата активности усмерене на планирање људских ресурса, затим регрутовање, селекцију, обучавање и усавршавање, награђивање и мотивисање запослених као циљне групе од чијег односа према раду, учтивости и лојалности у највећој мери зависи коначни пословни резултат.

Лиз Јеоманс, стручњак за интерне комуникације, сматра да се стратешка улога интерне комуникације најбоље може сажети као брига за изградњу двосмерних, укључујућих односа с интерним јавностима чији је задатак побољшање организационе успешности (Tench, Yeomans, 2010: 362). Она такође наводи стратешке улоге интерне комуникације:

- подупирање главних програма промене,
- преношење порука топ менаџмента,
- преношење пословне мисије, визије и вредности,
- подизање свести о питањима пословања и приоритетима,
- подизање и очување интерног кредибилитета руководства,
- мотивација запослених,
- олакшавање повратних информација и
- унапређење комуникацијских вештина менаџера.

С друге стране, запослени такође имају комуникацијске потребе које се морају задовољити како би њихов рад био делотворан. Задатак је интерне комуникације да на те потребе одговори како би запослени били правовремено информисани и укључени у дешавања у организацији. Основне комуникацијске потребе запослених су, према истом извору:

- опште информације о организацији,
- специфичне информације у вези са њиховим послом,
- јасна слика о њиховој улози у организацији,
- јасна визија организације,

- информације о правилима на радном месту,
- могућности за њихово укључивање и консултовање,
- повратне информације о резултатима,
- могућности едукације и развоја и
- приступ комуникацијским каналима (Tench, Yeomans, 2010: 368).

Одговоре на нека од ових питања може дати непосредно надређена особа; за информације о правилима рада, могућностима за даље усавршавање, и слично, обично су задужени руководиоци за људске ресурсе, док ће слику о визији и правцу развоја организације најбоље дати топ менаџмент уз помоћ менаџера за интерне комуникације, настојећи да подстакну двосмерну комуникацију кроз различите канале за интерно информисање (тимски састанци, конференције, обавештења за запослене, огласне табле или интранет).

У ситуацијама регрутовања и селекције, али и реорганизације, спајања, преузимања или отпуштања радника, водећу улогу у преговорима и одређивању услова запосленима има служба за људске ресурсе. Међутим, односи с јавношћу су кључни за хармонизовање таквих промена на одговарајући начин, и у право време, као и за помоћ у одржавању радног морала (Tench, Yeomans, 2010: 33).

На основу горе наведеног можемо видети да су циљеви корпоративних односа с јавношћу веома обухватни. За њихово ефикасно спровођење неопходна је планирана (намерна) комуникациона стратегија која ће осигурати кохезију међу свим секторима у организацији и спречити конфузију и погрешно информисање јавности. Најважније је да сви раде у интересу организације и њених јавности на стварању равнотеже између потреба запослених и очекивања руководства и на остварењу заједничког циља.

2. Стварање организационе културе

Крајњи циљ интерне комуникације било које организације је стварање корпоративне/организационе културе; она настаје у процесу социјалне интеракције чланова организације који, по природи ствари, представљају мешовиту и хетерогену социопрофесионалну скупину. Организациону културу неки аутори тумаче као скуп веровања чланова организације, други сматрају да је чине укупне заједничке вредности, етичка и морална начела и норме понашања у организацији. Професори Лариса и Џејмс Груниг сматрају да је организациона култура збир заједничких вредности, симбола, значења, веровања, претпоставки и очекивања које организују и интегришу групу људи који раде заједно (Broom, 2010: 215).

Представу о култури можемо стећи и ако посматрамо писмена правила, изглед канцеларија, организациону структуру и правила облачења (Desler, 2007:258). Осим ових, видљивих елемената, организациону културу фомирају и они елементи до којих је теже доћи пошто се налазе „испод површине” (концепт „леденог брега”), нпр. осећања и обичаји запослених, митови и табуи, а који итекако утичу на обликовање интерне димензије организације и њеног имиџа код екстерних јавности.

Многи аутори сматрају да се на корпоративну културу може утицати, да се она може обликовати и да се њоме може управљати према жељама топ менаџмента. Такав приступ карактеристичан је за амбициозне руководиоце који верују да је могу изменити одговарајућим управљањем, а јавља се и идеја да се корпоративна култура назове и „идеологијом менаџмента” с обзиром на то да пожељне норме представљају идеале једне одређене групе људи (обично руководиоца) и да их као такве није могуће уједначено примењивати на целу организацију (Tench, Yeomans, 2010: 369).

У уџбенику „Организационо понашање” аутори истичу значајну улогу руководиоца у стварању организационе културе и указују на кључну улогу лидера у том процесу – запослени се идентификују са њима, начином на који се лидери понашају и посматрају их као моделе улога. Аутори сматрају да се организациона култура формира око критичних догађаја из којих се учи која понашања су пожељна, а која не, она се развија из потребе да се одрже ефективни радни односи између чланова организације и под сталним је утицајем окружења које је најчешће променљиво и динамично (Јовановић, Живковић, Цветковски, 2007: 303).

Професор Јанићијевић истиче да култура једне организације имплицира да сви чланови организације на сличан начин разумеју организацију као и погодан начин њеног функционисања, управљања и промена. У зависности од вредности и норми које садржи организациона култура, топ менаџмент бира стратегију и дизајнира организациону структуру, менаџери обликују свој стил управљања, запослени дефинишу своје мотиве и потребе, а менаџер људских ресурса дизајнира систем зарада у предузећу (Јанићијевић, 2012:284).

Без обзира на бројне класификације и димензије организационе културе које су заступљене у теорији, и које нису тема овог рада, морамо истаћи да је основни задатак интерне комуникације да постигне да запослени разумеју и прихвате културу и вредности компаније. У пракси се, ипак, културом управља најчешће путем изјава о мисији, визији и вредностима организације, а дешава се и да запослени сарађују и учествују у стварању ових докумената. Смисао концепта организационе културе састоји се у томе да свака организација обликује своје системе вредности, веровања и норме, који ће бити довољно привлачни и прихватљиви за запослене у

организацији. Прихватањем доминантног система вредности и дефинисаних правила понашања запослени се потпуније интегришу у организацију и снажније везују за њене развојне и друге циљеве (Лојић, 2010:260).

3. Студија случаја: стратегија интерне комуникације „Ерсте банке”

„Ерсте банка” а.д. Нови Сад је део „Ерсте Банк Групе”. У Србији послује од средине 2005. године када је преузела већински део акција Новосадске банке и започиње интензиван процес трансформације. Мрежу „Ерсте банке” у Србији чини 68 пословница за рад са становништвом, као и 10 центара за рад са правним лицима. „Ерсте банка” а.д. Нови Сад тренутно запошљава близу 1000 људи („Ерсте банка”, Извештај о друштвено одговорном пословању, 2013).

За „Ерсте банку” друштвено одговорно пословање представља саставни део корпоративне филозофије и дугорочне пословне стратегије. Како се наводи у Извештају, друштвено одговорно пословање представља стратешки оквир за управљање компанијом, заснован на улагању у дугорочне и стабилне односе са свим кључним интересним групама: запосленима, клијентима и суграђанима у локалним заједницама у којима Банка послује, и на опредељењу да активно доприноси развоју и добробити друштва чији је неодвојиви део. Концепт укључивања заинтересованих страна за „Ерсте банку” је од кључне важности за постизање одрживости и успеха. Банка настоји да идентификује своје кључне заинтересоване стране, труди се да их разуме и одговори на питања која су за њих значајна или код њих изазивају забринутост и правовремено их извештава о својим одлукама, активностима и резултатима.

Запослени супрепознати као кључна заинтересована страна при имплементацији стратегије друштвено одговорног пословања, као и приликом спровођења свих пословних процеса. Највећу и најзначајнију иновацију у овој области представља усвајање Стратегије људских ресурса и Стратегије интерне комуникације, насталих у кооперацији Службе људских ресурса и Сектора комуникација, које су дефинисане управо на поменутих принципима и имају за циљ унапређење интерне комуникације и подизање задовољства запослених на виши ниво. Дефинисањем мисије, визије и основних смерница за наредни период направљен је велики искорак.

У складу са Стратегијом људских ресурса, у „Ерсте банци” је током 2012. посебан акценат стављен на остварење личних планова развоја запослених, који се дефинишу у договору са непосредним руководиоцем и у складу с планираним пословним циљевима, а сви запослени добили су повратну информацију о свом радном учинку. Запослени се подстичу да

приликом планирања својих пословних циљева размишљају и о томе која су им знања, вештине и способности потребни за њихово остваривање и да у складу с тим предложе активности које им у томе могу помоћи. Како би овај процес био једноставнији, сачињен је Каталог тренинга који је свима доступан на интерном порталу Банке. Такође је креирано Интерно тржиште рада по мери запослених свих чланица „Ерсте Групе“, с циљем да запосленима пружи могућност флукуације и да повећа мобилност запослених у оквиру Групе. На интранет порталу који повезује све запослене налазе се отворене радне позиције из свих земаља чланица Групе, с циљем да сва слободна радна места буду обједињена на једном месту – на страници Интерног тржишта рада и да буду доступна свим запосленима, чиме се омогућава развој и напредовање не само у оквиру матичне Банке, већ у оквиру читаве Групе.

Да би се жељена корпоративна култура промовисала и усвојила, протеклих година је у „Ерсте банци“ покренут низ пројеката од којих се својом иновативношћу, а потом и оствареним резултатима највише издвојила кампања дефинисања и промовисања пет корпоративних вредности: стварање, одговорност, подршка, иновативност и поверење. Ефекти су уочљиви највише на нивоу укључивања запослених у пројекат и њихове идентификације са корпоративним вредностима. Затим је организован избор међу запосленима тако што су они сами предлагали колеге за које сматрају да својим радом и понашањем заслужују титулу „амбасадора“. Избором амбасадора постигнут је један од основних циљева пројекта – промоција жељених понашања која осликавају дефинисане корпоративне вредности.

Корпоративне вредности „Ерсте банке“

- **Подршка** - слушамо, разумемо и помажемо.
- **Одговорност** - преузимамо одговорност за развој Банке и нас самих.
- **Поверење** - држимо дату реч и градимо квалитетне односе.
- **Иновативност** - подстичемо ново и стално унапређујемо постојеће.
- **Стварање** - стварамо вредност за наше клијенте, акционаре и нас саме.

Стратегија интерних комуникација формулисана је на основу података добијених у истраживању међу запосленима спроведеном у току 2010. Том приликом показало се да постоје одређени проблеми у комуникацији међу члановима колектива:

- преко 40% менаџера сматрало је да је постојећа комуникација компликована и да отежава доношење одлука;
- приоритизација циљева међу менаџерима и осталим запосленима се значајно разликује;

- преко 70% запослених тврди да никада или само повремено добија повратне информације од надређених;
- око 39% запослених је незадовољно исходом лично покренутих иницијатива;
- већина запослених издваја усмену комуникацију као најефикаснији канал комуникације, док су им остали канали непознати или нејасни.

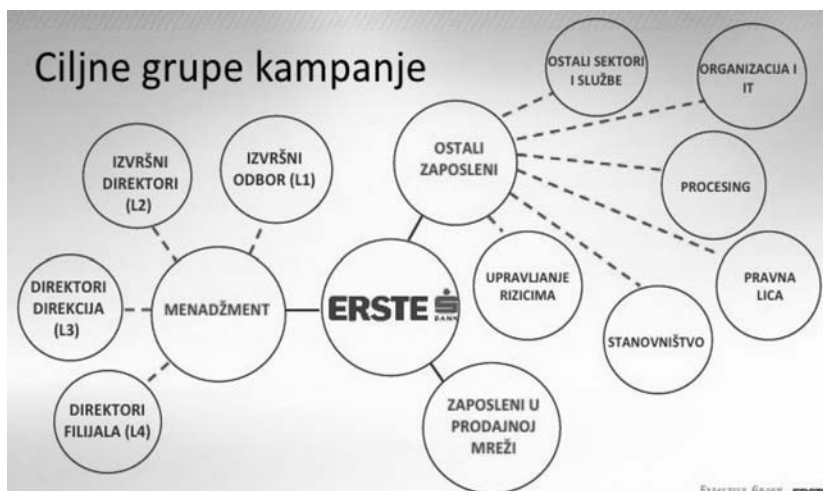
У складу са резултатима истраживања, постављени су следећи циљеви чије испуњење би допринело унапређењу интерне комуникације:

1. унапређење вертикалне комуникације унутар свих постојећих структура Банке,
2. подизање свести о значају личне одговорности и доприноса унапређењу интерне комуникације,
3. јачање осећања припадности „Ерсте банци”,
4. унапређење међусекторске комуникације,
5. увођење нових, унапређење и подизање кредибилитета постојећих канала комуникације.

Пошто је 2010. године дефинисана Стратегија интерних комуникација, 2011. је започета прва кампања усмерена ка свим запосленима Банке - кампања „Укључи се”. Покренута је са циљем повећања нивоа свести запослених о потреби да се сваки појединац ангажује и преузме одговорност како би се комуникација унутар Банке подигла на виши ниво. Тиме ће се остварити крајњи циљ и доказати мото: „Квалитет нашег пословања зависи од квалитета наших комуникација!”

Када се говори о запосленима, обично се они посматрају као јединствена, хомогена група која има заједничке карактеристике и ставове. Међутим, то није тако. И запослени се, као и друге циљне групе могу сегментирати на основу демографских, психографских, географских и других критеријума. На слици бр. 1 видимо да се и овом питању у „Ерсте банци”, по начину како су запослени груписани, посвећује изузетна пажња.

Поред све већег броја запослених који су ангажовани у интерној комуникацији, кампања „Укључи се” препозната је и од стране националног струковног удружења - Друштва Србије за односе с јавношћу, о чему сведочи и освојена награда за 2012. годину у категорији „Интерне комуникације”, док се друга кампања – „Покажи се” нашла међу троје финалиста. Уведена је и Берза идеја на коју сви запослени могу да послају своје предлоге и идеје за унапређење пословања, од којих одабрана комисија бира најбоље и спроводи их у дело. Током 2012. стигле су чак 72 идеје, 11 је усвојено, а још неколико добрих идеја чека на реализацију.

Слика 1: Циљне групе интерне кампање („Ерсте банка”, Сектор комуникација)

Један од стратешких циљева Службе људских ресурса у домену интерне комуникације јесте и промовисање концепта „отворених врата”, који се показао веома успешним - посредством интранета запослени се пријављују за индивидуалне састанке са члановима Извршног одбора или извршним директором, и на тај начин имају могућност да лично упуте своје сугестије, предлоге, али и критике, као и да поставе питања и потраже помоћ.

„Ерсте банка” стратешки приступа привлачењу квалификоване радне снаге, настојећи да се разликује од конкуренције, промовишући своје вредности, организациону културу, радне услове и етику пословања. Резултат оваквог пословања је и признање за треће место у категорији годишњих награда „Најбољи послодавац” које додељује Српска асоцијација менаџера на које су сви запослени у Банци изузетно поносни. Поред тога што својом репутацијом доброг послодавца Банка настоји да привуче и запосли талентоване људе с којима дели исте вредности, она може рачунати на већу оданост и мотивисаност запослених уколико постоји посвећеност истом циљу.

Од усвајања Стратегије интерних комуникација и Стратегије људских ресурса, „Ерсте банка” континуирано уводи нове и унапређује постојеће канале комуникације са својим запосленима. У те сврхе користе се интранет, имејл, друштвене мреже, брендирање радног простора, интерни часопис „Пулс”, као и „Отворена врата” – концепт који се промовише као један од стратешких циљева интерних комуникација. За 2014. годину предвиђено је ново истраживање ставова запослених о интерним комуникацијама, како би на основу анализе добијених резултата била урађена и ревизија Стратегије за предстојеће три године.

Слика 2: Интерно саопштење послато запосленима којим се најављује иочешак кампање „Покажи се” („Ерсте банка”, Сектор комуникација)

Закључак

Искуство „Ерсте банке” показује да се изградња имица компаније као доброг послодавца не дешава одједном, већ је резултат дугорочне визије и последица стратегије компаније у којој се верује да без задовољних запослених нема ни врхунских и дугорочних успеха ни резултата. Дугогодишњи одговоран однос према запосленима резултирао је усвајањем Стратегије интерних комуникација 2010. и Стратегије људских ресурса 2012, којима се на свеобухватан и системски начин приступа овој важној теми. „Ерсте банка” је и у тешким економским условима успевала да остане доследна својим вредностима, што се позитивно одразило и на ставове њених запослених, судећи по резултатима истраживања ангажованости запослених спроведеном 2011. године. Истраживање ангажованости вршено је на нивоу Групе, а стопа излазности је 74%, тј. у њему је учествовало преко 32.000 запослених, док је у Србији учествовало 77% запослених. Потом је уз подршку Службе људских ресурса извршена појединачна анализа резултата, препознавање снага и слабости, а креирани су и планови пратећих активности.

Поред тога што служи као основа за израду нове Стратегије, истраживање ангажованости запослених и све пратеће активности засноване на добијеним резултатима имали су циљ да помогну Банци да оснажи организациону културу и учини је бољим местом за рад, а самим тим и побољша перформансе целе Банке. У данашњем пословном окружењу радници с високим степеном обучености, посвећености и лојалности представљају главну и праву одрживу конкурентску предност фирме.

Менаџерима су потребни нови врхунски системи и вештине управљања људским ресурсима и комуницирања да би могли да одаберу, обуче и мотивишу запослене и да их подстакну да прихвате улогу посвећених партнера. Сви показатељи говоре да је „Ерсте банка” у томе и успела. Слоган којим ова банка годинама комуницира, „Банка – то су људи”, могао би бити путоказ и многим другим компанијама у окружењу у комуницирању са интерним и екстерним јавностима.

Литература:

- [1] Broom, G. M. (2010): *Učinkoviti odnosi s javnošću*; Zagreb: Mate.
- [2] Dessler, G. (2007): *Osnovi menadžmenta ljudskih resursa*; Beograd: Data status.
- [3] „Ерсте банка” (2012, 2013): *Извештај о друштвено одговорном пословању*.
- [4] Јанићијевић, Н. (2012): „Утицај организационе културе на контролу понашања у организацијама”, *Економске шеме*, 3/2012; Ниш: Економски факултет, стр. 283-300.
- [5] Јовановић, М./ Кулић, Ж./Цветковски, Т. (2008): *Основи управљања људским ресурсима*; Београд: Мегатренд универзитет.
- [6] Јовановић, М./ Живковић, М./ Цветковски, Т. (2007): *Организационо понашање*; Београд: Мегатренд универзитет.
- [7] Лојић, Р. (2010): „Организациона култура”, *Војно дело*, вол. 62, 3/ 2010, Београд, стр. 258-277.
- [8] Милетић, М. (2011): „Комуникационе стратегије – покушај теоријске концептуализације”, *Годишњак ФКМ Комуникације, медији, култура*, 3/2011; Београд, стр. 13-32.
- [9] Павловић, М. и Алексић, М. (2011): *Односи с јавношћу*; Београд: Мегатренд универзитет.
- [10] Tench, R. i Yeomans, L. (2010): *Otkrivanje odnosa s javnošću*; Zagreb: NUOJ.

Assistant Professor Marija Aleksić, PhD
Faculty of Business Studies
Assistant Professor Ljiljana Manić, PhD
Faculty of Culture and Media
Assistant Professor Mirjana Tankosić, PhD
Faculty of Business Studies
Megatrend University
Belgrade

STRATEGIC ROLE OF INTERNAL COMMUNICATIONS IN CREATING ORGANIZATIONAL CULTURE AND REPUTATION

Summary: *Public relations is a management function which deals with the communication between the organizations and their public, which influences their success or failure in the market and in society. For each organization the employees are the most important segment of the public whose attitude towards other stakeholders – colleagues, customers, competitors, the media and other audience, depends on the reputation and achievement of the business goals. This paper seeks to highlight the importance of internal communication as a strategic process which aims to build mutually beneficial relationships between organizations and their internal public. The application of two-way symmetrical communication creates satisfied and motivated employees and respectable organizational culture which improves the efficiency of the organization.*

Key words: *PUBLIC RELATIONS, HUMAN RESOURCES MANAGEMENT, INTERNAL COMMUNICATION, ORGANIZATIONAL CULTURE, REPUTATION, COMMUNICATION STRATEGY.*

Слободан Вулетић, мастер*
Основна школа „Коста Трифковић”
Нови Сад

ОДНОСИ С ЈАВНОШЋУ ШКОЛСКИХ УСТАНОВА ПРЕМА „СТРАТЕГИЈИ РАЗВОЈА ОБРАЗОВАЊА У СРБИЈИ ДО 2020. ГОДИНЕ”

Сажетак: У раду су анализирани кључни сејменши докуменши „Стратеија развоја образовања у Србији до 2020. године” са посебним погледом на место и улогу односа с циљним јавностима школских устанаова. У склопу образовне полишике која је предвиђена овим докуменшом, истражујемо значај, мисију, визију, као и носиоце активности који би деловањем процеса односа с јавношћу требало да ушичу на промене у сисшему образовања до 2020. године. Анализирани су релевантни делови Стратеије који указују на значај интеракције школа са средином, као и на разлоге и визију унапређења односа са циљним јавностима. У раду је приказан критички осврћ на релевантне делове овог докуменши, чиме је даћ допринос визији сисшема образовања и васпишања у Републици Србији.

Кључне речи: ОДНОСИ С ЦИЉНИМ ЈАВНОСТИМА, СТРАТЕГИЈА, ОБРАЗОВНИ СИСТЕМ СРБИЈЕ, ШКОЛЕ.

* Контакт: slov79@gmail.com

Увод

Образовање се сматра кључним фактором успеха сваког друштва. Стратешким приступом и дугорочним планирањем образовних активности, тежи се праћењу образовних тенденција и „хватању корака” са развијенијим земљама које иду ка стварању „друштва знања” базираног на стицању компетенција и целоживотном усавршавању људи.

Улога документа „Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године” је да испуни два циља којима се уносе промене: „она је (а) интегрални оквир (основа) за обликовање кључних законских, подзаконских и других регулаторних инструмената функционисања и развоја образовања у Републици Србији и (б) основни стратешки инструмент којим се систем образовања у Републици Србији ефикасно и прихватљиво преводи из постојећег у жељено и оствариво стање 2020. године”¹.

Са таквим стратешким функцијама, овај документ даје визију образовног система и указује на смернице потребне за његов развој и након тог периода. На основу наведеног оквира који нуди документ, ово истраживање има за циљ да утврди у којој мери је предвиђено организовање и остваривање односа с јавношћу основних школа у Републици Србији и које кључне разлоге аутори Стратегије наводе за то. У складу са тим, важно је утврдити да ли су експлицитно дати начини и методе за деловање основних школа на пољу унапређивања односа са циљним јавностима, или су само исказане потребе за унапређењем тих односа и релација. У истраживању смо пошли од хипотезе да уколико се стратешким документима Републике Србије предвиђају активности школа на пољу одржавања односа с јавностима, онда је евидентно да та јавна делатност има значајну улогу у образовној политици. Због тога би те активности требало конкретизовати и операционализовати у датом контексту и перспективи. Анализирајући кључне садржаје документа, уочили смо и истакли делове текста који се директно или индиректно односе на процес остваривања односа с јавностима првенствено основних школа.

¹ На основу члана 45. став 1. Закона о Влади („Службени гласник РС”, бр. 55/05, 71/05 – исправка, 101/07, 65/08, 16/11, 68/12 - УС и 72/12), донет је овај документ који је сачињен на 212 страна.

Извор: http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678, датум посете 3.6. 2014.

1. Надолазеће тенденције и правци развоја европског образовања и школства

Како развој образовања зависи од друштвених промена, важно је сагледати будуће правце и тенденције развоја школства у Европи, јер процес интеграције Србије ка Европској унији захтева *поштовање истих циљева у образовању*. Према савременим педагошким експертима, школа будућности би требало да испуњава више услова:

1. демократизација система образовања (једнакост, праведност и доступност образовања за све),

2. децентрализација система образовања (већа аутономија школа у процесу доношења одлука које се тичу живота и рада у школи),

3. партиципација свих интересних група у раду школе ученика, наставника и родитеља као представника група јавности (Спасеновић, 2009: 85).

Иако ова три процеса имају подједнак значај, сматрамо да се већа партиципација свих интересних група у раду школе најбоље може остварити *орјанизованим процесом односа са циљним јавностима*. То нам је у овом раду и главна идеја. Осим ова три начела, надолазеће тенденције и правци развоја образовних система европских земаља указују на промене које евидентно утичу на све сегменте, у које спадају:

- *циљеви образовања* (неговање демократских вредности, стварање мултикултуралног друштва, учење учења уз развој нових компетенција);
- *структура и орјанизација школских система у области обавезног образовања* (то подразумева да у оквиру исте институције са континуираном структуром буду интегрисани примарни и секундарни степен образовања);
- *школски програми* (давање веће аутономије школама у конципирању и реализацији програма, увођење информационо-комуникационих технологија, заштита околине, етика, увођење грађанског васпитања, неговање мултикултурализма);
- *евалуација квалитета образовања* (јачање надзорничких и инспекцијских служби које контролишу рад унутар система, осим тога врши се тестирање и евалуација постигнућа ученика уз укључивање различитих актера наставника и родитеља у вредновање);
- *остваривање праведности у образовању* подразумева стварање једнаких шанси за све, што се односи и на професионално управљање у образовању као и преношење одлучивања на нивое школа (Спасеновић, 2009: 80).

У смернице за развој школе као значајне установе, спадају и стратешки циљеви и образовне политике Европске уније која је дефинисала документ „Конкретни будући циљеви образовних система”². Важне смернице овог документа ЕУ, указују на перспективе развоја који подразумева: побољшање квалитета и стандарда образовања у Европи и омогућавање целоживотног образовања уз развој нових компетенција, посебно обезбеђивање приступа информационо-комуникационим технологијама; усклађивање основних вештина и знања потребним за „друштво знања”; отварање образовног система према другим центрима и регионима; употребљавање ресурса на најбољи начин развијањем предузетничког духа; унапређење комуникационих компетенција учењем страних језика; мобилност ученика и студената, развијање нових партнерстава са школом.

Будућа школа доноси и нове организационе облике. „Савремено друштво је у знаку брзине, диференцијације, ширења и фрагментације свести. Карактеристично је за модерно друштво да се одвија убрзана подела рада. Стварају се нове професије, нови организациони модели (државни и недржавни сектор).” (Аврамовић, 2009: 889)

Дакле у новом образовном систему долази до интензивних промена које прате нови организациони облици рада. У том смислу, школе се отварају према партнерима са којима се може остварити спонзорство, и школама је зато потребна добра организација рада и квалитетни кадрови, који би могли остварити и унапредити ту сарадњу, посебно ако се зна да је основно образовање обавезно и да је у њега инволвиран велики део популације једне земље.

2. Развој стратешких релација у систему образовања

Нови приступ који је потребан, према Стратегији подразумева да је систем образовања „отворен ка спољном свету”³ и да је потребна „интеракција са окружењем”. Зато важну улогу у развоју образовања према Стратегији имају и односи са јавношћу. Реч стратегија потиче из грчког језика (*stratēgia*; од *stratēgós*: војни заповедник; према *stratós*: војска, и *agein*: водити) и њено основно значење је да је то: „наука о вештини ратовања која истражује узајамне везе политичких, економских и ратних елемената за припремања и вођења рата” и „дугорочни план врховне команде за постизање победе” (Клајн, Шипка, 2008: 1187). Стратеги-

² Документ „REPORT FROM THE COMMISSION THE CONCRETE FUTURE OBJECTIVES OF EDUCATION SYSTEMS”. Извор: http://aei.pitt.edu/42877/1/com2001_0059.pdf, датум посете 25.05.2014.

³ Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године, стр. 4.

ја у образовању може да означава планиран, организован процес који има дугорочни карактер, садржи визију и мисију развоја овог система утврђених анализом слабости, које би корекцијом мерљивих индикатора након вишегодишњег периода дале значајан помак. Према томе се у „Стратегији развоја образовања у Србији до 2020. године“⁴ наводе обимне квалитативне и квантитативне анализе, којима се нећемо у овом раду бавити, али које описују тренутно стање у образовању и указују на проблеме и начине њиховог превазилажења.

На одговарајућим местима у Стратегији указује се на значај сарадње школских установа са представницима медијских организација и на значај интеракције са локалном средином и целокупним „окружењем“ (*environment*). Приметно је да се у документу користи овај „еколошки“ термин мада нам се чини да су аутори Стратегије томе дали друго значење. Сматрамо да сарадња са окружењем и стратешке релације у суштини представљају првенствено *процес комуникације*. То друштвено комуницирање представља важну спону у успеху сваке организације јер је организација напре део социјалног система или подсистем у оквиру већег друштвеног система.

У циљу развоја сваке образовне организације, важну улогу играју управо односи са јавношћу. Односи с јавношћу играју све већу улогу у функционисању многих јавних установа као што су: школе, болнице, домови здравља, итд. „Односи са јавношћу су посебна управљачка функција која доприноси успостављању и одржавању узајамне комуникације, разумевања, прихватања и сарадње између организације и њених група јавности; обухвата управљање проблемима или важним питањима; помаже руководству да се информише о јавном мњењу и да на њега реагује; дефинише и истиче одговорност руководства да служи јавном интересу; помаже руководству да иде у корак са променама и да их успешно користи, служећи као систем благовременог упозорења који помаже да се трендови и користи истраживања етички исправне технике комуницирања као своје главне алате.“ (Павловић, 2011: 27)

Односи с јавношћу или *Public relations*, дефинишу се и на следећи начин: „Јавни односи – то јест развијање веза и добре воље између једног лица, предузећа или институције и других лица, нарочито публике или заједнице у целини дистрибуцијом интерпретативног материјала, продубљивањем суседских веза и проценом јавних реакција“ (Хабермас, 1969: 8)

На основу датих дефиниција, важну улогу у процесу развоја стратешких релација игра управо руководство школе које остварује неколико функција у циљу разумевања, прихватања и сарадње са свим релевантним факторима, остварујући на тај начин *јавне везе или односе*. По Зако-

⁴ У даљем тексту користићемо само реч Стратегија којом бисмо означили овај документ.

ну⁵ директор школе остварује односе с јавностима као што су наставници и други запослени, родитељи ученика, представници власти. Директор организује рад у установи, образује тимове, даје задужења појединцима и посебно је задужен да се стара о благовременом обавештавању о свим питањима од интереса за рад установе и одржавању добрих релација.

3. Анализа кључних делова садржаја Стратегије о односима с јавношћу

Документ представља значајну полазну основу у даљем развоју српског образовања. На самом уводу, по систему SWOT анализе представљене су слабости и истакнуте јаке стране образовног система, као и могућности и претње у свим областима. Документ анализира тренутну ситуацију у образовном систему Републике Србије на свим нивоима образовања (документ је из октобра 2012. године) и даје могуће пројекције развоја свих подсистема у оквиру образовног система државе. Зато би међународни положај Србије требало прилагодити европском образовном простору, истовремено негујући национални идентитет и интегритет кроз савремене образовне политике.

Према томе, у документу је дата системска анализа од предуниверзитетског до универзитетског нивоа образовања. Њен дугорочни карактер заснован је на предвиђањима праваца развоја који је „вучен будућношћу” и зато садржи неколико новина.

1. Новина која је уочена у Стратегији је истицање значаја сарадње школских установа, Министарства просвете са медијима у циљу стицања позитивног публицитета и управљања комуницирањем са циљним јавностима. У делу Стратегије који говори предуниверзитетском образовању, под које потпадају и основне школе, под окриљем заједничког оквира о управљању и руковођењу образовним установама, стоји као стратешка мера: *„Јачање улоге органа управљања у осигуравању двосмерних веза васпитно-образовних установа и локалне средине и родитеља. Ово би морала бити основна функција органа управљања у циљу унапређивања васпитања и образовања деце из даље локалне средине.”*⁶

У складу са тим циљем руководства школе, функција односа са јавношћу је да успостави и одржава добре односе између предузећа и његовог окружења, пре свега одређивањем и оценом ставова јавности, усклађивањем политике организације са јавним интересом, формулисањем и

⁵ Закон о основама система образовања и васпитања („Сл. гласник РС”, бр. 72/2009, 52/2011 и 55/2013)

⁶ Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године, страна 10.

нице, коришћење расположивих локалних образовних ресурса (просторних, природних, културних, институционалних, људских) и остваривање разноврсних заједничких активности школе и локалне средине: културних, социјалних, еколошких, спортистких, хуманистарних, привредних (нарочито када се ради о средњем стручном образовању)".⁸ У овом делу се истиче да би школе требало да проналазе партнере у виду спонзора, што аутоматски значи да се мора јачати менаџмент и маркетинг. Као важан задатак руководства школе намеће се управљање свим ресурсима из окружења и управљање комуникације са спонзорима и регулаторним органима, чиме се улога лидера додатно усложњава.

3. У даљем тексту, говори се и о проблемима који се уочавају у савременој школи, те се наводи да: „Школе немају свој препознатљив идентитет и у мноштву влада генерално лоша атмосфера (неугодна општа клима, често рђави међуљудски односи унутар наставничкој колектива, између ученика, ученика и наставника, наставника и управе школе, дешава се насиље у школама), паг етичких стандарда”.⁹ Овакав опис додатно појачава потребу за успостављањем нових односа унутар школа. Савремени односи с јавношћу се управо базирају на развијању добрих односа између запослених, док се истовремено ради на креирању визуелног али и социјалног идентитета. Тиме се сви радници повезују у заједничким групним активностима, рад у установи се оплеменењује а социјална и психолошка атмосфера је стимулишућа. Запослени представљају посебну категорију јавности на коју би просветне власти морале обратити пажњу из више разлога. Као прво, школски директори и психолози немају довољно капацитета да решавају конфликте у колективу и да управљају комуникацијом, јер конфликти често могу настати као последица гласина, односно руморног комуницирања, или уопштено лоше постојеће (или непостојеће) комуникације између запослених.

Друго, велики број просветних радника нема у довољној мери развијене комуникационе потенцијале. Комуниколошка знања и вештине су углавном површно, стечени на курсевима и семинарима чији су ефекти краткотрајни¹⁰.

Треће, јачање идентитета школе је процес који спада у област етике али и организационе културе, при чему су школе дужне да воде рачуна и о визуелним и другим јавним аспектима установе. У којој мери школе имају развијене механизме, чини се да зависи од индивидуалних напора ентузијаста.

⁸ Ибид, стр. 12.

⁹ Ибид, стр. 34.

¹⁰ Сматрамо да би се основна комуниколошка знања морала стицати путем иницијалног образовања.

Све наведене ставке у развијеним организацијама успешно решавају стручњаци за односе с јавношћу односно ПР. Сматрамо да је по питању ових проблема реално решење коришћење услуга професионалаца који могу успешно да управљају комуницирањем, како на интерном тако и на екстерном нивоу.

Као посебан проблем који често утиче како на лоше односе у колективу тако и на незадовољство просветних радника су „лабаве релације” са родитељима. У документу је истакнуто да је сарадња са родитељима лоша и да би је требало унапредити: *„Сарадња школе и породице није базирана на партнерству, доминира стари концепти који се већином своди на информисање родитеља и комуникацију када се јаве проблеми. Школе су великим делом изоловане (затворене у себе), мало сарађују с другим образовним, културним и научним установама и с локалном самоуправом”*.¹¹

Устаљена форма извештавања родитеља и комуникације само по питањима проблема или инцидента као последицу има стварање лоше слике о школи у очима родитеља али и шире јавности, поготово стручне јавности, педагога, психолога и других наставника. Неправовремена комуникација, одсуство добре воље у односима са родитељима за последицу најчешће има ширење руморног комуницирања, чиме се унижава углед појединаца али и установе. Комуницирањем у школском колективу би требало да се бави више стручњака и да раднике едукују и обучавају практичним и конструктивним начинима неагресивне комуникације са одраслим особама. Према једном истраживању 68% наставника у колективу тврди да гласине утичу на међуљудске односе (Вулетић, 2012).

То додатно погоршава „затвореност” школа која се може коментарисати на више начина. Једна од претпоставки за то је неадекватна организација рада руководства која долази услед оптерећености бројним пословима различите природе. Руководеће кадрове би зато требало додатно оснажити новим знањима или би те активности требало да преузме компетентна особа, професионални комуникатор који поседује интердисциплинарна знања, вештине и компетенције за област маркетинга, комуникација и менаџмента.

4. Школски проблеми су једнаки за све средине, градске, приградске или сеоске али је додатно отежан рад мањих школа, поготово у сеоским срединама које често чине мрежу школа. Како би се одстигла визија и мисија модерних школа, у Стратегији се истиче да је неопходно *„Постројање шима у Министарству просвете за праћење и извештавање о стању у образовању и васпитању на селу и у осетљивим категоријама деце (обухват, осипање, завршавање школе и квалитет школовања). Прављење годишње билтена с приказом стања и трендова”*.¹²

¹¹ Ибид, стр. 35.

¹² Ибид, стр. 40.

Све наведене активности су изузетно сложене и изискују сасвим нови приступ информисању и повезивању школа како у развијеним тако и у неразвијеним крајевима јер оне тиме шаљу „поруке” јавностима. И у овом делу Стратегије уочавамо простор за рад професионалног ПР-а јер креирање билтена, вршење интернет маркетинга, слање посебно обликованих и персуазивних порука и извештавање јесте професионална делатност стручњака за односе с јавностима.

5. Као посебна промена која се наводи у делу Развој школе као јавне службе и стратешке релације са другим системима је „Развој мера за промену медијског односа према образовању. Тражићи да образовни програм поново добије такав статус на националној телевизији; МП мора водити рачуна о томе како се о образовању извештава у медијима, па је неопходно развити такав аспект и специјално едуковану особу у МП за јавно и систематско (а не експресно) извештавање о образовању у медијима, поготово за такозвани кризни менаџмент (ситуације када се дешавају повреде, несреће, злоупотребе и други озбиљни прекршаји у оквиру школа и факултета). Потребно је осмислити различите механизме који ће промовисати образовање и васпитање у јавности.”¹³

У овом делу Стратегије уочава се да би задатак МП односно Министарства просвете био да води рачуна на који начин се медији односе према образовању. У том делу постављамо питање, ко би то требало да ради у Министарству просвете када у целој Стратегији креатори ово документа нити пишу, нити спомињу односе с јавношћу онако како их комуникологија деценијама истражује. Чини се да у креирању овог документа у деловима о односима с јавношћу основних школа, нису консултовани експерти из комуниколошке научне области. У неким ранијим медијским извештавањима говорило се о аномичном понашању ученика о чему сведоче и неки домаћи истраживачи. „Други показатељ пораста социјално-моралних проблема у српским школама су медијске информације. Учестала су насиља и сукоби како међу ученицима тако и између наставника и ученика.” (Аврамовић, 2009: 894)

Питање је у којој мери Министарство просвете може да утиче на пословну политику националне телевизије да би се образовни програм довео на задовољавајући ниво. Са друге стране постављамо питање, да ли се једностраним напорима од стране представника медија може нешто променити уколико саме школске организације ништа не раде по питању сарадње са медијима? Питање које се даље намеће је да ли постојеће стање у школама испуњава захтеве који су виђени овом Стратегијом, или су потребна додатна организациона усклађивања и нови модели рада, да би однос школских установа са медијима био функционалан? Аутори Стра-

¹³ Ибид, стр. 48.

тегије наводе да би то требало да врши специјално едукована особа која би плански и систематски то пратила односно вршила мониторинг медија о извештавању о образовним темама. Као посебно важна ставка, износи се експресно извештавање о образовању, чиме се стиче негативан публицитет као последица извештавања медија приликом прекршаја, повреда и несрећа у школи. Да би се промовисало образовање и васпитање у јавној сфери, нису довољне само лепе жеље, него и компетентан кадар, односно могућности. У овом делу документа посебно се уочава јасна потреба за компетентним стручњаком за односе с јавношћу, чије би функције биле јасне у вршењу посредничке, евалуаторске, планерске и стратешке улоге у промоцији образовања путем медија. Сматрамо да би у складу са овим ставовима Стратегије неким подзаконским актима требало регулисати питање нових стручњака у образовању, јер је очигледно да постоје нове потребе које то изискују. У дефинисању стратешких релација наставника са другим системима истиче се да би наставници требало са институцијама културе и медијима да имају следећи однос: „1) промоција учења и стицања знања и вештина треба да постане примарни циљ свих задатих у образовању; 2) осигурајући заједнички наставни наставника са свих нивоа образовања у свим врстама медија у циљу развијања свести о значају квалитетног образовања (ширењу се најјачи медији користе, пре свега, зарад изношења негативних примера – мале плаше, шуче у школама, корупција и сл.), акценат ставити на позитивне ствари”.¹⁴

Овакви ставови јасно показују да би требало јачати комуникационе компетенције наставника, јер и они сами могу да врше комуникацију са медијима испред својих школа. Учестале негативне вести и лош публицитет узрокују да се наставници често налазе у медијима као вести. На том плану сматрамо да би требало вршити медијско описмењавање младих наставника и ширење медијске писмености у школским установама.

Закључак

Визија образовног система представљена је у документу на 212 страна. Развој образовног система у том правцу могућ је само уз велике напоре целог друштва. Делове овог документа смо анализирали и коментарирали са аспекта функционалности предвиђених промена. Уочили смо да су школским кадровима потребне нове компетенције односно нови стручњаци који познају функционисање медија, медијски су писмени и способни да остварују процес односа с циљним јавностима. У вези тога, сматрамо да се нагомилавањем обавеза директорима школа постиже ап-

¹⁴ Ибид, стр. 154.

сурд јер се директно отежава руководиачка функција. Реално је тешко обављати много задатака истовремено и квалитетно. Са друге стране, повећање незадовољства радника лошом радном атмосфером и нарушеним међуљудским односима показује да је крајње време да се у школама у организационом погледу унесу промене и да се побољша комуникациона пракса, зарад већег квалитета наставе и учења деце, те да се тај аспект реши у смеру добре социјалне и психолошке атмосфере у колективу.

Стручњаци за односе с јавношћу су апсолутно компетентни да управљају комуникацијом како на екстерном, тако и на интерном нивоу и све је већа потреба за њима како у привредном тако и у непрофитном сектору. Анализирањем појединих делова Стратегије, желели смо да покренемо стручну јавност на размишљање о правцу увођења промена, које би биле у циљу унапређења свих релација школе и окружења. Сматрамо да је пред српским образованим системом дуг период и да је један од најпоузданијих путева напретка управо рад на побољшању комуникације, како међу запосленима, тако и у односима са циљним јавностима школских установа: родитељима, представницима локалних и државних власти, спонзорима, донаторима итд.

Посебно питање које би требало додатно истражити је ко, на који начин, у којим условима може у име школе да комуницира са представницима медијских организација и какве компетенције та особа мора да поседује? Организовање и остваривање односа с јавношћу у Републици Србији би требало и емпиријски истраживати и ова тема нам даје назнаке у том смеру, те отвара бројна организациона питања, која су од кључног значаја за стицање и одржавање угледа школских установа и њених запослених.

Литература:

- [1] Аврамовић, Зоран (2009): „Шта ће бити основни изазов будуће школе”, *Зборник радова са научној скупи Бугућа школа II*; Београд: Српска академија образовања, (стр. 886-897)
- [2] Вулетић, Слободан (2012): „Интерперсонална комуникациона компетенција, кључни сегмент интелектуалног капитала запослених у образовној установи”, *Зборник радова 10. међународне конференције „На путу ка добу знања”*; Сремски Карловци: Факултет за менаџмент, (стр. 343- 352).
- [3] Davis, A. (2005): *Public relations*, Asee books, Od A do Z, sve što treba da znate o odnosima s javnošću; Novi Sad: Adizes.
- [4] Клајн, Иван, Шипка, Милан (2008): *Велики речник страних речи и израза*; Нови Сад: Прометеј.
- [5] Павловић, Миливоје, Алексић, Марија (2011): *Односи с јавношћу (ПР)*; Београд: Мегатренд универзитет.
- [6] Спасеновић, Вера (2009): Тенденције и правци развоја школских система европских земаља, *Зборник радова са научној скупи Бугућа школа I*; Београд: Српска академија образовања, (стр. 78-93)
- [7] Хабермас, Јирген (1969): *Јавно мишљење, Истраживање у области једне катеорије праћанској друштва*; Београд: Култура.

Вебографија:

- [1] Закон о основама система образовања и васпитања ("Сл. гласник РС", бр. 72/2009, 52/2011 и 55/2013) , Закон презулет са сајта http://www.osvukkaradzicsocanica.edu.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=526:2013-06-20-20-03-39&catid=51:2010-11-13-17-28-50&Itemid=72 (последњи датум посете 20.6.2014)
- [2] Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године, на сајту Владе Републике Србије http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678 (датум посете 22.6.2014.)
- [3] REPORT FROM THE COMMISSION THE CONCRETE FUTURE OBJECTIVES OF EDUCATION SYSTEMS. Извор http://aei.pitt.edu/42877/1/com2001_0059.pdf (датум посете 25.05.2014.)

Slobodan Vuletić, MA
Primary school „Kosta Trifkovic”
Novi Sad

PUBLIC RELATIONS EDUCATIONAL INSTITUTIONS ACCORDING TO „THE STRATEGY DEVELOPMENT OF EDUCATION IN SERBIA TO 2020th YEAR”

Summary: *This paper analyzes the key segments of the document „Education Development Strategy in Serbia until the 2020th year” with a special view of the place and the role relationships with target audiences of educational institutions. The education policy that is provided by this document, we examine the importance of mission, vision, and stakeholders that the action of the process of public relations should be affected by the changes in the education system to the 2020th year. We analyzed the relevant parts of the strategy which show the importance of interaction with the school environment as well as the reasons and the vision of improving relationships with target audiences. This paper presents a critical review of the relevant sections of this document, which contributed to the vision of the education system in the Republic of Serbia.*

Key words: *RELATIONSHIP WITH TARGET AUDIENCES, STRATEGIES, THE EDUCATION SYSTEM, SCHOOL.*

Леана Вучковић, мастер*
Факултет за културу и медије
Мегатренд универзитета
Београд

ЗНАЧАЈ НЕВЕРБАЛНИХ ЗНАКОВА У ИГРАЊУ ДРУШТВЕНИХ УЛОГА У ИНТЕРПЕРСОНАЛНОМ КОМУНИЦИРАЊУ

Сажетак: У овом раду се аналитички сагледава значај невербалној комуницирања и симболичкој деловања појединца, као и могућности савлађања под свесну контролу порука које упућује кроз невербално интерперсонално комуницирање, самопредстављајући се и играјући неку од друштвених улога.

У првом делу рада посебна пажња је посвећена интерперсоналном комуницирању. После тога, сагледани су и анализирани основни аспекти невербалној интерперсоналној комуникацирања, коришћењем екстралингвистичких симболских система, посебно кинезичких и проксемичких симбола. У раду је, узимањем у обзир стереотипа, предрасуда, културних образаца и стилистичких пројеката, разматрано чиме је данас условљено играње друштвених улога у интерперсоналном комуницирању.

Кључне речи: ИНТЕРПЕРСОНАЛНО КОМУНИЦИРАЊЕ, НЕВЕРБАЛНО КОМУНИЦИРАЊЕ, СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА, ПРЕДРАСУДЕ, ДРУШТВЕНА УЛОГА.

* Контакт: lvuckovic@megatrend.edu.rs

Увод

Развитком друштва комуницирање се неминовно мења. Проучавањем свих облика људског комуницирања бави се комуникологија и то у оквиру социоантрополошке парадигме. Будући да друштво и његова еволуција егзистира на наслеђу културних образаца у оквиру националног идентитета, сви се ми од самог рођења учимо и тежимо *уклапању* у многе културне modele, обрасце и стереотипе, ради лакшег друштвеног интерактивног функционисања. У процесу социјализације у којем „главну улогу има учење угледањем на узор” (Требјешанин, Лаловић, 2011: 34), ми усвајамо различите, бројне форме самопредстављања. У емпиријском смислу процес се врши кроз особе у које верујемо, којима се дивимо и са којима смо емоционално везани. Док се с једне стране психологија бави самом суштинском интеракцијом у комуницирању, са друге стране Гофманов теријски модел изучава организацију уобичајених интеракција, што заправо представља социјални контекст и комуникациону ситуацију. Стога, Гофманови многобројни следбеници сматрају га „истраживачем нашег друштвеног несвесног” (Спасић, 1996: 14).

Сагледавањем људске жеље и тежње о освешћивању функционисања сваког дела себе, у оквиру културног модела друштвеног понашања, као и стављање свих потенцијалних порука интеракције под контролу, посебна пажња у овом раду биће усмерена на сагледавање феномена друштвених улога и самопредстављања као коегзистентних форми невербалног комуницирања. Како Спасић наводи, „суштина и место пресека, разноликих аспеката друштвеног живота, пронађени су у појму интеракције, у проучавању онога што се деси када се обични људи, у својим свакодневним ситуацијама, једни са другима сретну” (Спасић, 1996:14).

Такође, за овај рад веома је важна специфична форма интерперсоналног комуницирања „лицем у лице”, будући да од актера захтева далеко већу прецизност и планску разрађеност у игрању неке друштвене улоге и самопредстављању унутар ње. Планиране улоге, које се суштински састоје од персуазивних моћи комуникатора, анализирале су у Гофмановом драматуршком моделу. Овај модел је проучавао и Пол Екман, који се са аспекта разоткривања невербалне експресије, бавио елементима интеракције сваког саговорника. Како Екман наводи „добри глумци кријући поруке цензуришу оно што кажу, јер знају да ће бити много одговорнији за своје речи, него за свој звук гласа, фацијалне експресије или већину телесних покрета” (Екман, 2010:78). За разлику од Екмана, Гофман се бавио целином и драматургијом контекста и ситуације друштвене интеракције свакодневног карактера. Стога ће се у раду говорити и о Гофмановом и о Екмановом теоријском допуњавању, уз настојање да се што дубље сагледају могућности појединца унутар интерперсоналног комуникационог.

1. Интерперсонално комуницирање

Интерперсонално комуницирање се, са становишта комуникационе ситуације, дефинише као интеракција две или више особа, са могућношћу тренутног добијања повратних реакција. Комуницирање „лицем у лице” једино је оствариво у физичком присуству два или више актера комуникационог чина. Најважнија карактеристика овог облика комуницирања је „могућност реципрочне измењивости комуникационих улога пошиљаоца и примаоца порука. И управо та реципрочност омогућава разликовање овог, од свих осталих облика комуницирања” (Милетић и Милетић, 2012: 86).

Важно је напоменути да једино у интерперсоналном комуницирању у најужем смислу, где се подразумева непосредно интерперсонално комуницирање „лицем у лице”, постоји могућност употребе свих симболских система, што имплицира широк спектар могућности за промишљено вајање друштвене улоге и самопредстављање унутар њених оквира. Пресудан значај и утицаја на смер и исход непосредованог интерперсоналног комуницирања има социјални контекст и припадност појединаца одређеним примарним друштвеним групама, будући да се интерперсонално комуницирање претежно и њима, „као израз емпиријске очигледности да сваки појединац највећим делом свој друштвени живот, исцрпљује на првом нивоу социјалног организовања” (Исто, 2012: 87).

Неограничена размењивост порука субјеката комуницирања у интерперсоналном комуницирању увек је одређена неким циљем, усмеравана је ментално-психичким потенцијалима самих субјеката, као и комуникационом ситуацијом у коју су *уклопљени*, или у коју би требало да се *уклопе*. Сам потенцијал прилагођавања и уклапања у комуникациону ситуацију, изражава се кроз комуникациону компетенцију, која у потпуности одређује могућност *успешног вајања друштвене улоге* – стварања нове или преузимања већ постојеће друштвене улоге у самопредстављању. Интерперсоналну комуникациону компетенцију (меродавност), Кетлин Рирдон дефинише као „ступањ у којем су нечија понашања примерена ситуацији и тако омогућују особи да оствари своје индивидуалне и релацијске циљеве” (Рирдон, 1998: 72). Комуникациона понашања могу бити различито компетентна у различитим односима, ситуацијама или код различитих учесника. „Због тога се родитељи труде да дете што боље науче како прикладно да се понаша у одређеној ситуацији, на одређеном месту и у присуству одређених особа” (Стевановић: 2013). Апсолутна компетенција не постоји, као ни понашања која би се могла применити у свакој ситуацији. Актери комуницирања су својим интеракцијама више или мање компетентни, а комуникациона компетентност није нешто са чиме се људи рађају, већ се она може развијати и побољшавати.

Узрок и циљ са којим се улази у интерперсонално комуницирање су од суштинског значаја за стварање и преузимање друштвене улоге. Природа узрока и циља људског уласка у интерперсонално комуницирање произлази из три претпоставке, од којих је, поред онтолошке и гносеолошке, за овај рад најзначајнија аксиолошка. Ипак у настојању да се нађе одговор на питање да ли је непосредно интерперсонално комуницирање увек циљано и усмерено, препознајемо три основна вида: спонтано, увежбано и планско интрперсонално комуницирање. Када је реч о спонтаном понашању сматра се да је оно базирано на „безсвесном”. Стога Рирдонова указује на то да главне разлике у том несвесном понашању постоје између (S-R) *стимулус-реакција* и (S-C-R) и *стимулус-коиниција-реакција*. Ова полемика је била основно упориште Морисове и Екманове хипотезе о *невербалном цурењу*.¹

Дакле, комуникационо експресивно понашање које је условљено осећањима без свесне контроле назива се спонтаним комуницирањем, које може бити вербално и невербално. „Тренутак у коме дете поцрвени или поскочи од радости такође представља спонтану реакцију која се несвесно дешава и представља израз неконтролисаних осећања” (Стевановић, 2013). Опозит претходном моделу је *увежбано интјерперсонално комуницирање* које подразумева аутоматизовано, шаблонизовано комуницирање унутар оквира културног капитала и културног обрасца, стеченог у процесу социјализације. Дакле, сва она понашања која су добро научена и која се изводе без свесног планирања, као што је на пример климање главом у знак поздрава, представљају увежбана понашања. Разлика између спонтаног и увежбаног понашања је у „томе што је ово друго учено и увежбавано све док их нисмо почели примењивати спонтано, без размишљања” (Рирдон, 1998: 22). Планирано интерперсонално комуницирање подразумева унапред утврђен циљ и висок степен познавања комуникационог контекста, ситуације, као и референтног оквира субјекта комуницирања са којим се ступа у интеракцију. Управо због тога овај аспект комуницирања представља најсложенији ментално-психички процес, који унапред испланираним дејством на чула и когнитивни аспект свог саговорника спроводи жељени циљ. Персуазивна успешност планираног интерперсоналног комуницирања зависи од комуникационе компетентности субјекта. Стога у смислу друштвеног функционисања појединца говоримо о „скупу варијабли, које се учењем могу унапређивати до нивоа неопходног за остваривање изабране или наметнуте друштвене улоге” (Милетић, Радојковић, 2000: 63). Планирано комуницирање, за

¹ Невербално цурење – асинхронизација невербалног и вербалног комуницирања, услед различитих ситуација емотивно-афективних напетости актера комуницирања. (Морис, 2005: 125; Екман, 2011: 98)

разлику од несвесног или увежбаног, подразумева високо промишљање и познавање културног контекста комуницирања.

Непосредовано интерперсонално комуницирање је процес константног развоја будући да се не бави појединцем ван контекста и његовим „субјективним”, већ појединцем унутар контекста и норми, образаца и модела, у одношењу са околином кроз симболичку размену. Стога Рирдонова наглашава да се на интерперсонално комуницирање може гледати само као на активност у којој „сви судионици обликују исход, јер је то нешто што људи раде једни с другим, а не једни другима” (Рирдон, 1998: 26). Будући да је непосредна интерперсонално комуницирање процес који је у тесној међузависности са контекстом комуникационе праксе, компетентношћу актера, али и њиховом спремношћу за одржавањем континуитета интеракције, овај вид комуницирања веома је важан и са становишта представљања самог себе. Без пажње и заинтересованости наших саговорника, као и поверења које се брзо мора придобити, нема ни остварења друштвене улоге унутар интерперсоналног комуницирања. Нужно је објаснити и појам који обухвата контекст комуникационе праксе, па ћемо зато нагласити да је контекст у коме се планира почетак комуникационог чина, заправо оквир остваривости самог комуникационог чина, ситуације, као и комуникабилности порука које се шаљу и примају унутар комуникационе интеракције. Будући да је за сваку успешност у остваривању комуницирања, пресудан карактер контекста у коме се комуницира, може се рећи и то да су сви комуникациони контексти у тесној међузависности са свеобухватним културним контекстом.

2. Невербално комуницирање

Невербално комуницирање је облик комуникационе праксе у којем се све поруке изражавају невербалним симболским системима. Доскора, пажња није усмеравана на чињеницу да се много тога каже спонтано и несвесно „говором тела”. Половином двадестог века, експанзивно је кренуло проучавање и категорисање свих невербалних знакова и њихових потенцијалних значења унутар одређених културних контекста. „Изучавању невербалног комуницирања највише су допринели антрополози који су на културу гледали као на комуникацију” (Радојковић, Милетић, 2008: 45). Како се културни идентитет базира на симболичком оквиру у коме одређена заједница конституише своју самобитност и функционисање, невербални вид комуникационе праксе јесте незаобилазни пут којим се појединац позиционира у групи и друштву. Стога су комуниколози, социолози, антрополози, психолози, педагози и научници из других

области, у циљу побољшања квалитета комуницирања, почели да проучавају многе стратегије и дисциплине у циљу персуазивних могућности комуницирања као и могућности успостављања контроле над невербалним комуницирањем.

Истраживачи сматрају да се мањи део значења онога што смо рекли другој особи преноси речима, а да су невербални знакови изузетно важан део комуницирања. Кад нешто говоримо другој особи, наш вербални исказ апсолутно је недовољан у потпуном досезању значења без израза лица и очију, тона гласа или покрета које притом чинимо. Иако је вербални систем комуницирања водећи у стварању и разоткривању смисла и значења у комуницирању, без коришћења невербалних знакова „многа стања појединаца не би била испољена и регистрована, многи садржаји би остали несаопштени” (Рот, 2004: 98). Како Рот даље наглашава, невербалним комуницирањем могу се пренети информације о емоционалном стању, намерама и очекивањима, узајамним ставовима као и многи други садржаји, који се вербално тешко изражавају или их је немогуће изразити. Дакле, невербално комуницирање јесте вид спонтаног или контролосаног планираног комуницирања, којим актери без употребе речи – гестовима, начином држања тела, изразом лица, погледом или бојом гласа, изражавају или досежу значење намера, емоција, расположења, ставова и жеља. Невербално комуницирање најчешће се везује за вербално у смислу крајње допуне значења вербалних исказа и представља својеврсни „семантички оквир за досезање значења” (Милетић и Милетић, 2012: 215). Експресија невербалних знакова део је људске физиологије и опште моторичке гестикулације. Стога је разумљиво да људи невербално комуницирају, свесно или несвесно. Овај вид комуницирања остварује се посредством невербалних комуникационих знакова, који се деле у две групе: паралингвистичке и екстралингвистичке невербалне знакове.

Паралингвистички симболски систем је сачињен од „невербалне вокализације које настају заједно са вербалним исказом као што су паузе у говору, боја гласа, брзина изговарања речи, наглашавање појединих гласова у речи, гласност, шапат” (Радојковић, Милетић, 2008: 46). Дакле, паралингвистички знаци се шаљу уз вербалну поруку и значајно утичу на значење онога што је речено. У зависности од паралингвистичких знакова, иста изговорена реченица може имати различито значење и представљати израз задовољства, досаде или ироније.

Екстралингвистички симболски системи обухватају кинезичке симболе, проксемичке симболе, као и језичке замене. Кинезички симболи су заправо мимика и гестови који свесно или несвесно настају покретањем појединих делова тела, затим држањем тела, као и фацијалном експре-

сијом. Проксемички симболи комуницирања почивају на просторним односима међу учесницима у комуницирању. Они су одеђени физичком близином или удаљеношћу, затим просторним и статусно-протоколним распоредом учесника у комуникационој интеракцији. Проксемички симболи такође су одређени и временом (кашњење, тачност, чекање). Језичке замене су екстралингвистички системи који су неопходни у појединим сферама друштвеног живота и представљају делимични или потпуни супститут језика. У језичке замене спада језик знакова глуво-немих, морнарски семафорски језик, језика ручних знакова, као и тик-так језик хиподрома. Сви ови системи језичких замена подразумевају вештину и увежбаност и не могу се поредити са спонтаним гестовима и мимиком коју људи чине у свакодневном комуницирању.

За креирање и играње друштвених улога подједнако су важни сви невербални знаци, јер замењују, допуњују и артикулишу значење неке поруке у комуницирању, затим изражавају емоције, намере, особине и културу учесника у комуницирању, дефинишу просторну и временску одређеност комуницирања, као и естетику простора и специфичности одређених група. Све улоге и интерперсоналне интеракције унутар неког друштвеног обрасца и модела укључују и невербално комуницирање које је у смислу изградње друштвене улоге такође, дефинисано комуникационим контекстом.

Када говоримо о контекстима, било да су они културни, професионални, политички или контексти одређене групе, важно је нагласити да су сви они јасно дефинисани очекиваним нормама понашања, облачења, физичког изгледа, тачности, дистанце у интеракцији, као и манирима различитих друштвених слојева. *Знакови који су веома важни и који дефинишу контекст* у коме се комуницира су перформативни естетски, затим проксемички просторни и временски, као и кинезички.

Перформативни естетски знакови неке друштвене групе односе се на норму облачења, а посебно на накит, који представља симболско статусну моћ. Вредност, врста и количина накита представља један од најексплицитнијих статусно-хијерархијских симбола. Према Морису статусни знаци су „начини на које дајемо знаке о нашем положају у друштвеној хијерархији... То је нека радња или неки предмет (симбол) којим се показује положај у друштву” (Морис, 2005: 148-149).

Проксемички просторни и временски знакови представљају однос субјекта према времену и простору у датој комуникационој ситуацији. „Свака људска активност се збива у простору, па и свака интеракција. Заузимајући одређени положај у простору у коме се налази заједно са другим особама, човек саопштава и о себи и о својим односима према другима” (Рот, 2004: 201). Одржавање одређене просторне раздаљине,

заузимање положаја у простору и положаја према саговорнику представља просторно понашање током интеракције. Према већини културолошких норми ови знакови су веома битни и њихово непоштовање представља кршење интимне дистанце², као најмањег могућег растојања међу саговорницима супротног пола или међу саговорницима који су у комуникационом сукобу.

Кинезички комуникациони знакови су, како је већ наглашено, знакови који се односе на кретање тела. Када су ови знакови у питању најчешће се разматрају знакови који настају у зони лица, тј. фацијална експресија и знакови тела, пре свега гестови руку. Фацијалну експресију производи „мноштво мишића лица и изграђеност структуре лица, која омогућава његову богату изражајност” (Рот, 2004: 171). Лице и његови делови су у стању да направе преко 10.000 различитих израза, који често разоткривају емоционална стања или ставове према примљеној информацији. Фацијална експресија је једна од најважнијих група знакова у креирању и игрању друштвених улога, посебно у интеракцији „лицем у лице”. Фацијална експресија је важна за комуникациони контекст у коме се улога презентује. Љутња, бес, презир, гађење, туга, пријатност, изненађеност и страх су по Екману шест основних базичних емоција које се могу видети у одређеним изразима лица. „Емоције су настале током процеса еволуције и имају своју важну улогу не само у адаптацији, него и у социјалној комуникацији” (Екман, 2011: 14). Екманова теорија заправо говори да су емоције емотивно-афективна реакција на стимулус, а да су телесне експресије само видљиви делови унутарњег свесног сазнања о афективној реакцији на стимулус. Посматрано са аспекта семиотичке основе комуницирања, спонтано невербално комуницирање је увек интраперсонално комуницирање, у којем сваки надражај, кроз процес семиозе, ствара неку менталну слику. Ту слику, потом, ураћамо у акумулирано предзнање и искуство и она добија неки смисао, а на основу референтног оквира је вредносно класификујемо те према њој аутоматски стварамо одређени вредносни став. Невербална фацијална експресија, увек прати вербално комуницирање, допуњавајући га, замењујући, или правилно усмеравајући. Стога је разумљиво да свако вербално понашање и друштвену улогу прати и невербално понашање, у супротном вербално комуницирање постаје контрадикторно и улога се распада.

Гестови, према Морису, представљају сваку „радњу којом се шаље неки видни знак посматрачу. Да би постао гест, тај чин морају да виде други људи, и он њима мора да пренесе неку информацију” (Морис, 2005: 26). За

² Интимне дистанце представљају најмање могуће растојања међу саговорницима. Према Роту јавна дистанца је „удаљеност од 4 м, и више”, док је персонална дистанца „раздаљина која обухвата удаљеност од 45 - 80 cm” (Рот, 2004: 204).

разлику од „фацијалне експресије, која углавном изражава стања, гестови најчешће имају акциони садржај” (Радојковић, Милетић, 2008: 49). Покретањем најистуренијих делова тела као што су руке, шаке или глава, настаје систем знакова који најексплицитније изражава емоције, и то са највишим степеном искрености. „Истинитост невербалног комуницирања обезбеђује околност да га не контролише централни нервни систем, па тако ни одлуке које би из њега долазиле” (Исто, 2008: 45). Стога је веома тешко установити колика је могућност да овај вид комуницирања изађе из домена несвесног. „Гестови су знаци који савршено изражавају одређени став и стање духа, јер су језик подсвести” (Исто, 2008: 45). Према оваквом становишту, покрети руку и сви ручни гестови, као и покрети шака, представљају видљиви ток мисли, у виду гестикалторних илустрација.

Многи критичари сматрају да вербално комуницирање које је праћено „нултом фацијалном и телесном гестикулацијом”³, у својој суштини не садржи истину. С друге стране, у оквиру друштвеног контекста неке високо статусне друштвене улоге потребно је да се ручни илустраторни гестови смање на минимум, јер се „млатаране рукама” сматра недовољном вербалном артикулисаношћу. Претерана гестикулација и илустрација, сматра се пасивном персуазивном агресијом, као и знак да комуникатор није сигуран у оно што говори. Стога је у контексту јавне социјалне сфере, крајње неприхватљиво да током вербалне интеракције додирујемо саговорнике, показујемо своје стање и искрено мишљење у односу на њих, млатарамо рукама, упиремо прст, скрштамо руке на груди, окрећемо се од саговорника, зевамо, ширимо ноздрве, уносимо се у лице, мршtimo се и радимо све оно што открива наш лични став мимо норме и крајњег циља интеракције. Сакривање личних емоција једну друштвену улогу чини функционалном и одрживом за социјалну интеракцију. Зато форма контекста апсолутно не дозвољава лични став субјекта комуницирања. Примера ради, у професионалном контексту, ако један од саговорника из било ког разлога осећа дубоке несимпатије према другом или према ономе што му други саговорник излаже, било би веома погрешно да својим неконтролисаним изразима лица покаже негодовање, досаду, гађење, презир, бес или љутњу. Други пример: у политичком контексту, друштвена улога захтева слику највишег степена компетенције, информисаности и знања па функционише унутар јасно прописаних норми гестикалаторног понашања, тако да се показивање прстом и руком на противнике сматра неприкладним. Такође, глађење браде и додиривање носа, покривање усана шакама, сматра се отвореним показатељима несигурности. Трећи пример о значењима гестова унутар друштвеног контекста може изгледа-

³ Нулта гестикулација - ментално-физичка спутаност кретања одређеног дела тела (Екман, 2010: 118).

ти овако: ако говорник, након вербалног исказа прекрсти руке на груди, он прави отклон од непријатности због неистине коју је управо изговорио, стилизованом исконском потребом за загрљајем мајке. Овај гест сматра се гестом затварања за искрено интерперсонално комуницирање. Такође, положај тела говори о сигурности у вербални исказ или о потпуном сопственом неверовоњу у оно што се вербално исказује: усправан став подигнуте главе или положај тела савијен са раменима која се увлаче ка грудима, спуштене главе ка доле.

Комуникациона ситуација и друштвена улога у смислу невербалној одређена је временом и простором у коме се одигравају комуникациони чинови као и бројем и индивидуалним особеностима субјеката комуницирања унутар неког друштвеног контекста. Комуникациона ситуација бави се спољним оквирима односа субјеката који комуницирају унутар групе у неком контексту. „Вањска правила наметнули су други људи, или ситуације. То су заправо друштвене норме.” (Рирдон, 1998:25) Ако говоримо о планираном интерперсоналном комуницирању, онда ћемо засигурно унапред бити обавештени о индивидуалним особеностима наших саговорника у смислу времена и простора у коме планирани сусрет треба да се догоди. То значи да ћемо унапред сазнати што више о ситуацији која нас очекује. Пратећи норме и експресивна правила, знаћемо које све групе невербалних знакова долазе у обзир у увежбаним радњама које би требало и невербално да илуструју друштвену улогу која треба бити представљена. На пример, у контексту јавне социјалне сфере, у комуникационој ситуацији која ће се десити у скупом ресторану и са субјектима комуницирања који су високих статусних положаја, наш статус биће одређен самопредстављањем друштвене улоге коју играмо и комуникационом компетентношћу у односу на норме. У вербалној интеракцији засигурно нећемо додиривати саговорнике, показивати своје стање и искрено мишљење у односу на њих, млатарати рукама, уперивати прстом, скрштати руке на груди, окретати се од саговорника, зевати, ширити ноздрве, уносити се у лице, мрштити се и чинити још много сличних радњи које откривају наш лични став мимо норме и крајњег циља интеракције. Такође својим естетским перформативним знацима, стварамо прву асоцијативну слику друштвене улоге која треба да буде одиграна и која би требало да буде у складу са нормативним оквиром ситуације и контекста.

За друштвену улогу у оквиру ситуације самопредстављања, веома су битни биолошки знаци старости. Одређене професије као статусне улоге неким нормама подразумевају одређени број година субјекта комуницирања које су потребне за могућност постојања таквог професионалног статуса. У политичком контексту, премијер у појединим земљама не може

да постане неко ко има 30 година, иако има највиши ступањ образовања јер норма захтева преофесионално искуство и статусну хијерархијски поредак кроз низ година који резултују до таквим статусним положајем.

Комуникациони чин као директно афективно поље, све наше невербалне знакове и експресивне радње чини веома транспарентним за наше саговорнике близином актера у самој интеракцији. Ипак, због обимности истраживања за проучавање издвојићемо две најбитније групе невербалних показатеља друштвене улоге битне за комуникациони чин. *Микрофацијална експресија* – кинезичка невербална јрупа знакова за чије је декодирање значења потребно већ оштро око и обученост. Али ни професионалном комуникатору, нити некоме ко помно прати наше реакције током интеракције иако је *лаик*, неће промаћи много тога. Онда када покушавамо да прикријемо наше емоције, тада се оне јављају у виду микроекспресија лица. „Оне су веома кратке фацијалне експресије које трају од четвртине до половине секунде” (Екман, 2010: 326). Веома су важне у комуникационом чину једне друштвене улоге у сваком смислу јер их је тешко контролисати, а *блиц* појављивањем откривају садржаје који би можда требало да остану прикривени јер нису у скупу одобрених порука којима ћемо селективно говорити о себи. Затим, *физиолошки невербални знакови* – често су од пресудне важности, јер делују као дијагностички знаци који говоре о физиолошком стању организма. Знаци као што су нелагодност, страх, изненађење, могу бити погубни у својим физиолошким испољавањима за кредибилитет друштвене улоге јер показују супротност онога што би требало да буде представљено. На пример, професор који је први дан на свом радном месту пред пуним амфитеатром, знаковима као што су обилно знојење, црвењење у лицу, или бледило, јасно ће показати велику дозу несигурности, страха, непријатности, што веома може да угрози његову професионалну улогу. Физиолошки знаци, често су пропратни знакови комуникационог распадања када нема контроле над невербалним, и када вербално и невербално комуницирање постаје контрадикторно. Непријатност због немоћи контроле актера над самим собом, често бурно и видљиво физиолошки бива испољена. „Свесно овладавање овом врстом експресије представља најважнију вештину глумачке професије” (Радојковић, Милетић, 2008: 49). Трема нам често упропасти шансу и деформише улогу која би требало да буде одиграна. Суштински, разграничењем приватне и јавне или професионалне сфере функционисања у социјалном животу, веома је битно знати шта су нам апсорбоване радње а шта би требале да буду увежбане радње. Једну друштвену улогу у сваком смислу највише може да угрози *појављивње* апсорбованих радњи из приватног живота међу увежбаним, и нормама одређеним, радњама јавне или професионалне сфере.

3. Социјализација

Култура као оквир функционисања друштва пружа неограничене могућности за стицање и акумулирање знања и искустава, прихватањем заједничких стандарда понашања у заједница. Усвајање норми, вредности, модела и образаца једног друштва није ништа друго до „усвајање оквира оријентације као *културне конструкције реалности*” (Голубовић, 2007: 268), и нормативно регулисање самог друштва. „Културно понашање, као и свако друго понашање, није дато генетским кодом нити се човек рађа као културно биће” (Јанићијевић, 2000: 291). Култура се учи, најпре кроз језик, затим преко невербалног начина изражавања, до специфичних облика културе као што су религија, уметност и наука.

Социјализације је „неизбежни процес прилагођавања човека живљењу у различитим облицима заједништва са другим људима, будући да је друштвеност генеричка карактеристика људске врсте” (Милетић и Милетић, 2012: 316). Социјализација сваког појединца јесте процес који се одвија од његовог рођења па до зрелог доба и то кроз примарни и секундарни процес. Примарна социјализација започиње у породици као примарној друштвеној групи, где се уче основни појмови, норме и стандарди како понашања, тако и целокупног живљења. Наставља се ванинституционално у различитим друштвеним групама, а затим се „институционализује кроз васпитно-образовни систем и деловање различитих секундарних друштвених група” (Исто, 2012: 317). Секундарна социјализација се збива током младости и у зрелом добу човека када се стичу сложенија сазнања, интересовања и социјалне вештине и утврђује систем вредности, веровања и ставова. Појам социјализације у социјалној психологији представља дуготрајан процес формирања људске јединке под утицајем друштвене средине. „Јединка социјализацијом стиче особине типичне за своју културу, неопходна бројна знања и вјештине за живот у друштву, стиче и своје личне, индивидуалне карактеристике, навике, тежње и својидентитет” (Требјешанин, Лаловић, 2011: 25).

Експлицитна култура омогућава преношење модела и начина живљења, образаца понашања, обреда, обичаја. У традиционалној култури, учење по моделу један је од главних начина социјализације и може бити на принципу имитације или идентификације. Док имитација представља вољан и намеран чин свесног опонашања узора, то „идентификација представља дубоку и трајну психичку промену личности особе која се поистовећује” (Требјешанин, Лаловић, 2011: 35). Учењем по моделу, идентификацијом, имитацијом и, посебно, играњем улога у процесу социјализације, „сваки појединац учи социјалне улоге које у различитим социјалним ситуацијама треба да игра, на примјер: мајку, жену, сестру, директорку, комшиницу” (Стевановић, 2013: 347). Разумевање процеса социјализације са комуникативног ста-

новишта значи да је то процес могућ само у интеракцији са другим људима, што указује на комуницирање као базичан елемент друштва. Такође, „социјализација се остварује учењем кодова који омогућавају опстанак човека у заједници са другим људима” (Милетић и Милетић, 2012:317).

Социологија као наука, учила је низ спонтаних и вештачких техника које омогућавају прилагођавање појединца друштву. Повезујући културу и симболе сваки појединац је у стању да „преображава појмове у идеје и омогућује да се разуме и интерпретира њихово значење” (Голубовић, 2007: 269). Стога је симболичка интеракција од пресудне важности за изградњу и играње друштвених улога. Социјалним учењем, појединац интериоризује системе значења, сазнања, симболе, као и одређена правила, норме, забране, стандарде и оспособљава се да бира између често противречних принципа и ставова. Да би могао да учествује у друштвеним делатностима мора да научи да игра друштвене улоге које су му наметнуте, или које је сам одабрао. Будући да је комуницирање једно од основних одлика човека као свесног бића, које функционише унутар културног контекста а представља и један од основних облика културе, може се рећи да је важно за све појмове као што су: културни образац, културни модел, културни идентитет и културни капитал. Сви ови појмови су неопходни и важни за изградњу неке друштвене улоге невербалним комуницирањем.

4. Стереотипи и друштвене улоге

Представе као друштвене улоге настају у социјално-културним условима и резултат су симболичких борби између заступника различитих погледа на свет и његовог уређење. Свако друштво излучује модел идеалног човека и од тог модела зависи слика идеалне типске улоге, њено обезвређивање или њено истицање. Непромењиве основне друштвене улоге, архетипови, пак имају утемељење у друштвено-историјском контексту. Друштвена улога подразумева „свеукупност карактеристичног начина понашања и особина” (Требјешанин, Лаловић, 2011: 37). Оно што посебно утиче на разумевање и играње друштвених улога су стеротипи, клишеи, предрасуде. Они су „активни у свим врстама понашања и присутни у свакој људској интеракцији” (Стевановић, 2013: 335), стога се о њима може говорити као о готовим производима друштва. Њих појединци усвајају готово некритички у процесу учења по моделу, али и у свим осталим начинима социјалног учења. Липман, творац овог појма каже: „да су стереотипи, слике у нашим љавима, априори формиране идеје (клишеи) о појавама, догађајима и људима који нас окружују” (према Требјешанин, Лаловић, 2011: 73). Током живота без размишљања и некритички прихва-

тамо мноштво клишеа и стереотипа. Управо те девијантне ставовске форме унапред нам стварају „готов свет”, већ формирану слику света која одређује наше ставове према појединцима, групама и културама, које уопште и не познајемо. Стереотипне представе нам омогућавају да спознајемо „кроз обојене наочари”. То су пречице које представљају „пре-терану генерализацију која је израз потребе човека да спољашњи свет поједностави и учини га предвидивим” (Исто, 2011:76).

Стереотипи су нарочито присутни у друштвеним улогама које су везане за социјално-статусни положаја у друштву. Често појединци који се тешко прилагођавају генерацијским променама и животним новотаријама, прибегавају стереотипном етикетирању али и невербалном игрању друштвених улога кроз утемељене и непромењиве симболичке борбе. И данас у социјалном функционисању и успостављању друштвеног реда доминирају стереотипи и предрасуде. Будући да представљају „пројекцију у свет нашег смисла о нашој вредности, о нашем положају и нашим правима, стереотипи су силно набијени осећањима која иду са њима. Они су тврђаве наше традиције, а иза њених бедема ми се и даље можемо осећати сигурним на положајима које заузимамо” (Дајер, 1999, према Липману, 1956: 96). Стога, када је у питању тражење и успостављања статусног места у друштву, управо ова искључиво селективна моћ стереотипног размишљања окружења, за појединца може бити погубна.

Предрасуде представљају унапред негативно мишљење о некој појави, особи, групи. Оне се ослањају на стереотипе, али имају личнији карактер у спознаји света и настају емотивном обојеношћу перцепције одређеног догађаја, појаве, појединаца, група или култура. Друштво са већ утемељеним стереотипним представама и предрасудама делује на процес социјализације сваког појединца. Због тога је друштво најмоћнији извор социјализације. „Награђивањем и кажњавањем као и наметањем узора, идеала и друштвених улога, образује пожељни друштвени карактер” (Требјешанин, Лаловић, 2011: 29). У процесу социјализације дакле, стичемо комуникациону компетенцију као социјално знање о томе којој ситуацији припада која друштвена улога и често усвајамо многе стереотипне представе, а да тога нисмо ни свесни. Данас су све више присутне и стигме, које често представљају неправљиве, дискредитујуће адуте у рукама наше публике, која нас посматра и разоткрива. „Стигме су раскораци између стереотипних нормативних очекивања о појединчевим атрибутима и неког актуелног атрибута који од њега одступа у негативном смеру” (Спасић, 1996: 57). Важно је нагласити и то да у друштвеном функционисању, као и у позоришним приказима, функционисање улоге не постоји ван контекста и реципроцитета размењивости. Све друштвене улоге су „реципрочне, узајамно чврсто повезане, међусобно условљене и допуњавају се” (Требјешанин, Лаловић, 2011: 37).

5. Друштвена улога као „друштвена фасада”

*Бићи ил' не бићи –ићиће је сад?
Јел' леише у души шриети праће и сиреле судбе обесне,
или на оружје прошив мора беда дићи се,
и борбом учинићи им крај?*

Ови чувени Шекспирови (1974) стихови сведоче о древности борбе појединца и вредносног система друштва који га неминовно притиска својим очекивањима о његовим ставовским, идеолошким и бихејвиоралним опредељењима унутар друштвеног уређења. Питања друштвених улога, које Гофман назива „друштвеним фасадама” неминовно су окарактерисана константном борбом између садржаја и спектакла, истине и псеудоистине, слободе и норми. Тим питањима се и данас бавимо и све теже долазимо до одговора, који би појединцу пружио јаснију слику, више могућности и слободе за самопредстављање свету и лакше *уклапање* у круте друштвене оквире.

Фасада обухвата све што појединац користи као асортиман симбола који за њега треба нешто да кажу. У социолошком смислу, друштвена улога је скуп правила који произилази из вредносног система друштвене структуре. Иако сваки друштвени положај подразумева прилично прецизна и најчешће неписана правила, којима се одеђују обавезе и утврђују очекивања, прилагођавање тим стереотипним друштвеним улогама није нимало једноставан процес. Како Рирдонова наглашава и сам Гофман, творац појма самопредстављања и драматуршког модела као метафоре за свакодневне интеракције, „интерперсоналну комуникацију види као средство кроз које људи пројектују различите значајности своје личности. У суштини саговорници се смењују, играјући сваки своју драму другима” (Рирдон, 1998: 111). Стога се цео тај друштвени процес управљања утисцима одвија енкодирањем порука и селекцијом одабраним информацијама о себи. У том процесу „свако настоји утицати на ток конверзације тако да изазове одређене утиске, понаша се на начин који друге наводи да о њему мисле на одређени начин” (Исто, 1998: 111). Гофманова „драмска метафора” представља начин да се изрази појава у друштву која не подразумева понашања по простом моделу (*стимулус-реакција*), већ понашања појединаца која настају под сталним притисцима друштвених норми и публика, са којима комуницирају, и на које желе да оставе одређени утисак.

Конкретизација друштвених норми и „деловање друштвеног детерминизма на конкретно понашање” (Спасић, 1996: 43), може се упоредити са начином редитељског обликовања глумачког наступа. Гофманов „наступ” настаје из потребе сваког појединца да у највећој могућој мери контролише информације о себи до којих ће други доћи. Тако појединац чим се

нађе у „туђем опажајном пољу, постаје извор разноврсних информација о себи” (Спасић, 1996: 46), одакле је и имплицитна људска потреба о бара-тању утисцима. Према Гофмановом концепту, друштвена улога представ-ња основну јединицу социјализације, која омогућава расподелу послова у друштву, као и њихово правилно извођење. Од пресудне важности за сваку улогу су маске (фронте), које су према Гофману транспарентни и експли-цитни делови целокупне улоге. Тако се, на пример, од адвоката очекује да буде разборит и елоквентан, од банкара да буде прецизан, тачан и уредан, од лекара да буде озбиљан и ауторитативан. Свака од улога има властите обрасце понашања, па када се каже „мораш преузети улогу” сестре, мајке, оца, или учитеља, мисли се да се мора преузети образац понашања коју обједињује једна маска (фронта) у жељеној улози.

У ужем смислу образац понашања једне улоге подразумева низ посту-пака, ставова, и акција, које би биолошки или друштвени карактер носио-ца улоге учинио у датим околностима. Прилагођавање појединца фронти је вишеслојан процес. Рирдонова указује на то да би „успешно пројек-товали неку фронту, често морамо потиснути осећаје и расположења” (Рирдон, 1998: 112). Зато невербално комуницирање актера које прати, наглашава, говори уместо, или разоткрива несклад вербалног, треба да изрази, селекцијом актера, његове већ пажљиво одабране информација о себи. Актери на располагању имају мноштво „знаковних носилаца”, на основу којих се ствара утисак, и на основу којих се могу доносити закључ-ци. „Ти знаковни носиоци постају симболичка опрема којом актер гради свој наступ пред другима, а његово понашање постаје умеће баратања утиском” (Спасић, 1996: 46). Да би глумац остварио лик који игра „гледа-лац мора да се сагласи да је то баш тај лик и гледалац мора да поверује” (Савковић, према Бајчетић, 2009). Стога је прихватање ставовског поима-ња улоге неопходна, како би актер избегао когнитивну дисонанцу.

Значај невербалног комуницирања у игрању друштвених улога јесте у томе што едукацијом и предзнањем о свим групама невербалних зна-кова који потенцијално могу чинити говор тела, можемо скоро у потпу-ности ставити под контролу играње своје улоге. Такође, предзнањем о обрасцима понашања који чине једну фронту и едукацијом о сопстве-ним урођеним, апсорбованим и увежбаним радњама можемо утицати на утиске који остављамо, али такође и на занчење саме поруке у афек-тивном пољу интеракције „лицем у лице”.

Закључак

Сви социјални контексти везани су за културу као конструкцију реалности у смислу поделе рада, што имплицира социјално раслојавање друштва, где сваки друштвени положај подразумева одређени статус. Из тога произилази чињеница да друштвени контекст у потпуности условљава друштвену улогу у смислу експресивних активности које су нормативно одређене и очекиване од појединца за такав одређени друштвено-статусни положај. Такође, социјална улога као јединица друштвеног функционисања појединца подразумева стабилну структуру ставова као оквир размишљања о начину њеног „играња”. Ставовско одређење као и начин размишљања и те како су у тесној повезаности са невербалним комуницирањем у игрању једне друштвене улоге. Услед повезаности менталног и физичког функционисања човека у процесу комуницирања, невербално комуницирање увек представља допуну и замену вербалног комуницирања. Невербално комуницирање такође разоткрива ставовско слагање или неслагање комуникатора у односу на појаву и или садржај од значаја за комуникациони *илемениџи конфликџи*. Стога је јасно да ни једна друштвена улога не може бити доследно одиграна без учешћа веома комплексног скупа невербалних симболских система. Данас, у савременом друштву видимо јасне покушаје да се ослободимо престојих нормативних образаца друштвених улога који, у једну руку, одржавају конвенционално друштвено комуницирање на увек истом захтеваном нивоу. Са друге стране, стереотипи, клишеи и предрасуде у потпуности потхрањују један површни систем невербалне „форме” и у потпуности отежавају стицање комуникационе компетентности. Како знамо да наше невербално понашање мора да прати наш нови културни идентитет, он мора бити конструисан из пажљиво одабраних информација о себи. Такође мора да прати пожељне образце који припадају одређеним друштвеним групама и положајима унутар њих. Важност невербалног понашања је у томе што нас у игрању друштвених улога у потпуности потврђује или сасвим у разоткрива.

Будући да се подразумева да су културе различите, закључујемо и да су и правила како вербалног тако и невербалног понашања, различита. Стога, сваки пут када нам се не допадне начин на који неко „млати рукама”, када нас изненади додиром или загрљајем, или нам се нечије лице учини хладним и беживотним, не би требало да га етикетирамо и доносимо брзе закључке о његовој комуникационој компетентности. Требало би да покушамо да се одупремо предрасудама и никако да не заборавамо да се „човек учи док је жив”, а да су различитости како међу културама, тако и међу темпераментима оно што обогаћује и употпуњује целокупну људску културу. Стога, предзнањем о образцима понашања

који чине једну фронту и едукацијом о сопственим урођеним, апсорбованим и увежбаним радњама можемо утицати на утисак који остављамо, али и утицати на значење саме поруке у афективном пољу интеракције „лицем у лице”. Едукацијом и предзнањем о свим групама невербалних знакова који потенцијално могу чинити говор тела, стичемо могућност да боље упознамо и себе и друге. Све претходно наведено заправо резултира објашњењем о огромним притисцима друштва, у коме *недекларисанима* у смислу јасних друштвених улога, као припадности друштвеним слојевима, често, нема места у друштвеном животу. Одређени константни притисци друштва о одржању форме, кроз историјски контекст и контекст данашњег времена, репродукује појединце који су, поготову у земљама са нерегулисаним системом егзистенцијално-друштвеног поретка, представници групе *лоших йлаџијашора* у смислу статусних симбила и невербалне експресије. Мислимо на хибридну културу *йолов-не робе, добрих йлаџијаша и бувљих йијаца*. Друштвена улога у најужем смислу своје егзистенције, не може функционисати без свеобухватног образовања које изискује одређени статусни положај. Такво образовање резултује одговарајућим материјалним имућством, које ће бити приказано како перформативним одевним статусним симболима, тако и свим другим пропратним невербалним експресивним значајностима.

Литература:

- [1] Гофман, Е. (2000): *Како се представљамо у свакодневном животу*; Београд: Геопетика.
- [2] Екман, П. (2010): *Лапање - Како открићи да вас неко вара за шећером, са његовницима, у брачној њошћели*; Нови Сад: Mediterran Publishing.
- [3] Екман, П. (2011): *Разоткривене емоције*; Београд: Завод за уџбенике.
- [4] Јанићијевић, Ј. (2000): *Комуникација и култура*; Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- [5] Милетић. М. и Милетић. Н. (2012): *Комуниколошки лексикон*; Београд: Мегатренд универзитет.
- [6] Мимица.А. и Богданић. М. (2007): *Социолошки речник*; Београд: Завод за уџбенике.
- [7] Морис, Д.(2005): *Откривање човека – водич кроз његов шела*; Београд: Зограф.
- [8] Радојковић. М. и Милетић. М. (2008): *Комуницирање, медији и друштво*; Београд: Учитељски факултет.
- [9] Рирдон, К. К. (1998): *Интерперсонална комуникација – њде се мисли сусрећу*; Загреб: Алинеа.
- [10] Рот, Н. (2004): *Знакови и значења: вербална и невербална комуникација*; Београд: Плато.
- [11] Савковић, Н. (2012): *Педагошки рад Предраја Бајчевића*; Београд: Зборник радова ФДУ.
- [12] Спасић, И. (1996): *Значења сусрећа: Гофманова социологија интеракције*; Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију и „Филип Вишњић”.
- [13] Стевановић, С. (2013): „Стереотипи у интерперсоналном комуницирању родитеља и деце у породици”, у *Комуникације, медији култура* – Годишњак факултета за културу и медије, бр. 5; Београд: Мегатренд универзитет.
- [14] Требјешанин. Ж. и Лаловић. З. (2011): *Појединац у групи*; Подгорица: Завод за уџбенике и наставна средства.
- [15] Шекспир, В. (1974): *Хамлет*; Београд: Издавачко предузеће „Рад”.

Вебографија:

- [1] Dayer, R. (1999): *Улога стереотипа*; преузето са http://web.fmk.edu.rs/files/blogs/2009-10/M1/Medijska_kul/Ricard_Dajer.pdf
- [2] McLeod, S. A. (2008): *Cognitive Dissonance Theory*; преузето са <http://www.simplypsychology.org/cognitive-dissonance.html>

Leana Vučković, MA
Faculty of Culture and Media
Magatrend University
Belgrade

SIGNIFICANCE OF NON-VERBAL SIGNS IN PLAYING ROLES IN INTERPERSONAL COMMUNICATION

Summary: *This work analytically examines the importance of nonverbal communication and symbolic action of the individual, and the possibility of placing under conscious control of messages indicates that the non-verbal interpersonal communication, with self-introducing and playing some of the social roles.*

In the first part of the work, special attention is paid to interpersonal communication. After that, the the paper discusses and analyzes the basic aspects of communication nonverbal interpersonal, using extralinguistic symbolic systems, especially kinesics and proksemic symbols. In this work, taking into account the stereotypes, prejudices, cultural patterns and status protocol, which his considered today caused by playing social roles in interpersonal communication.

Key words: INTERPERSONAL COMMUNICATION, NONVERBAL COMMUNICATION, SOCIALIZATION, PREJUDICE, SOCIAL ROLE.

Марија Боранијашевић, мастер*
Висока ђословна школа сѣруковних сѣудија
Блаце

СПЕЦИФИЧНОСТИ ПРОЦЕСА КОМУНИЦИРАЊА СОЦИЈАЛНО ИЗОЛОВАНЕ И ГЛУВОНЕМЕ ДЕЦЕ УСЛЕД КАСНЕ ИЗЛОЖЕНОСТИ ЈЕЗИКУ

Сажетак: *Тема овој рада, као и сам предмет интересовања аутора, је начин комуницирања социјално изоловане и ѓлувонеме деце, где је посебна пажња посвећена специфичностима овој процеса. Аутор, кроз временску раван, и различите примере из живота, илуструје последице које године социјалне изолованости могу оставити на процес усвајања и коришћења језика, па, консеквентно, и на сам процес комуникације код овакве деце. Поред тога, аутор истражује специфичности усвајања језика и начина комуницирања ѓлувонеме деце, уоређујући процес усвајања језика деце оштећеној слуха са природним процесом усвајања језика и коришћењем говора код деце без сметњи. Посебан акценат је стављен на касну изложеност деце језику и последице које она оставља на сам процес усвајања језика, као и важност контакта са језиком у оквиру такозваној „криптичној периода”. Додајно, аутор посвећује посебну пажњу и истраживању осталих невербалних знакова који прате језик, говорни језик или језик ѓлувонемих, у процесу комуницирања, анализирајући њихову међусобну повезаност, као и улогу коју ови знаци играју у комуникационом чину и процесу комуникације оштите.*

Кључне речи: КОМУНИЦИРАЊЕ, СОЦИЈАЛНА ИЗОЛОВАНОСТ, УСВАЈАЊЕ ЈЕЗИКА, ЈЕЗИК ГЛУВОНЕМИХ, GESTОВИ.

¹ Контакт: marijaboranjasevic@yahoo.com

Увод

Језик, посредством кога се обавља комуникација, привилегија је човека. Управо настанком језика, као система знакова, човек се издваја од других примата и пење на ступањ више у свом еволутивном развоју. Поред рада, који се означава као примарна особина човека као људског бића, језик је оно што га издваја од осталих животиња, а, по речима Николе Рота, „захваљујући највише развијености симболичке функције и интензивном коришћењу симбола, првенствено изграђеном симболичком систему као што су људски говор и разни језици, човек је постао другачије, знатно моћније и развијеније биће од свих осталих врста живих бића” (Рот, 2004: 25). Осим чињенице да представља привилегију сваке индивидуе, језик је човеку загарантован и законодавним актима.¹ Појединој деци, на жалост, та основна права била су ускраћена. У раду неће бити речи о неетичности поступака који су довели до социјалне изолованости деце, којој је на тај начин ускраћено право на језик и говор, иако је неетичност евидентна, а поступци у многим случајевима, могло би се рећи, и монструозни. Предмет овог рада су, ипак, последице које је социјална изолованост деце оставила на њихово усвајање језика и способност комуницирања. Осим тога, у раду ће бити речи и о специфичностима комуникационог процеса код глувонеме деце, која, због природног ограничења, нису у могућности да усвоје говорни језик и користе га у комуникацији. Додатно, биће учињен осврт на круцијалност ране изложености језику, у оквиру такозваног „критичног периода”, за усвајање и експлоатисање језика са целим богатством његове структуре, независно од чињенице да ли се ради о говорном језику или језику глувонемих. Биће речи о симболичкој комуникацији која почива на знацима којима се преносе намерно упућене поруке, са посебним освртом на језички арбитарни симболички систем, као и гестовни говор глувонемих као конвенционални симболички систем (Рот, 2004: 27).

¹ Конвенцијом о правима детета која је усвојена на заседању Генералне скупштине Уједињених нација 20. новембра 1989. године, у чл. 13. детету се јемчи право на слободу изражавања. Ово право обухвата слободу детета да тражи, прима и даје информације и идеје свих врста без обзира на границе, било усмено, писмено или штампано.... С друге стране, и највишим актима националног законодавства јемчи се слобода мишљења и изражавања, као и слобода да се говором, писањем, сликом или на други начин траже, примају и шире обавештења и идеје (чл. 46. ст. 1. Устава Републике Србије, „Службени гласник РС”, бр. 98/2006).

1. Дивља деца

У литератури се помиње више примера деце која су, из неког разлога, била социјално изолована и до одређеног периода свог живота живела у дивљини, закључана у својим домовима или неким другим просторијама и лишена контакта са спољним светом. У литератури на енглеском језику ова деца су означена као „feral children” односно „дивља деца”.

Један од првих примера који се помиње у новијој историји је случај дечака који је пронађен од стране фармера у шуми у Немачкој 1724. године. Дечак није умео да говори, нити је показивао било какве знаке цивилизованости. Фармер је, користећи две јабуке које је држао у рукама, успео да га намами и одведе у болницу, где је дечаку додељено име Питер. Процењено је да је стар око 12 година. Дечак је осећао изванредан мир у контакту са другим људима и четвороношке вребао сваку прилику да побегне. Јео је живе птице које би сам раскомадао рукама и није подносио одећу.

Краљ Џорџ и краљица Кериолан су га узели под своје и ангажовали већи број стручњака да покушају да га подуче говору након доласка у Велику Британију. Међутим, највише што је дечак успео да научи било је: „ki sho” што је значило краљ Џорџ и „qui sa” са значењем краљица Кериолан. Доктор Арбутнот је случај проучавао два месеца и закључио да дечак не поседује менталне способности да учи, а самим тим ни да развије способност говора. Остатак свог живота провео је са фармером Џејмсом Феном на фарми у Енглеској, после чије смрти се о њему старао Џејмсов брат Томас Фен. Питер је преминуо 1785. године на истој фарми. По процени је имао око 70 година и умео је да изговори само две конструкције: Питер и краљ Џорџ. Никада се није смејао.

Нема података о томе на који начин је Питер комуницирао са фармером, али једно је сигурно: говор никада није користио, нити је научио језик. Овај пример иде у прилог хипотези о такозваном „критичном периоду” усвајања језика који почиње са две године живота а завршава се у периоду пубертета, односно око дванаесте године.² Уколико особа не усвоји језик до овог узраста, готово да је искључена свака могућност да ће га икада савладати у потпуности. Питер је, по процени, имао око 12 година када је пронађен. Успели су да га подуче неким кућним пословима и цивилизују до одређене мере, али способност говора никада није развио, па самим тим ни способност вербалне комуникације. Остаје нам само да нагађамо како се споразумевао са фармером са којим је живео.

² Ову идеју први пут у литературу уводи лингвиста и неуролог Ерик Ленеберг 1967. године, у свом делу под називом: *Biological Foundations of Language* постављајући хипотезу о критичном периоду усвајања језика.

Можемо претпоставити да су покрети, гестови, пантомима, као екстралингвистички симболи, били начин да се њих двојица споразумеју у заједничком животу и на тај начин некако превазиђу недостатак вербалне комуникације. Закључујемо да је у оваквим условима комуникација била на незавидном нивоу.

Више од два века касније модерна наука сумња да се у Питеровом случају можда радило о Пит-Хопкинсовом синдрому, односно поремећају хромозома. То је само претпоставка која се не може прихватити са сигурношћу. Осим тога, у већини случајева „дивље деце“, претпостављало се, бар у некој фази, да се ради о ментално ретардираној деци. Никада не доказано шта је у ствари у питању и остаје нам да нагађамо да ли деца нису развила говор због изолованости и завршеног „критичног периода“ или ограничења у менталном развоју. Међутим, оно што је овде релевантно је питање како недостатак говора, односно вербалне комуникације, утиче на комуникацију уопште.

Сличан експеримент живот је приредио и у случају дечака који је пронађен 1800. године у шуми у јужној Француској. По свим карактеристикама био је сличан Питеру, понашао се тотално нецивилизовано, плашио се људи, није толерисао одећу. У његовом случају, такође, било је више претпоставки. Прве претпоставке су биле да је имбецил, затим су уследиле претпоставке да је глувонем, све до тренутка док га под своје није узео млади доктор Жан Марк Гаспар Итар, који је пратио глувонему децу. Тврдио је да Виктор, како га је назвао, није имбецил и да га може научити да комуницира и испољава људске емоције. Радио је са њим пет година, али ипак није успео да га подучи језику. Закључио је да његово ухо није способно да прихвати звук, да не разликује интонацију и да би био узалудан посао покушавати да га подучи језику понављајући гласове. Услед дужег временаведеног у дивљини, дечаково ухо се адаптирало да препозна само звуке опасности у случају напада неке опасне животиње или пада дивљег воћа. Једине фразе које је Виктор умео да изговори биле су: „lait“, што значи „млеко“, и „oh, Dieu“, што значи „о, Боже.“ Непознаница је, пак, зашто Итар није покушао да га подучи језику глувонемих.

Иако никада није развио способност говора, Виктор је много напредовао у односу са другим људима. Поред неких основних радњи које је научио да обавља, као што су постављање стола, рад у башти и сечење дрва тестером, Виктор је научио да комуницира са другим људима користећи гестове који су одговарали контексту и осећањима особе са којом је комуницирао. Итар помиње ситуацију која илуструје Викторов напредак. Када је спремачица у његовој кући плакала због смрти супруга, Виктор је за тренутак престао да ради и пришао како би је утешио. Из овог примера можемо закључити да је Виктор доста напредовао у емоци-

оналном односу са другим људима, да је, у недостатку говора, невербално, гестовима, размењивао поруке са људима, успешно комуницирајући и преношећи поруку. Виктор је успешно разумевао значења радњи, а као одговор на њих користио је покрете и гестове које Итар назива неким обликом примитивне комуникације.

2. Усвајање језика код социјално изоловане деце

Насупрот овим примерима деце која су одрасла у дивљини, у новијој литератури се помињу примери деце која су била брутално изолована у модерном свету и држана заточена дужи временски период без контакта са спољним светом.

Један од примера је Изабел која је рођена као ванбрачно дете 1920. године од стране глуконеме мајке. Мајку и девојчицу мајчини родитељи држали су затворене у мрачној соби, без слободе кретања. Мајка је успела да побегне из „заточеништва“ носећи са собом девојчицу. Тако је и цео случај доспео до очију јавности. Због недостатка сунчеве светлости и свежег ваздуха, девојчица је имала екстреман облик рахитиса, није умела да хода и била је неухрањена. Није говорила, а њене менталне способности биле су на нивоу бебе од девет месеци. У то време имала је око шест година.

Након третмана у болници и уложеног напора у њено подучавање, девојчица је била потпуно физички и психички здрава, и, већ око узраста од осам година, говорила језик у потпуности, ишла у школу и понашала се као свако „нормално“ дете њених година. Можемо закључити да је Изабел имала срећу да буде откривена унутар такозваног „критичног периода“ док је још увек поседовала способност да усвоји језик у потпуности, укључујући граматичке структуре, док се код остале изоловане деце усвајање језика сводило на пуко коришћење ограниченог вокабулара. Изабел је усвојила матерњи језик брзином којом друга деца усвајају други страни језик у случају боравка у двојезичним срединама. Девојчица је уживала у рецитовању и остваривала нормалну интерперсоналну комуникацију. Могла је своје мисли преточити у вербалне симболе и поруке преносити посредством језика. Шест година изолованости и касно усвајање језика није оставило никакве последице на њене вербалне способности услед чињенице да је пронађена пре завршетка „критичног периода“.

Нека друга деца, нажалост, нису имала среће као Изабел. Један од најпознатијих и највише проучаваних случајева социјалне изолованости деце у скорој историји је и пример девојчице коју у литератури зову Цини, а њено право име је Сусан Вајли. Цини је пронађена 1970. године када је њена готово слепа мајка побегла са њом из породичне куће

и затражила социјалну помоћ. Социјална радница је приметила да са девојчицом нешто није у реду и позвала полицију. У то време, Цини је имала тринаест и по година. Готово од рођења до тада држана је у строгој изолацији, у нељудским условима, преко дана везана за импровизовану столицу ношу, а ноћу, ако је не би заборавили у столицу, стављана у кавез да спава у, такође импровизованој, лудачкој кошуљи. За било који звук који би направила, девојчица је бивала претучена, тако да је временом научила да буде тиха. Када је пронађена, није говорила, тешко је ходала и није могла усправно да стоји. Након прегледа и пружене помоћи, девојчица је збринута. На њеном случају је радио већи број лекара и стручњака, а за усвајање језика и истраживање у тој области кључну улогу одиграла је лингвиста Сузан Кертис (Curtiss, 1977).

Након обављених првих посматрања закључено је да Цини разуме само неколико речи. Реаговала је само на интонацију негативане команде коју је препознавала, а ослањала се искључиво на гестове и невербалне знаке како би закључила о чему се у поруци ради. Започела је да учи прве речи тек са тринаест и по година, тј. изван „критичног периода”. Након четири године подучавања, напредовала је у менталном погледу, што је и искључило претпоставке да је можда била рођена ретрдирана. Међутим, језик у потпуности никада није усвојила. Вокабулар је мање више успешно савладала, али што се граматичких структура тиче, остала је на нивоу двогодишњег детета. Имала је закаснеле одговоре, лење понашање, користила ритуални говор, имала ограничен изговор, и, највише од свега, ослањала се на гестове. Невербални знаци су у овом случају, закључујемо, служили као потпора говору. Имали су семантичку функцију јер су служили као допуна значењу, али и синтактичку, јер су повезивали вербалне и невербалне знаке (Томић, 2003: 89). 1974. године Цини је подучавана америчком језику глувонемих. Обилато је користила гестове за споразумевање и изражавање својих жеља. Девојчица никада није научила да користи граматичка правила која, како Чомски помиње, и издвајају људски говор од животињског. Сузан Кертис је закључила да Цини користи десну хемисферу мозга за говор, па самим тим у говору има ограничења и не може разумети изоловане вербалне поруке без гестова и екстралингвистичких назнака. Цини је могла разумети свакодневни језик, али не и већину граматичких правила, синтаксичке структуре, а у фонолошком систему користила је насумична правила и изостављала неке врсте речи, па јој је фонолошка структура била изобличена. Стога је њен говор понекад био потпуно или бар делимично неразумљив због неупотребе граматичких правила. Са једне стране, скоро у потпуности је разумела разговорни језик, док са друге стране није била у стању да обликује конструкцију као одговор на примљену поруку или ју је обликовала у нејасном облику. Да ли је онда овде било двосмерне комуникације?

На овај проблем можемо гледати из два угла. Из једног је остварена интерперсонална комуникација, јер је Цини примала енкодирану поруку, декодирала је и формирала свој одговор који је затим упућивала поштиљаоцу назад, пертварајући се из рецепијента у емитера. Из другог угла, поставља се питање да ли је претходни поштиљалац, а сада прималац, у могућности да декодира поруку и у ком степену то чини. Стога, из другог угла, Цини није била у могућности да потпуно учествује у интерперсоналној комуникацији, (Радојковић, Милетић, 2008: 58) бар не на нивоу на ком комуницирају остале особе њених година. Гестови допуњују значење мисли исказаних језиком, али, ипак, не могу у потпуности заменити недостатак граматички правилног говора у овом случају, па ни вербална комуникација није на очекиваном нивоу. Ову мисао илуструје становиште Сосира који сматра да идеје не постоје уколико нису уобличене језиком, као и речи Јасне Јанићијевић: „Људска комуникација подразумева постојање појединаца који имају заједнички симболички систем, који су способни да кодују и декодују тај систем и чије је кодно понашање систематски под утицајем комуникационе ситуације. Овај заједнички симболички систем је језик и он се битно разликује од система комуникације других врста” (Јанићијевић, 2000: 113).

Ноам Чомски је свесрдно подржавао Ленебергову теорију о „критичном периоду” усвајања језика, сматрајући да је сваком новорођенчету способност усвајања језика урођена, и да деца језик *не уче* већ *усвајају*, као што је већ поменуто. Утицај средине је важан, али не и пресудан. Он покреће процес усвајања, може га убрзати или успорити, али, свакако није једини фактор усвајања језика. Извршио је експеримент у коме су и дете и маче били изложени истом лингвистичком окружењу, где је дете усвојило језик, а маче никада није, упркос индуктивном резонувању које поседују и дете и маче. Штавише, уколико се процес усвајања језика не заврши у оквиру „критичног периода”, дете никада не савлада језик у потпуности и сходно граматичким правилима одређеног језика. Чомски тај урођени капацитет новорођенчета за усвајање свих могућих људских језика назива “universal grammar”, односно “универзалном граматиком”, наглашавајући да “једини стварнији програм за бављење проблемом стицања знања језика јесте рационалистичка концепција” (Чомски, 1972: 261). По тој рационалистичкој теорији уму се, као урођено својство, приписује општа теорија језика коју Чомски назива „универзалном граматиком”, а која обухвата принципе и прецизира правила која дају „скелетну структуру за било који језик... Дакле, теорија универзалне граматике даје схему с којом се мора саобразити свака посебна граматика” (Чомски, 1972: 262). Под појмом граматика Чомски овде подразумева генеративну граматику, која се и везује за његово име, а која представља низ правила за формирање неограниченог броја нових реченица једног језика. Сосир је такође помињао да фор-

мирање реченица није строго ствар језика (langue), већ је пре везано за конкретну манифестацију језика тј. говор (parole), док сам Чомски прави разлику између „competence” и „performance” тј. између „језичке способности” и „говорне делатности”.³ „Способност” у овом случају би означавала оно што једна особа зна о свом језику (највећим делом и несвесно), док је „делатност” оно што особа са тим чини, односно паралела Сосировом становишту о језику (langue) и говору (parole), тј. апстрактном с једне и конкретном с друге стране (Де Сосир, 1996: 33-40).

3. Специфичности процеса усвајања језика код глувонеме деце

Како, онда, тече процес усвајања језика код глувонеме деце? С обзиром на чињеницу да имају природна ограничења која се тичу недостатка чула слуха и говора, па је самим тим могућност вокализације искључена, не можемо говорити о класичном усвајању говорног језика. Ипак, глувонема деца, као и деца која чују и говоре, имају урођени капацитет за усвајање језика, што се може манифестовати кроз усвајање језика глувонемих, који је потпуна паралела говорном парњаку са целокупном лексиком и граматичким правилима једног језика. Пренос поруке у овом језику се не врши тако што вокални тракт креира акустични сигнал који је затим упућен примаоцу поруке, односно његовом уху, већ гестови пошљаоца поруке креирају сигнале који бивају детектовани од стране визуелног система примаоца поруке. (Jackendoff, 1994: 83) Фердинанд де Сосир је сматрао да језички знак не повезује предмет и име, већ повезује један концепт и једну акустичну слику (Де Сосир, 1996: 80). Сосирови ученици предлажу да се задржи реч језички знак (signe), а да се концепт и акустична слика замене речима појам (signifié) и ознака појма (signifiant) (Де Сосир, 1996: 81). Ако повучемо паралелу са овим Сосировим становиштем, код језика глувонемих би знак повезивао један концепт и једну визуелну слику, тј. појам и ознаку појма. Сосир је признавао значај невербалних језичких система, али је сматрао да језик има привилегован статус „као систем знакова који изражавају идеје, и по томе је сличан писму, алфабету глувонемих, симболичким ритуалима, правилима пристojности, војним знацима итд., итд. Он је само најважнији од тих система.” (Де Сосир, 1996: 39) Језик глувонемих је подједнако богат и сложен као било који говорни језик, а оваквих језика има преко сто широм света. Најчешћа заблуда је да је језик глувонемих универзалан и да се глувонемим широм света могу међусобно

³ Превод термина: Ранко Бугарски. Ранко Бугарски истиче да је јако тешко превести ове термине и да би алтернативна терминолошка опозиција могла бити: „знање” и „испољавање”.

споразумевати. Чињеница је, напротив, да су разлике међу овим језицима толико велике да би, нпр, особа која користи амерички језик глувонемих у споразумевању са особом која користи британски или француски језик глувонемих морала прибећи пантомими, као и у ситуацији када две особе говоре различите језике без познавања овог другог.

Рана изложеност језику глувонемих је од круцијалног значаја за његово усвајање. И у овом случају се потврђује идеја Ленеберга и Чомског да би језик требало усвојити до пубертета да би се усвојио у свом пуном облику. Језик глувонемих, као и сваки други језик, поседује потпуни лексички опус, комплексну синтаксу и систем знакова. Сва граматичка правила морају бити савладана како би особа која користи језик глувонемих „говорила без акцента”. Код језика глувонемих, на жалост, углавном се касније креће са учењем, па особа која га користи прави исте граматичке грешке као и особа која учи други страни језик након пубертета.

Уколико се, пак, крене са учењем језика глувонемих у оквиру „критичног периода”, глувонема деца у потпуности усвоје сва његова правила, без обзира на чињеницу да родитељи, нпр, „говоре са акцентом”, јер се у већини случајева глувонема деца рађају у породицама где родитељи нису глувонемии и језик глувонемих уче касније у свом животу, далеко након завршетка пубертета, односно 2критичног периода”.

Пример из живота је девојчица која се у литератури помиње као Челзи. У раном детињству лекари су установили наводну ретардираност. Родитељи, пак, ту дијагнозу нису прихватили и гајили су је у топлој и заштитничкој атмосфери. Упркос томе, девојчица никада није проговорила. Када је отишла на преглед у својој 31. години, лекари су утврдили да је жена, уствари, глува. Након што је добила слушни апарат, почела је да учи језик. Никада, међутим, није развила говор у потпуности. Конструкције које користи су низови речи разумљиви у контексту, али, ипак, без синтаксичких правила. Поставља се питање како би текао процес усвајања језика да је девојчица на самом почетку добила праву дијагнозу и да је била изложена језику глувонемих у оквиру „критичног периода”. Истраживања наводе на закључак да би у том случају усвојила језик глувонемих у потпуности, са свим неопходним граматичким правилима. Сада би, користећи тај језик, могла потпуно изразити своје мисли, пренети поруку и успешно комуницирати са популацијом која користи језик глувонемих. С друге стране, ако би сада почела да учи језик глувонемих, никада га не би усвојила у пуном облику, па, самим тим, ни комуникација не би била на одговарајућем нивоу.

Из овог примера закључујемо да се са усвајањем језика глувонемих мора започети пре пубертета, као и са сваким другим језиком, да би се он у потпуности могао савладати и правилно користити сходно свим гра-

матичким правилима која поседује. Челзи је, на жалост, ту прилику пропустила због година језичке „изолације”, а штета је сада ненадокнадива. Она је, стога, изгубила прилику да савлада било који од ова два језика: говорни или језик глувонемих, да га „говори” течно, и, самим тим, остварује несметану комуникацију у свакодневном животу.

4. Примери различитих језика глувонемих

Један од најраспрострањенијих језика глувонемих, с обзиром да се говори на великој површини, је „American Sign Language” или „ASL”⁴. Он не представља просто кодирање енглеских речи у мануелне симболе, већ је посебан језик, као што је већ поменуто, са комплетном лексиком и свим граматичким правилима. Кодирање у мануелне симболе постоји, али га не треба поистовећивати са ASL-ом или било којим другим језиком глувонемих. Један од начина кодирања је и „fingerspelling” односно алфавет глувонемих, где свака графема има одговарајући знак, а користи се у оквиру ASL-а када треба спеловати имена и техничке термине из енглеског језика за које не постоји адекватан превод у ASL-у. Пример оваквих речи су: „glasnost” или „perestrojka” које су позајмљенице и користе се у свом изворном облику, а постале су део енглеског језика тек у скоријој историји (Jackendoff, 1994: 83).

Интересантна је чињеница, међутим, да се, без обзира на распрострањеност и употребу ASL-а на територији Северне Америке, развио сасвим нов језик глувонемих⁵ на америчком острву у близини обале Масачусетса који је у употреби преко два века. На овом поднебљу је стопа урођене наследне глувоће била јако висока све до раног двадесетог века због изолованости острва. Ипак, за разлику од осталих делова света где је популација глувих обично социјално стигматизована, овде то није случај. Напротив, подразумева се да и особе неоштећеног слуха познају језик глувонемих. Захваљујући чињеници да су на овај начин уобичајене језичке баријере уклоњене, особе оштећеног слуха неометано функционишу у свакодневном животу и потпуно су интегрисане са осталим члановима заједнице остварујући несметану комуникацију (Jackendoff, 1994: 84).

⁴ ASL се може превести као „амерички језик глувонемих” и користи се у Сједињеним Америчким Државама, као и у већем делу Канаде. У даљем тексту ASL.

⁵ Овај нови језик глувонемих назван је по острву на коме је настао: „Martha's Vineyard Sign”.

5. Сличности система знакова у говорном језику и језику глувонемих

Вилијам Стокоу (Stokoe, 2005) је проучавао ASL и 1960. године дошао до закључка да знакови који су у употреби у ASL-у имају систематску организацију која је паралелна фонолошкој структури говорних језика. По Стокоу ови знакови се састоје из више делова: облик шаке, оријентација шаке, локација шаке у простору и померање шаке. Уколико се само један од ових делова знака разликује, а остала три су иста, знак има сасвим ново значење (Sandler, Lillo-Martin, 2001), стварајући тако могућност за формирање великог броја знакова који се користе у ASL-у. Поставља се питање у којој мери су ови знаци иконичког карактера, односно колико описују оно што означавају. Када као посматрачи знамо шта знак представља, у већој мери нам се чини иконичким. Међутим, када не бисмо знали на шта се односи, било би јако тешко утврдити његово значење. Можемо закључити да се вокабулар језика глувонемих мора научити као и вокабулар било ког говорног језика, што још једном потврђује чињеницу да језици глувонемих имају структуру као и говорни језици и да их глувомене особе усвајају на исти начин као што особе неоштећеног слуха усвајају говорни језик.

Стокоу, такође, на основу анализе знакова, закључује да постоје различите карактеристике мануелне артикулације која је аналогна различитим карактеристикама вокалне артикулације (Jackendoff, 1994: 89). Новија истраживања указују на ритмичку структуру у језику глувонемих паралелну оној у говорном језику. Док је основна ритмичка јединица говорног језика слог, одговарајућа ритмичка јединица језика глувонемих је покрет. Као што особа која користи говорни језик успори пред крај реченице, тако чини и особа која користи језик глувонемих. Паралела се може уочити и када се ради о наглашавању речи у реченици. У говорном језику особа подигне тон, док у језику глувонемих особа знак учини већим од уобичајеног да би га нагласила. Треба нагласити да у језику глувонемих не учествују само шаке у формирању знакова. Изрази лица играју значајну улогу у синтаксичкој структури, где се може уочити паралела између говорног језика и језика глувонемих. Нпр. потврдна, упитна и одрична реченица су изражене истим мануелним знацима, док се разликују само изрази лица. И код језика глувонемих разликујемо делове реченице који се спајају у клаузе и целе реченице. Све то наводи на закључак да корисници језика глувонемих усвајају језик који има исту структуру као и говорни језик, тако да у комуникацији са другом особом која „говори“ језик глувонемих не губе ни у једном аспекту комуникације у односу на особе које користе говорни језик. Осим тога, ова разматрања, опет, упућују на закључак да смо сви рођени са урођеним

капацитетом за усвајање језика, који Чомски назива „universal grammar“, односно „универзалном граматиком“, а у зависности од тога да ли је особа изложена вербалним или мануелним знацима, развиће класичан говорни језик или језик глувонемих са друге стране.

6. Веза између вербалних и невербалних знакова у комуникационом чину

Осим језика као примарног дела комуникационе ситуације, значајну улогу у комуникационом чину игра и гестовна компонента. Венди Сендлер се у једној својој студији (Sandler, 2009) бави питањем везе језичких и гестовних знакова у језику глувонемих. Фокусирајући се на иконичке гестове, Сендлерова наглашава да корисници језика глувонемих креирају иконичке гестове користећи уста, која у симбиози са шакама употпуњују лингвистички опис објекта или ситуације. Сматра да је симбиотичка симболизација шакама и устима истакнута особина људског језика, без обзира на чињеницу да ли је примарни лингвистички модалитет орални или мануелни. Корисници говорног језика изводе гестове уз помоћ шака, док корисници језика глувонемих то чине користећи уста. Као што говор прате невербални знаци као што су мануелни гестови, изрази лица и говор тела, тако и у језицима глувонемих лице, глава и тело доприносе значењу поруке која се примарно преноси шакама. Тако у говорном језику орална компонента конституише поруку, док је мануелна компонента допуњује у интеракцији која се може назвати симбиотичком. У језику глувонемих, пак, семиотичке компоненте симбиозе су обрнуте: шаке преносе поруку, док уста допуњују значење формирајући гест. Гестови се, готово искључиво, јављају уз говор допуњујући значење говора, односно обезбеђујући додатну информацију или ону која недостаје у изговореној поруци.

7. Примери неких оригиналних језика глувонемих

Ако се вратимо на закључак да смо рођени са „универзалном граматиком“ и да у зависности од информација које примамо из спољашње средине усвајамо говорни језик или језик глувонемих, поставља се питање како онда комуницирају глува деца са родитељима неоштећеног слуха уколико они не познају језик глувонемих? Статистика каже да се 90% глуве деце рађа у породицама где родитељи немају оштећење слуха. Комуникација, несумњиво, постоји, али се своди на пантомиму, језик тела, гестове. Ипак, таква комуникација се не може назвати језиком јер јој недостаје граматич-

ка структура говорног језика или језика глувонемих. У неким случајевима родитељи, након одређеног времена, почињу да користе „Manual English”⁶. Међутим, „Manual English” само имитира ред речи који постоји у говорном енглеском језику, користећи префиксе и суфиксе, тако да се често дешава да млађа деца изложена „Manual English”- у, који им звучи неприродно и рогобатно, импровизују и сама креирају нова граматичка правила која не постоје у овом облику комуницирања, а својствена су ASL-у и другим језицима глувонемих. Ова чињеница поново упућује на закључак да се деца рађају са предиспозицијом за усвајање граматичких правила, било говорног језика било језика глувонемих, формирајући оно што енглески и амерички лингвисти називају „mental grammar” тј. „менталном граматиком”, која се црпи из „универзалне граматике” која је генетски записана.

Ова теза потврђена је и у већем броју случајева глуве деце рођене у породицама где су родитељи неоштећеног слуха. Сузан Голдин Медоу је, са тимом сарадника, у току неколико година пратила развој десеторо деце која су расла у оваквим условима. Деца нису била изложена ни једној врсти језика глувонемих. Ипак, свако од ове деце развило је сопствени систем знакова како би комуницирало са родитељима. Голдин Медоу овај језик назива „home sign”.⁷ Сваки од ових тзв. језика се разликовао и био је уникатан. Поставља се питање како се може са сигурношћу тврдити да су деца користила језик, а не гестове у комуникацији? Ипак се сваки од тих језика разликовао. Сузан је закључила да су, без обзира на бројне разлике међу њима, сви ови језици имали и заједничке карактеристике. Најпре, могао се запазити покушај комуникације код деце, тако што деца нису користила само гестове, већ су покушавала да успоставе контакт очима са родитељима. Затим, гестови нису извођени на предметима, већ креирани у ваздуху. Поред тога, гестови су извођени у низу, где би на крају реченице опустили шаке, као што се реченице у језицима глувонемих раздвајају. Најзад, било је могуће на основу геста закључити шта он представља, тј. „прочитати” значење (Jackendoff, 1994: 127). Сузан Голдин Медоу је ове гестове поделила у више типова, од којих Џекендоф издваја два: „pointing gestures” и „characterizing gestures”⁸, где се ови први користе како би се изабрао предмет или особа из околине, а други како би се описала нека радња или упутило на предмет, особу или животињу која ту радњу изводи.

⁶ Ова конструкција би се могла превести као „ручни енглески језик”, односно кодирање говорног језика, као што је раније у раду поменуто. Овде речи говорног језика добијају своје еквиваленте, а у процесу кодирања се користе шаке, односно прсти, слично алфabetу глувонемих.

⁷ У преводу би се могао назвати „кућним језиком глувонемих”.

⁸ „Pointing gestures” би се могло превести као „показни гестови”, а „characterizing gestures” као „описни гестови”.

Пратећи развој ове деце, Голдин Медоу је закључила да процес њиховог усвајања језика тече паралелно са процесом усвајања језика код деце која уче ASL, неки други језик глувонемих или говорни језик, где су деца прелазила из фазе у фазу у истом узрасту као и ова друга деца. Никада, међутим, нису стигла до нивоа који достигну деца која говоре или користе језик глувонемих. Ипак, с обзиром да се ради о импровизованом језику, напредак је запањујући и наводи на два закључка: најпре, да су ова деца заиста развила језик, а не гестовни облик комуникације, а затим и да смо рођени са „универзалном граматиком“, тј. генетским кодом за усвајање језика који је универзалан. У зависности од утицаја средине, тј. чињенице ком облику језика је дете изложено, оно ће усвојити говорни језик, језик глувонемих или неки оригинални језик глувонемих као што је био случај са десеторо поменуте пропраћене деце. Од великог значаја је, ипак, рана изложеност језику, у оквиру „критичног периода“, за потпуно усвајање језика тј. његове лексике и синтаксе. Родитељи глуве деце која су развила посебан облик језика глувонемих у истраживању Сузан Голдин Медоу, никада нису постигли ниво који су остварила деца. Једна претпоставка Голдин Медоу је да су мајке биле ограничене у усвајању језика јер су гестове користиле као допуну говору, где им је говор сметао да усвоје језик глувонемих до краја. Друга претпоставка је да су мајке, пак, биле увелико ван „критичног периода“, па самим тим биолошки ограничене да икада усвоје језик глувонемих до мере до које су га усвојила њихова деца.

Закључак

Можемо закључити да се поред специфичности у процесу комуникарања у горе наведеним примерима који су детаљно разрађени, истиче и једна заједничка одлика, а то је чињеница да касна изложеност језику, ван „критичног периода“, оставља озбиљне последице на усвајање језика и код социјално изоловане и код глувонеме деце. Осврнимо се још једном на становиште Чомског да свако здраво рођено дете које расте у „нормалној“ средини, изложено језику, на крају језик и усвоји, што значи да је језик, односно „универзална граматика“, записан у нашем генетском коду. Утицај средине је битан, јер дете из околине црпи материјал за развој језика, али није једини и пресудни фактор. По његовом мишљењу, да нема универзалне граматике, као предодређеног капацитета за учење језика, дете не би могло усвојити језик само на основу изложености средини, тј. да се језик *не учи*, већ *усваја*. Са друге стране, изложеност средини, тј. језику је неопходна да би се активирао овај урођени потенцијал

за усвајање језика, и то пре пубертета, односно завршетка „критичног периода”. Ову хипотезу потврђују и случајеви из живота, поменути у раду, где деца након „критичног периода” никада више нису могла да усвоје језик у потпуности без обзира на утицај средине и тимове стручњака који су радили на њиховом бољитку.

Остаје нам да се надамо да ће свест о „критичном периоду” навести родитеље глувонеме деце да што раније крену са њиховим подучавањем језику глувонемих како би га ова деца усвојила у потпуности и користила „без акцента”. А што се тиче примера социјално изоловане деце, тужна је чињеница да се и у 21. веку овакви случајеви дешавају. Међутим, наука је сваким даном све моћнија, па опет остаје нада да се оваквој деци са којом се живот тако сурово поиграо може пружити адекватна помоћ и надокнадити учињена штета са што мање последица првенствено на њихово психичко здравље, а затим и на усвајање језика. Време ће показати да ли ће нешто што је пре само пола века било незамисливо постати рутинско, а човек еволуирати упоредо са развојем науке, па ће и усвајање језика након завршеног критичног периода бити могуће.

Литература:

- [1] Curtiss, S. (1977): *Genie: A Psycholinguistic Study of a Modern Day Wild Child*; New York: Academic Press.
- [2] Čomski, N. (1972): *Gramatika i um*; Beograd: Nolit.
- [3] De Sosir, F. (1996): *Kurs opšte lingvistike*; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića Sremski Karlovci.
- [4] Jackendoff, R. (1994): *Patterns in the Mind*; New York: Harper-Collins Publishers.
- [5] Janićijević, J. (2000): *Komunikacija i kultura sa uvodom u semiotička istraživanja*; Novi Sad: Sremski Karlovci.
- [6] Radojković, M. i Miletić, M. (2008): *Komuniciranje mediji i društvo*; Beograd: Učiteljski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- [7] Rot, N. (2004): *Znakovi i značenja, verbalna i neverbalna komunikacija*; Beograd: Plato.
- [8] Tomić, Z. (2003): *Komunikologija*; Beograd: Čigoja.

Вебографија:

- [1] Barnby, E. *The Linguistic Development of Feral Children in Reference to the Critical Period* . Posećeno 6.2.2012. URL: <http://ayjw.org/articles.php?id=798001>.
- [2] Feral Children. Posećeno 6.2.2012. URL: http://hrsbstaff.ednet.ns.ca/mskinner/Sociology/Socialization/feral_children.htm
- [3] Fitzpatrick, C. (2001.). *EN 720: Psycholinguistics, Book Overview*. Posećeno 6.2.2012. URL: <http://www.english.iup.edu/mmwimson/Syllabi/721/Genie.htm>.
- [4] Kennedy, M. (2011.). *The Guardian. Peter the Wild Boy's condition revealed 200 years after his death*. Posećeno 8.2.2012. URL: <http://www.guardian.co.uk/artanddesign/2011/mar/20/peter-wild-boy-condition-revealed>.
- [5] Mason, T. *Lecture 3: The Evidence from Acquisition in Extreme Conditions*. Posećeno 6.2.2012. URL: http://www.timothyjpmason.com/WebPages/LangTeach/Licence/CM/OldLectures/L3_ExtremeCircs.htm.
- [6] Pines, M. (1997). *The Civilizing of Genie*. Posećeno 8.2.2012. URL: <http://kccesl.tripod.com/genie.html>.
- [7] Sandler, W., Lillo-Martin, D. (2001). *Natural Sign Languages*. Posećeno 14.2.2012. URL: <http://sanderssignlab.haifa.ac.il/pdf/Natural%20Sign%20Languages.pdf%20.pdf>.
- [8] Sandler, W. (2009). *Symbiotic symbolization by hand and mouth in sign language*. Posećeno 14.2.2012. URL: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2863338/>.
- [9] Stokoe, W. (2005.). *Sign language Structure: An Outline of the Visual Communication Systems of the American Deaf*. Posećeno 10.2.2012. URL: <http://jdsde.oxfordjournals.org/>.
- [10] The Right to Read, Chapter 7: *Creating an Alternative Possibility*. Posećeno 8.2.2012. URL: <http://www.audiblox2000.com/book7.htm>.

Marija Boranijašević, MA
Business School of Applied Studies
Blace

SPECIFICITIES OF THE COMMUNICATION PROCESS OF SOCIALLY ISOLATED AND DEAF CHILDREN DUE TO LATE EXPOSURE TO LANGUAGE

***Summary:** The topic of this paper, as well as the very subject of the author's interest, is the way socially isolated and deaf-mute children communicate, with special attention devoted to specificities of this process. Through the time span, using different examples from life, the author illustrates the consequences that years of social isolation could cause to the process of language acquisition and use, and consequently to the very process of communication of these children. Special attention has been devoted to the discussion of the critical period hypothesis relating to language acquisition. The author points out the necessity of children's being exposed to language during this critical period in order to acquire a language with the full complexity of its syntax and lexicon. Besides that the author researches for specificities of language acquisition and the way of communicating of deaf-mute children, comparing the process of language acquisition by children with impaired hearing with the natural process of language acquisition and usage of speech by children with no obstacles. The special accent is put on the late exposure of children to language and the consequences it causes to the very process of language acquisition, regardless the fact whether they acquire spoken or sign language. Additionally, the author pays special attention to research of other non-verbal signs that accompany language, speech or sign language in the communication process, analyzing their mutual connection as well as the role these signs play in the communicative act and communication process as a whole.*

***Key words:** COMMUNICATION, SOCIAL ISOLATION, LANGUAGE ACQUISITION, SIGN LANGUAGE, GESTURES.*

Проф. др Будимир Поточан*
Факултет за културу и медије
Међаџренд универзитета
Београд

ПЛАНЕТАРНО ЕКСКЛУЗИВНА ВЕСТ НА ПРИМЕРУ НОВИНСКЕ АГЕНЦИЈЕ

Сажетак: Иако планетарно ексклузивна вест новинске агенције припада врхунцима журналистичког стваралаштва, о том колико значајном сејметну новинарске праксе писано је мало, па и то више пригодно. У овој раду изложена су ауџентична сведочења новинара, ауџора ексклузивних вести, као и анализа њихових вести и услова под којима су настале. На основу тога емџириски су уџврђени џринципи и метџоди који су условили да новинар највише и агенција џошаље у свету ексклузивну вест. Рад је џокушај да се и теџоријски уџбличе џонуђени, иако не мноџобројни, џримери из праксе новинске агенције Танџуџи.

Кључне речи: НОВИНСКА АГЕНЦИЈА, ТАНЈУГ, ВЕСТ, ЕКСКЛУЗИВА, СЕНЗАЦИОНАЛНО, ПЛАНЕТАРНО.

¹ Контакт: budimirpotocan@gmail.com

Увод

Широко одређиван и добро познат појам ексклузиве у новинарској пракси, што би у новинској агенцији могао имати за основу ексклузивну вест, мало је и више узгредно обрађиван у журналистичкој теорији.¹ Један међу најпречим разлозима за то потиче од рђаве праксе у већини редакција да се о ексклузивним текстовима не води готово никаква евиденција. Још су малобројније анализе садржаја таквих текстова. А без емпиријске основе и анализе многобројних примера ексклузивних написа онда ни могућно да се они теоријски уобличе.

Уз појмове ексклузивно (уобичајеније ексклузива) и ексклузивна вест неретко се у журналистичкој пракси паралелно јављају и појмови сензација и сензационално. Покаткад и некако као синоними. Има ли између ексклузивности и сензационалности нечег истоветног? А како тек у том контексту стоји сензационалистичко и сензационализам?²

Нека овде буде дозвољена извесна евокација. Редакцијска пракса, коју памтим из осамдесетих и деведесетих година прошлог века, врвела је од младих људи који су готово опсесивно размишљали и говорили о ексклузиву о којој, баш данас, треба само да седну и да пишу. Памтим и редакцију београдског дневног листа у чијем је правилнику о награђивању била предвиђена новчана недељна награда за ексклузиву. Нисам заборавио ни оне листове који су изнад новинског текста имали такозвану штампарску шину (стални клише) за најаву нечег што је ексклузивно. Непознате и ексклузивне чињенице у фелтонима тих година дизале су углед и тираж дневних листова. Не знам колико се данас у редакцијама размишља и разговара о ексклузивним текстовима, али уочавам да су ишчезли из штампе. Нема их.

У новинским агенцијама, међутим, појам ексклузиве и, нарочито, ексклузивне вести задржао се и данас. Велике новинске агенције понекад и посебно наглашавају да нешто ексклузивно сазнају, а потврда уоби-

¹ Видети: *Енциклопедија и Лексикон новинарства* Душана Ђурића, *Подуке и доуке* Михаила Миљанића, *Агенцијско новинарство у теорији и пракси* (у електронској форми) Будимира Поточана...

² Милетић, Мирко/Невена (2012) *Комуниколошки лексикон*: „Сензационализам (лат. *Sensatio*; према *sensus*: чуло; од *sentire*: осећати), карактеристика уређивачке политике у медијским организацијама заснована првенствено или искључиво на лукративним критеријумима, а изражена објављивањем порука које могу да привуку пажњу највећег броја реципијената. Практично се остварују пренаглашавањем значаја одређених аспеката стварности у селекцији информација и таквим симболичким обликовањем појединачних порука, делова и целине медијских садржаја који међу читаоцима, слушаоцима или гледаоцима подстичу најпре снажан чулни и емоционално узбудљив доживљај, а у њиховој накнадној когнитивно-рационалној реконструкцији изазивају неверицу”.

чајено ексклузивне вести стиже тако што је планетарно прихваћена. И мање, националне или регионалне, новинске агенције могу, истина ређе, да се похвале својим ексклузивама. Новинска агенција *Танјуи*, на пример, која непрекидно делује већ седамдесет година, бележи у том раздобљу 24 планетарне ексклузиве својих новинара.

1. Одређење појмова сензационално и ексклузивно

Да би се изближе објаснио појам сензационално (*sensationalis*) неопходно је поћи од основног појма, то јест од сензације. Потиче од латинске речи (*sensatio*) и значи *осећ, осећај, утисак који се добија од енергије из спољне светла; узбуђење, ствар или појава која изазива узбуђење, новост која скреће пажњу и велику пажњу...снажан утисак, велико узбуђење...*³ Тако проистиче да се сензационало односи на изузетну појаву или изванредан догађај, који производе велико узбуђење и изазивају широку пажњу.

Лексикограф и енциклопедиста у новинарству Душан Ђурић уочава да су о ексклузивним вестима, пре него што је и постојало новинарство, говорили антички филозофи. Подсећа на латинску пословицу *Raritas pretium facit* (Реткост подиже цену), затим на Марцијалову (*Marcus Valerius Martialis*) максиму *Rara iuvant* (Што је ретко, годи), као и на Платонову сентенцу *Изврсне ствари су ретке*. Ђурић је о ексклузивним вестима писао: „Реткост, а нарочито ексклузивност, подижу углед новинару, а тираж листу и слушаност-гледаност електронским медијима. Ипак, нико не објављује ексклузивну вест по сваку цену. Зато енглеска новинарска изрека сажима професионално правило: *Буди први, али буди у праву*. Ексклузивна вест, дакле, мора да буде истинита.”⁴

Ако се даље прелистају речници, почев од вишетомног Српске академије наука и уметности, шестотомног Матице српске, па до оних који објашњавају порекло и значења речи, то јест етимологију, одређење појма је врло широко. ЕКСКЛУЗИВНО има значења: *искључиво, само, једино*. ЕКСКЛУЗИВАН је *строго усмерен, строго ограничен, искључив, који није доступан свима...*⁵

Уколико би се овај језички дискурс размотрио у светлу новинарске праксе, онда би најближе објашњење за ексклузивну вест било: *једина, искључива, строго усмерена, која није доступна свима*.

³ Речник српскохрватској књижевној језика (1967) Матица српска/Матица хрватска, Нови Сад/Загреб

⁴ Ђурић, Душан (2005) *Новинарски лексикон*, Yu marketing press / „Вечерње новости”, Београд, стр. 53.

⁵ Речник српскохрватској књижевној језика (1967) Матица српска/Матица хрватска, Нови Сад/Загреб; Речник српскохрватској књижевној и народној језика (1968) Књига 5, САНУ/Институт за српскохрватски језик, Београд;

Могућа дефиниција ексклузивне вести: Прва, једина, најбржа вест од најширег значаја. Обим прихваћености такве агенцијске вести потврда је њеног домета, важности и значаја.

2. Како настаје ексклузивна вест

Новинар који даје ексклузивну вест, да би био најбржи, да би био први, мора да претекне, да надмаши, да надмудри, па и да победи све колеге на истом догађају. Али, да би то остварио, неопходно је да претходно убеди своју редакцију. Сва би му настојања остала узалудна ако према вести, или према њему као новинару, не би било поверења и ако му се не би указала подршка.

Како до ексклузиве? Као што у свакодневном послу само новинар зна како долази до сваке вести, а то успева самостално, сопственим и особеним начином, слично би се могло казати и за ону ексклузивну. За њу новинар треба ипак да је на правом месту у право време. Па ако је вешт посматрач, неопходно је да буде највештији; ако је добар аналитичар, важно је да је најбољи; ако је луцидан, да је најлуциднији; ако је мудар, да је најмудрији. Је ли све то неопходно? Уобичајено није. Само би могло бити. Уз мало среће.

Ексклузивна вест је ауторско дело једног новинара, и на њу нико други не може да полаже право; а толико је драгоцену да би је свако пожеleo. Зато што не познаје границе, стреми највишим дометима.

Ексклузивна вест, која има планетаран значај, уз, разумљиво, одговарајућу рецепцију, подиже углед новинској агенцији. Захваљујући таквој вести и агенцијски новинар, који свој текст потписује искључиво именом агенције, излази из анонимности и постаје новинарско име.

3. Од карактеристичне појединости до аналитичке процене

„...И они који поричу постојање неког нарочитог новинарског талента слажу се у томе да новинар мора прво да буде добар посматрач (да све види и све чује), и, друго, да може лако и брзо да пише, да изрази оно што је запазио...”, предочавао је др Бранко Којић полазницима *Танјујове* новинарске школе као једну од најважнијих поука. „Према томе, први услов за доброг новинара је дар запажања, јер онај ко је мало запазио мало ће моћи и написати, док ће онај ко добро запажа, ко уочава карактеристичке појединости, с временом и праксом стећи и рутину у писању...”⁶,

⁶ *Танјуј* – пола века (1993) група аутора, *Танјуј*, Београд, стр. 149.

прецизирао је др Којић. На основу тога следило би да само новинар који вешто уочава карактеристичне појединости може, на основу њих, да анализира, процењује и уопштава, како би затим могао и да закључује. У томе би се већ лако могли усагласити сви који ишта знају о новинарству.

Претходно што је речено могло би се назвати школским примером за метод рада Бранка Богуновића као дугогодишњег *Танјуіовоі* дописника из Пекинга. Важно је још нагласити да је дописниковао из Кине у време када је монолитност комунистичке власти изгледала као да је готово без икаквих пукотина. Богуновићу је пошло за руком да одатле пошаље у свет сензационалну, и ексклузивну, вест о смени другог човека у кинеској власти Лиу Шао Чија, а затим о постављењу на његово место маршала Лин Пијаоа.

Овако је Богуновић објаснио начин свога рада, то јест посматрања и анализирања догађаја, пре него што је објавио своју прву ексклузиву: „До сазнања о смењивању до тада другог човека до Мао Це Тунга, потпредседника републике Лиу Шао Чија, дошао сам такође на основу оног мог `шестог чула` и вест о томе послао *Танјуіу* и свету 15. септембра 1966. године. До тог сазнања, иначе светске сензације првог реда, дошао сам, за мој стил праћења догађаја у Кини, прилично једноставно. Знао сам, наиме, да у свим системима сличним кинеском, редослед личности на јавним манифестацијама одговара и њиховом рангу у највишем руководству. Према томе, тамо где се на јавним скуповима појављивао председник Мао (председник КП Кине), десно од њега увек је био други човек КП Кине, Лиу Шао Чи, лево премијер Чу Ен Лај, или министар одбране, или генерални секретар ЦК КПК Тенг Хсијао Пинг, зависно од карактера манифестације. То је било свето и неизмењиво правило, нешто као десет божијих заповести”.⁷

После проглашења „културне револуције” у Кини пекиншким тргом Тјен Ан Мен приређивани су велелепни митинзи којима су дефиловали милиони „црвеногардејаца”. Разуме се, у присуству највишег партијског и државног руководства. И тада, једино Богуновић, од свих страних дописника уредно позиваних да заузму унапред предвиђена места наспрам свечане трибине, запазио је да уз све остале руководиоце недостаје један. Дозволио је да је неприсутни можда на неком другом послу, да је можда и болестан, али је свако даље изостајање за Богуновића било сигнал да оно ипак не може бити случајност. И није било. Пошто се уверио у закономерност свога запажања, скупио је храбрости да напише вест.

„Та вест је, разуме се, обишла свет као још далеко већа сензација од оне о Пенг Чену, и моје несрећне колеге у Пекингу добиле су још жешће `кол бек` поруке, због недопустивог `прелажења` од стране *Танјуіа* и мистер Богуновића. Истовремено, просто је невероватно и несхватљиво да нико од пекиншких страних дописника или дипломатских посматрача

⁷ *Танјуі...148.*

није умео, или се није усудио, да се послужи истом кинеском политичком математиком и дође до закључака до којих сам и ја дошао...”⁸

Посебно је интересантно и важно нагласити да *Танђујову* ексклузивну вест из Пекинга никад нико није демантовао. Међутим, и ова ексклузивна вест југословенске агенције, али и неке друге, само су још једна потврда да је *Танђуј* у то време предњачио и као *агенција која је најмање демантована у свешу*.

А само три дана после прве сензационалне вести о смени Богуновић је, истоветним посматрачким методом, утврдио, а затим и објавио да је маршал Лин Пијао дошао на место Лиу Шао Чија.

После укупно четири ексклузиве, које је Бранко Богуновић послао из Кине, што су одреда одјекнуле као сензације са тог можда најзатворенијег медијског простора, какав је тада представљао кинески, био је принуђен да демистификује фаму о сопственим тајним везама са кинеским руководећим врхом: „Због сви ових ‘скупова’ (ексклузива) исплео се око моје главе непријатан ‘ореол’, да ли сам велики хазардер или коцкар, односно да ли мистер Богуновић заиста има неке супертајне канале до највиших кинеских врхова, па му отуд могућност да види и јавља оно што други не виде? Већ сам у неким другим приликама и текстовима рекао, а сад желим поново да подвучем, да је моја ‘једина тајна’ у Пекингу био – мој рационални и аналитички (да додам и лички) ум и разум, моја добра школа *Танђујовој* новинарства. У овој школи је свако, ко је имао дара и спремности за то, могао научити да свакој синтези и закључку мора да претходи добра анализа, и да људи, укључив новинаре у првом реду, имају ум и разум не да их користе само за фотографисање или секретарисање у професији, већ и за дубинске захвате у догађаје од битног значаја, а не само у њихову површну пену”.⁹

Као допунско образложење и следећи став: „Ексклузивност Богуновићевих текстова долазила је као последица његовог аналитичког приступа процени збивања. Он је из познатих чињеница извлачио закључке који су давали одговоре на компликоване односе на друштвено-политичкој сцени ове велике земље. Најзад, овде је реч и о дару за новинарско професионално-политичко процењивање суштине процеса који се збивају”¹⁰, сматра Слободан Обрадовић. Вероватно овде треба додати још један елеменат: посматрати, уочити, па и видети, значи бити посматрач без предрасуда. Јер, тек у посматрачу неоптерећеном предубеђењима могло би се наћи зрнце луцидности или мудрости. То је, сматрамо, чињеница која би свакако заслуживала подробнију анализу.

⁸ Наведено дело, стр. 149.

⁹ *Танђуј*... стр. 149.

¹⁰ Два века српског новинарства (1992), текст Слободана Обрадовића „Танђуг у Србији 1944–1991”, стр. 185.

4. Најбржа вест 1972. године

Шаховски „меч столећа” игран је у лето 1972. године у престоници Исланда Рејкјавику. На једној страни дотад неприкосновени светски шампион Борис Спаски, а на супротној дотад непобедиви изазивач Роберт Боби Фишер. Очи готово целокупне светске јавности, како шаховске тако и оне која дотад и није баш марила за Каисину уметност, биле су упрте у главне актере. Ваљда и у меч означен, и пре него што је започет, као најзначајнији у 20. веку. На важност меча утицало је и то што је тада, први пут, то био двобој између совјетског шахисте из шаховске школе која је деценијама давала свету шаховске шампионе, и ћудљивог и непредвидљивог америчког шаховског генија, уз кога је, и мимо његове воље, сложено стао готово сав западни свет. Очигледно, и шаховски меч био је добар повод да би се подсетило на оштру блоковску поделу света.

Готово да није било редакције југословенских листова, радија и телевизије, а да нису подробно извештавале са „меча столећа”. Разуме се да је и *Танјуг* имао свог извештача Божидача Кажића. О његовој шаховској компетентности писао је, нешто доцније, лист „Ултимата ора” са Палма де Мајорке: „Кажић је највећи стручњак за шах на свету”, а совјетски публициста В. Чепижни да је један од „краљева шаховске штампе.”¹¹

Без сумње *Танјуг* је имао квалификованог извештача за којег готово да није било тајни ни у шаховској игри, нити у збивањима око ње. Захваљујући Божидару Кажићу Агенција је могла да објави:

*Рејкјавик, 1. септембра (Танјуг). – Фишер је нови светски првак још што је добио меч против Спаског са 12,5 : 8,5. Судија Лошар Шмид изјавио је да га је Спаски телефоном обавестио да предаје прекинућу 21. партију меча. (Крај)*¹²

Изооставићемо овде занимљиве детаље шаховске историје у којој, код прекинуте партије, Спаски није ковертирао најбољи потез (Кх3). Кажић се нашао поред главног судије меча баш у моменту када му је Спаски саопштавао да предаје партију. Не часећи ни часа послао је својој агенцији вест која је за пола сата била бржа од свих других светских медија.

Како се Кажић усудио да први пошаље вест за коју још није било ни званичне потврде? Одговор је једноставан: као шаховском зналцу њему је, брже него свим другим, од око 150 извештача акредитованих у Рејкјавику, било јасно да недолазак Спаског на наставак меча значи да није

¹¹ *Танјуг*...стр. 192.

¹² Лалић, Војислав (2005) *Од Авале до Тајнућа, Агенцијско новинарство у Србији и Црној Гори*, ЈП Новинска агенција *Танјуг*, Београд, стр. 98.

изабрао најбољи потез за наставак партије, чиме је изгубио не само ту партију него и меч. Даље формалности, у које спада и „званична потврда“, за *Тањујовој* извештача биле су само непотребно губљење времена. Само захваљујући знању и јасном разумевању такозваног потеза унапред Кажих је био у стању да пошаље „најбржу вест“. Да су то с поштовањем примили и Спаски и Фишер потврђује чињеница што су му, већ сутрадан, обојица дали интервјуе.

5. Пред првом реченицом ексклузивне вести

Да би ексклузивна вест то заиста и постала, од највећег значаја је усаглашеност новинара, који је шаље, са уредником у редакцији, који је прима. На релацији усаглашености мора да постоји потпуно поверење. Недоумице, или оклевање, или накнадне консултације троше ону временску предност на којој се, као на преимућству, темељи суштина ексклузивности.

Пред вешћу која је 11. септембра 1972. године из Сантјага стигла у београдску редакцију *Тањуја* није се имало времена за оклевање. Па ипак, можда само начас, опрез је налагао да се провери јесу ли ишта слично наговестиле највеће, монополске светске агенције. Али, ни речи од њих.

Из Сантјага у Чилеу извештавао је веома искусан дописник Момчило Пудар, коме је то био други дописнички мандат. Поузданост и одмереност, уз добро познавање прилика, увек су одликовале његове извештаје. Сећајући се драматичних дана којима је био сведок, он их је овако описао: „Освануо је 10. септембар. Рекох својима да очекујем пуч. Није се ништа десило. Уторак, 11. септембра, ноћ још није минула, а ја седим за телексом¹³ у своме `штабу` смештеном уз сам бок `Монеде`. Шапуће се о покрету трупа, гледам трку око палате. Јављам Београду – почиње нова војна побуна. Био сам сведок необичног дана. Не прекидам телекс-везу са редакцијом, а супругу Олгу молим да слуша радио. Видим како Аљенде ускаче у `Монеду`. Тенкови, авиони, бомбардовање, драматични радио-позиви Аљендеа земљацима. Опет сам први новинар који свету прича праву истину. Трчао

¹³ Телекс или телепринтер представљао је електромеханичку писаћу машину, која је могла да шаље и прима поруке из најудаљенијих крајева света. Појам телепринтер потиче од грчко-енглеске речи *teletypewriter*, *teletype* или *TTY*, чији се назив не преводи. Од кад је конструисан, у другој деценији 20. века (1915) и затим деценијама усавршаван, телепринтер је био главно средство за комуникацију у новинским агенцијама, али и у редакцијама штампе, радија и ТВ. Од коликог је значаја био за агенцијске новинаре дописнике из иностранства потврђују многи од њих и у својим сећањима. Пошто је деценијама предано служио новинарској професији и, због брзине преноса порука био једно од најважнијих средстава комуникације сваке редакције, телепринтер је остао у употреби до претпоследње деценије 20. века, званично до 1983. године компјутера, од када се преселио у музеј.

сам до места догађаја док је свуда праштала паљба. Био сам понегде ваљда једини пешак на врелом асфалту. Три дана касније дошао сам да одвучем ауто. Нашао сам на њему трагове и бушотине од 17 метака”.¹⁴

Председничка палата „Монеда” је пала. Председник Салвадор Аљенде је убијен. У вести коју је послао редакцији нарочито је карактеристична и особито важна прва реченица. Она гласи:

Прошљив лeтaлнo изaбрaнoј прeдсeдникa Чилeа Сaлвaдoрa Aљeндeа дaнaс је извршeн вoјнa иуч...¹⁵

Од колике је важности ова прва верзија, која је прихваћена као планетарно ексклузивна, јасно је ако се позовемо на то како су о овом истом догађају, нешто доцније, известиле неке друге светске агенције:

...у жељи дa сјaсу устaв зeмљe, иaириoтски оријeнтисaни чилeански oфицири oдстipaнили су кoмунистичкoј шeфa Aљeндeа и oтшвoрили иуч нaциoнaлнoј иoлицији.¹⁶

Шта одликује Пудареву реченицу? Најпре прецизност и јасноћа. Затим одмереност и тачност. Онда информативност и одсуство става. Као посматрач без предрасуда он чињенично описује догађај без икакве идеолошке конотације. Зато прва реченица ексклузивне вести Момчила Пудара и јест веома илустративна као пример изузетне професионалности у обради вести.

Драма у Чилеу се настављала. Само дванаест дана после убиства Аљендеа, највећи чилеански песник, нобеловац Пабло Неруда је, кажу, пресвиснуо. И о томе је још стигао да извести *Танјујов* дописник Момчило Пудар, па и да присуствује сахрани и да такође пошаље извештај пре него што су га пучистичке власти генерала Августа Пиночеа протерале из Чилеа.

6. Сензационална вест о ослобођењу Вијетнама прва је стигла из Пекинга

Стручност новинара је друго име за добро испечен новинарски занат. За разлику од оних који верују како је новинарство „књижевност на брзу руку”, ови други не маре што се и интелектуални део њиховог посла своди на занат. *Занaиј је oснoвa свaкe вeштинe и свaкe уметнoсти – шo*

¹⁴ *Танјуј*...стрр. 117.

¹⁵ Лалић, наведено дело, стр. 96.

¹⁶ *Два века српског новинарства*, наведени чланак, стр. 185.

не жели да призна само онај ко никада неће постојати мајстор, поука је и Новинарској лексикона Душана Ђурића.

Понешто од онога што представља специфичне околности новинарског посла, попут несагласја о уметности и занату, није понекад лако ни да буде сведено на уобичајене аршине. Како, на пример, објаснити да се из Пекинга, боље и брже, може сагледати час ослобођења Сајгона у Вијетнаму? И зар је то уопште могуће? А управо је тако било.

Претходно, готово две деценије рат у Вијетнаму био је једна од главних тема дневног реда свих светских медија. На ратишту и око њега погинуло је око два милиона Вијетнамаца, уз процену да су недужни цивили представљали половину свих тих жртава. И Американци су имали велике губитке: процењено је да је погинуло 58.000 војника, док је још око триста хиљада теже или лакше рањено¹⁷. Страшни и дуготрајни рат оставио је и нови појам у психологији, такозвани „вијетнамски синдром“, као тешку последицу посттравматског стреса проузрокованог последицама рата.

Године 1975. у Вијетнаму, подељеном на северни и јужни, још се само слабо држао у јужном делу сајгонски режим који су све слабије подржавали Американци. Зато се с пролећа ишчекивао дан када ће Сајгон бити ослобођен.

Сензационалну вест први је јавио *Танђујов* дописник из Пекинга Михаило Шарановић и она је убрзо обишла свет. Вест од само неколико редака гласила је:

*Пекинј, 30. априла (Танђуј). – Сајгон је ослобођен, сазнаје дописник Танђуја у сијурним изворима у Пекинју. Град је ослобођен у 9.20 часова по локалном времену. Армија сајгонској режима се предавала. (Крај)*¹⁸

Из дописништва у Пекингу вест је стигла до *Танђуја* на Обилићевом венцу број 2 у Београду само 25 минута пошто су ослободиоци ушли у Сајгон. Имао је дописник среће и да лако успостави телекс везу с препознатљивим бројем 11123 Yu Tanjug.

Зашто је ексклузивна вест била и сензационална? Првенствено због тога што је ослобођење Сајгона, после готово две деценије, означило и окончање рата у Вијетнаму. Осим зараћених страна, ишчекивао је то, с највећим узбуђењем, и велики део слободољубивог човечанства.

Далеко је теже и деликатније одговорити на питање како је *Танђујовом* дописнику из Пекинга успело да буде бржи од свих колега који су били у Сајго-

¹⁷ Енциклопедија Британика (2005) „Политика“ / „Народна књига“, Београд, стр. 48/49.

¹⁸ Лалић, наведено дело, стр. 95.

ну, на лицу места. Не бити на лицу места а извештавати, то се противи једном од основних постулата у раду агенцијског новинара. Михаило Шарановић то никад није објаснио. Можда није ни лако објаснити сопствено мајсторство. Ваљда ни описати шта у одсудном моменту значе добре новинарске везе, то јест извори информисања. А како тек новинарску смелост? Тачно је, међутим, да је Шарановић имао сигуран извор информисања у Пекингу и да је тај имао истоветан извор у Сајгону. Уз мало среће све остало било је рутина.

7. Ексклузивност под бомбама

Медији у свету су те 1986. године увелико износили детаље о подметнутој бомби у америчком, *Панамовом* авиону, који се срушио изнад Локербија у Шкотској, као и о такође подметнутим бомбама у једној дискотеци у Берлину. И један и други терористички акт повезивани су са терористима из Либије, за шта су медији оптуживали либијског председника Моамера ел Гадафија. У Триполију, главном граду ове афричке земље, очекивало се чак да ће тадашњи амерички председник Роналд Реган, за одмазду, наредити бомбардовање града.

Иако се на дописника *Танјуџа* из Триполија Дејана Лукића није могла односити америчка одмазда, па иако и није био плаћен да чека бомбе над главом, није желео ни да напушта либијску престоницу. Само је још мало био буднији него иначе. О томе је Дејан Лукић написао у својим сећањима: „У уторак увече био сам, као и претходних неколико дана, стално будан. Негде око 11 сати увече добио сам информацију од једног колеге, новинара либијске агенције *Цана*, да су европска дванаесторица осудила Либију због напада на дискотеку у Западном Берлину и да се може очекивати свашта, да ће се вероватно нешто догодити наредних сати или следећег дана. Тако сам седео и чекао. Кући сам пошао врло касно. Тек што сам се спремио за спавање, тачно у два сата после поноћи зачуо сам заглушујуће зујање авионских мотора и детонације бомби. Скочио сам из кревета. Небо је мрачно. Уз морску обалу, која је удаљена 150 метара од мог стана, видели су се одблесци противавионске одбране... Прасак авионских бомби долазио је из градског кварта у којем се налази Гадафијева резиденција... Једина идеја с којом сам се носио била је како стићи до телекса, до зграде у којој је смештен, а која је од куће у којој станујем далеко неких педесет метара...“¹⁹

Пожурио је стрепећи да ће, због бомбардовања, прво бити прекинуте телефонске, а то је онда значило и телекс везе. Неких других, у то време, није ни било. Усплахирили и зајапурени новинар, седајући за телекс, могао је да јави:

¹⁹ *Танјуџ*...стр. 96.

Триполи, 16. априла (Танју). – Сада је тачно два сата и петнаест минути после поноћи. Триполи се пресе под дејонацијама бомби и ватром прошивавионској оружја. То траје већ петнаест минути. Бомбардовање је почело тачно у два часа. Тренутно је веома тешко рећи који је део града под ватром бомби и ракета. Дејонације долазе из источне дела, оној краја где је смештена резиденција њуковника Гадафија, Беб ал Азизија.

Небо је ишарано прошивавионском ватром. С времена на време се чују пошмуле експлозије. Могуће је да је нападнут и војни аеродром, који се налази нешто источније, јошово на самој периферији града. (Крај)²⁰

За само петнаест минута, од кад је започето бомбардовање Триполија, Лукићев извештај већ је био у Танјуу у Београду. Одатле је као агенцијска ексклузива обишао свет. Истога дана редакција агенције дала је посебну вест о успеху свога дописника из Триполија:

Београд, 16. априла 1986. – Танјуов дописник Дејан Лукић је први међу сираним новинарима у Триполију послао извештај својој редакцији у Београду о почетку бомбардовања војних и других центара у Либији још док су бомбе падале и одјекивале експлозије. Његов први извештај сачињавао је у 2.15, само петнаест минути после првог налета ескадриле америчких ловачких бомбардера Ф-111. Непосредно затим, извештај Танјуовог дописника је емитован у свим на неколико сираних језика.²¹

Шта би овде требало објаснити? Можда најпре поступак новинара. Природно је да се већина људи склања пред опасношћу. Ако би и новинар поступио тако како је природно за већину, онда не би било ништа од његовог посла. У поступку Дејана Лукића уопште не звучи као фраза ако се каже да је у своју посвећеност послу затомио и онај, у сваком човеку сасвим природан, страх пред опасношћу. Он се више него од бомби уплашио да се не прекину телекс везе, јер би га то могло спречити да пошаље извештај агенцији. Брзина којом је реаговао – од првих бомби, које су пале на град, па до написане и послате вест, прошло је само петнаест минута – испоставило се да је била пресудна да његова вест буде прва, најбржа и тако постане ексклузивна.

²⁰ Лалић, наведено дело, стр. 94.

²¹ Танју...стр. 96.

8. Једна ексклузивна и ниједна демантована вест

Ни на најзначајније светске догађаје, са којих извештава, новинар не полази да би пронашао сензацију и ексклузиву него само да би их поуздано и тачно описао. При том ће увек већу пажњу посветити веродостојности и тачности података, које је успео да дозна, све дотле док их, уверен у њихову поузданост, не обелодани. Могло би се рећи да се томе подучавају сви млади новинари, а посебно они у новинским агенцијама. Поуздан, сигуран податак је темељан за сваку, па и ону вест која тек може да се потврди као ексклузивна.

Танђуџов дописник из Букурешта Петар Томић нашао се 22. децембра 1989. године у средишту најдраматичнијих збивања. Као очевидац први је известио о паду диктаторског режима Николаја Чаушескуа у Румунији:

*Николае Чаушеску, председник Румуније, данас око поднева је побеђао хеликоптером са крова председничке палате у Букурешту. Више хиљада људи, праћени шенковима, освојили су зграду шелевизије и нацији се обраћали дојучерашњи дисиденти Мирча Динеску. Он је рекао: **Бој је погледао Румуне.**²²*

На огроман одјек у свету наишла је Танђуџова вест из Букурешта, прва која је објављена. Југословенска новинска агенција, захваљујући извештачу Петру Томићу, постаје најцитиранија и на њу се позивају извештаји готово свих светских медија. И наредних пет дана Танђу је, уз совјетску агенцију ТАСС, одржао тај примат у медијском публицитету. За то време су се многи познати листови у свету обраћали југословенској агенцији да би обезбедили посебне прилоге с подробнијим подацима што објашњавају позадину догађаја који је у медијима одјекнуо као прворазредна светска сензација.

Тако је Танђуџов дописник добио прилику за још једну професионалну сатисфакцију. Могао је да се позове на сопствени текст, с почетка децембра, када је анализирао једну, како се испоставило, судбоносну изјаву Николаја Чаушескуа. Тада је, наиме, румунски председник изјавио како ће у Румунији доћи до промена онда кад на тополи роде јабуке и крушке. Незадовољни букурештански студенти су одговорили тако што су замрзнуте тополе окитили јабукама и крушкама. Родиле су и родиће се бунт, известио је дописник Танђуџа да би наговестио свеопште незадовољство народа које је и оборило диктаторски режим.

У оних пет драматичних дана, када је Бој погледао Румуне, дописник је имао великих тешкоћа и најтежих искушења да би уопште могао да извештава. Посведочио је о томе на следећи начин: „Јурећи вести по улицама

²² Лалић, наведено дело, стр. 88/89.

Букурешта три пута ме је безбедност заустављала и одузимала документа. Неким чудом, као странац, извукао сам се... Те ноћи скоро нисам спавао. Сутрадан ујутру демонстрације су настављене, а ситуација се мењала из минута у минут. Догађаји су обухватили цео град и било је тешко стићи свуда, проверити сваки податак.”²³

Више него светски признатом ексклузивом дописник *Танјуџа* из Букурешта Петар Томић и накнадно се с поносом присећао, према сопственом уверењу, важније чињенице о свом извештавању тих дана из румунске престонице. Од ко зна колико извештаја и других прилога, које је написао и послао, ниједан није оповргнут: „Три године после ових збивања са задовољством констатујем да све досадашње званичне реконструкције тих догађаја не демантују ниједну *Танјујову* вест, као што је био случај код много већих агенција које су саме себе демантовале после само неколико дана.”²⁴

Неписано је правило новинарске професије: ексклузивност се бележи; деманти се не заборавља. У агенцијском новинарству оно има и додатног оправдања. Образложење, које је о томе дао *Танјујов* дописник из Букурешта, само потврђује то што нигде није забележено, а што никад није ни заборављено – да је у то време југословенска агенција у свету била најмање демантована, што је даље значило да је била максимално поуздана.

9. Најбржа вест као „груба скица историје” за мирну Босну

Три недеље се у америчкој војној бази „Рајт Петерсон” новембра 1995. године преговарало о окончању најкрвавијег оружаног сукоба у Европи после Другог светског рата, за какав се сматрао грађански рат у бившој југословенској републици Босни и Херцеговини. И онда када су дотад непомирљиви хрватски лидер Фрањо Туђман и српски Слободан Милошевић били већ спремни да се споразумеју, главни муслимански преговарач Алија Изетбеговић показао се готово непопустљивим.

Шта је било посреди? Изгледа да је специјалном извештачу *Танјуџа* успело да сазна, што други извештачи нису знали – повод за незадовољство. Наиме, муслимански лидер Изетбеговић остао је тврдоглаво непопустљив према предлозима за два решења: прво, за ширину коридора у северној Босни и, друго, за предложени статус за град Брчко. Безусловно је захтевао повољније територијално разграничење за народ који је представљао.

Када су најзад друга двојица лидера одлучили да обавесте америчког државног секретара Ворена Кристофера о спремности да парафирају документ о миру, уверавајући га да неће отићи из Дејтона без миров-

²³ *Танјуј*...стр. 109.

²⁴ Наведено дело, стр. 109.

ног споразума, окончање преговора се можда већ тада указивало. Упркос арогантној непопустљивости, Изетбеговић је у новонасталој ситуацији ризиковао да буде оптужен за продужетак рата у Босни. А то ни њему, ни осталим преговарачима, па ни Американцима као медијаторима, никако није могло бити прихватљиво. Све те околности добро је простудирао специјални *Тањујов* извештач Борислав Лалић, тако да је 21. новембра могао први да пошаље вест која је толико прижељкивана:

Дејшон, 21. новембра (Тањуј). – Овде је вечерас саопшћено да је пошћинунућ мировни споразум о Босни.

Истовремено је саопшћено да ће амерички председник Бил Клинтон ускоро, преко шелевизије, обелоданити да су шри стране усїеле да се доїоворе о будућности бивше Босне и Херцеговине.

Тако су после 21 дана интензивної рада мировни преїовори у Дејшону усїешно окончани. (Крај)²⁵

Објављена само неколико минута пре него што су то учинили сви други медији, ова *Тањујова* вест обишла је свет. Језгровита, кратка, информативна, готово штура; ипак, вест која је постала „прва и груба скица историје”, како је о овом облику новинарског изражавања дао једно од одређења Бен Бредли.

За сва три народа у отад већ бившој Босни и Херцеговини вест је донела окончање рата и крај страдања. Мирније се могло и казати, оно уз реч, *иа мирна Босна*.

10. Ексклузивна фотографија

Тада младом фоторепортеру *Тањуја* Ненаду Петровићу пошло је за руком марта 1983. године да усред Београда сними атентатора на турског амбасадора Галиба Балкара и да тако пошаље у свет ексклузивну фотографију. Овако је он то објаснио: „Тек кад сам прошао кроз гужву спазио сам човека како лежи на земљи згрчена лица. Направио сам брзо неколико снимака док га екипа хитне помоћи није пренела у кола и одвезла у болницу. Тек тада сам од очевидаца сазнао шта се догодило. Наиме, тог мартовског дана 1983. године два тада непозната лица пуцала су у турског амбасадора Галиба Балкара, акредитованог у Београду. Амбасадор је од задобијених рана одмах преминуо. Атентатори су кренули

²⁵ Лалић, наведено дело, стр. 87.

да беже, али су припадници милиције једног ранили, па је једва успео да дође до Ташмајданског парка и ту пао. Пожурио сам у редакцију и, док сам још правио фотосе, светске новинске агенције су почеле да зову телефоном распитујући се да ли неко у Београду има слику са тог догађаја. На срећу, слике су успеле. Биле су, наравно, ексклузивне па су *Танју*, сем славе, донеле и приличну суму долара.²⁶

У случају ексклузивне фотографије фоторепортера Ненада Петровића треба рећи да она представља и ексклузивну вест. И фотографија даје одговоре на питања КО, ШТА, КАДА, ГДЕ... што су еменинентно одговори које садржи свака вест. Осим тога, фотографија је ексклузивна јер једино она, као прва и најбржа, потврђује догађај за који су били заинтересовани медији из целог света.

Закључак

Преглед одабраних планетарно ексклузивних вести, које су објавили новинари *Танју*, представља врхунац у раду сваког од њих понаособ, али, свакако и изнад свега, признање њиховој агенцији. Пошто се углед новинске агенције стиче према утицају који остварује у медијасфери, онда је сасвим разумљиво што су се на *Танју* тада позивали медији из целог света. Уз поузданост, која је проистицала из чињенице што је најмање демантована агенција и међу највећим светским, *Танју* је седамдесетих година прошлог века важио за једну од десет најутицајнијих новинских агенција.

Ни из највећих успеха *Танју* новинара, па ни из њихових личних сведочења, није лако докучити важне чињенице које су томе увелико допринеле. На пример, тек је само узгред поменута школа новинарства у тој новинској агенцији. У *Танју* школи новинарства предавачи су били најбољи стручњаци за различите области. Остало је записано да им је и нобеловац Иво Андрић одржао незаборавно предавање. Затим двадесетак књижевника, других интелектуалаца и будућих професора универзитета радили су у агенцији као новинари. Даље, оријентација на секторско усавршавање новинара и, посебно, на различите специјализације, омогућила је да се новинари ове наше агенције прихватају као експерти за своје новинарске области рада. Укратко казано: врхунско образовање за врхунске резултате.

Када је својевремено оснивач листа *Политика* Владислав Рибникар објашњавао формулу успеха свога листа, данас једног од најстаријих у Европи, једноставно је казао: *најбољи услови, најбољи људи, најбоље плаћени*.²⁷ У време

²⁶ Лалић, стр. 217.

²⁷ Даница (2001) Српски годишњи илустровани календар, „Вукова задужбина“, Београд, текст Будимира Поточан а „Политика“, стр. 249.

Танјујових највећих успеха, о којима је било речи, ова формула је по свему судећи доследно примењена.

Ако бисмо сада методолошки увели емпирију као принцип да се сагледају анализиране особености ексклузивних вести, које су одабране и представљене, могли бисмо утврдити широк спектар искустава као неопходно полазиште. Све четири ексклузиве Бранка Богуновића из Пекинга утемељене су на његовој изузетној моћи запажања такозваних карактеристичних појединости и, нарочито, на запажању без предрасуда, па тек онда на аналитичкој процени догађаја и појава, синтези и закључивању... Уз име Божидара Кажића владало је уверење да је један од највећих стручњака за шах на свету, па као такав новинар експерт, а управо одатле и потиче његово преимућство у брзини сагледавања догађаја, анализи, као и смелости у закључивању и реаговању... Прва реченица ексклузивне вести Момчила Пудара из Чилеа својеврсна је парадигма: она доследно заступа теоријско становиште на основу којег информативни жанр, којем припада вест, не може садржати никакав став, а поготово не став новинара... Теоретичари, који се баве изворима информисања новинара, ризикују увек да буду у заостатку у односу на журналистичку праксу: ексклузивна вест Михаила Шарановића настала је насупрот теоријском принципу у новинарству да извештач може веродостојно да извести само са лица места, а затим и о изворима информисања, које новинар има, а који могу да оповргну и то древно и дотад неизменљиво правило... Једино чињеницама о посвећености професији и затомљивању страха пред опасношћу, и то по сопствени живот, може да се објасни поступак Дејана Лукића из Триполија пре него што је, под бомбама, ексклузивну вест послао својој редакцији и светској јавности... Постулат у новинарству да су *чињенице* *свеће* закономмерно је био уз Петра Томића док је из Букурешта слао једну ексклузивну вест о свргавању румунског диктатора Николаја Чаушескуа и сијасет других у којима ниједна чињеница није била демантована... Свакој валидној синтези претходи свеобухватна анализа, што је било основно полазиште Бориславу Лалићу у Дејтону пре него што је послао своју ексклузивну вест о потписивању мировног споразума о Босни и Херцеговини... Ексклузивна фотографија је и ексклузивна вест, па је то била и фотографија Ненада Петровића, који се нашао, срећно, у прави час на правом месту, да би, он једини, снимио атентатора на турског амбасадора Галиба Балкара у Београду и о томе, посредством *Танјуја*, обавестио светску јавност...

Како би се, на основу анализе наведених примера, могла дефинисати ексклузивна вест у новинарској пракси? То је прва, једина, најбржа, вест која није доступна свима. Од најширег је значаја. Најбоља је уз услов ако јој је значај планетаран, то јест глобалан. Тиме јој је онда условљена и прихваћеност у медијасфери.

„Ексклузивна и сензационална” вест, помиње се само уз неке од наведених примера. Дефинишући појам ексклузивне вести сврстали смо је закономмерно у журналистику. Она само ту и припада. Дочим појмови сензација и сензационално припадају и филозофији, и психологији, и уметностима, па и комуникологији и најзад журналистици. Сензационално у новинарству, на пример, може проистацати из оне сензације, која је изазвана снажним утиском и великим узбуђењем поводом неког догађаја или неке појаве. Даље, сензационално је и изненађујуће, будући дотад недокучиво, и неочекивано, будући дотад непознато, и невиђено, будући дотад противно свему познатом, уобичајеном и виђеном. Све то изазива у свести, дабоме, велика и, рекли бисмо, сензационална узбуђења. Тако дакле појам сензационално може бити садржан само уз поједине ексклузивне вести, и то једино оне које проузрокују снажан утисак и велико узбуђење. Уз друге, опет, мада такође планетарно ексклузивне, такав утисак и толико узбуђење изостају. Слободније казано појам сензационално наспрам ексклузивног у вести могао би евентуално стајати као атрибут. Пошто уз такав услов не би били ни иста врста речи, онда су још удаљенији од нечег што је истоветно, а поготово од онога што су синоними.

Очигледно је да ексклузивна вест у агенцијској пракси настаје као плод великог знања и одговарајућег образовања новинара. Томе је, неупоредиво више него данас, поклањана велика пажња. Осим тога, планетарно ексклузивној вести од само неколико редака уобичајено је претходило читаво истраживање. Дабоме, не по систему „копи-пејст“, него на темељу веродостојних сазнања из различитих области, па и из области науке. Уз такву спрему и такво познавање чињеница, о којима пише, новинар је сматран експертом за своју област са заслужено стеченим правом да се, уместо називом агенције, потписује испод текста својим личним именом.

Литература:

- [1] Група аутора (1993): *Танјуг – њола века*; Београд; Танјуг.
- [2] „Даница” – *Српски јодишњи илустриовани календар* (2001); Београд: Вукова задужбина.
- [3] *Два века српској новинарства* (1992); Београд: Институт за новинарство.
- [4] Ђурић, Душан (2003): *Новинарски лексикон*; Београд: Yu marketing press/„Вечерње новости”.
- [5] *Енциклопедија Британика* (2005); Београд: „Политика”/„Народна књига”.
- [6] Јовановић, Небојша и Лазаревић, Драгован (2005): *Ајенцијско новинарства*; Београд: Факултет политичких наука/Чигоја штампа.
- [7] Лалић, Војислав (2005): *Од Авале до Тајнућа, Ајенцијско новинарства у Србији и Црној Гори*; Београд: ЈП Новинска агенција Танјуг.
- [8] Миљанић, Михаило П. (2001): *Новинарске јодуке и доуке*; Подгорица: Радио Црне Горе/Impropex.
- [9] Милетић, Мирко и Милетић Невена (2012): *Комуниколошки лексикон*; Београд: Мегатренд универзитет.
- [10] Поточан, Будимир (2007): *Ајенцијско новинарства у теорији и пракси (у електронској форми)*.
- [11] Поточан, Будимир (2014): „Емоционална писменост уз ’граматику’ друштвеног статуса – О специфичним (и ексклузивним) новинарским изворима информисања у савременој пракси, о приступу, ослонљавању и обраћању”, *Култура јолиса*, бр. 23; Нови Сад: Култура – Полис.
- [12] *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, Књига 5 (1968); Београд: САНУ/Институт за српскохрватски језик.
- [13] *Речник српскохрватској књижевној језика* (1967); Нови Сад/Загреб: Матица српска/Матица хрватска.
- [14] Томић, Момир (2001): *Мала енциклопедија дошћинућа 20. века*; Београд: ЈРЈ.
- [15] Филиповић, Владимир /ред./ (1989): *Филозофски рјечник*; Загреб: Накладни завод Матице хрватске.
- [16] Херман, Едвард С. и Мекчесни, Роберт В. (2004): *Глобални медији*; Београд: Клио.

Associate Professor Budimir Potočan, PhD
Faculty of Culture and Media
Megatrend University
Belgrade

PLANETARY EXCLUSIVE NEWS AT THE EXAMPLE OF A NEWS AGENCY

Summary: *Although planetary exclusive news conveyed by a news agency is associated to the highest points of journalistic creation, this significant segment of journalist practice has been scarcely written about, and if so, in a casual way. This paper presents authentic testimonies by journalists, authors of exclusive news, as an analysis of such news and conditions of their occurrence. Consequently, principles and methods have been empirically established to cause the journalist to write and agency to send out the exclusive news to the world. The paper tries to theoretically outline the offered, although in negligible amount, examples from the practice of news agency Tanjug.*

Key words: NEWS AGENCY, TANJUG, NEWS, EXCLUSIVE, SENSATIONAL, PLANETARY.

МЕДИЈИ

Проф. др Мирко Милетић*
Факултет за културу и медије
МегаТренд универзитета
Београд

МЕДИЈСКИ ЈАВНИ СЕРВИСИ У СРБИЈИ** **– стиранијутице и њушеви –**

Сажетак: У раду је проблематизовано њишање функционисања Радио-телевизије Србије и Радио-телевизије Војводине као медијских јавних сервиса у периоду од 2002. до 2014. године. На основу теоријских постулата о медијским организацијама које функционишу у моделу јавне службе, критички је анализирана улога, првенствено РТС-а у медијском систему. Анализом бројних примера показано је да национална радио-телевизија није успела да оствари сервис грађана Србије и да је суштински функционисала као инструмент остваривања интереса владајућих политичких субјеката. Такође је изнета хипотеза да се ништа биће у функционисању РТС-а и РТВ-а неће изменити после усвајања нових медијских закона средином 2014. године. Зашто је у закључном делу рада скицирано могуће решење о броју и начину функционисања медијских јавних сервиса у Србији, имајући у виду стварне материјалне могућности груписа, ошће и посебне потребе грађана и значај медијских организација као субјеката културне политике у савремености и будућности.

Кључне речи: МЕДИЈСКИ ЈАВНИ СЕРВИС, РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЈА СРБИЈЕ, РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЈА ВОЈВОДИНЕ, МЕДИЈСКИ ЗАКОНИ, КУЛТУРНА ПОЛИТИКА.

* Контакт: mmiletic@megatrend.edu.rs

** Рад је реализован у оквиру пројекта МНТР 47004.

Увод

Закон о радиодифузији из 2002. године, као једну од најзначајнијих промена у медијском систему Србије у односу на претходни полувековни период, предвидео је да две радио-телевизије функционишу као јавни радиодифузни сервиси¹: Радиодифузна установа Србије, тј. Радио-телевизија Србије – РТС, и Радиодифузна установа Војводине, односно Радио-телевизија Војводине – РТВ. Да ли су оне испуниле и испуњавају разлоге и циљеве постајања предвиђене споменутим законом, као и да ли су функционисале и функционишу у складу са стандардима успостављеним у медијској пракси земаља из којих је преузет тзв. модел медијског јавног сервиса?

Одговор на ова питања, пре анализе њиховог практичног деловања у периоду од 2002. до 2014. године и данас², подразумева теоријску концептуализацију медијске организације која функционише као јавни сервис.

1. Шта су медијски јавни сервиси

Масовно комуницирање, као посебан облик комуникационе праксе, почело је да се профилише почетком 19. века са убрзаним развојем штампаних мас-медија, првенствено дневних и периодичних новина. Једна у низу његових карактеристика јесте неизбежна институционализација, која се манифестује у појави друштвених организација специјализованих за прикупљање, симболску обраду и масовну дисеминацију медијских садржаја. Прве такве медијске организације биле су искључиво у приватном власништву, али када је су откривени филм, крајем 19. века, а потом радио и телевизија, у првим деценијама 20. столећа, на таласима њихове емпиријски утврђене друштвене моћи, многе државе, као друштвени субјекти који су у рукама држали класичне полуге власти – новац и принуду, почели су да показују све веће интересовање за функционисање масовних медија, а посебно електронских – радија и телевизије. Због тога почиње процес регулације масовног комуницирања, који у великом броју земаља резултира оснивањем медијских организација у јавном власништву и све већим бројем закона и других правних прописа који регулишу њихово, али и функционисање медијског система у целини.

¹ „Службени гласник РС”, бр. 42/02, од 19. јула 2002. године.

² Функционисање две медијска јавна сервиса у Србији биће анализирано у оквирима важећих закона до 2. августа 2014. године, када су усвојена три нова закона: *Закон о јавном информисању и медијима*, *Закон о електронским медијима* и *Закон о јавним медијским сервисима*, чија примена у њима – РТС и РТВ – практично није почела све до јесени 2014. када је овај текст написан.

Првобитно, ове организације функционисале су, првенствено у Европи, у партијско-државном моделу који, у најкраћем, значи да медијску организацију, законом или декретом, формално оснива држава, обезбеђује финансијска средства за њено функционисање, именује менаџерске и уредничке тимове и остварује директан утицај, како на појединачне медијске садржаје, тако и на њихово уређивање унутар сложених програмских целина. Суштински, међутим, одлучујућу улогу имали су (и у земљама где овај модел медијских организација још постоји – имају) политички субјекти који формирају државну власт, будући да су њени појединачни и групни носиоци припадници владајућих политичких организација. Отуд је у називу овог модела медијских организација, у редоследу атрибута који одређују њихов карактер, најпре употребљен израз 'партијски', а потом 'државни' (партијско-државни модел).

Са растућом засићеношћу друшт(а)ва електронским масовним медијима (процес који је трајао све до позних седамдесетих година минулог века), најпре у теорији, а затим и у политичкој пракси, све јасније се, међутим, артикулише уверење да се демократски друштвени контекст, утемељен на вишепартијској представничкој демократији, не може стварати и развијати ако су медијске организације у власништву и под контролом само приватног капитала или државе, а посебно државе, будући да она не постоји због ње саме, него због афирмисања јавног интереса, кроз оптимално усклађивање посебних и појединачних интереса грађана. На том постулату развијен је модел медијске организације као јавне службе свих грађана у одређеној земљи, где и сам држава, са свим својим органима и парадржавним организацијама, треба и мора да функционише као јавна служба или, метафорички казано, 'минимална држава'. На истом постулату, теоријски много више концептуализован него што се примењује у пракси, профилисан је и четврти модел медијских организација, тзв. цивилни модел, кроз чије се постојање у одређеном медијском систему инсистира на остваривању специфичних грађанских, појединачних и групних интереса, у цивилном сектору организовања друштва.³

Али, вратимо се теоријском објашњењу медијских организација које функционишу у моделу јавне службе, будући да су две такве (РТС и РТВ) предмет емпиријске анализе у овом тексту.

Први је основне принципе њиховог функционисања дефинисао, још тридесетих година минулог столећа, Џон Рит (*John Reith*), тадашњи (1927-1938) генерални директор Би-Би-Сија (*British Broadcasting Company*), нај-

³ Детаљно о моделима медијских организација (партијско-државни, профитно-комерцијални, модел јавне службе и цивилни модел) у Милетић, М. и Милетић, Н. (2011): „Медијски систем и јавне политике”, *Меташренд ревија*, Вол. 8 (2); Београд: Мегатренд универзитет.

пре само радијске, а од 1936. године и радио-телевизијске компаније у јавном власништву. Према Риту, Би-Би-Си може да буде јавни сервис свих грађана Велике Британије ако емитује медијске садржаје који служе јавном интересу, а то значи да морају: 1) бити доступни свим грађанима, 2) под једнаким условима 3) засновани на високим стандардима квалитета, насупрот комерцијалности, 4) представљати форум свих грађана, 5) развијати национални идентитет и заједништво, 6) уважавати мањинске интересе, 7) бити аутономни у односу на владу, 8) уз пуну слободу професионалних комуникатора који их стварају (према Шинглер и Виринга, 2000: 50-53).

Промишљање ових принципа води нас ка објашњењу институционалних претпоставки функционисања медијске организације у моделу јавне службе, на једној, и начина остваривања јавног интереса, на другој страни.

Најважнија институционална претпоставка постојања и функционисања медијског јавног сервиса јесте законска делегитимизација државе (читај: владајућих политичких субјеката) у погледу могућности непосредног и посредног управљања и контроле рада оваквих медијских организација. Она проистиче из разумевања фине демаркационе линије која раздваја изразе 'државно' и 'јавно власништво'. У првом случају држава се поима као наддрштвена организација која, када се успостави, функционише зарад себе саме, тј. групних и појединачних носилаца државне власти. Утолико, све што није приватно припада држави, па и медијске организације које она оснива и обезбеђује услове за њихов рад. Томе насупрот, израз јавно власништво конотира идеју да држава постоји због грађана, последично – да све што није у приватном власништву не припада држави, није дакле државно власништво, него припада свим грађанима као јавно власништво, који то власништво поверавају, кроз различите форме политичког процеса, 'на старање' одговарајућим државним органима, али не у њиховом партикуларистички и олигархијски отуђеном интересу, него у интересу грађана. Разумевање, иначе веома сложене, идеје јавног интереса, као успостављања оптималног односа између посебних и појединачних интереса у одређеном социјетету, није могуће и без препознавања разлике у семантичким пољима израза 'државно' и 'јавно' власништво.

Овако скицирани појмови јавног власништва и јавног интереса указују на то шта значи делегитимизација државе у погледу медијских јавних сервиса. Њихово постојање је у интересу свих грађана (као и постојање установа образовања, здравства, науке, уметности, културе, итд.) и, стога, држава мора обезбеђивати законске и материјалне услове за њихово функционисање. Законске – тако што ће одговарајућим позитивним

правним прописима препознати које су то медијске организације којима се остварује јавни интерес; а метеријалне – континуирано обезбеђујући стабилне изворе финансијских средстава за функционисање медијских јавних сервиса. И ту је тачка у овлашћењима државе према медијским јавним сервисима. Све остало препуштено је грађанима, због којих се медијске организације у овом моделу и оснивају. Најпре, позитивним законским прописима мора се спречити политичка инструменатализација садржаја који настају у медијским јавним сервисима, а то је једино могуће ако се, у тим прописима, раскине спрега: држава – политички субјект(и) на власти – пословни и уреднички менаџмент у медијској организацији. Раскидање такве спреге претпоставља да су органи управљања препуштени грађанима и да, својим саставом, пресликавају социјалну хетерогеност кроз заступљеност свих друштвено релевантних група у њима, а не тренутни однос снага политичких субјеката у друштву и држави. Са таквим органима управљања медијски јавни сервиси су, у великој мери, релаксирани од политичких и других интересних импута, који не изражавају аутентичне интересе грађана, па могу формирати професионалне и релативно независне менаџерске и уредничке тимове. Коначни резултат је медијска организација која ствара појединачне и целину медијских садржаја у интересу грађана, дакле у јавном интересу, обезбеђујући оптималан еквилибријум у остваривању информативне, образовне и забавне функције медијског јавног сервиса са потпуном доступношћу тих садржаја на целој територији, односно унутар целе социјалне заједнице за коју се оснива.

Разлика између медијских организација у државном власништву (партијско-државни модел) и у јавном власништву (модел јавног сервиса) очигледна је: у првом случају држава регулише услове за рад медијских организација, оснива их, финансира, управља њима и има пуну уређивачку контролу над медијским садржајима који настају у таквим организацијама, у складу са интересима политичких субјеката који су носиоци државне власти; док у другом случају држава своју улогу своди на минималну регулацију у погледу броја и континуираног и стабилног финансирања медијских јавних сервиса, управљање њима препушта друштвено релевантним представницима грађана, а продукцију медијских садржаја реалтивно независним тимовима пословног и уредничког менаџмента и професионалним комуникаторима високе стручне компетентности, без видљивог идеолошко-политичког индивидуалног и групног идентитета.

Овакве институционалне претпоставке функционисања медијских јавних сервиса услов су да они, садржајима које стварају, афирмишу јавни интерес у масовном комуницирању, који се, са професионалне тачке гледишта, остварује кроз постављање највиших стандарда квалитета

у продукцији било које форме медијских садржаја. Притом, циљ не сме бити подилажење најнижим укусима, како би се постигао што већи утицај медијских јавних сервиса у друштву, већ нуђење алтернативе засноване на високим професионалним стандардима и квалитету сваког појединачног медијског садржаја и њихове целине, како би грађани, као реципијенти медијских садржаја, могли да чују и/или виде оно што није део понуде профитно-комерцијалних медијских организација, а ако и јесте – чинећи то много професионалније и квалитетније од њих. На тај начин, медијски јавни сервис (или јавни сервиси) постају, потенцијално, назначајнији део медијског комплекса у одређеном медијском и, шире, социјалном систему, првенствено у погледу постојања услова за конституисање јавне сфере која ће омогућити да јавност остварује своје најбитније друштвене функције у савремености: критичку у односу на разрешење актуелних проблема од општег интереса, контролну према свим гранама државне власти, просветитељску у погледу мобилисања и оспособљавања свих грађана за учешће у јавном животу и развоју, која се остварује подстицањем прогресивних друштвених промена у свим функционалним областима организовања одређене социјалне заједнице.

2. Медијски јавни сервиси у Србији – законска решења

Овако теоријски скицирани, медијски јавни сервиси у Србији су нормативно операционализовани у, на почетку текста споменутом, Закону о радиодифузији из 2002. године и, уз извесне корекције, у недавно донетом (2. август 2014) Закону о јевним медијским сервисима.⁴

Из мноштва пракси функционисања медијских система у европским, првенствено земљама Европске уније, шароликих по форми, али не и потенцирању друштвеног значаја постојања медијских јавних сервиса⁵, еклектички су преузета решења која на папиру обезбеђују да национална и покрајинска радио-телевизија функционишу у служби грађана Републике Србије, односно АП Војводине. Овде ће, за сада, бити остављена по страни питања да ли је могуће оправдати и којим аргументима постојање медијског јавног сервиса у Војводини, поред републичког, као и, у том контексту, зашто није, посебно у новоусвојеном Закону о медијским јавним сервисима, прихваћена тзв. „крагујевачка иницијатива” о неопходности оснивања регионалних јавних сервиса (могући одговор биће пону-

⁴ „Службени гласник РС”, бр. 83/2014.

⁵ Види: „Јавни радиодифузни сервис у Европи: у потрази за идентитетом” у *Телевизија у Европи: регулатива, политика и независност* (истраживачки извештај 2005); Београд: Медија центар и други; стр. 54-64.

ђен касније у тексту), како би било указано на најзначајнија формално-правна решења која се односе на постојеће медијске јавне сервисе.

Онемогућавање директног утицаја државе и политичких субјеката који су носиоци државне власти на рад РТС-а и РТВ-а, тиме и спречавање директне контроле медијских садржаја и уређивачке политике, обезбеђено је у Закону о радиодифузији формирањем Републичке радиодифузне агенције (РРА) и, унутар ње, независног регулаторног тела – Савета Агенције, који бира управне одборе оба медијска јавна сервиса.

Управни одбори су органи управљања, броје по 9 чланова и именује их РРА, односно Савет Агенције „из реда новинара и афирмисаних стручњака за медије, менаџмент, право и финансије, као и других угледних личности”, са мандатом од пет година који се може поновити само једном. Чланови управних одбора не могу бити народни посланици, посланици у скупштини аутономне покрајине, чланови Савета Агенције, чланови Владе, односно органа извршне власти аутономне покрајине, нити именована или постављена лица у Влади, органу извршне власти аутономне покрајине или републичким, односно покрајинским органима, као и функционери политичких странака (председници странака, њихови заменици, чланови председништва, чланови главних и извршних одбора, као и други функционери странака). Када је о Управном одбору РТВ-а реч, сви његови чланови могу бити именовани под условом да живе и раде у Војводини.

Такви, *de iure* политички независни управни одбори именују, на основу јавног конкурса, и разрешавају генералне директоре РТС-а и РТВ-а, а на њихов предлог именују, такође на основу јавног конкурса, и разрешавају директоре радија и телевизије и главне и одговорне уреднике програма, двотрећинском већином од укупног броја чланова. Генерални директори имају веома велика менаџерска овлашћења у кадровском, финансијском, програмском, развојном и сваком другом пословном погледу, а на ту најзначајни функцију у медијским јавним сервисима, према Закону о радиодифузији, „не може бити именовано лице које не може бити члан Управног одбора Радиодифузне установе Србије” и Војводине, док њихов мандат траје „четири године и једно лице може бити именовано за генералног директора највише два пута узастопно”. Статутима обе радио-телевизије ближе су одређени услови за именовање генералних директора, а куриозитет за себе је да од кандидата није тражено да имају високо образовање, док новоусвојени Закон о медијским јавним сервисима у једном од чланова то изреком захтева.

У обе радио-телевизије функционишу као саветодавна тела управних одбора и генералних директора – програмски одбори, теоријски гледано нимало безначајни заступници грађана у улози рецепијента, тј. слушаоци и/или гледалаца радијских и телевизијских програма медиј-

ских јавних сервиса. Њихових 19 чланова бирају Народна скупштина Србије, односно Скупштина Војводине, уз једну разлику: 12 чланова Програмског одбора РТС-а предлаже Савет РРА из редова „професионалних удружења, научних установа, религијских заједница, удружења грађана, невладиних организација и сл.“, а седам долазе из редова народних посланика; док свих 19 чланова програмског одбора РТВ-а „именује Скупштина Аутономне покрајине Војводине“.⁶

Законом о радиодифузији предвиђено је да се оба медијска јавна сервиса финансирају првенствено из претплате, али да приходе могу стицати и емитовањем (до 10% програма) и производњом економско-пропагандних садржаја; производњом и продајом емисија, филмова, серија, носача звука и других програмских услуга (телетекст и сл.); организовањем концерата и других приредби; обављањем других делатности утврђених статутом; као и из других извора, у складу са законом. Наплаћивање претплате, која је у 2013. и првој половини 2014. године достигла износ од 500 динара, повезано је са плаћањем утрошене електричне енергије по једном бројилу и вршено је „преко јавног предузећа које обавља делатност производње и дистрибуције електричне енергије на начин утврђен уговором који републичка установа јавног радиодуфусног сервиса закључује са тим јавним предузећем“. Тиме је, заправо, враћено решење којим је у последњој деценији 20. века обезбеђивано финансирање тада јединственог РТС-а, а укинута је после 5. октобра 2000. године, са демагошким образложењем да грађани морају бити ослобођени овог непотребног оптерећења кућних буџета. Из укупне претплате наплаћене у Србији РТВ-у је припадало 70% средстава, али наплаћених само на подручју Војводине, а осталим средствима је располагао РТС.

Са оваквим решењима у погледу управљања и финансирања два медијска јавна сервиса Закон о радиодифузији је од њих тражио да емитују програме у јавном интересу, односно да:

- „1) обезбеде да програми који се производе и емитују, а посебно програми информативног садржаја, буду заштићени од било каквог утицаја власти, политичких организација или центара економске моћи;
- 2) производе и емитују програме намењене свим сегментима друштва, без дискриминације, водећи при том рачуна нарочито о специфичним друштвеним групама као што су деца и омладина, мањинске и етничке групе, хендикепирани, социјално и здравствено угрожени, глувонеми (са обавезом паралелног емитовања исписаног текста описа звучног сегмента радње и дијалога), и др.;

⁶ По новом Закону о јавним сервисима број чланова програмских савета смањен је на 15, а битно је промењена и процедура њиховог избора.

- 3) уважавају језичке и говорне стандарде, како већинског становништва, тако, у одговарајућој сразмери, и националних мањина, односно етничких група, на подручју на коме се програм емитује;
- 4) обезбеде задовољавање потреба грађана за програмским садржајима који изражавају културни идентитет, како народа, тако и националних мањина, односно етничких група, кроз могућност да одређене програме или програмске целине, на подручјима на којима живе и раде, прате и на свом матерњем језику и писму;
- 5) обезбеде одговарајуће време за емитовање садржаја везаних за деловање удружења грађана и невладиних организација, као и верских заједница на подручју на коме се програм емитује;
- 6) у време предизборне кампање, обезбеде бесплатно и равномерно емитовање промоције политичких странака, коалиција и кандидата који имају прихваћене изборне листе за (...) републичке, покрајинске или локалне изборе, при чему не могу емитовати плаћену предизборну промоцију и, у складу са својим општим актима, могу одбити емитовање програма и рекламних спотова ако они не служе предизборној кампањи;
- 7) годишњим плановима, предвиде емитовање програма независних продукција, чији се избор врши на основу спроведеног јавног конкурса и уз закључење уговора у писаној форми са независним продуцентом под уобичајеним тржишним условима;
- 8) по препоруци Агенције, омогуће коришћење телетекста, у сопственој или независној продукцији трећих лица;
- 9) обезбеде коришћење и развој савремених техничко-технолошких стандарда у производњи и емитовању програма и припреме и, у предвиђеном времену, реализују планове преласка на нове дигиталне технологије;
- 10) уважавају традиционални духовни, историјски, културни, хуманитарни и просветни значај и улогу цркава и верских заједница у друштву;
- 11) међусобно сарађују и размењују програмске садржаје који су од интереса за грађане Републике Србије.”

Такође, према Закону о радиодифузији дужни су да: „при производњи и емитовању информативних програма поштују принцип непристрасности и објективности у третирању различитих политичких интереса и различитих субјеката, да се залажу за слободу и плурализам изражавања јавног мишљења, као и да спрече било какав облик расне, верске, националне, етничке или друге нетрпељивости или мржње, или нетрпељивости у погледу сексуалне опредељености.”

Доношењем три нова системска медијска закона у августу 2014. године, постојећи Закон о радиодифузији је, практично, подељен у два нова: Закон о електронским медијима и Закон о јавним медијским сервисима. И у једном и у другом има много више формалних, него суштинских новина, а ове друге, када је о Закону о јавним медијским сервисима реч, биће размотрене у наредном делу текста.

3. Медијски јавни сервиси у Србији – стварно...

Прво, већ најављено питање које ће бити проблематизовано у правним језиком казано, *de facto* функционисању медијских јавних сервиса у Србији, односи се на њихов број, као и подручја за која се оснивају. И стари и нови закон предвиђају постојање републичке и покрајинске радио-телевизије у моделу јавне службе. Зашто две, а не једне? Или, зашто две, а не више? И у много сложенијим, развијенијим и богатијим државама, као што је Велика Британија, постоји, у организационом смислу, само један медијски јавни сервис – Би-Би-Си, чији програми подједнако сервисирају грађане у Енглеској, Шкотској, Велсу и Северној Ирској. Одговора на ова питања нема просто због тога што је постојање РТС-а и РТВ-а било и јесте последица волунтаристичких нагодби и партикуларистичких интереса владајућих политичких субјеката, а никако реалних потреба грађана и материјалних могућности друштва. Средином 2002. године, када је донет Закон о радиодифузији, унутар Владе коју је формирала тзв. Демократска опозиција Србије (ДОС), излазило се у сусрет 'војвођанским' и странкама националних мањина из Војводине, како би се одржала ова лабава и 'немогућа' коалиција у борби за власт са једном 'отпадничком' и једном све снажнијом опозиционом странком; а 2014. године, у Закону о јавним медијским сервисима, да би се декласирање опозиције – која је значајним бројем чланова, симпатизера и потенцијалних бирача, у великој мери већ маргинализованих опозиционих странака, позиционирана у северној српској покрајини – извело до краја, демагошким повлађивањем захтевима да се једном стечена права АП не могу сужавати. Но, ако се ове тврдње могу критиковати као вредносни судови, постоје логички неупитни аргументи да је инсистирање на постојању два медијска јавна сервиса, у малој и до ивице банкрота доведеној Србији, ван политичких или, још боље, политикатнтских, разлога, просто – бесмислено. Најважнији је садржан у деценијским резултатима рада РТВ-а. Телевизијски програми овог медијског 'јавног сервиса' су, од самог оснивања, на дну лествице гледаности, не само у конкуренцији са националним, него и новосадским и регионалним телевизијским про-

грамима у Војводини. А на 'дну дна' по гледаности је Други телевизијски програм РТВ-а који, еклектичком смешом информативних емисија на језицима националних мањина и фолклорним наступима њихових културно-уметничких друштава, свакодневно 'приказује' како се разуме посебност унутар јавног интереса.⁷

Додатни аргумент за тврдњу да је одлука о постојању два медијска јавна сервиса искључиво политичка и да нема никакво утемељење у стварним потребама грађана и материјалним могућностима друштва је Стратегија развоја система јавног информисања у Републици Србији до 2016. године, коју је тадашња Влада Србије утврдила 2011.⁸ У циљевима овог документа, делу који пројектује 'Власништво над јавним гласилима', недвосмислено стоји: „Да би се осигурао јавни интерес на подручју јавног информисања, држава може бити оснивач националних, покрајинских и *регионалних јавних радио-телевизијских сервиса*” (подвукао – М.М.). Дакле, обезбеђивање јавног интереса у медијском и социјалном систему не подразумева више два – републичког и покрајинског – него мноштва или, барем, више регионалних медијски јавних сервиса (?!). Откуд, наједном, овакав 'лупинг' у односу на 2002? Да ли је то Србија постала територијално већа, материјално богатија, државно сложенија земља? Питања су реторичка, јер је разлог уношења потребе формирања „регионалних јавних радио-телевизијских сервиса” – политички баналан и, *post festum*, потпуно релативизује сумњу у субјективност аутора овог текста када је, који ред више у овом тексту, изнео тврдњу да је одлука о постојању два медијска јавна сервиса израз политичког волунтаризма, а никако стварних потреба грађана Србије. Јер, и сама Стратегија је израз тренутног односа снага међу тада владајућим политичким субјектима, који су је, најпосле, и донели. Део владајуће коалиције те 2011. били су Удружени региони Србије, чији је представник био тадашњи министар културе, па је, из политичког угла гледано, савим очекивано што је овакво решење унето у Стратегију. Оно је израз тзв. „крагујевачке иницијативе” неколицине регионалних радио-телевизијских и новинско-издавачких јавних предузећа у урбаним центрима у Србији, финасираних, већим делом или у потпуности, из буџета градских и општинских скупштина, чији су представници тражили да се и убудуће ове медијске организације финансирају из јавних извора, са образложењима: да служе јавном интересу грађана у одређеном делу Србије и да закон не може

⁷ Према Извештају о гледаности телевизијских програма РТВ-а за 2013. годину (Записник са 9. седнице РТВ-а, која је одржана 17.1. 2014.), Први програм је имао удео у гледаности свих телевизијских програма од 3,21%, а податак за Други програм уопште није дат (<http://static.rtv.rs/pdf/2014/03/28/zapisnik-sa-ix-sednice-po-pdf.pdf>).

⁸ http://www.rts.rs/upload/storyBoxFileData/2012/04/04/2140658/strategija_razvoja_sistema_javnog_informisanja_u_republici_srbiji_do_2016._godine.pdf

да дискриминише регионе у централној Србији у односу на Војводину. Разуме се да су у томе имали подршку локалних политичара и регионалних политичких организација од којих су и формиран, као профилисан политички субјект, Удружени региони Србије. Из истих, политикантских разлога, председник Владе, министар за културу и информисање, државни секретар за медије и посланици који су донели Закон о јавним медијским сервисима почетком августа 2014, којима су, иначе, била пуна уста Стратегије у аргументовању потребе да се донесу нови медијски закони, једноставно су занемарили само овај њен циљ, будући да Удружени региони Србије у последњим парламентарним изборима нису прешли цензус за улазак у Народну скупштину. Ово запажање никако не треба схватити као залагање за постојање 'регионалних медијских јавних сервиса', јер је ту идеју веома тешко практично операционализовати и по старим и по 'новим' медијским законима, него као илустрацију како се, у зависности од тренутног односа снага политичких субјеката, одређује шта је то јавни интерес у медијском систему. А за његово остваривање нису неопходни ни покрајински ни регионални медијски јавни сервис, него, када је о Србији реч, само једна републичка радио-телевизија организована у том моделу, која ће, у оквиру већ скицираног значења израза – јавни интерес, оптималним бројем радијских и телевизијских програма сервисирати потребе грађана и по територијалном критеријуму. Како? Одговор на ово питање биће понуђен у наредном делу текста.

Други проблем у вези са функционисањем медијских јавних сервиса од њиховог нормативног успостављања 2002. године до данас јесте начин њиховог практичног функционисања, тј. коме су они стварно служили – грађаним или политичким субјектима на власти. Овај проблем може се промишљати у неколико равни.

Најпре је сврсисходно видети када су и како почели и почињу да функционишу у моделу јавне службе, првенствено РТС, а изнете тврдње се, добрим делом, односе и на РТВ. Све до 2005/2006. године, наиме, РТС је, као и током последње деценије 20. века, био класична партијско-државна телевизија, ма шта о томе говорили њени представници, као и представници прве, друге, треће, итд. 'демократске' владе у Србији. Када је у фебруару 2001. године формирана прва влада, после петооктобарских догађаја у претходној години, заменила је тзв. кризни штаб у РТС-у Управним одбором и генералним директором који су били медијски експоненти њене политике, односно политике коалиције која је дошла на власт. Доношење Закона о радиодифузији, са описаним решењима у вези са РРА и два медијска јавна сервиса, ту ништа није променило, јер су се и наредна и следећа влада понашале као да тај закон и не постоји – како у

погледу формирања органа управљања и именовања менаџерских уредничких тимова, тако и када је реч о начину финансирања РТС-а.

Доказ за прву тврдњу: Влада Србије формирана 2004. године, која мења политички курс у односу на две претходне, одмах мења и Управни одбор и генералног директора и то позивајући се на одредбе Закона о јавним предузећима, уз траљаво образложење „да се услови за примену Закона о радиодифузији још нису стекли” (?!). Упркос чињеницама да је тај закон одавно ступио на снагу, да је, у правном смислу, 'старији' од Закона о јавним предузећима (*lex specialis derogat legi generali*) и да је одавно оформљена Републичка радиодифузна агенција и да је, у међувремену, чак два пута мењан Савет Агенције. Наравно, чланови Управног одбора, његов председник и генерални директор следбеници су политике водеће политичке странке. И даље, када је 2005/6. коначно почела примена Закона о радиодифузији Савет Агенције именује, гле чуда, исте људе у Управни одбор РТС-а, истог председника УО и генералног директора. (Ово, дабоме, отвара питање Савета Агенције као 'независног регулаторног тела', које је врло значајно за разумевање суштине функционисања целине медијског система у Србији, али је о оквиру задате теме у тескту релативно споредно, па се овде њиме нећемо бавити.⁹) И још, независно од тога што су 2005. године, најзад, формално формиран РТС и РТВ као републички и покрајински медијски јавни сервиси, практично њихови управни одбори и генерални директори постављају се и мењају у зависности од тога ко је на власти у Републици и Покрајини. Дobar пример су промене састава управних одбора обе медијске организације 2008. године, када се на власт у Србији и Војводини враћа, са својим коалиционим партнерима, једна од 'демократских' странака. Могућу примедбу на ову тврдњу је да тада није замењен генерални директор РТС-а, лако је одбацити ако се погледа Извештај о притисцима и контроли медија у Србији, који је сачинио Савет за борбу против корупције, у коме, између осталог, стоји: „Поред нетранспарентних процедура у којима се додељују уговори, спорне су и вредности закључених послова. Поједине продукције за емисију од 30 минута од РТС-а добијају као накнаду право на рекламано време од три минута, а неке за сличне садржаје добијају нереално високе новчане износе. Према документацији коју је Савету доставио директор РТС-а након интерневције Управног одбора, најваћу финансијску накнаду по емисији примала је продуцентска кућа Emotion Production за емисију '48 сати свадба'. Уговор о преносу ТВ права закључен 19. јуна 2006. године између Emotion production и РТС-а, предвиђа да РТС за права на емитова-

⁹ Види Милетић, М. (2004): „Србија без четвртве власћи”, *Кулћура џописа*, бр. 1, Удружење за политичке науке Војводине и Стилос, Нови Сад (стр. 131-154); и Милетић, М. (2008): „Конфигурисање медијског система Србије”, *Кулћура џописа*, бр. 8-9-10, Удружење за политичке науке Војводине и Стилос, Нови Сад (стр. 135-163).

ње 104 епизоде серијала '48 сати свадба' исплати *Emotion*-у 12.948 евра по епизоди, а 29. јуна 2007. године закључен је и Анекс о продужењу важења овог Уговора на још 104 епизоде. Додатно, *Emotion* по Уговору има право и на рекламе и рекламно време, што је дефинисано посебним уговором, који Савету није достављен. Сувласник те продукције до недавно је била Мултиком група *Драјана Ђиласа* (подвукао – М. М.) са 49 одсто удела. Према наводима УТЕ (скр. за Уједињени телевизијски експерти; напомена – М. М.), РТС серијски играни програм независним продукцијама плаћа још и више, чак 80 до 130 хиљада евра по епизоди".¹⁰ Такође и следеће: „Поједини чланови Управног одбора РТС-а, који одлучују о раду и именовању директора тог медија, појављују се и као аутори емисија, или су повезани са приватним продукцијским кућама које сарађују са РТС. Тако је др Предраг Ј. Марковић, члан Управног одбора РТС-а и функционер Демократске странке (ДС), био и аутор више квивова за које је, поред новчане накнаде коју добија као члан Управног одбора, примао и хонораре посредством фирме 'Филм и тон', која је у власништву његовог оца Јована Марковића. Према достављеној документацији, предузеће 'Филм и тон' је са РТС-ом од 2007. године имало сарадњу за производњу квива 'Високи напон'. Годишња накнада ауторском тиму је из године у годину расла са четири милиона динара у 2007. години на девет милиона динара у 2010. години, док је РТС сваке године овој фирми плаћао и лиценцу од око два милиона динара. РТС је Савету доставио и поједине анексе уговора из којих се види да је ова фирма продавала и филмове РТС-у, али основни уговори нису достављени".¹¹ Закључак о томе како се генерални директор РТС-а одржао на тој функцији, после ових навода, лако је извући: између њега и високог/високих функционера странке на власти постигнут је споразум да ће уређивачка политика РТС-а бити промењена у складу са интересима владајућих политичких субјеката, али уз додатни услов – РТС ће обезбедити да се новац из претплате грађана слива не само у буџет националне радио-телевизије, него и у џепове власника у цитату споменутих продуцентских кућа; реализацију споразума обезбеђују припадници странке на власти, чланови Управног одбора који, разуме се, за то добијају свој део, излишно је рећи – из претплате грађана. У вези са тадашњом променом уређивачке политике РТС-а и један занимљив детаљ – претходни председник Владе и странка на чијем је челу био, који су довели генералног директора РТС-а на ту позицију, од тада су могли да се појављују, углавном, само у страначкој хроници бизарног назива „Шта ради-

¹⁰ Савет за борбу против корупције, број: 07-00-6614/2011-01, 19. септембар 2011. године, Београд.

(<http://www.antikorupcija-savet.gov.rs/Storage/Global/Documents/mediji/IZVESTAJ%20O%20MEDIJIMA,%20PRECISCENA%20VERZIJA.pdf>), стр. 36-37.

¹¹ Исто, стр. 37.

те, бре”. Промена чланова Управног одбора и генералног директора РТС-а није се догодила по истом моделу, са променом политичких субјеката на власти 2012, односно 2014. године, због спољнополитичких и специфичних околности у самом РТС-у, тим пре што је и члановима Управног одбора које је поставио ‘претходни режим’ и в.д. генералном директору постало више него јасно ко је преузео власт у земљи и новим ‘лупингом’ у уређивачкој политици чувају своје синекуре, док траје – траје.

Не треба, међутим, оставити по страни чињеницу која се односи на Програмски одбор РТС-а, који је у пракси од 2005. маргинализован, али који овлашћењима из оба закона и Статута РТС-а има велики потенцијал у вредновању квалитета рада РТС-а и, самим тим, својим оценама одличну основу за сваку врсту промене у националној радио-телевизији. Битно је напоменути да се на примеру Програмског одбора може белодано доказати непосредан утицај владајућих политичких субјеката на рад РТС-а. Овде се треба подсетити на теоријски модел Колин Сејмор-Јура (*Colin Seymour-Ure*) о начину утврђивања утицаја политичких на медијске организације. Овај теоретичар препознаје четири варијабле за утврђивања утицаја (*Seymour-Ure*, 1974), од којих прва неупитно доказује такав утицај, будући да се манифестује у персоналним унијама кроз истовремено вршење партијске и функције у медијској организацији. Тако је до 2012. године председник Програмског одбора РТС-а био председник Политичког савета владајуће странке, да би се, после промене власти, на тој функцији нашли високопозиционирани чланови водеће међу странкама које су формирале владајућу коалицију, најпре један, па када он постаје државни секретар у Министарству културе, други, мада то он, узгред речено, није по Закону о радиодифузији ни могао бити, јер је већ вршио дужност директра јавног предузећа, Завода за уџбенике и наставна средства.

Други механизам за контролу медијских јавних сервиса, подједнако значајан као и скицирана кадровска политика, јесте начин њиховог финансирања. Већ је речено да је, одмах после политичких промена 2000/1. године, укинута претплата за РТС са образложењем да је то непотребан намет за осиромашени народ. Доношење Закона о радиодифузији показује да је реч о демагошком маневру, јер се њиме поново уводи не само претплата, него исти начин њене наплате као и у деведесетим, уз рачун за утрошену електричну енергију, о чему је већ било речи у овом тексту. Међутим, претплата почиње да се наплаћује тек од 2006. године, а до тада је РТС финансиран из буџета. Буџетско финансирање сваког медијског јавног сервиса показује, *per se*, да овај канал утицаја државе, односно владајућих политичких субјеката у њој, на медијске организације у јавној служби није прекинут. Чак и под претпоставком да је и *de iure* и *de facto* држава онемогућена да утиче на формирање органа управљања,

менаџерских и уредничких тимова, свакомесечна упућеност медијске орагнизације на средства из државног буџета ставља је у односу на владајуће политичке субјекте у завистан и, тиме, подређен положај. Макар и када је обавеза буџетског финансирања регулисана законом, јер сваки менаџер у медијској организацији зна разлику између планираног новца на папиру (одговарајући раздео у државном буџету) и стварног (трошивог) новца на рачуну медијске организације. Окретање 'буџетске славице' у једном или другом смеру ('одвртање-завртање') нужно се одражава на уређивачку политику. То су, наравно, знали и у првој, другој и трећој влади у овом веку, а то зна и актуелни председник Владе Србије у 2014. години. Све док се пост-пето-октобарска власт није стабилизovala, није долазило у обзир да се РТС финансира другачије него из буџета, јер је генерални директор вазда морао да буде на телефонској линији са министром финансија, тј. на политичкој линији актуелне владе. Тек када је на дневни ред коначно дошло питање могућег уласка Србије у Европску унију, тадашња влада почиње да примењује Закон о радиодифузији и у делу који се односи на претплату, заборављајући све политикантске мантре о непотребном оптерећењу народа ер-те-ве претплатом с краја деведесетих година. Међутим, тада је већ била успостављена кадровска, последично и уређивачка контрола РТС-а (и новоформираног РТВ-а), па је питање претплате, када је реч о могућем утицају на два медијска јавна сервиса, постало другоразредно. Но, прича са претплатом се тиме не завршава, већ 2014. године добија својеврсни политички римејк. Због светске економске кризе, топљења привредне супстанце у погрешној приватизацији, прогресивног раста јавног дуга и исто таквог пада животног стандарда грађана, као и сталног политичког флертовања са њима у циљу добијања подршке на изборима, ова законска обавеза је бивала из године у годину све више релативизована. На крају, само четвртина грађана у Србији, који имају ову законску обавезу, практично је измирује¹², што је резултирало јефтиним прогамама са бескрајним репризама. И онда, председник актуелне владе најваљује укидање претплате за једно извесно време (!) док се не донесу нови медијски закони који ће питање финансирања јавних сервиса боље регулисати. Боље регулисање, на основу новоусвојеног Закона о јавним медијским сервисима, значило је замену речи претплата изразом – такса, и одлагање њене наплате од грађана до почетка 2016. године. По страни, међутим, негативна дискриминација људи који су, упркос свему, све време плаћали претплату, јер испоставило се да су неплатише, са (прилично тачним) образложењем да неће плаћати за програме у којима не могу да чују и/или виде оно што медијски јавни сервиси по закону треба да им нуде, биле 'у праву'; овде

¹² Полишика, 25. јул 2014. стр. 8.

је поента у примени *déjà vu* технике политичке манипулације грађанима, јер ни од чега се они не ослобађају, с обзиром да су баш грађани (наравно, у различитим социјалним улогама) ти који пуне државни буџет, али ће се тај буџет, извесно време, тачније – годину ипо, празнити и за финансирање јавних медијских сервиса у складу, не са њиховим, него са интересима владајућих политичких субјекта. Зашто до почетка 2016. године? Ево предикције која ће бити проверива у будућности: политички субјекти који су преузели класичне полуге државне власти – новац и принуду – процењују да ће до тада, на исти начин како су то чинили и њихови претходници, загосподарити и целином медијског комплекса у Србији, без чега је, у савремености, немогуће (није у питању медијацентричан став) нити опстати, нити се домоћи власти. А већ је у овом тексту указано на значај медијских јавних сервиса за функционисање целине медијског комплекса у једној земљи.

После институционалне, следећа раван у којој је могуће промишљати питање коме су медијски јавни сервиси од њиховог формалног успостављања 2002. године до данас служили и служе, грађанима или политичким субјектима на власти, јесу садржаји њихових програма. Због ограничености простора за овај текст, као предмет анализе, применом метода студије случаја¹³, биће узети телевизијски програми РТС-а, јер битних одступања, осим у пар случајева, и то само када је реч о тзв. специјализованим форматима програма (РТС Дигитал, Трећи програм Радио Београда), нема ни у радијским програмима ове медијске организације, нити у програмима РТВ.

Претходно је неопходно подсетити се теоријског постулата да висока гледаност, односно слушаност (као и тиражност дневних и периодичних новина) нужно подразумева подилажење најнижим укусима реципијента. Ову закономерност уочио је Мелвин Де Флер (*Melvin De Fleur*) у свом системском моделу масовног комуницирања (De Fleur, 1966). Он је „медијски систем видео као детерминишући подсистем социјалног система. Функционални императив друштва је очување унутрашње равнотеже, која се постиже истовременим и усаглашеним деловањем медијског (произвођачи и дистрибутери медијских садржаја националног и локалног значаја), законодавно-политичког и економско-финансијског подсистема на масовну публику. Будући да се она стратификује на три нивоа укуса – висок (малобројни), просечан (бројни) и низак (најмногобројнији слој), и да се њени припадници, истовремено, појављују у улогама бирача и купаца, из угла равнотеже система прихватљиви су само

¹³ Студије случаја омогућавају повезивање теоријских концепата и емпиријских чињеница, будући да „пружају прилику за повезивање факата и концепата, стварности и хипотеза” (Wiewiorka, 1992: 160).

они медијски садржаји који изазивају пажњу масовне публике, подстичу потрошаче да купују одређену робу и у сагласности су са нормативним поретком, превлађујућим системом вредности и доминирајућим културним обрасцем у друштву. Овако одређена улога мас-медија у друштву изражава се у пракси масовног комуницирања кроз пораст сензационализма, доминацију таблоида у штампи и радијске и телевизијске програме у тзв. инфозабавном и инфокомерцијалном формату. Циљ економских и политичких субјеката није да посредством мас-медија пласирају робу или идеје, него да купују што веће делове масовне публике". (Милетић и Милетић, 2012: 310-311) Овде је реч о функционисању медијских система у друштвима класичног тржишног и политичког либерализма какво је, наравно – са свим балканским специфичностима, и српско друштво. У таквим социјететима масовни медијима изложени грађани само су обична роба чија се пажња продаје на сваком тржишту, укључујући и 'политичко тржиште'.

Управо због такве тенденције у развоју масовног комуницирања током последњих педесет и више година упорно се, посебно у Европи, инсистира на постојању медијских организација у моделу јавне службе, јер само оне могу, колико-толико, али ипак у извесној мери, бити брана свеprisутној комерцијализацији медијских садржаја. И управо због тога медијски јавни сервиси у Србији, првенствено РТС, не смеју подилазити најнижим укусима, као што то чине профитно-комерцијалне медијске организације, него морају нудити алтернативу њиховој, у сваком погледу, све дубиознијој продукцији.

Шта се, међутим, десило и дешава са телевизијским програмима РТС-а?

Анализом програмске шеме, појединачних садржаја и емисија, лако се долази до закључка да Први и Други телевизијски програм уопште нису јасно профилисани са становишта друштвених функција – информативне, образовне и забавне, тј. које функције сваки од њих треба, претежно, да испуњава. Уочљиво је само да је продукцијско тежиште, у смислу инсистирања на што већој гледаности, на Првом телевизијском програму, а да садржаји Другог често служе као својеврсни 'алиби' за оно што би морало бити емитовано на Првом програму. Ова тврдња бива јаснија ако се прихвати, у оквиру понуђеног објашњења јавног интереса, да Први телевизијски програм мора имати првенствено информативно-образовни, а други забавно-информативни карактер. Примером казано, није у јавном интересу – који, подсетимо, подразумева и алтернативу комерцијалним телевизијским програмима усмерним према Де Флеровом 'најнижем укусу' – да Први програм емитује ријалити-формат '48 сати свадба' (макар да „свака епизода представља малу социолошку студију Србије”, јер која то емисија

не може да се гледа и кроз социолошки 'окулар'), а Други програм емисије о науци, култури и уметности. Оваквих примера има (пре)многа, будући да је циљ – показано је, а ваљда и доказано – политички инструментализованог РТС-а да буде најгледанији и то на Првом програму, који електронским сигналим једини квалитетно покрива територију целе Републике, а не да нуди алтернативу садржану у остваривању првенствено информативно-образовне функције. Зашто? Ако се пажљивије анализира ова микстура информативно-политичких емисија, ријалити-формата, безбројних реприза телевизијских серија, концерата популарне музике, политичких ток-шоу емисија, директних преноса фудбалских утакмица у европској Лиги шампиона и често најприземнијих филмова из холивудске филмске индустрије, који се свакодневно пласирају у тзв. прајм-тајму (18,30-24,00), могуће је уочити једну уређивачку закономерност: ред информативне – ред лаке и, често, примене забаве. Гледаоце треба наркотизирати наглашено забавним садржајима, како не би променили програм док се пласирају информативно-политички садржаји у персуазивном обрасцу који одговара политичким субјектима на власти, који контролишу РТС.¹⁴ Политичким фарисејима изван и медијским фарисејима унутар РТС-а заиста, заиста треба поставити питање: где виде јавни интерес у прескупо плаћеном директном преносу утакмице између, рецимо „Манчестера” и „Барселоне”, посебно ако у том такмичењу не учествује неки тим из Србије? Где виде јавни интерес у приказивању холивудске, готово смешне, екранизације (и то на енглеском језику) романа „Тихи Дон”¹⁵, а не изванредне руске филмске транспозиције овог књижевног ремек-дела Михаила Шолохова? Где виде јавни интерес (последњи пример¹⁶) да суботом у ударном термину (21,35), по ко зна који пут, приказују филмове као што су „Умри

¹⁴ Последњи у низу примера је поступак пословног и уредничког менаџмента РТС-а у 'осмишљавању' програмске шеме Првог и Другог телевизијског програма у четвртак 18. септембра 2014. Тога дана је играна фудбалска утакмица првог кола у Лиги Европе између „Партизана” и „Тотенхем”. За разлику од скупо плаћеног права директног преношења утакмица иностраних тимова у Лиги шампиона (дан пре) – потпуно оправдано, јер је играо домаћи тим. Али! Прво полувреме, од 19 часова, директно је преношено на Другом програму, а друго полувреме, од 20 часова, на Првом програму, без померања термина централног „Дневника”. Због тога је са Првог програма 'скинута', ко зна која по реду, епизода „Срећних људи”. Зашто? Јер је гледаност оваквих фудбалских утакмица изразито већа (достигу се тзв. дневни пикови рејтинга и шера), чак и од репризних серија „рекордне гледаности”. И, опет, зашто? Да 'плебс' не би мењао канал, будући да је по завршетку другог полувремена емитован двочасовни интервју са председником Владе који, дабоме, потпуно контролише финансирање РТС-а, па је зато потребно афирмисати, 'да тако кажемо', његову политику. Да то није разлог, утакмица је у целини могла да буде преношена на Другом програму, па би гледаоци које не воле фудбал били 'срећни' да гледају „Срећне људе” и, опет, срећни да после њих, можда, промене канал.

¹⁵ 9. и 10. април 2013.

¹⁶ 11. октобар 2014.

мушки 4” и слична „дела филмске уметности”? Где виде јавни интерес у сталном приказивању бољег живота и срећних људи, породичног блага и долара који стижу белом лађом, гоњеном врућим ветром, као и продуцирања и емитовања равне горе и горких плодова разних породичних мануфактура? Уз језички 'надреалне' најаве: „РТС с поносом приказује серију рекордне гледаности”, као да институције, а не људи, имају понос. Где виде...? Но, примера је, готово, безброј.

У вези са споменутом наркотичком дисфункцијом мас-медија, која се доследно подстиче у Првом телевизијском програму РТС-а, а остварује се кроз уверење гледалаца да видети значи и учествовати (Lazarsfeld and Merton, 1960), ево и критичког осврта на питање: директни преноси седница Народне скупштине – да или не? Пре могућег одговора, напомена да велики број људи, пензионера и незапослених који чине половину бирачког тела у Србији, од јутра до сутра гледају политички ријалитишоу на Другом телевизијском програму, који би, речено је, требало да има забавно-информативни карактер. Дакле, непрестано проблематизовање питања директних или одложених преноса седница Народне скупштине, не само међу политичарима, него и у РТС-у, са ритуалним састанцима председника Скупштине и генералног директора националне радио-телевизије који, на крају, увек резултирају привременим споразумом да се због јавног интереса на Другом телевизијском програму преноси наставе, једноставно је сувишно, ако је РТС заиста медијски јавни сервис и информативним емисијама то показује/доказује. Истинити, објективни, потпуни, актуелни и правовремени извештаји у свим, а нарочито у централним информативним емисијама, као и временски оптималне (нпр. 30 минута) скупштинске хронике које ће на Првом програму бити пласиране на крају дана, уместо, рецимо, америчких криминалистичких серија, у потпуности могу и морају да супституишу маратонске скупштинске седнице на Другом програму. Извештавање из Скупштине подразумева, наравно, оно што је суштински битно за грађане и у, политичком смислу, избалансирано у релацији владајући – опозициони политички субјекти, никако страначку трибину која, скупштинска пракса то показује, непотребно продужава и, често, обесмишљује парламентарну расправу. Уосталом, на Првом програму, сасвим оправдано, већ постоји страначка хроника која је, међутим, потпуно неоправдано именована, већ је речено, бизарним насловом – „Шта радите бре”. Њен наслов није професионални хир човека или људи који су донели одлуку да се баш тако зове. Семантичко-политиколошка нализа упућује нас на закључак да је реч о минуциозно осмишљеној техници медијске манипулације, са политичким мотивима, која садржајем представља персифлалажу партијског плурализма; персифлажу, јер (у овом случају) вулгаризам –

’бре’, девалвира значај политичких странака у систему (ко сте ви бре?), конотирајући да су битни само они политички субјекти који су носиоци стварне државне власти, ма ко они били.

Но, и од овог постоје много драстичнији примери политички мотивисане медијске манипулације, који од конституисања РТС-а као ’јавног сервиса’ континуираним присуством у програмима белодано показују да ова медијска кућа то никада није била, нити данас јесте. Један од најистакнутијих примера је, због учесталог емитовања, промоциони слоган који гласи: „РТС – медијски јавни сервис европске Србије”. На први поглед бенигна порука, осмишљено је настала као резултат комбиновања у политичкој пропаганди традиционалне технике изведена из Гебелсове (*Joseph Goebbels*) тврдње да нешто што се хиљаду пута понови у масовним-медијима на крају се од већине рецепијената узима као истина и много модерније и софистицираније технике медијске манипулације засноване на тзв. „речима-замкама” које људе изложене таквим речима воде у тзв. „мисаоне колотечине” (Бретон, 2000). Елем, у овом слогану обе технике вербално су импрегниране у атрибуту ’европска’, а иконички у заставама само земаља Европске уније, које се налазе у срцу сваког појединачног сунцокрета који се подиже из поља сунцокрета. Слоган је, наиме, бесмислен ако се ’чита’ само у његовој денотативној равни: сваки ученик четвртог разреда основне школе зна да је Србија европска земља. Али он није настао да подвуче ту чињеницу, која је равна тврдњи да је земља округла. Не. Њена скривена, дакле поменути техникама манипулације уграђена интенција је да „Европска унија нема алтернативу”. Из угла свих влада у Србији, које су формиране после 2000. године, то је тачно и уопште није спорно, јер по Уставу Влада води спољну политику те, према томе, политички субјекти који је формирају могу износити и такве тврдње (да нешто нема алтернативу, што је у друштвеном животу, наравно, логички нонсенс) и настојати да их остваре. Спорно је што РТС није Владин, него је, како у другом слогану тврде, „власништво свих грађана Србије”. Али, када је у власништву свих грађана Србије, не може служити само ’еврофанатизма’ и ’евроентузијастима’, него и свим осталима на које већ цело десетлеће овим слоганом врши континуирану пропагандно-персуазивну пресију, тј. и ’еврореалистима’ и ’евроскептицима’ и ’антиевропејцима’. Треба ли рећи – то је и њихова радио-телевизија, било да је финансирана претплатом, из државног буџета или таксом. Следствено, поменути слоган може и мора да гласи: „РТС – медијски јавни сервис грађана Србије”. Претходна анализа слогана „РТС – медијски јавни сервис *евројске* Србије” неће бити изведена до краја ако се читалац овог текста не суочи са сличним примерима, који су, дабоме, у програмима оваквог РТС-а – немогући, а у програмима РТС-а, који функционише као медијска јавна служба, разуме се – непотребни.

Даћемо их у форми реторичког питања: зашто слоган не гласи, рецимо, „РТС – медијски јавни сервис *јужнословенске* Србије” (био би прихватљив југоносталгичарима, али не и свим осталим грађанима Србије); или, још боље, „РТС – медијски јавни сервис *словенске* Србије” (био би прихватљив, по процени аутора овог текста, огромној већини пансловенски оријентисаних Срба, али не и свим грађанима Србије). У оба случаја то не би био, као што до сада и сада није, медијски јавни сервис. И најзад, заокружимо ову анализу теоријским постулатом које је Џон Стјуарт Мил (*John Stuart Mill*) разјаснио још у другој половини 19. века: „Никада не можемо бити сигурни да је мишљење које покушавамо да угушимо погрешно, а и када бисмо и били сигурни, такво гушење би ипак било зло”, јер „Свако ућуткивање расправе је претпоставка непогрешивости” (Мил, 1998: 48). Ако другачија мишљења немају приступ РТС-у – то није медијски јавни сервис.¹⁷

Исто као и када се безобзирно манипулише у информативним емисијама, у складу са интересима властодржаца, свеједно ко они били: Председник Републике који, притиснут политичким збивањима, пре времена подноси оставку на функцију, али се у информативним емисијама РТС-а то не може рећи, већ се, због пројектовања резултата предстојећих избора, користи еуфемистички израз да је „скратио мандат”; или Први потпредседник Владе који изборну кампању започиње у првом минуту централног Дневника и свим осталим информативним емисијама РТС-а тако што спашава дечака из аутомбила завејаног на ауто-путу код Фекетића.¹⁸ Оба примера не показују само да РТС-није медијски јавни сервис, нарочито када је о информативном програму реч, него и да уредници и новинари престају то да буду и појављују се у улогама ПР мејкера поменутих политичких субјеката. На ову тврдњу се може реаговати на сваки начин, али само је један професионалан и, ако узмемо други пример

¹⁷ Сва је прилика да је привремено руководство РТС-а закључило (или им је то сугерисано од политичких субјеката у 'адвокатским улогама' – види *Ойштии комуникациони Х-А-С-Б модел* у Милетић и Милетић, 2012: 236-237) да је манипулаторско-персуазивни потенцијал поменутог слогана исцрпљен, па је крајем лета 2014. године, визуелно редизајнирајући делове програма, уместо њега, али са истим циљем, понудило нови слоган: „РТС – део *Европске* радиодифузне уније”. Емитије се сваке вечери после централног „Дневника” и, на први поглед, делује много бенигније од претходног. Али, само на први поглед, јер је циљ исти. Веома мали број људи, углавном стручњаци, зна да је Европска радиодифузна унија (енгл. *European Broadcasting Union – EBU*) организација која укључује, као сталне чланице, једну или више телевизија из преко 50 европских земаља (ту су и: Белорусија, Русија, Украјина, Молдавија, итд.) и око 30 придружених ваневропских чланица (нпр. из Либије, Азербејџана, Израела; али и из Канаде, Јапана, Мексика, Индије, Хонгконга, САД и многих других земаља) и да чланство у њој није никакво постигнуће/достигнуће РТС-а. СФРЈ, односно РТЈ је била чланица Уније пре сецесионистичког разарања земље; РТС је била чланица до 1992. године, када су СРЈ уведене санкције; да би чланство РТС-а у Унији било обновљено 2001. године.

¹⁸ 1. фебруар 2014.

за њено доказивање, подразумева одговор на питање: шта је била вест у, касније се испоставило, „медијском случају Фекетић”? Тамо су осим Првог потпредседника Владе, подсетимо, били још два министра. Ако, су и они извлачили и носили децу из завејаних аутомобила, у извештају се није могао појавити само Први потпредседник Владе; а ако нису, поштујући свако правило новинарске професије, вест је морала да укаже управо на то: два министра су стајали са рукама у џеповима, на пример, док се Први потпредседници Владе прикључио спасиоцима. Но, овде је примењена техника медијске манипулације која се у теорији назива стварања когнитивно-афективног амалгама (Бретон, 2000), промовисање једног лидера, чије су персоналне особине трансферисане и на припаднике политичког блока који је предводио, па није долазило у обзир да се у ту слику унесе, било како да су се понашали, лица споменутих министара. (...)

4. Медијски јавни сервиси у Србији – ... и могуће

После доношења сета 'нових' медијских закона поставља се питање – наравно, само у равни политичке и медијске праксе – сврсисходности пројектовања могућег оптималног начина функционисања медијских јавних сервиса у Србији. Са теоријске тачке гледишта и, још прецизније, из епистемолошких разлога оно је, међутим, и те како оправдано, јер претходном критиком постојећег стања, која у себи садржи предикцију будућих збивања, нуди алтернативу која може бити подстицај за размишљање о томе: шта ако цео, иначе само на други начин (споменути сетом медијских закона) поновљени пројекат неолибералног реконфигурисања медијског система, пропадне?

Најпре, Србији нису потребна две радио-телевизије које функционишу у моделу јавног сервиса. Није јој потребно ни више регионалних радио-телевизијских јавних сервиса. Србији је потребна једна радио-телевизија која стварно функционише у моделу јавног сервиса, али и информативна агенција и новинско-издавачко предузеће који функционишу у истом моделу, као и портал на интернету са приступом медијским садржајима који сва три медијска јавна сервиса нуде.

Зашто и како?

Када је о радио-телевизији реч, не постоје нити материјалне могућности друштва и грађана, нити грађани имају стварне комуникационе потребе које, у формално-организационом смислу, треба да сервисирају републичка и покрајинска радио-телевизија у јавном власништву. Оно што је грађанима потребно, у условима општег сиромаштва, јесте дифер-

нцирана понуда, која се решава бројем радијских и телевизијских програма, а не бројем јавних медијских сервиса. И ту примери већ постоје, од највећих до релативно малих земаља у Европи – рецимо у Великој Британији и Аустрији. Већ поменути Би-Би-Си емитује на Острву два национална програма опште оријентације, осам специјализованих тематских и тринаест регионалних, као и десет националних радио-програма, три регионална и 41 локални. Важно је истаћи да унутар ове медијске организације, али унутар ње, функционишу као регионални центри, нпр. *BBC Scotland*, *BBC Wales*, *BBC Northern Ireland*, па чак и *BBC Alba* у којој се припрема програм на гелском језику, којим говори само нешто више од 60 хиљада житеља Шкотске.¹⁹ Но, нама је мног ближа – географски, бројем становника и величином територије, мада не и индивидуалним и друштвеним благостањем – Аустрија која има само једну националну радио-телевизију. *ORF* (нем. *Österreichischer Rundfunk*; дословно: „Аустријска радиодифузија”) емитује два национална програма опште оријентације, један специјализовани/тематски, као и четири национална и 9 регионалних радио-програма, управо колико и има покрајина, федералних јединица у овој земљи. У свакој од њих има регионални РТВ центар.²⁰

Замислимо је, дакле, постојање само једног јавног радио-телевизијског сервиса у Србији – Радио-телевизије Србије, који би бројем телевизијских и радијских програма, као и регионалних центара, обезбеђивао јавни интерес у медијском систему, усклађујући опште и посебно у свим програмима. Једно од могућих решења за телевизијске програме, рецимо, могло би бити постојање три програма, али са сасвим другачијим садржајним профилима. У продукцији и реализацији Првог програма инсистирало би се на информативно-образовним садржајима. То не би значило да овај програм, поред информативних и образовних емисија (култура, наука, образовање) не би нудио филмове, серије, и друге 'формате' који имају претежно забавну функцију, али би они морали да задовоље највише уметничке и професионалне стандарде. Други програм би био резервисан за забавно-информативне садржаје (нпр. концерти популарне музике, преноси спортских и других догађаја националног значаја, квизови, итд). Трећи телевизијски програм могао би бити специјализован/тематски, као што је и сада РТС дигитал. У припремању целине прва два програма учествовали би сви регионални центри али, исто тако, и у продукцији и реализацији њихових делова, који би били намењени гледаоцима у сваком од региона (Београдска хроника да, али и Суботичка или Вршачка – које би укључивале садржаје на језицима националних мањина – затим, Новосадска, Косметска, Крагујевачка, Нишка, Неготинска,

¹⁹ <http://www.bbc.co.uk/aboutthebbc/insidethebbc/whatwedo/>

²⁰ Према: *Ebu Guides*, Volume 1: EBU Members Services, July 2009.

итд.). Осим што би се добило на квалитету, изашло у сусрет регионалним посебностима, смањили трошкови продукције и куповине скувих ино- страних емисија, сва је прилика да би постојањем оваквог јавног РТВ сер- виса могао бити решен и проблем готово извесног гашења многих радио и телевизијских програма у предстојећој, новим законима, пројектованој императивној приватизацији, јер би рационализовањем садашњег прге- ломазног броја запослених у РТС-у и РТВ-у биле створене могућности да у регионалним центрима раде, исто што и досад, бројни врхунски про- фесионалци из угашених медијских организација са дугом традицијом. Овако конципиран РТС емитовао би, такође, радијске и телевизијске про- граме намеће дијаспори, на српском језику, и слушаоцима и гледоцима у иностранству, на неколико светских језика.

Исти приступ могао би бити примењен и када је реч о постојању новин- ско-издавачког предузећа и информативне агенције, а затим и интернет- портала. Тачно је да у Европи доминирају медијски системи са једном или две медијске организације у моделу јавне службе и то искључиво радијске и телевизијске или радио-телевизијске организације. Међутим, функцио- нисање сваког друштвеног подсистема у једном социјетету зависи од кон- кретних друштвено-историјских околности и реалних, најпре материјалних могућности друштва, а затим потреба грађана. Модел пројектног финан- сирања медијских организација у приватном власништву, предвиђен сетом новуосвојених медијских закона, на крају ће се претворити у механизам (ин) директног утицаја на њихову уређивачку политику. И зашто би, уосталом, приватне медијске организације биле финансиране из јавних извора. Зато се тако белоданој тенденцији комерцијализације, таблоидизације и политичке инструментализације медијских садржаја може супротстаити само квали- тетном алтернативом, која подразумева два услова – сигурне изворе рацио- налног финансирања и недоступност медијских организација у моделу јав- не службе за све утицаје политичких субјекта и интересних група капитала. Када су медији у питању, цивилизацијски стандард је да све ове медијске организације служе грађанима, а не афирмисању чистог либерализма, који ће, на крају, уништити и ТАНЈУГ и *Полиџику* и Завод за уџбенике, па и овакве РТС и РТВ..., а са њима и национални и културни идентитет не само српског народа, него и свих мањинских друштвених група у Србији. Јер, медијске организације јесу већ одавно, ако не најважнији субјекти, онда најважнији инструменти културне политике, а културну политику, показује то деценија ипо иза нас, није могуће водити преко таблоида, ријалити-програма и при- ватних издавача којима је циљ новац и искључиво новац, никако одговор на питање – како овај народ може да сачува идентитет и равојни концепт кул- туре у садашњости и будућности?

Србији је, наиме, данас потребан висок степен унутрашње кохезије да би изашла из дубоке друштвене, а то увек значи културне кризе или кризе културе. То није могуће без одговарајућег *просветитељско-развојног модела културне политике*, а такав не може бити реализован без осмишљеног коришћења медија у увелико настајућем историјски новом типу друштва – информационом друштву.

Литература:

- [1] Бретон, Филип (2000): *Изманијулисана реч*; Београд: Клио.
- [2] Wieviorka, Michel (1992): „Case studies: History or sociology?”; in Ragin, C. C. & Becker, H. S. *What is a case? Exploring the foundations of social inquiry*; New York: Cambridge University Press (pp. 159-172).
- [3] *Ebu Guides*, Volume 1: EBU Members Services, July 2009.
- [4] De Fleur, Melvin (1966): *Theories of Mass Communication*; New York: David McKay Company, Inc.
- [5] „Јавни радиодифузни сервис у Европи: у потрази за идентитетом” у *Телевизија у Европи: регулатива, политика и независност* (истраживачки извештај 2005); Београд: Медија центар и други (стр. 54-64).
- [6] Lazarsfeld, Paul F. and Robert K. Merton (1960): „Mass Communication, Popular Taste, and Organized Social Action”, in Bryson, L. (ed.) *The Communication of Ideas*; New York: Harper (pp 95-118).
- [7] Мил, С. Џон (1998): *О слободи*; Београд: Плато.
- [8] Милетић, Мирко (2004): „Србија без четврте власи”, *Култура пописа*, бр. 1; Нови Сад: Удружење за политичке науке Војводине и Стилос (стр. 131-154).
- [9] Милетић, Мирко (2008): „Конфигурисање медијског система Србије”, *Култура пописа*, бр. 8-9-10; Нови Сад: Удружење за политичке науке Војводине и Стилос (стр. 135-163).
- [10] Милетић, Мирко и Милетић, Невена (2011): „Медијски систем и јавне политике”, *Мегатренд ревија*, Вол. 8 (2); Београд: Мегатренд универзитет (стр. 281-299).
- [11] Милетић, Мирко и Милетић, Невена (2012): *Комуниколошки лексикон*; Београд: Мегатренд универзитет.
- [12] Seymour-Ure, Colin (1974): *The Impact of Mass Media*; London: Constable.
- [13] Шинглер, Мартин и Виринга, Синди (2000): *Pago*; Београд: Клио.

Вебографија:

- [1] *Извештај о ђеданосћи шелевизијских програма РТВ-а за 2013. годину* (Записник са 9. седнице РТВ-а, која је одржана 17.1. 2014.); <http://static.rtv.rs/pdf/2014/03/28/zapisnik-sa-ix-sednice-po-pdf.pdf>
- [2] *Извештај о пришисцима и конђроли медија у Србији*; [http:// www.antikorupcija-savet.gov.rs/Storage/Global/Documents/mediji/IZVESTAJ%20O%20MEDIJIMA,%20PRECISCENA %20VER-ZIJA.pdf](http://www.antikorupcija-savet.gov.rs/Storage/Global/Documents/mediji/IZVESTAJ%20O%20MEDIJIMA,%20PRECISCENA%20VER-ZIJA.pdf), (стр. 36-37).
- [3] *Стратегија развоја система јавној информисања у Републици Србији до 2016. године*; http://www.rts.rs/upload/storyBoxFileData/2012/04/04/2140658/strategija_razvoja_sistema_javnog_informisanja_u_republici_srbiji_do_2016._godine.pdf
- [4] <http://www.bbc.co.uk/aboutthebbc/insidethebbc/whatwedo/>

Professor Mirko Miletić, PhD
Faculty of Culture and Media
Megatrend University
Belgrade

MEDIA PUBLIC SERVICES IN SERBIA **– *Byways and Roads* –**

Summary: *In this paper the main issue is functioning of the Serbian Radio-Television and Radio Television of Vojvodina as a public service media in the period from 2002 to 2014. Based on the theoretical aspects of the media organizations that function in a model of public service, critically analyzes the role, especially RTS in the media system. By analyzing a number of examples it is shown that the national broadcaster has failed to become a service to the citizens of Serbia and that is essentially functioned as an instrument for achieving the interests of the ruling political organizations. Also the author put forward the hypothesis that nothing significant in the operation of RTS and RTV not change after the adoption of the new media laws in mid-2014. Therefore, in the final part of the paper outlined a possible solution on the number and functioning of public service media in Serbia, taking into account the real material possibilities of the society, the general and specific needs of the citizens and the importance of media organizations as subjects of cultural politics in the present and the future.*

Key words: MEDIA PUBLIC SERVICE, SERBIAN RADIO-TELEVISION, RADIO-TELEVISION OF VOJVODINA, MEDIA LAWS, CULTURAL POLITICS.

Проф. др Биљана Ратковић Његован
Мр Сенка Бенгин*

Факултет техничких наука
Универзитет у Новом Сагу

ПРОЦЕС МОНИТОРИНГА МЕДИЈА У ОКРУЖЕЊУ НОВИХ МЕДИЈСКИХ ТЕХНОЛОГИЈА

Сажетак: У раду се анализира развој, функције и значај мониторинга медија, као ефикасног алатија за односе са јавношћу. Према садашњем моделу, услуге мониторинга медија се махом базирају на мониторингу вести и у штампаним или електронским медијима, на основу дефинисаог профила претраге и, са клијентом, уговореног обима квантитативне и квалитативне анализе медијских објава. Међутим, концепти праћења медијских објава, као и сервиса које ће у будућности моћи да понуде предузећа за мониторинг медија, у великој мери зависе од тренда развоја дигиталних технологија. Заправо, ниво дигитализације штампаних медија у директној је вези са структуром процеса мониторинга медија. Осим тога, револуционарна експанзија друштвених медија повлачи и одговорност заинтересованих компанија, различитих организација или појединаца да интензивније послушкују реакције клијената, конкуренције или шире јавности, тј. да користе сервисе мониторинга друштвених медија. Избор друштвених медија, као и алатија за њихово праћење постао је веома компликован у техничком погледу, али и у погледу обима података које треба анализирати, што представља нови пословни изазов предузећима за мониторинг медија.

Кључне речи: МОНИТОРИНГ МЕДИЈА, МОНИТОРИНГ ВЕСТИ, МОНИТОРИНГ ДРУШТВЕНИХ МЕДИЈА, ДИГИТАЛИЗАЦИЈА ШТАМПЕНИХ МЕДИЈА, ОДНОСИ СА ЈАВНОШЋУ.

¹ Контакти: biljananj@neobee.net и senka.bengin@yahoo.com

Увод

Већина савремених компанија, државних установа, владиних агенција, непрофитних организација, али и појединци који се баве јавним пословима, користе услуге мониторинга медија, као алата који им помаже да идентификују њихово спомињање у медијима, анализирају медијске објаве о својим активностима, реакцијама конкуренције, те медијске и шире друштвене јавности. Корисници услуга мониторинга медија ове подаке прикупљају у циљу побољшања свог рада, изградње добре репутације и идентификације нових пословних прилика. Сервис мониторинга медија представља кључни алат за односе са јавношћу – свака организација која користи услуге односа са јавношћу, по правилу, користи и услуге мониторинга медија.

Под појмом „мониторинг” (енгл. *monitoring* – праћење) подразумева се стално посматрање и бележење активности које се одвијају у оквиру неког предузећа, пројекта или програма, то јест процес прикупљања информација. У том смислу, мониторинг представља систематски процес прикупљања, анализирања и коришћења информација. Праћење се обично фокусира на инфомације као што су: када и где се активности дешавају, ко су актери, какви су ефекти и сл. Мониторинг се понекад назива и *процес, перформансе или формативна евалуација* (Gage, Dunn, 2009; Frankel, Gage, 2007). Циљ ових активности је да се на основу прикупљених информација побољша пословна пракса, контролишу унутрашњи и спољни ресурси, да се планирају и/или предвиђају будуће иницијативе, доносе одлуке, као и да се врши провера напретка у односу на исход. Генерално посматрано, сврха мониторинга јесте евалуација различитих активности, које се реализују као анализе, интерпретације, процене, планирања, дизајнирања, имплементације, с аспекта њиховог квалитета, као и унутрашњих и спољних ефеката.

Мониторинг медија (употребљава се и израз „медија мониторинг”, као директан превод енглеског термина *media monitoring*) или праћење медија, претпоставља процес ишчитавања, прегледавања или преслушавања садржаја објављених у медијима масовног комуницирања и идентификовања, чувања и анализирања одабраних садржаја по кључним речима. Комкович (Comcowich, 2010) дефинише мониторинг медија као процес пажљивог ишчитавања, гледања или слушања уредничког садржаја свих видова медија (новина, магазина, стручних публикација, радијског или телевизијског програма, интернета), стално и без прекида. То је, такође, и процес идентификовања, чувања и анализирања садржаја по кључним речима или теми. Ова, иначе уврежена дефиниција, иако се односи на најважнији део мониторинга медија, на мониторинг вести,

то јест уредничког садржаја, не укључује све важнији аспект мониторинга – праћење друштвених медија. Стога би било свеобухватније рећи да сервис медија мониторинга представља систематично праћење, идентификовање, чување и анализирање различитих објава у штампаним и(или) електронским медијима на основу задатих кључних речи од стране клијента. Кључне речи се прате у уредничким садржајима свих видова медија, али и у друштвеним медијима на интернету, која немају уреднички садржај.

1. Од прес-клипинга до агенција за мониторинга медија

Мониторинг медија се први пут примењује почетком 19. века, управо кроз услуге познате као прес-клипинг (енгл. *press clipping* – сецање штампе), када су за потребе различитих клијената ангажована лица која су ишчитавала текстове у штампаним новинским издањима, у потрази за кључним речима које се односе на било какве активности клијената. Потом су такви текстови исецани, повезивани и достављани заинтересованом клијенту. Праћење медијских објава у електронским медијима, датира од педесетих година прошлог века, када су агилне компаније плаћале појединце да врше специјализовани електронски надзор телевизијских вести у којима се спомињу активности тих компанија.

У пракси је познат већи број термина који се, у ужем или ширем смислу, могу поистоветити са термином прес-клипинг. Ти термини, углавном, задржавају своје изворно, енглеско значење: *press monitoring*, *media intelligence*, *press clipping*, *media clipping*, *news clipping*, *news monitoring*.

Прве прес-клипинг активности везују се за 1879. годину када је Alfred Чери (Cherie) понудио прослављеном париском позоришном глумцу да откупи рецензије његових глумачких остварења објављене у штампима, без потребе да купује целе новине. Прву агенцију за прес-клипинг основао је Хенри Ромеике (Henry Romeike) 1881. године у Лондону, коју је рекламирао као „први регистровани и најкомплетнији биро за исецање из новина на свету”. Временом је основао огранке бироа у Берлину и Паризу. Први претплатници прес-клипинг услуга били су мања приватна предузећа, политичари, адвокати, уметници. Ови Ромејкови напори су добили и идиоматски израз – „ромејкован”, у значењу: сакупљених новинских исечака.

Средином двадесетог века долази до институционализовања услуга прикупљања медијских објава, па је тако, на пример *Североамеричка конференција за прес-клипинг услуге* (NACPCS, 1950) настала удруживањем неколико мањих предузетника који су пружали прес-клипинг услуге.

Временом су своју делатност проширили широм света, нудећи праћење и анализу бројних медија и публикација. Све већа заступљеност услуга прес-клипинга у пословном свету утицала је на формирање међународне федерације прес-клипинг услуга FIBEP (*Federation Internationale des Bureaux d'Extraits de Presse*), основане 1953. године у Паризу, која данас обједињује преко 90 чланова у више од 40 земаља света. Ова организација нуди своје сервисе за око 80 одсто индустријских предузећа у свету. На својим редовним конференцијама које се организују сваких 18 месеци у земљама чланицама FIBEP-а (Србија није чланица) доносе се нова решења за побољшање прес-клипинг услуга. Постоји тенденција удруживања специјализованих клипинг агенција у међународне организације, па су тако настале различите асоцијације као што су *The North Conference of Press Clipping Services* (NACPCS), *The International Association Broadcast Monitors* (IABM), а једно од најпознатијих клипинг удружења је *Federation Internationale des Bureaux d'Extraits de Press: International Federation of the Press Clipping Services* (FIBEP), које се професионално бави мониторингом различитих група медија. Од 2000. године, у Републици Србији регистровано је неколико агенција, којима је примарна делатност праћење и анализа медијских објава.

Појавом интернета створени су услови за ефикасније праћење медија, управо путем интернета, као и електронско архивирање садржаја. Многе прес-клипинг агенције користе модерне програмске апликације за претрагу електронских медија по кључним речима, али није мали број и оних које на класичан начин прате медијске објаве, обележавањем текстова и ишчитавањем новинских чланака.

2. Мониторинг вести и мониторинг друштвених медија

У широком комуникационо-медијском окружењу које омогућава интернет, мониторинг медија проширује своје функције, па се може говорити о два основна облика ових активности, а то су *мониторинг вести* и *мониторинг друштвених медија*¹.

Мониторинг вести представља процес претраживања објава у свим медијима који имају уреднички садржај, то јест садржај креиран од стране уредништва одређеног медија, како у погледу прикупљања, тако обраде и дисеминације информација. Укључује штампане медије или

¹ Друштвени медији су група апликација, насталих на идеолошкој и технолошкој основи Веб-а 2.0, које омогућавају стварање и размену садржаја које стварају корисници (*User Generated Content*; Kaplan, Haenlein, 2010); представљају скуп интернет апликација, платформи и медија који има за циљ да омогући сарадњу између људи и заједничко остварење и размену садржаја (Palmer, Koeing-Lewis, 2009).

њихова онлајн издања, онлајн вести која немају штампана издања, као и телевизијски и радијски програм. Мониторинг вести је најраспрострањенији вид мониторинга медија.

Осим мониторинга вести, организације за праћење медија све чешће нуде и услуге, „надзирања” друштвених медија на интернету; прате било каква спомињања својих клијената на фејсбуку, твитеру, различитим блоговима, четовима и форумима, као и на другим друштвеним мрежама. Овакав вид мониторинга се, најчешће, назива *мониторинг друштвених медија* (*Social Media Monitoring*; користе се и појмови као што су *Social Listening*, *Online Analytics*, *Buzz Analysis*, *Social Media Measurement*).²

Ширењем друштвених медија, предузећа се суочавају са изазовима интензивнијег ослушкивања реакција клијената, конкуренције или шире јавности. Захваљујући друштвеним медијима, принципи комуникације с клијентима добијају нове димензије, па уместо класичног комуникационог тока по принципу од једног према многима, однос према потрошачима поприма облике партиципације, који подразумевају комуникацију према потрошачу, од потрошача према производу и од потрошача према другом потрошачу. Они (потрошачи) данас могу лако да пронађу један другог, да потраже или дају савет, па је, како наводе Gossieaux и Moran (2010), купац данас боље информисан од самог продавца. Велике светске компаније (*Tibco*, *Zappos*, *IBM*, *Microsoft*) своју су маркетиншку стратегију на платформи социјалних медијима развиле у толиком обиму, да се већ говори о феномену хипер-социјалних компанија (Gossieaux, Moran, 2010). Мониторинг друштвених медија, тзв. бренд мониторинг, постаје незаобилазан део маркетиншких стратегије и односа с јавношћу савремених предузећа, с обзиром на то да путем ових медија информације теку непрестано и у стварном времену. Међутим избор „правих” друштвених медија, као и алата за њихово праћење постао је веома компликован у техничком погледу, али и у погледу обима података које треба анализирати.

Ипак, коришћење друштвених медија је могуће „мерити”, јер када се корисник појављује на интернету и информације дели на својим личним мрежама, оставља трагове (битове) који се могу мерити у стварном времену. Информације о њиховом мишљењу се међусобно деле и умножавају, па компаније не могу игнорисати мњење „виртуелне јавности”. Додуше, Форсгард и Фреј (Forsgård, Frey, 2010: 148) наводе да једноставна присуственост организација у друштвеним медијским каналима ништа не производи, али свака организација може наћи начине учествовања

² На дугачкој листи платформи (провајдера) за мониторинг друштвених медија налазе се *Forrester Wave Listening Platforms Q1 2009*, *crunchbase.com* и *Wiki of Social Media Monitoring Solutions* и др.

у овом комуникационом простору и из тога прибавити предности које подржавају њихово пословање. Софистициран мониторинг друштвених медија нужно је прилагођавати повећању онлајн активности привредних субјекта. Тако већ постоје медија мониторинг организације (на пример, *Meltwater Global Media*), које могу пратити око 200 хиљада интернет извора вести у више од сто земаља, на више од осамдесет језика (глобални медија мониторинг), као и тренутну детекцију позитивних и негативних ставова који се појављују о клијенту, анализу и мерење ефеката маркетиншких кампања у друштвеним медијима и др.

3. Профил претраге медијских објава

Процес праћења медијских објава започиње дефинисањем профила претраге, који, најчешће, укључује кључну реч, као што је, на пример, назив компаније, назив брэнда, лично име, називе конкурентских компанија, или, пак, кључне фразе. Медијска објава у којој је садржана кључну реч обично се назива „клип” („прес-клип” или „ТВ клип” и сл.). Профил претраге садржи и попис медија које треба пратити, рубрике у којима се текст налази (или емисије у којима је кључна реч нађена), временски период праћења, начин испоруке клијенту, име аутора текста или емисије и др.

Анализе медијске експонираности клијента или праћених тема могу садржати квантитативни и квалитативни аспект или комбинацију оба. Квантитативна анализа обухвата приказ броја и тоналитета (оцене) прилога о праћеним темама у штампаним и електронским медијима, уз одвојен приказ броја и тоналитета медијских прилога појединачно по медију. Таква анализа (студија) је представљена табелама и графиконима.

Квалитативна анализа представља тематску обраду прилога и праћених тема и приказ најважнијих догађаја, то јест најчешћих тема у праћеном периоду, као и посебан приказ негативно котираних прилога по медију, датуму, аутору, наслову и кратком сажетку. Анализе се врше на недељном, месечном, кварталном, полугодишњем и годишњем нивоу, а могуће су и специјалне анализе, које обухватају посебан временски део.

Неке од медија мониторинг организација пружају клијентима могућност коришћења базе података објава кроз употребу алата за реализовање квантитативних анализа медијског садржаја. Овакви алати, и аутоматизоване могућности реализације анализа, поготово су погодне за агенције за односе са јавношћу, као и за ПР стручњаке запослене у различитим организацијама.

4. Мониторинг штампаних и електронских медија

У земљама где се целокупни садржаји штампаних издања могу наћи и у дигиталној форми, на интернету, праћење вести се односи на праћење онлајн издања вести, што омогућава бржи и прецизнији преглед ових објава. Праћење великог броја информација на интернету омогућено је специјализованим софтверима (роботи; ботови или паукови) који имају способност брзог сакупљања садржаја пласираних у реалном времену. Развој интернета деведесетих година прошлог века директно је утицао на појаву комерцијалних служби за мониторинг интернета са аутоматизованим процесом мониторинга вести које се емитују у реалном времену. У оваквој ситуацији губи се традиционални начин праћења и читања штампаних медија, од стране обучених група читача који траже потребне кључне речи за клијенте, а мониторинг се реализује аутоматизовано, помоћу посебних софтвера. Тако да се, у овом случају, више не говори о прес- клипингу, већ о мониторингу медија, јер се праћење више и не односи на праћење штампаних већ на праћење електронских медија, то јест интернета, ТВ програма или радијског програма.

Вести у штампаним медијима (новине, магазини, специјализована штампана издања и др), ефикасније се прате на интернету у оквиру њихових онлајн издања. Концепт праћења медија зависи од нивоа дигитализације штампаних медија. Наиме, развијеније земље већ целокупни садржај штампаних издања пласирају у дигиталној форми што процес мониторинга медија убрзава и чини га прецизнијим (Слика 1). С друге, пак, стране, већина земаља још увек није новинску публицистику у целости „пренела” у дигиталну форму идентичну у садржају штампаном издању, што је случај и са штампаним медијима у Србији (Слика 2).

Слика 1: *Схема организације медија мониторинга у земљама са потпуном дигитализацијом штампаних медија*

Слика 2: *Схема организације медија мониторинга у земљама са делимичном дигитализацијом (или без дигитализације) штампаних медија*

Међутим, прелазак на дигитализована издања штампаних медија се глобално интензивира, иако се потпуна дигитализација у појединим земљама предвиђа у широко распону од око две деценије (Табела 1)

Земља	Година
УСА	
УК, Исланд	2019.
Канада, Норвешка	2020.
Финска, Сингапур, Гренланд	2021.
Данска	2023.
Нови Зеланд, Шпанија, Чехословачка, Тајван	2024.
Пољска, Шведска, Швајцерска	2025.
Јужна Кореја, Белгија	2026.
Холандија, Ирска, Бразил, Италија	2027.
Аустрија, Словачка, Грчка, Португалија	2028.
Француска, Израел, Малезија, Хрватска	2029.
Немачка, Естонија	2030.
Јапан, Кина	2031.
Мађарска, Литванија	2032.
Летонија, Мексико	2033.
Србија, Саудијска Арабија	2034.
Бугарска, Чиле, Уругвај	2035.
Русија, Турска	2036.
Тајланд	2037.
Монголија	2038.
Аргентина	2039.
Остатак света	2040.

Извор: Dawson, 2010.

Табела 1: *Године ташења штампаних издања новина, по земљама*

Када је у питању мониторинг радијских и телевизијских објава, постоји временско ограничење, јер емитована порука траје само онолико колико траје нека емисија. Информације пласиране путем електронских медија су доступније и много брже у односу на оне које се прослеђују путем штампаних медија. Карактеристике објава у овој врсти медија говоре о томе какве су врсте информација, да ли су комерцијалог, културног или образовног садржаја.

Телевизијске вести најбоље се прате претраживањем селектованих или целих (аудио или видео) снимака Специјализоване компаније за ТВ мониторинг, као што су; *Critical Metion*, *TV Eyes*, *VMS* (video monitoring service), *US Burrelle s Luce*, *Cison* и др, снимају аудио и видео сигнале свих програма, свих националних ТВ мрежа и сваке појединачне локалне станице у различитим регионима. Осим тога, емисије информативног садржаја националних мрежа и локалних ТВ станица често су доступни на интернету (ТВ мреже постављају вести у облику текстуалних чланака на својим веб сајтовима). Стога, мониторинг службе, претрагом интернета, могу да дођу до ових података који указују да су тражене кључне речи споменуте и у живом ТВ програму.

Док се већина штампаних публикација у свету објављује и онлајн, у реалном времену, ово не важи за емитовање ТВ програма. Чланци са вестима се могу наћи на веб сајтовима ТВ станица, али тек касније, пошто су претходно емитовани на телевизији. Стога се ТВ клипинг најбоље може реализовати снимањем програма и накнадним одабирањем дела програма који је важан за клијента.

Специјализоване службе за мониторинг емитованог програма нуде у суштини исту услугу, само варирају у покривености тржишта. Већина специјализованих ТВ клипинг организација, поред транскрибованог снимка, нуди и видео снимак који је клијенту доступан онлајн, недуго после емитовања уживо.

Развојем технологија, развиле су се и могућности праћења радијског програма. Мониторинг радијског програма реализује се употребом софтвера који претвара говор у текст, то јест транскрипт, али овакви софтвери, иако технички напредују из године у годину, још увек обезбеђују само осамдесет посто прецизности, а још и мање ако онај који говори не говори стандардном језичком формом. Стога је потребано и укључивање људског фактора за успешну реализацију транскрипта целокупних вести.

Већина клијената користи интегрисани мониторинг медија (*end-to-end media monitoring*), то јест различите сервисе мониторинга вести (емитованог садржаја) и друштвених медија. Да би се могао понудити интегрисаним медијски мониторинг, предузећа за мониторинг медија све чешће улазе у различите облике пословне сарадње и партнерства, користећи своје власничке сервисе за поједине аспекте мониторинга, на при-

мер, мониторинг емитованог медијског садржаја, а потом од других специјализованих агенција за мониторинг друштвених медија купују вести. Интегрисани мониторинг медија омогућава праћење објава у штампаним медијима, главним дневним листовима, као и локалној штампи, специјализованим публикацијама, међународним листовима и магазинима. Укључује такође и релевантне телевизијске и радијске објаве доступне у термину емитовања, домаће и иностране интернет садржаје, архивске вести, вести на друштвеним медијима форумима и блогovima. Могући су и извештаји у којима се идентификују кључни показатељи или суптилнији, скривени детаљим који указују на емоционална стања, процене или критике, затим различите илустрације, графиконе и сл. Интеграција не значи само комбинацију традиционалног и друштвеног садржаја, већ и способност да се тај садржај надгледа и анализира у исто време. За клијента то значи да добијају комплетан преглед контекстуално релевантних објава на традиционалним и друштвеним медијима, садржај који је видљив на истом екрану, али и алате за коришћење тог садржаја.

5. Значај мониторинга медија за корпоративне комуникације

Ефикасан мониторинг медија представља значајан повраћај инвестиција у корпоративне комуникације и показује успех организације у односима с јавношћу и анагажовању на друштвеним медијима. Осим тога, то представља и најјефтинији начин сталног и систематичног прикупљања и анализе медијских објава. Јер, показало се да *business to business* услуге, иако су, на први поглед – јефтине, не морају бити и најбољи начин коришћена интерних односа с јавношћу и маркетиншких ресурса.

За коропративне комуникације мониторинг вести представља незамењив алат односа с јавношћу, при чему се мониторинг онлајн вести показује све супериорнијим у односу на традиционални прес клипниг, из неколико разлога: свеобухватнији је, с обзиром на то да омогућава издвајање клипова из великог броја онлајн новинских извора који не постоје у штампаном облику); ефикаснији је, имајући у виду да се онлајн вести појављују пре њиховог објављивања у традиционалним медијима; омогућава праћење истих вести из више извора и више земаља; мања је могућност пропуста и грешака насталих људским фактором; испорука прикупљених објава је бржа или се одвија у реалном времену; пружа широк избор услуга и интегрисано праћење медија, које укључује и мониторинг социјалних медија.

Литература:

- [1] Boutet, Chris (2013): *How Brands Benefit From a Truly Integrated Media Monitoring Platform*; Infomart: Infomart Primer Series.
- [2] Gossieaux, Francois and Moran, Ed (2010): *The Hyper-Social Organization: Eclipse Your Competition by Leveraging Social Media*; New York: McGraw-Hill.
- [3] Forsgård, Christina and Frey, Juha (2010): *Suhde. Sosiaalinen media muuttaa johtamista, markkinointia ja viestintää*; Helsinki: Infor Oy.
- [4] Frankel, Nina and Anastasia, Gage (2007): *M&E Fundamentals: A Self Guided Minicourse*; Washington DC: U.S. Agency for International Development, MEASURE Evaluation, Interagency Gender Working Group.
- [5] Kaplan, Andreas M. and Haenlein, Michael (2010): „Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media”, *Business Horizons*, No. 53 (pp. 59–68).
- [6] Merloe, Pich (1995): *Monitoring Media Fairness in Election Campaigns: An Introduction to Basic Issues*; Washington DC: NDI.
- [7] Palmer, Adrian and Koenig-Lewis, Nicole (2009): „An experiential, social network-based approach to direct marketing”, *Direct Marketing: An International Journal*, Vol. 3, Iss. 3 (pp. 162–176)
- [8] Вебографија:
- [9] Dawson, Ros (2010): Newspaper extinction timeline. http://rossdawson-blog.com/weblog/archives/2010/11/the_role_of_bri.html (29. maj 2014).
- [10] Comcowich, William (2010): *Media Monitoring, What it is, What it does, How to use it*. By, „Ezine Articles” <http://ezinearticles.com/?Media-Monitoring---What-it-Is,-What-it-Does,-How-to-Use-It&id=4614763> (14. jun 2012).
- [11] Gage, Anastasia and Dunn, Melissa (2009). *Monitoring and Evaluating Gender Based Violence Prevention and Mitigation Programs*. http://www.igwg.org/igwg_media/gbv-monitor-eval/gbv-me-facilitators-guide.pdf (7. septembar 2012).

Associate Professor Biljana Ratković Njegovan, PhD
Senka Bengin, MSc
Faculty of Technical Sciences
University of Novi Sad

THE MEDIA MONITORING PROCESS IN AN ENVIRONMENT OF NEW MEDIA TECHNOLOGIES

Summary: *The development, function and importance of media monitoring as an effective tool for public relations have been analyzed in this paper. A current media monitoring service concept is mainly based on news monitoring in the print and electronic media, on the basis of defining monitoring profile and with a client agreed scope of quantitative and qualitative analyses of media reports. However, the future media monitoring concept and services, to a large extent, depend on the development trend of digital technology. In fact, the level of digitalization of printed media is directly related to the structure of the media monitoring process. In addition, the revolutionary expansion of social media impacts the responsibility of companies, different organizations or individuals to more intense listening to the reactions of customers, competitors and the general public, that is . to use the services of monitoring social media. The choice of social media, as well as the tools for their monitoring, have become very complicated technically and in terms of the volume of data that should be analyzed which represents a new business challenge for media monitoring companies.*

Keywords: MEDIA MONITORING, NEWS MONITORING, SOCIAL MEDIA MONITORING, PRINTED MEDIA DIGITALIZATION, PUBLIC RELATIONS.

Доц. др Мирјана Танкосић*
Доц. др Драгана Трифуновић
Факултет за пословне студије
МегаТренд универзитета
Београд

УЛАГАЊЕ У РАЗВОЈ ТЕЛЕВИЗИЈСКИХ ПРЕДУЗЕЋА КРОЗ ИМПЛЕМЕНТАЦИЈУ ИНОВАЦИЈА И КРЕАТИВНОСТИ У САВРЕМЕНИМ ДРУШТВЕНИМ И МЕДИЈСКИМ УСЛОВИМА

Сажетак: Телевизијска предузећа су незаменљиви творци мишљења, али и сироводници разноврсној информативној материјала до сејментја јавности који су важни за сваку озбиљну организацију. Развој медија и комуникационих технологија доводи до примене нових метода и увођења иновација. Оне воде ка новинама, креирању новој начина и решења који ће поједноставићи и унапредити њихов реализацију и одвести их жељени корак напред.

Аутор овој рада истражи значај иновација у телевизијским предузећима. Кроз резултате сprovedеној истраживања на територији Србије, рад приказује колико и у којим временским периодима се ради на иновацијама, као и колико се ради на подстицању и мотивацији запослених да испољавају своје креативне вештине. Такође, видеће се колико се улаже у развој, запослене и која средства се најчешће користе. Да ли постоји сарадња између телевизијских предузећа и високообразовних институција и на који начин се остварује, а све у функцији имплементације иновација која води развоју телевизијских предузећа.

Кључне речи: ТЕЛЕВИЗИЈА, ТЕЛЕВИЗИЈСКА ПРЕДУЗЕЋА, МЕДИЈИ, РАЗВОЈ МЕДИЈА, ИНОВАЦИЈЕ.

¹ Контакт: mtankosic@megatrend.edu.rs

Увод

Савремено доба је променило традиционалан приступ у пословању и пракси телевизијских предузећа. Са развојем комуникационе технологије, у телевизијским предузећима се примењују нове методе и уводе иновације. Процес иновације је често замишљен као засебан феномен који доприноси конкурентности и развоју организације на различите начине (Damanpour, 2010: 996-1010). Имплементација иновација у медијским организацијама је у почетку наишла на негодовање, али су нове технологије брзо интегрисале највредније карактеристике класичних медија.

Иновације и креативност из периода у период имају све већу имплементацију у медијским организацијама и воде ка бољим резултатима. Развој технологија и промена начина размишљања довели су до крупних промена у свету (Xu, Rickards, 2007). Иновације постају све сложеније због промене потребе корисника, великим притиском конкуренције и брзим технолошким променама.

У ери савремене информисаности, телевизија представља темељ који је уграђен у све поре друштва. У доба експанзије и развоја савремених технолошких изума телевизија заузима једно од водећих места у сфери националних медија. Развојем информационих технологија, телевизија се развија и тежи да кроз све већи број програма буде занимљивија.

Телевизија је најмлађе, најутицајније и најпопуларније средство масовног комуницирања. Израстао из колевке радија и штампе, овај медиј је толико изменио начине живота милиона људи да се развој цивилизације којој припадамо може поделити на период до појаве телевизије и онај после ње (Павловић, 2004: 185)

Телевизија представља електронски аудиовизуелни медиј масовног комуницирања којим је могуће синхронно и/или асинхронно посредовати стварност (Милетић, Милетић, 2012: 330)

Поред државне телевизије или телевизије као јавног медијског сервиса постоје и дечија телевизија, омладинска телевизија, пословна телевизија, интерна телевизија (телевизија затвореног круга, кабловска телевизија сателитска телевизија (за прекривање већих територија неке државе или света) итд (Павловић, 2004: 188). Узимајући у обзир величину телевизијске публике и простор на којем је могуће гледати и слушати одређени телевизијски програм, препознају се локална, национална и глобална телевизијска предузећа (Милетић, Милетић, 2012: 339).

Традиционални медиј, као што је телевизија, представља једносмерну платформу за пласирање порука, које, често, карактерише и нежељено прекидање пажње и активности људи који их прате.

Телевизијско предузеће је најсложеније медијско предузеће чија је основна делатност припрема, продукција, емитовање продаја и, у одређеним медијским системима, дисеминација различитих телевизијских садржаја, емисија и програма (Милетић, Милетић, 2012: 339).

Телевизије би требале да спроводе иновације које представљају систем организованих и сврсисходних активности усмерених на стварање промена (нови производ, производни процес, организациона структура, стил управљања) и у суштини унапређују технологије које настају применом сопствених или туђих резултата научно-истраживачког рада, открића и сазнања кроз сопствени концепт, идеју или метод за њено стварање, које са одговарајућом вредношћу пласирају на тржиште.

Улагањем у иновативност својих производа и услуга поспешује се и развој, што подразумева промене у предузећу које доносе побољшање будућег функционисања, измену структуре будуће производње и пословања уопште.

Рад приказује податке који се односе на улагање од стране телевизијских предузећа у сопствени развој. Такође, обухваћени су подаци који показују на које начине спроводе улагања за постизање што бољег квалитета у сфери свог пословања. У првом делу рада обрађен је теоријски део који се односи на развој медија. У другом делу приказан је метод спровођења истраживања, обрађени резултати и закључци који из тога произилазе.

1. Развој медија

Развој нових медија, првенствено Интернета, пружа корисницима потпуно нове врсте услуга. Довео је до повезивања и обједињава класичних медија и значајно је променио глобалну медијску сцену. Довео је до новог правца развоја медија (Трповски, 2012: 205-216).

Писани предмети постоје скоро три хиљаде година, што значи да је отприлике толико стара и медијасфера. Медији постоје од времена у коме су настале прве информације за преношење (Павловић, 2004: 140).

Када погледамо историјски оквир на развој медија можемо рећи да он почиње у седамнаестом веку. Почиње открићем штампарске машине и појавом штампане књиге, али када је реч о широкој распрострањености и тренутној комуникацији, почетак представљају прве комерцијалне новине. Леци и други штампани материјали са приватним огласима и најавама локалних догађаја, попут сајмова и пијаца, били су у оптицају, а прве забележене новине појавиле су се у Немачкој 1609. године. Прве дневне новине у Великој Британији *Daily Courier* појавиле су се 1702.

године и махом су се састојале од огласа. Није прошло много, али за сваку развијену земљу постојало је неопходно да има барем једне националне новине. Најстарији српски дневни лист је „Политика” који излази од 1904. године.

Осамнаести век доноси штампање часописа (познати и као „периодичи”) који су у почетку били намењени домаћинству средње класе, да би касније постали све специјализованији и бавили се свим могућим начинима разоноде и интересовањима, као и текућим питањима и политиком.

Период интензивног економског, индустријског и технолошког развоја у двадесетом веку утиче и на развој медија. Двадесетих година двадесетог века долази до појаве радија, као и појаве визуелних медија, попут фотографије и филма. Затим 1936. године долази до појаве телевизије Би-Би-Си у Великој Британији, а од 1938. кренуо је експериментални ТВ-програм у Немачкој. Русија се уврстила у ред земаља с телевизијом 1938, а САД 1939. године (Павловић, 2004: 185). Други светски рат спутава њен развој, тако да је тек од педесетих значајан број домаћинстава почео да добија телевизијске уређаје. У Србији први домаћи ТВ-програм емитован је 1956.

У протеклих двадесет година слика медија се све више компликује и већина медија који су настали током овог периода постали су познати као „нови медији”. Суштинска карактеристика „нових медија” јесте да повлаче разлику између компјутерских медија и радио-дифузних медија, попут радија и телевизије.

Развој медија и иновација у оквиру информационо комуникационих технологија води до Интернета, новог медија који је изнад свих других нових медија. Интернет је сада толико огроман да је постало уобичајено да говоримо о медијима који се налазе на мрежи. Стручњаци за нове медије такође разликују две јасне фазе веб-технологије, веб 1.0 и веб 2.0, при чему се други израз користи за медије који су се појавили средином и крајем прве деценије двадесет првог века, као што су *Second Life*, сајтови за друштвено умрежавање и блогови.

Стари медији су установили своје присуство у оквиру нових медија. Тако су новине, радио и ТВ станице развиле своје „online” еквиваленте, који су постали подједнако битни као и њихови „offline” пандани.

2. Метод истраживања

Истраживање у телевизијским предузећима је спроведено у периоду од априла до јуна 2013. године на територији Србије. Истраживањем је обухваћено 19 телевизијских предузећа.

У истраживању као главни истраживачки инструмент коришћен је упитник, који се састојао од низа питања на која су одговарали представници анкетираних предузећа. Истраживање је било базирано на анкетирању руководства и запослених који су располагали потребним информацијама и могли да одговоре на постављена питања. Питања у упитнику су била затвореног и отвореног типа, и било их је укупно 15, што може да се види на слици 1 и 2.

Основни подаци о предузећу/установи:

Назив предузећа/установе: _____

Адреса предузећа/установе: _____

Делатност предузећа: _____

Година основања предузећа: _____

Број запослених у предузећу: _____

Број висококвалификованих радника: _____

1. У Вашем предузећу да ли се ради на иновативности производа/услуга?

☐ ДА ☐ ПОНЕКАД
☐ НЕ

2. На који просечан временски период спроводите иновације производа/услуга?

☐ месечно
☐ тромесечно
☐ шестомесечно
☐ годишње
☐ на пет година

или _____

3. На који просечан временски период вршите измене карактеристика постојећих производа/услуга тј. побољшавате постојеће производе/услуге?

☐ месечно
☐ тромесечно
☐ шестомесечно
☐ годишње
☐ на пет година

или _____

4. На који просечан временски период уводите потпуно нове производе/услуге?

☐ месечно
☐ тромесечно
☐ шестомесечно
☐ годишње
☐ на пет година

или _____

5. Финансијска средства за финансирање развојних програма обезбеђујете из:

Сопствених финансијских средстава	☐ ДА ☐ ПОНЕКАД
Кредита	☐ ДА ☐ ПОНЕКАД
Донација и програма	☐ ДА ☐ ПОНЕКАД

6. Колики проценат од укупног профита издвајате за улагање у развој?

7. У Вашем предузећу да ли се ради на подстицању и мотивисаности запослених да учествују у иновирању производа/услуга?

☐ ДА ☐ ПОНЕКАД
☐ НЕ

8. Да ли улажете у усавршавање и унапређење знања Ваших запослених путем:

Курсева	☐ ДА ☐ ПОНЕКАД ☐ НЕ
Обуке	☐ ДА ☐ ПОНЕКАД ☐ НЕ
Тренинга	☐ ДА ☐ ПОНЕКАД ☐ НЕ
Додатне специјализације	☐ ДА ☐ ПОНЕКАД ☐ НЕ

9. Колики сте број запослених радника слали на поменуте различите видове обука по годинама:

Година	Број финансираних запослених
2012	
2011	
2010	
2009	
2008	

Слика 1: Упитник

10. Да ли сте у последњих 5 година финансирали школовање Ваших запослених на следећим нивоима студија:

Мастер студије ☐ ДА ☐ НЕ
 Специјалистичке студије ☐ ДА ☐ НЕ
 Докторске студије ☐ ДА ☐ НЕ

11. Ако је одговор на предходно питање ДА молимо Вас да наведете разлог финансирања?

12. Колики је број запослених радника које сте финансирали по годинама:

Година	Број финансираних запослених
2012	
2011	
2010	
2009	
2008	

13. Да ли планирате да у наредном периоду издвајате средства за финансирање усавршавања запослених радника?

☐ ДА ☐ НЕ

14. Да ли постоји сарадња између Вас и високообразовних институција у погледу студентске праксе?

☐ ДА ☐ НЕ

15. Уколико је одговор ДА у табели наведите:

У којој години	Број суделата	Назив факултета са којих су дошли на праксу	Просечно време трајања
2012			
2011			
2010			
2009			
2008			

Слика 2: Упитник

Током самог прикупљања података било је доста потешкоћа, па и ограничења која су везана за ово истраживање, које проистичу из културе анкетирања. По савременим сазнањима истраживачи се све више крећу од постпозитивизма ка конструктивизму и постају више етични, са више политичке мудрости и правичности у представљању гласова оних који учествују у испитивању (Educators; Wallace, Taylor, 2007). Нажалост, у Србији нисмо још увек стигли до тог стадијума истраживачке културе. У великом броју случајева је дошло до отпора и одбијања испитаника да учествују у истраживању. Запослени у предузећима и када пристану на сарадњу, доста тешко дају информације о пословању, те су могући и неискрени одговори.

3. Резултати истраживања

Резултати истраживања до којих се дошло обрадом података представљени су кроз табеларне и графичке приказе који следе.

Табела 1 приказује основне податке који су везани за просечан, минималан и максималан број запослених у анкетираним телевизијским предузећима. Просечан број запослених у овим предузећима је 278. Иначе, у Србији је последњих година присутна тенденција повећања незапослености у свим сферама пословања, што потврђује Републички завод за статистику. Према њиховим подацима стопа незапослено-

сти сада износи 24,1% што је поражавајућа чињеница када се упореди са претходним периодом из 2008. године (још тада је Србија имала највишу стопу незапослености становништва (14%) у поређењу са Европском унијом, земљама Евро-зоне, као и земљама у окружењу).

Укупан број анкетираних предузећа	Просечан број запослених у предузећима	Минимални број запослених	Максимални број запослених
19	278,11	3	3200

Табела 1: Број запослених у предузећима

Просечан број висококвалификованих радника	Минимални број висококвалификованих радника	Максимални број висококвалификованих радника
82,6	1	539

Табела 2: Број висококвалификованих радника

	Број предузећа која спроводе иновације	Проценат у односу на укупан број анкетираних предузећа	Број предузећа која врше измене карактеристика постојећих производа/услуга	Проценат у односу на укупан број анкетираних предузећа	Број предузећа која уводе потпуно нове производе/услуге	Проценат у односу на укупан број анкетираних предузећа
Месечно	3	15,8	4	21,1	1	5,3
Тромесечно	4	21,1	2	10,5	2	10,5
Шестомесечно	4	21,1	3	15,8	4	21,1
Годишње	3	15,8	4	21,1	6	31,57
на пет година	0	0	0	0	0	0
Свакодневно	2	10,5	3	15,8	2	10,5
или по потреби	3	15,8	5	26,3	4	21,1

Табела 3: Спровођење иновација у телевизијским предузећима

(Извори табела: истраживања аутора)

У табели 2 види се број висококвалификованих радника. Просечан број висококвалификованих радника у анкетираним предузећима износи 83. Док у табели 3 можемо видети број и проценат предузећа која спроводе иновације у одређеном временском периоду.

Стандардна девијација, као значајни статистички податак, нам говори, колико у просеку елементи скупа одступају од аритметичке средине скупа. У овом случају она износи за број предузећа која спроводе иновације 1.380131, што показује да приближно исти број предузећа спроводи иновације свакодневно, као и на месечном, тромесечном, шестомесечном, годишњем, петогодишњем нивоу или по потреби.

Стандардна девијација за број предузећа која врше измене карактеристика постојећих производа/услуга износи 1.632993, а за број предузећа која уводе потпуно нове производе/услуге износи 2.058663.

На 1. графику је приказано колико анкетирана предузећа раде на иновацијама услуга, колико њих понекад уводи иновације, а колико њих никада. Подаци су дати у процентима.

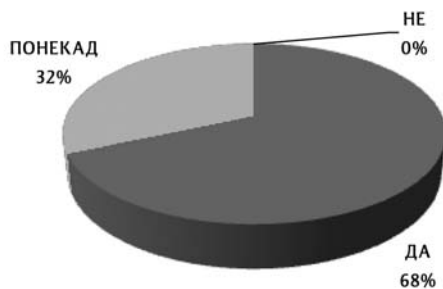

График 1: Заступљеност иновација у телевизијским предузећима
(Извор: истраживања аутора)

На графичком приказу 1 можемо видети да телевизијска предузећа спроводе иновације услуга. Од укупног броја анкетираних предузећа сви спроводе иновације и то 68% се изјаснило са „да”, а 32% да то понекад ради. Иновације су данас неопходне и имају велики значај у пословању предузећа. Оне помажу предузећима да се адаптирају на променљиво окружење. Што је већи број интеракција између предузећа и окружења кроз различите иновационе програме, то су оне способније за опстанак и развој.

Развојни програми треба да обезбеде услуге које ће се разликовати од оних које нуде конкуренти по супериорној вредности коју пружају и на основу уочавања кључних критеријума које треба да испуни нова услуга. Они се управо и остварују иновацијама (Комазец, Петровић-Лазаревић, 2007: 241).

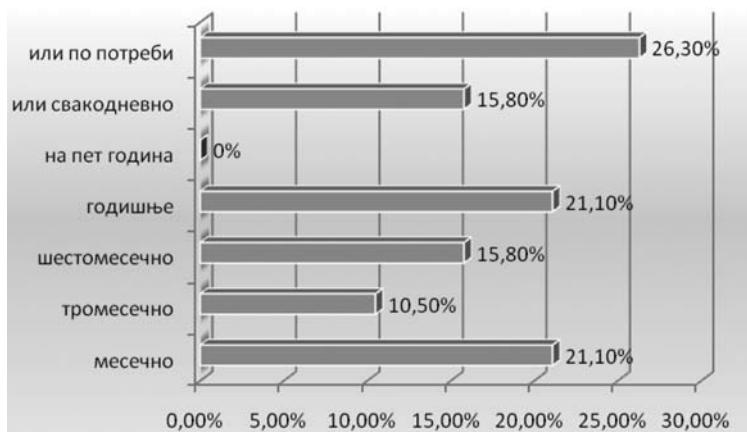

График 2: Временски период на који телевизијска предузећа спроводе мање измене постојећих производа/услуга
(Извор: Истраживања аутора)

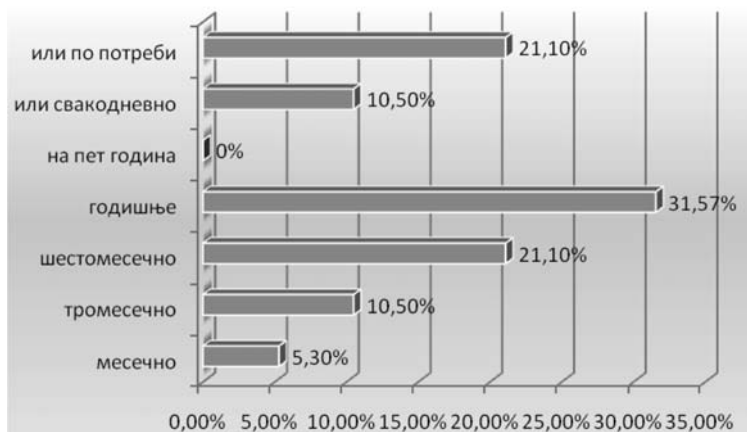

График 3: Временски период на који телевизијска предузећа уводе потпуно нове производе/услуге
(Извор: Истраживања аутора)

На који временски период телевизијска предузећа врше иновације можемо видети у графичким приказима који следе. Ту се прави разлика између временског периода који се односи на спровођење мањих измена у постојећим производима/услугама, и временског периода који се односи на увођење потпуно нових производа/услуга.

Најчешћи временски период који су навела телевизијска предузећа да спроводе мање измене постојећих производа/услуга је 26%, док за увођење потпуно нових производа и услуга су навели да уводе 32% на годишњем нивоу.

Табела 4 приказује изворе финансирања развоја у телевизијским предузећима. Посматрају се финансирање из сопствених финансијских средстава, кредита, донација и програма. Видимо да се ова предузећа најчешће ослањају на сопствена финансијска средства. У овом примеру изузимамо Јавни медијски сервис који се уз финансирање из комерцијалних извора, односно реклама, финансира и путем радио-телевизијске претплате коју плаћају грађани. Данас, надокнаду за финансирање Јавног сервиса плаћа просечно 1,4 милиона домаћинстава у Србији (извор: www.rts.rs, 2013)

Средства за финансирање развоја обезбеђују се из:	Број предузећа који је одговорио са:			Просечан број у односу на укупан број анкетираних предузећа			Број предузећа који није одговорио на питање	Процент предузећа који није одговорио на питање
	Да	Понекад	Не	Да	Понекад	Не		
Сопствених финансијских средстава	18	1	0	94,7	5,3	0	0	0
Кредита	2	2	15	10,5	10,5	78,9	0	0
Донација и програма	2	4	13	10,5	21,1	68,4	0	0

Табела 4: *Извори финансирања програма развоја у телевизијским предузећима*
(Извор: истраживања аутора)

Табела 5 приказује да анкетирана предузећа у просеку издвајају 18% из укупног профита за развој.

Просечан проценат који се издваја из укупног профита за развој	Минималан проценат који се издваја из укупног профита за развој	Максималан проценат који се издваја из укупног профита за развој	Број предузећа који није одговорио на питање	Процент предузећа који није одговорио на питање
17,6	5	100	9	47,4

Табела 5: *Проценат профита који се издваја за развој*
(Извор: истраживања аутора)

Колико телевизијска предузећа мотивишу запослене да испољавају креативне вештине може се видети у следећој табели и графичком приказу број 4. Они раде на подстицању и мотивисању запослених да испољавају креативне вештине, 79% се изјаснило са „да“, 16% са „понекад“, док са „не“ 5%.

Број предузећа који подстиче и мотивише запослене да учествују у креативности одговорило са:		
ДА	ПОНЕКАД	НЕ
15	3	1
Проценат у односу на укупан број анкетираних предузећа који ради на подстицању запослених да учествују у креативности		
ДА	ПОНЕКАД	НЕ
78,9	15,8	5,3

Табела 6: Заспуиљеност креативности у телевизијским предузећима
(Извор: Истраживања аутора)

Креативност подразумева способност стварања нових и корисних идеја, а неопходна је у свим фазама иновативног процеса. Може се схватити као процес рађања идеја, а иновација процес којим се оне преводје у могућа решења. Да би запослени могли да испољавају креативне вештине важна је култура и структура организације, али и мотивација запослених. Запослени треба да буду мотивисани за исказивање идеја али и награђени за допринос који дају. Идеје могу да буду резултат креативности сопствених радника, али и спољних сарадника. Треба да се прикупљају и примењују у организацији (Комазец, Петровић-Лазаревић, 2007: 277-279).

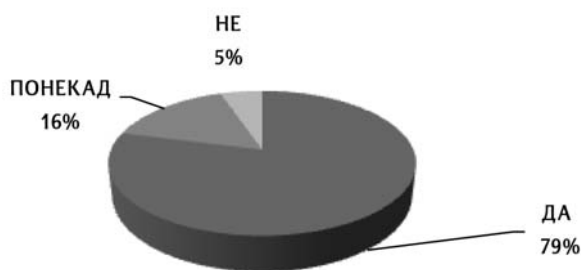

График 4: Подстицање и мотивисање запослених да испољавају креативност
(Извор: истраживања аутора)

Улагање у знање и унапређење запослених је приказано у табели 7. Анализирано је колико предузећа улажу у запослене путем курсава, обуке, тренинга и додатних специјализација. Највећи проценат преду-

зећа се изјаснио да улаже у додатне обуке, 47%, док најмање улажу у додатне специјализације, 57% се изјаснило са „не”.

Када се тржиште мења, развијају се многобројне технологије, конкуренти умножавају, а производи убрзо застаревају. У таквим околностима успешна предузећа су она која континуирано стварају ново знање које брзо шире у својим организацијама и брзо се појављују са новим технологијама и производима. То су предузећа која имају способност да брзо реагују на захтеве гледалаца, да стварају нова тржишта, као и да брзо развијају нове производе. Логичан редослед потеза јесте: стварање знања - континуирано иновирање - конкурентна предност (Hamel, G., C.K. Prahalad, 1996).

Предузећа која улажу у знање и унапређење запослених путем:	Број предузећа који је одговорио са:			Проценат анкетираних предузећа који је одговорио са:			Број предузећа који није одговорио на питање	Проценат предузећа који није одговорио на питање
	ДА	ПОНЕКАД	НЕ	ДА	ПОНЕКАД	НЕ		
Курсева	4	7	8	21	37	42	0	0
Обуке	9	6	4	47	32	21	0	0
Тренинга	3	6	10	16	32	52	0	0
Додатне специјализације	2	6	11	11	32	57	0	0

Табела 7: Улагање у знање и унапређење запослених
(Извор: истраживања аутора)

Број запослених који су послати на различите видове обуке по годинама	Просечан број који финансира предузећа	Минимални број финансираних запослених	Максимални број финансираних запослених
2012	16	1	86
2011	8,5	1	60
2010	10,4	1	60
2009	16	2	60
2008	19,7	1	126

Табела 8: Слање запослених на различите видове обуке у периоду од 2008-2012.
(Извор: истраживања аутора)

Табела 8 приказује број запослених које предузеће шаље на додатне видове обуке у последњих 5 година – у периоду од 2008. до 2012. године. Дobar је показатељ да је тај број драстично повећан у 2012. години у односу на 2011.

Табела 9 приказује предузећа која су финансирали запослене у додатно школовање. Посматра се колико предузећа улажу у образовање својих радника и колико их финансирају на мастер, специјалистичким или докторским студијама. Нажалост доминира проценат негативних одговора. Знање и информације су данас доминантан ресурс у пословању предузећа. Један од основних услова за развој иновација је организационо учење, где су битна два интерактивна процеса: један који води сталном повећању фонда знања, а други, којим се потврђује у пракси (Комазец, Петровић-Лазаревић, 2007: 270). Учење кроз праксу се односи на аутоматски процес које предузећа све више практикују, самим тим, ефикаснија су у ономе што већ раде. Допуњавањем са знањем које могу стећи ван предузећа омогућава им да ураде нешто сасвим другачије (Wesley M. Cohen; Daniel A. Levinthal, 1989: 569-596).

Предузећа која су у последњих пет година финансирали запослене на:	Број предузећа који је потврдно одговорио	Проценат потврдних одговора	Број предузећа који је негативно одговорио	Проценат негативних одговора	Број предузећа који није одговорио	Проценат оних који нису одговорили на питање
Мастер студије	4	22,2	14	77,8	1	5,3
Специјалистичке студије	2	11,1	16	88,9	1	5,3
Докторске студије	1	5,6	17	94,4	1	5,3

Табела 9: Улагање у годишње школовање запослених
(Извор: истраживања аутора)

Табела 10 приказује број запослених које предузеће финансира да се додатно школују у последњих 5 година – у периоду од 2008. до 2012. године. Показатељи су мали што се види из табеле. У 2010. години издвојено је највише финансијских средстава за школовање запослених. У просеку је тада послато 11 запослених, да би се тај број смањио наредних година.

Број запослених које предузеће финансира да студирају	Просечан број запослених које предузеће финансира да студирају	Минимални број финансираних запослених студената	Максимални број финансираних запослених студената
2012	7,7	1	19
2011	5,7	1	13
2010	10,7	2	27
2009	15	3	27
2008	8,5	3	14

Табела 10: *Слање запослених на додатно школовање у периоду од 2008-2012.*
(Извор: истраживања аутора)

На питање које се односи на најчешће навођене разлоге за додатно школовање запослених, анкетирани предузећа су одговарала да је то због:

- побољшања програма
- доприноса запослених даљем развоју нових технологија
- потреба финансирања рада
- „Желимо најквалитетније људе у нашем тиму”

Табела 11 приказује сарадњу путем студентске праксе која се остварује између високообразовних институција и телевизијских предузећа у последњих пет година (2008-2012).

Сарадња између предузећа и високообразовних институција у погледу студентске праксе постојала је у следећим годинама:	Просечан број студената који били на пракси	Минималан број студената	Максималан број студената	Просечно време трајања у данима
2012	12,1	1	44	66
2011	20,3	2	44	108,2
2010	39,3	3	78	161,7
2009	12,3	3	31	161,7
2008	16	2	29	227,5

Табела 11: *Сарадња између телевизијских предузећа и високообразовних институција у погледу студентске праксе у периоду од 2008-2012.*
(Извор: истраживања аутора)

Највећи број студената који су били на пракси у телевизијским предузећима био је 2010. године и у просеку је износио 39. Тај број се смањује од те године, па је 2012. године у просеку само 12 студената било на пракси.

Најчешће навођени факултети са којих су долазили студенти на праксу:

- ФТН – Факултет техничких наука
- Факултет безбедности
- Економски факултет
- Факултет за менаџмент
- Филозофски факултет
- ФОН – Факултет организационих наука
- ПМФ – Природно-математички факултет
- ФПН – Факултет политичких наука
- Мегатренд универзитет – Факултет за културу и медије
- ФДУ – Факултет драмских уметности
- Спортска журналистика
- Алу – Академија лепих уметности
- Балкан Медиа тим

Закључак

На основу овог истраживања дошло се до закључка да се телевизијска предузећа сусрећу са различитим проблемима који утичу на глобални напредак самог предузећа. Први и највећи проблем свих анкетираних телевизијских предузећа у Србији је лоша финансијска ситуација која узрокује низ других проблема који између осталог утичу и на развој и иновативност производа/услуга. Из неповољне финансијске ситуације са којом се суочава већина предузећа произилази чињеница да је генерално ниска стопа запослености.

С обзиром на ниску стопу запослености, заступљеност висококвалификованих радника у предузећима је самим тим још мања. Слање радника на различите видове усавршавања је онемогућена што утиче на њихову мотивисаност, креативност и даљи напредак у раду.

Сарадња између телевизијских предузећа и факултета није на завидном нивоу што доводи до закључка да би у наредном периоду обе стране требале да пораде на решавању овог наизглед безазленог проблема, уколико желе да напредују и иду у корак са савременим светом.

Намера телевизијских предузећа би требала бити пружање гледаоцима тачне информације, квалитетну забаву и позитивно образовање, нагла-

шавајући људске вредности са циљем да се у Србији створи уређено и напредно друштво. Телевизије треба да имају визију у којој би људи могли да виде себе у лепшем светлу, ближи Европи, а да ипак остану и даље блиски властитом националном идентитету, свесни властитих недостатака и способни да их препознају и исправе. Основне вредности телевизије треба да буду храброст и независност, способност да брзо и на време реагују на промене, инвентивност и иновативност. Иако се већина телевизијских предузећа служи политичким странкама и публици нуде плитку забаву, у свакој од њих треба да постоји оаза у којој гледалац може да се одмори, врати наду и свест о властитој снази и важности. Визија сваког предузећа треба да се базира на равнотежи између финансијске самоодрживости, објективног информисања и независне уређивачке политике и програма.

Телевизије стварајући програме са друштвеном одговорношћу, промовишући вредности знања, поштења, добрих намера, рада и креативности доприносе побољшању своје гледаности, а самим тим услове за развој и што бољу позиционираност на тржишту.

Литература:

- [1] Вуксановић, Д. (2007): *Филозофија медија: Онтологија, естетика, кри-тика*; Београд: Факултет драмских уметности, Институт за позориште, филм, радио и телевизију, Чигоја штампа.
- [2] Damanpour, F. (2010): „An Integration of Research Findings of Effects of Firm Size and Market Competition on Product and Process Innovations”, *British Journal of Management*, (21)4, 996-1010.
- [3] Educators; Wallace, J. & Taylor, P. C. (2007): *Contemporary Qualitative Research, Exemplars for Science and Mathematic*; The Netherlands: Springer.
- [4] Комазец, Г. и Петровић-Лазаревић, С. (2007): *Управљање развојем предузећа*; Београд: Мегатренд универзитет.
- [5] Милетић, М. (2011): „Комуникационе стратегије – покушај теоријске концептуализације”, *Комуникације, медији, култура* – Годишњак Факултета за културу и медије, Мегатренд универзитет, Београд
- [6] Милетић, М. и Милетић, Н. (2012): *Комуниколошки лексикон*; Београд: Мегатренд универзитет.
- [7] Павловић, М. (2004): *Односи с јавношћу*; Београд: Мегатренд универзитет.
- [8] Танкосић, М. и Трифуновић, Д. (2013): *Progressive enhancement in improving and modernization of the cultural and media organizations through the implementation of innovative solutions*, WSEAS, Advances in Fiscal, Political and Law Science, Proceedings of the 2nd International Conference on Eco-

- nomics, Political and Law Science (EPLS '13), Brasov, Romania, June 1-3, 2013, ISBN: 978-1-61804-191-3, pp. 200-204.
- [9] Трифуновић, Д. и Танкосић, М. (2013): *Investment in Intellectual Capital as a Way of Strengthening the Company's Image*, WSEAS, Advances in Fiscal, Political and Law Science, Proceedings of the 2nd International Conference on Economics, Political and Law Science (EPLS '13), Brasov, Romania, June 1-3, 2013, ISBN: 978-1-61804-191-3, pp. 227-231
- [10] Трповски, Ж. (2012): „Технички аспекти дигитализације медија”, *Култура*, бр. 135, стр. 205-216.
- [11] Fangqi Xu, Tudor Rickards (2007): *Creative Management: A Predicted Development from Research into Creativity and Management*, „CREATIVITY AND INNOVATION MANAGEMENT“, Volume 16, Number 3.
- [12] Hamel, G. and C.K. Prahalad (1996), *Competing for the Future*; Boston: Harvard Business School Press.
- [13] Џајлс, Д. (2011): *Психологија медија*; Београд: Клио.
- [14] Wilson, I. (1994): *Marketing Interface*; London: Pitman.
- [15] Wesley M. Cohen, Daniel A. Levinthal, Innovation and Learning: The Two Faces of R & D, *The Economic Journal*, Vol. 99, No. 397. (Sep., 1989), pp. 569-596.

Вебографија:

- [1] <http://www.rts.rs/page/rts/sr/javniservis/RTS+50/story/251/I+danas/27294/Medijski+javni+servis+gra%C4%91ana.html>
- [2] Република Србија, Републички завод за статистику (2013), <http://webzrzs.stat.gov.rs>

Assistant Professor Mirjana Tankosić, PhD
Assistant Professor Dragana Trifunović, PhD
Faculty of Business Studies
Megatrend University
Belgrade

THE DEVELOPMENT OF TELEVISION STATIONS THROUGH THE IMPLEMENTATION OF INNOVATION AND CREATIVITY IN MODERN SOCIAL AND MEDIA TERMS

***Summary:** Television stations are indispensable creators thought, but also they are conductors and various information material to the segment of the public that are important for any serious organization. The development of media and communication technologies leads to new methods and innovate. They lead to innovations and creating new ways and solutions that will simplify and improve their reality and take them to the desired step.*

This paper shows the importance of innovation in the TV stations and through the results of the research conducted on the territory of Serbia shows how and in what time period it comes to innovation. Author of this paper will show how innovation works to encourage and motivate employees to exhibit their creative skills. Also, it will be seen how much companies invests in the development, personnel and resources, what they are commonly used and is there cooperation between television companies and institutions of higher education. This paper will show how it achieves, and all with implementations of innovation that leads to the development of television companies.

Key words: TELEVISION, TELEVISION STATIONS, MEDIA, MEDIA DEVELOPMENT, INNOVATION.

Илеана Милић, мастер*
Факултет политичких наука
Београд

ПОЛИТИЧКА УПОТРЕБА ТАБЛОИДА У СРБИЈИ

Сажетак: Текст разматра негативне последице проистекле из одсуства елементарних захтева квалитетној новинарства – новинарске етичности, неупитности, објективности и фер извештавања у Србији, која пролази кроз болне процесе социјалних и економских промена. Таблоиди, који данас креирају део медијског простора суверено тежећи да изричу судове о медијским личностима, врше злоупотребу. Као узорци за истраживање, засновано на квантитативно-квалитативној анализи садржаја и анализи форме (облика новинарског изражавања), послужили су текстови објављени у два дневна листа-таблоида у периоду од 1. новембра 2013. до 28. фебруара 2014. године. У таблоидима је објављено укупно 59 текстова који су се експлицитно односили на актуелне политичаре у Србији, а они су се нашли и на 49 насловних страна у посматраном периоду. Истраживани су аутори текстова као и теме (садржаји) о којима се писало. На основу примењене анализе садржаја и анализе форме закључује се да таблоиди у Србији, својим непрофесионалним, произвољним извештавањем и трубим кршењем Закона о јавном информисању, осликавају суморну свакодневицу и целокупну структуру актуелног српског друштва.

Кључне речи: ТАБЛОИД, ТАБЛОИДНИ ЖУРНАЛИЗАМ, ПОЛИТИЗАЦИЈА ТАБЛОИДА, РЕТОРИЧКА СЕНЗИТИВНОСТ.

* Контакт: luzajcika@gmail.com

Увод

Медијски простор последњих деценија 20. века и с почетка 21. века, под утицајем модерне технологије која из корена мења многе сегменте друштва, између осталих и журнализам, постаје теже мерљив, суочен са потешкоћама да се омеђе утицаји новинарског деловања у времену и простору. Људи, кроз могућности које им пружа савремена, модерна цивилизација, несметано износе своја размишљања и запажања путем друштвених мрежа, па размена информација све више личи на дијалог и развијену конверзацију. Обиље догађаја и извештавање о њима претпоставља различита тумачења и објашњења, али је свеприсутна жеља да се одговори на захтеве тржишта презасићеног информацијама. Оваква пракса често доводи до конфузије, која пред новинаре поставља нове, бројне захтеве који се, нажалост, веома удаљавају од професионализма и етичности класичног новинарства. Рађа се нова култура писања у којој је видљива тенденција да се одговорно новинарство у великој мери одвоји од стандарда поузданог и професионалног извештавања. Правила ефикасности и ефектности не бивају битније нарушена, с тим што се граница између ефектности и јевтиног сензационализма скоро потиरे. Траса коју зацртавају истина и поузданост при пружању информације мења правац, дозвољавајући меандре који су у класичном новинарству били незамисливи и доводећи тако у питање етику новинарства.

Људи данас живе у два света: у свету стварности и у свету медија. Медији својом структуром утичу на друштво, на психоемоционалну димензију и понашање појединца, како конзумента информације, тако и самог новинара. Милионски аудиторијум се данас информише углавном преко интернета који спаја низ позитивних одлика свих ранијих медија, али крије и опасност од некритичког, неселектованог пријема информација који, у складу са процентуално великом функционалном неписменошћу појединаца, представља моћно оружје у рукама владајућих слојева друштва, првенствено тзв. политичке елите. По правилу, друштво на почетку није способно да схвати све последице новог начина општења. Интернет генерацију, засновану на интерактивности без граница, изнедрила је глобализација, а онда је, брисањем разлика између глобалног и локалног, с обзиром да све што је шокантно, атрактивно или скандалозно одмах поприма атрибут важног у светским размерама, довела до кохабитације глобалне ширине са суженим, „племенским” погледима на свет. Под утицајем медија насељени простори наше планете постају „светско село” (Меклуан) у коме се јавно и приватно, унутрашње и спољашње сједињују. Остварује се циљ лаког и брзог комуницирања на планетарном нивоу, специфичности времена и простора се бришу, ретроспективни погледи и реминисценције губе значај у процесу обли-

ковања савременог друштва. У новим оквирима медији превазилазе уобличавање дискурса и почињу да уобличавају споредне, често врло дискусабилне вредности које, у систему поремећених критеријума и померених квалитета савременог друштва, постају очекивани императив понашања.

Стицање вештина које подразумева класично новинарство, оно мајсторство које је било печат препознавања доброг и поузданог новинара, данас је маргинализовано. У неким жанровима новински чланци имају сличности са литерарном уметношћу, ту су слична стилска изражајна средства и креативни поступци у осмишљавању и уобличавању грађе, али се често пренебрегава чињеница да новинарство мора бити нефикционално и измештено из простора маште и поигравања са истином, дисанцирано од хиперболисања, прецизно у исказу, постојано у изношењу чињеница. Белетристика и журналистика се морају јасно раздвајати, уз уочавање свих позитивних страна истраживачког, критичког и транспарентног новинарства, али и негативног утицаја популистичке, сентименталне и мелодрамске литературе која је на граници шунда.

Добар новинар, новинар коме се верује, мора бити креативан, високог образовања и широких погледа, посебно квалификован за извештавање и коментарисање једне или две уже области, ерудита који познаје стране језике и недвосмислено влада општом и компјутерском писменошћу, али мора имати и одлике високо моралне личности способне да критички мисли, да аналитички процењује и непоткупљиво следи зацртану идеју. Такав новинар јесте различит од свих оних појединаца који несметано објављују разне садржаје свдећи их на монолог и низ нејасноћа и нетачности, уз то и са катастрофалним непознавањем правила стандардизованог књижевног језика и правописа. Добар новинар данас постаје реткост, али она која се негује и цени, која штити своја права и поштује публику којој се обраћа. То су професионалци од којих грађани, дезоријентисани у преобиљу информација, с правом захтевају истинита и јасна тумачења, па чак и визионарску способност предвиђања онога што следи. Одговорно новинарство данашње, електронске ере подразумева ефикасног новинара истраживача који креативно размишља, логички просуђује и доследан је у својој етичности и непоткупљивости пред бахатим захтевима актуелних моћника и заводљивом моћи новца, односно високог тиража по сваку цену.

Медији, као средства масовне комуникације, насртљиво залазе у све сфере људске заједнице коју, обавијајући је бројним информацијама и стварајући илузију да су све те вести веома значајне за све, доводе у неку врсту хипнотичког, недовољно свесног стања. Медији данас имају огроман утицај на формирање закона поступања и одлучивања у свим сферама друштва, почев од политике и власти, преко културе и уметности, до свих сегмената наших живота, чак и у оквиру интимне заједнице

каква је породица. Када се у таквој ситуацији истина пренебрегава или свесно изврће, поставља се крајње узнемирујуће питање о судбини грађана, конзумента новинарских истина и лажи, који постају таоци опасне манипулације.

Од постанка новинарске професије утемељена су бројна правила и препоруке како да се у журнализму информација што јасније и тачније пренесе, да се што истинитије интерпретира, да не подлегне било ком облику фалсификовања. Непристрасност је један од основних постулата одговорног и доброг новинарства. Чињеница да новинска вест или репортажа јесу потрошна роба која се масовно производи, не би требало да умањи значај принципа истинитости у извештавању и избегавања пристрасних коментара. Данашње развијено „наративно новинарство“, чији корени сежу у далеку, трећу деценију 19. века, нажалост све теже разликује истинито и лажно, стварно и измаштано, те тако новинарске „приче“ бивају толико убедљиве да рађају опасност од замене чињеница исконструисаном, лажном стварношћу чијој је маштовитој разиграности и бегу од сивила свакодневице тешко одолети. Пред заводљивошћу сензационалистичких вести које неодољиво привлаче конзументе, професионална одговорност новинара мора да постави непремостиву баријеру. Сваки обучени новинар уме догађај да претвори у вест или начини од њега репортажу, уме да га преточи у занимљив текст, у стању је да тражи и нађе најзначајније елементе информације. Нису сви једнако вешти у истраживачком поступку; извесна и тренутна лутања су прихватљива у току новинарског трагања за личним изразом, али се тачност података, безусловно поштовање истине, стављање информација у одговарајући контекст, провера изнетих података, не смеју заобићи, а новинар мора у сваком тренутку да преузме одговорност за написану или саопштену реч. Истраживање и ваљана интерпретација чине смисао постојања новинарске професије и у 21. веку. Захтеви се шире пошто, уз добро информисање, едукација и забава чине важан део новинарске делатности, али треба их поставити баш наведеним редом. Нема корисне едукације без јасно изнетих чињеница и постављених циљева, а забава не би смела да добије примат у добром и правовременом информисању.

Савремено новинарство је данас претворено у професију најамника који раде за профит моћних друштвених група. Некада је пропагандно-обавештајна компонента била само прокривени сегмент новинарства, данас је она преовладала и постала суштина медија, „привезака западног система“ (Рељић, 2013: 19-20). Информације се шире невероватном брзином, али то није само споља наметнута манипулација, данас готово да стичемо утисак да постоји тоталитарна култура која „производи покорност“ (Чомски, 2009: 53).

У тзв. постновинарству 21. века, које је облик владајуће, популарне и мање захтевне културе, догађаји добијају нове димензије или чак бивају фалсификовани и измишљени. Таблоидизација медија, која рачуна на интересовања интригантне и слабије образоване популације, све је распрострањенија. Тиражи се увећавају, рејтинг расте, профит се остварује, полуге финансијске моћи су покренуте и воде ка несумњивој материјалној добити, а о последицама, које су неминовне, размишљаће се сутра. То замагљено сутра, у складу са доминантном неодговорношћу и инфантилношћу која жмури пред изазовима и бира лакши пут, биће оптерећено тешким питањима на које се одговори још теже налазе, али то ће доћи тек сутра! Илузија је можда у седамнаестом веку била комична, али данас је „трагична и политички злоупотребљена”. Сигурно је да ће социјална психологија, социологија и теорија културе, па и економија, имати тежак задатак да дефинишу узроке и поводе за спуштање система вредности у друштву на приземан ниво и да објасне колико је огроман утицај новца и колико он може да буде погубан по недовољно одговорно и савешћу неоптерећено друштво и појединце.

1. Таблоидно новинарство

Таблоидно новинарство је вешто усвојило део свакодневног, лаичког речника, а уочљиве су потешкоће да се изврши јасна дистинкција између квалитетног, угледног журнализма и таблоида. У периодима пада тиража и у квалитетној штампи све чешће уочавамо таблоидне експесе, док се таблоидна штампа у кризним ситуацијама (терористички напади, ратови) приближава квалитетном новинарству. Иако у трећем миленијуму владају медијски хибриди, таблоид има још увек пежоративно значење. Таблоид најчешће нуди крајње популистички приступ темама које дотиче. Садржаји који пуне таблоиде теже ка извесној ексклузивности и јевтиним ефектима, док је обрада одабране тематике крајње сензационалистичка и често патетична. По питању форме таблоиди имају мањи, практичнији формат, који подразумева бољу прегледност, олакшава читање и уочљив је на киосцима за продају штампе. Таблоидно новинарство претенциозно намеће поређење са угледном, озбиљном и мање популарном штампом. Чињеница је да се често јављају тиражни листови и часописи у којима се преплићу елементи квалитетног и таблоидног новинарства. Таблоиди угледно новинарство проглашавају тешким и непопуларним. Насупрот томе, квалитетне новинске публикације изједначавају таблоиде са најнижим нивоом журналистике. Таблоиди су и међусобни конкуренти, па следећи мото да циљ не бира средство, они оптужују једни друге, стална су

мета подсмеха једни другима, теже да означе неке своје, тобоже различите медијске оријентације и у непрестаним су вербалним разрачунавањима, а често и у дуготрајним и обесмишљеним судским процесима.

Дистинкција између тзв. озбиљне, угледне штампе и таблоида огледа се у различитом приступу информацијама. Од правила да се од одговорног новинарства очекује да одговори на три основна захтева: актуелно-важно-занимљиво, таблоиди одступају тако што њихов уређивачки приступ почива само на трећој одредници коју тежи да украси трилингом: шок-сензација-дивљење. Наклоност читалачке публике доводи до великих тиража, а у основи опстанка таблоида лежи финансијска моћ.

Постоје четири могућа одговора на актуелно питање који су разлози за „лош квалитет” медијских садржаја и непоштовање правних и професионалних норми у Србији:

1. тренд комерцијализације медија који је узрокован економском кризом и владајућом логиком тржишта;
2. низак друштвени стандард и лош егзистенцијални положај новинара;
3. таблоидизација коју новинари често рационализују као повлађивање ниском укусу публике, насталом услед деградираних друштвених вредности;
4. низак ниво знања и компетентности новинара који се могу објаснити продором нешколованих новинара у редакције и, донекле, дисконтинуитетом у преношењу стечених знања и искустава старијих колега млађим и мање искусним новинарима.

Таблоиди у Србији (*Курир, Информер, Ало, Свеш, Скандал...*), за разлику од западњачких пандана, фасцинирани су политиком и њеном моћи да усмерава кретања у друштву и њима управља у великој мери. Политичари, њихови иступи у јавности, њихови приватни животи, непресушна су тема таблоида. Политизација српских, пре свега дневних таблоида, разумљива је када се имају на уму специфичности услова под којима су ти листови настајали. Ратови, бомбардовање, распад државе, учинили су да политичка сцена постане атрактивнија и далеко тиражнија од естрадне. Методи се свде на једностраност – коришћење једног, углавном неименованог извора и на опсервацију. Текстови попримају хибридне форме и тешко их је сврстати у препознатљиве облике новинарског изражавања. Фотографије политичара, „ухваћених” у компромитујућим ситуацијама, привлаче пажњу и помажу бољој продаји листа. Поред евидентног непрофесионализма и одсуства етичких принципа, свеопшти пад квалитета уочљив је и на нивоу писмености, стила и језика којим се таблоиди обраћају својим читаоцима.

2. Истраживање: политичка употреба таблоида у Србији

2.1. Образложење шеме

Истраживање има за циљ да укаже на постојање политичке (зло) употребе таблоида који данас пресудно утичу на стварање модела по коме би о политичару, јавној личности, требало говорити (инфотејмент, таблоидизација садржаја, естрадизација политике, селебритизација...), са циљем да се креирају негативна мишљења читалаца, а без чврстих доказа којима би се поткрепиле тврдње таблоида.

2.2. Метод

Поступак који ће се користити за анализу текстова састоји се из квантитативне и квалитативне анализе садржаја и анализе форме. Текстови изабрани методом случајног одабира биће подвргнути квантитативно-квалитативној анализи садржаја и анализи форме у периоду од 1.11.2013. до 28.02.2014.године.

Анализа садржаја је метод истраживања медијског материјала, различитих докумената, словних, звучних, сликовних записа и других облика усменог или писменог општења међу људима. Анализа форме подразумева проучавање текста укљученог у истраживање методом истраживања новинарских жанрова који ће помоћи да се утврди разноврсност текстова, простор који обухватају, заинтересованост медија за тему... Облици новинарског изражавања који ће бити коришћени у раду су фактографски (вест, извештај, интервју питање-одговор) и аналитички (чланак, коментар, профил, критика). Неопходно је нагласити да жанрови нису статични и заувек дати облици новинарског изражавања. Услед промена које се дешавају у медијима долази до стварања хибридних жанрова који имају елементе фактографских и аналитичких облика изражавања. У таблоидима су текстови често хибридне форме које је тешко сврстати у одређене, препознатљиве облике новинарског изражавања. (Тодоровић, 2006). Јединица анализе јесте текст под којим се подразумева видљива целина у штампи у форми новинарских жанрова или хибридних форми новинарског изражавања.

У истраживање су, као узорак за квантитативну анализу садржаја, укључене насловне стране и текстови у којима се спомињу лидери различитих (супротстављених) политичких странака, министри у Влади, тј. личности које су у том тренутку битне у политичком животу Србије. Као узорак за квалитативну анализу садржаја и анализу форме, методом слу-

чајног одабира, послужили су одређени текстови објављени у 2 различита дневна таблоида у периоду од 1.11.2013. до 28.02.2014. године, у којима се спомињу лидери политичких странака, њихови приватни животи или њихови поступци у негативном контексту и пежоративном смислу.

2.3. Предмет и циљ рада

Рад настоји да, применом анализе садржаја и анализе форме текстова из таблоида, установи да ли су и у коликој мери спомињани лидери политичких странака, да ли се задирало у њихове приватне животе и да ли су таблоиди на тај начин урушавали углед политичара, као и шта све чини садржину тих текстова. У оквиру ових циљева важно је утврдити следеће:

- укупан број насловних страна и укупан број текстова у којима су спомињани политичари, али са јасном тенденцијом да се њихови квалитетно обављени задаци на функцијама које тренутно обављају ставе у други план. Таблоиди задиру у њихову приватност, оспоравају (без релевантних доказа) њихов квалитет рада и истичу тврдње о њиховом коруптивном деловању, такође без релевантних доказа.
- Ком жанру припадају текстови издвојени методом случајног одабира?
- Ко су аутори текстова и да ли су текстови потписани или су објављени без потписа?
- Каква је садржина већине текстова и које теме углавном обрађују?

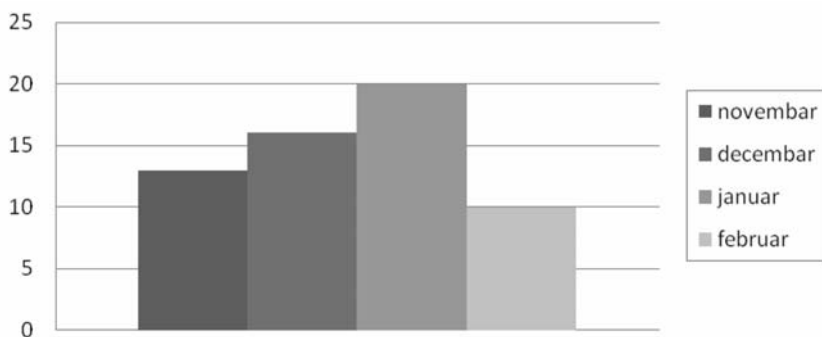
2.4. Полазне претпоставке истраживања

Хипотеза 1: Политичари, њихов квалитет рада, имовинско стање и приватан живот се у таблоидној штампи у Србији спомињу у негативном контексту.

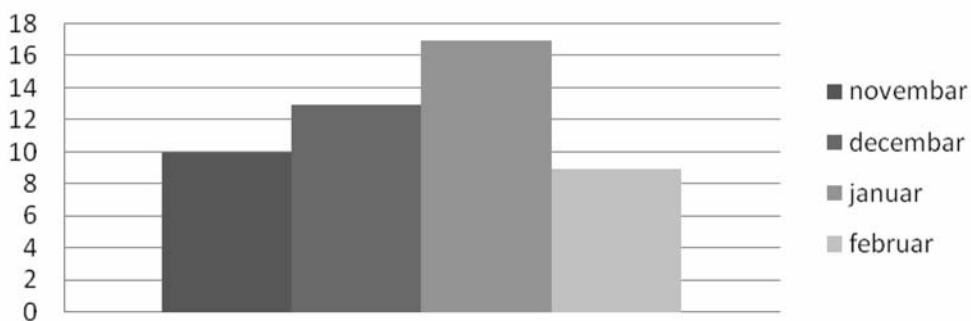
Хипотеза 2: Употребом реторичке сензитивности таблоиди настоје да обликују мишљење читалаца о политичарима у Србији.

Хипотеза 3: Таблоиди су спремни да, (без обзира на (не)истинитост тврдњи или на (не)могућност да те тврдње поткрепи релевантним доказима) оптужују политичаре за различита коруптивна деловања и тиме преузимају улогу тужиоца. *Хипотеза 4:* Аутори текстова су углавном непотписани.

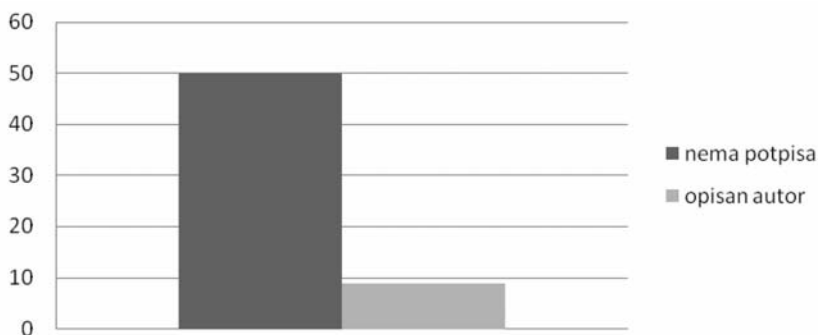
3. Графички прикази добијених података

Графикон 1: *Анализа укупног броја текстових изјављивања у два дневна таблоидна листа*

Графикон 2: *Анализа укупног броја насловних страна у два дневна таблоидна листа*

Графикон 3: *Анализа броја потписаних текстова*

4. Аналитичка интерпретација добијених резултата

4.1. Насловне стране

Анализом добијених података констатовано је да су политичари истакнути на укупно 49 насловних страна таблоида у посматраном периоду. У новембру су били на 10 насловних страна, у децембру на 13, у јануару на 17 насловних страна, а у фебруару на укупно 9. Фотографија одређеног политичара о коме се пише, уочљива је на свакој насловној страни која му је посвећена, а насловни блокови (потпуни или непотпуни) су толико сензационалистички да просечни читалац одмах пожели да купи таблоид. У насловним блоковима, који су крајње непримерени и сензационалистички, спомињу се медијски скандали, раскринкавања медијских мафија, политичари-лажови, различите афере и ексклузивне (доказима непоткрепљене) информације о недозвољеном богаћењу политичара. Делови наслова (речи попут *хайсе*, *бандиџи*...) су обојени јарким бојама (црвена, жута...) тако да се и на овај начин делује на психу конзумента којима речи попут *корупције*, *криминалних радњи* и *малверзација*, *лажи* и *превара* додатно „упадају“ у очи. Употребом реторичке сензитивности таблоиди настоје да обликују мишљења читалаца. Тек када прочитају поднасловне писане мање уочљивим, 'белим' словима, конзументима постаје донекле јасно да истраге нису покренуте и да је већина наведеног у „бомбастичном“ наслову под знаком питања. У насловним блоковима доминирају реторичка питања на која се не дају готово никакви одговори. Сам наслов треба да делује на читаоца тако да у њему изазове бунт и негодовање због понашања политичара. У ери опште беспарице и ситуације где обичан човек живи на ивици егзистенције, чак се и сарадници политичких лидера размећу својим богатством! Таблоиди, неретко, постају проницљиви детективи, успешнији од свих обавештајних служби државе. Етикетирају отворено поједине политичаре као профитере и криминалце који су у спрези. Истицања речи попут *ексклузивно* наговештавају „посластицу“ коју само таблоиди нуде својим верним читаоцима, „најтрулији богаташи“ постају они који су на наводно сумњив начин дошли до свога богатства, а присутна су и директна поређења политичких лидера са злочинцима из новије политичке историје човечанства. Наглашава се апсолутизам политичких лидера у њиховим странкама, чиме они крше основне принципе демократичности, а њихово аутократско понашање излази из оквира странке. Политичари се оптужују да својим ауторитетом успевају да „измаме“ новац и од појединих јавних предузећа који после користе у маркетиншке сврхе и за своју медијску промоцију.

Јасно је уочљива тенденција српских таблоида да у први план ставе оптужбе – цитате, изјаве разних личности, чиме новинари и уредништво себе вешто постављају у други план, штитећи се на тај начин од могућег покретања тужби против њих.

Таблоиди се, под паролом да делују у интересу обичног, малог човека, читаоцима обраћају осиромашеним, некњижевним језиком, често употребљавајући жаргон да би се постигла својеврсна интимизација са читалачком публиком. Најнеобразованијим и најрањивијим сегментима становништва циљано се обраћају новинари који и сами спадају међу необразовани део професије. Читаоцима је већ на насловној страни без зазора понуђено „псовачко новинарство” у коме „јаке речи” замењују аргументе. Текстови у таблоиду не нуде доказе за оптужбе изнете на појединим насловницама.

4.2. Објављени текстови

У таблоидима у овом периоду објављено је 59 текстова који су се експлицитно односили на политичаре у Србији. Постојали су и текстови у којима имена лидера нису спомињана, а који су се тицали њихових сарадника и пријатеља. Треба истаћи да, када бисмо детаљно читали све текстове у таблоидима у наведеном периоду, могли бисмо стећи утисак да су, често, готово читава издања посвећена лидерима политичких странака и њиховим блиским сарадницима.

Анализирајући елементе насловних блокова, можемо да приметимо постојање надналова и наслова (срж теме), а уочавамо да понегде недостаје поднаслов, који би насловни блок чинио потпуним. Када поднаслов (теза) постоји, слична садржина подналова и наслова представља одличан мамац за почетак текста. У насловима се често постављају питања (нпр. „Зашто лажеш”) и ту је видљива персонализација и емоционализација вести, док основно правило за писање наслова (максимум информација у минимуму речи) често изостане. Испод наслова се, у анализираном узорку пре лида (главе вести) појављују непримерени коментари аутора текста, („не би тај признао”, „порашће ти нос”, „сеча глава”, „алал вера”), а аутор текста је најчешће „екипа таблоида”. Главна новост, најважнија чињеница у анализираним текстовима често бива изостављена на почетку текста, као што то обично чине новинари код модела одложеног дејства вести, како би се произвољном коментару новинара дало на значају („частио се некретним”, „пуниша”). Речник улице је присутан у великом броју анализираних текстова и то нам указује на јасну дистинкцију између таблоидних и „квалитетних” медија. Поједини текстови би требало да представљају класични

(општеинформативни) извештај – продужену вест са нпр. седнице Народне скупштине. У извештају би требало да се, поред глобалне информације, разрађују и остале чињенице које чине догађај, да се истакну важне појединости. Међутим, у таблоидима је све у кондензованом облику, а форма је статична, само се преноси шта је ко коме рекао. Све ово доприноси да текстови више подсећају на вести, а извештаји су у другом плану.

Неки од текстова попримају обресе чланка (интерпретативног жанра), али за чланке је карактеристично да имају минимум три саговорника, што у анализираном узорку није био случај. Највећем броју чланака, да би могли да се уврсте у интерпретативни жанр, недостају релевантни извори информација. Да би чланак био објективан и имао „фер однос“, новинар мора бити одговоран и „присталица“ интерпретацији чињеница за које мисли да одговарају истини и чланак мора у себи да има сукобљене аргументе и три извора информација. Већина саговорника који поткрепљују тврдње новинара таблоида су неименовани, а контрапозиције углавном нико не представља. Чланци показују јасну намеру редакција листова да се дистанцирају и да новинари не буду они који директно оптужују, мада не могу да одоле а да, бар у антрфилеима не искористе прилику да спомену да је баш њихова екипа прва (од свих новина у Србији) открила „гомиле доказа“, а читаоцу се поручује: све је истина што говоримо, а то потврђују и наши саговорници. Сем тога, чланци обилују непримереним синтагмама које се не могу наћи у квалитетним новинским текстовима – „гомиле доказа“, „докази црно на бело“, „као сасвим случајно“. Финални делови чланака се углавном завршавају хипотезом о развоју догађаја, односно произвољним прогнозама или карактеристичним коментарима новинара. Неки од текстова имају елементе коментара, аналитичког интерпретативног жанра – аутор прати ситуацију у развоју, заузима ставове о њеном разрешењу и упозорава на последице. Наводни неименовани извори таблоида из Агенције за борбу против корупције, који тврде да се рачуни појединих политичара увелико „чешљају“, служе само да би текстови добили на ексклузивности, јер се тиме имплицира да би неки од политичара могли да буду кажњени уколико се утврди да нису пријавили своју имовину. Међутим, нико у даљем тексту не говори да су уочене неке неправилности. Евидентно је да новинари у својим коментарима бране став који није заснован на чињеницама, већ на жељи да текст буде сензационалистички, а његово тумачење из личног, новинарског угла, нема за циљ да заштити опште интересе, већ само интересе појединаца или група.

Већина текстова ипак представља вест. У првим реченицама се одговара на пет основних питања која одликују вест – КО/ШТА/ГДЕ/КАДА/КАКО? – али вести у таблоидима неретко заузимају и по две стране на којима су углавном веома истакнуте фотографије политичара или њихо-

ве имовине, а готово увек су присутни и графички истакнути антрфили у круговима поред слике, који су својствени таблоидима. БКГ¹ изјаве актера, историјски БКГ, као и БКГ хронологије објашњавају углавном лид, а могуће је у наведеном узорку пронаћи текстове који тек у графички мање истакнутим БКГ експликацијама нуде различито тумачење од оног које дају истакнутији антрфили. На тај начин, сваки читалац који не прочита вест у целости може бити обманут. Таблоиди у наведеном узорку у насловима најављују врло извесна, скоро хапшења „десних руку“ истакнутих политичара. Када прочитамо вести у целости, тек онда схватамо да истраге још нису ни почеле, а камоли да постоје оптужнице. Таблоиди „хапсе“ пре подизања оптужница, мада своје тврдње не могу поткрепити релевантним доказима. Графички истакнути антрфили, у којима се налазе изјаве тренутних политичких опонената „окривљеног“, требало би да послуже као доказ нечега што се још није ни десило.

Осим што аутори већине текстова нису потписани, текстови не оправдавају наслове и не нуде релевантне доказе за изнете тврдње.

Закључак

Узроке јачања таблоида треба тражити у појавама изразите медијске комерцијализације у условима када се домаћи медијски простор константно смањује услед драстичног пада економске моћи становништва. Одсуство новинарске непристрасности, етичности, објективности и поштеног извештавања, доводи до одсуства елементарног захтева квалитетног новинарства, а то је истинитост обавештавања. У домаћем медијском простору нема никакве одговорности за јавно изговорену/написану реч, па тако лаж не подлеже никаким санкцијама. Медијско законодавство се тешко мења, а и кад се закони мењају, суштинске промене теку споро. Профит представља једину мотивацију таблоидног јурнализма, стога ови „конзументски“ магазини при обради тематике користе метод сензационализма: релевантни догађаји бивају занемарени, а скандалозно и бизарно постаје доминантно. Све ово се одражава на стварање читаочеве слике света, утиче на формирање јавног мњења и, коначно, подстиче војеризам који стваран свет замењује виртуелном стварношћу. Таблоиди су у присној комуникацији „на ти“ са читаоцима, доследно негују шунд и квазиновинарство, користе „јакe речи“ као једину аргументацију, а интригу и провокацију нуде као несумњиву истину.

Подржавање ретроградног, мафијашког и корупционашког лобија и шовинистички испади, које медијска подршка недозвољеним облицима понашања и социјално непожељним испадима додатно подгрејава, у Србији

¹ БКГ – скраћеница у новинарском жаргону за енгл. реч *background* (позадина).

су све присутнији. Чврст став већине интелектуалаца да су таблоиди метафора зла, уз обавезно спомињање новинара који тамо раде у контексту континуираног тровања јавног мњења у Србији, ипак не доприноси промени утиска да су замерке послате на погрешну адресу.

Симптоматично је да у Србији у таблоидни кланац упадају, по правилу, политичари који губе власт. Млађан Динкић, лидер УРС-а, својевремено је признао да је, као анонимни извор таблоида, на неки начин учествовао у рушењу владе Зорана Живковића, да би, када је његовим политичким опонентима то било потребно, и сам постао мета медијског линча, и то више пута. Не можемо да се не запитамо да ли су таблоиди у Србији створили овакву политичку елиту или је, можда, политичка елита „створила” овакве таблоиде? У контексту оваквог промишљања питамо се у коликој мери можемо да саосећамо са онима који постају жртве, у конкретном случају жртве политичких неистомишљеника, ако имамо на уму да су, у политичким непоштеним играма, сва средства у опцији и да су сви и насилници и жртве? До које мере новинаре, присиљене да се боре за голу егзистенцију, треба осуђивати због огрешења о достојанство професије?

Морално посрнуће друштва и општи пад вредности постају плодно тле за појаву и развој таблоидног новинарства. Друштво оснажено демократским променама и економски ојачало, зацртаће лакше пут високо професионалног и дубоко етичног приступа новинарству, што ће аутоматски означити пад популарности таблоида. Освешћени грађани више неће тако радо конзумирати сензационалистичке, непроверене, лажне и увредљиве садржаје, из разлога што такав бег из обичног, свакидашњег бивствовања неће бити потребан када оно постане мање суморно и када се пробуди нада да ће у будућности нестајати јефтине политичке игре и да ће, генерално, бити мање политике у свим сферама наших живота. Без фундаменталних и опсежних промена у друштву и култури, несумњиво је да ће квалитетно и одговорно новинарство морати медијски простор да дели са таблоидима, често им препуштајући доминацију.

Информисању, у интересу друштва, треба омогућити највећу могућу слободу. Често се цитира Албер Ками: „Штампа, када је слободна, може бити добра или лоша; али извесно је да без слободе може бити само лоша” (Ками, 2004: 45-46). Трагање за истином је мозаичко и плуралистичко. Наравно, не треба дозволити да се, под заклоном прокламоване слободе, зађе у поље анархије. Новинари су дужни да бране слободу информисања и своју независност, али не би требало олако да прелазе ни преко преостала два основна начела новинарске дужности: (1) непрекидно трагање за истином, уз борбу мишљења и сучељавање различитих ставова, и (2) поштовање личности о којој се говори, без обзира о коме је реч. На тај начин се руши „гето дезинформисаности” који је у нас поларизован

– на једној страни је део јавности који је, будући слабо освешћен, својеволјно закорачио у ограничени и строго контролисани простор, али на другој страни постојано стоје они који, иако су повремено приморани на примитивизам, непоколебљиво захтевају остварење права на истинито и непристрасно извештавање. Илузорно је очекивати да ће „жута” штампа потпуно нестати, али ће ограничавање њеног утицаја донети више чистог ваздуха у свеукупном медијском простору.

Литература:

- [1] Atkinson, Joe (2003): „Tabloid Journalism” in Johnston D. H. (ed.) *Encyclopedia of International Media and Communication*; USA: Academic Press Inc; pp. 317-329.
- [2] Ками, Албер (2004): *Морал и политика*; Београд: Атенаум Информатика.
- [3] Корни, Даниел (1999): *Етика информисања*; Београд. Клио, Београд.
- [4] Рељић, Слободан (2013): *Криза медија и медији кризе*; Београд: Службени гласник.
- [5] Чомски, Ноам (2009): *Контрола медија – спектакуларна дошлица у пројекатне*; Нови Сад/Београд: Беокиба.
- [6] Тодоровић, Неда (2002): *Интерпретативно и истраживачко новинарство*; Београд: Факултет политичких наука, Чигоја штампа.
- [7] Тодоровић Неда (2006): „Таблоидни јурнализам”, *СМ – часопис за управљање комуницирањем*, бр. 1; Београд-Нови Сад: Факултет политичких наука/Протокол.

Ileana Milić, MA
Faculty of Political Sciences
Belgrade

THE POLITICAL USE OF TABLOIDS IN SERBIA

Summary: *This paper discusses the negative effects arising from the lack of basic demands of quality journalism, journalism ethics, impartiality, objectivity and fair reporting in Serbia that passes through the painful social and economic changes in the democratisation process. This text seeks to show how the tabloids, superiorly seeking to impose judgments about media personalities, shape the media space exerting abuse. Samples for the research, based on quantitative and qualitative content analysis and analysis of the form, are texts in two daily newspaper-tabloids from 01 November 2013 to 28 February 2014. 59 articles were published, that were explicitly referred to current politicians in Serbia, and they can also be found on 49 front pages during this period. We studied the authors of the articles as well as topics (contents) which were written about. The conclusion follows that the tabloids in Serbia, by their unprofessional, arbitrary reporting and gross violation of the Law on Public Information, reflect the gloomy present and the overall structure of the current Serbian society.*

Key words: TABLOID, TABLOID JOURNALISM, POLITICIZATION OF TABLOID, RHETORICAL SENSITIVITY.

Војислав Тодоровић, мастер*
ОШ „Народни херој Душан Дујалић”
Београд

МЕДИЈИ, ОМЛАДИНА И КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Сажетак: Културна политика постмодернистичкој доба и културна индустрија имају велики утицај на интерпретацију културног наслеђа Републике Србије у медијима. Геокултуролошка одредница која се везује за сваког појединца као и разумевање културолошког обрасца даје нам могућност боље сагледавања утицаја медија на ставове младих до 30 година старости. Дешавања у последњих 25 година на простору Балканског полуострва као и развој средстава масовног комуницирања дали су нови смисао разумевању културе и погледа на очување културне баштине наше земље. У овом раду приказани су ставови омладине Србије о одређеним питањима везаним за културно наслеђе наше државе.

Кључне речи: МЕДИЈИ, ОМЛАДИНА, КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ.

* Контакт са аутором: vojatodorovic@gmail.com

Увод

Позната је чињеница да медији могу да имају утицаја на когнитивне одреднице. Овим радом смо покушали да утврдимо у којој мери медији могу да утичу на мишљење и ставове младих према културном наслеђу. Посебан *циљ* који желимо постићи истраживањем је утврдити у којој мери медији могу да допринесу разумевању историјског наслеђа српског народа.

Лична уверења, вредности и мишљења, категорије су које су подложне променама. Те промене могу да се догађају под различитим утицајима. Усвајањем културног обрасца доминантне социјалне групе, појединци формирају ставове. Масовна средста комуникације имају многоструко дејство: обавештавају о различитим збивањима у ужој средини и свету, утичу на формирање мишљења и ставова о различитим појавама, утичу на многе поступке људи, почев од њиховог политичког опредељења па све до избора одређене књиге и писца, одређеног филма и одређеног начина одевања (Рот, 1972: 349).

Став сваког појединца о културном наслеђу произилази из персоналног идентитета¹ који је поприлично неодређена категорија. Па ипак, у овом раду задржаћемо се на персоналном идентитету, који произилази из културног обрасца појединца². Формирањем идентитета проистиче став према одређеним стварима, у овом случају културном наслеђу наше земље. Формирање аутономије унутрашњих осећања одликује сваку јединку, са већим или мањим степеном изражавања емоција и потреба³. У оквирима проучавања става појединца према културном наслеђу Србије требало би узети у обзир вредности чији је значај првенствено верски и историјски, а затим социолошки, психолошки, културолошки и политиколошки.

Начин на који се разуме персонални идентитет води нас кроз одређивање и формирање идентитета појединца. Затим следи колективни и национални идентитет, а затим и облици и обележја националног идентитета.

¹ „Идентитет персонални, социјални, политички, културни јесте типична реч у моди, чија се употреба прогресивно шири, постајући тако све неодређенијом.” (Стојковић, 1993:13)

² „Културни образац, целовит и међусобно усаглашен скуп културних вредности које појединци, као припадници друштвених група и социјалних заједница, свесно и несвесно усвајају у процесу социјализације.” (Милетић и Милетић, 2012: 159)

³ У својој књизи „Геополитика емоција” Доминик Мојси одређује функцију емоција: „То одређивање подразумева спајање међусобно различитих елемената: праћење јавног мњења (шта људи мисле о себи, својој садашњости будућности), ставови политичких лидера и културна продукција, филмови, представе, књиге”. (Мојси, 2012:30)

1. Културно наслеђе Републике Србије

Посматрајући културно наслеђе Републике Србије оно сеже далеко у прошлост. Културно наслеђе може се одредити као скуп материјалних и духовних творевина од посебног значаја за културу, науку и историју одређеног друштва или човечанства у целини, које је настало као последица свесне људске активности у природи, друштву и мишљењу, у току његовог историјског развоја (Базић, 2009: 60).

Период пре примања хришћанства имао је утицај на развој културе српског народа која је била скромног домаћаја. Нарочито је важан период након примања хришћанства кад су настала монументални верски објекти као што су: Црква Богородице „Љевишке“ у Призрену, Манастир Високи Дечани, Пећка патријаршија, Манастир Грачаница код Приштине. Од доласка Словена на балканско полуострво у седмом веку (око 626. год.) па све до периода од X до XVII века, на територији Србије се развијала уметност и култура српског народа. Она је специфична по свом језику, архитектури и зидном сликарству, примењеној уметности.

Велики траг у српској уметности оставили су и средњовековни градови и утврђења. Историја српске културе⁴ је веома богата, на то нас упућује велики број верских објеката, писаних података⁵ који су из времена средњег века. Дискурзивне одреднице романтизма и рационализма имале су удела у развоју српске средњовековне културе. Историјски период од XVII до XX века пратио је и геокултуролошка померања српског народа и његове културе, како због присуства Отоманске империје на територији српских земаља тако и због утицаја Аустро-Угарске монархије са севера. У новијој историји то су били конзервативизам, либерализам, а у последњој декади неолиберализам.

На развој уметности код српског народа утицај су имале и религијске дискурзивне одреднице хришћанства. Првенствено православље, али и католицизам који је имао утицаја на осликавање српских манастире у доба ренесансе. Од религијских утицаја издваја се и ислам који је оставио велики траг у културној баштини наше земље почевши од XIV века па све до данашњих дана, својим споменицима и осталим културним знаменитостима. Српска култура спада међу старије европске културе и начин

⁴ У Књизи „Културна ризница Србије” др Никола Пантелић детаљно описује настанак културе српског народа: „Географски положај одредио је историјску судбину српског народа и вековима условљавао збивања која су суштински утицала на етногенезу, формирање етничке структуре, обликовање привредног, друштвеног и духовног живота са посебним стваралаштвом и културом”. (Пантелић, 2005:109)

⁵ „До најсигурнијих знања о црквеној архитектури Срба може се доћи захваљујући очуваним грађевинама, њиховим рушевинама, или писаним подацима.” (Станић, 2005: 123)

на који се она интерпретира у медијима и колико се ради на њеном очувању није решено ни до данашњих дана. Последице великих ратова попут првог и другог светског рата, НАТО агресије на СР Југославију где нису поштеђена ни културна добра, па све до мартовских догађаја 2004. године када су албански екстремисти на простору Косова и Метохије покушали да униште најстарије културне и верске објекте српског народа оставили су велики траг у свести српског народа. Сам појам културног наслеђа је од великог јавног значаја за нашу земљу која је изложена транзиционом периоду и где се на једном делу њене територије Косову и Метохији „секу“ међународни дискурси моћи због присуства војних контингента водећих земаља света. Оваква констелација дискурзивних снага унутар сопствене територије упућује нас на обавезу да сама држава Србија формира одређен модел културне политике, побољша однос државе и медија према културном наслеђу, који би утицао и на формирање позитивних ставова младих према културном наслеђу наше земље.

2. Однос медија према културном наслеђу

Медијска култура омогућава појединцу да развија однос према културно наслеђе у оној мери колико и сами медији презентују садржаје везане за одређене историјске контексте нашег народа⁶.

Велики број младих у Србији приступ информацијама има и преко новог медија, глобалне мреже – интернета. Технолошки развој је допринео и развоју медијске инфраструктуре и доступности информацијама из више извора. Некада је то био само примарни медиј⁷ као што је говор и преношење информација на наредне генерације, затим је уследио писани говор у облику књиге као секундарног медија. У садашњем времену политичких и друштвених промена, као и сам технолошки развој утичу на интерпретацију културног наслеђа у медијима.

Културна политика има велики утицај на формирање слике о културном наслеђу у медијима у Србији. Културна политика је у најширем смислу скуп свесних активности различитих друштвених субјеката којима се обезбеђује оптимално задовољавање културних потреба појединаца и друштвених група (Милетић и Милетић, 2012: 157). Модерна средства информисања имају кључну улогу у ширењу културе као и самог

⁶ „Медијска култура је толико очекивани и очевидни термин да је укључен у комуникацијску и културолошку праксу, а такође неприметно и без видљивог отпора и у широку културну свест.” (Чернов, 2007:79)

⁷ „Са комуниколошког становишта, говор је примарни медиј комуницирања, који омогућава човеку да садржаје свести и емоција саопштава другим људима у вербалној, усменој или писаној форми.” (Милетић и Милетић, 2012: 30)

образовног дела који се тиче културног наслеђа наше земље. Културна политика се спроводи кроз одређене моделе.

Међу моделима културне политике у досадашњој културној историји су се искристалисали следећи:

1. комплексни – где је културна политика саставни део општедруштвених кретања;
2. супституционални модел – који је наглашен за државе са тржишном усмереношћу;
3. модел резервисане интервенције – подразумева интервенције у оним областима државе који су неразвијени;
4. модел истицања културне самосвојности – који фаворизује само поједине сегменте културног развоја (Савковић, 2013: 61).

Мас-медији у данашњем времену служе интересу грађана, а у том правцу треба и посматрати могућност да се значај културног наслеђе што више приближи младима. Посматрано кроз економске интереса саме државе, она је потребна као помоћ медијима, који средства троше у сврхе преживљавања.

Потребно је да та средства спроводе у правцу обogaћивања културних садржаја а мање у сврху презентације комерцијалних садржаја. Један од првих корака државе ка решењу у области интерпретације културе у медијима је био и додела националних фреквенција медијима који ће на целој територији републике Србије бити доступни њеним грађанима. Овде се отвара питање и посвећености тих медија култури и образовању младих у Србији. Међутим ако се посматра културна политика Европске уније може се са сигурношћу констатовати да мас медији могу да буду снажан покретач снага у култури и начину живота нације, као чиниоци отпора страном културном утицају, као што је случај у Француској⁸.

3. Методолошки –хипотетички оквир истраживања

Основна хипотеза у овом истраживању гласи: Уколико домаћи медији довољно извештавају о културном наслеђу републике Србије то је и разумевање и познавање термина културног наслеђа код омладине већи и супротно.

Узорак: У поступку истраживања коришћен је анкетни упитник на узорку од 50 испитиваних, који су насумично изабрани методом случајног узорка. Испитаници су били старости од 15 до 30 година.

⁸ „За разлику од САД у некадашњој апсолутистичкој националној држави каква је Француска државно финансирање културе постоји и данас.” (Савовић, 2013: 89)

Временски период истраживања: Истраживање је спроведено у Београду у периоду април - мај 2014 године. Поред структуре испитаника по полу, у раду је приложена и структура испитаника по стручној спреми.

Број испитаника према полу	
Мушки пол	29 или 58%
Женски пол	21 или 42%
Укупно	50
Укупно 50 испитаника или 100%	

Табела 1: Структура испитаника према полу

У табели бр. 1 описана је структура испитаника према полу. Мушког пола је било 29 испитаника или 58%, а женског пола 21 испитаник или 42%.

Број испитаника према стручној спреми	
Основна школа	8 или 16%
Средња школа	17 или 34%
Факултет	25 или 50%
Укупно 50 испитаника или 100%	

Табела 2: Структура испитаника према стручној спреми

У табели бр. 2 описана је структура испитаника према стручној спреми: 8 испитаника или 16% има завршену основну школу, 17 испитаника има завршену средњу школу, док 25 испитаника или 50% има завршен факултет.

У испитивању је коришћен анкетни упитик са следећим питањима:

1. Да ли пратиш медије: ТВ, штампу, радио или интернет?
2. Сматрате ли да сте упознати са термином културног наслеђа преко медија масовног информисања
3. Јесте ли у последње три године путем медија чули или прочитали поједине вести о културном наслеђу Србије
4. Да ли путем интернета као алтернативног медија пратите информације о културном наслеђу Србије ?
5. Смањило ли се колико би медији више извешавали о културном наслеђу Србије да би и ваше интересовање за очување културног наслеђа било веће ?

6. *Сматрате ли да медији у Србији треба више времена да посвећују културно-верским објектима који су под заштитом УНЕСКО-а?*⁹

Сваки од одговора је вреднован на скали од 1 до 5:

1. Не уопште,
2. Углавном не,
3. Немам став,
4. Делимично да,
5. У потпуности да.

4. Анализа резултата истраживања

Резултати истраживања су приказани табеларно, дескриптивном статистиком.

1. Не уопште	2. Углавном не	3. Нема став	4. Делимично да	5. У потпуности да
6 или 12%	4 или 8%	9 или 18%	20 или 40%	11 или 22%
Укупно 50 испитаника или 100%				

Табела 3: *Да ли пратите медије: ТВ, штампу, радио или интернет?*

На питање да ли пратите медије: ТВ, штампу, радио или интернет (табела бр 3) њих 40% је дало делимично потврдан одговор, док је потврдан одговор дало 22%. Позитивних одговора је били укупно 62% што нам показује да у времену развоја масовних медија, велика већина младих прати медије. Можемо предпоставити да дигитализација медија и све већи број понуђених садржаја у медијима такође имају утицај на овај резултат. Нема став 18% испитаних, док је углавном негативан одговор дало 8%, а потпуно негативан 12% испитаних. Овако негативни одговори и одговори без става могу говорити да се млади окрећу можда само једном медију, интернету јер он пружа могућност праћење свих садржаја које нуде и остали медији који су наведени у питање, радио, тв, штампа.

Из табеле бр. 4 може се уочити да је већина испитаника 56% дала делимично потврдан одговор у вези познавања термина културног наслеђа преко масовних медија, док је у потпуности упознато 16%. Овакав резултат са укупно 72% позитивних одговора говори да медији презентују културно наслеђе у својим садржајима.

⁹ Организација Уједињених нација за образовање, науку и културу:
<http://whc.unesco.org/en/convention/>

1. Не уопште	2. Углавном не	3. Нема став	4. Делимично да	5. У потпуности да
4 или 8%	5 или 10%	5 или 10%	28 или 56%	8 или 16%
Укупно 50 испитаника или 100%				

Табела 4: *Сматраш ли да сће ујознаши са шермином културној наслеђа преко медија масовног информисања?*

Нема став 10%, а углавном није чуло за културно наслеђе путем медија 10% испитаника, док је негативан одговор дало 8%. Иако је већина испитаника дало позитиван одговор на ово питање, остаје дилема да ли је омладина у односу на традицију и историју нашег народа одвољно упозната са самим термином културног наслеђа преко медија масовног информисања.

1. Не уопште	2. Углавном не	3. Нема став	4. Делимично да	5. У потпуности да
5 или 10%	6 или 12%	10 или 20%	20 или 40%	9 или 18%
Укупно 50 испитаника или 100%				

Табела 5: *Јесће ли у последње три године ђушем медија чули или прочитали весћи о културном наслеђу Србије?*

Ако посматрамо одговоре, можемо уочити да је 18% испитаника дало потпуно позитиван одговор а делимично позитиван 40%, што опет са 58% чини већину испитаника у овом истраживању.

Ово питање можемо довести и увезу са претходним где сам термин културног наслеђа (где је већина дала углавном или потпуно позитивне одговоре) можемо везати за период у коме су испитанци преко медија чули или прочитали о овој тематици. Нема став 20% испитаних, док је углавном негативан одговор дало 12%, а потпуно негативан 10%. Поставља се питање да ли би одговори били позитивнији да су у временском периоду од три године медији више извештавали о културном наслеђу Републике Србије. Засигурно да би анализа садржаја медија у последње три године то и показала у односу на број испитаних.

1. Не уопште	2. Углавном не	3. Нема став	4. Делимично да	5. У потпуности да
16 или 32%	9 или 18%	4 или 8%	16 или 32%	5 или 10%
Укупно 50 испитаника или 100%				

Табела 6: *Да ли ђушем иншернета као алшернашивној медија ђрашишће информације о културном наслеђу Србије?*

На питање о коришћењу интернета и праћење информација о културном наслеђу позитиван одговор дало је 10% испитаних а делимично потврд 32%. Примећујемо да позитивни одговори нису присутни код већине испитаника, што говори да само један број младих преко интернета прати информације везане за културно наслеђе наше земље. Нема став 8%, док углавном негативан одговор је дало 18%, а уопште не прати путем интернета информације о културном наслеђу 32%. У негативним одговорима можемо предпоставити да велики број младих интернет користи ради присутности на друштвеним мрежама или приступ разним сајтовима са комерцијалним садржајем.

1. Не уопште	2. Углавном не	3. Нема став	4. Делимично да	5. У потпуности да
4 или 8%	4 или 8%	9 или 18%	13 или 26%	20 или 40%
Укупно 50 испитаника или 100%				

Табела 7: *Сматраш ли да уколико би медији више извештавали о културном наслеђу Србије да би и ваше интересовање за очување културног наслеђа било веће?*

Из резултата можемо видети да 40% испитаних сматра да би имало више интересовања према културном наслеђу уколико би медији о томе више извештавали, док 26% то делимично сматра. Овакви резултати показују да се став појединца може мењати у зависности колико је изложен утицају појединих медија и садржаја који се на њима презентују, првенствено културним и историјским. Нема став 18% испитаних, а углавном негативан одговор је дало 8%, а потпуно негативан одговор је дало 8% испитаних.

1. Не уопште	2. Углавном не	3. Нема став	4. Делимично да	5. У потпуности да
10 или 20%	12 или 24%	12 или 24%	12 или 24%	4 или 8%
Укупно 50 испитаника или 100%				

Табела 8: *Сматраш ли да медији у Србији треба више времена да посвећују културно-верским објектима који су под заштитом УНЕСКО-а?*

Само 8% је одговорило потврдно на ово питање, делимично је одговор потврдило 24%, није имало став поводом овога питања 24% испитаника, углавном не је одговорило 24% док је негативан одговор дало 20% испитаника.

Овакви одговори нам указују на слабо познавање младих о културно-историјским објектима који су под заштитом УНЕСКО-а и потреба да

више буду заступљени у медијима. Сама презентација ових објеката кроз културно-историјске емисије и извештаје је и пут ка бољем сазнању и учењу историје српског народа која је неопходна у транзиционом периоду, где се све више времена у медијима посвећује другим садржајима.

Закључак

Можемо закључити да је основна хипотеза у овом раду потврдила да медији својим изештавањем позитивно утичу на ставове омладине Србије о културно наслеђу када су у питању познавање термина културног наслеђа, временског периода у коме су чули или прочитали о овом термину као и о повећању интересовања и јачању ставова о културном наслеђу уколико би оно било чешће присутнио у медијима.

У истраживању чак 66% испитаних је дало позитиван одговор и сматра да би интересовање за културно наслеђе наше земље код омладине било веће уколико би медији о томе више извештавали. У овом раду можемо препознати проблематику која је везана за медије, персонални индентитет и културно наслеђе, нарочито у односу алтернативних медија према културном наслеђу. Може се предпоставити да млади код коришћења алтернативног медија-интернета више времена проводе на друштвеним мрежама него у претраживању сајтова са културним садржајем.

То нам потврђују резултати где је 42% (у потпуност да 10%, делимично да 31%) младих дало позитивне одговоре код коришћење интернета у сврхе упознавања са културним наслеђем. Из приложених резултата је приметно да држава Србија има потребу за бољом стратегијом и презентације културе и културног наслеђа у медијима.

Од велике је важности што су у овом раду напоменути модели културне политике који су можда и кључни да би се утицало на неке аспекте у медијима и друштву који су повезани са овим резултатима. Треба узети у обзир и моделе Европске уније (Француске) али и неких других великих земаља попут Кине и Русије, или Бразила који спада у земљу која можда има и најбољи модел односа медија и културе.

Литература:

- [1] Базић, Миљојко. (2009): *Идентитет и културно наслеђе Срба*; Београд: Научна књига.
- [2] Бранковић, Србобран (2009): *Методи искуственог истраживања друштвених појава*; Београд: Мегатренд универзитет.
- [3] Брдар, Милан. (2007): *Узалудан позив*; Нови Сад: Стилос.
- [4] Брдар, Милан. (2007): *Српска транзициона илијада, ајорије демократској преображаја Србије у геополитичком контексту*; Нови Сад: Стилос.
- [5] Врег, Франце (1975): *Друштвено комуницирање*; Загреб: Библиотека комуникацијске знаности.
- [6] Група аутора (2005): *Културна ризница Србије – Српска уметност од X до XVII века*; Београд: ИДЕА.
- [7] Дејвид, Џаилс (2010): *Психологија медија*; Београд: Клио.
- [8] Милетић, Мирко и Милетић, Невена (2012): *Комуниколошки лексикон*; Београд: Мегатренд Универзитет.
- [9] Савковић, Саша (2013): *Културна политика и медијска стратегија*; Београд: Чигоја.
- [10] Труд, Алексис (2007): *Геополитика Србије*; Београд: Службени гласник.
- [11] Чернов, Александар (2007): *Трагање за културним идентитетом – фактор медија*; Београд: Прометеј.
- [12] <http://whc.unesco.org/en/convention/> (01.06.2014)

Vojislav Todorović, MA
PS „National Hero Dušan Dugalić”
Belgrade

MEDIA, YOUTH AND CULTURAL HERITAGE OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Summary: *The cultural politics postmodern era and the cultural industries have a major impact on the interpretation of the cultural heritage of the Republic of Serbia in the media. Geo cultural determinants that are associated with each individual as well as understanding the cultural framework gives us the opportunity to better analyze the impact of the media on the attitudes of young people under 30 years of age. Events in the last 25 years in the Balkan Peninsula and the development of mass media have given new meaning to the understanding of culture and views on the preservation of the cultural heritage of our country. In this paper are those of the Serbian youth on certain issues relating to the cultural heritage of our country.*

Key words: MEDIA, YOUTH, CULTURAL HERITAGE.

КУЛТУРА

Проф. др Миомир Петровић*
Факултет за културу и медије
МегаТренд универзитета
Београд

НАРАТОЛОШКА АНАЛИЗА ФИЛМА ВИМА ВЕНДЕРСА „НЕБО НАД БЕРЛИНОМ”

Сажетак: У филму „Небо над Берлином”, редитељ Вим Вендерс и сценариста Петер Ханке не користе мишску причу о анђелима као основу целокупне нараџивне структуре свој дела већ се, у већој или мањој мери алеџоријски служе мишом само у једном сејменшћу нараџивној склоџа. Миш је, у инџерџекшћуалном смислу, само део структуре, прича у причи, део деџеџићкој процеса. „Небо над Берлином” није филмска прича о анђелима већ о Берлину, људској џаџњи, љубави и чежњи и, најзад, о анђелима у џоме-нушом конџекшћу. Защо је за ауџоре мишска прича само део нараџивној склоџа а не и циљ џриџоведања. Пре свеџа, ауџори џричају о људима, служећи се мошћивом „џалој анђела” а не о боџовима или џриродним силама служећи се човеком као ценшћром џриџоведања.

Кључне речи: АНЂЕЛИ, МИТ, ХРИШЃАНСТВО, ПАЛИ АНЂЕО, РИТУАЛ, ФИЛМ, НОВИ НЕМАЧКИ ФИЛМ.

* Контакт: mpetrovic@megatrend.edu.rs

Многобројни прикази и анализе овог филма на самом почетку укажују на поезију Рајнера Марије Рилкеа која је инспирисала ауторе филма „Небо над Берлином”¹ Петера Хандкеа² (сценаристу) и Вима Вендерса³

¹ „Der Himmel über Berlin” („Wings of Desire”), 1987, режија: Вим Вендерс, сценарио: Петер Хандке, Вим Вендерс, директор фотографије: Анри Алекан, монтажа: Петер Пригода, музика: Јирген Книпер, улоге: Бруно Ганц, Солвег Домартен, Ото Сандер, Курт Буа, Питер Фалк, продуценти: Вим Вендерс, Анатол Доман, продукција: Road Movies Filmproduktion/Berlin & Argos Films/Paris, трајање: 128 мин, формат: 35мм, B&W and Colour.

² Петер Хандке је рођен 6. 12. 1942. године у Грифену, Аустрија. Студирао је право на Универзитету у Грацу (1961-1962) и већ током студија почео да сарађује са авангардним књижевним часописом *Manuskripte*. Изашао је из анонимности првенствено као авангардни драмски писац драмом „Вређање публике” („*Publikumsbeschimpfung*”, 1966). Следе драме „Каспар” (1968), „Моја нога-мој тутор” („*Das Mundel will Vormuind sein*”, 1969), „Путовање преко Боденског језера” („*Der Ritt ueber Bodensee*”, 1971). Прозни опус Петера Хандкеа далеко је значајнији од драматуршког: романи „Голманов страх од пенала” (1970), „Леворука жена” (1976), „Бежељна несрећа” (1972), а најпознатија дела су му „Спори повратак кући” (1979) (Дечје Новине, Г. Милановац 1990) и „Детиња повест” (1981) (Дечје Новине, Г. Милановац 1988). Дела Петера Хандкеа позната су југословенској и српској јавности поглавито преко превода његовог дугогодишњег пријатеља и преводиоца Жарка Радаковића.

³ Вим Вендерс је рођен 14. августа 1945. године у Дизелдорфу. Након средње школе у Оберхаузену, индустријском граду у Рурској области, Вендерс је започео студије медицине (1963-1964) и, паралелно, филозофије (1964-1965) у Фрајбургу, односно Дизелдорфу. Прекида студирање са најновијом жељом – да постане сликар. Преселио се у Париз 1966. године али није успео да положи пријемни испит на Уметничкој академији. Ипак, успео је да се запосли као асистент код америчког сликара Џонија Фридлендера на Монпарнасу. У том периоду редовно посећује Кинотеку у Паризу где гледа чак по пет филмова дневно. У Немачку се вратио 1967. године да би радио у немачком представништву холивудске компаније Јунајтед Артист. Ускоро ће уписати „Hochschule für Fernsehen and Film”, Академију за телевизију и филм у Минхену. Између 1967. и 1973. године ради као филмски критичар у часопису *FilmKritik*, у дневнику *SieDeutschezeitung*, магазинима *Tven* и *Spiegel*. Истовремено ради на неколико кратких филмова. Вендерс је дипломирао целовечерњим филмом „*Summer in the City*” („Лето у граду”, 1970). Праву каријеру филмског редитеља почео је 1971. године филмом „*Die Angst des Tormanns beim Elfmeter*” („*The Goalkeepers Fear of the Penalty Kick*”, „Голманов страх од једанаестреца”, 1971), по истоименом роману његовог пријатеља, аустријског писца Петера Хандкеа. Исте године, заједно са четрнаест немачких редитеља основаће независну продуцентску кућу „*Filmverlag der Autoren*”, из које ће настати „*New German Cinema*”. Године 1974. основаће и „*Wim Wenders Produktion*”. „*Filmverlag*” ће реализовати његове филмове „*Der Scharlachrote Buchstabe*” („*Scarlet Letter*”, „Скарлетно слово”, 1972), „*Alice in der Stadt*” („*Alice in the Cities*”, „Алиса у градовима”, 1973) и „*Falsche Bewegung*” („*Wrong Move*”, „Погрешан покрет”, 1975). Године 1976. Вендерс ће основати продуцентску кућу „*Road Movies Filmproduktion Inc*” у Берлину, која је реализовала не само највећи број Вендерсових филмова већ више од стотину копродукција до 2003. године. Након филма „*Der Amerikanische Freund*” („*The American Friend*”, „Амерички пријатељ”, 1977), који је његова прва међународна копродукција, скреће на себе пажњу Френсиса Форда Кополе. На његов позив долази у САД и снима филм „*Hammet*” („Хемет”, 1978/1982). Током прекида у реализацији овог филма, Вендерс снима заједно са Николасом Рејом филм „*Lightning over Water: Nick's film*” („Муња над водом: Ников филм”, 1980) и „*Der Stand der Dinge*” („*The*

(редитеља). У тој констатацији на својеврстан начин су помогли и интервјуи у којима сам Вендерс тврди горе поменуто. Ипак, мишљења смо да се овакав податак, сведен на форму општег места и без додатних појашњења мора узети с великом дозом резерве. Чињеница је да је поезија Рајнера Марије Рилкеа (1875-1926) у књижевно/историјском смислу означила прекид са конвенцијама дотадашње немачке поезије и утрла пут модерном, импресионистичком промишљању и употреби прошлости и мита као теме, о чему можда најизраженије сведочи збирка песама „Орфејеви сонети”, те да је употреба митске матрице дала снажан подстицај новој немачкој поезији, али је чувени песник само један од представника таквог уметничког става. Тема анђела и њихова патња јесу повремено мотив Рилкеових песама али и многих других књижевника.

Облик приповедања за који су се одлучили Вим Вендерс и Петер Хандке у „Небу над Берлином” ближи је лирској прози него класичној филмској драматургији. Самим тим, заступљенија је драматургија стања него догађаја а основни сукоб – тежња анђела да постане смртно људско биће – као и бочне сукобне линије представљају пре интровертно филозофско преиспитивање драмских ликова него класичну мрежу сукобних линија протагониста и антагониста. Немогуће је успоставити јасну жанровску одредницу облику нарације која се користи у овом филму осим констатације да секундарну линију развоја (љубав анђела Дамијела према Марион) карактерише мелодрамска матрица – мелодрама у метажанровском или наджанровском смислу.

„Када сам почео да пишем сценарио за нови филм управо сам читао Рилкеа. Рилкеове песме су насељене анђелима. Једног дана сам у неким Рилкеовим белешкама пронашао ову јединствену реченицу: *Незайослени анђеоло који се заљубљује...* Покушао сам да заборавим ову идеју, али се она чврсто усади-

State of Things”, „Стање ствари”, 1982) који ће му донети Златног лава на филмском фестивалу у Венецији. У Лос Анђелесу, 1978. почиње рад на сценарију са Семом Шепардом на основу његове збирке прича „Motel's Chronicles” („Приче из мотела”). Филм који ће, неколико година касније настати по овом сценарију носиће наслов „Paris, Texas” (1983). Филм ће донети Вендерсу Златну палму на Филмском фестивалу у Кану, 1984. године и увешће Вендерса у круг културних редитеља осамдесетих година прошлог века. Исте године Вендерс постаје члан немачке Академије уметности. Након премијере филма „Der Himmel über Berlin” („Wings of Desire”, „Небо над Берлином”, 1987), Вендерс добија награду за најбољу режију као и прву европску филмску награду Феликс. Године 1989. добија звање почасног доктора Универзитета Сорбона у Паризу. Добитник је награде Фридрих Вилхелм Мурнау. Следи филм „Until the End of the World” („До краја света”, 1991). Током деведесетих Вендерс је снимио филм „In weiter Ferne, so nah!” („Far Away, So Close”, „Тако близу, тако далеко”, 1993) што је својеврстан наставак филма „Небо над Берлином”. Следе филмови „The Lisbon Story” („Лисабонска прича”, 1994), „Beyond The Clouds” („Иза облака”, 1995, у сарадњи са Микеланђелом Антонионијем), „Buena Vista Social Club” (1998), „The Million Dollar Hotel” („Хотел од милион долара”, 2000), „The Land of Plenty” (Земља изобиља, 2003) и „Don't Come Knocking” (2004).

ла у моју главу. Када сам Петеру Хандкеу причао о томе помислио је: *Можда ти ја моћу помоћи. Можда не сценаријом колико дијалозима...* Имајући пред собом слику анђела који се заљубио почео сам своје записе. Желео сам да дођем до спознаје шта је у ствари анђео. У свакој религији анђели се појављују као божји изасланици. Оно што је мене занимало била је представа једног таквог изасланика у данашњем свету, у коме више нема никог ко шаље божје поруке, а пре свега никога ко их прима⁴, пише Вим Вендерс.

Лајш мошив филмске приче јесте, с друге стране, „Песма о детињству” Петера Хандкеа која представља и кључ којим се уводе деца као једна од група јунака и њихова функција у филму. Овом песмом се већ на почетку филма уводи говор из *off-a* и уноси код за даље ишчитавање наративне структуре (реч је о чињеници да само деца могу да виде анђеле).

Даћемо је у преводу на енглески језик:

Song of Childhood

By Peter Handke

When the child was a child
It walked with its arms swinging,
wanted the brook to be a river,
the river to be a torrent,
and this puddle to be the sea.

When the child was a child,
it didn't know that it was a child,
everything was soulful,
and all souls were one.

When the child was a child,
it had no opinion about anything,
had no habits,
it often sat cross-legged,
took off running,
had a cowlick in its hair,
and made no faces when photographed.

When the child was a child,
It was the time for these questions:
Why am I me, and why not you?

⁴ Вендерс, Вим, „Белешке поводом филма Небо над Берлином”, у *Видици*, бр. 259-260, Београд 1988, превео Горан Новаковић, стр. 26.

Why am I here, and why not there?
When did time begin, and where does space end?
Is life under the sun not just a dream?
Is what I see and hear and smell
not just an illusion of a world before the world?
Given the facts of evil and people.
does evil really exist?
How can it be that I, who I am,
didn't exist before I came to be,
and that, someday, I, who I am,
will no longer be who I am?

When the child was a child,
It choked on spinach, on peas, on rice pudding,
and on steamed cauliflower,
and eats all of those now, and not just because it has to.

When the child was a child,
it awoke once in a strange bed,
and now does so again and again.
Many people, then, seemed beautiful,
and now only a few do, by sheer luck.

It had visualized a clear image of Paradise,
and now can at most guess,
could not conceive of nothingness,
and shudders today at the thought.

When the child was a child,
It played with enthusiasm,
and, now, has just as much excitement as then,
but only when it concerns its work.

When the child was a child,
It was enough for it to eat an apple, ... bread,
And so it is even now.

When the child was a child,
Berries filled its hand as only berries do,
and do even now,
Fresh walnuts made its tongue raw,

and do even now,
 it had, on every mountaintop,
 the longing for a higher mountain yet,
 and in every city,
 the longing for an even greater city,
 and that is still so,
 It reached for cherries in topmost branches of trees
 with an elation it still has today,
 has a shyness in front of strangers,
 and has that even now.
 It awaited the first snow,
 And waits that way even now.

When the child was a child,
 It threw a stick like a lance against a tree,
 And it quivers there still today.

Песмом се одмах презентује филозофско *Вјерују* које је у бити основног заплета: дечја и анђеоска невиност и наивност су идентичне, али, док је пред децом живот, пред анђелима је вечност која се проводи у благодати и суштинском неразумевању људске егзистенције ма колико се трудили да продру до краја у њене тајне.

Радња филмске приче је смештена у Берлин, у период непосредно пре пада Берлинског зида и окончања ере „Гвоздене завесе“ између Истока и Запада (касне осамдесете године прошлог века). Филмска прича је и својеврсна ода самом граду и његовим специфичностима али и коментар идеолошке ере на заласку. Подељеност Берлина на Источни и Западни незаобилазна је карактеристика овог града у периоду после II Светског рата тако да *dramatis locus* филмске приче на идеалан начин спаја приватни интимно-емоционални (*еџизодијски*) и ангажовани (*енциклопедијски*) корпус ауторске итендације. У наративном смислу, дело прати свакодневна искуства многобројних „берлинских“ анђела који су видљиви само за чисте дечје душе и једни за друге, али је визиура приповедања концентрисана на угао двојице анђела – Дамијела (Бруно Ганц) и Касијела (Ото Сандер). Људи не могу да их виде нити чују али понеко успева да осети њихово присуство, иако не може да га себи објасни или дефинише. Функцију анђела на Земљи аутори⁵ сагледавају кроз стереотипну представу анђела – њихов циљ није да мењају ток живота људи које надгледају већ да, како сам анђеоски Касијел каже: „Записују и памте

⁵ У даљем тексту под множином, аутори, мисли се на редитеља Вендерса али и сценаристу Хандкеа будући да анализирамо мета и интертекстуални ниво овог дела.

људско понашање, сведоче о људима и очувају реалност таквом каква јесте”.

Ипак, један од важних ликова у овој филмској причи је сам град Берлин, будући да у делу не функционише само као место догађања, као сцена на којој се одвија прича већ је и сам по својој подељености и разарању током II Светског рата прерастао у метафору. На тај начин се добија и квалитет митског места – уколико постоје Небеско царство (одакле су дошли анђели), Земља на коју су анђели послати и, њој донекле супростављено „Митско место”, односно јединствено место на коме долази до споја света људи и света анђела. Тако је и филмска прича својеврсна поема о граду и његовој прошлости, садашњости и будућности. Документарни снимци разореног Берлина само доприносе упечатљивости ове намере. Током развоја приче добија се информација да су Дамијел и Касијел одувек били анђели и одувек били „овде”, односно да су на то место распоређени пре него што је град постао град, односно пре него што су људи постали људи. Такође, сазнаје се и да су они одувек анђели, односно да за њих никада није постојао неки други живот до анђеоске вечности. Оно што је још једна занимљива карактеристика анђела је и чињеница да, будући невидљиви и бестелесни, прелазе из западног у источни део града што је становништву не само немогуће већ, за оне у источном делу, вечита жудња.

Поред многобројних анонимних грађана Берлина које Дамијел и Касијел „прате” како би чули њихов унутрашњи говор, најскривенија размишљања и надања забележили их и покушали да их разумеју издваја се остарели слепи приповедач нимало случајно назван Хомер. Стари приповедач попут свог имењака, античког песника Хомера, сања о Епу о миру, уместо о рату. Као и антички приповедач и Хомер из Берлина (Курт Буа) је згађен разарањем и крвопролићем као основном (једином) темом приповедалаштва и сања о Епу о миру, за разлику од постојеће књижевности.

Није случајност избор управо глумца Курта Буа (1901-1991) за тумача Вендерсовог Хомера. Попут Питера Фалка, Буа је икона немачке али и светске кинематографије. Овај глумачки ветеран нашао се у Холивуду средином тридесетих година а присутан је и у легендарној „Казабланци” редитеља Мајкла Кертиса те је, из визуре немачке кинематографије, реч о прекаљеном „ратнику”. То је и последње његово појављивање на филму.

Сам Вендерс каже поводом лика Хомера: „Ову улогу сам створио јер сматрам да је свету потребан један приповедач. И слушалац. Петер Хандке је имао на уму једну Рембрантову слику док је писао реплике за Хомера: на левој страни слике се види Хомер у белој хаљини како седи на једној стени, на десној се тиска једна група људи која га слуша. Ову сли-

ку је у 18. веку њен власник пресекао на пола. Тако да испада да Хомер седи сам на својој половини слике. Он, додуше, још увек приповеда, али више нема слушалаца. Наш свет се не би могао боље окарактерисати: уз инфлацију слика каква данас постоји људи заборављају да буду слушаоци и гледаоци”.⁶

Касијел прати приповедача – који можда баш зато што је слеп осећа присуство анђела али не може да га јасно дефинише – који је у сопственој потрази. Хомер већ годинама тражи Трг Потсдам и никако не успева да га пронађе. Задирући у урбану митологију Берлина аутори за Хомерово жељено добро узимају управо Трг Потсдам, назван по капији кроз коју се у средњем веку кретало из Берлина пут Потсдама, града удаљеном око двадесет пет километара, који је до почетка II светског рата представљао својеврсан центар метрополе. Удаљен око километар од Брандербуршке капије и зграде Рајхстага, трг Потсдам је део града који је највише страдао током савезничког бомбардовања града. Томе је допринела и чињеница да је монументална зграда Рајхс канцеларије Адолфа Хитлера била смештена у непосредној близини трга. У периоду Хладног рата Трг Потсдам је био тремећа између совјетске, америчке и британске зоне подељеног града. Након 1950. године трг је постао најневажнији део града будући да је Берлински зид делио ово напуштено место.

Оно што је било врело живота за тада младог Хомера сада (филм је снимљен пре пада Берлинског зида) је пустопољина пресечена зидом ишараним графитима. Хомер стога лута сваког дана тражећи место чији нестанак не може и неће да прихвати. Зато га Касијел више пута током филма налази у библиотеци, још једном важном топониму овог филма где, у царству знања, Хомер покушава да пронађе траг о свом мистериозном тргу.

Иако су Дамијел и Касијел по дефиницији посматрачи, дакле не могу да се укључе у животне токове људи које прате и посматрају, неспособни за било какву физичку или чулну акцију, Дамијел (Бруно Ганц) се заљубљује у артисткињу на трапезу циркуса „Алекан”, која управо завршава сезону у једном берлинском предграђу. Марион (Солвег Домартен) је францускиња, талентована артисткиња али усамљена особа жељна љубави која тежи осећању припадности. Та необична жеља повећава Дамијелову пажњу и њихов однос током филма прераста у атипичан однос на релацији анђеоло/људско биће. Марион живи сама у својој циркуској приколици и, не знајући да је неко посматра а понајмање анђеоло, често плеше сама уз меланхоличну музику Ника Кејва⁷ и ноћу лута пустим

⁶ Вендерс, Вим, „Белешке поводом филма Небо над Берлином”, у *Видици*, бр. 259-260, Београд 1988, превео Горан Новаковић, стр. 29.

⁷ Реч је о рок бенду Nick Cave and the Bad Seeds.

берлинским улицама. На трапезу, она сваке ноћи управо и тумачи улогу анђела који силази са неба, тако да се симбол анђела и анђела/човека удвостручује филмској причи. С једне стране имамо анђела који би радо постао човек, с друге стране жену која је свако вече у улози анђела. Ни Дамијел ни Марион нису задовољни својим улогама. „Анђели су стално у близини људи јер их воле. Али они не знају какви су људи заиста. Њихова љубав је срдачна, али ипак толико различита од оне између мушкарца и жене. И онда сам помислио: ако би они једног дана пожелели људска искуства, онда би љубав морала бити највеће искуство. Не свакодневна љубав, већ љубав без ограничења. Ову љубав би анђели морали да плате својом бесмртношћу”⁸, пише Вендерс.

То је и основна *драмема*, својеврсни мотивациони окидач и покретач драмске акције. Дамијел, први пут у вечности свог постојања, добија жељу да постане човек и љубавник смртне особе. Драмска радња се, надаље, успоставља управо на релацији анђеоског „пада на Земљу“. У том смислу, побуна Дамијела против свог креатора, Бога, јесте својеврсна титаномахијска побуна против устаљеног божанског система вредности. Наравно, треба имати на уму да је наративна каквоћа ове побуне другачија од оне у прамиту (Титаномахији), односно од оне код Сартра у „Мувама”, али јесте побуна против Оца, Креатора, Бога... са циљем промене (у овом случају индивидуалне) поретка ствари – Дамијел жели да постане човек. Наравно да у овом случају неће бити убијања или кастрације старог Бога али ће се, у ширем контексту, успоставити ново „божанство”⁹ – Дамијел/анђеоска постаће, прерашће у Дамијела/човека.

„Добро је постојати као дух, сведочити дан за даном о духовном животу људи. Али, уморио сам се од духовног постојања, од сталног посматрања са висина. Волео бих да осетим тежину тела која би ме држала на земљи. Волео бих да осетим своје кораке, да када дуне ветар кажем у себи *Saga!* Да говорим *Saga* уместо *Заувек* или *Вечно*. Сести на упражњено место за столом за картање и бити поздрављен климањем главе. Волео бих да осетим своје кости док ходам, да погађам једном а не да увек знам”, каже Дамијел.

Појам „палог анђела” познат је од почетка употребе митске матрице о анђелима. Популарно тумачење „палог анђела“ је да је он протеран са небеса због одређеног греха или преступа и да, у даљим својим активностима представља персонификацију зла. Појам „палог анђела” појављује се већ у „Постању 6, 2” у „Књизи Еноха” а Исус Христ помиње Сотону као палог анђела у „Јеванђељу по Луки”: „17. Вратише се пак седамдесеторица с радости, говорећи: Господе! и ђаволи нам се покоравају у име твоје.

⁸ Wenders, Wim, „Emotion pictures”, Faber and Faber, London 1989, превео М. П., стр 49.

⁹ У овом случају херој неће трансцендирати у божанство, већ ће се анђеоско очовечити.

18. А он им рече: Ја видјех сотону гдје спаде с неба као муња”.¹⁰ Појам анђела чувара би могао бити и литерарна алузија на старе богове паганског периода који, не покоривши се новом концепту божанског падају у немилост и претварају се у зле анђеле, односно пале анђеле о чему налазимо траг и у Милтоновом „Изгубљеном рају”. Организовање одређене хијарархије анђела помиње се у јеврејској религиозној литератури у периоду од 200. године п.н.е. до 100. године н.е. Док нема човека који није чуо за „пале анђеле”, ретко ко зна о њиховом пореклу и разлозима „пада” будући да се те теме не помињу експлицитно у Библији. Стари богови су називани и Титанима, циновима што се на хебрејском изговара *нефилим*, чији је корен реч *Нафал* која означава пад. „Књига Еноха” говори о групи побуњених анђела који су напустили своје првобитно станиште (небеса) и сишли на Земљу да би се женили смртним женама и с њима добијали децу. То се помиње и код Јуде: „6. И анђеле који не одржаше својега старјешинства него оставише свој стан чува у вјечнијем оковима под мраком за суд великога дана”.¹¹

Могуће је да је, вероватно због неусклађености превода, дошло до извесне замене теза будући да су драстичне последице које су уследиле након забрањеног мешања света људи и света анђела поистоветиле „пад са небеса” са „губитком Божије милости” (*Fall from Heaven/Fall from Grace*). Првобитна смисао је једноставно забрана повратка на небеса. У хришћанству, „пали анђео” је анђео који је протеран са небеса. Најчешћи узрок је анђеоски покушај да се не повинију Божанским наређењима. Један од најранијих примера примишљања да је сваки демон у ствари бивши анђео долази од персијског пророка Зораостера. Најпознатији „пали анђео” је Луцифер. Некада први од свих анђела, одмах до Божијег трона, Луцифер је због своје непослушности и грехова прогнан у Пакао. Најчешћи разлог због кога анђели бивају прогнани су испољавање слободне воље, поноса, похоте или сукобљавања мишљења са Богом. Ипак, постоје и тумачења раних хришћана по којима „пад” не мора нужно претворити анђела у демона већ, једноставно, у смртно људско биће. На том трагу су и аутори „Неба над Берлином”.

Многи делови Старог Завета говоре о томе да је Бог одредио групу анђела Чувара да помогну арханђелима у финалном стварању Раја. Они Чувари који су приликом реализације божанске намере боравили на Земљи заљубили су се у младе смртне девојке. Временом су почели да откривају одређене небеске тајне смртницима као што је астрологија, оружарство, шминкање и вештачко улепшавање. Неки од Чувара су

¹⁰ „Јеванђеље по Луки”, Нови Завјет, превод Вук Стефановић Карацић, Јерменски манастир, Беч, 1874. 10:17, 10:18.

¹¹ „Саборна посланица светог апостола Јуде”, Нови Завјет, Ибид, 1,6.

се оженили и са смртним женама добили децу циновских пропорција и моћи – *Нефилиме*. Љут, Бог је неке од Чуvara начинио обичним, смртним бићима а оне који су предњачили у разблудном животу претворио је у демоне.

Луциферов гнев према Богу је познат свим хришћанима. Гордост, један од најозбиљнијих од седам смртних грехова, основни је грех Луцифера. Леп, лепорек, интелегентан и снажан, Луцифер је ускоро постао егоцентричан и самосвестан до те мере да је пожелео да свргне Бога са трона и заузме његово место. Заверу су први прозрели анђели и обавестили Бога. Луцифер је прогнан из небеса.

У Новом Завету, о анђелима и демонима те и Луциферу детаљно пише јеванђелист Матија (3:16): „И крстивши се Исус изиђе одмах из воде; и гле, отворише му се небеса, и видје Духа Божијега гдје силази као голуб и дође на њега; 17. И гле, глас с неба који говори: Ово је син мој љубазни који је по мојој вољи; 4:1. Тада Исуса одведе Дух у пустињу да га Ђаво куша. 2. И постивши се дана четрдесет и ноћи четрдесет, на пошљетку огладње; 3. И приступи к њему кушач и рече: Ако си син Божиј, реци да камење ово хљебови постану; 4. А он одговори и рече: Писано је: не живи човјек о самом хљебу, но о свакој ријечи која излази из уста Божијих; 5. Тада одведе га ђаво у свети град и постави га наврх цркве; 6. Па му рече: Ако си син Божиј, скочи доле; јер у писму стоји да ће анђелима својим заповједити за тебе, и узеше те на руке, да гдје не запнеш за камен ногом својом; 7. А Исус рече њему: Али и то стоји написано: немој кушати Господа Бога својега; 8. Опет узе га ђаво и одведе на гору врло високу, и показа му сва царства овога свијета и славу њихову; 9. И рече му: Све ово даћу теби ако паднеш и поклониш ми се; 10. Тада рече њему Исус: Иди од мене, сотоно; јер стоји написано: Господу Богу својему поклањај се и њему јединоме служи; 11. Тада остави га ђаво, и гле, анђели приступише и служажу му”.¹²

Један од најмаркантнијих енглеских песника краја осамнаестог и почетка деветнаестог века, Вилијам Блејк (1757-1827), и сам сматран хришћанским мистиком, у својој поезији али и теолошким списима често се користи мотивом анђела. Како је тврдио да је у трансценденталној вези са старозаветним пророцима, анђели су – по његовим тврдњама али и у контексту неколиких песама које се баве анђелима – управо посредници божанске мисли и света смртних људи¹³. Пали анђеол је, у Блејковој поезији, божански весник који више не жели да буде посредник и преноси божан-

¹² „Јеванђеље по Матији”, 3.18 – 4.11, Ибид.

¹³ Нортроп Фрај пише о Блејку у неколико својих радова али су најпознатија позивања на песника у делима „The Return of Eden – Five Essays on Milton's Epics”, Routledge&Kegan Paul, London 1966 и „The Grate Code – The Bible and literature”, University of Toronto Press, Toronto 2006.

ске мисли већ тежи да замени Бога. Наравно, појава исправних анђела, за Блејка, претходи великим духовним или материјалним променама¹⁴.

У Дамијеловом случају се, наравно, не ради о греху или непослушности већ о једноставном, у поетском смислу демитологизирајућем, умору од анђеоског посла. Како је током вечности посматрао људе и читао им мисли, Дамијел је постао завистан од овоземаљске егзистенције. Љубав према Марион је само повод, али су разлози његове тежње за земаљским животом много шири. Паралелно са Дамијеловом жудњом да постане човек, од чега Касијел покушава да га одговори, нова група ликова и нови паралелни ток нарације ступа на сцену. Велика филмска екипа, са стотину статиста почиње у Берлину снимање филма са темом ратне прошлости Берлина. Тумач главне улоге филма у филму је Питер Фалк (који глуми самог себе), амерички глумац немачког порекла чувен по остварењу улоге инспектора у криминалистичкој ТВ серији „Коломбо“.

Из сличног разлога из кога је изабран Курт Буа појављује се још познатија икона америчке телевизије. Ово је Вендерсов омаж америчкој поп-култури али и Холивудском филму. О Вендерсовој фасцинацији америчким филмом написани су многи текстови па шак и књиге и на овом месту се због теме рада нећемо детаљније бавити овом, ништа мање стваралачки значајној манифестацији Вендерсовог опуса. Веома брзо ће се испоставити да је амерички глумац и сам некада био анђеоло и да је сам изабрао земаљски живот (као што жели Дамијел). Зато, попут деце, може да осети анђела у свом окружењу али не и да га види. Сусрет Дамијела и Фалка само ће појачати Дамијелову тежњу.

Марион је усамљена и тужна на крају сезоне: „То је то. Чак ни пуна сезона. Још једном нема времена да се оде било где. Вечерас је последње вече моје улоге. И још је пун месец. *И шрајезистџкиња је љала и сломила враш...* Ућути! И онда ћу поново бити конобарица... Време ће све излечити. А шта ако је баш време криво за све?“. У сцени доношења одлуке, Дамијел прати Марион на концерту групе Nick Cave and the Bad Seeds. Тамо, на концерту, анђеоло је у гужви људски тела у вреви ритуала који кулминира песмом „From Her To Eternity“. Марион чезне, не знајући да и Дамијел чезне.

Пошто је жудео да постане смртан, жеља се Дамијелу испуњава. Као и сваки „пали анђеоло“ он (у буквалном смислу) пада са небеских вис-

¹⁴ Наводимо једну од песама Вилијема Блејка посвећену анђелима – „The Angel“: *I dreamt a dream! What can it mean?/And that I was a maiden Queen/Guarded by an Angel mild:/ Witless woe was ne'er beguiled!/ And I wept both night and day,/ And he wiped my tears away;/ And I wept both day and night,/ And hid from him my heart's delight./ So he took his wings, and fled;/ Then the morn blushed rosy red./ I dried my tears, and armed my fears/ With ten-thousand shields and spears./ Soon my Angel came again;/ I was armed, he came in vain;/ For the time of youth was fled,/ And grey hairs were on my head.* „Songs of Innocence and of Experience“, Princeton University Press, Princeton 1991.

на заједно са оклопом који му, после „оставке” на место анђела припада као својеврсна отпремнина. Вендерсов Бог није осветољубив и Дамијел има право да одустане од свог посла. Дамијел ће заложити свој оклоп у истој залагаоници у којој је то учинио некада Фалк. Од тог тренутка, црно-бела, монохромна фотографија маестралног Анрија Алекана биће замењена колором. Свет за Дамијела постаје живописан, најзад „у боји”. Али ту су и друга искуства која га фасцинирају: он крвари, осећа укусе. У међувремену долази до делимичне промене перспективе и код Касијела, правоверног анђела – пратећи једног младића анђео убрзо схвата да је младић самоубица. Касијел покушава да му на крову високе пословне зграде помогне, пружи руку, али будући да нема комуникације између света људи и света анђела, не успева да му помогне. Слика младића који себи одузима живот скоком у ништавило прогања Касијела. На тај начин му и Дамијелов својевољни „пад на земљу” постаје јаснији.

Сусрет сада телесног Дамијела, већ бившег анђела и Марион одиграва се у једном ноћном клубу. Иако врх драмског развоја ову сцену, у ствари, карактерише антиклимакс. Анђео је не само преузео људски, смртан облик већ је пронашао потпуну и коначну љубав. У том смислу, митска матрица присутна у самој основи ове филмске приче измењена је у крајњој инстанци наратива. Пали анђео у овом делу бива награђен љубављу и, сем смртности која је такође нека врста драматуршког жељеног добра, последице нису драстичне.

Прича о „палом анђелу” Дамијелу и Марион се наставља у Вендерсовом филму „Тако близу а тако далеко“ („*Faraway, So Close!*”, 1993), али филм није постигао популарност славног првог дела. „Град анђела” („*The City of Angels*”) је наслов Холивудског римејка „Неба над Берлином” који је снимљен 1998. године са Мег Рајан и Николасом Кејџом у главним улогама. И поред основне тематске сличности и наративне поставке, филм нема много додирних тачака са естетиком и филозофијом оригинала. Прву позоришну адаптацију филма је реализовало *Northern Stage Theatre Company* из Њукастла у Великој Британији 2003. године. Године 2005. „Небо над Берлином” изводи *Bette Nansen Theatre* из Копенхагена. *American Repertory Theater* из Кембриџа и позориште *Toneelgroep* из Амстердама у адаптацији Гидеона Лестера и Диркје Хаутмана и режији Оле Мафалани 2006. премијерно изводи своју верзију приче о Берлинском анђелу.

Као што смо већ поменули *dramatis persone* су подељене у неколико група који су на почетку филма затворене и онемогућена им је интеракција: 1) анђели (Дамијел и Касијел, други) 2) деца која су у стању да виде анђеле, 3) одрасли, ликови који се појављују на кратко. На половини филма уводе се нове групе ликова: 4) Марион, артисткиња на трепезу и чланови циркуса „Алекан”, циркуски артисти, 5) Питер Фалк који глуми себе,

односно анђела који је изабрао људски живот и „пао с неба” али може да осети присуство других анђела, 6) статисти на снимању филма (у филму), 7) рок бенд (Nick Cave & the Bad Seeds) и њихови фанови. Погледајмо како изгледа I фаза поделе ликова и њихових међусобних утицаја. У II фази долазио до појаве нових група па су и односи нешто другачији.

Дамијелов „пад” из митског у реално почиње пре појаве Марион, већ приликом заједничких (Касијел) напора да се анђели приближе свету живих, потом је појава Марион иницијална каписла за све брже кретање лика од трансцедентног до световног а рок концерт представља срж ритуала. Између првог и другог концерта Дамијел губи својства анђеоског али тек после другог концерта (клуб где ће као људско биће прићи Марион) заиста опредмећује своју људску природу.

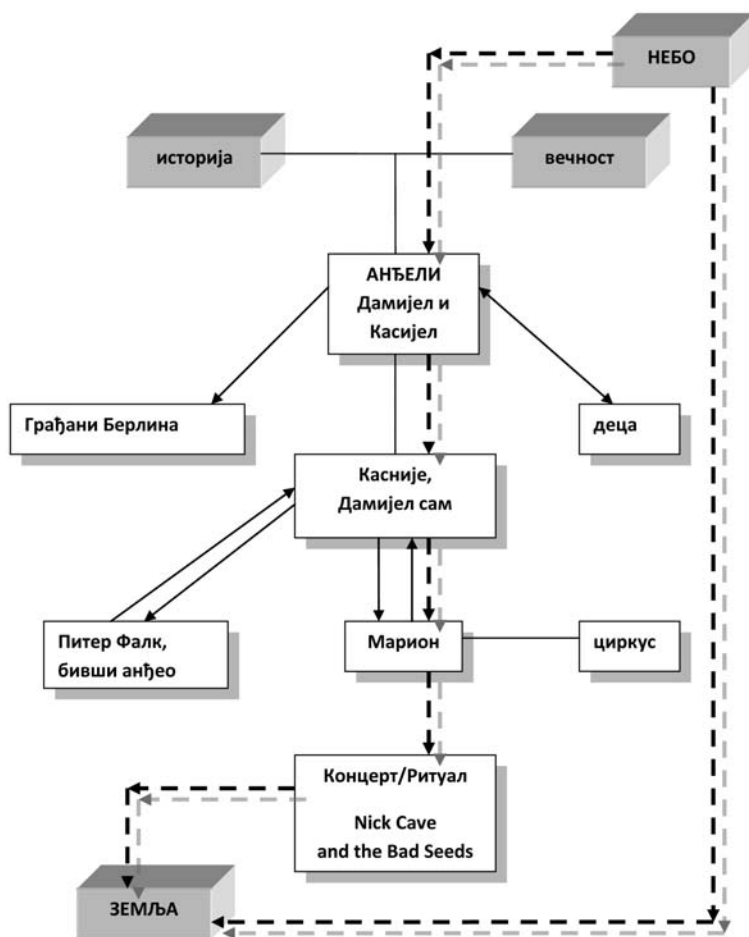

Схема 1: Односи ликова у филму „Небо над Берлином”

У филму „Небо над Берлином” Вима Вендерса присуствујемо ритуалу постања у обрнутом правцу од уобичајене заступљености – од анђела до човека а да се, при томе, уопште не ради о демитологизацији или дерогирању основних онтолошких карактеристика мита. У том смислу, Хандкеов и Вендерсов поступак и поред промене смисла митске приче иде ка миту унапређујући основне постулате мита. Хандке и Вендерс желе да испричају другачију верзију анђеоског постојања и њихових „права” у вечности од оне коју нуде Стари и Нови Завет. Аутори се обраћају живим људима, за разлику од молитве или ритуала који представљају обраћање неком вишем ауторитету. Смер је, дакле, супротан и у томе лежи посебност супститутивног присуства мита у наративном делу од експлицитног присуства.

Наравно, може се рећи да не постоји приповедање намењено неком другом него човеку, да не постоји уметничко дело које у крајњој инстанци не говори човеку већ говори неком вишем ентитету. И молитва је обраћање себи преко обраћања неком вишем ауторитету. Ипак, разлика коју успостављамо је интертекстуалне а не психолошке природе – добар део заплета ове филмске приче је решен путем митске природе једног од централних јунака (анђела Дамијела) а не кроз каузалитет драмске радње у смислу реализма. Нико од драмских ликова није својим поступком, у драматуршком смислу, изазвао неку нову радњу. Неко је (анђео) то што јесте и тиме што јесте, недељањем, изазива даље догађаје. То је, у ствари, врста *Deus ex machine* а не мотивационог проседеа. Супститутивно присуство митског обрасца се често појављује у уметничким делима како би олакшало пут приповедања, да би се, вешто избегавајући домене реалистичког, односно вероватног, испричала прича која у жанровском смислу проистиче из фантастичког а не реалистичког проседеа.

У семиолошком смислу када је реч о Вендерсовом филму хришћански концепт анђела покрива *План израза*, док шири митски аспект – побуна младог Бога (анђела у овом случају), односно Титанوماхија, као прамит, представља *План садржаја*. На *Плану израза*, даље, *Форму израза* у овом филму представља Дамијелов пут од пробуђене жеље за очовечењем до самог плана и реализације пада а *Суишћаницу израза* представља Библијско предање о блискости анђела са Богом али и идентичној удаљености од света живих, смртних бића. На *Плану садржаја*, *Форму садржаја* (титанوماхијску) представља архетип борбе младих и старих Богова и победа младих. *Суишћаницу садржаја* карактерише идеја о постању света (реда) из Хаоса. На крају, семиолошки *Референт* у овом делу је појам обрнутог успења, „успења у овоземаљски живот” уместо у божанску сферу, *очовечење* уместо *обојобожења*, поновно рађање у људском облику.

Литература:

- [1] Blake, William (1991): *Songs of Innocence and of Experience*; Princeton: University Press.
- [2] Вендерс, Вим (1988): „Белешке поводом филма Небо над Берлином”, у *Вугици*, бр. 259-260; Београд.
- [3] Wenders, Wim (1989): *Emotion pictures*; London: Faber and Faber.
- [4] „Јеванђеље по Луки”, *Нови Завјеш*, превод Вук Стефановић Караџић (1874); Беч: Јерменски манастир.
- [5] Fry, Northrop (1966): *The Return of Eden – Five Essays on Milton's Epics*; London: Routledge & Kegan Paul.
- [6] Fry, Northrop (2006): *The Grac Code – The Bible and literature*; Toronto: University of Toronto Press.

Associate Professor Miomir Petrović, PhD
Faculty of Culture and Media
Megatrend University
Belgrade

NARRATOLOGICAL ANALYSIS OF FILM WIM WENDERS' „WINGS OF DESIRE”

Summary: *In the film „Wings of Desire”, the director Wim Venders and screenwriter Peter Handke do not use the mythical story of angels as the basis of the whole narrative structure of their work but use myth allegorically in one segment of the narrative form. The myth, in the intertextual sense, is just a part of the structure, story within a story, a part of a diegetic process. „Wings of Desire” is not a story about angels but about Berlin, human suffering, love and longing, and at last of angels in the mentioned context. That is why the mythical story is just a part of the narrative structure for the authors and not the goal of the narrative. Above all, the authors speak of people using the motive of the „fallen angel”, not gods or natural forces but human as the center of the narrative.*

Key words: ANGELS, MYTH, CHRISTIANITY, FALLEN ANGEL, RITUAL, MOVIE, NEW GERMAN FILM.

Академик Радомир В. Ивановић*

**КЊИЖЕВНИ МИТ О ШЋЕПАНУ МАЛОМ
У ДЈЕЛИМА СТЈЕПАНА ЗАНОВИЋА,
ПЕТРА ДРУГОГ ПЕТРОВИЋА ЊЕГОША
И СТЕФАНА МИТРОВА ЉУБИШЕ
(Прилої нарашолоџији)**

Мр Стеву Ј. Јовановићу

Сажетак: Саџласан са нарашолошком дефиниџијом Леванџинске ѓриче, а у њеним оквирима и дефиниџијом „књижевної миџа“, ауџор на ѓочетџку сџудије џврџи да се ова врџа миџа „везује и за исџоријске фиџуре које су се мисџификовале и еманџиџовале од своје исџоријске конкреџности“. Књижевни миџ о неџоновљивом балканском алазону и аванџурисџи Шџеџану Малом (1728-1773) ѓредсџавља ѓрави изазов за расџраву о односу ѓроцеса исџоризације и нараџизације, факџије и фикџије, мисџификаџије и демисџификаџије у исџориоџрафији и белеџрисџици. Поменуџи ѓроцеси анализирани су најѓрије у џеоријској, а ѓоџом и у ѓримијеџеној равни, на реѓре-зенџаџивним ѓримјерима дјела као џџо су: „Шџеџан Мали“ Сџјеџана Зановиџа (Париз, 1784), „Лажни цар Шџеџан Мали“ Пеџтра Друџої Пеџтровиџа Њеџоша (Трсџи, 1851), ѓриѓовједачки дѓиџихон „Шџеџан Мали“ и „Продаја ѓаџријаре Бркиџа“ Сџефана Миџрова Љубише (Сѓлиџи, 1868, 1870) и друџи. Посебну ѓажњу ауџор је ѓосвеџио јоџ ѓроцесима (а) ѓенерирања ѓоеџских идеја и (б) књижевної џексџа.

Кључне речи: ЛЕВАНТИНСКА ПРИЧА, КЊИЖЕВНИ МИТ, МИСТИФИКАЦИЈА, ДЕМИСТИФИКАЦИЈА, ИСТОРИОГРАФИЈА, ЛИНГВИСТИКА, ФИЛОЗОФИЈА, НАРАТОЛОГИЈА, ГЕНЕОЛОГИЈА.

* Контакт: radakal@sbb.rs

„Свака акција, свака прича, која има печат необичној и мистериозној,
наћи ће на више обожаваца него критичара“.
С. Зановић

„Недоскочима властитост народног језика“
(Увод)

Посматрана у оквирима релацијске теорије, свака врста сериозно замишљене расправе о *Древној причи*, односно о њеним најпознатијим двјема подврстама – *Левантинској* (насталој у Источном Медитерану и околини) и *Каријској причи* (насталој у Карипском мору и околини), мора се одвијати у три интерферентна концентрична круга. Први обухвата филозофију и психологију стварања (прецизније речено – процес иницијације приче), други наратологију и генологију (прецизније речено теорију и типологију прозе), трећи естетику и поетику (прецизније речено – провјеру могућности вредновања и превредновања умјетника). Како то изгледа у аналитичкој и интерпретативној пракси показали смо естетичко-поетичком монографијом *Мишме и поешме Томаса Мана* (Нови Сад, 2007), када је у питању *Левантинска прича*, и *Лавиринти чаробног реализма Габријела Гарсије Маркеса* (Подгорица, 2010), када је у питању *Каријска прича*.¹

Манова романсијерска проза представља образац настајања *мишме* као продукта колективне имагинације. У том погледу узорито је остварена Манова митолошка тетралогија *Јосиф и његова браћа* (I *Приче Јаковљеве*, 1933, II *Млади Јосиф*, 1934, III *Јосиф у Египћу*, 1936, и IV *Јосиф хранишело*, 1943; *поешме* као продукт индивидуалне уметничке имагинације /узорит је Манов роман *Чаробни бријеџ*, 1924/); односно *мишмойоешме* као заједнички производ колективне и индивидуалне умјетничке имагинације (узорит је Манов роман *Доктор Фаустус*, 1947, чији природни дио чини аутопоетички коментар *Настанак Доктора Фаустуса*, 1949). И у теоријској и у примјењеној равни Ман поуздано и прихватљиво тумачи три најзначајнија процеса у овој области: процес митологизације, процес де-митологизације и процес ре-митологизације, јер свака врста *Древне приче* неминовно захтијева продужетак ради одржавања сопствене егзистенције.

Природан продужетак расправе о *Левантинској причи*, којој припада топос *књижевни миш*, неминовно је усмјерен ка објашњавању веома сложених процеса. Историчари идеја један од тих процеса називају *мистификацијом*, а она се не може ни изблиза протумачити без објашњења читавог низа проблема и апорема, у које убрајамо и процес *демистификације*. На ту законитост указује Гвозден Ерор оправдано тврдећи да *мистификаци-*

ја представља „намерно обмањивање читалаца у погледу правог ауторства неког књижевног дела, времена или околности његовог настанка, те уопште у погледу порекла дела”. Миодраг Радовић много убједљивије и прецизније дефинише лексиколошку одредницу *књижевни мит*. Он најприје тврди: „Када митови изгубе своју езотеријску и сакралну функцију, растварају се у литератури”; потом: „Но, израз *књижевни мит* се кат-кад везује и за историјске фигуре које су се мистификовале и еманциповале од своје историјске конкретности”; да би, на крају, резолутно закључио: „Књижевност је облик дисеминације митова, а мит је језик који неће да умре, већ тежи да се обесмрти у објављеној истини (Р. Барт)”.²

Најпотпуније се *књижевни мит* може протумачити у оквирима расправе о односу Источног модела културе (као аморфне цивилизације) и Западног модела (као кристалне цивилизације). С обзиром на то да *књижевни мит* настаје у додиру више цивилизације, није тешко претпоставити, као што каже Фернан Бродел у књизи *Средоземље у сшаром веку* (*Праисторија у античком веку*), 2007, у подручју које он метафорично назива „котлом народа”, да му је од свих дисциплина компаратистике најпримеренија *имаџологија* (чији су средишни аспекти интересовања – „ми о другима” и „други о нама”), као и Пол Рикер, који у тетралогiji *Време и прича*, пишући о процесима *ирефигурације*, *конфигурације* и *рефигурације*, поуздано тврди да: „Један историјски догађај није само оно што се догађа већ и оно што може бити испричано, или што је већ испричано у летописима и легендама” (књ. I, стр. 218).

Историјски књижевни мит о непоновљивом балканском авантуристи и алазону Шћепану Малом (1728-1773) представља константан изазов расправи о односу историзације и наратизације, факције и фикције, као и о односу мистификације и демистификације која тече без краја (пуних два и по стољећа). *Левантинска прича* о Шћепану Малом доказ је повратног дејства, када је у питању однос факата и артефаката. Наиме, оба важна процеса у елаборацији ове тематике и проблематике – у подједнакој мјери подлијежу законитостима апсолутизације и релативизације факата и артефаката, без икакве наде да се може пронаћи она Кузанусова тачка на којој се мире непомирљиве противурјечности, односно без обзира на то да ли се ради о научној или умјетничкој спознаји (теорији сазнања или теорији тумачења).

Као потврда наведеној констатацији могу да послуже узорна дјела рађена са посебном прилежношћу: расправа Глигора Станојевића – *Шћепан Мали* (САН, Београд, 1957, стр. 103) и двије монографије Растислава В. Петровића: *Шћепан Мали – зајонетска историје* („Стручна књига”, Београд, 1992, стр. 285) и *Шћепан Мали – зајонетска је решена* („Стручна књига”, Београд, 2002, стр. 328), које се морају анализирати као историо-

графски диптихон. С друге стране посматрано, као продукт умјетничке имажинације, могу се у фокус истраживања поставити дјела у којима је дошло до споја факције и фикције (онако како је то инвентивно захтијевао Норман Мајлер). Таква су дјела: Стјепана Зановића – *Шћеџан Мали лажни Пеџар III цар Русије. Историјско-политичке биљешке о Црној Гори и Црногорцима* (Париз, 1784), затим историјско-драмски спјев Петра Другог Петровића Његоша – *Лажни цар Шћеџан Мали* (Трст, 1851) и приповијетке *Шћеџан Мали* Стефана Митрова Љубише, објављене најприје у забавнику „Дубровник” (Сплит, 1868, стр. 129-162), и *Продаја иаџријаре Бркића* (Сплит, 1870), а потом и у прозном првијенцу *Prpovjesti crnogorske i primorske* (Tiskarna Dragutina Pretnera, Dubrovnik, 1875).³ Пишући о жанровски хетерогеним књигама попут *Историје о Черној Гори* владике Василија Петровића Његоша (Петроград, 1754) и Зановићевој књизи о *Шћеџану Малом* (Париз, 1784), Ратко Ђуровић (у „Стварању”, бр. 10, 1978) резигнирано али с правом закључује да историографија о Црној Гори почиње псеудоисторијама и мистификацијама.⁴

Стога једно од средишних мјеста анализе *Леванџинске приче* о Шћеџану Малом, упркос евидентним напорима, и даље остаје – *џраџање за иџином*. На то упућује сâм аутор радо и често коришћеном филозофском апофтегмом – „*Scribere iussit veritas*” (Истина налаже да се пише). По Зановићевом мишљењу то је једини исправни пут ка стварању каталога врлина – *Иџине, Правде, Добра, Једнакостџи, Слободе и Љеџоџе живљења* којим се гордио XVIII вијек као вијек Просвјетитељства, о чему зналачки пише Мирјана Д. Стефановић о недавно објављеном *Лексикону срџској џросвеџиџељџтва* (Београд, 2009).

Истине Просвјетитељства морале су бити оснажене научним и умјетничким истинама вјекова који су потом услиједили (XIX, XX и XXI), али је више него евидентно да те новооткривене истине не подлијежу увијек захтјевима критеријума ефикасности и неопходног степена научности који у наше вријеме прописује наука о науци или филозофија науке (ради се о принципима – *иџиниџостџи, џоновљивостџи и џровјерљивостџи* као филтрираним искуствима и сазнањима, да не спомињемо још и процес *иџиџиџије*, која такође представља вид предсазнања или знања). То нас, *in medias res*, упућује на потребу провјеравања сваке врсте аутентичност идеолошког и књижевног дискурса, како у теоријској тако и у примјењеној равни проучавања.⁵

**„Даровит и маштовит приповедач”
(Зановић)**

Свака врста Левантинске приче, посебно она која је посвећена књижевном миту, а то уједно значи и бајковитом јунаку, садржи вишеструку загонетност коју је немогуће аподиктички одгонетнути. У историографској монографији *Шћепан Мали – зајонетика историје* (1992), препуној литерарно обликованих пасажа, Растислав В. Петровић наводи одломак из опширног извјештаја М. А. Бубића (написаног 11. X 1767), који представља аутентично свједочанство. У њему главни јунак књижевног мита Шћепан Мали, у усменом разговору са извјестиоцем, свједочи о нужности загонетног дискурса: „Стјепан Мали ми је име, најмањи на свету, у сиротињском оделу као што видите, мој господине, али по милости Божјој сваки дан ћу бити све већи и већи” (стр. 156). Непосредно потом сâм историограф саопштава новостепена искуства и сазнања у следећем одломку: „Обмане, чудне и често неразумљиве приче, недоречености, мистицизам, тајанственост, загонетност и противуречност, биле су му најбоља и највернија страна поред које се није могло продрети у његове намере. Само је тако могао да се наметне једном народу; да га натера на потпуну покорност; да у њему сузбије исконску потребу за крвном осветом; да удари темеље будућој држави” (стр. 177).⁶

На потребу загонетања и одгонетања књижевног мита указују неки од аутора који су се сериозно бавили периодом владавине Шћепана Малог. На ту законитост психологије стварања указује будвански алазон, самопроглашени конте Стјепан Зановић (1751-1786) већ реториком наслова своје занимљиво конципиране књиге, објављене на француском језику (у Паризу, 1784):

ШЋЕПАН МАЛИ

то јест

Etienne Petit

или

Stefano Picolo

лажни

Петар III

руски цар

који се појави у Великој Књажевини Црној Гори,
смјештеној између Егејској мора, Турске Албаније
и Јадранског мора 1767, 1768. и 1769.

„Желиш ли да постанеш неко, треба да смјело
учиниш нешто што заслужује изгнанство и
тамновање на врлетним Гиарима”

Јувен. Сат. I. ст. 59

ПЕТО ИЗДАЊЕ

у

Мангалор тврђави набоба Хидер-Хали
на обалама Малабар

1784.

Састављена од двије приближно једнаке половине, Зановићева повијест о Шћепану Малом може се дефинисати као хетерономна форма: њен први дио (стр. 161-189) представља *историјску прозу*, док њен други дио (стр. 189-203) представља *наративну прозу*, есејистички интонирану. Генолошки посматрано, она се може дефинисати као литераризована историјска расправа, у којој се аутор огријешио о низ историјских чињеница; као и општеусвојене процесе канонизације и деканонизације жанра. У књизи је показано како логика наратије постаје важнија од логике историје, а што је најважније – својом расправом писац је показао како је „воља аутора“ у свему важнија од „воље жанра“. Трећи дио Зановићеве књиге представља историјско-етнографски спис (стр. 204-215) који баца „бочно свјетло“ на историјску наративну прозу.

Још у иницијалној фази настајања дјела Зановић показује како му је мање стало да буде хроничар догађаја, будући да му то обезбеђује трострука позиција у којој се налази (као *учесник*, *свједок* и *интерпретатор*), него да се покаже као „даровит и маштовит приповедач“, „дивљи геније“ или „велики дух“ који с лакоћом елаборира глобалне идеје Епохе (Просвјетитељства). Његов основни циљ је да „изненади свет нечим непознатим“ (овога пута продуктом сопствене маштовитости), да се покаже вјеродостојним тумачем Епохе, јер се у основи сваког од његових двадесетак познатих дјела крије настојање да он, Стјепан Зановић, није само волтеријанац првога реда, него је истовремено и један од савремених филозофа, пророка и пјесника првог реда, стваралаца и мислилаца од чије егзистенције и стваралачке дјелатности зависе токови будућег развоја цивилизације. У том погледу он је свјесно и вољно прибјегао не само апсолутном усаосјећавању са Шћепаном Малим него и потпуној идентификацији са њим, подједнако примјетној у стваралачком субјекту (Стјепану Зановићу) и Шћепану Ханибалу од Албаније (alias Шћепану Малом, као епском субјекту). Шћепан Мали импонује савременицима, прије свега осталог, тиме што је за кратко вријеме (1767-1773) постао епицентар европских историјских збивања, упркос свим негативним квалификацијама и омаловажањима којима је био изложен.⁷

Зановић веома често мијења типове и типологије приповиједања, као и врсте духовних дисциплина уз чију помоћ покушава да одгонетне загонетност књижевног мита о коме пише. Посматрано са становишта опште

психологије, он ће најприје у виду филозофске апофтегме закључити: „Фанатизам је као пожар који надире и свуда сажиге гдје наилази на храну”, а потом зналачки објашњава цивилизацијску потребу за Великом причом или Великом нарацијом, условима у којима се она рађа, опстојава и регенерише: „Једино филозоф тражи узрок чудесног и не дозвољава да буде засијењен, док прост човјек види чудо, слиједи га и вјерује му без и најмањег испитивања. Да! Уколико је нешто невјероватније, утолико га свијет више поштује и уважава као истинито. Свака акција, свака прича, која има печат необичног и мистериозног, наићи ће на више обожавалаца него критичара” (стр. 173).⁸

Да би потцртао самосталност „дивљег генија“, Зановић не наводи неке од извора које је користио. Тако је, на примјер, прећутао књигу француског историчара М. Шодона – *Демаскиране варалице и кажњени узурпатори, или Историја неколиких аваншурисита који су, преузимајући шишулу цара, краља, принца, амбасадора, трибуна, месије, пророка итд.; итд.; итд. животи завршили заборављени или умрли насилном смрћу* (објављену у Паризу (1776), у којој су чак три странице посвећене Шћепану Малом (стр. 383-386).⁹ Више него до навођења грађе, извора и литературе Зановићу је стало до мистификације књижевног мита, што се види по портрету Шћепана Малог на коме је лик овог алазона, у ствари, лик самог Зановића (портрет литографисан у Паризу 1774, а објављен је у Занићевој књизи 1784, у истом граду). Без обзира на то колики је степен оригиналности у Зановићевом дјелу, може се закључити да оно дјелује својом цјеловитошћу, упркос мозаичној композицији, и да се истиче несвакидашњом занимљивошћу, која је резултат пишчеве несумњиве даровитости.¹⁰

Како Левантинска прича о књижевном миту није ни изблиза завршена, Зановић осјећа потребу да јој у виду анекса дода историјско-етнографски оглед „Историјско-политичке биљешке о Црној Гори и Црногорцима. Сачинио официр који је служио у царској војсци Шћепана Малог 1778. и до његове смрти, а која је дошла 15. августа 1779. у провинцији Црмница” (у избору *Пакао или небо* објављена је на стр. 204-215). Ово „аутентично” свједочанство, по пишчевом мишљењу, требало је да баци „бочно свјетло”, на владавину познатог алазона, а изложено је у 13 бројевима означених цјелина. За нашу анализу занимљиви су само они дјелови у „аутобиографији” Шћепана Малог којима аутор саопштава до тада непознате детаље, а они су мање заступљени, па сходно томе и мање фреквентни у односу на етнографски конципиране цјелине и дјелове.

Отуда се без икаквог ризика од погрешног закључивања може рећи да је ствараоцу и мислиоцу попут С. Зановића превасходно стало до *занимливости* казивања као примордијалне категорије у његовом начину пјевања и мишљења. О томе он и сâм непосредно свједочи одричући се од

ширења приче: „Прича о његовим путовањима и авантурама са њих била би неупоредиво дужа и свакако занимљивија но што је то садржај овог малог написа; али, није сад ни вријеме ни прилика да се на томе задржавамо” (стр. 193), јер би тек у назначеној причи која, разумљиво, није успједила, био омогућен потпун полет пишчеве маште и примјена читаве лепезе приповједачке даровитости коју је он несумњиво посједовао. На то указује употреба „наративне алке“, „изненадног обрта” (*Wendenpunkt*) или „везивног ткива” (*Bindenmaterial*) којим је на инвентиван начин повезана *историјска и нараџивна проза* (односно *јрви и друџи дио* повијести), а уједно наговијештена потпуна промјена до тада примјењиваних стваралачких поступака. Стога се наведени пасажии могу истовремено третирати и као најважнији ауторски коментари наведени у дјелу: „Овдје ћемо се зауставити са причом и подвизима освајача Петра III и његовог канцелара. Можда би његова појава могла да буде значајна за цио свијет и могла би бити узрок велике промјене, да је била дуготрајна. Но, она је била попут комете која тек што се појави на хоризонту, ускоро ишчезне у бескрају васионе. Владавина Шћепана Малог потрајала је три године и за то вријеме о њему се причало у Европи, о новостима које је увео у обичаје Црногораца и о његовим побједама у борбама против Турака и Венеџианаца” (стр. 188-189).¹¹

На тај начин је, мада не и у довољној мјери, мотивисана изненадна и литерарно ефектна идентификаџија стваралачког (Стјепана Зановића) и епског субјекта (Шћепана Ханибала од Албаније), при чему се сâмо по себи подразумејева и идентификаџија Шћепана Малог и Шћепана Ханибала од Албаније. На тај начин није изненадно промијењен и дотадашњи карактер текста: од посебно занимљиве *историјске прозе* добили смо чисто *нараџивну прозу*, есејистички интонирану у свим сегментима структуре дјела. При томе је потребно напоменути да епски субјект представља дио свијета реалности док стваралачки субјект припада вишој сфери духовности, јер му супериорни положај омогућава евидентна лична ерудиџија или, како она сâм каже, „свака врста ерудиџије”.

Тој сврси подлијежу и други алазони у повијести о Шћепану Малом (као што су владика Арсеније Пламенац и капетан Марко Тановић, који уопште не вјерује у смрт и смртност великог мистификатора). Основна разлика између епског и стваралачког субјекта лежи у томе што животом и дјелима првога управљају законитости егзистенџије, док животом и дјелима другога субјекта влада судбина, чији је он сâм креатор, у улози „свемоћног ствараоца” (*deus absconditus*). Његова основна стваралачка интенџија била је и остала да субјективна искуства и сазнања представи као интерсубјективна.¹²

**„Особити пут инспирације”
(Његош)**

Више пута смо до сада у жанровски разноврсним прилозима из његошологије, тврдили да се књижевно дјело Петра Другог Петровића Његоша (1813-1851) може подијелити у три стваралачке фазе. Прва фаза обухвата почетни период бављења (1828-1837), друга фаза период стваралачког дозријевања (1837-1844), а трећа фаза период пуне стваралачке зрелости (1844-1851).¹³ Према досадашњим истраживањима, лако је утврдити да постоје двије опседантне теме – прва се односи на *испрају њошурца* у вријеме владике Данила Петровића Шћепчевића, а друга на краткотрајну владавину балканског *алазона Шћейана Мало* у вријеме владике Саве Петровића Његоша. Прва тема послужила је као тематско средиште романтично-драмског спјева *Горски вијенац* (1947), а други као тематско средиште историјско-драмског спјева *Лажни цар Шћейан Мали* (1851), избором тематике и проблематике и избором примијењених стваралачких поступака, као што с правом тврди познати његошолог и историчар књижевности Јован Деретић, ова два дјела су везана читавим низом тематских, мотивских, језичких, стилских и техничких паралелизама, те је схватљиво што их научници често анализирају као стваралачки диптихон.¹⁴

Од бројних аспеката који нам се нуде у оквиру елаборације Левантинске приче и књижевног мита о Шћепану Малом, ми смо за ову прилику издвојили само два: процес генерирања поетских идеја (а) и процес генерирања књижевног текста (б). Примјена ова два процеса показује своју оправданост утолико више уколико имамо у виду три Његошеве жанровски разноврсне умотворине: епску пјесму „Шћепан Мали (1768)”, рађену по моделу усменог народног стваралаштва, затим хумористички интонирану приповијетку „Житије Мрђена Несретниковића – њим самијем списано” и историјско драмски спјев *Лажни цар Шћейан Мали* као финални производ двају процеса генерирања. Међутим, пратећи процесе генерирања пјесме XXIV „Шћепан Мали”, без тешкоћа се може закључити да је та тематика својом актуелношћу претходно заинтересовала још два ствараоца из истог културног ареала – Петра Првог Петровића Његоша и Сима Милутиновића Сарајлију. Петар Први је не само непосредни учесник и поуздани свједок историјских догађаја него је он истовремено и један од епских и драмских јунака спјева *Лажни цар Шћейан Мали*, те се у овом случају јавља као *homo duplex* или *homo triplex*, уколико прихватимо мишљење да је он аутор пјесме „Шћепан Мали”, односно да је С. М. Сарајлија од њега записао пјесму, а објавио је под неуобичајеним насловом – „Боговање” (не спомињући од кога ју је чуо и записао).

Први пут је епска пјесма „Шћепан Мали” објављена у Сарајлијиној *Пјеванији црнојорској и херцеговачкој* (Будим, 1833), а други пут у његовој *Историји Црне Горе од искона до новије времена* (Београд, 1835). Михаило Стевановић с правом указује на много веће амбиције Петра Другог у односу на своје претходнике, будући да је његова верзија, објављена као XXIV пјесма, у избору народних пјесама *Ои легало српско* (Београд, 1846), не само много литерарнија од преузетог узорка него је и троструко увећана (садржи 358 стихова). Посматрана са становишта теорије верзија, народна пјесма се може сматрати етимомом драмског спјева о Шћепану Малом (пјесма је, дакле, *основница*, а спјев је *изведеница*). Његошева пјесма садржи све карактеристике високе реторичности и виртуозности, као и формалне савршености, јер је аутор у њој успио да одржи епску динамику познатих догађаја, да их маштовито надогради и да усклади однос појединих сегмената и цјелине.¹⁵

Најважнији етимон књижевног мита о Шћепану Малом по нашем мишљењу, представља историјска проза Сима Милутиновића Сарајлије објављена у *Историји Црне Горе* (1835) у којој је аутор сабрао сва народна предања, све доступне му историјске документе и сва казивања свједока – непосредних учесника описаних историјских догађаја и поузданих казивача. Писана као дио *Историје*, она по априорно изабраном циљу не би могла бити убројана у чисту литерарну форму, али, судећи по књижевном дару, који је пресудан, она се без икаквих тешкоћа може анализирати као илустративан пример „хибридне форме”, јер осим што априорно припада историографији, она истовремено садржи елементе хронике, летописа, биографског записа, аутобиографског записа и сл. Од свих анализираних прилога у овој студији она пружа највише потребних информација о елаборацији обухваћене тематике и проблематике.

У заједничком издању *Историје Црне Горе и Дике црнојорске* (Бачка Паланка, 2009, ова историјска проза саопштена је на стр. 116-137). Она се доживљава као изузетно занимљиво књижевно дјело, без обзира на хетерономност изабране форме, о чему занимљиво пише Живко Ђурковић у књизи *Сарајлија и Њеџош* (Никшић, 1992, стр. 5-74). Хетерономност форме, коју смо по доминантним елементима, наратолошки дефинисали као *историјску прозу*, употпуњена је двама веома важним сегментима, који се осјећају као њени елементарни дјелови: ненасловљеном епском народном пјесмом о Шћепану Малом (стр. 122-126), састављеном од 125 десетераца) и документарном прозом, која се односи на *Грамашу* руске царице Катарине Друге, упућене Црногорцима (1769), која је саопштена *in extenso* (на стр. 127-131). Занимљиво је при томе напоменути да С. М. Сарајлија показује истинско одушевљење предметом историјске и књижевне обраде; потом да његово дјело прати несвојствен му објективистички стил

казивања и изразито милутиновићевска способност даровитог усклађивања вјеродостојних података и претпоставки, јер Шћепан Мали и даље остаје неријешена енигма. „Међутим, ништа се није могло сазнати ко је он заправо и одувијек био и одакле је у Боку дошао и како се у такав посао упустити домислио” (стр. 136), закључује С. М. Сарајлија на крају.

Поводом „позајмице” епске народне пјесме „Шћепан Мали”, објављене и допуњене за још двије трећине у избору *Оіледало срїско* (под бр. XXIV, стр. 160-171, ст. 358) неопходно је закључити да се Његош још у два маха вратио коментарисању односа историје и поезије. Први пут то чини у „Предисловију” *Оіледалу срїском* (стр. 11); „За црногорске пјесне се може рећи да се у њима садржава историја овога народа, који никакве жртве није поштедио, само да сачува своју слободу. Истина је да поезија на неким мјестима понешто увеличава подвиге Црногораца; на многима и важнијима држи се строго тачности” (Цетиње, у Црној Гори, на Благовијести 1845. год.). Други пут то чини у предсмртном, аманетном писму аустријском књижевнику, публицисти, преводиоцу и уреднику листова Лудвигу Аугусту Франклу (писаном на Цетињу, 12.X 1851): „Наше су народне пјесне историја јуначка, епопеја народна. У њима човек може видјети какав је народ који их пјева”, о чему занимљиво пише Весна Вукићевић-Јанковић у књизи *Њеіошеви иісмойіси* („Змај”, нови Сад, 2002).

Хумористички интонирана, иронијом прожета, а елаборирана у виду гротеске, Његошева наративна проза „Житије Мрђена Несретниковића” у одређеној мјери дјелује не-његошевски, уколико не прихватимо претпоставку да је писац посједовао много ширу и разноврснију лепезу даровитости од оне која му је до сада приписивана. Приповијетка је први пут објављена као самостално издање (на Цетињу, 1935), а други пут у календару „Грлица” (1837), у одјељку „Моралне приповијетке”, што значи да је аутор био веома задовољан њоме и њеним пријемом у црногорској средини. Иронично интонираном реториком наслова она се јавља као персифлажа средњовјековних хагиографија, док понуђеним наративним моделом указује на често коришћене приче, какве су на почетку нове књижевности биле *маријиме* (опис хаварије на мору) и *иіронискиітираион* (опис путовања на ходочашће), о чему занимљиво пише Милорад Павић у *Рађању нове срїске књижевности. Историји срїске књижевности барока, класицизма и іредромантизма* (СКЗ, Београд, 1983).

У оквиру наратологије посматрано, могу се уочити бројне сродности и разноврсности стваралачких поступака С. Зановића, с једне, Његоша, с друге, и С. Матавуља, с треће стране, који је писао о неспутаности узавреле медитеранске маште, изазване сунцем. У том погледу Медитеран представља истинску колијевку и Левантинске приче и бројних књижевних митова рођених у њеном окриљу. У структури хумористичке при-

повијетке доминантни су – *дојаћајни низови*, док су потпуно изостали *асоцијативни низови*. Они су замијењени невеликим бројем *ауторских коментара* (објављених на стр. 205-206, 209, 216, 217-218 и 222, 223), међу којима је последњи најфункционалнији, јер он свједочи о функционалној недовршености дјела, као и о реалној недовршености сваке Левантинске приче и књижевног мита који неминовно захтијевају наставак. Истовремено, приповијетка показује надмоћ логике нарације, као и примјену четири врсте процеса: „хибридизацију култура“, „хибридизацију језика“, „хибридизацију жанрова“ и „међужанровску проходност“, јер ово невелико дјело садржи бројне елементе *романа на џушу, вишешкој романа или џикарској романа*, између осталог.¹⁶

Савремени његошолози тврде да се Његошеви спјевови генолошки могу дефинисати на следећи начин: *Горски вијенац* је романтично-драмски спјев, *Луца микрокозма* је алегоријско-религиозни спјев, док је *Лажни цар Шћејан Мали* национално-историјски драмски спјев. Међутим, у много мањој мјери је видна сагласност око припадности три реномирана спјева појединим стилским формацијама, као што су – *класицизам*, *предромантизам* и *романтизам*, с обзиром на то да се само *романтизам* дијели на три врсте (неразвијени, развијени и високи).¹⁷ Сасвим мали број теоретичара књижевности сматра да високом романтизму припадају дјела попут рефлексивне поеме „Мисао“ (1844), „Посвета Г. С. Милутиновићу“ и *Луца микрокозма* (1845). Међутим, много је већа и примјетнија сагласност његошолога када су у питању сродности двају спјевова, јер је *Лажни цар Шћејан Мали* настао непосредно након објављивања *Горској вијенца*, тако да би у дијамантску годину (1847) требало убрајати и завршетак драмског спјева о балканском алазону.

На дну првог издања *Лажној цара Шћејана Малој* аутор је унио индикативну ознаку – „У Југославији“, а на полеђини насловне стране, као вишезначни епиграф, следећу терцину, штампану ћирилично и латинично („Печатња браће Жупана у Загребу, 1851“ “):

„Непита се, ко се како крсти,
Но чија му крвца грије прси,
Чије л’га је задојило мл’јеко?“¹⁸

Сви набројани и пажљиво пласирани детаљи указују на то да је спјев *Лажни цар Шћејан Мали* припреман више од деценије и по (1833-1851), за разлику од спјева *Луца микрокозма* који је написан у једном даху (за 29 дана) и који самим тим потврђује теорију спонтаности у настајању дјела.

На основни циљ или више циљева које Његош жели да оствари дуго припреманим дјелом непосредно указује „Предговор“ (стр. 9-11). У њему

аутор *Пјесмошворја* објашњава удио документа, народног предања и индивидуалне умјетничке маште, сугеришући потенцијалном читаоцу идеју да најмањи удио у њему имају историјска грађа и извори (которског провидура Пасквала Цигоње, млетачког посланика при Порти Јустинјанија и г. Дуода, тадашњег млетачког вицеконзула у Скадру, које је писац пронашао у Млетачком архиву, почетком 1847. године). О томе Његош пише: „Да све ситнарије овдје ставим што су ова тројица писали, дуго би било; али између истијех неке морам споменути да се увјере читаатељи да у дјелу овоме мојега сопственога ништа није што није основано на причању народном и на рапортима више речене тројице” (стр. 10), што представља еклатантан примјер топоса „афектиране скромности”, о чему занимљиво пише Е. Р. Курцијус.¹⁹

Током истраживања односа продукционог и рецептивног модела закључили смо да се Његош служи свим познатим детаљима, сукобима и обртима у том периоду живота Шћепана Малог (1776-1773), преузевши чак и низ погрешака које су доцније историчари и књижевни историчари педантно исправили. При томе је важно напоменути да је Његошев драмски спјев о Шћепану Малом не само послужио као широка епска форма за систематизовање у народном предању сачуваних казивања, него је, истовремено, омогућавао посебан начин елаборације обухваћене тематике и мотивике, ради постизања што виших литерарних вриједности, да би потом послужио као иницијативни центар за даље ширење књижевног мита о балканском алазону, на што свим садржаним звучењима и значењима упућује Љубишина приповијетка, објављена недуго након спјева (1868).²⁰

Из чина у чин, из појаве у појаву, књижевни мит је повлачен у други план (примјера ради, навешћемо податак да се Шћепан Мали као епонимни јунак уопште не јавља у другом и петом чину), а да све више простора добија пишчева опседантна тема – *борба за слободу*, што се види по бројним пасажима спјева који су посвећени Косовском миту и сјећањима на протекле историјске догађаје, најчешће трагично интониране. По устаљеном обичају, глобалну идеографску идеју Његош инфилтрира у субјективна и интерсубјективна искуства и сазнања. Овога пута то је учинио у вехементном дијалогу Беглербега и игумана Теодосија, који бране двије различите филозофије живота и двије различите стваралачке визије:

БЕГЛЕРБЕГ

„Ти све нешто, као нехотице,
ове горе дижеш у облаке.
Ја се чудим, тако ми ћитапа,
с оба ока кад виђу слијепца.

А видиш ли, болан калуђере,
овдје мјеста ни живљења нејма
за човјека, нако за ђавола. ”

ТЕОДОСИЈА МРКОЈЕВИЋ

„Ако није мјеста за живјење,
а оно је мјеста за причање;
причање је души посланица
ка тијелу ваше гурабије,
па јошт какво те какво причање
из кога ће наша покољења
вјечну силу душевну сисати.”

(стр. 77-78, ст. 548-561)

На срећу, истински пјесник је надвладао хроничара, тако да би се, условно, могло говорити о замјени планова драмског сукобљавања у *Лажном цару Шћепану Малом*. Након што је самозванац у пракси показао све своје негативне карактеристике, драмски писац је, задовољан оствареним циљем, искористио прилику да инвентивно унесе у драмски спјев још десетине нових и очекиваних тема и мотива, о чему свједоче два завршна чина у којима је поље догађајних и асоцијативних низова пренесено у отомански миље. Тако је, дефинитивно, остварена *двојлана слика стварности*, те је Његош могао да покаже висок степен усаосјећавања са представницима отоманске Порте и отоманске локалне власти у судару са Шћепаном Малим. Уношење теме *борба за слободу* увелико је допринијело да се при крају спјева Шћепан Мали пресели из епицентра на маргину драмских збивања, а да основне теме спјева – *борба за слободу* и основне *еџичке вриједности* – избију у први план. Ријетко се дешава да Његош као резонера изабере потурицу или Турчина. Овога пута то чини у петом чину (трећој појави), избравши као „друго ја“ мудрог и ученог Мулу Хасана:

„Зло чинити, ко се од зла брани,
ту злочинства нема никаквога.”

(стр. 182, ст. 181-182)

У низ премиса интенционалног и лингвистичког лука убројали бисмо и Његошево настојање да читав колоплет догађаја, историјских и имагинативних, елаборира на што вишем књижевно-естетском нивоу, што се нарочитом снагом види у климакса драмске радње (у III чину), као и њеном ефектно засвођеном крају (у V чину). У најуспјелије дјелове драмског спјева убројали бисмо Дјејствије треће (стр. 83-132) и Дјејствије пето (стр. 175-201),

особито уколико имамо у виду најуспјелија јавленија у трећем чину (друго, четврто, шесто, седмо и осмо), док се пети чин може сматрати ефектним *финалом*, особито када имамо у виду најуспјелија јавленија у њему (прво, друго, треће, четврто и осмо). Најмање је успјело Дјејствије четврто (стр. 133-174), у коме се нарочито осјећају инспиративне осјеке, поготово у завршним појавама (осмој, деветој, која дјелује као непотребна епизода, десетој и једанаестој). Између најуспјешнијих и најмање успјешних, налазе се Дјејствије прво (стр. 15-51) и Дјествије друго (стр. 53-91), при чему се као најдраматичнија издваја осма појава другог чина (стр. 75-86), која илустративно објашњава зашто се спјев *Лажни цар Шћейан Мали* често дефинише као „књига дијалога”. Вредновање и превредновање са данашњег становишта завршили бисмо констатацијом да су први и други чин спјева, по књижевно-естетским донетима много ближи трећем и петом, као најуспјелијим, него четвртом чину, као најнеуспјелијем у дјелу.

Обнову књижевног мита, а у његовом оквиру и обнову Косовског мита тумачимо Његошевом потребом да се на литерарно прихватљив начин прихвати овај логички тешко схватљив прекид у владавини династије Петровић-Његош (као „ексцес историје”), а то је учињено навођењем низа историјских, друштвених, културолошких, али и психолошких разлога. Насупрот алазону Шћепану Малом, као „човјеку не на свом мјесту”, како би рекао Шкловски, Његош уводи игумана Теодосија Мркојевића не само као *резонера* у драми него и као *alter ego*, који у себи сажима народну мудрост и који се исказује како у збору тако и у твору. Насупрот канонизованом прототипу бића исламске културе, као ограниченом субјекту, Његош је као корелат поставио природно биће. Игумана Теодосија он описује као слободно, ничим ограничено биће, о чему сâм субјект врло ефектно и сугестивно каже:

„по буквици учио сам књигу,
по људима учио сам свијет,
по звјездама и богословију”

(стр. 137, ст. 87-89).

На крају, није на одмет напоменути да је драмски спјев *Лажни цар Шћейан Мали* веома примјерен компаратистичким истраживањима, а у том оквиру и имаголошким, јер су овдје, као што је већ речено, сукобљени не само различити културни него и различити цивилизацијски модели. Под првим ми подразумијевамо сукоб хришћанске и исламске филозофије и религије, а под другим сукоб романског, германског и словенског модела културе, с нарочитим освртом на дуговијеки сукоб католицизма и православља, сукоб који се стољећима све више разбукује, те актуелност

Његошевог дјела не губи ништа у нашем времену. Желимо ли да у једном дистиху драмског спјева сумирамо сва сродна и разнородна мишљења и судове сукобљених цивилизација и културних модела, најбоље ћемо учинити то навођењем филозофски и поетски интониране апофтегме, коју изговара војвода Драго и којом доминира трагична визија живота:

„ко вјечито хоће да живује,
мученик је овога свијета”

(стр. 99, стр. 137-138).

Као што се види, Његош је за особите теме и мотиве умио да одабере особит пут пјесничке инспирације, како би тим поводом рекла умна Исидора Секулић.

„А прича тече даље и причању краја нема...”
(Љубиша)

Љубишино племе Паштровићи, које се простире од Куфина до Бабина Вира, не само да је једно од најстаријих словенских племена него је уједно и племе са најбоље сачуваним историјским и другим документима. О томе свједочи Јован Вукмановић у монографији *Паштровићи (Антрополого-џеографско-етнолошка истраживања)*, Цетиње, 1960, три књиге објављених исправа: *Паштровске исправе од XVI до XVIII вијека* (приредили М. Божић, Б. Павићевић и И. Синдик, Цетиње, 1959), *Паштровске исправе* (II), приредили Ј. Бојовић, М. Лукетић и Б. Шекуларац, Будва, 1990) и *Паштровске исправе* (III), приредио Б. Шекуларац (Петровац на мору, 1999) и волуминозна *Библиографија о паштровићима* (Петровац на мору, 2001), саставио Милорад Т. Миловић (библ. јединица 10.125, стр. 812). На том врелу „живе историје” Љубиша се напајао користећи у првом реду све облике народне предаје, потом постојеће историјске изворе, непревазиђено Његошево дјело, као и дјело свога учитеља Антуна Којовића. И као веома способан сакупљач, и као живо заинтересован савременик и као аутентични стваралац, Љубиша је у свему руковођен старом латинском сентенцом – *Historia et philologia in acta*.²¹

На основе односа историја – белетристика указали смо детаљно у два издања поетичке монографије – *Самойиси и казалице Сџефана Мишрова Љубише* (Нови Сад, 2000, и Бијело Поље – Нови Сад, 2003), подијеливши ово стваралаштво у двије фазе: I (1845-1868) и II (1868-1878).²² Још тада смо тврдили да је приповијетка „Шћепан Мали” посвећена европски познатом алазону, а да је приповијетка „Кањош Мацедонових” посвећена

племенски познатом *еирону*, те да се с правом може говорити о принципу бинарне опозиције. Када су у питању приповијетке „Шћепан Мали како народ о њему повиједа” (Скупио и сложио С. Љубиша, „Дубровник”, Сплет, 1868, стр. 129-162) и „Продаја Патријаре Бркића (Приповјест за времена Шћепана Малог)”, објављене у истом забавнику 1870, онда се такође може говорити о стваралачком диптихону. У првом дијелу доминира трагична, а у другом комична визија живота, што такође представља примјер употребе бинарне опозиције. Тиме тумачимо и заједничко објављивање приповједака о Шћепаном Малом и Кањошу Мацедоновићу као епонимним јунацима (тачније речено као јунацима двају књижевних митова), под насловом *Pripovijetke* (Љубиша Ст., „Dubrovnik”, Spljet, 1871, стр. 239-272).

Као што је познато, Љубиша континуирано користи топосе „афектиране скромности” и „завођења читаоца”. На насловној страници приповиједачког првијенца – *Pripovijesti crnogorske i primorske* (*Skupio, složio i pregledao Šćepan Mitrov Ljuviša*), у Дубровнику, 1875, аутор се представио само као сакупљач, док у кратком предговору „Ћитаосима!” користи мото из Његошевог драмског спјева *Лажни цар Шћепан Мали*, а потом свједочи о обнаженом поступку: „Моја namjera bila, da ovom radnjom učuvam nekoliko znamenitijeh dogogjaja svoje otadžbine, a izgled da opišem način življenja, mišljenja, razgovora, napokon vrline i poroke svojijeh zemljaka, pa sve to da predam potomstvu onako kako sam čuo i upamtio od starijih ljudi, jer vidim da se svakdan te stvari preobražuju i ginu svešto je napredniji doticaj i poplavica tugjinstva” (стр. 35).²³

Теоретичару прозе и љубишологу постаје јасно да је приповјетка „Шћепан Мали (Приповијест црногорска средином осамнаестог вијека)”, рађена по априорно утврђеној концепцији, јер је најприје подијељена у четири главе: I ШЋЕПАН ЛИЈЕЧНИК И ЉЕКАР (стр. 36-40), II ШЋЕПАН ЦАР (стр. 40-45), III РАТ И БОЈЕВИ (стр. 45-52) и IV СМРТ ШЋЕПАНОВА (стр. 52-55), а потом су те главе подијељене на мање сегменте (прва глава садржи: увод, три сегмента и закључак, на примјер). Сасвим је прихватљив начин сегментације прве и друге главе, будући да се ради о чисто *нарашћивој прози*, док је мање прихватљив начин сегментације треће и четврте главе, будући да се ради о *историјској прози*. Но, у објема врстама приповједач настоји да у што изразитијој мјери примијени три водећа принципа сопствене психологије стварања: *истинитост*, *актуелност* и *занимљивост казивања*. Љубиша се осећа дијелом стваралачке породице, коју чине: изворни *приповједач*, ангажовани *слушалац* и креативни *пре-приповједач*, уз претпоставку да сва три члана наведене породице морају бити креативни у поступку преношења не само елабориране тематике и мотивике него и умијећа које нуде стил и језик природног говора.

При томе не треба сметнути с ума да нам је Љубиша оставио у наслеђе рукопис *Историја Црне Горе*, коме се губи траг у дворској библиотеци

краља Милана Обреновића (о чему занимљиво пише Милан Медиговић – Стефановић, 2012), као и Његошевој *Историји Црне Горе* у неком од градова Француске, половином XIX вијека (о чему занимљиво пишу Љубомир Ненадовић и Павле Поповић). Посебно би било занимљиво упоредити Љубишу као историографа и Љубишу као белетристу, када је ријеч о Шћепану Малом. О томе свједочи Ново Вуковић као најпозванији љубишолог: „Фикционализација тог свијета и његовог историјског и географског контекста заправо је омогућила његово трајање у једној другој равни, читавање дубљих истина о њему и доживљавање великих вриједности које је имао. Ликови Љубишиног књижевног свијета, као мало који у нашој целокупној литератури, успјело представљају виталност, даровитост и духовни потенцијал једне расе, али исто тако и њену непрактичност и ирационалност које западни свијет никад није разумио” (стр. 172-173).

Љубиши је, међутим, истовремено стало и до регионалних и до универзалних вриједности свег духовног стварања (које Ватрослав Јагић именује као *словесност*). Спајање „студија књижевности” и „студија културе” може показати до којих граница је могуће проширити дискусију о Левантинској причи или књижевном миту, посебно уколико се имају у виду могућности компаратистичког истраживања (имагологије). На разноврсност књижевних ликова у европском ареалу културе указује Марко Суђић у огледу „Паштровићи у сазвјежђу европских пустолова” (2001): „Са редом пустолова почело је модерно доба, заправо нова вјештина израбљивања. Пустолови нијесу пљачкали немоћне и нијесу нападали кочије на друмовима, већ су варали таште а пљачкали лакомислене. Та нова врста лопова начинила је савез са свјетским грађанством и са углађеним манирима. Пустолови друге половине XVIII вијека, слободно се може рећи, били су претече данашњег грађанског друштва Европе. Ти нови грабежљивци имали су fine манире, говорили су дотјерано и често су се изражавали филозофски. У свима њима постојала је одређена црта духовитости и психологије која их је чинила симпатичним, а поједини међу њима досезали су генијалност” (стр. 208).²⁴

Посебну занимљивост расправе о књижевном миту посвећеном Шћепану Малом у дјелима три анализирана ствараоца видимо у начину на који та дјела припадају појединим епохама (Просвјетитељству, на примјер) или стилским формацијама (класицизму, романтизму и реализму, на примјер). Реторика Зановићеве прозе указује на међународну репутацију балканског алазона: „Шћепан Мали или Etienne Petit или Stefano Picolo као лажни Петар III руски цар”. Његош загонетност лика и ланца догађања ставља у поднаслов: „Историјско собитије при свршетку XVII вијека” (*Горски вијенац*) или „Историјско Збитије Осамнајестога Вијека” (*Лажни цар Шћейан мали*), уз нужну генолошку одредницу *Пјесмошворје*, при чему ни до дана данашњега нијесу пронађени веродостојни историј-

ски подаци ни о *истрази ѿшурца* нити о *ѿоријеклу* Шћепана Малог, што је представљало најважнији циљ сваке врсте истраживања.²⁵

Љубиша вјерује у истинитост догађаја и постојање личности које су их обиљежиле као непосредни актери из земље и иностранства. Но и поред тога, он, у виду ауторских коментара, разликује „поуздану” од „непоуздане приче”. У „Продаји патријаре Бркића” епски јунак Лука Стојанов каже Бубићу: „...но свашта се говори и по пуку сије; па ко ће да разабере истину у толико пљеве ријечи”.²⁶ У уводној причи „Вук Дојчевић” Љубиша истим поводом каже: „зато и молим читаоца да мени, а не моме повједачу, замјери, ако ми се гдје нехотице, и уз пркос сваког настојања, поткрала каква ријеч или облик што нијесу по свем народни”, јер, каже писац у продужетку, „ја нијесам у свом вијеку изнители ни једне јединцате ријечи” која не би била преузета из природног говора (књ. 2, стр. 71). О низовима парализама најобухватније је писао Милорад П. Никчевић у књигама – *Трансформације и структуре* (Загреб, 1982) и *Идеје и паралеле* (Осијек, 1984).²⁷

У сасвим реалистичком маниру Љубиша је у приповиједи „Шћепан Мали” навео преко тридесет имена епских јунака, што историјских што неисторијских личности, која служе као аутентични свјedoци и учесници у описаним збивањима, без обзира на то да ли се ради о „догађајним низовима” или „асоцијативним низовима”. Два крунска свједока су: пушконошац из времена Шћепана Малог, којег је писац слушао још у дјетињству, и пишчев блиски пријатељ, познати европски научник Валтазар Богишић, који му је показао десетину писама Шћепана Малог, доцније објављених у публикацијама ЈАЗУ. Међутим, најзначајнији „свједок” је сâм С. М. Љубиша који не говори толико у име епског субјекта него у сопствено име када на почетку III главе „ШЋЕПАН ЦАР” констатује: „Као што бива вазда у сличнијем пригодама, тако се збило и онда; свако казива ствар не како је чуо, него како му је милије; многи додају снитве, пресказивања, чудеса, а ко хоће да друге надмудри, каже како се он давна сјетио да је то Велики Господар” (књ. 1, стр. 41).²⁸

Белешке:

1. Наведене двије монографије (о Т. Ману и Г. Гарсији Маркесу) чине природни и логички дио естетичко-поетичке тетралогije којој припадају и наредне двије књиге – *Анаџрами и кријшџрами у романима Умберџа Ека* (ЦАНУ, Подгорица, 2009) и *Снови и судбине у нараџивној џрози Михаила А. Шолохова* (ЦАНУ, Подгорица, 2012). У завршној глави посљедње монографије анализиране су три повијести које припадају *Каријској џричи* – *Бисер Џона Стајнбека* (1947), *Сџарац и море* Ернеста Хемингвеја (1952) и *Пуковнику нема ко да џише* Габријела Гарсије Маркеса (1958, 1961), као и три повијести које припадају *Леванџинској џричи* – *Смрџ у Венеџији* Томаса Мана (1912), *Проклетџа авлија Ива Андриџа* (1954) и *Човјекова судбина* Михаила А. Шолохова (1956/57), од којих је само посљедња детаљније анализирана.
2. Наведени цитати објављени су у *Речнику књижевних џермина* („Нолит“, Београд, 1985, стр. 438-439) и *Преџледном речнику комџарџисџичке џерминологије у књижевноџи и кулџури* („Академска књига“, Нови Сад, 2011, стр. 243-245).
3. Љубиџин прозни првијенац обухватио је: етнографски спис „Бока Которска“ и шест жанровски разноврсних наративних проза – „Скочидјевојка“, „Шџепан Мали“, „Продаја патријаре Бркиџа“, „Поп Андоровиџ, нови Обилиџ“, „Краџа и прекраџа звона“ и „Проклети Каџм“. Прва Љубиџина приповијест објављена је под насловом – „Шџепан Мали како народ о њему повиједа“, што веџ реториком наслова упуџује на троструки план тумачења и разумијевања ове наративне прозе: предајни, историјски и белетристички.
4. Када је у питању литература о Шџепану Малом, најбоље је консултовати уводну главу Станојевиџеве књиге „Извори и литература“ (стр. 1-4), у којој су педантно набројани релевантни извори и литература из ове области (Љ. Стојановиџ, М. Драговиџ, С.Љубиџ, С. Антољак, В. Богиџиџ, Д. Мардовцев, Ј. Томиџ, Д. Милаковиџ, В. Макушев и други, допуњени доцније изворима и литературом коју је понудио Р. В. Петровиџ у монографијама о Шџепану Малом).
Из науке о књижевности такође бисмо издвојили најужи избор који чине: монографија Мирослава Панџиџа – *Књижевноџи на џлу Црне Горе и Боке Коџорске од XVI до XVIII века* (СКЗ, Београд, 1990, стр. 520), предговор Радослава Ротковиџа „Зановиџева заоставџтина“, објављен у избору радова – *Пакао или небо* („Побједа“, Титоград, 1979, стр. 9-40) и тематски блок са научног скупа – „Живот и дјело Стјепаџа Зановиџа (1751-1786)“, објављен у зборнику радова – *Ноттаџе Данилу Кишу (IV)*, Подгорица – Будва, 1998, стр. 183-265, у коме су објављени аналитички прилози Гој-

- ка Челебића, Злате Бојовић, Р. Ротковића, Слободана Калезића, Илонке Чамањски и Богуслава Желинског и Р.В. Ивановића.
5. Строгост изреченог суда не могу умањити ни најтолерантнији ставови зналаца ове проблематике, као што је Р. В. Петровић, који у књизи *Шћепан Мали – зајонетшка историје* тим поводом пише: „Поједини биографи Шћепана Малог називали су наводног цара најпогрднијим именима. Писали су за њега да је варалица, протува, лудак, кукавица, шарлатан, преварант, бродјага, обманшчик, ветрогоња, лажов, скитница. И у првом и у другом случају урађено је тако због тога што коришћена документа нису подвргнута строгој анализи и што није пронађена и узета у обзир архивска грађа, које би истраживачу омогућила да другачије процени Шћепана Малог и његово дело. Тада би нам Зановићев рад, коме могу и морају да се ставе одређене примедбе и замерке, био прихватљивији и, сигурно је, не бисмо имали разлога да црвенимо што нам историографија о Црној Гори почиње његовом књигом” (стр. 16).
 6. Научни опус Р. В. Петровића показује на илустративан начин како временом књижевни мит постаје опседантна тема у варљивој нади да се амбициозно заснованим архивским истраживањима и проучавањима мало познатих извора и литературе може укинути њихова загонетност, било у оквирима историографије, било науке о књижевности, било књижевне умјетности као умјетности ријечи. О томе непосредно свједоче следеће Петровићеве књиге: *Шћепан Мали – зајонетшка историје* (Београд, 1992), превод исте књиге на руски језик (Београд, 1996), *Владика Данило и владика Сава (1697-1781)*, Београд, 1997, *Односи Русије са Црном Гором у XVIII веку* (Београд, 1998) и *Шћепан Мали – зајонетшка је решена* (Београд, 2002), у којој је Шћепан Мали препознат у лику доктор Јована Стефанова Балевића из Братоножића (1728-1769), аутора прве *Филозофске дисертације о оружаном пројављивању вере*, одбрањеној у Халеу, на латинском језику, 1752. године.
 7. О томе свједочи Р. Ротковић у два значајна прилога: студији „Зановићева оставштина” (Подгорица, 1979, стр. 9-40) и огледу „Књижевно дјело Стефана Зановића” (Подгорица-Будва, 1998, стр. 205-214). Упутно је видјети и монографију Мирослава Пантића – *Књижевност на тлу Црне Горе и Босне Кошорске од XVI до XVIII века* (СКЗ, Београд, 1990), одјељак посвећен Зановићу (стр. 443-464), као и нашу студију „Еманације” ’дивљег генија’ у дјелу Стјепана Зановића (1751-1786), објављен у зборнику радова *Ноттаде Данилу Кишу (IV)*, Подгорица-Будва, 1998, стр. 243-265. Много неопходних информација о Зановићу, његовом добу и дјелу, наћи ће радознали читалац у књигама попут ових: Мирко Брејер – *Анђун конше Зановић и његови синови* (Загреб, 1928) и Мило Дор – *Сва моја браћа* (Минхен-Беч, 1978).

8. Одмах у наставку Зановић разрађује познату макијавелистичку идеју о вођама епохе и послушном пуку: „Рекло би се као да једна половина свијета вара другу. Рећи ћу и више од овога: три или четири генијална човјека роде се у току вијекова, да би варали остале људе, утолико лакше што је човјек по природи својој склон заблуди и, са задовољством и надом, да тако кажем, тражи онога ко би га завео. Већ је закључено да јачи и лукавији управља свијетом, а запажено је да лукавији често побјеђује јачега. Најзад, свака политика, свака религија, која има у себи чудесног и неразумљивог, стекла је више присташа него сама истина, која пошто је огољена, без опреме, својом једноликошћу досадна је обичном човјеку” (стр. 173).
9. О томе пише Р. В. Петровић у књизи *Шћепан Мали – зајонешка је решена* (стр. 61-62) наводећи друге самозванце: Амулија, краља од Албе, Емердиса и Бар-Кохбу. М. Пантић нас обавјештава да је књига С. Зановића о Шћепану Малом преведена на италијански језик, док ју је на српски језик превела Радмила Недељковић (у часопису „Стварање”, 10/1978, стр. 1363-1388). Исти аутор (М. Пантић) у Црној Гори спомиње следеће „лашце и пријеверанте”: генерал-мајора Давида Неранцић-Зорића, Софронија Марковића-Југовића, Димитрија Вујића и калуђера Авакума.
10. У парадигматској студији „Стјепан Зановић, пустолов, песник и филозоф”, објављеној као предговор Зановићевој књизи *Турска ђисма* (1996), Пантић пише: „Чешће но властите, то су туђе мисли, па и опште идеје епохе, али заоденуте у властито рухо и исказане на сопствени начин” (стр. 18).
11. И први пасус другог дијела повијести – *нараштивне ѓрозе* такође припада жанру ауторских коментара, којима објашњава потребу „продужене егзистенције” Шћепана Малог, послјије „привидне смрти”: „Прича о овом новом Шћепану веома је сложена, веома развучена, веома компликована, да бисмо се усудили да је сад овдје покрећемо. Стога ћемо се ограничити само на неке појединости везане за ову личност које могу да се допадну, а о којој се толико причало, због њеног духа и образованости, нарочито због необичног начина на који је видјела ствари око себе, и начина на који је доносила судове о људима и њиховим пословима” (стр. 189), што без сумње припада топосу „завођења читаоца”, како би сличним поводом рекао Е. Р. Курцијус.
12. Због унапријед одређеног обима и концепције студије, било нам је онемогућено да се детаљније позабавимо основним принципима одабраних конструкционих и композиционих схема Зановићевих дјела. То се најприје односи на расправу о темпоралности и наратији, потом на типове и типологију приповиједања (посматрану са становишта наратологије), као и на „жанровску проходност”, с обзиром на различите врсте прозе

- које у њој налазимо мање или више импрегниране (посматрано са генолошког становишта).
13. Видјети наше књиге – *Њећошев њећешки љовор* (Нови Сад, 1991), *Њећошева психологија и филозофија стварања* (Нови Сад, 1997), *Њећошева њећешка и естетика* (Нови Сад, 2003), прештампане потом у монографију *Петар Дрући Петровић Њећош* (Бијело Поље-Нови Сад, 2003, стр. 498). Десетине жанровски разноврсних прилога о Његошу педантно је регистровао Милорад Т. Миловић у *Био-библиографији академика Радомира В. Ивановић – МОНТЕНЕГРИНА* (Цетиње, 2010, стр. 300, 1339 библ. јединица).
 14. Од Деретићевих књига издвајамо – *Композиција Горској вијенца* (Београд, 1969), *Горски вијенац П. П. Њећоша* (Београд, 1986), занимљив оглед о Шћепану Малом, објављен у зборнику *Петар Дрући Петровић Њећош. Личност, дјело и вријеме (1813-1851)*, ЦАНУ-САНУ, Подгорица – Београд, 1995, као и опширан текст објављен у волуминозној Деретићевој *Историји српске књижевности* (Београд, 2002, стр. 671-675). Вриједне пажње су и књиге Мишела Обена *Њећош и историја у његовом делу* (Београд, 1989), Слободана Томовића *Коментари: Лажни цар Шћепан Мали, Луча микрокозма, Горски вијенац* (Београд-Цетиње, 1990), Митра Бакића *Црна Гора под управом владика* (Подгорица, 1995), као и прилог Добрила Аранитовића „Посебна издања о Његошу (1851-2013). Библиографија”, објављена на крају зборника радова *Петар Дрући Петровић Њећош – двјестотина година од рођења (1813-2013)*, ЦАНУ, Подгорица, 2014, која садржи реко 400 библ. јединица, од укупно 21.000, посвећене Његошу у наведеном периоду.
 15. Неки од његошолога оправдано су писали о недовољној бризи о формалном савршенству дјела. Његош је у последњем објављеном дјелу и том аспекту посветио довољно пажње. Стекли смо утисак као да на тај начин жели да избјегне ону јетко интонирану примједбу Ј. С. Поповића упућену С. М. Сарајлији: „Био је чедо магновења, летио с једнога предмета на (други) и осећао и писао како му је магновење диктирало. Отуда је, наравно, морала произићи она смеша у његовим умотворинама, и ја га са књижевничке стране не уем прикладније сравнити него са грудвом руде из здравог окна ископане; све измешано и непречишћено”. Упутно је видјети тротомну *Историју српске књижевности – РОМАНТИЗАМ* Миодрага Поповића, објављену у Београду, 1968-1972. У првом тому (1968) аутор је објавио обимну расправу „Петар II Петровић Његош” (стр. 149-318).
 16. Завршни ауторски коментар гласи: „Заисто, сметеносмршени читатељи, чини ми се да више среће неће имати ови ученици него њихов учитељ. Ово вам оволико сад излажем на карту, а што ће се посад са мном и мојима ученицима учинити, то се неће моћи ни на три листа карте исписати,

но ће се ту шћети бремене бременцато карте, јербо сам ја доста млад; толико су ми шездесет годинах па ево видите колико ме несрећа ћерала и мучила” (књ. 4, стр. 222-223).

17. Током протеклих деценија његошологи су различито вредновали три најпознатија Његошева спјева. По нашој валоризацији на првом мјесту налази се *Луца микрокозма* (1845), на другом *Горски вијенац* (1847), а тек на трећем *Лажни цар Шћейан Мали* (1851). Рефлексивну поему „Мисао” (1844), „Посвету Г. С. Милутиновићу (на Цетињу, 1. маја 1845)” и спјев *Лучу микрокозма* (1845) сматрамо не само најрепрезентативнијим Његошевим умотворима, него репрезентативним и у контексту националне и наднационалне књижевности романтичарске провенијенције.
18. Наведена терцина преузета је из рефлексивне пјесме „Поздрав роду на Ново љето“ (ст. 45-47) штампана најприје у „Серпском Народном Листу” (Нови Сад, 12. I 1847). Подједнаку експресивну и сугестивну снагу садржи и мало спомињана терцина (ст. 21-23):

„Родољубје што је? Електрика,
пречишћена искра божествена
кроз пламове бесмртнова огња”,

као и добропознати и често цитирани катрен (ст. 30-33):

„Липо, лјепо, лепо и лијепо,
било, бјело, бело и бијело –
листићи су једнога цвијета,
у пупуљ се један одњихали”,

која припада истој идеографема.

19. У продужетку Његош пише: „Оно што народ прича види се у историју Милутиновића; а оно што речена тројица пишу, оно се само у архиви могло наћи” (стр. 11). По свему судећи, за Његоша је народно предање као филтрирано искуство и сазнање било најпоузданији извор. Оно се јавља у утврђеном облику, без обзира на то да ли се преноси усменим или писаним путем.
20. Први чин има 877 стихова, други 842, трећи 850, четврти 912, а пети 623 стиха, што укупно износи 4.104 стиха, подијељених у 54 појаве. Његошове стихове посвећене значењу приче и причања парафразираће доцније Никола Први Петровић Његош стихом – „Причањем се душа храни”. Имајући у виду однос наративног и скриптивног модела културе, ми смо овај стих парафразирали као – „Писањем се душа храни” и узели га као међунаслов у одјелку наше монографије – *Дар и надахнуће*

(Књижевно дјело Николе Првој Пећровића Њеџоша), Подгорица Цетиње, 1997, стр. 310.

21. Сви цитати у раду наведени су према издању – *Сабрана дјела С. М. Љубише – Критичко издање*, 1-5 (ЦАНУ, „Универзитетска ријеч” и Историјски архив, Подгорица-Никшић-Будва, 1988). Прву књигу приредио је Ђуза Радовић – *Пријовијести црногорске и приморске*, другу Ново Вуковић – *Причања Вука Дојчевића*, трећу и четврту Радослав Ротковић – *Бој на Вису. Преводи. Чланци. Говори и – Писма*, а пету Мирослав Лукетић – *Био-библиографија. Прилози*.
22. Након монографије објавили смо још три студије: „Дуго трајање” као ознака медитеранског ареала (Конструкција догађаја и реконструкција приче у Љубишиној наративној прози), 2003, „Првоименовање ствари и рађање језика” (Допринос Нова Вуковића љубишологији), 2006, и „Књижевнонаучне монографије о дјелу Стефана Митрова Љубише (Прилог књижевној аксиологији)”, 2012.
Видјети следеће зборнике радова: *Стефан Мићров Љубиша* (ЦАНУ, Титовград, 1976), *Књижевно дјело Стефана Мићрова Љубише – Ново чишање* (Будва, 2000), *Паштровићи (Историја. Култура. Природа)*, Петровац на мору – Свети Стефан, 2001, *Стефан Мићров Љубиша у контексту медитеранске културе* (Будва, 2005) и *Паштровићи (Језик и књижевност)*, Београд-Петровац на мору, 2012.
23. Бранећи се од приговора да је непоуздан казивач, по свједочењу биографа Т. С. Виловског, Љубиша је тим поводом рекао: „Ја сам добио грађу за приповијетке које сам објавио: Скочи дјевојку и Проклети кам од игумана Мојсија Вукшића Грбљанина; Малога Шћепана од Вука Маркова Вранете Махине; продају патријаре Бркића од Ђура Вучетина Брајића; Попа Андровића од Митра Попова Греговића Паштровића и то послјије Којовићеве смрти. Крађа и прекрађа звона догодила се, такорећи, пред мојим очима. Кањош Мацедоновић легенда је коју скоро сваки Паштровић зна. *Сам сам пак доунио историчну страну како сам најбоље могао и умио*” (подвукао Р. В. И). Међутим, није могао да се одбрани од оправданих примједби које је саопштио Нићифор Дучић у посебном издању – *Примјетбе на „Коментар Горској вијенца”* (Београд, 1870).
24. Од мноштва европских пустолова аутор је издвојио само седам: 1. Џона Лоа, 2. де Еона, 3. Нојхофа, краља Корзике, 4. Калиостра, који је настојао да буде сицилијански краљ, 5. Тренка, 6. Сен-Жермена и 7. Ђакома Канову, Венецијанца и историографа ове „знамените дружине”. Од домаћих пустолова Суђић спомиње: 1. Тома Медина, 2. Примислава-Марка Зановића, 3. Стјепана Зановића, 4. Руђера Бошковића и 5. Шћепана Малог. За С. Зановића тврди да се у Паризу упознао са Ж. Ж. Русоом и да је, након тог познанства, превео *Пијмалион*.

25. Занимљиве су интервенције С. М. Сарајлије у веома успјелој народној пјесми „Боговање (Ким је спјевана не знам, а о боју је Црногорацах с Турцима у години 1768-ој случившега се)”, састављеној од 114 стихова, а објављеној у *Пјеванији*. На крају пјесме у првом издању стајало је Сарајлијино примјечаније: „Ово је све вјерно – историческиј догађај, и зато је ова пјесна у мојим’ ума очима међу понајзнатнијема, и по најславнијима”. Њу, дакле, понајзнатнијом и по најславнијом не чине њене естетске вредности него то што је она „вјерноисторическиј догађај”, о коме савремени историчари готово да немају никаквих поузданих докумената.
26. О томе пишу познати љубишолози: Божидар Пејовић (*Књижевно дјело Стефана Мишрова Љубише*, Сарајево, 1977), Радослав Ротковић (*Трајајући за Љубишом*, Београд, 1982) и Ново Вуковић (*Причања Вука Дојчевића*, Цетиње, 1980), као и познати лингвисти: Миодраг Јовановић (*Говор Паштровића*, Подгорица, 2005), Миодарка Тепавчевић (*Језик Стефана Мишрова Љубише*, Подгорица, 2010), и В. П. Никчевић (*Љубишина језичка ковница*, 2003).
27. Наведеној критичкој литератури неопходно је припојити и двије занимљиво конципиране и реализоване монографије Ларисе Ивановне Раздобудко-Човић: *Љубишина „Бисерница” (пословице и мудре изреке у Љубишином дјелу)*, Будва, 2003, и *Стилски ефекти Стефана Мишрова Љубише (Фразеологизми, џаремје, џоредбене конструкције и џаремјски блокови у Љубишиној нарајивној џрози)*, Нови Сад, 2004, које смо пропратили одговарајућим поговорима: „Допринос компаративном проучавању предајних облика” (стр. 166-177) и „Кључар од језика” (стр. 234-346).
28. Током рада на студији о књижевном миту нарочиту помоћ су нам пружили колегинице и колеге: проф. др Мирјана Д. Стефановић, мр Бранка Драгосавац, Драгослава Јевремовић, Неђељко Поповић и Добрило Аранитовић, као и Библиотека Филозофског факултета у Новом Саду, Градска библиотека у Београду, Централна народна библиотека Црне Горе „Бурђе Црнојевић” на Цетињу и Библиотека Црногорске академије наука и умјетности у Подгорици. Свим појединцима, библиотекама и библиотекарима срдечно захваљујемо на указаној помоћи.

Академик Радомир В. Иванович

**ЛИТЕРАРНЫЙ МИФ
О ШЧЕПАНЕ МАЛОМУ В РАБОТАХ
СТЪЕПАНА ЗАНОВИЧА,
ПЕТРА II ПЕТРОВИЧА НЪЕГОША
И СТЕФАНА МИТРОВА ЛЮБИШИ
(Приложение нарратологии)**

Резюме: В эстетическо-поэтической монографии – „Митемы и поэтемы Томаса Манна” (2007) автор путем систематического анализа процессов мифологизации, де-мифологизации и повторной мифологизации, определил нарратологически и генеалогически точно термины: 'митема', 'поэтема' и 'мифопоэтема'. Продолжая обсуждение, начатое в этом исследовании, автор анализирует „Левантийскую историю”, и в ее рамках и „литературный миф”, обращая особое внимание на процессах историзирующего и теоретизирования мира, данных и вымыслов, мистификации и демистификации мифа, впервые в теоретической и параллельно с тем, и в применяющей уровне.

Когда дело доходит до „литературного мифа”, посвященного знаменитому балканскому авантюристу и алазону Шчепану Мали (1728-1773), автор впервые проанализировал диптих Стъепана Зановича: „Шчепан Мали поддельный Петар III император России” (Париж, 1784) и „Историко-политические заметки о Черногории и Черногорцев автора офицера, служившего в царской армии Шчепана Малого 1778. и вплоть до своей смерти, которая пришла 15. августа в 1779. году в провинции Црмница”, потом диптих Петра II Петровича Нъегоша: эпическая народная песня XXIV „Шчепан Мали” и историко-драматическая поэма „Поддельный император Шчепан Мали” (Триест, 1851), повествованный диптих Стефана Митрова Любиши: „Шчепан Мали как о ему люди поведает” (Сплит, 1868) и „Продажа патриарха Бркич” (Сплит, 1870). Особое внимание в исследовании было подарено анализе двух процессов – (а) генерированию поэтического представления и (б) генерированию литературного текста.

Ключевые слова: ЛЕВАНТИЙСКИХ ИСТОРИЯ, ЛИТЕРАРНЫЙ МИФ, МИСТИФИКАЦИИ, ДЕМИСТИФИКАЦИЯ, ИСТОРИОГРАФИЯ, ЯЗЫКОЗНАНИЕ, ФИЛОСОФИЯ, НАРРАТОЛОГИЯ, ГЕНЕАЛОГИЯ.

Мр Тамара Никезић*
Опера Народној позоришћа
Београд

УТИЦАЈ КУЛТУРЕ ДЕВЕТНАЕСТОГ ВЕКА НА РИХАРДА ВАГНЕРА

Сажетак: Вагнерово стваралаштво не можемо посматрати ван оквира филозофских и културних шокова времена у ком је стварао. Деветнаести век био је по много чему револуционаран и специфичан. Струје у филозофији и политици утицале су и на овој великој композицији. У првом делу рада проналази се утицајем мита на Вагнерово стваралаштво; централни део рада посвећен је утицају филозофије деветнаестог века на уметника; и, на крају, указује се на присуство антисемитизма у његовим делима.

Кључне речи: ВАГНЕР, МИТ, ЛАЈТМОТИВ, БАЈРОЈТСКЕ СВЕЧАНОСТИ, ОПЕРА И ДРАМА, НИЧЕ, ШОПЕНХАУЕР, АНТИЧКО ПОЗОРИШТЕ, АНТИСЕМИТИЗАМ.

* Контакт: tamaranikezic@bvcom.net

Увод

Стваралаштво Рихарда Вагнера не може се посматрати мимо узимања у обзир и окружења у којем је композитор стварао. Деветнаести век је по себи био турбулентан и на друштво тог доба утицај су имале различите струје. У Баварској утицај мита постаје доминантан (што је касније помогло развоју фашизма), појављује се Шопехнауер, а антисемитизам достиже зенитх што у двадесетом веку доводи до холокауста. Вагнер је композитор, драмски писац, песник, списатељ, позоришни режисер и диригент. Његове музичке драме спадају у најзначајнија дела европске музике деветнаестог века. Вагнер је увођењем драмских радњи у „свеукупно уметничко дело“, односно писањем драмског текста, музике и прецизних режијских инструкција, преобразио начин изражавања у романтичарској музици, као и теоријске и практичне основе опере. Био је први композитор-оснивач фестивала „Фестспиеле“, у посебно за ту сврху смишљеном музичком позоришту, названом „Бауреутхер Фестспиелхаус“. Његове иновације у хармонији имале су огроман утицај на развој музике у модерни. Својим списом „Јеврејство у музици“ укључио се у струју фаталног антисемитизма у Немачкој. Легендарни музиколог Карл Далхаус писао је да је о Вагнеру до те мере све речено да је немоуће било шта додати. Ипак...

1. Присуство мита у Вагнеровим делима

Да би научио како да музички артикулише митове на позорници, Вагнер је кренуо путем којим су пре њега пошли Корнеј и Расин – потражио је у грчкој трагедији основне принципе своје уметности. Изгледа да је и он ту тражио преображај и нову равнотежу као што показује Бодлер у цитатима из *Писма о музици* и предговора *Ојере и драме*, где Вагнер сâм објашњава зашто се вратио античким Грцима.

Извесно је, међутим, да је прве елементарне кораке о грчкој култури Вагнер добио у дрезденској *Kreuzshule*, коју је похађао између девете и четрнаесте године. Међутим, његова дечачка страст је врло брзо прерасла у емпиријски угао гледања на мит. Тако античка грчка уметност, стицајем околности, наставља да прати Вагнера, и када је самостално почео да се пробија кроз живот.

Током трогодишњег боравака у Паризу (1839-1842) Вагнер је сате проводио дружећи се са класичним филологом Самуелом Лерсом, од кога је могао доста да научи, не само о античкој грчкој култури, него и о драмским жанровима. Сусрет са Ларсом у Вагнеру буди снажну жељу да савлада старогрчки и да на такав начин дубље утоне у значење и лепоту драме.

Међутим, ту амбицију и веома захтевну жељу Вагнер никада није успео да реализује. Зато се 1872. године пожалио Ничеу како је идеал за његов уметнички назор била „тешко приступачна антика”. Тиме је заправо циљано говорио о немогућности да чита античке трагичаре на језику којим су писали. По повратку у Дрезден и преузимању службе дворског диригента, Вагнеру грчка литература постаје јако важна. У том трагању он интезивно чита преводе дела грчких трагичара (Есхила, Софокла, Еурипида), као и готово свих великих грчких аутора: Аристофана, Аристотела, Демостена, Херодота, Хомера, Платона, Плутарха, Тукидида и Ксенофона. То је, заправо, време када постаје сасвим извесно да су се у Вагнеровој свести дубоко усекли не само мотиви античке грчке драме, већ и културни обрасци античке грчке баштине.

Када је у лето 1847. године Вагнер прочитао Дројзеров превод Есхилових дела, доживео је тако снажно усхићење, да ни о чему другом није могао разговарати осим о Есхилу. У својој аутобиографији касније је написао: „Ништа није било слично племенитом заносу што га је у мени пробудио *Ајамемнон*, а *Еуменијесам* читао са одушевљењем које ни једно друго дело модерне литаратуре није пробудило у мени. Моје су идеје о значењу драме, а посебно позоришта, настале као резултат тих утисака”. (Вагнер према Јеремић-Молнар, 2004: 50)

Градећи кроз своје списе филозофију мита, Вагнер га је одредио преваходно као преисторијску и историјску менталну творевну: у митским „прасликама” одржава се, по његовом мишљењу, оно што је у „природној суштини” непролазно, „увек истинито” и „за сва времена неисцрпно”: мит је по Вагнеру могао да у овим сликама сачува успомену на златно време, непатвореног, природног стања пре ’пада у историју’ у којем је човек живео складним и пуним животом сходно својој ’природној суштини’.

Полазећи од романтичарске филозофије „народног духа” у којој је већ била откривена привлачност мита, Вагнер је покушао да миту прида много већи значај од оног о којем је Дроизен могао и да сања. Схватајући мит као срце духовности једног народа, Вагнер је народ уздигао у стваралачки субјект. „У народу је све реалност и чин: он ствара и онда се радује у мишљењу свог стварања”, записао је Вагнер на једном месту *Уметничкој дела будућности*. „Мит тако настаје као последица потребе народа да уз помоћ фантазије редукује комплексност ’свих немогућих стварности најширег опсега’ и да њихов садржај себи представи у језгровитијем, јаснијем, пластичнијем облику.” (исто: 51)

Крупна разлика између Дројзенове и Вагнерове теорије „великих духова” је у томе што је Вагнер био склон да међу њих уброји не само епске песнике него и трагичаре у разради митова. Полазећи од чињенице да је трагедија била сложена уметничка творевина, Вагнер је сматрао да „поре-

дак трагедије” више не припада епском песнику, него и „лирском музичару” који није био песник него је кроз овладавање и примену највише уметности остварио свет који је видео песник. Захваљујући „великом духу” трагичара мит је могао да као „песма заједничког погледа на свет” једног народа у трагедији поприми најузвишенији уметнички облик и да на такав начин превазиђе простор позоришта и „уђе у јавни политички живот” народа. (исто: 56)

У том смислу улога трагичара је најосетљивија јер он треба да уведе мит у политички живот свог народа. За Вагнера је то заправо и најбитније дејство пошто се кроз њега реализује регенеративна функција трагичне уметности и одвија повратни утицај „великог духа” на народ. Вагнер је сматрао да је трагедија у старој Грчкој деловала конзервативно зато што је сасвим одговарала „јавној свести” док у деветнаестовековној Немачкој мора бити револуционарна, јер се јавља у свести „великог духа” и као таква егзистира у супротности са важећом општошћу.

Под утицајем Дројзеновог превода Есхилових дела Вагнер је дошао до уверења да постоји блискост грчког и немачког „духа” која се манифестовала у способности и једног и другог народа. Исто тако, под утицајем не само Дројзена, него и Шилера и Гетеа, Вагнер је у то време био спреман да прихвати став да су у уметности старих Грка постојали хуманистички садржаји и поруке, достојни сврставања у истинску уметност било ког народа, па је у складу са тим одлучио да сам обради један антички грчки мит и да Немцима приближи његове чисто људске садржаје. Резултат тог кратког одклона били су малобројни фрагменти никада завршене драме (опере) о Ахилеју.

Из неуспеха да доврши *Ахилеја* Вагнер вероватно долази до закључка да су антички грчки митови, као и њима одговарајућа уметничка форма – трагедија, модерном времену неприхватљива, а модерним Немцима неразумљива. То је један од разлога због којег се Вагнер у опери и драми неповољно изјашњава о Гетеовој *Ифјенији на Таурији*, а Шилеров покушај уклапања средњовековних садржаја у античке форме трагедије у *Невестини из Месине* оценио је као потпуно неуспео. Дакле, то су за Вагнера били озбиљни показатељи да антички грчки митови не спадају међу „животне елементе нашег времена”. Пошто савремена немачка публика није била у елементу да схвати „антички свет”, савремени уметници су по Вагнеровом мишљењу морали да пронађу митове који ће бити у стању да покрену њену имагинацију. Све што је Вагнер писао о миту односи се, *mutatis mudandis*, и на свеколику уметност. За њега је права уметност била „непроизвољно представљање духа народа уз помоћ уметничке способности” (исто: 59), којим се „освештава несвесни живот народа и то јасније и одређеније него у науци”. Под несвесним животом народа Вагнер је подразумевао управо

митске слике које би, без адекватне артикулације, припадницима народа остале магловите и нејасне.

Оно што мит носи као згуснуте и добрим делом неосвешћене „пред-историјске пратипове” уметност разрађује у комплексне слојевите и пријемчиве форме, које се снажно урезају у чула појединаца. У складу са тим Вагнер је веровао да само уметност има моћ да прожме целог човека и произведе одговарајуће дејство на његову свест. Народ који успео да створи тако снажне уметничке форме, унутар којих ће мит моћи несметано да делује на све сународнике, имаће перспективу да се морално уздигне и постане здрав органски. На овакав начин Вагнер је добрим делом изједначио мит са уметношћу.

Из самих Вагнерових теоријских списа могло би се закључити да је античка грчка форма, коју је хтео да обнови и прилагоди свом времену, била трагедија. Вагнеров став према античкој грчкој трагедији сувише је комплексан да би се могао проблематизовати кроз покушај њене интегралне обнове у модерним приликама. Тако се Вагнер од оргиналне античке грчке трагедије почетком педесетих година 19. века полако дистанцирао, јер је у њој препознао преживелу форму, која је припада искључиво старим Грцима, и која више није имала капацитете да прими саджаје модерног уметничког стваралаштва европских народа.

У сваком случају у Вагнеру се временом формирала свест да припада елити малобројних који су исправно разумели наслеђе „античког света”.

2. Утицај филозофије на Вагнерово стваралштво

На Вагнера посебан утицај имају филозофска дела Фојербаха, Шопенхауера и Ничеа. „Рајнско злато” и „Валкиру” почео је да пише под утицајем филозофије Лудвига Фојербаха са којим се упознао 1851. године. Ова хуманистичка филозофија означила је прву промену у његовом стваралштву.

Много значајнији утицај на Вагнера, почев од 1854. године, имала су филозофска схватања Артура Шопенхауера, који га је, између осталог, заинтересовао и за будизам. Шопенхауреов утицај остаће пресудан до краја Вагнеровог живота и може се препознати у свим његовим каснијим делима.

Године 1852. Вагнер је пријатељу изјавио како је цео његов светоназор саврешни музички израз добио у „Прстену Нибелунга”. Том приликом јасно је обзнанио не само да је „формирао” властити назор о свету, него да је и тај назор „изградио” у уметничко дело. Свечани сценски комад „Прстен Нибелунга” писан са јасном идејом моралног регенерисања и оплеменивања немачког народа.

* Светоназор: Вагнерово схватање истинске реалности.

Међутим, истраживања Вагнеровог писаног и музичког дела, у које је 1852. године искрено веровао, оспоравају његове тврдње.

Већ исте године идеолошке компоненте Вагнеровог светоназора, изграђеног 1848. Године, у исто време када се зачала идеја о „Зигфридовој смрти“, клици будућег „Прстена Нибелунга“, почела су се мењати. До краја његовог живота подлегле су новим и још радикалним променама, сагласно преобликовању друштвено-политичке реалности, актуелном социјалном окружењу, усвајању и интегрисању различитих интелектуалних утицаја. Испомавило се, наиме, да су Вагнеру за уметничку обраду и изражавање коначне верзије његовог светоназора били потребни: оптимистички витализам, анархистички нихилизам и милитарни антисемитизам. Више му није био довољан свечани сценски комад посвећења – „Парсифал“. Потреба за филозофском разрадом светоназора, који је покушао да изрази кроз драмски предлогак „Прстен Нибелунга“ испреплетана је готово континуираним осећајем усамљености, отуђености од реалности свакодневног живота, према коме је, повремено, био непријатељски расположен. Све то навело је Вагнера да током изгнанства почне интензивно да размишља о реалности, али и о томе када је постојала и како је изгледала „истинска реалност“. Ернест Њуман²² је истицао како се Вагнер већ у младости, у свету који га је окруживао, није могао пронаћи ни као уметник, ни као човек. Горко сазнање да уметник попут њега, не може бити ни схваћен, ни прихваћен у свету саздана на начин на који је био саздан свет у коме је реално живео, учинило га је, према Њумановом мишљењу, осетљивим за револуционарни идеализам и мистицизам, два велика изазова оног времена, која су се уградила у његову мисију регенерације.

Првом утицају Вагнер је подлегао веома рано, читањем новеле „Ријенци“. Последњи од римских трибуна Едварда Булвера Литона 1837. године пробудио је у Вагнеру жељу да креира нешто велико, револуционарно, утопијско и то управо зарад бега од реалности свакодневног живота. Тако је и настала истоимена опера.

Отуђујући се од реалности спољњег света Вагнер је све више подлегао мистици у себе. Растући мистицизам успео је јасно да артикулише приликом читања легенде о Тристану и Изолди, око које се лагано концентрисала његова жудња за бегом од сурове свакодневнице.

Године 1864. у спису „О држави и религији“ Вагнер је забележио: „Уметник може рећи себи *Моје царство није од овог света, а можда више од од било које живој уметника ја то могу рећи себи*“. Та аутобиографска мудрост сугерише да је Вагнер, подстакнут Шопенхауеровом филозофијом, емпиријску реалност почео да своди на ниво својеврсног пролазног сна или таласа илузије, али јој приступа као нечему нашта се не може утицати и нечему чега

²² Музиколог, теоретичар опера.

би се било најпааметније потпуно одрећи. Међутим, важно је нагласити да Вагнер, заправо, никада није у потпуности усвојио Шопенхауерово схватање реалности. Он је задржао активистички однос према реалности и никада није одбацио оптимистичку могућност да се реалност промени у складу са вредностима у које је веровао, што га је чинило невероватно сродним са тада младим Фридрихом Ничеом.

Почетком новембра 1868. године млади и перспективни филозоф немачког порекла (искрени поштовалац Вагнерових дела) долази у кућу Вагнерове сестре Отилије да упозна Вагнера. Ничеа и Вагнера упознала је заједничка пријатељица, жена Ничеовог ментора, која је Вагнеру испричала како Ниче одлично свира његове партитуре, па је он изразио жељу да се упознају. Комозитор је на Ничеа оставио веома јак утисак и убрзо су постали веома блиски пријатељи. Ову посебну ноћ Ниче је чак описао у једној преписци: „Пре и после вечере Вагнер је свирао, укључујући и све значајне одељке „Мајстора певача“, имитирајући вокалне делове и просто је сав пламсао. Јер он је задивљујуће живахан, говори веома брзо, веома је духовит и окупљања ове врсте чине га веома веселим. Дуго сам разговаро са њим о Шопенхауеру, можеш замислити каква је то радост за мене да га слушам како о њему говори са сасвим невероватном топлином, казавши колико му дугује и како је он једини филозоф који је разумео природу музике... После тога нам је прочитао део своје аутобиографије коју сада пише, једну крајње забавну сцену из својих студентских дана у Лајпцигу, о којој ни сада не могу да мислим, а да се не насмешим. На крају вечери док, смо се нас двојца спремали да одемо, стиснуо ми је руку веома топло и срдечно ме позвао да га посетим да бисмо свирали музику и причали о филозофији”.

Као што се може приметити у овој преписци, поштовање је било обоstrано и означило је почетак једног дугогодишњег пријатељства са међусобно јаким утицајем.

Ниче је Вагнера сматрао једином особом која је заиста разумела његову филозофију и у њему је видео препород европске културе. Од 1869. до 1871. Ниче ради на свом првом значајнијем делу „Рођење трагедије из духа музике”, које је објављено 1872. године. Поводом ове књиге Вагнер пише: „Још нисам читао лепшу књигу него што је та”. Вагнер је, иначе, био онолико стар колико би био Ничеов отац да је жив, те је разумљиво да су Вагнер и Ниче формирали однос отац и син. И сам Ниче је био одан Вагнеру и одушевљен њиме. У делу „Рођење трагедије из духа музике” осећа се снажан утицај Вагнерових идеја. Књига има неоспорну филозофску вредност, али није погрешно рећи да је она одбрана и величање Вагнерове музике и естетике. Мада је Шопенхауер имао снажан утицај на Ничеа и Вагнера, њих двојица нису зацело прихватили његов нихилистички став, већ се код њих развија херојски животни оптимизам и жеља за променом.

Вагнер излаже своје мишљење егзистенцијалних консеквенци „промене” као основног садржаја реалности. Писао је да је „реално само оно што се мења” и да бити реалан, живети, значи бити створен, расти, цветати, венути и умрети. Констатовао је да „без нужности смрти не постоји могућност живота; краја нема оно што нема ни почетак, а беспочетно само оно што није реално, него је замишљено”. У даљем току Вагнер је реално приписивао и квалитет променљивости, али не произвољне него оне која је усклађена са универзалним космичким принципом. „Спознах потпуно истину о реалности”, писао је Вагнер, прихватајући „са реалношћу и тугом” животни циклус од стварања до смрти или, другим речима, реалност.

Веру у регенерацију Вагнер је сасвим отворено и без зазора конципирао као једну нову религију која би требало да потисне постојеће и превазиђе не религије (укључујући, наравно, и хришћанство) и понуди Немцима нове одговоре на дилеме модерне епохе. Слично осталим, већим религијама, вера у регенерацију је вернику требало да открије „један други до тада непознати свет” али „са тако непогрешивом сигурношћу и одређеношћу” да свако коме се тај свет „указао доспео у стање непоколебљивог, дубоког усхићујућег мира”. Његови провокативно чланци објављени су на страницама *Bayreuther Blätter*: „Ми знамо узрок пропасти историјског човечанства као и нужност његове регенерације; ми верујемо у могућност те регенерације и предајемо се њеном спровођењу у сваком погледу”.

Мада је после деценије овог присног пријатељства дошло до раскола између Вагнера и Ничеа, Вагнеров утицај остаје уочљив код филозофа. До раскида је дошло када је Ниче је 1874. године Вагнеру покушао да приближи Брамсову музику, кога овај није подносио, будући да су Вагнер и Брамс били предводници две супротстављене струје немачког романтизма. Брамс је око себе окупљао конзервативце, а Вагнер и Лист су заступали напредну музику. Ниче се тада разочарао у Вагнера, али је пријатељство још опстајало. Присуствовао је првом Бајротском фестивалу, али је од тог времена постао критичан према Вагнеру. Крајем октобра 1876. њих двојица су последњи пут „отишли у шетњу”. Вагнер је тада Ничеу причао о свом „Парсифалу”. Ничеу се згадила хришћанска тематика опере и одлучио је да оконча однос са Вагнером. У делу „Ниче контра Вагнер” описује разлаз: „Рихард Вагнер, наизглед победоносан, али у суштини трули очајни декадент, изненада је потонуо беспомоћан и сломљен пред хришћанским крстом”.

Упркос томе, Ниче се до краја живота дивио Вагнеровој музици. У позним годинама, када је већ био у подмаклом стадијуму парализе, Ниче пише „Ессе Ното” (његово лично објашњење дела и услова у којима су настајала) и овде још једном, са изразитом амбивалентношћу, анализира Вагнера: „Овде где говорим о окрепама свога живота потребна ми је и једна реч да бих изразио своју захвалност за оно што ме је у њему окре-

пило кудикамо најдубље и најсрдачније. Без икакве сумње, то је интимно дружење са Рихардом Вагнером. Остале своје људске везе пуштам лако да отплове, ни по коју се цену пак не бих одрекао дана проведених у Типшену, дана поверења, ведрине, дубоких тренутака. Не знам шта су други доживели са Вагнером, преко нашег неба никад није проминуо облак. (...) Мислим да боље него ико познајем оно неизмерно за шта је Вагнер способан, оних педесет светова туђих заноса за које нико, сем њега, није имао крила и такав какав сам довољно јак да у своју корист још преусмерим и оно најопасније и тиме ојачам, Вагнера називам добротинељем свог живота. То по чему смо сродни да смо боловали дубље и један уз другог него што су кадри били да болују људи овог столећа, здружује вечно изнова наша имена, и као што је сигурно, Вагнер је међу Немцима само неспоразум, тако сам то сигурно ја и увек ћу бити”.

Иако се после 1876. године више никада нису срели, очигледно је који значај су имали један за другог.

Вагнерове теорије, прегледи и убеђења као и начин живота допринели су много његовом положају ексцентричне личности, још за живота. После Вагнерове смрти расправа о његовим идејама и тумачењима, нарочито током XX века у Немачкој, одржале су козервативно схватање његовог лика и дела. Велика прашина дигла се још око есеја које је написао на тему природе расе од 1850. године па надаље, као и његов наводни утицај на Хитлеров антисемитизам. Супротне струје историчара Вагнеровог дела сматрају ово пуким нагађањима, јер су управо најближи и највернији Вагнерови сарадници били јеврејског рода. Истина, пред крај живота упознао се са расном теоријом Артура де Гобиноа, јер га је интересовала теорија о томе како европску културу угрожава мешавина „виших” и „нижих” раса, али никада није веровао у супериорност германско-нордијске расе.

Чињеница је, међутим, да су дела овако великих стваралаца, сваког у свом пољу деловање – Ничеа и Вагнера, послужила разорној нацистичкој идеологији у Немачкој.

3. Антисемитизам у Вагнеровом стварлаштву

Ништа није лакше одговорити на питање да ли је Вагнеров антисемитизам, у конкретном случају „Парисафала”, био милитантан или није. Спорно је већ и то да ли уопште има Јевреја у овом „свечаном сценском комаду посвећења”. Аутори који су у низу Вагнерових ликова препознавали Јевреје оштро су критиковани да су подлегли накнадним интерпретацијама, или инсценијама у којима су поменути ликови заиста одевени у костиме који су их чинили сличним стереотипу Јеврејина.

Међутим, ни сами критичари нису могли да дају одговор на питања зашто Вагнер у своје музичке драме није уврстио ни једног Јеврејина, када је антисемитизам временом прерастао у његово основно идеолошко опредељење.

Један део критичра је то обрзлагао јединственом чињеницом да Вагнеров антисемитизам није стигао да остави трага на његовом уметничком стварлаштву, док је други део инсистирао на томе да је Вагнер толико мрзео Јевреје као носиоце вулгарног материјализма да у уопште није падало на памет да њиховим присуством „скрнави” своје узвишена идеалистичка уметничка дела.

Међутим, преседан је направљен у делу „Парсифал”. Постоји један лик који не само да је Јеврејин, већ и симболизује јеврејство и његову судбину и због тога има велики значај за разумевање Вагнеровог антисемитизма.

У време стварања „Парсифала” Вагнер је свој антисемитизам крунисао идејом да је Немачкој потребан нови Спасилац, односно, како је он то формулисао, „Спасилац Спасиоца”. Иако је та идеја наликовала хришћанској вери у Христа и његов други долазак на земљу, она се и од ње значајно разликовала, јер је тежила да Христа „спаси” од оне слике која данас преовладава у званичном хришћанству.

Кључна премиса Вагнеровог пројекта „Спасења Спасиоца” била је да данас признато и институционализовано хришћанство представља заправо „продукт” чудновато конвертираног Фаризеја Павла, а не „револуционара” Христа за кога се и не може поуздано тврдити да је заиста био Јеврејин. Парсифалова идеја „Спасење Спасиоца” смерала је, стога, спасењу Христа од јеврејског фалсификата, од јеврејске религије, од јеврејског оптимизма, који није имао више ништа са хеленским светом, који је био колевка западноевропске идеологије „напретка” и који је Вагнер жигосао као врхунско изопачење „чисто људског”. Зато је он тежио превазилажењу хришћанства и стварању нове религије која би била у потпуности у складу са његовим позним светоназором.

То је увек потребно имати на уму када се расправља о проблему односа између спасиоца (Исуса Христа) и његовог Спасиоца (Парсифала).

Антисемитска компонента Вагнерових позних религијских убеђења носи снажан утицај расистичкој учења грофа Артура де Гобиноа. Покушавајући да одговори на питање зашто пропадају народи (односно расе), Гобино је узрок пронашао у биолошким „законитостима”: народи умиру зато што њихови расни елементи постају дегенерисани чинећи временом и саме народе дегенерисане. „Дегенерисани народ је онај народ који је изгубио своју унутрашњу вредност зато што у венама његових припадника не тече иста крв него је изворна крв кроз разна мешања разблажена, или је чак нестала изгубивши изворна расна обележија чији је носилац крв, народ не

може да опстане и осуђен је на пропаст.” (Гобино према Јеремић-Молнар, 2004: 208) Цео тај процес Гобино је сматрао иреверзибилним: расна дегенерација је усуд модерног света и не може бити ничим заустављена.

Такав закључак Вагнер није био вољан да прихвати. Расна дегенерација (не само у Европи него у целом свету) за Вагнера је последица не (само) биолошког детерминизма, него мањкаве религиозности, због чега је перспективна регенерација света била везана како за месијанску улогу „Спасиоца Спасиоца”, тако и за праве сакраменте хришћанске религије који су у стању да успоставе поредак спаса. (Вагнер према Јеремић-Молнар; 2004:209)

Иако су неки аутори одатле извлачили закључак да је Вагнеров антисемитизам ослабио пред крај његовог живота, то се није десило: „прави сакраменти хришћанске религије” на које се Вагнер позивао били су много више антисемитски.

Објаву ове „добре вести” наступајућег спаса требало је да свету донесе *Парсифал*. У њему је Вагнер покушао да открије оригиналан начин за прекретање катастрофичне судбине света који је предсказао Гобино: „Гобино је казао Германи су последња карта коју је бацила природа, *Парсифал* је моја последња карта“. (Вагнер према Јеремић-Молнар, 2004: 209)

Закључак

Током живота Рихарда Вагнера у којем је био уметнички јако продуктиван и плодан смењују се три правца: класика, романтизам и модерна.

Најдубље мислиоце и своје сараднике он је привлачио и одбијао, као што су и они њега. Нико од његових савременека није успео да дешифрију тајну његове уметности, чак и они који су га подржавали, осећајући блискост, често би били изневерени и збуњени. Он је показивао дава лица – и људско и уметничко.

Можда би се могло говорити о дионизијском принципу његове уметности, при чему се Дионис сагледава као симбол највећег очаја ништавила.

С обзиром да ствара у периоду када је човечанство из себе оставило тумачење света као дела богова, Бога, науке и, притом суочавање са чињеницом да светом управља све наведено, али и нешто више, човеку несназатљиво, опадајуће, привлачно, можемо се рећи да је Вагнер дубоко осетио дух свога времена.

Томе у прилог говори и чињеница да су га и највећи умови његовог доба обожавали. Од романтизма, па све до данас човек се суочава и истражује (речено Фројдовим језиком подсвести) своју унутрашњост.

Човечанство је у романтизму признало да место човека јесте одрађено спољашним законима, који утичу на њега, али и оним суштинским,

унутрашњим, што савако биће носи. Врло често најтеже је суочити се са својом унутрашњошћу, јер откриће може да буде болно и застрашујуће.

Вагнер је до данас остао енигма, али је јасно да су сви који су имали прилику да уживају у његовом стварлаштву осетили његову снагу, чак и његову деструктивност. Оно што их привлачи њему мора бити универзално – могуће је да се кроз деструктивност и мрак, сваки уживалац Вагнерове уметности суочава, огледа у сопственом мраку и сазнаје истину о себи.

То делује катарзично.

Нема потврде да је Његош икада слушао Вагнера, нити се ишта зна о његовом односу према Вагнеру али, полазећи од чињенице да је и Његош романтичар који теолошки, филозофски и уметнички поставља себи и човечанству питање: „Шта је човјек, а мора бити човјек?“, и одговара да „човјек човјеку тајна је највећа“ – неке паралеле између генијалних уметника могу се успостављати.

До данас нема решења тајне.

А део те тајне је и Рихард Вагнер чије дело, чиме год било мотивисано, представља неизбрисиви део светске културне баштине. После њега више ништа није исто, јер нас је испровоцирао да се питамо шта је то у његовој музици, али и у сваком човеку, што истовремено привлачи и одбија.

Литература:

- [1] Jeremić-Molnar, Dragana (2007): *Rihard Wagner: konstruktor „istinske” realnosti*; Beograd: Edicija REČ.
- [2] Jeremić-Molnar, Dragana i Molnar, Aleksandar (2004): *Mit, ideologija i misterija u tetralogiji Riharda Wagnera*; Beograd: Zavod za udžbenike.
- [3] Ман, Томас (1980): *Стваралоци и гела*; Нови Сад: Матица Српска.
- [4] Reg. Dž. Holingdejл, (2004): *Niče život i filozofija*; Beograd: Dereta.
- [5] Turkalj, Nenad, (1980): *Historija muzike*; Zagreb: Naprijed Zagreb.
- [6] Niče, Fridrih (2001): *Ecce Homo*; Beograd: Službeni glasnik.

Tamara Nikezić, MA
Opera of the National Theatre
Belgrade

THE INFLUENCE OF CULTURE IN NINETEENTH CENTURY AT RICHARD WAGNER

Summary: *Wagner's creativity can not be seen outside the framework of philosophical and cultural currents of time in which it was created. The nineteenth century was in many ways a revolutionary and specific. The currents in philosophy and politics influenced at this great composer. In the first part of the paper examines the influence of myth in Wagner's works; central part of the paper is devoted to the influence of the philosophy of the nineteenth century on artist; and finally, points out the presence of anti-semitism in his works.*

Key words: WAGNER, MYTH, LEITMOTIF, BAYREUTH CELEBRATIONS, OPERA AND DRAMA, NIETZSCHE, SCHOPENHAUER, ANCIENT THEATRE, ANTI-SEMITISM.

Проф. др Виолета Цветковска Оцокољић*

Факултет за културу и медије

Мегатренд универзитета

Београд

Проф. др Татјана Цветковски

Факултет за пословне студије

Мегатренд универзитета

Београд

Др Срђан Сремац

Vrije Universiteit

Amsterdam

КОДОВИ НЕОЛИТА И САВРЕМЕНИ СРПСКИ СЛИКАРИ БОГИЊА ЖАБЉЕГ ОБЛИЧЈА — ДУХ ОГЊИШТА**

Сажетак: У овом раду аутори се баве археолошким принципом жене и њеним представљама у вајарству и сликарству од периода неолита до савремене доба. Преиспитањем и поистовећивањем велике бојине мајке-рођиље, модела куће, ђећи (које је детаљно истражио Чаусидис) аутори су се надовезали на постојећа истраживања и на касније периоде и поједине културе, укључујући и хришћански средњи век као и савремено сликарство. Аутори су настојали да путем компаративне анализе испитају везу између основних археолошких мотива и представља жене које су се током векова јављале у непромењеним или делимично измењеним облицима у визуелној култури са примерима из савременог сликарства у Србији. С обзиром на комплексност теме, аутори су изабрали поједине примере током историје за сврху овог рада, као и двојицу савремених српских сликара: Младена Србиновића и Јуослава Оцокољића. Аутори су утврдили постојећу и непромењену везу између древних приказа жене као велике родитељке и мајке, са савременим ликовним стваралаштвом, што указује на то да су археолошке представе мушкој и женској принципи остале исте а да је употреба за њиховим приказивањем подједнако актуелна.

Кључне речи: НЕОЛИТ, БОГИЊА МАЈКА, САВРЕМЕНО СЛИКАРСТВО, АРХЕТИПОВИ.

¹ Контакт: vcvetkovska-ocokoljic@megatrend.edu.rs

² Рад је реализован у оквиру пројекта МНТР бр. 179032.

Увод

У периоду када се развијала уметност неолита, препозната као први вид стилизације и ликовно остварење рационализоване људске мисли, микрокосмос и макрокосмос били су испреплетане равни деловања у животу човека. Доба неолита обележиле су прве познате „форме апстрактног мишљења и стварања конкретних визуелних система у представљању знаковно-симболичких форми визуелног комуницирања” а уметничко дело више није било само представа „неког материјалног предмета него и представа идеје” (Богдановић, 2002: 14).

Симболизам неолитске уметности, из угла западног човека *новијеј* доба, сагледаван је на различите начине, а највероватније и уз извесне препреке с обзиром на то да су бројни симболи, данас, сведени на ниво знака, а одатле на ниво украса. Њихова првобитна улога као да је на неки начин нестала. Међутим, основни архетипски модели, који су можда наизглед заборављени, подједнако привлаче пажњу савременог човека (ствараоца) иако њихово порекло и блискост делују замагљено и чудновато. У том мезокосмосу који је настао као производ преплитања људског и небеског, развила се једна специфична уметност која је подједнако и данас инспиративна уметницима.

1. Неолитски мезокосмос: жена – кућа

Најкарактеристичнији елемент неолита свакако представља фигурална пластика у керамици. Она је најчешће груба и сумарна са тенденцијама финијих, стилизованих облика. О тој форми, готово трансценденталној, Срејовић (1973: 26) износи тврдњу да је могла настати само из „велике узнемирености и страха пред појавама спољног света, из потребе да се помоћу стереотипизованог, непокретног лика, превазиђу динамична збивања и сложени проблеми свакодневног живота”. Чаусидис (2009) се бавио истраживањем односа између е/неолитских грађевина (5 – 8.000 година п. н. е.) и женских биолошких функција (менструација – порођај – постпорођајна фаза) успостављајући симболичку природу веза између човека и неба, макро и микро космоса. Нагласак његових истраживања усмерава је ка духовним аспектима ове културе где он првенствено анализира предмете израђене у керамици (посуде, пећи, куће, столове, оруђа), унутар којих су садржане тродимензионалне (пластичне) и дводимензионалне (цртане и сликане) представе зооморфних, антропоморфних, композиционих или геометријских мотива према чему утврђује да њихов контекст јасно говори о њиховој симболичкој, односно митско-

религијској димензији. Међутим, проблем истраживања неолитске ситне пластике јавља се, између осталог, и због тога што се поставља питање у коликој мери рационални концепт мишљења савременог западног човека може да се прилагоди концепту неолитске заједнице.

Чаусидис (2009) заговара теорију да се управо у компаративном приступу са етнолошком грађом (обредно-магијске активности, митови, предања, лексика, фразеологија и елементи визуелне културе) може препознати извесна веза са изузетно архаичном традицијом као и семиотички кодови који омогућавају читање појединих елемената неолитске културе. Анализирајући специфичну категорију неолитских предмета који су до сада пронађени само на територији Републике Македоније, односно минијатурне моделе кућа од керамике (15-50 cm) чији је горњи део обликован у виду шупљег кубуса (приказ реалистичне или схематизоване представе куће) а горњи део оформљен у виду шупљег цилиндра у форми људске главе или фигуре жене с јасно назначеним полним обележјима, Чаусидис (2009) их је окарактерисао као култне предмете, жртвенике типа „...’мати-кућа’ који представљају обоготворену кућу као симбол неколиких њој иманентних категорија и функција: *рађање т.ј. репродукција, заштита, одржавање живота, окуљање и ортанизовање људи, руковођење заједнице*, а вероватно и *прејород – васкрсавање умрлих*” (Чаусидис, 2009: 54). Он је утврдио да се на овим предметима често проналазе и мале перфорације у виду младог месеца који је приказан окренут нагоре или надолу, што се може повезати са месечевим менама (циклично кретање Месеца ако се горњи део фигуре тумачи као небо) као и са женом и менструалним циклусом.

Керамички култни предмети (жртвеници) типа мати кућа, из неолита у Македонији на изванредан начин ће се, у основним елементима задржати и у средњем веку, нарочито у периоду 14. и 15. века. На слици 1. приказан је модел мати кућа који је поистовећиван и са жртвеником. На слици 2. приказан је детаљ са сцене Страшни суд који приказује персонификацију земље¹. То је крилата жена са специфичним положајем руку, крилима, и сукњом која формира обрнути троугао. Необичан вео, чије се порекло проналази у античкој уметности, црвене је боје као и њена доња сукња и коврцава коса. Паралела се може пронаћи и са моделом крилате богиње, обнажених груди и у сукњи, крупних очију и гротескног лица, на плочици из Велестина (Čausidis, 2005: 443). И у другим културама ће појављивати овај модел велике мајке, богиње земље, у наведеном облику или у облику рибе, жабе или богиње родиле, увек са наглашеном формом троугла (Gimbutas, 2001: 102).

¹ Радојчић (1982: 154) наводи да је сликарство у Велућу било сасвим наивно а да су технички слабо изведене фреске више налик минијатурама истог примитивног стила. Изражен је утицај фолклорне уметности у оквиру које се јавља утицај народних веровања испреплетан са источним хришћанством.

Слика 1: *Керамички култни предмети шииа маџи кућа,
неолиџ, Македонија²*

Слика 2: *Персонификација земље, црква Ваведење Бојородице,
14. век, Велуће³*

Чаусидис (2009: 55) такође наводи да се месечасте (српасте) отвори који се јављају на појединим жртвеницима могу протумачити и као симболично изједначавање куће и жене али не првенствено на морфолошком, већ на биолошком нивоу. С обзиром на то да су жене у свим архаичним културама у току менструалног циклуса имале посебан статус, без обзира на то да ли су биле обожаване или одбациване и изопштаване у том периоду из заједнице (или су боравиле на таванима кућа јер се сматрало да су толико нечисте да би опоганиле земљу), оне су проводиле то „посебно” време у одвојеним тзв. женским просторијама, црвеном шатору или балканским тзв. кућарицама⁴ (које су преживеле до 20. века), у којима су, поред тајни зачећа и рађања, биле упућиване и у израду керамичких предмета. „Тен-

² Преузето из: Чаусидис 2009, 65 (Т1, 3).

³ Преузето из: Radojčić 1982, 135 (слика 70).

⁴ Као једна од паралела кућарицама могле би послужити и минијатуризване посуде за ускршња јаја познате као чуваркуће, у које се стављало прво црвено обојено јаје као симбол Христове крви али и плодности и живота. Џимбатас (Gimbutas, 2001: 110) наговештава везу, на примеру фигура геометријског облика и положаја кућа Лепенског вира, између јајета, рибе и жене која као креатор свега може бити тумачена и као чувар куће.

денције синхронизовања прве менструције код девојака с њиховим увођењем у вештине везења упућују на хипотезу да се магијска моћ веза некад базирала на ненацетој плодносној моћи девојке која се заправо транспоновала у њега (тј. крв девојке у црвену боју веза⁵).” (Чаусидис, 2009: 58)

Према традицији, балканске кућарице, у виду засебних грађевина, служиле су свакако као изолација жена у извесним периодима и с обзиром на то да су углавном биле изграђиване од природних материјала и да је мушкарцима био строго забрањен улаз, једном годишње би им у току обреда, када би биле напуштене, управо мушкарци скидали и спаљивали сламнати кров који би се опет у исту сврху поново постављао (што указује на симболичан чин дефлорације али и на утробу жене)⁶. Кров или конкретније таван, уобичајено је био сакрализован део грађевине и представљао је небески свод или *границни* простор настањен божанским силама и духовима предака и разним другим невидљивим бићима. „У оквиру просторне семиотике традиционалне источнославенске куће, таван и кров улази у сферу *'оној светиј'*, света *'дивљеј'* и *'некултуралној'* тако да се, у космолошком контексту, они често изједначају с небом или гравитирају ка њему“ (Чаусидис, 2009: 61). На исти начин, с обзиром на успостављену везу куће са женом, односно њеном утробом (материцом), таван би се могао тумачити и као вулва, односно гранични простор између рађања детета и његовог уласка у нови свет, али и његовог симболичног повратка у утробу, односно умирања и одласка у непознати, онострани свет.

⁵ Девојка која везе црвеном пређом у затвореној просторији појављиваће се, касније, на хришћанским иконама Благовести, где ће девојку представљати Богородица, девица која прима благу вест о рођењу Исуса Христа.

⁶ Чаусидис (2010а) прави паралелу и између обредног прављења црепуља, мешања теста и нарастања, са трудноћом. У овом обреду присутан је и мушки аспект где је тзв. супруг црепуље – вршник, који је надвијен над њом и покрива је. „На космолошкој разини, он добија значење небеског свода и Бога Неба који ступа у свети брак (хијерогамију) с мајком Земљом, представљеном посредством црепуље, при чему хлеб добија значење њиховог детета” (Чаусидис, 2010а: 160). У неколико македонских села, забележено је да за време обредизоване производње црепуља (реализоване на празник светог Јеремије), од истог материјала од ког су се правиле црепуље моделована и антропоморфна фигурина називана *човече* која је имала наглашени мушки полни орган. Однос фигурине и црепуље, између осталог, указује и на њихов коитус, који на макрокосмичком нивоу добија карактер светог брака између мајке земље, представљене црепуљом, и оца неба, заступљеног фигуром човечета.

2. Неолитски мезокосмос: материца – пећина

Чаусидис (2010а) такође, путем семиотичке анализе, успостављајући везу између опреме за традиционалну израду хлеба у релацији са репродуктивним органима жене (материца, вулва, дојке) и осталим, сличним по облику, елементима природе (рупа у земљи, бразда, пећина, долина) разрађује наћве и прати паралелу између нарастања хлеба⁷ и трудноће. Такође, он анализира и процес печења хлеба у релацији са сазревањем фетуса у утроби, или биљком у утроби земље.⁸ Процес нарастања хлеба, који је највероватније потпуно необично и чудесно деловао неолитском човеку, а чијим поступком су се бавиле искључиво жене, допринеће томе да и посуде за мешање хлеба добију посебно *женско* значење, односно да првенствено буду поистовећиване са утробом. У контексту побољшања раста хлеба у наћвама, Чаусидис (2010а) наводи да би се у корито сачињено од женског дрвета бушио отвор и набијао клин од мушког дрвета што аутор поистовећује са симболичним чином коитуса. Чаусидис наводи кикладске култне предмете (слика 3) обликоване попут плитких тепсија или тава с кружним корпусом и две ручице, односно са парцијализованим представљањем женског тела. Тако је, женски карактер посебно наглашен посредством вулве представљене у виду обрнутог троугла са вертикалним зарезом на средини што указује и на њено изједначавање с мајком Земљом. Пећи у којима се пекао хлеб такође имају дубоку симболичку везу са женском утробом али и женским полним органом. Пре појаве калотасте пећи (фуруне) за печење хлеба, у исту сврху коришћене су обликоване нише или јаме ископане у земљи, у које су се као и код пећи стављала најпре подложена дрва. Према Чаусидису (2010а: 149-150) те првобитне пећи наликовале су пећинама те он проналази аналогију управо у етимологији, наговештавајући да је можда то разлог сличности у речима *пећ* и *пећина* али и *йич* и *йичка* што на украјинском језику има исто значење⁹. Такође, древни обичај сахрањивања умрлог у пећи у аналошкој вези је новорођенчетом које излази из утробе (персонификоване облику пећи) и поново се у њу (материцу-пећину) враћа.¹⁰

⁷ Детаљније о вези нарастања хлеба, односа и улоге мушког принципа као оца хлеба или оца теста (квасац), као и везе у релацији квасац – киша, види у: Чаусидис, 2010б.

⁸ Персонификација земље на средњовековним фрескама уобичајено на глави носи биље, или оно из ње израста (види слику 2).

⁹ Детаљније о вези пећи са вулвом, материцом и женом, види у: Чаусидис, 2010а.

¹⁰ О проналасцима тзв. персонализованих пећи, укључујући и налазиште Винче, детаљније, види у: Чаусидис, 2010а.

Слика 3: Кикладски култни предмети у облику мајерице¹¹

3. Богиња жабљег обличја – дух огњишта

Модел богиње мајке која је у вези са водом, односно рибом или жабом представља један од најстаријих мотива у уметности. Он се појављује у периоду палеолита, неолита, бронзаног доба, античке Грчке, а преживеће и током хришћанског средњег века али и касније, у свом делимично измењеном обличју до 16. али и 20. века у делима сликара о чему ће касније бити више речено. Као један од најранијих примера наводи се скулптура *Прародишелка* из културе Лепенског Вира, где највећу пажњу привлачи фигура са рибликом људском главом која рукама (налик канцама рептила) отвара своју вулву (слика 4). Тодоровић (2008: 102) износи запажање да наведена фигура истовремено садржи и карактеристике детета и стилизованог фетуса у материци које својим рукама шири вулву у облику троугла. Овај модел родиље, појављиваће се и касније у многим културама. Цимбатас (Gimbutas, 2001: 29) прави паралелу управо између риблике људске фигуре из Лепенског Вира и мотива фигуре под називом *Sheela na gig* (слика 5), наводећи да је она наследник неолитске жабље богиње. Ова фигура појављивала се у периоду од 12. до 16. века најчешће у Ирској али и у Велсу, Енглеској и Француској и уобичајено је урезивана (уграђивана) у замкове и храмове а сматрало се да је њена основна намена да штити од болести и од смрти. Међутим, ова теорија је у складу са средњовековним хришћанским размишљањем с обзиром на то да су сви пагански идоли и богови демонизовани. Основна улога оваквих скулптура у вези са женом рибликог¹² изгледа или налик жаби, која се порађа, у вези је подједнако и са регенерацијом и са смрћу као природним цикличним чином.

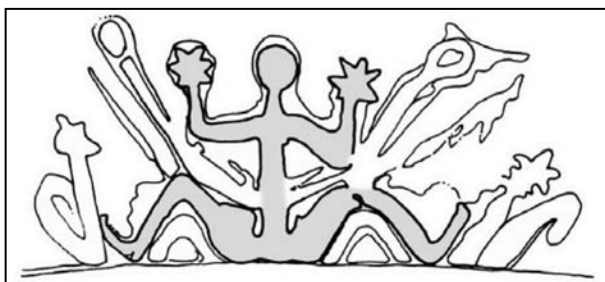
¹¹ Преузето из: Čausidis 2005, 449 (ТII, 1, 2 и 3).

¹² Чајкановић (1973: 95) наводи да је код многих народа риба представљала симбол душе и да се сматрано да је у њој инкарниран дух предака.

Слика 4: Скулптура Прародишљка, Лејенски Вир¹³

Слика 5: Модел фиџуре Sheela na gig¹⁴ на цркви, 1140. година (Kilpeck, Herefordshire), Енглеска¹⁵

Слика 6: Хеленска бошња Баубо, 3 век п. н. е.¹⁶

Слика 7: Цршеж са штежка, Равно, Кујрес, Босна¹⁷

Чausидис (2005: 439-440) такође наводи везу између раносредњовековних двоплочастих фибула са тзв. кодираним космичким нивоом где зооантропоморфни ниво симболизује земљу = бошњу-родиљу налик жаби,

¹³ Преузето из: Деретић 2011: 145.

¹⁴ Дискусије поводом тачног значења овог имена још увек трају и оно је непознато. Сматра се да је име део народног фолклора. Оно је у наведеној форми прилагођено и 1861. године усвојено од Краљевског ирског друштва (Todorova Georgieva, 2011: 225).

¹⁵ Преузето са: <http://www.historicimpressions.com/Sheela1L.jpg> (посећено 30.03.2012).

¹⁶ Преузето из: Todorova Georgieva, 2011: 224.

¹⁷ Преузето из: Čausidis, 2005: 449 (TVI, 5).

с раширеним нојама у облику зооморфних *прошом*. Он наводи податак да је и на словенским фибулама „дњепарског типа” присутна ова митска слика али да се уместо лика небеског божанства, у горњем делу, испод зооморфног неба налази троугаони или петоугаони сегмент.

Тодоровић (2008) такође наводи запажања која је изнео Чаусидис поводом везе распрострањене представе богиње породиље (налик жаби) на средовековним стећцима и већ установљеног троугаоног модела у протомоделу формулисаном у Лепенском Виру. У корелацији са двоструким антропоморфним принципом је архетипски митолошки мотив дрвета живота и њему сродног космичког дрвета, у непосредној релацији са идејама космичке планине и космичког човека. Фигурине жабе, још од периода неолита, израђиване од црног или зеленог камена и постављане у посуде у зидове храмова, повремено су се јављале и као шематизоване жабе. Сведене на хијероглиф, жабе постају знак М. Ово слово М може се пронаћи и на великим посудама из Винче (око 5 000 п. н. е.) које делује попут женског врата на коме се налази људски лик богиње са рукама налик жаблим крацима и увек наглашеном вулвом (Gimbutas, 2001: 27). Чаусидис (2005) такође, цик-цак линију повезује са планином тако да се може потврдити веза са идејом космичке планине и женске утробе.

Тодоровић наводи да је према Чаусидису наведена двострука антропоморфна представа на паганском нивоу могла представљати „матронални концепт схватања временских и вегетативних циклуса у васиони (...) а вероватно и представу о људској загробној судбини” (2008: 102). Овде се према наведеним ауторима јавља јеретичко-дуалистички принцип, где се са једне стране одвија бесконачни круг умирања тела и поновљених инкарнација светлосне душе а са друге стране представе о рају као материци и рајском врту. Тодоровић потврђује кроз наведене примере везу кућа-светилиште, рај-материца и подсећа на изједначавање троугла са симболиком утробе (материце), односно вулвом. Он наглашава троугласти облик вулве на фигурини из Лепенског Вира који је идентичан облику светилишта, гроба и симбола крај огњишта у Лепенском Виру, где се преко троуглова распоређених уз огњишне конструкције остваривала и симболична веза са светом мртвих. Тако троугао симболизује и шематизовану представу куће али и вулве (или материце).

Познато је да су и Египћани поштовали жабу као богињу Хекет, праисконску (примордијалну) мајку свега постојећег. Хекет, односно Хеката, била је жаблиа богиња која је помагала при намештању детета у утроби и која је управљала порођајем. На њеним амајлијама писало је: „Ја сам васкрсење” (Varner, 2007: 135). Она је била и заштитник мајки и новорођенчади али је представљала и плодност, нови живот, изобиље и ембрионалну (клијајућу) снагу воде. У раном прединастичком периоду (око 3 100

п.н.е.) она је приказивана као жена са жабљом главом или као жаба која отеловљује богињу, а сматрана је и светом бабицом (Varner, 2007). Хекет је контролисала плодност и регенерацију након смрти а повезивана је и са грчком богињом Баубо (слика 6) и са сумерском Бау (богиња медицине и здравља), такође називаном Баба (Gimbutas 2001, 2006), која би се могла довести у везу са словенском Баба Јагом која такође представља древну богињу смрти и обнављања¹⁸.

Словенска богиња Мокоша, сматрана великом мајком, великом влажном земљом, била је мајка свега. Понекад је поистовећивана са Златном бабом такође називаном и Залета, Баба-Јега (*Baba-Jedza*) што кореспондира са руском Баба Јагом. С обзиром на строгу забрану обожавања паганских божанстава, Мокоша ће се одржати у хришћанству у преобликованом лику Девике Марије и Параскеве. Она је замишљана као ткаља и приказивана као жена са великом главом и вретеном. „Њени поклоници је замишљају како преде нити живота сваке вечери“ (Monaghan, 2010: 516). Она је сматрана богињом плодности али и владарком над смрћу јер је приказивана у црној боји попут „земље у коју се покојник смешта“ и представљана је камењем, облутцима на којима су биле делимично обликоване женске груди (Monaghan 2010, 518) а које ће се као мотив јавити још у фигуралној пластици неолита.

Као гласник смрти, веровало се, да се жаба може успузати на груди особе која спава и исисати дах из њеног тела, изазивајући сигурну смрт¹⁹. Лик богиње жабе преживео је кроз неолит и бронзано доба али и много касније ће се појављивати (слика 5). Веровање да је у телу лутајућа утроба (материца) у форми жабе појављује се нашироко у Египту, Грчкој и Риму, али и у северној Европи током историје, али у појединим местима и данас (Varner, 2007: 135-136). Као црnilо утробе (пећина) унутар тела јавља се и симболизација *хисџера* формуле и египатског божанства Кнубиса које је било омиљено међу гностицима. Бројни прикази који повезују Кнубиса²⁰, а касније Горгону са материчним проблемима а садрже хришћанску иконографију (Богородица, арханђел Михајло), најчешће садрже *hystera* формулу. Према Спировим истраживањима, најзначајнији образац који се проналази и у средњовековним амајлијама у свом најчистијем облику носи следеће инскрипције: „Утробо (материце) црна, најцрња као змија склупчај се и као змија сикћи, и као лав ричи и као јагње лези!“ (Spear

¹⁸ Детаљније о вези са словенском Баба Јагом, види у: Чаусидис 2009.

¹⁹ Паралела се може пронаћи са словенском Мором или Мораном, у њеном цикличном рађању и умирању (Nodilo, 1981).

²⁰ О поистовећивању, у функционалном смислу, са Соломоновим печатом и вези са кључем за материцу, види у: Vikan, 1984: 100-103. Детаљније о симболици три слова „S“ или „Z“ и везе са плодносном водом Нила, што се такође повезује са месечевим менама и женским месечним циклусом, види у: Mastrocinque, 2005.

1993, 30). Описивање материце и заповедне чини као што су речи „као жагње лези“ и „пиј крв“ упућују на материцу као да је она живо биће које носи епитете тамно и црно²¹ а често је оптужују „да се умотава (спирално) као змија и шишти као змај“ (Vikan 1984, 77). Ако би се ова формула и приказ поистоветиле са жабом као утробом која лута, из хришћанског угла свакако би представљали извесног демона. Тако би се он могао тумачити, кроз дуалистички концепт, као демон у женском обличју или чувар прага који се појављује два пута: први пут он се појављује када човек као беба излази из утробе (таме) на светлост и у живот а други пут када улази, поново се враћа у таму из светлости, у смрт.

Мотив жене родиље, налик жаби, појављиваће се на стећцима средњовековне Србије и Македоније а нарочито Босне (слика 7). Манихејска схватања која су се задржала у визуелној култури и кратким порукама на стећцима још увек нису у потпуности испитана али дају вредно сведочанство о специфичној езотеричној мисли али и дуалистичком концепту.

4. Богиња огњишта и савремено српско сликарство

У уметности 20. века на српском подручју, може се издвојити сликар Младен Србиновић који је, применом архетипских принципа мушког и женског остварио један специфичан опус, где се наведени принципи осамостаљују у виду појединачних начела, а повремено се и преплићу²². Србиновић, сматрајући да је надреалистичко и симболичко сликарство *резултат европској аналитичкој ума*, „... исконске слике доводи у стање предсвести, и ту се налази богати извор његове инспирације. Он поново преживљава искуства читаве врсте, што се у његовој уметности одражава као преображавање трајних вредности симбола у модерне облике“ (Slijepčević, 1981: 38).

У даљем тексту више пажње биће посвећено анализи слике *Дух ођишћа II* (у троуглу) из 1990. године (слика 8). На слици је приказана млада жена, бујне црвене косе, обнажених груди, у сукњи и раширених ногу у положају неолитске богиње родиље. Са њене леве стране налази се дивљи вепар а испред ње, у доњем делу слике, са десне стране приказан је сликар а са леве стране четири дечје фигуре које се налазе око котла у коме се кува храна, на отвореној ватри. Површина на којој седи као и читав доњи део слике, који формира правоугаоник је у ватреној наран-

²¹ Детаљније о концепту амајлија са материчним чинима (*hystera*), види у: Spear, 1993: 25.

²² Разматрање преплитања мушких и женских архетипова захтевало би посебну студију али, с обзиром на то да је у раду анализиран архетип жене као велике мајке и огњишта, може се навести пример слике *Чувар ођишћа* (1990) у којој се преплићу неолитске форме женског стваралачког принципа и мушка форма осе света (*axis mundi*) са елементима Збручанског идола из 11. века.

честоцрвеној боји. Површина иза њених леђа је у небеској плавој боји а у светлијој нијанси је означен обрнути троугао. Троугао се завршава у предњем плану тако да се његов доњи крак претвара у вериге на котлу. Као што је већ објашњено на основу истраживања, обрнути троугао је од најдавнијих времена симбол жене, вулве али истовремено и мати куће и огњишта, односно пећи. Ватра која се распламсава преко њеног полног органа, додатно потврђује наведену симболику. Жена бујне црвене косе, обнажених груди и у сукњи у асоцијацији је са древном богињом мајком, чије ће се облике временом из рибе и жабе, преобратити у наведену представу а такође ће се задржати и у ритуалним радњама подизања женских сукњи (Gimbutas, 2001: 27-31). Она симболизује и словенску богињу Мокошу, која ће се појављивати на његовим сликама и у виду велике ткаље која испреда људске судбине. Њено тело, са раширеним ногама (троугао), указује на везу са жабљом богињом али и култом богиње Баубо (слика 6) и цртежима са стећака (слика 7). Преплитањем два истоветна троугла²³ добија се облик хексаграма који симболизује везу макро и микро космоса, односно човека и света који га окружује. Такође, успостављена је веза између унутрашњег и спољашњег, воде и ватре и рађања и умирања. Шематизовани знак М, односно мотив жена-планина такође се проналази у положају њених ногу, а ватра је огњиште, пећина, јама из које извире нови живот и у коју се након смрти враћа. Положај њених руку, обликује са доњим екстремитетима трапезоид који је налик финалним облицима *свештилишта Лейенској Вира* (Тодоровић, 2008: 98).

Други, подједнако интересантан пример, који кореспондира са архетипским симболима у савременој уметности је стваралаштво Југослава Оцокољића. Повезивањем архетипских принципа мушког и женског, он усмерава свој стваралачки опус на „међупростор између два кода” (Продановић, 2012: 66) повезујући византијску иконографију са периодима пре примања хришћанства Јужних Словена али и са каснијом обновом гностичких и мистичких култова. Алгорија пећине и алхемијског суда (*Vas hermetis*) који мора бити налик материци, говори о топлоти женске утробе која је неопходна за стварање алхемијског дела, односно новог живота. Рађање, симболично схваћено, значи преображај метала али и ученика и његов пут ка просветљењу. Он излази из пећине као новорођенче и улази у пећину своје душе на путу за преображајем. Мрак из којег излази га изнова дочекује када креће у потрагу за собом. Опус почиње у тамним дубинама земље и подручју *obscura foemina*. Тако, човек рођен у

²³ Тодоровић (2008), у прилог тумачењу троугла у култури Лепенског Вира, наводи да је код Грка *гелџа*, тј. троугао, симболизовала жену, а Питагорејци су троугао сматрали за *прајочело*, због његовог савршеног облика, али и због тога што је представљао праузор свеопште плодности.

тами, примордијалној води, безобличној маси, добија облик црпећи зрак светлости, односно „син извлачи зрак из сопствене сенке” (Berk, 2004: 238-239). Древна мајка, као створитељка свега постојећег, и код Оцокољића се јавља у обличју младе жене која рађа космичко јаје. Форма њеног тела у аналогiji је са прародитељком Лепенског вира која указује на богињу родиљу али и на положај фетуса истовремено. Боја њене коже је земљана, налик Адамовом стварању када му је Бог удахнуо живот ни дах кроз ноздрве (1 Мој. 2,7) док истовремено ствара светове. Положај руку и ногу у благо исказаном ставу родиље обликује већ описано слово М и трапезоидни облик, док се на месту њене вулве налази сфера исуњена древним неолитским бојама, допуњених мистиком касног средњег века (црвена, бела, црна и златна боја).

Слика 8: *Дух оћнишја II (у шроуілу)*, Младен Србиновић, 1990²⁴

Слика 9: *Стварање космичкој јајеша*, Јуіослав Оцокољић, 2012²⁵

²⁴ Преузето из: Симовић и др. 2005, 90 (слика 28).

²⁵ Фотографија: В. Цветковска Оцокољић, април, 2012.

Закључак

У успостављању везе између жене и куће, послужиле су неолитске фигурине са подручја Македоније. Не треба заборавити да је човек неолита највероватније успостављао нераскидиву везу између сакралног и световног, односно да је његов свакодневни живот потпуно обједињавао оба елемента схватања света и живота. Балканске кућарице приказиване су и као стилизоване фигурине са испупченим стомацима, који су означавали бременитост. Тако је жена схватана као чувар куће али и плода материце. Она је била велика мајка, богиња земље и створитељка свега постојећег. Овај мотив ће се касније појављивати и на фрескама средњег века, нарочито као персонификација земље.

Велика богиња мајка и њена утроба такође су поистовећиване са наћвама за печење хлеба где је нарастајуће тесто симболизовало плод у утроби жене. Елипсasti облик наћви сачињених од женског дрвета такође се може довести у везу са персонификацијом земље (слика 2) и елипсоидним назначеним обликом који чине вео и доња сукња. Овај облик као и његова симболика, пренеће се у оквиру хришћанства, на примеру породилског црвеног прекривача на коме лежи Богородица, у моделу Христове мандорле али и шире схваћене форме познате као *vexica piscis*. Пећ је, такође својом топлотом доприносила да тесто нараста у хлеб што је кореспондирало са природном топлотом тела али и огњем и ватром у пећи. Ова паралела ће се нарочито одржати у оквиру западне европске алхемије где ће се херметички суд поистовећивати са утробом жене.

Од периода палеолита, а нарочито неолита али и каснијих времена, богиња земља, велика мајка, родиља биће представљана у облику рибе или жабе или са жаблим екстремитетима. Подједнако ће бити присутан обрнути троугао који ће се јављати у појединачним сегментима или ће уоквиривати целокупну форму, као симбол материце, вулве и плодности, али подједнако и жене и земље али и гроба и куће (Лепенски вир). Овај дуалистички принцип који указује на цикличност природе кроз живот и смрт, клијање и обнављање, успоставиће чврсту везу између земље и женске утробе. Култ богиње мајке-земље у обличју рибе или жабе, пренеће се и у касније културе и религије али ће његов основни смисао остати исти. Утроба у обличју жабе, схваћена као живо биће, такође је везивана за црnilo земље и хтоничне елементе.

У савременом свету а нарочито сликарству које је одувек имало функцију да на видљив начин саопшти невидљиво и онострано, чини се да су древна схватања примитивна и заостала а њихов значај небитан. Међутим, иако се култура данашњег човека битно разликује од неолитског, основни човекови проблеми остали су непромењени. Проблем плодности утробе,

рађања детета, плодности земље и усева, старења и умирања, сетве и жетве, подједнако брине и савременог човека. Иако се тотемизам, фетишизам и идолатрија, према Мичеловим речима, „веровања у вези са веровањем других људи, и стога нераздвојива од система рационалних или колективних предрасуда“ (Цветковска Оцокољић, Цветковски, 2010: 641) они садрже основне архетипске форме које се нису промениле. Тако је мотив богиње мајке, симболизован у геометријској форми троугла, жене родиље са жаблим крацима или људског фетуса рибликог изгледа који рукама држи сопствену вулву или рађа космичко јаје, подједнако актуелан. Наведене представе привлаче пажњу својом невероватном визибилношћу, наговештавајући исконске тежње и аналошке везе између микро и макрокосмоса, живота и смрти, мушког и женског архетипа.

Литература:

- [1] Богдановић, К. (2002): *Визибилности латентној динамизма у ситиичким формама*; Чачак: Центар за визуелну културу и визуелна истраживања „Круг”.
- [2] Цветковска Оцокољић, В.и Цветковски, Т. (2010): „У потрази за духом ствари: употреба митолошких и алхемијских елемената у савременој економској пропаганди”, *Теме*, XXXIV(2); 639-656.
- [3] Деретић, Ј. (2011): *Културна историја Срба*; Београд: Euro-Giunti.
- [4] Gimbutas, M. (2001): *The Living Goddesses*; Berkeley–Los Angeles, CA: University of California Press.
- [5] Чајкановић, В. (1973): *Мит и религија у Срба*; Београд: Српска књижевна задруга.
- [6] Čausidis, N. (2005): „Poganska religija Slavena u svjetlu ranosrednjovjekovnih materijalnih nalaza s područja Balkana”, *Histria Antiqua*, 13; 437-456.
- [7] Чаусидис, Н. (2009): „Балканске 'кућарице' и неолитски керамички жртвеници у облику куће”, у *Етно-културолошки зборник: за проучавање културе источне Србије и суседних области XIII*, ур. Петровић, С; Сврљиг: Етно-културолошка радионица Сврљиг; 53-72.
- [8] Чаусидис, Н. (2010а): „Мати хлеба: женски аспекти нађви, пећи и црепуље у словенском фолклору, у релацији с праисторијским традицијама”, у *Традиционална етнотска култура: хлеб*, ур. Жунић, Д; Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу; 131-167.
- [9] Чаусидис, Н. (2010б): „Отац хлеба. Мушки аспекти квасца и други елементи обредне производње хлеба”, у *Етно-културолошки зборник: за проучавање културе источне Србије и суседних области XIV*, ур. Петровић, С; Сврљиг: Етно-културолошка радионица Сврљиг; 89-112.

- [10] Mastrocinque, A. (2005): *From Jews magic to Gnosticism*; Tubingen: Mohr Siebeck.
- [11] Monaghan, P. (2010): *Encyclopedia of Goddesses and Heroines I–II*; Santa Barbara, CA: Greenwood Press.
- [12] Nodilo, N. (1981): *Stara vjera Srba i Hrvata*; Split: Logos.
- [13] Продановић, М. (2012): „Укрштени кодови – о сликама Југослава Оцокољића”, у *Јуџослав Оцокољић*, ур. Цветковска Оцокољић, В; Београд: УЛУС–Каруповић.
- [14] Radojčić, S. (1982): *Srpska umetnost u srednjem veku*; Beograd: Izdavački zavod Jugoslavija.
- [15] Симовић, Љ; Медаковић, Д. и Стевановић, Т. (2005): *Србинувић Младен*; Београд: САНУ.
- [16] Slijepčević, Lj. /ur./ (1981): *Mladen Srbinović: retrospektivna izložba 1950-1980*; Beograd: Muzej savremene umetnosti u Beogradu.
- [17] Spear, J. (2008): „Medieval Byzantine Magical Amulets and Their Tradition”, *Journal of the Warburg ND Courtauld Institutes* 56; 25-62.
- [18] Todorova Georgieva, R. (2011): „The migrating symbol: Vesica Piscis from the Pythagoreans to the Christianity”, in *Harmony of Nature and Spirituality in Stone* (ed. Cvetkovska Ocokoljić, V); Belgrade: Stone Studio Association; 217-229.
- [19] Тодоровић, И. (2008): „Етнолошко-антрополошки поглед на Лепенски вир”, у *Етно-културолошки зборник: за проучавање културе источне Србије и суседних области XII*, ур. Петровић, С; Сврљиг: Етно-културолошка радионица Сврљиг; 97-107.
- [20] Varner, G. (2007): *Creatures in the Mist: Little People, Wild Men and Spirit Beings around the World: A Study in Comparative Mythology*; New York: Algora Publishing.
- [21] Vikan, G. (1984): „Art, Medicine and Magic in Early Byzantium”, in *Dumbarton Oaks Papers* 38, ed. Talbot, A.M; Washington: Harvard University Press; 65-86.

Associate Professor Violeta Cvetkovska Ocokoljić, PhD

*Faculty of Culture and Media
Megatrend University
Belgrade*

Professor Tatjana Cvetkovski, PhD

*Faculty of Business Studies
Megatrend University
Belgrade*

Srđan Sremac, PhD

*Vrije Universiteit
Amsterdam*

GODDES IN THE FROG'S APPEARANCE – SPIRIT OF THE HEARTH: NEOLITHIC CODES AND MODERN SERBIAN PAINTERS

Summary: *This paper deals with archetypal female principle and its representations in sculpture and painting from the Neolithic period to modern times. By the intertwining and equating the great mother goddess-mother, model houses and furnaces (which is closely examined by Chausidis) the authors have followed up on existing research and the later periods and individual cultures, including the Christian Middle Ages, and contemporary art. The authors sought to examine through a comparative analysis of the relationship between basic and archetypal motifs and women shape who have appeared over the centuries in the same or partially altered shapes in visual culture, and connection in visual culture with examples from contemporary art in Serbia. Given the complexity of the subject, the authors have chosen some examples throughout history for the purposes of this paper, as well as two contemporary Serbian artists: Mladen Srbinovic and Jugoslav Ocokoljic. The authors identify existing and unchanged relationship between ancient depictions of women as mother with contemporary visual arts, which indicates that the archetypal images of male and female principles have remained unchanged and that the need for their display still present.*

Key words: NEOLITHIC, THE MOTHER GODDESS, CONTEMPORARY ART, ARCHETYPES.

Др Наташа Костић*
Међаџренд универзиџетџ
Беоџрад

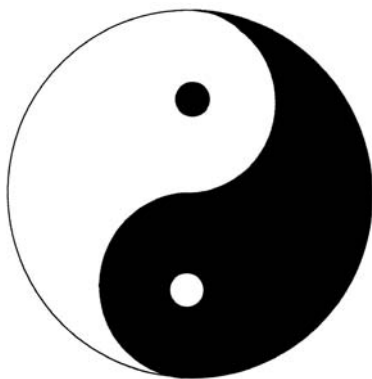
ТАИЃИ УЧЕЊЕ У „ПРОМЕНИ ЦОУА” – НАСТАНАК И ЗНАЧЕЊА ДРЕВНОГ СИМБОЛА ЛИН И ЈАНГ

Сажетак: Овај рад има за циљ да обједини сву трађу која разоџкрива џорекло и значења древној кинеској дијаџрама џаиђи, у Србији џознаџијеј као јин и јанџ, као и да објасни боџаџу симболику овој дијаџрама. Ауџорка ових редова џокушава да са више асџекаџа оџише и џојасни џаиђи дијаџрам: џре-ко археолоџки искоџаних реликвија, древних сџиса у којима се џо џрви џуџ џојављује овај дијаџрам, џумачењем хексаџрама „Књите џромене, џе кроз џри-каз асџрономских и космолоџких знања која су у вези са џаиђијем. Догава-њем филозофских коменџара Конфуџија и џеџових ученика „Књизи џромене” насџаје филозофско дело које се зове „Промена Цоуа.” „Промена Цоуа” је џрво дело древне Кине у коме се сџомиње џаиђи и даје се веома џџуро објашњење џџа џаиђи џредсџавља. Након џоџа, бројни филозофи мноџих векова џоку-шавају да одџонешну џраво значење мисџичној џаиђија, а чувени одељак из „Промене Цоуа” који каже: „ „Књита џромене” џовори о џаиђију који рађа два џринџија; два џринџија рађају чеџири квадранџа који рађају осам џриџра-ма” џосџаје неисџрџна инсџираџија за развој онџолоџије и филозофске космо-лоџије у оквиру кинеске мисли џоком џоследњих 2300 џодина.

Кључне речи: ТАИЃИ, ЛИН И ЈАНГ, КОСМОС, „ПРОМЕНА ЦОУА”, „КЊИГА ПРОМЕНЕ”, ДАО НЕБА

¹ Контакт: bombona007@gmail.com

Категорија таиђија (太極 - Tàijí) представља једну од најстаријих, најмистичнијих и најузвишенијих категорија кинеске филозофске мисли. Њена писана историја почиње „Коментарима промене“, ипак аутор „Коментара промене“ се уопште није много бавио објашњавањем овог концепта. Он је само загонетно написао неколико реченица: „ „Књига промене“ говори о таиђију који рађа два принципа. Два принципа рађају 4 квадранта који рађају 8 триграма”¹. Ових неколико на први поглед једноставних реченица су пред јиђингологе из разних епоха и династија стављале тежак задатак откривања загонетке таиђија. Порекло концепта таиђија се може одгонетати на два начина: прво, анализирањем многовековног развоја дијаграма таиђија; друго, анализирањем теоретског значења и симболике концепта таиђија. У овом раду се пре свега хронолошки приказује еволуција таиђи дијаграма. Након што спознамо историјски процес развоја таиђија, моћи ћемо да схватимо и његово теоретско значење, и да, најзад, дођемо до неких закључака. Када говоримо о таиђи дијаграму, наиме мислимо на древни дијаграм таиђија која се зове и слика неба, земље и природе, тј. слика реке или таиђи дијаграм са јин-јанг рибама.

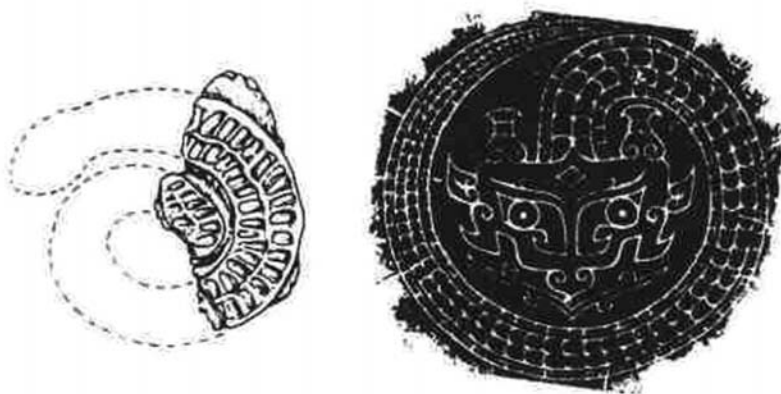
Слика 1: Древни дијаграм таиђија

На основу археолошких истраживања која је спровео Фенг Ш , у процесу трагања за најдубљим коренима таиђи дијаграма, можемо пратити 2 основне нити: једна су материјали и информације добијени археолошким истраживањима, док другу чине древни текстови народа Ји са југа Кине. Како данас ствари стоје, тренутно најдревнији приказ склупчаног змаја, који се сматра прототипом таиђија² је змајолики камени нанос старости 8000 година из провинције Лиаонинг тј. села Чахаи (слика 2). Овај камени змај изгледа као склупчана змија, па га можемо назвати и змијо-

¹ Гао, 1998, (403-404).

² Фенг, 2001, (368).

ликим змајем. Осим њега, имамо и склупчаног змаја са бронзаног тањира ископаног у месту Хуангмеи провинције Хебеи старости 5-6000 година, који се зове змај од речног шљунка (слика 3). Овај склупчани змај у потпуности приказује слику која одговара небеској ситуацији тј. верно описује Дао неба: глава склупчаног змаја окренута је ка западу, док је реп постављен у правцу истока, што потпуно одговара положају Зеленог змаја на звезданом небу; слика сазвежђа на његовим леђима сугерише на три централна астеризма источног квадранта Зеленог змаја који се заједно зову и „змајеве звезде”. „Змајеве звезде” су имале значајну улогу у одређивању времена и календаристици древних Кинеза; облик бронзаног тањира веома подсећа на облик небеске куполе, другим речима, још у епохи неолита древни Кинези имају прото-идеје учења о небеској куполи, тј. учења да је небо округло а земља четвороугаона.

Слика 2: Змајолики камени нанос

Слика 3: Змај од речној шљунка³

Трећи пример је спирални змај на керамичком тањиру који припада култури Таос и датира из периода 2400. до 2200. год. п.н.е. Овај керамички тањир представља обредну посуду коришћену приликом сахрана и зове се „змајев тањир”⁴. На црном округлом дну нацртан је црно-црвени спирални змај (црвена боја је заправо основна боја материјала од кога је направљен керамички тањир). У време Сја династије Кинези већ разликују божанство неба и божанство земље. Иако спирални змај на змајевом тањиру представља божанство земље династије Сја, он ипак симболизује Зеленог змаја кинеског неба, док центар око кога се он спирално окреће симболизује небеско божан-

³ Извор: исто.

⁴ Фенг, 2006, (140).

ство Таији, који у преводу значи „Велико једно” и заправо је синоним за таи-ђи. У оно време на позицији Северњаче налазила се друга звезда. Велики медвед тј. Северна кутлача, како то сазвежђе називају Кинези се налази на месту северног пола, тако да читав северни небески свод кружи око Северне кутлаче. Спирални змај у устима држи борову гранчицу, пошто је свето дрво династије Сја бор који симболизује дуговечност и савршенство.

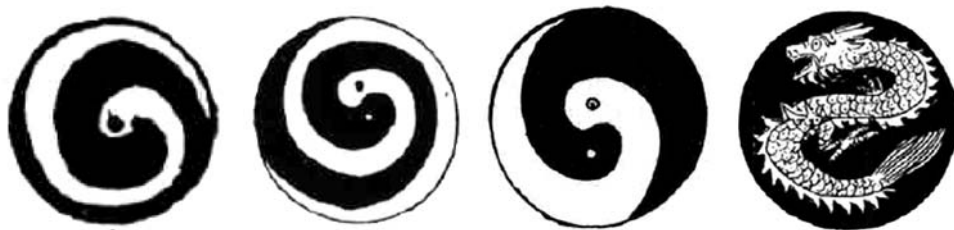
Слика 4: Спирални змај – божанство земље културе Таос¹⁵

На основу садржаја древних списа народа Ји са југа Кине, таиђи дијаграм је један изузетно древан симбол. Он представља један од најважнијих концепата космологије народа Ји и директно персонификује космос. Народ Ји који настањује провинције С'чуан, Јуннан и Гуеицоу од најранијих дана обраћа посебну пажњу на небеска тела и космос и детаљно их описује. „Велика књига за разумевање мистике” на писму народа Ји објашњава еволутивни процес настанка дијаграма таиђи у фазама. Таиђи у првој фази помало подсећа на спиралног змаја културе Таос. На дијаграму је приказан облик „белог спиралног змијоликог змаја”⁶, обавијен црном позадином. Бели змијолики змај има главу, црно окце, спирално склупчано тело и реп. У другој фази древни дијаграм таиђија добија и црног змијоликог змаја са белим окцем, који се издваја од црне позадине. У овој фази симетрија пара белог и црног змијоликог змаја још увек није идеална. У трећој фази, два испреплетана змијолика змаја су у односу савршене симетрије, тако да већ личе на апстрактне симболе. У „Великој књизи за разумевање мистике” Фенг Ш' је пронашао првобитни дијаграм змијоликог змаја на коме је једноставно исцртан један бели змај. Са тог аспекта, није ни мало чудно што се стари дијаграм таиђи назива и дијаграм змаја. Еволуција древног дијаграма таиђи у списима народа Ји асоцира и на дијаграм Фусија и Нуве, митолошких прародитеља Кинеза, са испреплетаним реповима. Сматра се да је и дијаграм

⁵ Исто: (141).

⁶ Фенг, 2001, (363).

Фусија и Нуве са испреплетаним реповима један од модела дијаграма таиђија. На сликама испод, бели змај из прве фазе је персонификација Фусија. На основу мита који је наведен у целости у трећем поглављу, на почетку је Фуси живео сам у епохи хаоса, да би се тек касније појавила Нува. Потом су се они венчали. Појава Нуве може се повезати са другом фазом еволуције дијаграма таиђи, као што је приказано на следећим сликама:

Прва фаза

Друга фаза

Трећа фаза

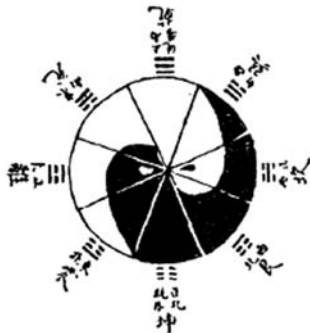
Бели змај – Фуси

Слика 5: Еволуција древног дијаграма таиђи⁷

Стари дијаграм таиђија је доста касно по први пут штампан у кинеским књигама. Прво је чувени филозоф и јиђинголог Џу Си послао свога ученика и старог пријатеља Цаи Ђитунга на југ Кине (у област звану Чуангшу, која је заузимала територију данашњег С'чуана, Јуннана и Гвеиџоуа) да пронађе и донесе древни дијаграм таиђија. Најзад, тај дијаграм је објављен у књизи „Основна значења шест класика” аутора Цао Хуеиђиена почетком Минг династије. У тој књизи, дијаграм таиђи се зове дијаграм неба, земље и природе, или једноставно – слика реке. Фенг Ш сматра да се назив слике реке не односи на Хоанг Хо или било коју другу земаљску реку, већ он алудира на Сребрну реку – како су Кинези називали Млечни пут, реку која протиче небеским сводом. Он нас подсећа да, на основу резултата археолошких истраживања, древни Кинези још пре 6000 година обраћају велику пажњу на Сребрну реку. Гледано из тог угла, значење мита који каже да је „змај испловио из реке” се заправо односи на сазвежђе Зеленог змаја које као да „извире” из Сребрне реке, што у потпуности одговара ситуацији на звезданом небу. Најузбудљивија чињеница везано за древни дијаграм таиђија, тј. дијаграм неба, земље и природе објављеног од стране Цао Хуеиђиена је то што он обухвата и трансценденталну скицу 8 триграма и 8 праваца. Цао Хуеиђиен објашњава да је то зато што „таиђи садржи мистику јина и јанга, а јин и јанг садрже тајну 8

⁷ Исто.

триграма”⁸. На основу природне промене јина и јанга током године, Цао Хуеићиен је дијаграм таићија поделио на 8 једнаких делова (кришки), а потом је сваки део уклопио са одговарајућим триграмом.

Слика 6: Дијаграм таићија у комбинацији са трансценденталном скицом 8 триграма⁹

(за разлику од наше логике, Кинези јуи увек посматрају као да је јоре)

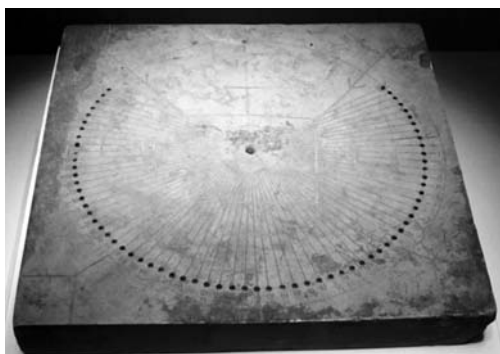
Триграм „Биен” саздан од чистог јанга ☰ налази се на југу, његова “кришка” је потпуно бела, што симболизује апсолутни јанг. Правац југо-истока је везан за енергију која има 2/3 јанга (бело) на дну и 1/3 јина (црно) на врху и зато се он комбинује са триграмом ☷ „Дуеи” Источни правац садржи и једно бело окце, које припада енергији јанга, и зато је код њега на дну јанг линија, у средини јин линија и на врху јанг линија, што одговара триграму ☳ „Ли”. Северо-источни правац има 1/3 јанг енергије на дну, и 2/3 јина на врху, тако да се он комбинује са триграмом ☵ „Цен”. Северна страна је припала триграму ☷ „Кун”, на древном дијаграму је овај триграм, саздан од чисте јин енергије, потпуно црн. Северо-западна кришка носи 2/3 црног у доњем делу и 1/3 белог у горњем делу, а то се види и у изгледу овог триграма: ☶ - триграм „Ген”. Западна кришка почиње црним делом, у средини је бело, а горе се налази црна тачка, комбинација јин-јанг-јин, тј. триграм ☴ „Кан”. Југо-западни правац се састоји од 1/3 црног у доњем делу и 2/3 белог, што потпуно одговара изгледу триграма „Сјун” ☱. На основу свега тога сазнајемо да игра јина и јанга на трансценденталној скици 8 триграма и дијаграму таићија у потпуности одговара промени јина и јанга током једне године. Бело окце обмотано црним у триграму „Ли” симболизује и Сунце, Сунце је извор светлости, а осим тога, према опису „Учења о хексаграмима”, хексаграм „Ли” иначе представља Сунце. Црно окце у триграму „Кан” алудира на

⁸ Цу, 2005, (14).

⁹ Цу, 1993, (534).

Месец. Месец није извор светлости, он рефлектује сунчеву светлост и тек тако добија сјај, и зато он припада сфери сенке и енергији јин. У „Учењу о хексаграмима” је триграм „Кан” такође повезан са Месецом.

Зачеци кинеске мисли су повезани са праксом мерења небеских промена током године тј. на основу привидног кретања Сунца (попут годишњих доба, осам периода и 24 соларна члана). Из тог разлога, древни Кинези су врло рано открили сунчани сат – гномон и почели да бележе и испитују дужину сунчеве сенке.

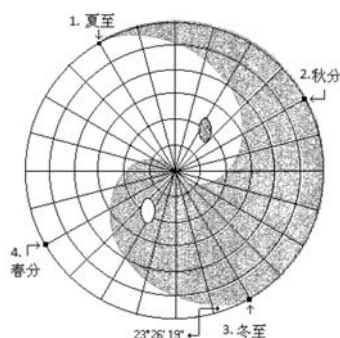

Слика 7: Плоча гномона из Хан династије (202.п.н.е – 220.н.е) ископана у Унутрашњој Монголији 1897. године, сликана у Народном музеју у Пекинју

Ова слика представља плочу гномона, а то је уствари округла камена плоча на коју се монтира шипка-сказаљка гномона. Уколико бисмо на плочи гномона сваки дан исцртавали дужину сунчеве сенке, од овогодишње до наредне летње дугодневице добили бисмо слику таиђија, без црног и белог окца. У време летње дугодневице, покретну шипку-сказаљку¹⁰ стављамо у најјужнију тачку да означи тачку летње дугодневице. Када у подне проверавамо дужину сунчеве сенке, она је најкраћа, скоро и да је нема. Наредног дана померимо сказыљку на плочи гномона у смеру супротном од сказыљке на сату, покретну шипку-сказыљку ставимо у најјужнију групу кружнице плоче гномона, и приметимо да дужина сунчеве сенке више не тежи нули, већ се појављује веома кратка сенка. Ако на овај начин наставимо да у подне померамо плочу гномона и меримо сенку, у тренутку јесење равнодневице сенка Сунца је већ дугачка половину полупречника гномона. Пола сунчеве светлости – пола сенке, то показује да ноћ и дан једнако трају. Од јесење равнодневице до зимске дугодневице, настављамо да померамо плочу гномона у смеру обрнутом од сказыљке на сату

¹⁰ Пошто се она пола године сваки дан помера по кружници отприлике за један степен, зове се покретна сказыљка.

по кружности, тако да када дође моменат зимске дугодневице сенка бива најдужа и протеже се до центра плоче гномона¹¹. У овом тренутку времена статична шипка-сказаљка¹² која се налази у центру плоче гномона преузима „главну улогу”. Читава плоча гномона се заротира пола круга (180°), тако да тачка која означава летњу дугодневицу буде лоцирана на крајњем југу. У периоду након зимске дугодневице плоча гномона се врти у смеру сказыљке на сату, а сенка постаје све краћа и краћа. У време пролећне равнодневице, сенка се скрати на половину полупречника плоче гномона. На исти начин се врти плоча све до летње дугодневице, када сенка бива толико кратка да се скоро ни не види.

Слика 8: Дужина сунчеве сенке и древни дијаграм таиђија¹³:

1. летња дугодневица; 2. јесења равнодневица;
3. зимска дугодневица; 4. пролећна равнодневица

На овој слици видимо промену светлости и сенке према објашњењу из претходног пасуса. Врло очигледно, изглед древног дијаграма таији у потпуности одговара цртању сенке на плочи гномона. Према објашњењу Тиен Хелу-а¹⁴, професора са Лиђинголошког института у Анјангу, кружница плоче гномона тј. древног дијаграма таиђија приказује годишње привидно кретање еклиптике а крива линија у средини таиђија представља екватор тј. годишњу путању сунчевог дневног привидног кретања. Централна тачка древног таиђија представља најсевернију тачку еклиптике, док окца јин-јанг риба представљају најсевернију тачку екватора која се врти око најсеверније тачке еклиптике. Из перспективе еклиптичке равни, најсевернија тачка екватора се непрекидно помера, а два јин-јанг окца приказују врхун-

¹¹ Тј. полупречник плоче гномона је једнак дужини сунчеве сенке на дан зимске дугодневице.

¹² Зато што се не помера, она се зове статична шипка-сказыљка.

¹³ Извор <http://www.chinesefortunecalendar.com/yinyang.htm>

¹⁴ Тиен, 1992/5, (25).

це (полове) његовог привидног кретања у време летњег и зимског солстицијума. Угао пресецања еклиптике и екватора, износи $23^{\circ}26'19''$, и он показује да Сунце у време летње дугодневице достиже линију северног повратника која се налази на $23^{\circ}26'19''$ северне географске ширине (док у време зимске краткодневице достиже линију јужног повратника која се налази на $23^{\circ}26'19''$ јужне географске ширине). На древном дијаграму таиђија угао репова јин-јанг риба је идентичан углу између еклиптике и екватора. На основу промена сунчеве сенке на плочи гномона, древни Кинези су извршили поделу године на 24 соларна члана. Видимо да се круг на горњој слици дели на шест концентричних кругова, од којих се сваки дели на светлост и сенку, дакле то је укупно дванаест одељака концентричних кругова који представљају 12 месеци у години. На основу свега тога видимо да древни дијаграм таиђи рефлектује космичку ситуацију. Мада су знања о њему историјски без јасне хролоногије, то што он толико дуго опстаје, значи да је од изузетног значаја. Када Земља не би била накривљена, другим речима кад не би било угла пресецања еклиптике и екватора, онда не би било ни промене јина и јанга, ни промене четири годишња доба, а могуће да не би постојали ни триграми, а о људима и другим живим бићима на земљи да и не говоримо. На основу свега овога, Тиен Хелу наглашава: „Крива која раздваја јин и јанг у дијаграму таиђи је линија живота, а таиђи изражава ритмички циклус соларне тропске године”¹⁵.

Суштина древног дијаграма таиђи има у многоне повезана са астрономијом и небеским појавама. Праисторијске археолошке ископине, астрономска знања и астрономски апарати без сумње потврђују да је дијаграм таиђи који видимо данас, исти тај древни таиђи који има богату симболику и садржај космологије и небеског Даоа, само што је дијаграм данас поједностављен, тако да већина људи на први поглед не схвата његово дубоко значење.

„Таиђи” се може назвати и велика граница или крајња, највиша граница (太極-дађи, 至極-џ’ђи) а овај карактер 极-ђи се у речнику објашњава као највиша хоризонтална дрвена греда на крову куће. Баш као што и кров има своју највишу греду тј. границу, и небо би требало да има своју границу, а граница неба се зове таиђи, као што је чувени кинески филозоф Џу Си некада рекао. Гледано пре свега из угла порекла и еволуције космоса, таиђи представља извор космоса и прапочетак неба, земље и свих ствари и бића. Таиђи је уствари фаза развоја у којој се космос још увек налази у стању хаоса, тј. није дошло до поделе на јин и јанг. Такав космос је материјалан, аморфан и невидљив, те припада категорији чистог Бића. Таиђи припада сфери материјалног и постојећег. Вероватно је ван таиђија предео вуа (无-ву) тј. Не-бића, међутим у „Коментарима промене” се уопште не спомиње да ван таиђија постоји још нешто. Посматрано из перспективе

¹⁵ Исто.

структуре космоса, у претходним поглављима је објашњено да су аутори „Промене Џоуа” понајвише поборници учења о небеској куполи. Дзоу Јен, кинески мислилац из 3. века п.н.е., је сматрао да се највиша тачка небеске куполе зове 极-ђи, и да сва небеска тела и читав космос ротирају око ње. Ћи је статична оса око које се читава небеска купола непрекидно окреће. Како учење о небеској куполи еволуира у времену, тако се и највиша тачка небеске куполе трансформише у северни пол. Ћи из учења о небеској куполи је прототип таиђија. карактер ѿи идентичан је са другим слогом у појму таиђи. Таиђи је управо највиша тачка небеске куполе, то је најудаљенија и највиша граница космоса. Таиђи је маргина простора и крајња граница васељене. Космос који је смештен у таиђију је округао, пре свега зато што је и сам таиђи округао, након тога зато што се Дао неба кружно креће и најзад због тога што у „Промени Џоуа” имамо разноразне наводе везано за концепте „новог почетка након завршетка” и „понављања сопственог Даоа”. Познати кинески јиђинголог Лиу Јуђиен сматра да „таиђи представља границу у средини границе”¹⁶. Уколико бисмо на центар дијаграма таиђи посматрали као на пројекцију границе неба, а кружницу таиђија доживели као границу таиђија тј. таиђи, то је управо оно што је Лиу Јуђиен хтео да каже. Другим речима, средина таиђија је истовремено и граница таиђија. Осим тога, у „Речнику старокинеског језика”¹⁷ још једно од значења појма „граница” је и „средина”, из тог разлога, таиђи као „велика граница” може се назвати и „велика средина” (тј. на кинеском језику „太中”-таицунг).

Вишезначност и тајанственост концепта таиђи је инспирисала разна тумачења истог од стране мислилаца многих векова. Неки су сматрали да таиђи уствари представља „Велико једно” тј. „Најузвишеније једно”¹⁸. Неки су таиђи сматрали првобитним, примирдијалним ћијем или једноставно ћијем (нпр. Џанг Дзай, филозоф из 11. века). Џоу Дун’ји је сматрао да је „прави корен таиђија уствари вуђи тј. безгранично”¹⁹, представници нео-конфучијанизма Ченг Хао, Ченг Ји и Џу Си таиђи објашњавају преко принципа тј. Ли (理), док Шао Јунг сматра срце тј. ум таиђијем²⁰. Схватање таиђија од стране различитих филозофа, није тема овог рада. Овај рад има за циљ да се на основу археолошке, астрономске и грађе древних списа разоткрије суштина и значење таиђија. На основу свега до сада наведеног, види се да таиђи обухвата сваку фазу настанка и еволуције космоса од почетка до краја. У првој фази таиђи представља материјану супстанцу

¹⁶ Лиу, 2010/3, (20).

¹⁷ Чен, 2004, (703).

¹⁸ Џанг, 1996, (62).

¹⁹ Исто, (67).

²⁰ Исто, (98).

у којој још увек није дошло до поделе на јин и јанг – другим речима то је хаос. Промена (易-ји) нема тело, али има дух – то је један духовни ентитет. Истовремено промена у себи садржи тайђи. Дух промене је његова мистична врлина, животна и креативна сила. „Промена садржи тайђи”²¹ означава да је ентитет промене много свеобухватнији и шири од самог тайђија. Промена користи свој дух да би покренула тайђи, који се налази у стању хаоса, да се подели на јин и јанг, и тиме створи невидљиви космос. Хаос је тайђи без Даоа. У шестој линији на врху хексаграма „Кун” се каже: „Два змаја се боре у пољу, њихова проливена крв је тамно жута”. Текст „Симбола линија” говори: „Змајеви се боре у пољу”, стигли су у беспуће”²². Другим речима, два змаја која се боре на небу симболишу супротстављене енергије јина и јанга²³, тј. тайђи дијаграм. Већ је било речи о томе да древни тайђи дијаграм народа Ји носи на себи упрошћену скицу два змаја. Змајеви су стигли у беспуће – предео без пута, тј. без Даоа, а то уствари алудира да у време када се јин и јанг још увек нису поделили, ни Дао није постојао. Чим се тайђи поделио на јин и јанг, и Дао се појављује. Овакав процес настанка космоса је сасвим логичан, јер у хаосу не могу да постоје закон и поредак који чине Дао. Након поделе на јин и јанг, долази и до дељења неба и земље који представљају материјалне и видљиве објекте. Невидљиви јин и јанг стварају четири квадранта. Видљиво небо и земља стварају четири годишња доба. Неопипљива четири квадранта стварају осам триграма. Четири годишња доба креирају осам праваца у простору. Осам триграма симболизују осам врста ствари: небо, земља, ватра, вода, планина, језеро, гром и ветар. Када већ постоји осам праваца у простору (подела простора неба и земље) осам врста ствари међудејством креирају све ствари и бића. Сматра се да тайђи приказује целокупан процес еволуције читавог космоса од фазе хаоса, па до фазе рађања 10000 ствари (тј. мноштва). Појам промене је шири и свеобухватнији од тайђија. Промена је већа од тайђија, промена је духовно-материјална реалност у којој обичавамо, наша простор-временска димензија, лако променљиви космос.

Генерално говорећи, на основу материјала и реликвија ископаних током археолошких истраживања, као и садржаја древних списа народа Ји, закључујемо да је древни дијаграм тайђија настао као резултат спознаје Даоа неба од стране древних Кинеза. Након што су стекли прве увиде и прва знања о космосу, људи кинеске старине су га исцртали као тайђи, дијаграм богатог

²¹ Гао, 1998, (403).

²² Исто, (63).

²³ Гледано из угла кинеске традиције, тамно-жута боја је боја неба и земље, а небо и земља су конкретна отеловљења јина и јанга, тако да се може рећи да је тамно-жута боја директан симбол јина и јанга. Жута је боја Сунца, док је тама доминантна позадинска боја космоса. Борба светлости и сенке – то је управо приказ настанка космоса, то је Тайђи дијаграм.

значења и симболике. Теоретско значење таиђија је вишеслојно и вишесмислено: он је граница космоса, а истовремено је манифестација фаза развоја и еволуције космоса од прапочетака па до дана данашњег. Која је разлика таиђија и космоса? Према дефиницији кинеског мислиоца Цанг Даиниена, космос је највећи изван кога нема већег, док таиђи обухвата све фазе еволуције космоса, другим речима, таиђи представља дијалектику космоса.

Литература:

- [1] Чен Фухуа (2004): *Гудаи Ханју џ'диен*; Беиђинг: Шангву јиншуагуан. (Речник сћарокинеског језика)
- [2] Фенг Ш' (2001): *Џунїїуо шиенвен каоїусјеу*; Беиђинг: Ш'хуеи кесјеу венсиен чубанш'. (Кинеска асћрономска археологија)
- [3] Фенг Ш' (2006): *Џунїїуо їудаи де шиенвен ју ренвен*; Беиђинг: Џунггуо ш'хуеи кесјеу чубанш'. (Кинеска древна асћрономија и хуманистїика)
- [4] Гао Хенг. (1998): *Џоу Ји даџуан ђинџу*; Ђинан: Ђилу шуш'. (Савремено шумачење коментара Промене Џоуа)
- [5] Лиу Јуђиен (2010): „Јиџуан” де јџоу беншилун џ'сјеу – Сунїминї лисјеу беншилун де ланшанї; Џоуји јенђиоу (3). (Космо-онїолошка филозофија „Јиџуана” - ѿорекло онїолоѿије нео-конфуѿијансћва Сунїа и Минїа)
- [6] Тиен Хелу (1992): *Лун Таиђиїу ш' јуенш' шиенвенїу*; Ђинјанг сјеукан (5). (Дијаїрам таиђи као їримиїивна маїа неба)
- [7] Цанг Даиниен (1996): *Цанї Даиниен ђуенђи (2)*; Ш'ђиаџуанг: Хебеи ренмин чубанш'. (Сабрана дела Цанї Даиниена)
- [8] Џу Бокун (1993): *Џоуји џ'ш' шунїлан*; Ђинан: Ђилу шуш'. (Преїлег знања о Промени Џоуа)
- [9] Џу Бокун (2005): *Лисјеу џ'сјеуш'(2)*. Беиђинг: Кунлун чубанш'. (Исћорија јиђинїолоѿије, 2. шом)

Nataša Kostić, PhD
Megatrend University
Belgrade

TAIJI TEACHING IN THE „CHANGE OF ZHOU” – ORIGINS AND MEANING OF THE ANCIENT YIN-YANG SYMBOL

Summary: *This paper aims to bring together all the materials that reveal the origins and meanings of ancient Chinese Taiji diagram, in Serbia known as yin and yang, as well as to explain the rich symbolism of this diagram. The author of these lines, tries to describe and clarify the Taiji diagram through several aspects like: excavated archaeological relics, ancient writings in which this diagram appeared for the first time, by the interpretation of the „Book of Change” hexagrams and by displaying of astronomical and cosmological knowledge related to Taiji. Adding of philosophical comments written by Confucius and his disciples, made the „Book of Change” become philosophical work called the „Change of Zhou”. The „Change of Zhou” is the first work of ancient China in which Taiji was mentioned, and it gives very exiguous explanation what the Taiji actually is. Afterwards, many philosophers of many centuries were trying to figure out the true meaning of Taiji’s mystery, while the famous lines from the „Change of Zhou” which say „’Book of Changes’ has Taiji in it, which gave birth to two principles; two principles bore four quadrants which bore eight trigrams” became inexhaustible source of inspiration for the development of ontology and philosophical cosmology in Chinese thought during the last 2300 years.*

Key words: TAIJI, YIN-YANG, COSMOS, „CHANGE OF ZHOU”, „BOOK OF CHANGE”, HEAVENLY DAO.

Николина Врцелъ*
Факултет за пословне студије
Доц. др Ана Јурчић
Факултет за међународну економију
Доц. др Андреа Бучалина Матић
Факултет за пословне студије
МегаТренд универзитет
Београд

ДОКТРИНА КИНЕСКОГ МЕНАЏМЕНТА** **- ђоуке за савремене лидере -**

Сажетак: Повратак на тржишта Азије имао би повољно дејство на развој привреде Србије. Битан услов за то је поновно откривање азијских тржишта и начина пословања између пословних јединица из различитих културних подручја. Интеркултурни менаџмент подразумева да компаније и појединци морају да науче како да се снађу и руководе пословима изван националних граница и у оквирима страних култура. Познато је чињеница да су у пракси пословна и национална култура толико међусобно повезане да се не могу раздвајати. Због тога, улога интеркултурног менаџмента у савременим економским односима добија на значају. Од познавања и уважавања култура и менаџмент стилова у великој мери зависи успешности вођења укућног пословног процеса. Из наведених разлога рад има за циљ да изложи доктрину кинеског менаџмента, односно представља скућ срећених, научно заснованих мисли, ставова и деловања о поменутом; те даје значајне ђоуке за савремене српске лидере.

Кључне речи: ЛИДЕРСТВО, МЕНАЏМЕНТ, КИНА, КУЛТУРА, ДОКТРИНА.

¹ Контакт: nvrclj@megatrend.edu.rs

² Рад је реализован у оквиру истраживачких пројеката МНТР III47004, III45003 и III44006.

Увод

Да би комуникација, уопште, могла да се одвија, а посебно да би се могло комуницирати у неком пословном контексту, учесници комуникације морају да: (1) познају језик – његове вербалне и невербалне елементе, као и језичке узорке који су одговарајући за одређену комуникацијску ситуацију; (2) имају интеракцијске вештине, односно, да познају обележја различитих комуникацијских ситуација и да буду у стању да одаберу одговарајући облик интеракције, протокол, за конкретну ситуацију и (3) имају културно знање, односно, да познају важна обележја друштвене структуре у којој комуницирају, састав њених вредности и ставова (Врцељ, 2011: 113).

Како наводе Бабић, Закић & Јурчић (2008: 38), међународна пословна сцена претпоставља међукултурну комуникацију, а самим тим захтева познавање другачијих културних средина. Основу успешне комуникације на међународној сцени представља разумевање различитости. Неспремност или неприпремљеност за пословање са пословним партнерима који имају другачија правила понашања и пословања, нужно води у неуспех. И обрнуто: спремност и способност да се прихвате и разумеју разлике у културама и пословним обичајима, увећавају шансе за успех. То је разлог због којег савремени менаџери увек треба да имају у виду да је начин на који се понашају запослени и менаџери у компанији, одређен у великој мери подсвесним претпоставкама, вредностима и нормама националне културе које су они унели у дати пословни систем.

Култура не представља само образац по којем се понашамо, нити предмет истраживања искључиво хуманистичких наука. У свету глобалне економије, национална култура постаје један од водећих фактора који се уважава у пословном свету. Познавање култура различитих земаља, наших пословних партнера, може користити као фактор конкурентске предности и помоћи у превазилажењу међукултурних неразумевања, дефинисању глобалних стратегија и постизању укупно бољих резултата (Јурчић & Врцељ, 2012: 124).

Ера у којој живимо поспешује зближавања и смањује расцпе који постоје између различитих култура. Економија прелази границе матичне земље приклањајући се свету глобалне економије. Међутим, колико год да су у оваквим условима просторне и временске раздаљине премостиве, глобална економија развија нове препреке везане за усклађивање пословних пракси међу земљама, а познато је да су у пракси пословна и национална култура толико међусобно повезане да се не могу раздвајати. Због тога, у савременој цивилизацији коју карактерише нагли развој информационе технологије, интеркултурни менаџмент добија на знача-

ју, јер од познавања и уважавања других култура у великој мери зависи успешност пословног процеса (Јурчић, 2008: 34).

Глобализација културе, то јест, прожимање и преплитање различитих култура и културних образаца, представља историјски најранији вид протоглобализацијских процеса у виду ширења великих светских религија и њихових вредносних система који су прелазили велике просторе и, суштински, утицали на преобликовање живота појединаца и целих друштава. У модерној епохи, а нарочито са успоном индустријског друштва Запада, експанзију европских сила у освајању света пратила је и експанзија западне културе, њених наука и идеологија.

Са развојем технологије долазило је и до ширења културне комуникације која је имала претежно једнострану смер у смислу ширења западних културних вредности и садржаја на незападна друштва. Многа незападна друштва су, са различитим степеном успешности и уз различите степене противљења, прихватала плодове западне културе и претварала сегменте свог културног живота у опонашање западних образаца живота, стила, вредности и уверења. Развој модерне информатике и дигиталне технологије само је повећао доступност културних утицаја, убрзао ширење западних културних садржаја преко свих граница и до свих друштава и култура широм планете, чинећи тако културни аспект савремене глобализације свеприсутним (Врцељ, 2010: 719).

Без обзира на то шта Запад каже и мисли о Кинезима, неоспорна је чињеница да је Кина најстарија цивилизација међу онима које данас познајемо, те су многе старе вредности у Кини и данас очуване. Ово са сигурношћу можемо тврдити, јер је још током *Чоу* династије (1122. до 256. год. п.н.е.) на тлу Кине коришћен први точак, тестера, бушилица и лук и стрела. Такође, у математици и астрономији, Кинези су својевремено били далеко испред западне цивилизације – Питагорина теорема помиње се у исто време у Кини када је развијена у Грчкој (окирно око 400. год. п.н.е.). Са друге стране, негде у исто време, Кинези су мапирали и 1.500 звезда, а све се то дешавало 200 година пре него што је на европском континенту откривена половина тог броја.

Кинеска цивилизација је преживала, када су многе друге нестајале, па је тако и после много година изолације, стагнације и унутрашњих потреба, Кина последњих деценија поново потврдила свој значај у међународној заједници, а неопходност разумевања Кинеза попримила је шире размере.

Многи западњаци често наводе да их понашање Кинеза понекад збуњује, да су врло непрофесионални и одређеном смислу непримерени. Из тих разлога и суштинске различитости, принципи по којима се руководе пословни људи на Западу, врло често не дају резултате на тлу Азије, а посебно у Кини. Поставља се питање зашто је то тако?

1. Филозофија, стратегија, будућност

Како би се разумели Кинези у контексту лидерства врло је важно да се разумеју принципи којима се они свакодневно руководе, али и спозна у којој мери се ставови истакнутих кинеских филозофа и данас поштују. При том, свакако, треба имати у виду да азијска култура не познаје јасну поделу између религије, филозофије и бизниса. Вера и филозофија „се живе” свакодневно – то је једноставно начин обављања ствари.

Опште је позната чињеница да „кинеска религија” нема еквивалент у западној или средње-источној религији, али да ипак постоји митологија у свом јединственом облику, као и одређени морални и етички филозофски темељи. Наиме, најстарија и најкомплетнија књига кинеске митологије (*Mountain Sea Scripture*) је комбинација различитих филозофских фрагмената, а неки до њих су стари и више од 4.000 година. У поменутој књизи се наводи да је стварање и развој процес који комбинује *јин* и *јанг* силе, односно женски и мушки аспект енергије. Управо овај концепт, позитивне и негативне стране свих ствари утиче на многе аспекте живота и мисли у Азији.

Кинеска филозофска мисао укључује конфучијанизам, будизам и таоизам, од којих је свакако конфучијанизам најзначајнији. Његов зачетник, *Kong Fu Ze* (кога су језуити назвали Конфучије) рођен је 551. године п.н.е. Конфучијанство (儒家, *gú ji* — школа учењака) као етички и филозофски систем укључује два важна аспекта филозофије: политички конфучијанизам и персоналну етику, док стабилност читавог друштва темељи на неједнаким односима међу људима. Ти односи, односно *wu lun*, су:

- искрен однос између оца и сина;
- правичан однос између владара и поданика;
- различите улоге мушкарца и жене;
- хармонија између старијег и млађег брата, као и
- поверење међу пријатељима.

Са друге стране, конфучијева персонална етика подразумева сет прагматичних правила којима се кинески народ руководи у свакодневном животу. Та правила су:

- напоран рад,
- економичност,
- послушност,
- стрпљење и
- истрајност.

Њих треба поштовати и у горепоменутом традиционалним хијерархијски уређеним односима, као и приликом стицања нових знања и током едукације на коју се пуно полаже.

Додатне, „азијске” вредности од значаја су и:

- породица је испред индивидуе као јединице друштва;
- преференција реда у односу на слободу и заједничког добра испред индивидуалног задовољства;
- попустљивост ауторитетима,
- штедљивост и
- инсистирање на едукацији и напорном раду.

Hofstede & Bond су још крајем 80-тих година прошлог века (1988: 16-18) истакли да кључ развоја азијских земаља, па и Кине, лежи у њиховој оријентацији на будућност кроз поштовање принципа истрајности и економичности, за разлику од других који у свој фокус стављају прошлост или садашњост. Ово су објаснили појмом *конфуцијанска динамика*, а под њим подразумевамо: упорност, уређене односе у односу на статусе у друштву и поштовање тих статуса, економичност и „осећај за срам”. Са друге стране, термин *конфуцијанска динамика* дефинитивно не значи оријентацију на: лични углед, штићење личних права, поштовање традиције и реципроцитет у комплиментима, честитањима, пружању и давању услуга, као и примању и давању поклона.

Како истиче Јурчић (2014: 89), лидерски профил конфуцијанске Азије (где спада Тајван, Сингапур, Хонг Конг, Јужна Кореја, Кина, Јапан) – ради и брине о другима, али користи статус и позицију да независно доноси одлуке без уплитања других.

Даље, три кључне одреднице кинеске филозофије су свакако, напоран рад, економичност и обезбеђивање одличне едукације за децу. Многи ће се сложити да су Кинези стварно вредни радници, готово радохоличари, а ово важи за све хијерархијске структуре: од топ менаџера до оперативе. Међутим, најзначајнија одлика је ипак: самопоуздање.

У кинеској филозофији значајно место заузима и појам *сшрашетија*. С тим у вези, Кинези верују да је тржиште на којем предузеће послује својствено бојно поље, а да је живот сам по себи збир многих битака; па последично – да би се преживело, и у крајњем остварио успех, потребно је овладати (војном) *сшрашетијом* (*Bing-Fa*). Ово наравно значи да се може повући паралела између модерних пословних стратегија и традиционалних кинеских војних стратегија – ради се о савременим верзијама претходно у рату тестираних.

2. Аутократија и традиција

Према наводима познатог интеркултурног аналитичара (*Hofstede*, 1984:92) кинески менаџмент одликује следеће:

- менаџери аутократски и патерналистички доносе одлуке;
- запослени се плаше да искажу неслагање са надређенима;
- слабо је изражена радна етика;
- постоји веровање да људи не воле да раде;
- радници ретко верују једни другима.

Такође, изражена централизација и високе организационе пирамиде одлика су кинеске културе (*Trompenaars*, 1995: 144). Међутим, права реч која би ову организациону културу описала на најбољи начин је: *персонализована*. Ово из разлога што је све подређено особи која је у центру пирамиде (власнику или менаџеру), те се ради онако како он или она одлучује или по њиховом мишљењу посао захтева.

Менаџмент стил кинеских компанија још одликује:

- персонализована бирократија;
- „*конџирола, конџирола и још конџироле*” – кинески лидери су од ње зависни;
- сви појединци који нису идентификовани као кључне индивидуе се надгледају (постоји доста радника у предузећу који обављају управо ове послове).

Моћ кинеских лидера почива на флексибилности, способности адаптације и политичком прагматизму, са или без скрупула. Генерално, кинези имају прагматичан поглед на то како треба обавити ствари водећи се у свакој појединачној ситуацији личним преференцијама, а не пратећи генерална правила. Директност у комбинацији са недостатком апстрактног западног начина размишљања до изражаја долази и за преговарачким столом. Кинези се брзо адаптирају када их то може довести до видљивих пословних предности, а Азијати, генерално посматрано, врло полажу на усвајање нових знања и нове идеје. У овом смислу, најзначајнија карактеристика модерне Азије је свакако, изражена дисциплина, сталне промене и отвореност ка будућности.

Са друге стране, инсистирање на ауторитету родитеља или старијих што своје корене има у конфучијанству може угрозити креативност, конкуренцију и иновације. Због поменутог, кинеска пословна логика иако садржи многе персонализоване карактеристике, базира се већином на имитацијама – имитирати пре него водити. Ово може узети форму нелегалног копирања, фалсификовања брендова или једноставно покушај да

се понови успех конкурента производећи исти производ, нудећи исту услугу или послујући на истом тржишту.

Док је у западним земљама кршење интелектуалног власништва забрањено и кажњиво законом, у случају Кине посматра се као друштвена појава, те се приписује кинеској комунистичкој прошлости или пак одразу конфуцијанског начела које охрабрује понављање резултата ранијих интелектуалних достигнућа: *'Преносим радије нешто да креирам, верујем и волим антиичко'* (Alford, 1995). Још двадесетих година XX века, у време када је Мериам Вебстер уводио двојезични речник у Кину, установљено је да је локални издавач већ отпочео дистрибуцију сопствене, неауторизоване верзије (Јурчић, 2014: 121).

Многи кинески милионери (или чак милијардери) су користећи овај политички прагматизам и понекад служећи се копирањем успели да изграде своје империје ни из чега и то у делатностима попут некретнина, хотелијерства или телекомуникација. Пошто им је било изузетно тешко да раздвоје менаџмент од власништва, намерно су избегавали делатности које захтевају комплексну интеграцију различитих вештина као што је производња аутомобила или аеронаутика.

3. Моћ и материјализам

Кинеска култура је врло оријентисана на моћ. Године не доносе само мудрост, већ и природно право да се командује. Ову вредност прати поштовање позиције у хијерархији. Ипак, респект ауторитета, како наводи Naibitt (1995: 73), је централна вредност у Азији.

Поред наведеног, важно је истаћи и следеће:

- моћ је основа друштва, те одређује добро и лоше – да ли је легитимно утемељена или не, потпуно је неважно;
- хијерархија значи и егзистенцијалну неједнакост;
- неједнакости су хијерархијски уређене, те сваком припада место које суштински заслужује;
- само је неколицина независних, остали су зависни;
- други људи су потенцијална претња индивидуалној моћи и ретко им се може веровати;
- један од начина да се промени друштвени систем представља и свргавање оних на власти;
- присутне су ниске квалификације нижих слојева становништва;
- изражене су разлике у висини надница;
- послови „белих крајина“ више се цене од послова „целих крајина“ (Hofstede, 1984: 94).

Лидери у Кини су апсолутни носиоци моћи. Изузетно полагање на класну уређеност и моћ видљиво је у свим аспектима кинеског друштва. Међутим, у тако уређеном друштву или предузећима, а посебно по вертикали, недостаје комуникација. Лидерски стил је изузетно ауторитативан и најбоље се описује речју *дигакшички*. Да би задржали моћ, руководиоци контролишу информације и селективно их прослеђују подређенима, те они постају од менаџера зависни и нису у прилици да га надмаше. Количина информација која се и проследи одређеном запосленом зависи од степена поверења које он као појединац ужива код лидера. У овој ситуацији где само лидер располаже свим информацијама, подређени му врло често постављају разна питања. Да закључимо, задржавање информација код Кинеза је уобичајено како би се прибавила или одржала моћ. Отвореност се, са друге стране, тумачи као слабост.

Са друге стране, кинеска култура је изразито материјалистичка. Једноставно, Кинези не троше новац олако, али у исто време нису ни грамзиви. Ово најбоље описују следећи циљеви којим се воде многи азијати: једна жена, двоје деце, трособан стан и четвороточкаш или принцип 5Ц (*cash, credit card, condominium, car, country club membership*).

4. Продаја и брз повраћај уложених средстава

У Кини продаја се мери искључиво бројевима, а маркетинг је ограничен само на продају. Инвенције Запада попут адвертајзинга и промоције скоро да и не постоје. Чини се да Кинези намерно не желе да уђу на тржиште *мас* маркетинга и брендираних производа. Такође, немају ни осећај за постпродајне услуге.

Када Кинез на пијаци купује неколико јаја и нешто зелениша, он очекује да ће му продавац у кесу ставити и који лук или пар шаргарепа. Исти принцип важи и у међународној трговини. Једном речју, они очекују да добију нешто екстра у односу на оно што су договорили, погодили или купили. Такође, изузетно воле да се цењају и врло уважавају то као вештину. Пожељно је увек додати бар неколико процената на реалну цену производа, како би када погађање почне омогућили Кинезима да не „*изјубе образ*“ тако што ће успети ту исту цену да сниже до реалног нивоа. Западни свет ипак размишља другачије: професионалци треба да одреде цену и да је се држе.

Превелика очекивања у смислу „*додавања лука и шаргарепа*“ и дуга цењака Кинезе чине једним од најзахтевнијих и најтежих преговарача на свету. Врло често они постају опсесивни, неразумни, па чак и гру-

би током преговора. Овакво понашање најбоље осликава пежоративан опис: „*дебео образ и црно срце*“, који се често користи.

Концентрисаност искључиво на продају и бројеве понекад иде на уштрб квалитета. Са друге стране, кинеска предузећа могу изгледати импресивно у смислу капитализације тржишта или раста, али менаџмент стилови кроз призму Запада могу бити у крајњем случају – чудни. Константан мониторинг запослених је правило и запослени га и очекују. Поједини менаџери проводе чак половину свог радног времена у надзирању запослених, те истичу: „*Морамо ограничити одговорности запослених, јер су они крајње нелојални и не може им се веровати. Ја дословно проводим шест саати током свој радног времена обављајући посао детектива, не би ли сазнао шта су запослени намерили да ураде*” (Bjerke, 2000: 151).

Кинези су наравно изузетно добри у финансијском менаџменту. Врло често се дешава да робу продају по далеко нижој цени (чак испод нивоа рентабилитета) или узимају кредит у банци како би могли брзо да обрну средства, да искористе повољну прилику и зараде још веће профите. Касније у тој истој банци врло често започињу штедњу како би били сигурнији и спремни за нове уносне шансе, без обзира на могућу промену пословне политике банке.

Између западне и кинеске културе постоје и разлике у погледу на време и новац. Све док зарађују новац, Кинези мисле да је време на њиховој страни. Са друге стране, када су у питању продаја и финансијски резултати, Кинези више размишљају краткорочно, пре него дугорочно. Пословни партнери са којима сарађују, не размишљају тако, те је чињеница да овакве везе изграђене само на пословној бази лако нестају. Препорука је да се у сарадњи са Кинезима не размишља превише стратешки и да се поверење акумулира корак по корак. Они не стављају знак једнакости, као на Западу, између појма време и новац. За Кинезе, *време је време, а новац је новац*.

5. Фамилијаризам и GUAN-XI

Традиција у Азији налаже да је интерес групе увек испред интереса појединаца, те појединци имају јако изражен осећај припадности друштвеним групама.

Са једне стране приметно је следеће: високо на лествици вредности у Кини налази се хармонија – Кинески народ воли да буде у хармонији са природом и карактерно они нису ратоборна нација. Такође, постоји доктрина у кинеској култури која наглашава традицију, континуитет и везе са прошлошћу, а избегавање конфликта представља начин да се обезбе-

ди социјална хармонија. Један од постулата конфучијанства наглашава кооперацију, а према многим наводима Кинези су правични, те је најзначајнија азијска вредност часност. Са друге стране, често се истиче да су Кинези сујеверни и да не верују другима. Недостаје им јединство и нису способни међусобно да сарађују.

Одговор за ове две контрадикторности можда лежи у следећем:

- хармонија и традиција јесу аспекти конфучијанства, те се тим постулатима верујемо више руководе више класе – њих суштински нису усвојили нижи сталежи;
- друштвена јединица у кинеском друштву је породица – поверење и кооперација су важни, али само у кругу породице; те Кинези не воле да раде сами, већ у групама (величина групе одговара величини породице).

Један од разлога зашто је породица важна је и тај што она пружа сигурност у условима неизвесности. У њој, као и у послу, влада аутократија, а постоји и веровање да се правог мушкарца жена увек плаши.

Кинеска компанија је увек породичан бизнис, ово посебно важи у подручјима ван матице. *Drucker & Nakauchi* (1997: 7) истичу да тајна кинеског менаџмента управо лежи у способности да породицу претворе у савремену корпорацију. Постоји јасна граница између породице и оних који то нису, у ставу и у понашању. Такође, раст обима пословања се остварује тако што се не иде на ширење породичне фирме (јер ће се на тај начин изгубити контрола), већ се у посао уводи нова породица из круга уже фамилије.

Многа мала предузећа у Кини – већина њих основана и вођена од стране једне породице – постају део ланца вредности (достављачи, купци, малопродаје, итд.) у индустријама и актери са којима се „стране” фирме могу надметати. Важно је истаћи да без обзира на величину компаније, али посебно у малим предузећима, свеобухватно присуство и коришћење *гуансија* омогућава малом црвеном мотору пословних трансакција у Кини да преживи. *Гуанси* значи „везе” – мрежа односа коју Кинези развијају кроз пријатељство и пажњу; подразумева размену услуга и поклона да би се створили услови за обавезу реципрочне услуге (Јурчић & Врцељ, 2013: 692).

6. Најважнији савети за пословање са кинеским пословним партнерима

Када у Кину путује делегација пословних сарадника, најстаријој особи ће увек бити указано највише поштовања. Та персону ће у конференцијску салу увек улазити прва, али и из ње излазити.

Искуства пословних људи показују да је стрпљење најважнија вештина потребна за пословање у Кини.

Кинези су веома добри у изражавању у бројевима; када притисак код странаца достигне највиши ниво, тада они то користе као своју предност у преговорима.

Писани кинески нема будуће време или било које глаголско време. Стога реченица *'во маи шу'* може значити: *купио сам књићу, купијем књићу или купићу књићу*. Временски оквир се може одредити само на основу контекста реченице или временских индиција, као нпр. *'сутра'*. Будите веома одређени када је реч о времену и датумима састанака, уговора или других трансакција.

Тачност је веома битна у Кини, не само због пословних састанака, већ и за друштвене догађаје. Кашњење или отказивање озбиљна је увреда. Најбоље време за организовање пословног пута је од априла до јуна и период септембар-октобар.

Посао се најчешће обавља од 8 часова ујутро до 17 часова поподне, од понедељка до суботе. Међутим, петодневна радна седмица је уведена у неким великим градовима.

Не треба претеривати са хвалоспевима о својим способностима, јер Кинези верују да је скромност врлина, а осим тога и постоје велике шансе да ће проверити тврдње.

Кинези никада неће донети битну одлуку ако претходно не провере да ли је повољан дан или сат, те су врло обазриви у пословима и очекују да се оствари чврст пословни однос пре но што закључе договор.

Визит карте би требало да буду са једне стране одштампане на (мандаринском) кинеском језику. Златна штампа је најпрестижнија за кинеску страну. Никада не треба узети бизнис карту и ставити је у новчаник, а потом новчаник ставити у стражњи џеп (Кинези ће овај гест схватити као увреду).

Они очекују да пословне преговоре треба да воде особе на највишем положају с обе стране. Подређени могу говорити само када им се надређени обрате да изнесу податке или коментар, али у основи, не прекидају оне с вишим положајем.

Кинези поштују западњачке посетиоце који показују интерес за њихову културу и историју.

Пословне забаве. Пословни ручкови постали су веома популарни. Банкети у ресторанима могу бити наручени у различитим нивоима екстраваганције. Обавезно узвратите банкетом који ће имати приближно исту цену по особи као и банкет на који су вас Кинези позвали – никада немојте потрошити више од вашег домаћина.

Већина ових вечеринки почиње између 6.30 и 7.00 часова и траје неколико сати. Требало би да дођете око пола сата пре ваших гостију – они ће доћи на време. Уколико сте ви гост, увек дођите на време или можда и мало раније. Током обреда не говори се о послу. Никада немојте почети да једете или пијете пре вашег домаћина. Када једете пиринач, обичај је да чинију држите близу усана.

Током оброка, једите лагано у почетку, јер се може десити да вам послуже и двадесет јела. Очекујте да ће вам домаћин пунити чинију сваки пут када је испразните. Уколико поједете све то би могла бити увреда за домаћина јер би могло да значи да није обезбедио довољно хране. Оставити чинију пуну до врха такође је некултурно.

Кинези користе штапиће за јело и порцеланску кашику за супе. Ваш покушај да користите штапиће биће цењен. Када завршите с јелом оставите штапиће на место предвиђено за то. Постављање штапића на врх ваше чиније сматра се знаком лоше среће. Такође, убацивање штапића у чинију је некултурно, јер подсећа на штапиће који се користе у религиозним церемонијама. Покушајте да не испустите штапиће за јело – сматра се несрећним.

Послужена храна се не додаје околу. Дохватите храну штапићима, али не користите део који стављате у уста. Прихватљиво је да се протегнете да дохватите нешто што је сервирано пред неким другим да би дохватили послужено јело.

Добре теме за разговор су кинески знаци, уметност, калиграфија, и распитивање за здравље чланова породице. По правилу, конверзација током јела се фокусира на само јело и пуна је комплимената према оном ко је храну припремио.

Наздрављање је популарно у Кини. На банкетима, домаћин упућује прву здравицу, а церемонија се наставља читаве вечери. Прихватљиво је наздрављати и безалкохолним пићем, али разне врсте алкохола такође ће бити послужене.

Никада немојте узимати последњи комад хране са тањира; ово би могло значити да сте још увек гладни.

Сервирање воћа значи да се крај јелу ближи. Уколико не желите више чаја, оставите мало у својој шољи.

Уколико сте пушач, понудите цигарете свима у групи. Многи Кинези су окорели пушачи.

Историјски, жене нису пиле алкохолна пића. Уколико је вечера изузетно званична (догађај с обавезним оделом и црном краватом), пословне жене би требало да прихвате пиће ако им се понуди, узму гутљај и оставе га. Међутим, на мање формалним вечерама (попут трговачког банкета), жене могу и предводити у пићу.

Сматра се културним пробати свако јело. Кинези чак могу тестирати вашу издржљивост намерно, послуживањем егзотичних делиција, попут хиљадугодишњег јајета или маринираног и прженог шкорпиона (недирнутог, послуженог чак и са жаоком).

Поздрављање. Кинези климну или се благо нагну када поздрављају другу особу, мада је и руковање уобичајено. Сачекајте да ваш кинески партнер испружи руку први.

Веома су осетљиви на статус и титуле, тако да треба да користите официјелне титуле типа *'генерал'*, *'члан комитетa'*, или *'шеф бироa'* када је то могуће.

Имена су другачије распоређена од оних у западном свету. Свака особа добија породично име, средње име (некада знано као генерационо име) и дато име на рођењу - тим редом. Средње и дато име могу бити одвојени цртицом или празним простором, али често се пишу и као једна реч. На пример, председник Ху Џинтао има породично име Ху, средње име му је Џин, а дато име Тао (*Hu Jintao*).

Већина људи коју сретнете треба ословљавати титулом и именом. Уколико особа нема професионалну титулу (председник, инжењер, доктор), једноставно треба користити господин или госпођа плус име.

Кинеске супруге, генерално, не узимају презиме својих супружника, већ задржавају своја девојачка презимена. Иако западњаци удате жене ословљавају са *'јосјођо'* плус презиме њеног супруга, у Кини је прикладније ословити их са *'магам'* плус девојачко презиме. Нпр. Лиу Јонгћинг (*Liu Yongqing*), супруга председника Џинтаоa била би *„магам Лиу“*, док би је западњаци ословили са *„јосјођо Ху“*.

На срећу, многи Кинези су прихватили енглеско име, тако да је особама с енглеског говорног подручја због сличности лакше прихватити име с којим се могу идентификовати. На овај начин, на пример *„Chang Wu Jiang“* се може назвати господин Тони Џанг.

Уколико вам се учини да се многи Кинези исто презивају, то је зато што у Кини постоји само око 400 различитих презимена. Међутим када се ова презимена транскрибују на енглески, добија се неколико различитих варијација. На пример Вонг, Ванг и Хуанг су све енглеске верзије презимена истог кинеског имена клана.

Гестикулација. Треба избегавати претерано гестикулирање или употребу драматичних израза лица. Кинези не користе руке приликом говора и могу се збунити ако их њихов саговорник користи.

Кинези не воле да их додирују људи које не познају. Ово је посебно битно запамтити када сте у контакту са старијом особом или с људима на високим позицијама.

Припадници истог пола могу бити виђени у јавности како се држе за руке, али јавно исказивање наклоности међу припадницима различитог пола није прихватљиво.

Користите отворен длан пре но прст да бисте нешто показали. Да бисте некога позвали руком, окрените длан на доле и машите прстима према телу.

Немојте стављати руку у уста (да би гризли нокте, отклањали остатке хране из зуба и сл); ово се сматра врло неприкладним.

Поклони. Давање поклона је осетљива ствар у Кини. Мада је често у супротности с кинеским законима, давање поклона је широм распрострањено.

Избегавајте да поклањате било шта вредно пред другима; примаоцу поклона могло би проузроковати, како срамоту, тако и непријатности.

Поклон ваше фирме кинеској организацији или фабрици је прихватљив. Назначите да је поклон у име компаније коју представљате и да је намењен читавој групи прималаца. Обавезно поклон дајте вођи кинеске делегације. Поклони овог типа могу укључивати предмете из вашег краја земље, попут локалних занатских производа, историјских меморабилија или илустроване књиге.

Банкет се сматра прихватљивим поклоном. Ваш кинески домаћин ће вам свакако приредити банкет, па би требало да му узвратите.

Високо квалитетне оловке су прихватљиве. Осим овога можете поклонити гурманску храну и скупе ликере, попут доброг коњака.

Маркице су цењен поклон уколико је ваш сарадник колекционар (скупљање маркица је веома популарно у Кини). Упаљачи за цигарете, мајице добро познатих светских клубова и електронски геџети попут ајпода, електронске играчке, итд; такође су погодни као поклон. Међутим, многи од ових производа се праве управо у Кини – проверите да ли су произведени у вашој земљи пре но што их поклоните.

Када поклањате или узимате поклон, користите обе руке. Поклон се не отвара у присуству онога ко вам је поклонио.

Кинези традиционално одбијају поклон три пута пре но што га прихвате; ово их спречава да изгледају похлепни. Наставите да инсистирате, када прихвате поклон реците им да вам је веома драго због тога.

Поклони у виду хране су веома цењени код Кинеза, али избегавајте да носите храну као поклон на вечеру (осим ако се нисте раније договорили тако). Доношење хране могло би да значи да ваш домаћин не може

да обезбеди довољно. Уместо тога, пошаљите храну у знак захвалности касније. Слаткиши или корпа с воћем су добар избор.

Уколико је могуће умотајте поклоне у црвено, која се сматра срећном бојом. Пинк и жута су срећне, просперитетне боје и такође су добар избор. Не користите белу која је боја за сахране.

Сви пословни преговори морају бити закључени пре размене поклона.

За кинеску Нову годину обичај је дати поклон у новцу у црвеној омотници деци и особљу које вам редовно помаже. Овај поклон се зове „*хонг бао*“. Дајте само нове новчанице у парним бројевима и једнаке износе. Многи послодавци дају својим запосленима хонг бао у износу једномесечне зараде.

Облачење. На посао мушкарац треба да носи конзервативна одела, кошуље и кравате. Веселе боје нису прикладне. Жене такође треба да носе конзервативна одела, с затвореним оковратницима и равним ципелама – боје би требало да буду што неутралније.

Приликом формалних догађаја вечерње хаљине нису обавезне за жене осим ако догађај није званични пријем код страног дипломате. Мушкарци могу носити одело с краватом.

Неформални стил одевања је такође донекле конзервативан. Одећа која открива може се сматрати увредљивом, али цинс је прихватљив и за жене и за мушкарце (на основу *Morrison & Conaway*, 2006: 89-99).

Закључак

Филозофију и структуру кинеских предузећа сачињавају патернализам, узајамно обавезивање, фамилијаризам, персонализам и *везе*. Аутократско вођство је норма, са власником који користи своју моћ, али у исто време са бригом о људима.

Породица је веома важна у кинеској култури и мала предузећа се углавном воде као породице.

Централизована структура моћи у кинеским организацијама, за разлику од оних на Западу, је подељена на два видљиво различита нивоа – на врху је шеф и пар чланова породице, а на дну су запослени, без рангирања међу радницима.

Како све више кинеских фирми у много региона пацифичког обода наставља да се модернизује и надмеће и локално и глобално, влада праворатно стање између старог и новог – традиционалне кинеске менаџмент праксе, и „*увезених*“ западњачких менаџмент стилова.

Кинези су изузетни радохоличари, цене економичност, послушност, стрпљење и истрајност у послу; изузетно су флексибилни, лако се адап-

тирају и прагматични су, увек су спремни за усвајање нових знања, међутим не и иновација. Са друге стране, у приватном животу могу бити врло нестрпљиви.

Менаџери савремених кинеских предузећа су своју каријеру највероватније започели као трговци или са других позиција у средњем делу организационе структуре, врло су добри преговарачи, те породицу доживљавају као сигурну луку и придају јој огроман значај. Изузетно су добри у остваривању контаката и креирању *веза (іуанси)* које се могу односити на даљу родбину, бити дефинисане по етничкој или географској основи. Пријатеље стичу у оквиру ових мрежа, те нерадо верују странцима. Тајновити су и не желе да се било ко меша у њихов начин обављања послова. Много полажу на част, репутацију, срам и престиж (кривица и савест су мање важни), увек желе да „освећле” образ, а не да га изгубе.

Литература:

- [1] Alford, P. William (1995): „To Steal a Book Is an Elegant Ofense: Intellectual Property Law in Chinese Civilization”, *Studies in East Asian Law*; Stanford CA: Stanford University Press.
- [2] Bjerke, Bjorn (2000): *Business Leadership and Culture: national management styles in the Global Economy*, UK: Cheltenham.
- [3] Drucker, Peter & Nakauchi, Isao (1997): *Drucker on Asia*; London: Butterworth-Heinemann.
- [4] Hofstede, Geret & Bond, Michael Harris (1988): „The Confucius connection: from cultural roots to economic growth”, *Organization Dynamics*, Spring (pp.5-21).
- [5] Hofstede, Geret (1984): *Culture's Consequences*; Beverly Hills CA: Sage Publications.
- [6] Morrison, Terri & Conaway, Wayne A. (2006): *Kiss, bow or shake hands*, 2nd edition; Massachusetts: Avon.
- [7] Naisbitt, John (1995): *Megatrends Asia*; London: Nicholas Brealey Publishing.
- [8] Trompenaars, Fons (1995): *Riding the Waves of Culture*; London: Nicholas Brealey Publishing.
- [9] Бабић, Благоје; Закић, Катарина & Јурчић, Ана (2008): „Улога интеркултурног менаџмента у стратегији развоја економских односа Србије са Азијом”, *Међународни научни скуп: Развојне стратегије предузећа и привреде – зборник радова*; Београд, 28. новембар 2008. године, Мегатренд универзитет (стр. 37-44).

- [10] Врцељ, Николина (2010): „Криза културе у контексту глобализације”, *Годишњак Факултета за културу и медије Мегатренд универзитета: Комуникације, медији, култура*, бр. 2; Београд: Факултет за културу и медије (стр. 719-728).
- [11] Врцељ, Николина (2011): „Микро и макро баријере ефективне организационе комуникације”, *Годишњак Факултета за културу и медије Мегатренд универзитета: Комуникације, медији, култура*, бр. 3; Београд: Факултет за културу и медије (стр. 111-124).
- [12] Јурчић, Ана & Врцељ, Николина (2012): „Значај интеркултурне комуникације за ефикасно управљање различитостима”, *Годишњак Факултета за културу и медије Мегатренд универзитета: Комуникације, медији, култура*, бр. 4; Београд: Факултет за културу и медије (стр. 123-142).
- [13] Јурчић, Ана & Врцељ, Николина (2013): „Културни контекст глобалног управљања”, *Годишњак Факултета за културу и медије Мегатренд универзитета: Комуникације, медији, култура*, бр. 5; Београд: Факултет за културу и медије (стр. 679-694).
- [14] Јурчић, Ана (2008): „Евро-азијски менаџмент у условима глобализације: интеркултурни аспекти”, *магистарска теза*, Београд: Мегатренд универзитет.
- [15] Јурчић, Ана (2013): *Међузависност националне културе и менаџмента: улога интеркултурног менаџмента у стварању мултикултурне организације* (докторска дисертација); Београд: Мегатренд универзитет.

Nikolina Vrcelj
Faculty of Business Studies
Ana Jurčić, PhD
Faculty for International Economics
Andrea Bučalina Matić, PhD
Faculty of Business Studies
Megatrend University
Belgrade

DOCTRINE OF CHINESE MANAGEMENT - LESSONS FOR CONTEMPORARY LEADERS -

Summary: *Return to Asian markets would have a beneficial effect on the development of the Serbian economy. An important condition for this is the rediscovery of Asian markets and ways of doing business between business units from different cultural backgrounds. Intercultural management means that companies and individuals have to learn how to cope and manage jobs across national borders and within the framework of foreign cultures. It is a known fact that in practice, business and national culture are so interrelated that they can not be separated. Therefore, the role of intercultural management in modern economic relations is gaining an importance. From the knowledge and appreciation of cultures and management styles depend greatly the success of managing the entire business process. For these reasons, the paper aims to present the doctrine of Chinese management, i.e. a set of ordered, science-based thoughts, attitudes and actions of the abovementioned; and provides valuable lessons for contemporary Serbian leaders.*

Key words: LEADERSHIP, MANAGEMENT, CHINA, CULTURE, DOCTRINE.

Доц. др Катарина Закић*
Факултет за пословне студије
МегаТренд универзитета
Београд

Доц. др Оливера Милутиновић
Факултет за право, јавну управу и безбедност
МегаТренд универзитета
Београд

КУЛТУРНИ КОНФЛИКТИ У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Сажетак: Глобализација као процес има више аспеката попут економског, политичког, социјалног и културног. Сви ови аспекти на свој начин доприносе развоју новој модерној друштва, у коме има како позитивних, али исто тако и негативних процеса. Конфликти су свакако један од негативних процеса којима мора да се управља, како би се ниво сукоба држао на релативно стабилном нивоу. Културни конфликти нису изузетак у томе.

Поред дефинисања појма глобализације, културе и културних конфликта, у даљем тексту биће приказане и врсте културних конфликта, као и начини њиховог решавања.

Посебно место у овом раду посвећено је Конвенцији о заштити и унапређењу разноликости културних израза (Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions), коју је дефинисао и коју промовише УНЕСКО. У питању је Конвенција коју је и наша држава потписала 2009. године и за коју је задужено Министарство културе. Једна од основних сврха ове Конвенције је и да се заштити националне културе, уз поштовање њућих култура, а уз помоћ која може се институционално смањити ниво културних конфликта.

Кључне речи: КУЛТУРА, ГЛОБАЛИЗАЦИЈА, КОНФЛИКТИ, РЕШЕЊА, УНЕСКО.

¹ Контакт: kzakic@megatrend.edu.rs

Увод

Глобализација се као термин почела интензивније користити у говорном језику релативно скоро, али историјски корени овог процеса сежу знатно даље у прошлост. Када се сумира историја глобализације, различити извори (аутори, претраживачи и интернет сајтови) наводе различите периоде у којима је започет процес глобализације. По једнима, историјски примери глобализације могу се идентификовати већ од XII века и Монголске империје (путеви свиле), или времена када је Колумбо спојио Стари и Нови свет, или још раније када су трговачки канали повезивали Европу, Азију и Африку.¹ Током тог периода, глобализација је означавала освајање нових светова и континената зарад просперитета колонизатора - освајача.

Други аутори сматрају да се о правој глобализацији може говорити тек од краја 70-тих година XX века, када долази до убрзаног промета капитала, робе и услуга, брзе размене информација и наглог развоја технологије².

Без обзира на то који временски период ћемо узети као зачетак процеса глобализације, суштина глобализације је била и остала у томе да се повежу удаљени простори, људи и капитал, како би се остварила што већа добит.

Постоје разне дефиниције процеса глобализације, отприлике онолико њих, колико постоји разних аутора који су писали на ову тему. Збигњев Бжежински (Zbigniew Brzezinski), који се сматра једним од идејних твораца концепта глобализације и који је вероватно један од најцитиранијих аутора на тему глобализације, у својој књизи *Амерички избор – глобална доминација или глобално вођство*, наводи следећу дефиницију глобализације коју је дао Чарлс Доран (Charles Doran), а која каже да је глобализација “интеракција информатичке технологије и глобалне економије. Она се може индексирати по интензитету, опсегу, волумену и вриједности међународних трансакција у информатичким, финансијским, пословним, трговинским и управним сферама дијелом свијета. Оштар раст стопе оваквих трансакција унутар протеклог десетљећа, а тиме и њихове разине, најмерљивија је манифестација процеса глобализације”.³ Но, и сам Бжежински сматра да тај појам данас има и додатно политичко значење, кога у овој дефиницији нема.⁴

Јозеф Штиглиц (Joseph Stiglitz), прослављени Нобеловац, један од директора Светске банке и један од највећих критичара процеса глобализације каже: „Фундаментално то (глобализација-прим.прев.) је ближа сарадња земаља и људи у свету која се десила услед енормног смањења трошкова

¹ Riggs, F.W; Teune, H. и Milardović, A (2001): *Mali leksikon globalizacije*; Osijek-Zagreb-Split: Pan liber, str. 3.

² Op. cit, str. 3

³ Brzezinski, Z. (2004): *Američki izbor – globalna dominacija ili globalno vodstvo*; Podgorica: CID, str. 98

⁴ Op. cit. str. 98

транспорта и комуникација, и укидања вештачких баријера за проток роба, услуга, капитала, знања и (у мањој мери) људи преко граница једне земље”⁵

Мирослав Печујлић, наводи у свом раду *Глобализација – два лика свешта* да: „Савремени процес глобализације карактерише све њене суштаствене димензије. Прво, она означава *објективне* планетарне процесе: а) технолошко еволуционисање и његов плод: компресија времена и простора, смањивање дистанце и времена потребног за све разгранатије комуникације. Када млазни авион путује брзином 100 пута већом од старих бродова на једра, што значи да су физичке дистанце сто пута мање, планета се 'сужава, смањује'. Друго, све је тешња повезаност и међузависност друштава, све је шири круг делатности које постају транснационалне, којима се не може управљати искључиво унутар појединачних држава. Особито економија, тај *крвоџок свешта*, сплет артерија и капилара, води све гушћој мрежи повезаности и међузависности. Све је изразитија надмоћ транснационалних економских сила: мобилног финансијског капитала и корпорација над локалним економијама и државама. Интернет – тај симбол информатичке револуције – на један притисак дугмета отвара трезоре духовног богатства света. У круг објективних токова улази и све већи утицај 'збивања са дистанце', утицаја догађаја у једном локалитету на живот индивидуа и заједница на другој страни планете. Најзад, глобализација означава распрострањавање истоветних форми (индустријализма, а потом постиндустријализма, тржишне економије и вишепартијског политичког система) на готово целокупни социјални простор света. Распрострањавање сличних форми настаје као плод 'лимитације' (дифузије), усвајања супериорнијих форми кроз процес модернизације, или пак доминације, насилног наметања”⁶

Ентони Гиденс (Anthony Giddens), социолог, је за процес глобализације написао следеће: „то је процес интензивирања светских социјалних односа које повезују удаљена места на такав начин да су локална дешавања обликована догађајима који се дешавају миљама далеко и обрнуто”.⁷

Хелд и Мекгру (Held, McGrew) су се у многобројним књигама бавили суштином глобализације, њеним облицима, шансама и опасностима. По њима: „Глобализација подразумева најмање два различита феномена: ланац политичких, економских и друштвених активности који постаје глобалан по обиму, и интензификацију нивоа интеракције и међуповезаности унутар и између држава и друштава. Мада глобалне везе нису нови феномен, оно што је ново у модерном глобалном систему је ширење глобализације кроз нове димензије (технолошка, организациона, административна, норматив-

⁵ Stiglitz, J. (2002): *Globalization and its Discontents*; Penguin Books, str. 9

⁶ www.bos.org.yu/cepit/idrustvo/pecujlic/globalizacija.PDF, посећено 2006.

⁷ Giddens, A. (1990): *The Consequences of Modernity*; Stanford: Stanford University Press, str. 64

на) и интензификација образаца међузависности усмераваних помоћу информативних технологија. Глобализација збија свет кроз згушњавање времена и простора”.⁸

Коју год да дефиницију одаберемо као валидну, уочавамо да су углавном сви аутори идентификовали различите аспекте глобализације, попут економског, политичког, социјалног и културног, а овоме последње наведеном биће дато највише простора у овом раду.

1. Културни аспект глобализације

Дух једног народа и сва сазнања које је тај народ сакупио за време свога постојања свакако су оличени у његовој култури. Као таква, култура је оно што сваком народу понаособ остаје за сва времена, било да су у питању добре или лоше тековине.

У Комуниколошком лексикону, аутора Мирка и Невене Милетић, под појмом културе је између осталог записано и следеће: „КУЛТУРА (lat. *cultura*: обрађивање, израда; од *cultus*: обрађен, засађен; од *colere* гајити, неговати), у најопштијем социоантрополошком смислу, свеукупност духовних и материјалних вредности које је човек створио, ствара, прилагодњавајући природу сопственим потребама у циљу одржавања, продужења и напретка врсте. Тако схваћена, култура је супротност природи, свему што је у универзуму постојало пре појаве човека као свесног бића и све што постоји а није у делатном досегу људи. У ужем социоантрополошком смислу, култура је свеукупност духовних вредности које је човек створио и ствара испољавањем његових генеричких својстава, свесности и друштвености, у оквиру митологије, религије, обичаја, традиције, морала, филозофије, науке, уметности, идеологије, политике и права”.⁹

„Култура је образац понашања који се преноси на чланове групе од стране претходне генерације те исте групе”, новоди социолог Стјуарт Хол (Stuart Hall).¹⁰

Антрополог Едвард Тајлор (Edward Tylor) наводи следеће: „Култура или цивилизација... је таква сложена целина која обухвата знање, веровање, уметност, право, морал, обичаје и све друге способности и навике које је човек стекао као члан друштва”.¹¹

⁸ Held, D. & McGrew, A. преузето: <http://www.polity.co.uk/global/globalization-oxford.asp> (посећено 09.06.2014.)

⁹ Милетић, М. и Милетић, Н. (2012): *Комуниколошки лексикон*; Београд: Мегатренд универзитет, стр.154-155.

¹⁰ El Kahal, S. (2001): *Business in Asia Pacific*; Oxford: Oxford University Press, p. 125.

¹¹ Мојић, Д. (2007): „Организације и национална култура”, *Социологија*, Вол. XLIX, Н°4, стр. 356.

Поред тога Хофштејд (Hofstede), идејни творац концепта културних вредности које се могу узорковати и мерити, каже да је „Култура стечено знање и искуство које људи користе у развоју свог друштвеног понашања” и поред тога да „је култура колективно програмирање ума које чланове једне групе разликује од других”.¹²

Милош Илић, социолог, сматра да је култура „скуп свих оних појава и творевина које је човек произвео својом материјалном и духовном активношћу, а чији се основни смисао састоји у томе да се олакша одржавање, продужење и напредак људског друштва”.¹³

На УНЕСКО конференцији посвећеној културној политици а одржаној 1982. године објављено је да: „култура даје човеку способност да размишља о себи. Кроз културу се човек изражава, постаје свестан себе, препознаје своје недостатке, испитује своја достигнућа, неуморно тражи нова значења и ствара дела којима превазилази своја ограничења.”¹⁴

Култура је оно што нас у великој мери чини онаквима какви јесмо, па је стога јасно зашто се и на овом пољу води дебата о штетности утицаја глобализације, мада јој се у доброј мери признају и нека позитивна дејства.

Они који заступају став да је утицај глобализације на културу *позитиван процес*, као аргументе користе следеће чињенице:

- ширење сазнања о другим културама помаже нам да се боље упознамо и са својом културом и боље схватимо специфичности и аутентичности како своје, тако и других култура;
- самим тим повећава се свесност за уважавање различитости;
- учењем о другим културама постајемо спремнији да прихватимо туђе мишљење, начин опхођења, преговарања итд.;
- гледамо филмове и позоришне представе, слушамо музику и читамо прозу и поезију коју у неким другим временима, не би ни имали прилике да видимо ни да сазнамо за њих;
- услед развоја технологије и транспортних средстава, спајају се људи (на пример уметници) којима би таква размена идеја и мишљења била скоро немогућа до пре неколико година, и томе слично.

¹² Hofstede G. (2011): *Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context*; The Berkley Electronic Press, preuzeto 20.05.2013

¹³ Ljubiša Mitrović, KULTURNA POLITIKA KAO FAKTOR RAZVOJA I EVROINTEGRACIONIH PROCESA NA BALKANU, http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/knjige/index_html/knjiga13/knjiga13_03.pdf, posећено 20.06.2014.

¹⁴ <http://www.zaprokul.org.rs/Media/Document/186b2cf15071490aaa01614f42b7d59b.pdf>, posећено 20.06.2014.

Анџиглобалисти ће, као своје (против)аргументе, навести следеће:

- процес глобализације је такав да “гута” мале и нејаке културе, компаније, па чак и државе, па се поставља питање како у таквом окружењу остати посебан и себи доследан;
- американизација, као синоним за глобализацију, све чешће се употребљава као термин који означава ширење и пропагирање америчке културе и начина живота као јединог исправног уопште;
- они који желе да очувају националну културу бивају проглашени отпадницима и штетним члановима друштва;
- конфликти који произилазе из прихватања једног од ових супротстављених начина гледања на стање ствари, почињу да одређују сваког појединца и на тај начин доводе у питање слободу избора.

За разлику од економског и политичког аспекта глобализације, где су већ унапред познате законитости дешавања одређених појава, процеса, или начина доношења одлука, чини се да је културни аспект један од ретких аспеката глобализације, који може да се избори за релативну самосталност и опстане у мору притисака који му се намећу.

Вековима су људи истраживали културе других народа, учили њихове језике и обичаје, како би се што боље разумели и учили једни од других. Данас је култура постала не само средство комуницирања, већ и одличан начин да се добро заради и уновчи културна баштина одређене земље: почев од продаје улазница за музеје и друге објекте од историјске важности, куповине и продаје ствари са националним амблемима, грбовима и заставама, компакт-дискова са музиком и филмовима, књигама.

Искуство једне од најпопуларнијих и најпродаванијих књига на свету о Харију Потеру (Harry Potter) ауторке Џоане Ролинг (Joanne Rowling), нам говори о томе колико је култура, тј. њени одређени појавни облици, профитабилна и зашто су велике силе толико заинтересоване да се глобализација прошири и на ову област људске делатности.

Наиме, Џоана Ролинг је путем серијала књига о Харију Потеру успела да постане први писац милијардер, јер се њено богатство процењује на око 1 милијарду УС \$, што је чини првим писцем у светској историји који је успео да заради толико новца. Тиме је дошла до позиције 13 најбогатије жене у Великој Британији, а часопис Форбс ју је током 2006. године ставио и на листу 100 најутисајнијих познатих личности на планети, на којој је заузимала 48 место. Наравно, та зарада није дошла само од продаје књига широм света, већ и од снимања филмова и продаје најразличитијих могућих ‘сувенира’ са ликом Харија Потера. Међутим, да ли би Џоана Ролинг била тако богата да не живи управо у времену глобализације и у данашњим

условима живота? Прво, услед јаке медијске кампање на свим сателитским програмима, у штампаним медијима и на интернету, нови наставци књига о Харију Потеру су дочекивани попут великих празника, а књига је штампана у изразитој тајности и са великим мерама обезбеђења – како се не би сазнала њена садржина. Слична ствар је и са филмовима, а зна се да највећа зарада долази од ауторских права на коришћење лика Харија Потера. Дакле, Хари Потер је симбол глобалне културе, препознатљив свуда у свету. Глобализација је омогућила аутору овог лика оно што рецимо није било могуће великанима енглеске књижевности из неких ранијих времена – Шекспиру или Дикенсу.

Музика је данас такође један од симбола глобализованог света. Профити које имају издавачке куће су такви, да су многе угледне компаније којима музичко издаваштво није било опредељење, почеле да се баве њиме – попут Сонија (Sony) или Врџин рекордса (Virgin records).

Хонорари које примају највеће звезде Холивуда достижу суме од 5 до 20 милиона УС \$ по једном филму. Ако су филмски студији спремни да толико новца плате само једном глумцу, не рачунајући остале трошкове, и да им се то још исплати, онда можемо говорити о стотинама милиона УС\$ зарађених на једном филму. Начин живота и систем вредности који се у тим филмовима пропагира, итекако на свесном или подсвесном нивоу обликују свест људи на читавој планети.

Такође, и култура хране се променила па данас поред опште прихваћених ланаца ресторана са фаст-фудом, скоро да не постоји град на свету који нема ресторане са италијанском, кинеском или индијском храном.

Дакле, навике људи се полако али сигурно мењају. Како време пролази и како се културе све више прожимају и мењају, долази до истих процеса као и у случају политичког аспекта глобализације, а то су унификација (тј. глобализација) са једне стране и све већи национализам са друге стране (у смислу намерног и свесног истицања вредности културе само једне – своје нације). Који ће од ова два супротстављена процеса преовладати, најбоље ће показати време.

2. Интеркултурни процеси као потреба и неминовност

Интеркултура је укрштање и мешање знања и искустава људи из различитих културних заједница широм света.¹⁵ Узимајући у обзир било коју од познатих дефиниција културе јасно се уочава да префикс 'интер' означава скуп различитих култура које се међусобно мешају и прожи-

¹⁵ Јовановић, М. (2004): *Интеркултурни менаџмент*; Београд: Мегатренд универзитет, стр. 5.

мају, стварајући на тај начин нове друштвене вредности, нове облике комуникација и нове системе вредности.

Настанак термина интеркултура је потребно везати управо за процес глобализације, јер се путем њега једино могу објаснити специфичности мешања и прожимања знања и искустава људи, који су карактеристични за процес глобализације. У литератури енглеског говорног подручја постоји једино несагласност око тога да ли треба користити префикс *крос* или *иншер*, међутим пошто је у нашој литератури у већој мери прихваћен префикс *иншер* и у оквиру овога рада ће бити коришћен исти.

Глобални симболи на неки начин омогућавају људима да се лакше споразумевају и да боље разумеју једни друге. Вероватно не постоји човек на овој планети који није чуо за Coca-Cola, Mc Donalds или Mercedes, и то су симболи који у свакој земљи исто значе. Глобалне комуникације олакшавају свакодневни живот, пружајући неку врсту комфорног начина живота, по умереним ценама. Тако на пример, интернет омогућава велики проток информација и у стању сте да сазнате ствари које иначе не бисте могли, да упознате људе и комуницирате са њима на свим крајевима планете, а мобилни телефон вам омогућава да будете доступни свима, чак и док путујете или рецимо скијате на некој планини. Кабловска телевизија преноси на стотине канала различитих земаља, па је тако феномен латиноамеричких сапуница захватио скоро све земље бившег комунистичког режима, CNN је постао најпознатија медијска кућа на свету, а млади широм планете слушају музику која се емитује на програму MTV.

Бројни су примери који указују на то да се путем глобализације могу десити процеси који воде ка новим, квалитетно другачијим, али ипак позитивним променама унутар појединих заједница. Тако је, на пример, појава Mc Donalds ресторана у Русији условила настанак домаћег ланца брзе хране под називом Рускоје Бистрос који продаје пирошке и који има већу продају него његов амерички ривал.¹⁶ С друге стране, Mc Donalds ресторанима се не може оспорити чињеница да су у многим земљама подигли свест народа о потреби чистоће и уредности просторија, уједначености квалитета хране, као и брзе услуге и љубазности особља које ради на таквим местима.

С обзиром на то да глобализација доводи неминовно и до интеркултурних сукоба, ујавности се јавља потреба за проучавањем и разумевањем како своје, тако и туђих култура. У данашњем свету, толеранција је изузетно потребна, можда више него икада. Земље у којима живи велики број нација, попут САД и ЕУ, су показале да је разумевање различитости кључ

¹⁶ Breidenbach, J. & Zukrigl, I. „The Dynamics of Cultural Globalization – The Myths of Cultural Globalization”, *Cultural Collaboratory*; стр. 2; [www. inst.at/studies/collab/breidenb.htm](http://www.inst.at/studies/collab/breidenb.htm)

успеха за модерну државу, односно заједницу. Да ли би Америка била иста онаква земља какву данас познајемо, да у њој не живи толики број припадника разних народа, раса и религија који се у великој мери разликују од доминантних англосаксонаца – попут Италијана, Јевреја, Хиспаноамериканаца, Афроамериканаца, Јапанаца и Кинеза? Сви ти народи заједно су створили државу која је данас једина глобална суперсила и показали да се и поред свих сукоба који неминовно постоје унутар такве мултинационалне државе, може постићи толеранција и прихватање других и другачијих. Историја сукоба међу различитим расама и нацијама у овој држави је прилично дуга и није само њена специфичност, већ је карактеристика мање више сваке модерне државе која постоји. Али, један од основних задатака сваке државе би морао да буде да створи такве правне оквире и норме, који ће олакшати процесе прилагођавања и укључивања грађана других националности од већинске у живот и рад те државе. Било би логично претпоставити да је то право омогућено свима кроз Уставе и законе различитих држава, али је нажалост ситуација у пракси често другачија. Стога се и јављају различити конфликти, који за последицу имају јачање расне и националне нетрпељивости. Вероватно у идеалном свету никада и нигде не би постојали ни сукоби ни ратови у којима би култура била један од разлога за размимоилажење и конфликт. У таквом свету не би било потребе ни да се пишу наредни редови овог рада, али с обзиром на реалну ситуацију у свету, овакви текстови ће у будућности нажалост бити све актуелнији.

3. Културни конфликти у условима глобализације

Реч конфликт има латинско порекло (*conflictus*) и означава сукоб, судар, борбу, свађу, спор. Једну од првих дефиниција је дао Болдинг (*Boulding*), амерички социолог и економиста - аутор *Ојшће теорије конфликта*, који новоди: „конфликт се може одредити као стање надметања у коме су стране свесне неспојивости потенцијала будућних позиција и у којем свака страна жели да заузме позицију која је неспојива са жељама друге стране”.¹⁷

Дојч у својој књизи *The Resolution of Conflict* из 1973. године, наводи да су конфликти: „некомпатибилна активност која спречава, опструира, меша се, повређује или на неки начин чини мање могућом или мање ефективном неку другу активност”.¹⁸

¹⁷ Boulding, K. (1965): *Conflict and Defence, A General Theory*; New York: Harper Torchbooks, p. 5

¹⁸ Fisher-Yoshida, B. (2005): „Reframing Conflict: Intercultural Conflict as Potential Transformation”, *Journal of Intercultural Communication*, No.8, p. 2

Када говоримо о томе како настају конфликти, која је њихова динамика и како их можемо решити, онда говоримо о самим фазама конфликта. Према Гинтеру Гугелу (Günther Gugel)¹⁹, имамо три основне фазе развитка конфликта: прва је почетна фаза, потом следи фаза ескалације, и на крају фаза разрешења.

У првој фази постоје латентни или манифестни конфликти, који по њему, не морају имати сами по себи негативно дејство, и ово је такозвана превентивна фаза. Током те фазе наведени аутор сматра да је потребно јасно сагледавати ствари и разговарати са људима, да би се препознали први знакови стварања сукоба. Да би се конфликти већ у овој фази зауставили, неопходно је да се ојача осећај самопоуздања код људи, да се договоре правила понашања, као и да се оспособе да се носе са тешкоћама које их чекају у свакодневном животу.

Друга фаза је фаза ескалације сукоба, током које нам на располагању стоје различите технике смиривања сукоба попут разговора, преговора, медијације па чак и вођења судских поступака уколико је то неопходно.

Трећа фаза служи решавању конфликта и тада се настоји да се пронађе неки компромис, нешто што ће омогућити презилажење конфликта.

Поједини аутори су покушавали да разврстају културне конфликте – попут Дејвида Роткопа (David Rothkop), који у свом чланку објављеном 1997. године у часопису *Foreign Policy*, каже да постоје три категорије таквих конфликта: религиозни, етнички и конфликти међу сличним културама (који се односе на културе које су током историје биле врло сличне, али између њих и даље постоје значајне разлике које им служе као оправдање за постојање сукоба).²⁰ *Конфликти настали на бази сукоба религија* се јављају између хришћана и муслимана, хришћана и јевреја, хиндуса и муслимана, протестаната и католика и тако даље. *Културни конфликти услед етничких разлика* су конфликти између Кинеза и Вијетнамаца, Кинеза и Јапанаца, Словена и Турака, Турака и Грка... *Конфликти међу 'културним рођацима'* због територија или ресурса су постојали између Британаца и Француза, Француза и Немаца, Либије и Египта и многих других.²¹

Према овом аутору такође би се могла увести још једна категорија конфликта која би се назвала *квази културним* конфликтима. Овакав вид конфликта је последица идеологије, и нема у себи традиционалну позадину, јер не потпада у стандардне дефиниције културе, али има све особине културних конфликта. Као пример за овакав тип конфликта

¹⁹ Према Gugel, G. Institut za pedagogiju mira Tübingen, www.dadalos.org

²⁰ Rothkop, D. (1997): „In Praise of Cultural Imperialism? Effects of Globalization on Culture”, *Foreign Policy*, www.globalpolicy.org

²¹ Ibidem.

можемо узети Хладни рат, у коме се водила борба између „безбожних комуниста” и „корумпираних капиталиста”.²²

Конфликти у области културе се не могу на брз и једноставан начин решити, и услед тога су научници покушали да дају своје виђење будућности различитих култура у процесу глобализације.

Постоје два могућа сценарија по којима би се могао одвијати процес културне глобализације. Према првом сценарију, доћи ће до културне хомогенизације, а према другом до културне фрагментације и интеркултурних конфликта.²³ При томе, уколико дође до културне хомогенизације, друштва која се разликују ће бити „прегажена” од стране глобално доступних производа, медија, идеја и институција. Други сценарио је већ ступио на сцену у виду ратних сукоба на просторима бивше Југославије и то је управо део сукоба цивилизација о којима говори Хантингтон.²⁴ Наравно, реч је о крајњим екстремима и не можемо узети у обзир само та два исхода, јер се на једном простору могу десити у исто време обе ове ситуације.

Поставља се питање да ли је стварно могуће достићи потпуну културну хегемонију и створити глобалну културу? Већи број аутора је мишљења да у свету постоји превелики број култура и да, сходно томе, не постоји опасност потпуног уједначавања култура и различитих начина размишљања. Примери Сједињених Америчких Држава, Европске Уније или Индије нам говоре у прилог тези да се културе унутар тих држава међусобно прожимају и донекле мењају, али и даље задржавају своје особености. На тај начин оне стварају „надкултуру”, која је својеврсна мешавина свих култура, а поседује елементе који је разликују од свих њих понаособ.

То никако не мења чињеницу да Америка и даље остаје „глобална културна заводница”, како је Бжежински назива у књизи *Амерички избор – глобална доминација или глобално вођство*, која уз помоћ капитала и даље има предност у ширењу својих начела и начина живота. Томе рецимо иде у прилог и чињеница да у укупном светском приходу филмске индустрије, амерички филмови учествују са 80% и чине између 30-40% филмова дистрибуираних у појединим земљама. Такође, у анкети коју је спровео „Business Week” у јесен 2002. године, тражено је од испитаника да препознају различите робне марке. Осам од десет најпрепознатљивијих је било из Америке.²⁵

²² Ibidem.

²³ Breidenbach, J. & Zukrigl, I. „The Dynamics of Cultural Globalization – The Myths of Cultural Globalization”, *Cultural Collaboratory*; [www. inst.at/studies/collab/breidenb. html](http://www.inst.at/studies/collab/breidenb.htm)

²⁴ Ibidem.

²⁵ Brzezinski, Z. (2004): *Američki izbor – globalna dominacija ili globalno vodstvo*; Podgorica: CID, str. 124-125.

Међутим, Бжежински у поменутој књизи износи и једно занимљиво становиште да упркос таквој доминацији у области културе, америчка култура у светској јавности није непопуларна, чак можемо рећи да је омиљена, поготову међу млађим светом. За разлику од културе, америчка спољна политика изазива контроверзе и противљење широм света.

3.1. Начини превазилажења културних конфликта

Без обзира на то да ли говоримо о политичким, социјалним или културним конфликтима, постоје општа места у вези са начинима решавања конфликта који су се кроз историју људске цивилизације показали као успешни. Реч је, наиме, о преговарању, толеранцији, разумевању проблема друге стране – тј. емпатији, спремности на разговор и дијалог. Када у датој ситуацији ништа од свега наведеног не помогне, обично дође до наглог заостравања сукоба и погубних последица.

Начини за превазилажење културних конфликта су мање-више исти као и начини за превазилажење било којих других облика конфликта, па ће овом приликом бити издвојени само неки од могућих начина.

Један од начина за превазилажење културних конфликта, јесте и посматрање конфликта кроз призму „немог језика култура” како га је назвао чувени социолог Едвард Т. Хол (Edward T. Hall) у својим књигама *The Silent Language* (1959.) и *Beyond Culture* (1976.). Том приликом он је идентификовао два типа култура: културе високог и културе ниског контекста. Оне се разликују по начину комуницирања и схватања контекста, времена и простора.²⁶

Културе високог контекста више значаја придају невербалној комуникацији, гестовима и покретима тела, а потребан је дужи временски период да се успоставе пријатељске релације између припадника ових и култура другачијег контекста.

Културе ниског контекста инсистирају на вербалној комуникацији, без обзира да ли је она у писаном или усменом облику. Нема у комуникацији пренесеног значења, већ оно што је речено се стварно и мисли.

Различите културе посматрају време на другачији начин. Монохроматске културе су такве у којима раде једну по једну ствар, на састанцима се разговара о поједном питању или једној ситуацији, и унапред се зна редослед ствари. Полихроматске културе на флексибилнији начин посматрају време, те раде више ствари истовремено, без неког нарочитог реда.

Такође, битна одредница која разликује културе је и различита употреба простора у процесу комуницирања. Постоје културе које веома цене отворене и велике просторе, и имају потребу да направе просторну

²⁶ Приказ ових култура је дат према Schermerhorn, J. (2008): *Management*; John Wileys and Sons, Inc, pp. 118-119.

дистанцу у односу на свог саговорника. Са друге стране, културе које имају недостатак простора, веома цене и најмањи простор, пажљиво га планирају и користе. У разговору са другима немају велику дистанцу.

С обзиром на то да се културе разликују у односу на ове битне елементе, вероватноћа да се створе конфликти је већа. Неће нам се свидети начин разговора, дискусије или постизања договора око битних ствари ако неможемо добро да искомуницирамо. Услед тога је битно да се унапред припремимо за различитости које постоје међу различитим нацијама и културама, како их не би погрешно схватили. Тиме се већ унапред може отклонити потенцијални извор сукоба. Толеранција према културним различитостима у значајној мери смањује тензије, и стога је константно учење неопходно. Уколико пак до конфликта дође, поново је конструктивни разговор уз уважавање културних специфичности (са или без посредника – медијатора), један од могућих начина решавања проблема.

Према Андреи Вилијамс (Andrea Williams) постоје три могућа начина решења културних конфликта²⁷: први начин је интересовање за културну димензију проблема, други је учење о другим културама, а трећи је модификовање организационе структуре унутар компаније у којој постоје културни конфликти. Према овој ауторки једна од најбитнијих ствари за превазилажење културних конфликта је да се упозна сопствена култура, да би се боље упознале и разумеле друге културе. Кроз отворени разговор, преговарање и учење о другим култура, могуће је решити културне конфликте.²⁸

3.2. УНЕСКО и конвенција о заштити и унапређењу разноликости културних израза

Поред ових уобичајених начина решавања проблема у свакодневном животу, постоје и други, боље речено правни начини решавања проблема, односно ограничавања конфликта на једну одређену разумну меру. У ери глобализације посебно је наглашена потреба за решавањем ових проблема како сукоби не би достигли много веће размере него што су то тренутно. Међутим, и пре самог захуктавања процеса глобализације, осетила се потреба за стварањем одређене међународне институције која би се бавила како проблемима који се тичу како културе, тако и заштите основних људских права, њиховог наследства, здравља, образовања.

²⁷ Williams, A. (1994) „Resolving Conflict in a Multicultural Environment”, *MCS Conciliation Quarterly*, www.crininfo.org, посећено 2006.

²⁸ Више о томе видети у раду. Закић, К и Милутиновић, О. (2013): „Допринос интеркултурног менаџмента развијању толерантности у међународном пословању”, *Анали пословне економије*, Година V, свеска 2, Универзитет ПИМ, Бања Лука, стр. 174-175.

Услед тога је 1945. године формирана Организација за образовање, науку и културу Уједињених нација (UNESCO).²⁹ Она је до сада покушавала, у већој или мањој мери успешно, да путем разних конвенција и правних аката осигура светску културну баштину, али такође и људске ресурсе, од уништавања и омаловажавања, тј. штитила је право свих култура и народа да буду различити и особени. То наравно није био њен једини задатак, али је свакако један од најважнијих.

УНЕСКО је кроз различите фазе свога постојања, као непрофитна организација, покушавала да очува свој легитимитет а посебно интегритет, што јој сигурно није било лако поготово током периода Хладног рата. Наиме, 1984. године председник Роналд Реган доноси одлуку о иступању САД из УНЕСКО, иако је ова држава фактички била један од њених главних утемељивача, а њени нобеловци су учествовали у писању програма ове организације. Разлог за повлачење је била ескалација сукоба у Авганистану, и по мишљењу Регана прокомунистички став УНЕСКО у овој ратној ситуацији, те неблагонаклон однос УНЕСКО према Америци у овој ситуацији. Тиме је УНЕСКО остао ускраћен за значајну финансијску помоћ, али то није спречило ову организацију да истрајава у својим основним начелима и циљевима, а то је пре свега брига за добробит културног наслеђа човечанства. Америка се након 11.09.2001.године, ипак вратила у чланство ове институције, те је сада она њена равноправна чланица.

У новијој историји УНЕСКО—а посебно је значајан акт под називом *Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions* (Конвенција о заштити и унапређењу разноликости културних израза), који сада покушава да регулише једно од спорних питања у области културних добара, а то је трговина истима.³⁰

Конвенција је настала као покушај да се заштите културна добра у условима трговине овим добрима какви владају у савременом свету, без обзира на то што се у актима Светске трговинске организације већ јављају неке одреднице у вези њихове трговине. Проблеми нагомилавања културних добара и откупљивања ауторских права од стране богатих појединаца и држава, убрзали су поступак за доношење оваквог документа. Конвенција је ступила на снагу октобра 2005. године и она је морала бити усвојена и имплементирана од стране 30 земаља пре него што се кренуло у њену комплетну примену.

До децембра 2006. већ је 30 земаља ратификовало ову конвенцију, тако да се са применом ове конвенције кренуло 18.03.2007. године.³¹ Ни сами промотери ове конвенције се нису надали оваквој брзини развоја догађаја, тако да је ова културна конвенција постала конвенција коју је у најкраћем

²⁹ www.unesco.org, посећено 20.05.2014.

³⁰ www.unesco.org, посећено 20.05.2014.

³¹ Исто.

могућем року потписао велики број земаља, према речима тадашњег директора УНЕСКО Коичиро Матсуре (Koïchiro Matsuura).³² Данас се на списку земаља које су ратификовале или приступиле или усвојиле конвенцију налази 133 земље и једна заједница (ЕУ).³³ ЕУ се од 18.12.2006. године³⁴ прикључила процесу усвајања ове конвенције. Она је једина економска и политичка регија која је потписала потврду о освајању конвенције, и тиме додатно дала тежину озбиљности схватања проблема културне различитости и прихватању исте.

Да би се стигло до нацрта ове конвенције било је неопходно да прође више од две године и да се одрже три састанка на међудржавним нивоима, како би се дошло до коначне верзије текста. Сама та чињеница довољно говори о томе колико је било тешко доћи до споразума и направити нацрт који би одговарао већини.

Међутим, воља са којом су многе државе приступиле ратификовању ове конвенције, сведочи о томе да је то можда један од последњих могућих правних и легитимних покушаја да се националне културе заштите од утицаја глобализације. Према подацима и истраживањима УНЕСКО дошло се до закључка да је преко 50% светских језика у опасности да нестане, а 90% њих не постоји уопште као језик на интернету.³⁵ Такође, према тим истим подацима испада да је пет земаља на неки начин „монополизовало” светску културну индустрију, па тако на пример у области филмске индустрије 88 земаља у свету никада није снимило ниједан свој домаћи филм.³⁶ Тиме, се додатно подстичу приче о постојању тријадизације, не само у економској, већ и у културној области. Такође, знајући стање економије САД у којој је филмска индустрија једна од ретких грана индустрије која доноси тако велики профит, није ни чудо што САД не желе да потпишу ову конвенцију, и сматрају њене принципе погрешнима.

*Основни концепти којим су се руководили ствараоци ове конвенције био је да се заштити суверенитет култура и у том смислу примењени су следећи принципи: поштовање људских права; подједнако поштовање свих култура; интернационална солидарност и кооперација; комплементарност економских и културних аспеката развоја; значајан најредак; равноштежа, отвореност и пропорционалност.*³⁷

И приликом усвајања ове Конвенције дошло је до поделе мишљења међу чланицама УНЕСКО. На једној страни се нашла већина земаља,

³² Исто.

³³ www.portal.unesco.org, посећено 22.05.2014.

³⁴ Исто.

³⁵ www.un.org, посећено 2006.

³⁶ Исто.

³⁷ Mattelart, A. (2005): „Manifold Ways That Societies Express Themselves”, *Le Monde Diplomatique*, www.globalpolicy.org, посећено 2006.

укључујући и ЕУ, а на другој су се нашле САД, Аустралија и Јапан.³⁸ Прва група земаља се залагала за такав вид законодавства у коме ће се културним добрима и услугама дати специјалан статус као „покретачима идентитета, вредности и мишљења”.³⁹ Противници ове конвенције, су као главни разлог за неизгласавање ових докумената наводили да се у овом случају законодавство уплиће више него што је потребно у реалан живот. Они су били мишљења да трговину културним добрима и услугама не треба ограничавати, већ њој треба омогућити да се одвија по принципима слободне трговине.

Сама декларација указује и на то да се у будућности она мора примењивати у складу са другим споразумима које су већ претходно потписале неке њене чланице, али се при томе мора узети у обзир и ова декларација.⁴⁰

Такође, чланице УНЕСКО су приликом писања ове конвенције имале у виду да нису све земље на истом степену развоја и у том смислу су направиле посебан програм за »земље у развоју«, и тај програм ће се финансирати како из јавних тако и из приватних фондова.

Међутим, главна мана ове конвенције је што не пружа одговоре на питања као што су: како ће се обезбедити њено примењивање и како ће бити кажњени они који не буду поштовали конвенцију.⁴¹ Поред ових питања, која су основна, јавља се још једно које на први поглед не мора да изгледа значајно, а у ствари је итекако битно. Ради се, наиме о томе да УНЕСКО није сматрао да је потребно регулисати област медија и комуникација. Тај проблем су оставили по страни, поменувши га само у неком ширем концепту, али га нису до краја одредили. Сваком ко се имало бави комуникацијама, биће наравно јасно да је важно питање остало нерешено.

Тиме је *Конвенција о заштити и унапређењу разноликости културних израза* мало изгубила на значају, јер су медији и средства комуникација данас главни пропагатори глобалне културе и политике. Такође, остављањем овако важног питања по страни, губи се на актуелности и правовремености. Медијски рат више није само израз којим се означава сукоб између две конкурентске телевизијске станице, већ је израз глобалног значења по коме сада државе на светском нивоу доказују своју надмоћ путем медија.

Но, поједине државе попут Француске и Канаде су заузеле чврст став да се ова Конвенција мора применити и изгласати, како би се у одређеној

³⁸ Напомена: САД и Јапан нису касније ратификовале ову Конвенцију, а Аустралија је приступила процесу усвајања.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem.

мери заштитила културна оставштина свих земаља и нација. У том смислу је у Канади у децембру 2005. године одржан састанак на коме су учествовали министри за културу из 60 земаља, и на том састанку су се водиле расправе на тему предметне конвенције. Након тога, Канада је постала прва земља која је усвојила и ратификовала *Конвенцију о заштити и унапређењу разноликости културних израза*,

Наравно, учињен је велики корак у очувању културног суверенитета и интегритета свих народа на овој планети и са тог аспекта потребно је позитивно гледати на овај и сваки други сличан покушај. Тиме се указује на значај питања глобализације културе и нуде могућа решења тог проблема.

3.3. Конвенција о заштити и унапређењу разноликости културних израза у Републици Србији

Народна Република Србија је на време уочила значај и сврху ове Конвенције те је и Министарство културе наше државе одговорно за примену и поштовање ове Конвенције Уједињених Нација. У наредном делу овог рада дат је приказ начела Конвенције које је усвојила на Народна Скупштина Републике Србије.⁴²

Народна скупштина Републике Србије је на седници од 29. маја 2009. године усвојила Закон о потврђивању Конвенције о заштити и унапређењу разноликости културних израза. Конвенција Уједињених Нација усвојена је у Паризу 20. октобра 2005. године, и како се наводи у њеном другом члану – међу општим начелима „културна разноликост може бити заштићена и унапређена само уколико су загарантована људска права и основне слободе, као што су слобода изражавања, информисања и размене информација, као и могућност да појединци бирају одговарајуће културне изразе. Нико се не може позивати на одредбе ове Конвенције да би кршио или ограничавао људска права и основне слободе одређене у Универзалној декларацији о људским правима или загарантоване међународним правом”.

Остала начела Конвенције су следећа:

Начело суверенитета. У складу са Повељом Уједињених нација и принципима међународног права, државе имају суверено право да усвајају мере и политику за заштиту и унапређење разноликости културних израза на својој територији.

Начело једнаког достojанства и поштовања свих култура. Заштита и унапређење разноликости културних израза претпостављају признавање

⁴² Текст је презет са сајта: <http://www.academica.rs/academica/sr/2009-06-11/Zakon-o-Konvenciji-o-raznolikosti-kulturnih-izraza> (посећен 01.06.2014.)

једнаког достојанства и поштовања свих култура, укључујући и оне које припадају мањинама и аутохтоним народима.

Начело међународне солидарности и сарадње. Међународна сарадња и солидарност треба да буду усмерене на пружање могућности свим земљама, а посебно земљама у развоју, да стварају и јачају своја средства културног израза, укључујући ту и њихове културне индустрије, било да су у зачетку или су већ утемељене, на локалном, националном и међународном нивоу.

Начело коментарности економских и културних аспеката развоја. Будући да је култура један од основних покретача развоја, културни аспекти развоја једнако су важни колико и економски, у којима појединци и народи имају основно право да учествују и уживају.

Начело одрживог развоја. Културна разноликост је велико богатство за појединце и друштва. Заштита, промоција и одржавање културне различитости суштински су услов одрживог развоја у корист садашњих и будућих генерација.

Начело равноправног приступа. Равномеран приступ богатом и разноликом низу културних израза из целог света и приступ култура средствима изражавања и дифузији, чине важне елементе у вредновању културне разноликости и подстицању на међусобно разумевање.

Начело отворености и равношесте. Када државе усвајају мере да би помогле разноликост културних израза, треба да настоје да, на одговарајући начин, унапреде отвореност према другим културама света и да осигурају да ове мере буду усмерене на циљеве постављене овом Конвенцијом.

Усвајањем овог Закона, односно потврђивањем Конвенције Република Србија се обавезала да у доношењу законских аката и аката културне политике афирмише и поштује начела Конвенције односно да усваја и спроводи мере за заштиту и унапређење разноликости културних израза. За извршење овог Закона надлежно је Министарство културе.

Закључак

Савремено друштво је препуно изазова и турбуленција, које својим дејством доприносе стварању нових токова живота, намећући нова правила живота и рада. Иако је процес глобализације који везујемо за крај XX века, донео доста нових и добрих ствари, исто тако неке трајно негативне процесе је још више продубио.

Образлажући културни аспект глобализације, а првенствено пишући о културним конфликтима, уочава се да, иако је данас више него ика-

да глобално друштво на високом степену развоја посматрајући економију, политику и културу, оно није успело да се избори са конфликтима и да створи мирнодопско друштво.

Услед тога је неопходно стално подсећати људе, да иако смо различити на толико начина, те различитости можемо да превазиђемо, при чему су нека од могућих решења за превазилажење сукоба дата и у овом раду. Поред добре воље да се више уважавамо и поштујемо, неопходно је и да државе и међународне институције дају свој допринос глобалном смиривању сукоба и конфликта, што се између осталог може чинити и правним путем.

У том смислу конвенције и иницијативе које имамо како од стране УНЕСКО-а, тако и од стране самих држава доприносе стварању бољег и мање конфликтног света у условима процеса глобализације.

Литература:

- [1] Brzezinski, Z. (2004): *Američki izbor – globalna dominacija ili globalno vodstvo*; Podgorica: CID.
- [2] Boulding, K. (1965): *Conflict and Defence, A General Theory*; New York: Harper Torchbooks.
- [3] Giddens, A. (1990): *The Consequences of Modernity*; Stanford: Stanford University Press.
- [4] Закић, К. и Милутиновић, О. (2013), „Допринос интеркултурног менаџмента развијању толерантности у међународном пословању”, *Анали њословне економије*, Година V свеска 2, Универзитет ПИМ, Бања Лука.
- [5] Јовановић, М. (2004): *Интеркултурни менаџмент*; Београд: Мегатренд универзитет.
- [6] Милетић, М. и Милетић, Н. (2012): *Комуниколошки лексикон*; Београд: Мегатренд универзитет.
- [7] Мојић, Д. (2007): „Организације и национална култура”, *Социологија*, Вол. XLIX, Н°4.
- [8] Riggs, F.W./Teune, H./Milardović, A. (2001): *Mali leksikon globalizacije*; Osijek- Zagreb-Split: Pan liber
- [9] Fisher-Yoshida, B. (2005): „Reframing Conflict: Intercultural Conflict as Potential Transformation”, *Journal of Intercultural Communication*, No. 8.
- [10] Schermerhorn, J. (2008): *Management*; John Wileys and Sons, Inc.
- [11] Stiglitz, J. (2002): *Globalization and its Discontents*; Penguin Books.
- [12] Вебографија:

- [13] Breidenbach J.& Zukrigl, I. „The Dynamics of Cultural Globalization – The Myths of Cultural Globalization”, *Cultural Collaboratory*, p. 2; www.inst.at/studies/collab/breidenb.htm
- [14] Williams, A. (1994): „Resolving Conflict in a Multicultural Environment”, *MCS Conciliation Quarterly*, www.crinfo.org
- [15] Gugel, G. Institut za pedagogiju mira Tübingen, www.dadalos.org
- [16] Mattelart, A. (November, 2005), „Manifold Ways That Societies Express Themselves”, *Le Monde Diplomatique*, www.globalpolicy.org
- [17] Митровић, Љ. КУЛТУРНА ПОЛИТИКА КАО ФАКТОР РАЗВОЈА И ЕВРОИНТЕГРАЦИОНИХ ПРОЦЕСА НА БАЛКАНУ (http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/knjige/index_html/knjiga13/knjiga13_03.pdf)
- [18] Rothkop, D. (June 22,1997): „In Praise of Cultural Imperialism? Effects of Globalization on Culture”, *Foreign Policy*; www.globalpolicy.org
- [19] Held, D. & McGrew, A. преузето: <http://www.polity.co.uk/global/globalization-oxford.asp>
- [20] <http://www.zaprokul.org.rs/Media/Document/186b2cf15071490aaa01614f42b7d59b.pdf>, посећено 20.06.2014
- [21] www.academica.rs/academica/sr/2009-06-11/Zakon-o-Konvenciji-o-raznolikosti-kulturnih-izraza
- [22] www.bos.org.yu/cepit/idrustvo/pecujlic/globalizacija.PDF
- [23] www.portal.unesco.org
- [24] www.un.org
- [25] www.unesco.org

Assistant Professor Katarina Zakić, PhD

Faculty of Business Studies

Megatrend University

Belgrade

Assistant Professor Olivera Milutinović, PhD

Faculty of Law, Public Administration and Security

Megatrend University

Belgrade

CULTURAL CONFLICTS IN A GLOBALIZED WORLD

Summary: *Globalization as a process has many aspects such as economical, political, social and cultural one. All of these aspects in their own way are contributing to the development of the modern society, in which we do have positive and negative processes. Conflicts are one of those negative processes that needs to be managed, in order to achieve relatively stable level of them. Cultural conflicts are no exception from that.*

Besides the definition of the terms such as globalization, culture and cultural conflicts, in this paper there are explanations of types of cultural conflicts and the ways of their resolving

One of the key parts of this paper is dedicated to the „Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions”, which was defined and promoted by UNESCO. That Convention was approved by our Government in 2009. and Ministry for Culture is responsible for its implementation. One of the key purposes of this Convention is to protect national cultures, with the respect of other cultures, and by doing that we can institutionally decrease the level of cultural conflicts.

Key words: *CULTURE, GLOBALIZATION, CONFLICTS, SOLUTIONS, UNESCO.*

Проф. др Татјана Цветковски¹

Факултет за пословне студије

Мегатренд универзитет

Београд

Проф. др Ана Ланговић Милићевић

Факултет за хотелијерство и туризам

Универзитет у Крагујевцу

Проф. др Виолета Цветковска Оцокољић

Факултет за културу и медије

Мегатренд универзитет

Београд

СРБИЈА У ГЛОБАЛНОЈ ЕКОНОМИЈИ БАЗИРАНОЈ НА ЗНАЊУ

Сажетак: Економија базирана на знању ослања се на идеје, креативност, комуникацију, истраживање и развој, примену технологије и првенствено информационо-комуникационе технологије. То је економија у којој се знање креира, стиче, преноси и користи а то се дешава на нивоу појединца, компаније и друштва. Циљ економије базиране на знању је промовисати економски и друштвени развој. Да би се то постигло, неопходно је поред стручног знања, имати и развијене изв. „меке вештине“ које се првенствено односе на усмену и писану комуникацију. Оно што се цени јесте креативност, способност рада у тиму, емоционална интелигенција. Развој у правцу индустрије знања довео је до веће потражње за људским ресурсима у науци и технологији, али такође и уопштено за радницима знања дуж свих сектора привреде. У Србији је проценат високообразованих прилично испод европског циља, док је према „одливу мозгова“ Србија међу првим земљама у свету. Питање које се поставља јесте, с обзиром на наведене захтеве и околности, колико је Србија спремна за економију базирану на знању?

Кључне речи: ГЛОБАЛИЗАЦИЈА, ЕКОНОМИЈА БАЗИРАНА НА ЗНАЊУ, УЧЕЊЕ, ОБРАЗОВАЊЕ, ЉУДСКИ РЕСУРСИ.

¹ Контакт: tcvetkovski@megatrend.edu.rs

Увод

Оно што нам у основи обезбеђује свака школа, а то је да знамо да читамо, пишемо, разумемо основе математике, географије, историје и сл. у економији базираној на знању неће бити довољно. Од кључног значаја постаје да након завршене школе изађемо са способношћу да самостало и константно учимо. Једана од главних ствари којом ћемо морати да се бавимо, биће учење о томе како да учимо и како критички да размишљамо. Ово је још једна врста знања важна за нормалан живот у будућности, коју нам носи друштво знања. Важно је да развијемо самопоштовање, затим да стекнемо знање како живети са другима, а након тога и стучна и академска знања. Ова учења се не искључују међусобно. Сва су једнако важна за нормалан живот.

„Лисабонска стратегија” усвојена на заседању Европског савета 2000. године у Лисабону, прокламовала је намеру ЕУ да у наредних 10 година постане најконкурентнија на свету економија базирана на знању. Међутим, с обзиром да реализација стратегије није ишла према плану, након 2005. године акценат је стављен на флексибилизацију тржишта рада и повећање понуде радне снаге. Разлог за наведено је свакако све већа просечна старост становништва у Европи у односу на остатак света, која опет није једнака у свим земљама Европске уније. Европи посебно недостаје висококвалификована радна снага, тако да је и увођење „плаве карте” за висококвалификоване странце, тј. оне који долазе из земаља које нису у склопу ЕУ, начин да се овај проблем реши. Што се тиче Србије проблем је још већи. С једне стране, Србија је део Европе и има исте проблеме који постоје у ЕУ, само што су код нас још израженији, јер Србија спада по просеку година од 42,2 у 2012. години (Статистички календар Републике Србије, 2014: 37), међу најстарије народе Европе. С друге стране, због ниског животног стандарда и лоших услова живота, млади који завршавају факултете, гледају да након завршених школа запослење нађу у земљама које им пружају веће могућности, због чега је Србија међу првим земљама у свету по „одливу мозга”. Међутим, питање је да ли смо свесни да без младих образованих људи, немамо будућност, посебно не ако свет иде у правцу економије базиране на знању.

1. Шта је економија базирана на знању и ко су „радници знања”

Према тумачењу различитих аутора, можемо закључити да је економија базирана на знању заправо она која је базирана на „невидљивим” факторима, као што су креативност, иновације и компетенције организације, пре него на физичким факторима као што су њене машине и зграде.

У овој економији технолошки напредак и знање омогућавају дугорочан раст и развој. Људски капитал организације допринос високим организационим, али шире гледано и националним перформансама.

Према дефиницији коју је дао ОЕЦД: „Економија заснована на знању” је израз скован како би се описао у развијеним економијама тренд кретања ка већој зависности од знања, информација и високо развијених вештина, као и све веће потребе за лаким приступом тим вештинама од стране пословног и јавног сектора¹.

Заједнички именитељи у многим тумачењима економије засноване на знању су: иновација, наука и технологија, међутим као основни фактор који омогућава повећање економског раста и продуктивности, наводи се информационо-комуникациона технологија. Ова технологија је омогућила једноставну и брзу размену података, ширење знања и пружила је могућност за умрежавање, настанак виртуелних организација, рад од куће и слично. Све ово је довело до промена, које су резултирале редеофинисањем економских, друштвених и политичких односа.

Можемо рећи да су фактори који усмеравају економију базирану на знању²:

- улагање у информационо-комуникационе технологије и њихово коришћење,
- људски ресурси, посебно високообразовани,
- производња знања,
- предузетништво и
- структурне и организационе промене.

Уколико пробамо да појам економија знања раздвојимо од појма економија базирана на знању, корисно би било да кренемо разграничења ових појмова које је дао З. Томић: „Економија знања је више оријентисана ка менаџменту и производњи знања, док је економија базирана на знању окренута ка употреби знања и технологије како би се оствориле економске користи и створила нова радна места. Као што видимо главна разлика је како тумачимо знање. У економији знања оно је производ, док је у економији базираној на знању фактор производње. Оба концепта су веома интердисциплинарна и укључују економисте, информатичаре, инжењере, математичаре, хемичаре, физичаре, као и психологе и социологе. Такође може се рећи да су оба концепта међусобно повезана, да један претходи другом и да један произилази из другог”³.

¹ <http://stats.oecd.org/glossary>

² <http://www.uni-trier.de>

³ <http://www.svetnauke.org/9118-ekonomija-bazirana-na-znanju>

Експанзија ка економији базираној на знању, али и економији знања, довела је до веће потражње за „радницима знања“, посебно у области науке и технологије. „Раднике знања“ је прилично тешко дефинисати. Они су углавном висококвалификовани, јер знањем интензивне индустрије немају користи од нискоквалификованих радника. Стога, радници знања су дипломци и високообразовани људи. Међутим, рад у економији знања захтева више од високог нивоа формалног образовања. Послодавци све више наглашавају важност компетенција, које треба да буду усклађене са захтевима радног места. Ове компетенције су сачињене од академских и техничких вештина али и такозваних „меких“ вештина, као што су комуникација (усмена и писана) и вештина управљања (менаџмента). Радници у економији знања обављају послове који захтевају висок степен иновативних капацитета и аутономије, али и послове који укључују стратешко одлучивање, обуку других радника, односно послове који захтевају аналитичке, комуникационе и лидерске вештине.

Може се рећи да је радник знања првенствено „умни радник“, он ствара нове идеје, нова знања и преноси и размењује информације које обезбеђују даљи развој и напредак. Користи од тога имају сви. Од појединца тј. „радника знања“ који може лакше да дође до посла, да га задржи али и мења, преко послодаваца који могу да кроз вишу продуктивност остваре већи профит, државе која може да повећа стопу запослености, предузетништва и конкурентност и друштва које има користи од веће друштвене кохезије, партиципације итд. У свакој земљи, стопа незапослености варира са степеном квалификација. Што су јој више квалификације, већа је вероватноћа да ће особа бити запослена.

Очигледано, да је вештина нешто што је од суштинског значаја. Међутим, дефинисати појам „вештина“ није једноставно. Вештина се често тумачи као способност да се изврши одређени задатак. Међутим, уже посматрање појма вештина би било оно у ком је вештина: специфичан капацитет за физичко манипулисање објектима а успешно извршење посла захтева праву комбинацију напора, способности и вештина (Јовановић-Божинов, Живковић, Цветковски, 2007: 66)

Самим тим, у привреди која се ослања на знање, потрага за најбољим људима (у смислу квалитета образовања) је много важнија од трке за другим факторима производње. Као резултат тога, способност да се привуку најквалитетнији људи, од суштинског ће бити значаја за економски раст у свим земљама.

Два кључна питања ће бити везана с једне стране за количину тј. број расположивих радника, а са друге стране за њихов квалитет. Због тога би свака држава требала да се озбиљније позабави старосном и образов-

ном структуром становништва, како би видела са чим улази у економију базирану на знању.

У ЕУ постоје бројни проблеми који утичу на број и квалитет радника знања. То су значајне демографске промене, пад стопе фертилитета, брзо старење популације. Друго, постоји пад интересовања међу студентима за предмете из области науке и технологије. Унутар ЕУ још увек је слаба мобилност студената, док послодавци истичу да запосленима недостају вештине како би добро обављали постојеће послове. Због тога неки аутори кажу да ће у будућности потрага за квалитетним кадровима бити толико изражена да ћемо моћи да говоримо о тзв. „рата за таленте“. У овом „рату“ земље ће се такмичити да привуку најбоље и најпааметније.

Континуирани напредак ка економији заснованој на знању, а тиме и ширење индустрије засноване на знању је повећао општу потражњу за радницима знања у различитим секторима и занимањима. У светлу несташице квалификоване радне снаге, земље ЕУ већ развијају системе како би привукле стране висококвалификоване раднике и студенте. Највећи број квалификоване радне снаге у свету и даље привлаче САД.

2. Образовање у економији базираној на знању

Посматрајући везу између глобализације и образовања, могуће је издвојити два тренда (Цветковски, Цветковска Оцокољић, 2010: 329):

- прво, организацијама ће како би биле конкурентне, требати образовани и посвећени запослени. Због тога образовање постаје све значајније у процесу глобализације.
- Друго, један нови феномен који се јавља јесте глобализација образовања. Глобализацију образовања подстакао је развој информационо-комуникационих технологија и могућност да се до одређених информација у вези са образовним институцијама, њихови програмима и понудама, дође преко интернета и њихових веб-сајтова.

Оба ова тренда су повезана са миграцијама које су све израженије у економији базираној на знању. У овој економији, глобалним компанијама ће требати обучени и вешти лидери и истраживачи са међународним искуством. Глобално размишљање, искуство у различитим радним окружењима и културама или способност да се овлада различитим језицима биће важне карактеристике радника у новој економији. Паралелно са тим биће и све веће преференције компанија ка проналажењу рад-

не снаге на глобалном нивоу. Ова последња ставка наглашава сложеност потраге за људским капиталом у економији знања.

Европска унија је себи поставила два циља у Стратегији Европа 2020, када је образовање у питању (Водич кроз стратегију Европа 2020, 2011: 100):

1. смањити проценат особа које су превремено прекинуле школовање са тренутних 15% на 10% и
2. повећати удео високообразованих у популацији старосне доби од 30 до 34 године са тренутних 31% на најмање 40%.

Заправо, учење у економији базираној на знању се одвија до краја живота. Доживотно учење обухвата учење од детињства до пензионисања; обухватајући како формално тако и неформално образовање.

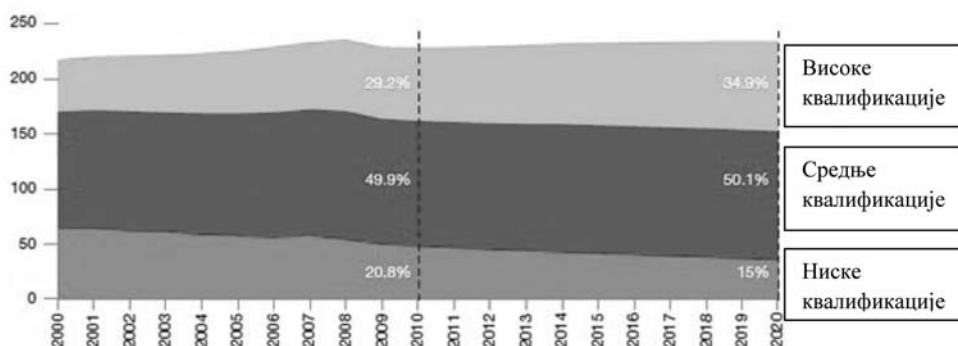
- Формално образовање укључује структурирана предавања која се одвијају на универзитетима и подразумева добијање адекватних диплома на крају школовања, док
- Неформално образовање обухвата предавања и обуке, које се могу одвијати било где (код куће, у друштву, на радном месту).

Проблем који постоји данас а посебно је изражен у Србији, јесте што млади не размишљају о знању које треба да понесу са факултета, већ им је пажња окренута искључиво ка парчету папира које се назива диплома. Да би учење било ефикасно, морамо да променимо начин размишљања од тога да идемо у школу како бисмо добили диплому, ка идемо у школу како бисмо стекли знање. Учење је од круцијалног значаја и омогућава људима да буду конкурентни у глобалној економији. Због брзине промена у економији знања, сваки радник мора да настави да унапређује своје вештине, док ће влада морати да посматра континуирано образовање као приоритет.

Због тога што су промене у новој економији толико брзе, компаније се не могу ослонити само на ангаживање нових дипломаца као на примарни извор вештих и образованих радника, већ се морају ослонити и на друге институције које се баве тренинзима, како би припремиле раднике за доживотно учење. Због брзих промена, образовни системи се морају усредсредити на вештине одлучивања и решавања проблема, учење кроз рад, а са другима (учење у тиму).

Трендови у квалификацијама, показују да ће у будућности потребе за нискоквалификованим радницима опадати, док ће се повећавати број послова који ће тражити средње и посебно високе квалификације.

Стопа запослености оних са високим квалификацијама у ЕУ као целини је 83,9%, за оне са средњим степеном квалификација је 70,6% и за оне са ниским квалификацијама је 48,1%. У готово свакој земљи ЕУ што су вам веће квалификације, то више зарађујете. Такође је интересантно да

Слика 1: Трендови у запошљавању према степењу квалификација 2000-2020 (ЕУ-27+Норвешка и Швајцарска)
(http://ec.europa.eu/education/focus/focus2043_en.htm)

се последњих година број оних послова који су захтевали високе квалификације повећавао, док се број послова који су запошљавали оне са ниским квалификацијама смањивао.⁴

Према недавним истраживањима, реформа једног образовног система који би обезбедио потребне вештине свим грађанима, увећао би БДП за готово 10% дугорочно гледано.⁵

Очигледно је да се укупна улагања у образовање и тренинг морају повећати. Људи, организације и друштво у целини, морају да схвате да њихов просперитет зависи од тога на ком нивоу је њихово образовање и које вештине имају. Постоји снажна веза између нивоа вештина које неко има и његове продуктивности. Такође, потребне су иновације, како би се образовање и тренинг учинили флексибилнијим а односи између оних који нуде знање, оних који се образују и послодаваца, успешнији.

За компанију изгледа лакше да усвоји нову технологију, иновира у производ или услугу, него да улаже у обуку. Међутим, истраживања су показала да компаније које не спроводе тренинг запослених имају веће изгледе да пропадну него оне које спроводе тренинг, у сличају када су у свему осталом једнаке. Заправо, компаније које спроводе тренинге запослених имају 2 пута већу шансу да опстану од оних које то не раде. Интересантно је и откриће да што је виши ниво квалификација радника то је већи његов утицај на продуктивност. Тренирани радници имају у просеку 23% већу продуктивност од оних који нису прошли тренинг. Такође, утврђено је и да повећање броја дана тренинга по особи за 1%, води повећању продуктивности за 3%.⁶

⁴ http://ec.europa.eu/education/focus/focus2043_en.htm

⁵ <http://www.cesifo-group.de>

⁶ <http://www.know-in.eu/10%20Advantages.pdf>

Важно је подићи ниво образовања становништва али и обезбедити да људи имају права знања и вештине како би се поваћала стопа запошљавања. Како би се одговорило на нове изазове, образовање и тренинг морају бити такви да су значајни за тржиште радне снаге и да су ускађени са потребама оних који уче. То значи да морамо да размислимо шта желимо од образовања, тренинга и запошљавања. Организације морају утврдити и развити прави микс вештина код запослених, а морају се предвидети и знања и вештине које ће бити потребне у будућности.

Са 23 званична језика и 40 језика региона и мањина, ЕУ формира јединствену вишејезичну заједницу држава и људи. Међутим, процењено је да 11% малих и средњих предузећа губи уговоре због непознавања страних језика. Трошкови ових пропуштених шанси могу се мерити милионима евра.⁷ У оваквом интеркултуралном окружењу, познавање језика и развијене вештине комуницирања још више добијају на значају.

Повећање глобалне конкурентности значи да замље ЕУ неће моћи да се такмиче на бази цене и трошкова, већ се морати да произведу производе вишег квалитета и испоруче квалитетније услуге, а све то од стране високо-квалификованих запослених. Нове информационо-комуникационе технологије смањују број рутинских послова, док раст конкурентности, технолошке и организационе промене, већа очекивања потрошача са све софистициранијим и персонализованијим производима и услугама, повећавају потребе за образованим, висококвалификованим радницима.

Циљ ЕУ јесте да до 2020 године, повећа удео високообразованих у популацији старости од 30 до 34 године на најмање 40%. Праве се планови у ком правцу треба образовати будуће генерације, на бази занимања која ће бити актуелна у будућности. Међутим, проблем може бити како задржати људе. У глобалном рату за таленте Европа већ губи део своје висококвалификоване радне снаге. Европљани углавном мигрирају ка САД-у, Канади и Аустралији. У растућим економијама Кине и Индије такође нема довољно висококвалификованих радника, а оне своје могућности виде такође у привлачењу висококвалификованих радника из Европе. Срби већ генерацијама мигрирају ка САД-у, Канади, Аустралији и западној Европи, а ове миграције се настављају и данас.

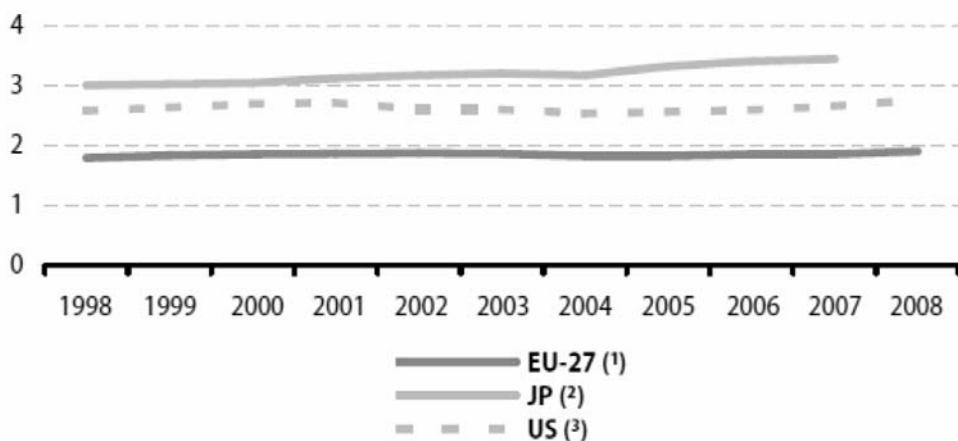
⁷ europa.eu/rapid/press-release_IP-10-1164_en.pdf

3. Улагање у истраживање и развој (ИР) у економији базираној на знању

Прелазак на економију знања мора да буде пропраћен растом улагања у истраживање и развој.

У 2012. улагање и ИР у Европи је било 2,06%, док је циљ Европе 2020 постављен на 3% БДП. Заправо, иако је један од кључних циљева Европе 2020 да издвајања за ИР до 2020. буду најмање 3%, тај циљ није исто дефинисан у свим земљама ЕУ. Он је подељен на националне циљеве који рефлектују позицију сваке чланице ЕУ и значајно се разликује међу њима. Креће се од мање од 1% БДП у Грчкој, Кипру и Малти, до изнад 4% БДП-а у земљама које традиционално имају интензивна улагања у ИР као што су Финска и Шведска. Белгија, Данска, Немачка, Естонија, Шпанија, Француска и Словенија су се договориле да циљ буде 3,00%. Циљ, за Италију је постављена на 1,53%, док циљ нису дефинисале Чешка, Ирска и Велика Британија (Research and innovation statistics at regional level, Eurostat, 2014.).

Европска унија заостаје за својим глобалним партнерима. У области иновативности, поређење се врши са издвајањима САД-а и Јапана и могуће је утврдити да су издвајања за ИР (до 2008. године) у односу на ове земље у Европи била мања за 0,6 до 1,5%.

(¹) Estimates.

(²) Not available, 2008.

(³) Excludes most or all capital expenditure.

Слика 2: Издвајања за ИР у шријаги (% удела у БДП)
(Key figures on Europe, eurostat Pocketbooks)

Удео у укупним глобалним издвајањима за ИР			
	2012	2013	2014
Земље Америке (21)	34.5%	34.0%	33.9%
САД	32.0%	31.4%	31.1%
Азија (20)	37.0%	38.3%	39.1%
Кина	15.3%	16.5%	17.5%
Јапан	10.5%	10.5%	10.2%
Индија	2.7%	2.7%	2.7%
Европа (34)	23.1%	22.4%	21.7%
Немачка	6.1%	5.9%	5.7%
Остатак света (36)	5.4%	5.3%	5.3%

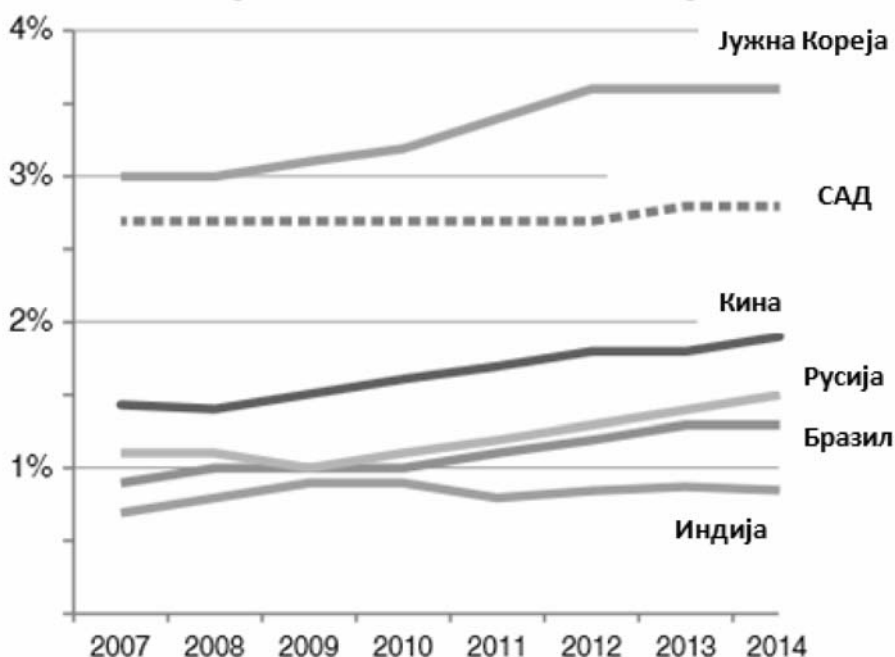
Слика 3: Удео у укупним глобалним издвајањима за ИР (www.rdmag.com)

Док су инвестиције у ИР у 2013. години биле минималне у САД-у и Европи, раст у већини азијских земаља, посебно у Кини се наставио.

Само до пре пет година САД, Канада и Мексико су биле одговорне за готово 40% глобалних улагања у ИР. Овај удео је опао на око 34%, док су САД смањиле удео са 34% колико је износио 2009. године на 31% колико је сада. Европа је искусила сличан пад са 26% у 2009. на мање од 22% у 2014. Док је запад смањивао улагања, Азија је напредовала. У истих пет година, удео Азије у улагањима у ИР су расла. Кина одржава висок ниво улагања у ИР и њене укупне инвестиције у ИР сада чине више од 60% инвестиција које улажу САД. Економске и политичке прилике у сваком од наведених региона сугеришу да се трендови вероватно неће мењати у скорије време и да ће се вероватно наставити до 2020. Док земљама које улазе у остатак света припада око 11% БДП, оне учествују са свега 5% у глобалном ИР.⁸

Као што се може видети улагања у ИР нису једнако распоређена у свету. Снажне ИР програме који подржавају развој науке и технологије имају Кина, Јужна Кореја, Јапан и Тајван. Међутим, постоје и велике земље, као што је Индија, која ставља релативно слаб нагласак на ИР, али постоје и цели континенти, као што је нпр. афрички, где су улагања у ИР традиционално слаба.

⁸ www.rdmag.com

Слика 4: Трендови у интензитету истраживања у земљама БРИК-а и другим кључним нацијама (www.rdmag.com)

4. Србија у економији базираној на знању

Министарство просвете и спорта које је Влада Србије именовала фебруара 2001. године одредило је као свој основни циљ успостављање модерног система високог образовања у складу са Боловским процесом.

У оквиру овог система као главни циљеви постављени су:

- повећати ефикасност система високог образовања у погледу смањења броја оних који одустају од студија, као и смањења дужине студирања – увести двостепени систем са Европским системом преноса бодова (ЕЦТС) као мером радног оптерећења студената.
- Хармонизовати систем високог образовања са европским тенденцијама са посебним нагласком на осигурање квалитета – увести контролне механизме који ће осигурати високи ниво квалитета образовних исхода, наставе и истраживачког рада.
- Успоставити релевантност наставних програма имајући у виду националне потребе и захтеве тржишта. Унапредити мултидисциплинарне и интердисциплинарне програме за нове професије створене у новој технолошкој ери.

- Промовисати концепт примењених студија које обезбеђују вештине и способности које захтева тржиште рада.
- Укључити студенте као партнере у процес образовања.
- Промовисати мобилност студената и наставника.⁹

Ови циљеви се поклапају са тежњама ЕУ, показујући да је Србија спремна да буде њен део. Међутим, укупна образовна структура становништва Србије је прилично неповољна.

	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	4980252	5397741	6360012	7074075	6294350	6321231	6161584
Без школске спреме	2178437	1579552	1313083	1061175	590682	357552	164884
Непотпуно основно образовање	2132306	2802926	2866661	2107958	1522639	1022974	677499
Основно образовање	242296	374180	915026	1729906	1541778	1509462	1279116
Средње образовање	370279	544313	1030125	1734433	2022048	2596348 ⁷⁾	3015092 ⁷⁾
Више образовање	-	27225	86425	174413	241416	285056	348335
Високо образовање	36837 ⁸⁾	60767	125634	229570	322888	411944	652234
Непознато	20097	8778	23058	36620	52899	137895	24424
	%						
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	100	100	100	100	100	100	100
Без школске спреме	43,74	29,26	20,65	15,00	9,38	5,66	2,68
Непотпуно основно образовање	42,82	51,94	45,06	29,80	24,19	16,18	11,00
Основно образовање	4,87	6,93	14,39	24,45	24,49	23,88	20,76
Средње образовање	7,43	10,08	16,20	24,52	32,13	41,07 ⁷⁾	48,93 ⁷⁾
Више образовање	-	0,50	1,36	2,46	3,84	4,51	5,65
Високо образовање	0,74 ⁸⁾	1,13	1,98	3,25	5,13	6,52	10,59
Непознато	0,40	0,16	0,36	0,52	0,84	2,18	0,40

Табела 1: Становништво старо 15 и више година према школској спреми, по пописима 1953-2011. (Школска спрема, писменост и компјутерска писменост, Републички завод за статистику, 2013)

Оно што Србији очигледно недостаје то су образовани појединци. Број оних који остају на нивоу средње школе или испод ње, још увек је изузетно висок. Уколико желимо да у будућности привлачимо инвеститоре који ће улагати у високу технологију, морамо поправити квалификациону структуру, оних који се налазе на нашем тржишту рада (Цветковски, Цветковска Оцокољић, 2010: 336).

Све земље Европске уније за образовање издвајају у просеку 6-7 % бруто националног дохотка (неке и више), док Србија издваја око 3,5% (Цветковски, Ланговић Милићевић, Цветковска Оцокољић, 2011: 234).

⁹ www.see-educoop.net/education_in/pdf/heser_reform-ser_srb_t02.pdf

ДИПЛОМИРАНИ СТУДЕНТИ				GRADUATED STUDENTS		
Република Србија / Republic of Serbia						
укупно Total				цен- трал-на Србија Central Serbia	Војво- ди-на Vojvo- dina	
2004		2005	2006	2006		
Укупно				Total		
Свега		22047	27537	29406	21242	8164
Жене		13344	16523	17702	12948	4754
				all Females		

Слика 5: Дипломирани студенти у републици Србији
(Статистички календар Републике Србије 2009)

ДИПЛОМИРАНИ СТУДЕНТИ Република Србија

	2010	2011
Укупно		
Свега	46 162	47 523
Жене	27 389	27 888
Државни универзитети	28 476	29 268
Приватни универзитети	8 179	8 362
Државне високе школе	8 518	9 192
Приватне високе школе	989	701

Слика 6: Дипломирани студенти у републици Србији
(Статистички календар Републике Србије 2014)

Од укупних издвајања за образовање, најмање иде на високо образовање. Тај проценат се мењао од 2005. до 2011. а кретао се између 0,55% у 2005. и 0,68% у 2011. години. У Европској Унији тај проценат износио ко 1,13%.¹⁰

Према инвестицијама од 0,3% за науку, Србија значајно заостаје за Европском унијом и развијеним земљама света. Оно што још више забрињава је чињеница да у овом погледу значајно заостајемо у односу на земље у окружењу које све, осим Албаније, издвајају преко 0,5% БДП-а, а Словенија, Чешка и Хрватска већ издвајају преко 1% БДП-а. Стратегијом научног и технолошког развоја Републике Србије за период од 2010. до 2015. године предвиђено је да инвестиције у науку достигну 1% БДП до 2015. Визија

¹⁰ <http://www.svos.org.rs/pdfs/za-panel-6-mart-2011.pdf>

научног и технолошког развоја Републике Србије јесте да Србија постане иновативна земља у којој научници достижу европске стандарде, доприносе укупном нивоу знања друштва и унапређују технолошки развој привреде. Једини начин остварења ове визије и формирања економије засноване на знању јесте да се тренд раста инвестиција у науку и развој настави после 2015. Потребно је да Србија до 2020. улаже 2% БДП-а у науку и развој, колико данас улажу у просеку земље ЕУ. План је да половина ових инвестиција до 2020. године дође из приватног сектора кроз јаче повезивање науке и привреде као и увођење пореских и других инвестиција.¹¹

Обухват ученика узраста од 10 до 14 година основним образовањем је у 2009. години, износио 95,2%, док је за узраст од 15 до 19 година, односно средње образовање износио 77,7%. У школској 2009/10, 95,6% свршених основаца наставило школовање, од којих око 15% неће завршити средњу школу. Проценат популације која одустане од основног образовања је 10%. У поређењу са европским просеком од 15% оних који су превремено прекинули школовање, Србија је са својих 30% пред озбиљним изазовом (Водич кроз стратегију Европа 2020, 2011:102).

Тренутни удео високообразованих у популацији од 30 до 34 године је 21%, док је стратегијом Србија 2020 предвиђен циљ од 30% за наредних десет година, скромније од амбиције ЕУ од 40% (Водич кроз стратегију Европа 2020, 2011:104).

Позитивно је то што се број дипломираних студената у Србији, из године у годину, повећава.

Међутим, негативно је то што највећи проценат дипломираних студената одмах након дипломирања напушта земљу. Због тога је Србија међу земљама са највишим одливом мозгова у свету.

2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013
131. од 134 земље	132. од 133 земље	136. од 139 земаља	139. од 142 земље	141. од 144 земље

Табела 2: Ранг Србије према одливу мозгова (на бази извештаја Светској економској форуму за 2008, 2009, 2010, 2011. и 2012. годину)
(<http://www.weforum.org>)

2013-2014	
Капацитет земље да задржи таленте	Капацитет земље да привуче таленте.
146. од 148 земаља	147. од 148 земаља

Табела 3: Капацитет да задржи и привуче таленте (на бази извештаја Светској економској форуму за 2013. годину)
(<http://www.weforum.org>)

¹¹ http://www.srbija.gov.rs/extfile/sr/145381/koncept_razvoja_srbije_do_2020.pdf

У свету у коме живимо готово свако је слободан да направи избор. Ако образовани појединци немају срећу да живе у добро уређеном друштву, које погодује „економији заснованој на знању” и ако не могу да утичу да се њихове земље промене, онда им не преостаје друго сем одлазак у земље чије ће им окружење више погодовати.

Закључак

Образовање и обука су од суштинског значаја за економски развој и то је више него икада изражено у глобалној економији базираној на знању.

- Економија знања је базирана на компонентама као што су:
- Политика владе која подржава ефикасно коришћење постојећих и нових знања.
- Улагање у образовање и подстицање креирања, коришћења и размене знање.
- Подстицање доживотног учења.
- Развој информационе инфраструктуре како би се омогућила ефикасна комуникација, ширење и обрада података.
- Улагање у истраживање и развој.
- Активно укључивање универзитета, истраживачких центара и државних агенција у размену знања и прилагођавање глобалног знања локалним потребама, итд.

Очигледно, све се врти око знања и учења.

Револуција у информационој технологији је промовисала трговину и пословање које се обављају широм света тј. на светском нивоу. У новој економији потражња за висококвалификованим радницима, посебно у области информационих технологија значајно расте, док истовремено потражња за ниско квалификованим радницима опада.

Многе компаније улажу значајне инвестиције у образовање и тренинг, као и у истраживање и развој са циљем дугорочног развоја, међутим такође многе компаније из Европе су толико усредсређене на краткорочни профит да не размишљају о образовању као битном приоритету. Очигледно да добро образовање може помоћи да се смањи сиромаштво и да се допринесе просперитету.

Економија базира на знању подразумева активну улогу државе, послодаваца, појединаца односно целог друштва. Земље које су у стању да интегришу своју економију у светску економију искусиле су значајан економски раст. У новој економији, све постаје глобално. Због тога се сматра да ће највеће благо једне државе бити њени грађани, тј. њихова знања, спо-

способности и умећа. „Највеће добро сваке нације биће знања, способности и умећа њених грађана. А та добра ће пре свега зависити од способности становништва неке нације да стиче нова знања, нарочито приликом дефинисања проблема, долажења до нових решења и додавања нових вредности.” (Dryden, Vos, 2004: 49)

Уколико планирамо да се укључимо у економију базирану на знању, ово морамо имати у виду.

Литература:

- [1] *Водич кроз сшаршетију Европа 2020* (2011); Београд: Европски покрет у Србији.
- [2] Dryden, Gordon; Vos, Jeannett (2004): *Revolucija u iscenju*; Timgraf.
- [3] Јовановић-Божинов, Мића; Живковић, Момчило; Цветковски, Татјана (2007): *Организационо понашање*; Београд: Мегатренд универзитет.
- [4] *Key figures on Europe, eurostat Pocketbooks*, 2011 edition, European Commission.
- [5] *Статистички календар Републике Србије 2009* (2009); Београд: Републички завод за статистику.
- [6] *Статистички календар Републике Србије 2014* (2014); Београд: Републички завод за статистику.
- [7] Цветковски, Татјана; Цветковска Оцокољић, Виолета (2010): „Глобализација и образовање – стање у Србији”, *Економски видовици*, 2010, вол. 15, бр. 2; Београд; Друштво економиста Београда стр. 327-336.
- [8] Cvetkovski, Tatjana; Langović Milićević, Ana; Cvetkovska Ocokoljić, Violeta. (2011): „Knowledge Menagement in Global Environment”, *9th International Scientific Conference: „Serbia Facing the Challenges of Globalization and Sustainable Development“*, 25 December 2011; Belgrade: Megatrend University; pp. 227-235.
- [9] *Школска сирема, писменост и компјутерска писменост* – Подаци по општинама и градовима, Попис становништва, домаћинства и становна 2011. у Републици Србији (2013); Београд: Републички завод за статистику.

Вебографија:

- [1] *Glossary of statistical terms*, 2005. <http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=6864>, (23.07.2014.).
- [2] *Defining the Knowledge-Based Economy: Final Synthesis Report 2008*. <http://www.uni-trier.de/fileadmin/fb4/projekte/SurveyStatisticsNet/KEI-WP1-D1.5.pdf> (10.07.2014.).
- [3] *Ekonomija bazirana na znanju*, May 12th, 2011 Zoran Tomić; <http://www.svetnauke.org/9118-ekonomija-bazirana-na-znanju> (13.07.2014.).
- [4] <http://www.hualong-info.com/Blog/JohnVu/2010/November/20101107-06.en.html>, John Vu (21.07.2014.).
- [5] *NEW SKILLS FOR NEW JOBS: ACTION NOW*, A report by the Expert Group on New Skills for New Jobs prepared for the European Commission, February 2010, http://ec.europa.eu/education/focus/focus2043_en.htm (23.07.2014.).
- [6] Bertelsmann Foundation, *The economic costs of inadequate education: a macroeconomic calculation of the dynamic growth effects of lacking education competence*, 2009. http://www.cesifogroup.de/ifoHome/research/Projects/Archive/Projects_HI/2009/rest_10244578.html (24.07.2014.).
- [7] *European Day of Languages highlights benefits of multilingualism for small businesses*, Brussels, 23 September 2010, europa.eu/rapid/press-release_IP-10-1164_en.pdf (23.07.2014.).
- [8] *Desk research of main evidence based advantages of managing SMEs in knowledge intensive way and reporting (10) advantages*, KNOW-IN: Knowledge-Intensive Freight Transport SMEs. For a new generation of smart, sustainable and inclusive oriented PROJECTNUMBER-517589-LLP-1-2011-1-ES-LEONARDO-LMP; <http://www.know-in.eu/10%20Advantages.pdf> (10.08.2014.).
- [9] *Research and innovation statistics at regional level*, Eurostat, March 2014. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Research_and_innovation_statistics_at_regional_level#Research_and_development_intensity (13.07.2014.).
- [10] „Global R&D Funding Forecast”, december 2013, *R&D Magazine*; www.rdmag.com (15.08.2014.).
- [11] *Visoko obrazovanje u Srbiji – strategija reforme*, Republika Srbija, MINISTARSTVO PROSVETE I SPORTA, Sektor za visoko i više obrazovanje, Beograd; www.see-educoop.net/education_in/pdf/heser_reform-ser_srb_t02.pdf (10.07.2014.).
- [12] *Финансирање високог образовања из буџета Србије*, Гордана Бојковић, председник Синдиката високог образовања Србије; <http://www.svos.org.rs/pdfs/za-panel-6-mart-2011.pdf>, (10.07.2014.).

-
- [13] Србија 2020: Концепт развоја Републике Србије до 2020. године; http://www.srbija.gov.rs/extfile/sr/145381/koncept_razvoja_srbije_do_2020.pdf (23.04.2013.).
- [14] The World Economic Forum, *The Global Competitiveness Report*; <http://www.weforum.org> (21.03.2014.).
- [15] *Science, technology and innovation in Europe, eurostat Pocketbooks, European Union, 2013. ISSN 1830-754X*; http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-GN-13-001/EN/KS-GN-13-001-EN.PDF (10.08.2014.).
- [16] *The Key Role of Education in the Europe 2020 Strategy*, CEPS Working Document No. 338/October 2010, Felix Roth and Anna-Elisabeth Thum, Centre for European Policy Studies, 2010, <http://www.ceps.eu> (10.08.2014.).

Professor Tatjana Cvetkovski, PhD

Faculty of Business Studies

Megatrend University

Belgrade

Professor Ana Langović Milićević, PhD

Faculty of Hotel Management and Tourism in Vrnjacka Banja

University of Kragujevac

Associate Professor Violeta Cvetkovska Ocokoljić, PhD

Faculty of Culture and Media

Megatrend University

Belgrade

SERBIA IN THE GLOBAL KNOWLEDGE-BASED ECONOMY

Summary: Knowledge-based economy relies on ideas, creativity, communication, research and development, application of technology, mainly information and communication technologies. It is an economy in which knowledge is created, acquired, transmitted and used and it is happening at the level of individuals, companies and society. The aim of the knowledge-based economy is to promote economic and social development. In order to achieve this, it is necessary in addition to the expert knowledge, have developed so-called "soft skills" that are primarily related to oral and written communication. In that case the creativity, the ability to work in teams and emotional intelligence are important. Development towards the knowledge industry has led to a greater demand for human resources in science and technology, but also for knowledge workers across all sectors of the economy, in general. In Serbia, the percentage of highly educated is quite below the EU target, while according to the "brain drain" Serbia was among the first countries in the world. The question that arises is given the above requirements and circumstances, to what extent Serbia is ready for an economy based on knowledge?

Key words: GLOBALIZATION, KNOWLEDGE-BASED ECONOMY, LEARNING, EDUCATION, HUMAN RESOURCES.

Славица Стевановић*
 Факултет за културу и медије
 Магистаренд универзитета
 Београд

ТРАНСФЕР ИДЕОЛОГИЈЕ У НАУКУ

Сажетак: Предмет промишљања у овом раду биће трансфер идеологије у науку, подстакнуто делом „Узалудан Позив” Милана Брђара. Циљ рада је да се кроз детаљну анализу сукоба и смене владајућих дискурса у предмодерном друштву и модерној епохи прикаже одвајање науке од религије, али и идеолошко освајање филозофије и друштвених наука.

Иако модерна епоха тежи хуманости, разумности, једнакости и слободи, она није ослобођена тоталиитаризма који је заправо традиција старе колико и сама цивилизација. Тоталиитарна својства одређених филозофија имају елементе стварања мишова, неовања предрасуда, искривљавања историје и историјских чињеница, а по врх свега одбацивање друшћацијих идеја и мишљења. Милан Брђар модерну описује као самооспоравајући пројект, који услед хроничног сукоба владајућих дискурса доводио до смене историјских кулиса, односно идеологија које су намећале лажне дилеме, узимале душе и инструментализовале ум. Стога ће посебна пажња у овом раду бити посвећена појму идеологије, који ће бити детаљно објашњен на основу Манхајмовег дела „Идеологија и утопија”, које се сматра прекретницом у развоју социологије и представља зачетак и теоријску артикулацију социологије знања као нове дисциплине која омоћућава методско и институционално довршење друштвених наука.

Кључне речи: ИДЕОЛОГИЈА, УТОПИЈА, ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ, НАУКА.

¹ Контакт: slavica.gsp@gmail.com

Увод

Напуштањем религијске слике света као општег и свеобухватног владајућег дискурса у чијој је основи вера, прелази се у еру модерности, еру просветитељства и рационализма, која се заснива на разуму и сфери спознаје и легитимизације људске акције. Тек с модерношћу јављају се секуларне идеологије као заокружени системи идеја које се не заснивају и не легитимишу помоћу религије. На преласку из реформације у просветитељство секуларне идеологије нису биле непријатељске према религији. Из сукоба који је у време реформације изазвао велику кризу хришћанског морала, из безуспешних напора да се дође до заједничке моралне истине и нађе одговор на питање „Како доћи до истинитог знања хришћанске вере?“ рађа се просветитељство. Нова епоха почиње у варијацији истог питања „Како доћи до истинитог знања уопште?“, рачунајући да ће решење проблема знања дати одговоре на оба питања.

Почетак новог доба обележавају два филозофа који се појављују истовремено – у Енглеској Франсис Бекон, а у Француској Рене Декарт. Они настоје да формулишу одговоре на претходно наведена питања. Наравно, „истинито знање“ они нису могли ни да замисле без Бога и односа са Богом. Оба мислиоца излажу програме за ослобађање од предрасуда – синонима за неистину – мрака традиције и прошлости, а у циљу стицања потпуне истине. Пут ослобађања од предрасуда је пут приближавања Богу, како би се у контакту са њим добила истина о свим стварима на свету, јер Бог поседује ту истину и само од њега она може да се добије, сматра Бекон. Декарт верује да се истина добија истраживањем природе, али уз обавезну борбу против предрасуда. Дакле, обојица теже истим стварима, али на различите начине: Декарт покушава да систематизује знање и критичке методе, док Бекон „раскринкава идоле“ који су, заправо, предрасуде настале као последице некритичког прихватања доказа чула, фантазија, погрешног разумевања и конфузије. Њихови програми постали су општеприхваћене доктрине рационализма и просветитељства, а општа тенденција нове филозофије била је тврдња да људски ум мора да се очисти од догме, предрасуда и извештачености како би природа могла да се сагледа у својој симетрији и хармонији и представи језиком физике и математике. Стога је „политички актер, као просветитељ, идентичан са бившим светитељем, од њега се разликује споља, по оделу и легитимационој причи, али је у истом интензитету везан за народ, класу или човека као што је Пуританац био у вези са Богом. У свим тим случајевима одржава се индентична ентузијастичка спремност уништења света у име истине“ (Брдар, 2005: 189).

Велики успеси природних наука у седамнаестом веку дају водећу улогу заступницима научног метода који се пренео у све области знања

и мишљења. Дакле, идеолошке слике света више нису биле „религијске” него „научне”, а „општи кредо новог покрета био је да се све доведе пред суд разума” (Берлин, 1994: 90). Овим увођењем аутономије разума и метода природних наука као јединог поузданог извора сазнања одбацује се традиција, вера и тумачење светих списа. Одбацује се сваки извор нерационалног и трансценденталног сазнања, чему се наравно супростављају црква и религијски мислиоци. Ипак, временом долази до преноса трансценденције у иманенцију света и Рај више није могућ; небо постаје празно, а земља препуна свега од чега је небо испражњено и све мора да буде на земљи и прелази у домен науке.

1. Од идеје до идеологије

Док је у предмодерном свету за наивног човека идеја представљала „идејни садржај” и реалност у коју се није сумњало, данашњи човек, идеје најчешће доживљава као идеологију, па чак и утопију. Човек модерне епохе је „научио да идеје у њиховом интенционалном смислу не прихвата само једноставно, него да их у исти мах испитује с обзиром на њихова идеолошка и утопијска својства” (Манахајм, 1978: 57). Што се тиче појма идеологије, његов непосредни претеча био је доживљај неповерења и подозрења који је човек на сваком ступњу развоја бића осећао према противнику или ривалу. О идеолошком подозрењу може се говорити тек у оном тренутку кад ово у људској цивилизацији свеprisутно неповерење постане методично. Када се за „одговорне носиоце противничког обмањивања све више узимају неусамљени субјекти, нити се на њихову лукавост своди све зло, него се у неком друштвеном чиниоцу види извор противникове неистинитости” (Манхајм, 1978: 63).

Проблем идеологије у дубљем смислу настаје на „прелазу у модерну, услед губитка јединствене слике света” (Брдар, 2005: 24-25). Из многобројних дефиниција идеологије издвајају се оне које идеологију објашњавају као „лажну свест” чија слика света није истинита и не одговара ономе што „објективно знамо” о свету око нас. Дефинисање идеологије као „лажне свести” ствара два проблема. Први је – како објаснити да интереси могу бити јачи од тежње за истином, као што је био случај са многим идејама и теоријама у историји. Пример за то су критике и напади на теорије космоса и свемирских тела Коперника и Галилеја које су првенствено произлазиле из импликација „религијске слике” света, а не из унутрашње потребе науке и њеног слободног дијалога. Други проблем је – како објаснити да неистинита слика света може да „увери” и оне којима последице такве слике света нису у интересу. На пример, како обја-

снити да Марксова слика света владајуће класе постаје универзално прихваћена. Дакле, ова група дефиниција идеологије се карактерише својом лажношћу. Ако је нека слика света истинита, онда она „по дефиницији” није идеологија, без обзира на то што одражава интересе неке групе. То разликовање одговара Манхајмовом (Karl Mannheim, 1893–1947) дефинисању појма идеологије, који је озбиљно оспорио општеприхваћени марксистички програм критичке теорије и у свом делу *Идеологија и ушопија* (1929) поставио питање о условима еманципације друштвене науке, њеном довршеном образовању и аутономизацији према политици. Он је први указао на то да све тоталитарне идеологије у себи нужно садрже извесне истине и да им баш те истине омогућавају да се узајамно надопуњују и повезују. То надопуњивање даље омогућава „самопросвећење” и „самопроширење” ума припадника било које идеологије (под условом да достигне одређени степен самосвести). Манхајм је указао и на то да спознавање друштвене условљености пропорционално утиче на ослобађање од ње, као и да се питање истинитости не може сводити на питање генезе. Он је видео „идеологију првенствено као политичко оруђе намењено за политичку борбу” (Брдар, 2005: 23) и приступио је примереном и методичном разјашњавању значења појма идеологије, како би помоћу њега разјаснио проблеме у историјском контексту. Његова анализа показује да се могу разликовати два потпуно одвојена значења овог појма, партикуларан и тоталан појам идеологије. Партикуларне идеологије су идеје појединаца, група и партија које Манхајм назива још и психолошким, јер се њиховом применом оспоравају противничке тврдње. Овде може бити посредни читав скала, од свесне лажи па до упола свесног, инстинктивног прикривања, од обмањивања других до самообмањивања. Овај појам идеологије се, по Манхајму „тек веома постепено одвојио од једноставног појма лажи, партикуларан је, јер његова партикуларност одмах пада у очи кад му се супротстави радикални, тотални појам идеологије” (Манхајм, 1978: 58). Тоталне идеологије представљају владајуће идеологије у једном друштву и квалитативно одређују неку епоху или класу. Стога су оквири тоталне идеологије „оквири мишљења примерени појединим епохама под којима стоје сва идеолошка, научна, филозофска, уметничка и друга мишљења у датом времену” (Брдар, 2005: 195). У логичко-појмовној структури „тотални појам идеологије” одговара друштвено-владајућем дискурсу дате епохе.¹

Заједничко и партикуларном и тоталном појму идеологије јесте то да се ниједна не труди да разуме оно што је речено у циљу убеђивања, већ се изречена критика или став функционисао и манипулисао на основу

¹ „Јединство институције, ауторитета и ума у медијуму језика или владајуће језичке игре” (Брдар, 2005: 149) представља владајући дискурс.

егзистенцијалног положаја противника који те ставове и критике заступа. То значи да „ма како одређене, сумњи подвргнута мишљења или идеје нису „схваћене на основу њих самих, него на основу егзистенцијалног положаја субјекта који добија конститутивни значај за формирање мишљења, констатације и сазнања” (Манхајм, 1978: 59).

Дуго је појам идеологије коришћен у негативном контексту, а пре свега за дисквалификацију политичких противника. Тек шездесетих година двадесетог века афирмисала се неутрална концепција идеологије по којој оне нису „ни добре ни лоше, истините или лажне, ни отворене ни затворене, ослобађајуће или угњетачке, јер оне могу бити све то” (Хејвуд, 2005: 12). Сваки систем мишљења који је оријентисан на политичко деловање означен је као неутрални појам идеологије, а његова вредност неутралног одређења је у томе да се он може применити на све „изме”.

2. Од погрешне до утопијске свести

Насупрот „погрешној свести” која је одувек била присутна у људској цивилизацији и санкционисана божанским законима, налази се „утопијска свест” која није конгруентна са бићем које ту свест окружава. Утопијска оријентација је она „која трансцендира стварност прелазећи у делање и у исти мах делимично или потпуно разара постојећи егзистенцијални поредак” (Манхајм, 1978: 191-193). Манхајм разликује четири облика утопијске свести. Први облик је оргијастички хилијазам анабаптиста који се јавља удруживањем „хилијазма”² са хтењем потчињених слојева; услед чега неодређене наде усредсређене на други свет, почињу да се доживљавају као нешто што припада овоме свету, и може да се реализује овде и сада. Од тада почиње савремена политика која подразумева свесно учешће свих друштвених слојева у обликовању света. Други облик утопијске свести је либерално-хуманитарна идеја, која се јавила у борби против постојећег поретка и претходила Француској револуцији. Она „лошој” стварности супротставља „исправну” рационалну стварност, како би имала неко „мерило” за оцењивање свега што се збива. У друштвима која нису била зрела за револуцију, као рецимо у Немачкој, пут напретка се тражио у души и унутарњим својствима и преображајима човека. Трећи облик је конзервативна свест која сама по себи није била утопијска, јер се потпуно поклапа са стварношћу, али је под споља-

² Хилијазам (грч. *hílios* – *hílijada*), јеврејско-хеленистичка вера у остварење мира и благостања на земљи у времену од хиљаду година. Израз је употребио Кант означавајући њиме константни напредак људског рода. Хилијазам означава и идеју вечног мира и среће људи. *Филозофски рјечник*, Зајреб, 1989, стр. 128.

шњим утицајем створила извесну противутопију ради самооријентације. Разлика између либералне и конзервативне утопије огледа се у томе што је „за либерала будућност била све, а прошлост ништа” (Манхајм, 1978: 232), док је за конзервативце све што постоји плодно, јер је настало полако и постепено. Четврти облик утопијске свести је социјалистичко-комунистички, који је синтезом либералног и конзервативног доживљаја прошлости створио трећу димензију која је упућивала у прошлост и припремала се за будућност.

3. Историјски оквири настанка друштвених наука

„Полемичко поље сваке велике историјске фазе чини супротстављање на живот и смрт два велика дискурса” (Брдар, 2005: 249) из којег се формирају нови.³ Полемика која се водила између протестантског и језуитског крила и неналажење одговора на питање „како је могуће знање истинске вере”, допринела је урушавању старог хришћанског дискурса и формирању празног простора који ће бити освојен новим учењем у новој епохи просветитељства. Крај шеснаестог века је био и крај реформације која више није била у стању да понуди ништа ново. Ипак, у тој епохи се појавио Галилеј који није био везан ни за једно крило, али чије су идеје упале у то полемичко поље и директно удариле у темеље католичке слике света, због чега је католичка црква устала против нове науке. Са друге стране протестантска црква не само да није била против афирмације физике и тумачења космоса, већ је била заинтересована за решавање њених проблема средствима физике, па су први физичари били њени свештеници. Физичара-свештеника је највише било у Енглеској, у којој је дошло до извесне трансформације калвинизма у прихватању слободе и аутономије појединца.⁴ Дакле, од физике се очекивало решење проблема како доћи до истинске вере, па су физичари седамнаестог века били уверени да све одговоре могу наћи у природи коју треба посматрати чисто као када се чита *Светло писмо*, јер је и природа написана божанским рукописом. Егзистенцијална структура која је владала у епохи реформације од

³ Велики (владајући) дискурс је епохалног ранга ако у свом поретку држи науку, филозофију, морал и уметност дате епохе, односно свеколико прагматско, теоријско, морално и симболичко делање. Владајући дискурс мора, уз све то, да садржи „причу свију прича”, метанарацију или владајући друштвени мит који се више живи него што се мисли. Владајући дискурс је референцијалан за све дискурсе нижег реда. Сва његова значења су објективизована институционалном нужношћу и важе као природне ствари у својој „јасноћи и одређености” Брдар, 2005: 150).

⁴ Пошто слобода није ослобађала од одговорности, као неминовна последица слободе јавила се и одговорност, јер сваки појединац који је био слободан и способан да самостално одлучује морао је да сноси последице својих одлука.

половине XVI века до Декарта, може се представити основном шемом *Ја-Бој-Свети*. Декартов текст *Медиџације о првој филозофији* „маркира границу између епоха реформације и просвећености и у том погледу представља крај прве и почетак друге епохе” (Брдар, 2005: 172-173). Главно питање реформације – *како је моћуће истиниџо сазнање хришћанске вере*, код Декарта је редуковано на проблем којим почиње епоха просветитељства и рационализма – *како је моћуће истиниџо знање уојиџе?*

И Декарт и Бекон сматрали су да емпиризам, преко чињеница уз ослобађање од предрасуда, уздиже до Бога како би се дошло до истине, која је била потребна за успостављање праведне и умне заједнице. Просветитељство је од ова два аутора ишло даље са својим програмским начелима. Прво програмско начело је била борба против предрасуда. Друго је била радикална сумња која захтева од свега потпуну јасноћу и истинитост (све што није јасно се одбацује). Треће програмско начело била је теорија природног права (ТПП), која је заменила теорију божанског права. Док је теорија божанског права сматрала да власт долази од Бога, те су сви морали неприкосновено да је поштују, почетком нове епохе она се полако трансформисала у ТПП која закупа филозофију и теорију и заступа став да власт може да дође и од народа и да се све ради и одлучује у име народа, као некада у име Бога. Теорија природног права (ТПП)⁵ појављује се још у V веку у време софиста, затим на прелазу из реформације у просветитељство заступају је шпански језуити у оквиру политичке борбе против протестаната. Видимо да је ТПП, у ствари, било оруђе политичке борбе у оквиру које се разлика поретка и правде манифестовала у конфронтацији физиса и номоса преко логоса. Ова конфронтација била је удвостручена, јер су је заступала оба противничка крила, при чему је једна страна заступала физис, друга номос, а то уједно представља сукоб и кон-

⁵ Нуклеус исказа ТПП чини тријада *лоџос – физис – номос*. Логос (*logos*) обједињава појмове физис и номос. Номос (*nomos*) значи име, закон, у природно-правној теорији значи закон политичког, друштвеног и људског поретка, поретка који су створили људи. Физис (*physis*) је природни поредак који су створили богови и као космички такође има законе. Правда почива у природи и зато је физис означен знаком + и то је нормативни смисао. Природа је увек виђена као норма, узор и истинско уточиште и вредност. Природа је подручје правде, онтолошке истине и закона на које људи треба да се угледају. У ТПП физис и номос су увек супростављени као „+” и „-” и наравно дискурс ТПП има логос, који све елементе заједнице мора да распореди у рубрике физиса и номоса. Па ће рећи нпр. да народ спада у физис, јер је настао природно, јер га је створио Бог, а не људи. Под номос ће да сврста владајућу групу која не заслужује да влада, јер подржава законе који не одговарају природи. Значи, природно-правни идеал је да се номоси или номои, људски закони формулишу у подударности са природним, односно божанским законима. Компоненти исказа увек има четири елемента: логос који је смисао или значење, номос као име, физис као објекат, јер увек је реч о природи и наравно као четврти елемент је намера да би тај исказ био одређен.

фронтацију два дискурса, где један мора да буде такозвано прогресиван и руши стари поредак, други је конзервативан и брани га. У реформацији су то били протестанти и католици, у просветитељству су то романтика и рационализам. Будући да свако брани оно што онај други хоће да сруши, то је заправо политичка борба и у том оквиру се заступају све ствари као што су слободна употреба ума, просвећивање, борба против предрасуда и радикална скепса као принцип модерне науке. Ова универзална тријада логос-физис-номос постоји у сваком поретку и у сваком појму.

Нова епоха била је обележена диференцирањем два супростављена крила, француских рационалиста и немачких романтичара. Рационалисти су разбијали законе и обичаје старог поретка као номос, а физис у којем је све било ново заступали као истину и представљали као природно. Романтичари су радили потпуно исту ствар само супротно и оно што рационалисти заступају као физис, они су разбијали као номос и обрнуто. Свако је предмет свог напада третирао као предрасуду константно заступајући радикалну скепсу и не дозвољавајући ни на трен да ишта буде истина. Тако се већ виђена ситуација у реформацији наставила и просветитељству. У том прелазном периоду ТПП је била чиста идеолошка политичка прича, односно дискурс који са науком још није имао никакве везе. Али баш у том сукобу два дискурса у име физиса и номоса зачала се наука. То је било време Русоа и Хобса. Док је са једне стране Русо идеализовао сеоски начин живота, Хобс је негативно идеализовао стање грађанског рата у Енглеској које је претходило његовој књизи *Левијатан* (*Leviathan*, 1651). У том делу он је изнео доктрину модерних природних права и тврдио да је природно стање „рат свих против свих”, користећи изреку „човек је човеку вук”. У исто време романтичари су већ били поставили питање „каква је заправо природна ствар”? Само постављање тог питања и прва истраживања представљала су зачетак исторографске методе и историјске науке. Сва истраживања с почетка XIX века су показала да није било таквог природног стања које су заступали Русо и Хобс. Истраживања су, заправо, показала да је природно све оно што је по обичају неке заједнице, што је још Аристотел дефинисао.⁶ Рационалистичко веровање у логички изведене закључке, добијене уз помоћ универзално ваљаних мишљења, заснованих на прочишћеним подацима „добијеним посматрањем или експериментисањем, даље су уздрмали социолошки орјентисани мислиоци од Бодена до Монтескјеа” (Берлин,

⁶ „Природно је све што је по обичају”, то значи да је природно све оно што је по обичају у једној заједници. Култура држи природност сваке заједнице. Будући да се обичаји разликују, разликују се и природности у различитим културама, стога и постоје културолошке разлике. У најопштијем социоантрополошком смислу култура представља „свеукупност духовних и материјалних вредности које је човек створио и ствара, прилагођавајући природу сопственим потребама у циљу одржања, продужења и напретка људске врсте. (Милетић и Милетић, 2012: 154).

1994: 8). Ипак, пројекат утемељења знања пред разумом у просветитељству је пропао захваљујући шкотском филозофу Дејвиду Хјуму и родоначелнику класичног немачког идеализма Имануелу Канту, који су прихватили сазнање да постоје границе разума.

Припремљена и спроведена под духовним склопом просветитељства и ТПП, Француска револуција представља историјску и преломну тачку просветитељства. У исходима Француске револуције, пређашње просветитељство се трансформише у митологију револуције као политичког догађаја. Формирањем три мегаидеологије, од епохе просветитељства се разграничава епоха постпросветитељства, која се заснива на моћи.

„После Канта (његове *Критике чистог ума*, 1787), а нарочито после Француске револуције (1789) континентална филозофија прелази с парадигме знања на парадигму моћи. Циљ филозофије није више стицање знања, него револуција и тактика запоседања власти. Мисао после Хегела постаје прагматичка, а под окриљем мита револуције, револуционарно-политичка. На место теорије сазнања, долази теорија делања, али у посебном виду теорије револуционарног делања (почев од Маркса)” (Брадар, 2005: 183).

Иако су млади немачки филозофи Фихте, Шелинг и Хегел, занети идејама Француске револуције, чинили све да би доказали ауторитет ума, ипак у томе нису успели. Они су га заправо, полемишући средствима моћи у дискурсу под привидом успеха, потпуно елиминисали. Дакле, нестао је и онај скромни Кантов ум, а остала је мегаломанија која траје до данас. Та мегаломанија је ушла у револуционарну теорију преко пропаганде Француске револуције и немачке филозофије, што се спојило у оквиру егалитарне идеологије где се формирао марксизам. Дакле, прва расподела на три сукобљене стране је тековина Француске револуције. Кажемо прва, јер су се до тада увек сукобљавала два крила: схоластика насупрот хуманизму, католицизам насупрот протестантизму, рационализам спрам романтике. Сада су се формирале три стране, заправо три мегаидеологије: *либерализам* који заступа слободу индивидуума, *егалитаризам* који заступа класну једнакост и *конзервативизам* који је за заједницу нације.

4. Идеологија и друштвене науке

Прве друштвене науке образовале су се у природно-правном сукобу рационализма и романтике, који се дешавао на површини у медијуму моћи разарањем легитимације противничког дискурса, док је у унутрашњости у медијуму знања долазило до узајамног спајања и преузимања аргумената. Друштвене науке изворно су настале као „као дисциплине знања у интересу легитимације моћи” (Брадар, 2005: 279) мегаидеологија.

ја. Оне нису могле да настану без везаности за велике дискурсе владајућих мегаидеологија, које су им обезбеђивале посебне оквири са својственим и опредмећеним вредностима, а које су заправо представљале стратешки и полемички идеолошки склоп. Уз помоћ тих вредносних оквира науке су стварале везу са друштвеном стварношћу и истовремено се уз помоћ идолигије везивале за одређена друштвено условљена проблемска поља, што је био и нужен услов њиховог настанка. Због тога у склопу сваке велике научне парадигме у друштвеним наукама постоји типски одређено поље за које је научна парадигма везана и у „чијим границама може да осведочи своју хеуристичку моћ” (Брдар, 2005: 280).

Неоспорно је да су оба крила просветитељства имала велике доприносе како сазнајне, тако и еманципаторске и у медијуму знања и у медијуму политичке полемике (моћи). Ипак, данас је јасно да саомитологизовани рационализам, који је био прогресиван на нивоу моћи и политичке борбе, није значајније утицао на развој друштвених наука, јер је на нивоу знања био самообмањујући, површан, идеологизован и крајње конзервативан. Са друге стране, док је романтика у политичкој борби била конзервативана, својим рационализовањем дала је велики допринос у просвећивању и настајању друштвених наука, пре свега историје и социологије. Дакле, у природно-правном сукобу рационализма и романтике, најпре се формира модерна економска наука, затим политичка наука, историографија и друштвена наука као социологија. Када је у питању политичка наука мора да се нагласи да је Макијавели заправо зачетник модерне политичке науке. Хобс је направио следећи, други корак и све до краја XVIII и почетка XIX века није било нових достигнућа у политиколошкој теорији која би утицала на формирање политичке науке. Историографија се формирала у сукобу унутар оквира ТПП, политичке науке, економске науке и друштвене (социолошке) науке. Социологија је настала на искуству пропасти свих дотадашњих реформи у настојању и покушају да се, пре свега, објасни пропаст Француске револуције, као би људи схватили да је друштво сачињено од посебних правила, законитости и стварности које је тек требало установити. Дакле, јасно се види да из дискурзивног сукоба произлази оно што с једне стране карактерише модерну Европу, а са друге стране је дефинише. То су модерна политичка теорија (МПТ), модерна историографија, економска наука и друштвена наука.

Ипак, овај „вечити дуализам” постепено је престао да бива примаран, јер су превласт преузеле три новоформиране мегаидеологије које владају од половине XIX века до данас. Основу сукоба у Модерни такође чини механизам смене кулиса, односно смене три мегаидеологије. Оне представљају три дискурса који су присутни у свакодневном животу, култури, политици, филозофији, науци и у чијем сукобу увек један мора да прео-

владава, док га друга два не признају. Свака мегаидеологија заснована је на три основна принципа Француске револуције – слободи, једнакости и заједници; и свака истиче и заступа један принцип као врховну вредност подређујући му преостала два. Такође, „свака од њих у својој структури неизбежно садржи и преостала два принципа, већ тиме што у свом склопу држи њихове прве принципе у подређеном статусу” (Брдар, 2005: 266-269). То значи да су све три мегаидеологије због својих структура довеле до непомирљивости основне принципе, инсистирајући на опредељивању и искључивости. Стога, онај ко је био за слободу, морао је да буде против једнакости и заједнице, а ко је заступао економску једнакост, морао је да буде против слободе и заједнице. У својој једностраности ове идеологије су се у ствари надопуњавале, што се манифестовало тиме да је свака себе доживљава као победника. Та подређеност два принципа трећем хипостазираном може се формулисати правилом са снагом закона: *„Свака метаидеологија у својим праксицим исходима неизбежно ствара претпоставке настанка или актуелизовања преосталих двеју”* (Брдар, 2005: 270).

Даље, овај закон може да се развије преко два одвојена принципа. Први принцип је да свака идеологија решавањем свог проблема истовремено продубљује преостала два. Рецимо, либерализам решавањем проблема слободе отвара и продубљује проблем једнакости и заједнице (социјалне правде, нације, националне културе, индентитета и интегритета) у сопственој структури. Други принцип је кумулативно деловање идеологија у паровима, који на тај начин удвостручено продубљује проблем треће идеологије. Тако либерализам и егалитаризам кумулативно продубљују проблемско поље конзервативизма. Конзервативизам и либерализам удвостручено кумулирају проблем социјалне правде, а конзервативизам и егалитаризам продубљују либерално-проблемско поље и угрожавају границе слободе.

Поента је у томе да су све три идеологије у овој чудесној конфигурацији потпуно умрежене и у клинчу. Будући да су баш као рационализам и романтика, и ове три мегаидеологије биле супростављане на нивоу моћи, на нивоу знања су се допуњавале из чега је уследило да су моћ заступале као знање и знање као моћ. Стога се модерне идеологије развијају на нивоу моћи, док на нивоу знања настају модерне друштвене науке. То јасно указује да је преклапање поља три мегаидеологије неизбежно водило до образовања првих друштвених наука и то политичке економије, историје и социологије које су биле, као што је већ наглашено, „дисциплине знања у интересу легитимације моћи владајућих идеологија и с примарном функцијом полемичког оруђа” (Брдар, 2005: 278-279). Политичка економија развијала се у оквиру либерализма и рационализма, историја и социологија у оквиру конзервативизма, док се из синтезе ова два крила у нешто измењеној варијанти засновао марксизам.

5. Еманципација друштвених наука

Указали смо већ да је велики дискурс по дефиницији синтеза моћи, вере и знања, стога је формирање основних идеја друштвених наука, баш унутар тих владајућих дискурса, неизбежна последица нововековне политичке полемике и промоције политичких интереса. У почетку је логика знања била потчињена логици моћи, разум је служио да оправда полемику налазећи смисао и градећи филозофске или историјске конструкције када год и где год је то било потребно. Истовремено се у логици моћи, у којој се све класификује на пријатеље или непријатеље, отвара простор логике знања по којој се све класификује на истину или неистину. Видели смо да владајуће идеологије и њихови дискурси никако нису били препрека за формирање наука, него „управо нужни услови њихове могућности” (Брдар, 2005: 279). Иако се науке у владајућем мегадискурсу образују ради легитимације и промоције његове универзалности, тај исти дискурс који је ограничених капацитета образовања, у једном тренутку постаје препрека развоју науке. Стога, дата наука даљи развој и пун капацитет може да оствари само уколико превазиђе идеолошке границе, оспори универзалност дискурса који је раније заступала као једину истину и изведе „синтезу научних капацитета образованих у медијумима осталих традиција” (Брдар, 2005: 279). На тај начин науке, ради свог самопроширења морају да прекину полемику и успоставе дијалоге са другим традицијама и због тога уђу у полемику са својом идеологијом.

Велике идеологије Модерне ограничавају науку само до одређене тачке историјске генезе. Та тачка представља праг аутономизовања друштвених наука. Видимо да се из самог средишта мегаидолошке интерсекције у току полемичке борбе вођене интересом за моћи јавља и интерес за знањем. Да би се наука до краја образовала, инерес за знањем мора да се ослободи од интереса моћи. То се постиже тако што се најпре допушта спој идеологије и истине, те идеологија више не може да буде „лажна свест”. Ко год сматра да су његова становишта истинита мора да прихвати и то да истине има и у туђим ставовима.

Да би се остварио прелаз критике идеологије у социологију знања, да би се остварило еманциповање и аутономизовање друштвене науке према политици, неопходно је неутрализовање појма идеологије и његово спајање са истином. Такође је неопходно напуштање старог рационалистичког принципа радикалне скепсе, који је био у основи универзализовања појма идеологије и довео до катастрофалних последица по мишљење уопште. Уместо радикалне скепсе, Манхајм је увео став епистемолошке неутралности (*Ен-става*), по којем на одређеној тачки кризе „више није могуће ни позитиван ни негативан суд о другој мисли, услед самоукидања радикал-

ног скептицизма (према другом) и вере (према себи)” (Брдар, 2005: 3-33). Функција Ен-става није у томе да мења природу мишљења, већ да омогући његово објективно испитивање, јер омогућава методску скепсу која својом неодређеношћу нужно уводи у научно-критичко истраживање.

Из свега наведеног следи да је образовање Ен-става разградњом радикалног скептицизма, почетак краја критике идеологије, што чини саморефлексију знања могућом. Такође, из свега изложеног смо видели да је човеку од науке неутралан став неопходан, како би напустио идеолошки скептицизам и методу критике, самим тим и избегао њихове самоуништавјуће последице. Прихватањем саморефлексије и самоконтроле могућа је промена према сопственом и туђем становишту, а у циљу просвећивања и потпуног аутономизовања, односно методског и институционалног довршења науке.

Закључак

Будући да сви људи никада неће бити само конзервативци, либерали или само левичари, идеолошки плурализам ће увек постојати као што га је увек и било. Стога, данашње свеприсутно идеолошко декларисање исказа као конзервативних, либералних, комунистичких, националистичких, традиционалистичких, демократских, еколошких, модерних и ко зна још каквих, представља ништа друго до заклањање истине. И данас је већина људи спремна да брзо и лако дискредитује свако мишљење које добије идеолошку етикету, без обзира да ли је истинито или не.

Исто као што је у XX веку најлакше било да се све проглашава идеологијом (неистином), са циљем да се на многа питања не нађу одговори, данас је најлакше правити се као да сви „одговори давно постоје”. То заклањање истине и избегавање одговора нас поново враћа у зачарани круг критике идеологије. У том кругу се не зна ко се чиме бави, ко је политичар, а ко научник. У том кругу, китичке идеологије научне заједница зависе од моћника и њихових фондација, а научна знања се и даље селективно користе и прилагођавају у сврху учвршћивања моћи.

Данашња слика душтвене и научне заједнице Србије је само део тог зачараног круга критике и одсуства дијалога. Одавно се наука и политика у Србији држе руку под руку, и данас се више не зна ко је коме слушкиња. Професори су присутнији и успешнији у парламенту него на факултетима. Политичари, окићени највишим научним звањима, знање стичу брзо и у пролазу, јер им због „бављења” политиком не остаје времена за одговоре на многобројна питања. Док се крајем прошлог века водила исцрпљујућа борба за демократију, вође те борбе су, уз помоћ методе

критичке идеологије, све невоље и муке наше друштвене заједнице пребацивале на душу социјализма и народу обећавале западну демократску утопију у виду помоћи и кредита. Заједно са борцима демократије, раме уз раме борили су се и научници, професори универзитета и скоро сви студенти. Данас, четрнаест година од када је Србија постала 'отворено демократско друштво', од када има слободне изборе, сви и политичари и научници користе исте критичке методе потањајући у све већу импровизацију, редукционизам и незнање. Данас се не зна шта је више урушено у нашем друштву, да ли природа, право или правда. Не зна се који је проблем више продубљен, да ли проблем једнакости и заједнице (социјалне правде, нације, националне културе, индентитета и интегритета) или су угрожене границе слободе. Ретки људи од знања и науке потиснути су у кабинет, њихов глас се не слуша, њихово знање никоме не треба и најчешће се на њих гледа као на конзервативне заступнике затвореног друштва. Иако се српско друштво споља ослободило од тоталитаризма социјалистичке владавине, иако је кренуло путем демократије и слободе, нико неће да прихвати и одговорност коју слобода са собом неминовно доноси. Наше друштво се изнутра још није развило, политика се није професионализовала, нити се наука аутономизовала. Душтвене науке су и даље у сенци политике и нико никога не слуша и не уважава.

Данас, више него икада, сви у Србији би требало да су свесни да знање и моћ, исто као и наука и идеологија, не могу потпуно да се одвоје, пре свега зато што моћ зависи од знања. Исто тако, требало би знати да наука и идеологија не смеју једна другој сувише да се приближе. Пошто нико нема целовиту истину, нити може да је има, људи од знања морају да приступају проблемима отворено и да уважавају сазнања и истине других, јер само на тај начин ће моћи да достигну сазнајно опамећивање, односно просвећивање.

Свесни смо и чињенице да је жеља за моћи укореењена у људској природи, да су многа „стара“ питања и даље актуелна и да још увек немају одговоре. Нека од тих питања су: „Како остати неутралан?“, „Да ли постизање баланса између моћи и знања омогућава заузимање неутралног положаја?“, „Како успоставити тај баланс, нарочито данас када су у модерном потрошачком друштву моћ и знање међусобно зависни?“, „Колико су моћници спремни да знање оставе по страни и не користе га за учвршћивања своје моћи?“... Сва ова питања, показано је, постоје још од оног времена када је човек морао да преузме одговорност за своје одлуке и изборе. Али одговори на њих још увек треба да се траже. Данас, као и некада већина сматра да човек и није у стању да се одупре жељи за моћи. Стога не чуди што је многим лакше да нове идеје и закључке „етикетирају“ као утопије, као што је марксистима било лакше да одбаце Манхајмове идеје и његов Ен-став прогласе утопијом.

Такође, многе теорије, идеје и научне истине дуго су остајале игнорисане и анатемисане, најпре од стране моћника. Пролазиле су деценије пре него што би оне биле признате, а често аутори тих нових идеја признање не би доживели, као што је случај и са Карл Манхајмом. Зато је важно да се људи од науке најпре сами запитају „колико су спремни да жртвују углед, признања и успех зарад слободе, идеја и истине, зарад знања”?

На крају, треба још једном нагласити да је „пуштање истине на слободу” неопходан услов напретка науке и самог друштва. Људи од науке би требало да знају и упамте да, иако је у проучавању комплексних друштвених појава важно заступати метод, сви методи и приступи су ограничени својим фокусима и пољима опажања. Стога, ни једном методу и приступу се не може давати предност науштрб другог. Исто тако, треба имати на уму неопходност замене старог рационалистичког принципа радикалне скепсе новим „модалним скептицизмом”. То подразумева да се не одбацује све у шта се и најмање посумња, већ ако је нешто нејасно, пре одбацивања га треба протумачити или учинити јасним, да би се знало о чему је реч. Заступање Манхајмовог *Ен*-става (епистемолошке неутралности) једини је исправан пут, јер омогућава истраживање као легитиман начин решавања проблема.

Литература:

- [1] Берлин, И. (1994): *Против струје*; Панчево: Заједница књижевника Панчева.
- [2] Брдар, М. (2005): *Узалудан позив*; Нови Сад: Стилос.
- [3] Брдар, М. (2005): „Смисао и функција Манхајмове социологије знања: ново тумачење”, *Социолошки преглед*, вол. XXXIX, но. 1, стр. 3–33.
- [4] Манхајм, К. (1978): *Идеологија и ушойија*; Београд: Нолит.
- [5] Маринковић, Д. (2009): „Манхајмова социологија знања: потрага за синтезом”, у Манхајм, К. *Есеји о социологији знања*; Нови Сад: Mediterranean Publishing
- [6] Милетић, М. и Милетић, Н. (2012): *Комуниколошки лексикон*; Београд: Мегатренд универзитет.
- [7] Филиповић, В. (1989): *Филозофски рјечник*; Загреб: Накладни завод Матице Хрватске.
- [8] Хејвуд, Е. (2005): *Политичке идеологије*; Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- [9] Хејвуд, Е. (2004): *Политика*; Београд: Клио.

Slavica Stevanović
Faculty of Culture and Media
Megatrend University
Belgrade

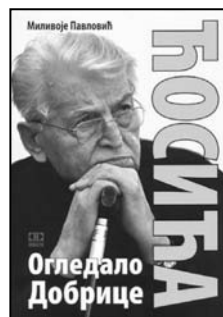
TRANSFER OF IDEOLOGY INTO SCIENCE

Summary: *The subject of reflection in this paper will be the transfer of ideology into science inspired by Milan Brdar's book „A call in vain”. The aim of the paper is to show, through a detailed analysis of the conflict and the shift of the ruling discourses in pre-modern society and the modern epoch, the separation of science from religion, but also the ideological conquest of philosophy and social sciences.*

Although modern era strives to humanity, reasonableness, equality and freedom, it is not exempt from totalitarianism which is actually a tradition as old as civilization itself. Totalitarian properties of certain philosophies have elements of creating myths, fostering bias, distortion of history and historical facts, and, on top of all, the rejection of different ideas and opinions. Milan Brdar describes modernism as a self-disputing project which, due to the chronic conflict of ruling discourses led to a shift of historical scenery, with respect to ideologies that imposed false dilemmas, took the souls and instrumentalized the mind. Therefore, in this paper, special attention will be paid to the term ideology, which will be explained in detail on the basis of Manheim's work “Ideology and Utopia”, which is considered a turning point in the development of sociology and represents the embarkation and theoretical articulation of the sociology of knowledge as a new discipline that provides methodical and institutional completion of social sciences.

Key words: IDEOLOGY, UTOPIA, HISTORICAL DEVELOPMENT, SCIENCE.

ПРИКАЗИ

Др Радивоје Петровић*

ВРЕМЕ ИСКУШЕЊА

(Миливоје Павловић, *Огледало Добрице Ћосића*,
Новости, Београд 2014, 239 стр.)

„Здравије је бићи с онима који су приковани уза стуб срама, него с онима који около арлаучу и бацају каменице; са мањином смо ближи себи и својој људској суштини, него са самоувереном већином, која нема шта да изјуби сем образа.”

Овај цитат припада најсвестранијем српском есејисти Миловану Данојлићу, а рекло би се да се у тих неколико речи сместио и мото свеукупног личног, књижевног, идеолошког и политичког у животу српског писца Добрице Ћосића, јавног радника, опозиционара и државника, грешника, отпадника и оца нације, па га је често и сам цитирао. Реч је о принципу који се све време провлачи кроз књигу Миливоја Павловића „Огледало Добрице Ћосића”, са симболичним поднасловом „Писац чије се стрпење остварују” у издању београдске новинско-издавачке куће „Новости”. Упоредо са тиме, слика популарног Геџе – надимак добио према крају из кога потиче – у српској књижевној и политичкој јавности оптерећена је различитим сенкама и идеолошким затамњењима, па је читање ове књиге вишеструко корисно не би ли се данас комплетирао што објективнија слика о „првом великом писцу из централне Србије”, „најзначајнијем српском писцу друге половине 20. века” и „најзначајнијем Србијанцу после Другог светског рата”, како су то проценили његови угледни савременици.

Четири су основна разлога која је препоручују читаоцима, уз опаску да бављење Ћосићем кроз Павловићеву књигу захтева солидно предзнање и познавање његовог дела, како би уживање у тексту било комплетно.

* Контакт: radivoje.petrovic@yahoo.com

Слика српске судбине

Прво, „Огледало...” је прва књига о Добрици Ћосићу издата после његове смрти, иако аутор хроничарски доследно и поштено на почетку не прећуткује да је највећим делом написана, а потом ишчитана и аминована с Ћосићеве стране још за његовог живота. Ова појединост може да упуту читаоца на помисао да је главни јунак битно утицао на садржај, што нам аутор развејава уверавањем да је Ћосић инсистирао на свим, па и по њега неповољним детаљима и фактима, не избацујући ни једну непријатну чињеницу из своје биографије. Читајући пажљиво књигу лако се уверити у истинитост ових исказа, чиме Павловићево штиво има квалитет који ће бити компаративна предност у односу на све сличне потоње. Све то даје књизи већу специфичну тежину и значај, посебно ако се има у виду да ће, с обзиром на Ћосићев активан однос са многобројним пријатељима и саговорницима током деценија богате и сваковрсне активности, у будућности бити много оних који ће српској јавности понудити своју скицу за његов коначни портрет.

Друго, чак и они који су целог живота били скептични или негативно одређени према животу и делу Добрице Ћосића тешко да могу да оспоре кључни аргумент који препоручује ову књигу: „Његово замашно књижевно дело, али и публицистика и политичко деловање, може се свакако перцепирати као метафоричка слика судбине српског народа и српског простора на прелазу из једног у други милениј”. Будући да је његов животни и стваралачки ход дубоко и освешћено испреплетан са судбином Србије, путовање кроз рукопис ове књиге, организован у шест одељака и смештен на 240 страна, уз 40 пажљиво и непристрасно одабраних текстова других о њему, као и 76 фотографија из личне Ћосићеве архиве, са десетинама факсимила писама и докумената, све то пружа читаоцу својеврсну, занимљиву и противуречну историју минулог времена искушења кроз која смо пролазили Србија, ми и Добросав, како му заиста гласи крштено име, а што је упркос деценијској пажњи којој је био подвргнут, широј јавности остало непознато. Хоће ли се баш свакоме допасти понуђено тумачење српске историје је једно, битно је да су чињенице и факти неспорни.

Треће, одлазак Ћосића и појављивање „Огледала...” подудара се са стогодишњицом од почетка Великог рата, који је повод за настанак једног од његових најсложенијих дела, „великог романа о Великом рату”, па је и овај део књиге добар повод да се Србија из стидљивог и уњкавог обележавања једног од најважнијих датума у српској историји и поклоњења херојским сенима јунака са Сувобора, Цера, Колубаре..., врати овом епском остварењу, које нас пишчевом вештином и својеврсним спојем документарног и имагинарног враћа у време, атмосферу и амбијент у коме се радња одвија. Аутор нам скреће посебну пажњу на тај аспект Ћосићевог стваралаштва, сугеришући

на посредан начин потребу да се као народ и колективитет другачије односимо према овом часном раздобљу наше историје.

Чешвршо, у добром делу овдашње српске јавности деценијама је стварана легенда о дружењима и кружоцима повлашћених на Дедињу у кући Ћосићевих, па и Павловић на особен начин уграђује овај део значајног пишевог ангажмана кроз замашан одељак о његовим пријатељима. На крају, и ова хроника о Ћосићу настала је као резултат тих дружења и неформалних разговора са Добросавом дуже од четири деценије. Елегантно и ненаметљиво аутор нам је тако понудио софистицирану слику онога што је пречесто у јавности било представљано као активност „оца нације”, термин кога у Павловићевом тексту нема, али који је, хтели ми то или не, постао синоним за Гецу. Уместо тога, читалац се може уверити да није било важнијег или преломнијег момента у новијој историји Србије, а да га Ћосић и његови пријатељи нису анализирали и позиционирали се према њима, о чему се између корица књиге нуди богата грађа и текстови других аутора, чиме се на изванредан начин објашњава и зашто је у тим годинама искушења велики писац добио титулу „оца нације”, термин који Павловић упадљиво – не користи ни на једном месту у књизи. Иако се нигде у тексту не каже да је Ћосић имао коначну и последњу реч, многи од његових савременика процењују да је управо „љубав и доброта Добрице Ћосића јединствен знак његове надмоћности”. Портрети савременика осликани пером Ћосића тако су драгоцене и поуздане сведочанства о историјским збивањима и идеолошким менама на српском и југословенском простору у другој половини прошлог и на почетку овог века, чему аутор даје у књизи посебно место и вредност.

Подвиг преображаја

Ако цитат Данојлића на почетку текста представља генерални животни став главног јунака, онда је свакако „подвиг преображаја” оно што га издваја у његовом времену. Или, како рече Владета Јеротић, а наводи Павловић „нема примера у нашој послератној књижевности да је комунистички писац талента Добрице Ћосића извршио овакав подвиг преображаја”. То је најпре учинио са собом, као човеком и бившим комунистом (вероватно не и бившим левичарем, социјалистом или социјалдемократом, што је врло вероватно остао, односно постао). Тиме нам аутор нуди разјашњења оних спорова у јавности око Ћосића који су га оптуживали и кривили, једни за комунизам, други за национализам, губећи из вида управо тај подвиг преображаја и његову грешничку структуру личности и спремност да се мења, тако верно транспоновану у истоимени роман. Отуда је

можда најтачнија оцена о Ћосићевом књижевном и животном делу она коју аутор цитира са скупа у Трстенику 2008. године посвећеног управо Ћосићу: „Изгледа да је Ћосић, пишући своје романе, писао само једну књигу, књигу *Истина*. Та књига је остала недовршена, а у извесном смислу и недоречена. Дакле, отворена за нове истине”.

У том смислу ваља тумачити и оно што је као Ћосићев биограф Павловић унео у књигу кад је реч о његовом комунизму и национализму. Треба ли уверљивија аргументација од онога што је изрекао чувени антикомуниста Борисав Михајловић Михиз о Ћосићу и његовим пријатељима у праскорје стварања НИН-а: „Сви су направили каријере, а да ниједан од њих, па чак ни они који су били патентирани тумачи титоизма, а нарочито карделизма, нису били у души комунисти. Били су и остали способни и добронамерни грађански интелегенти које је комунизам пресрео и престашио на уласку у одрасле године, а они прихватили да живе у њему и за њега, ни сасвим свесни, ни сасвим несвесни да сопствени живот проводе у туђој улици”.

Добросав је човек који је путовао „Галебом” и уживао у наклоности Јосипа Броза, да би се ускоро откачио од њега. Постао је отпадник из Савеза комуниста у писању чијег Програма је на Титов предлог формално учествовао. У књизи Павловић каже да се „разочарао у Тита пре других српских комуниста”. Ипак, остаје нам дужан одговор: шта је то што је у годинама после определило Ћосића да се настани на Дедињу, односно Топчидерском брду како то аутор назива у књизи, у комшилуку и окружењу људи који су му некада били политички саборци, а касније заклето идеолошки непријатељи? Том црву сумње, стално присутном у расправама о Ћосићу, аутор супротставља још једном Михиза: „Са Брозовог брода он није избачен, сишао је својом вољом. Више од две деценије Ћосић је у отвореној опозицији, почев од оног историјског иступа о Косову и војвођанском аутономаштву. Он је промотор безброј демократских иницијатива и оснивач најзначајнијег интелектуалног и моралног опозиционог одбора... Добрица Ћосић никада за последњих четврт века није дао безрезервну подршку било којој партији, па ни владајућој...”.

Тешко је рећи да ли су агресивнији напади на Ћосића били због наводног комунизма, или национализма, чему

Зуко Цумхур: портрет младог
Добрице Ћосића

се у „Огледалу...” подастире доста података и чињеница, пре свега о томе како је главни јунак промишљао српско питање током свих година свог преображаја. Ћосић је, без сумње, по оцени аутора, у политички миље тадашње Србије и Југославије унео сасвим другачији приступ нацији и националном у српском окружењу. Аутор нам илуструје љубав писца према српском селу и сељаку једном занимљивошћу, према којој је Добросав, да би упознао живот и менталитет српског сељака шездесетих година прошлог века три месеца добровољно живео у кући на Руднику. Истовремено је добар део својих дневничких белешки и политичких списа посветио немоћи садашње самопроглашене политичке елите у Србији да формулише нову националну стратегију.

Косовски крст

По Ћосићевом мишљењу, бирократе из ЕУ настоје да воде антисрпску политику: „Две деценије они уцењују Србију да се одрекне себе. Србофобија је постала идеологија нове европске политичке елите, нови антисемитизам. Српски лидери не знају добро историју, па су допустили да им се наметне европски антиисторизам као савремено европејство”. Једном речју, политички анимозитет према Србији и србофобија представљају константе, али по мишљењу Ћосића, не само у политици Запада, већ и у – титоизму. Цитирањем оваквих оцена, аутор нас уводи у корпус спорних момената на српској политичкој сцени, коју је главни јунак вешто избегавао, ипак не остајући дужан онима који њега нису штедели, прелазећи границе доброг укуса и домаћег васпитања. Код њега мучнину изазива „недостојанство доброг дела српске интелигенције, њено ропско улизивање и додворавање српским непријатељима, њен рајетински дух”. У књизи је забележена и дефиниција тзв. Друге Србије коју је у свом патриотском стилу дао Ћосић: „То је српска срамота, то су они који су равнодушни према патњи српског народа, чине то у име свог антинационализма, а на страни су свих српских непријатеља”. После овога, тешко је очекивати да ће „другосрбијанци” оставити писца да мирно почива.

Косовски крст који Добросав носи дуже од пет деценија практично је омеђио његов друштвени и политички ангажман, дефинисао његову позицију грешника, будући да је све почело, а добрим делом се и завршило косовском драмом. Посебна вредност овог дела књиге садржана је у фокусирању својеврсне животне и политичке противречности везане за Ћосића: развишао се са својим ратним и партијским друговима на питању шиптарског сепаратизма у јужној српској покрајини, трасирао себи пут отпадника немирењем са косовским решењима, да би се у време бомбардовања и милосрд-

ног убијања, трагиком сличном онима из својих романа, исповедио у свом дневнику: „Нити можемо да одбранимо Косово, нити је Косово Србија!”

Кулминација његовог преображаја у вези са Косметом догодила се у мега-интервјуу једном београдском њуз магазину, само неколико месеци пре смрти, у коме уважени писац вели: „Косовско питање је решено, оно више не постоји као јужна српска покрајина. Историја је то решила мимо нас. Зато саветујем да на Косово више не треба трошити ни атом снаге, у рату са Албанцима 1999. оно је изгубљено”. Аутор Павловић, очигледно, не делећи ово Ћосићево мишљење, као својеврсну реплику наводи речи патријарха Иринеја (стр. 118): „Не, господине Ћосићу – Косово није изгубљено, ма колико стање било тешко. Мораћемо да се изборимо за наша права која имамо. И све док је оно у нашим мислима, осећањима, срцима, Косово није и не сме да буде изгубљено”. Косово је можда изгубљено, али се од такве мудре и седе главе не очекује да она објављује капитулацију једног дела српске територије. Шта се догодило у политичком бићу великог писца када је занемарио да је косовска компонента српске политике њена непроменљива константа у свим временима, и када је Косово било у српској држава и када је било окупирано, остаје отворено питање и после читања ове књиге и задатак више за будуће ауторе и аналитичаре Геџиног живота и дела.

Из свега што нам је књига подастрла о Ћосићу и његовом животу и делу готово се са сигурношћу може тврдити да би у неким другачијим околностима подржао оно што је на почетку прошлог века у сличној историјској ситуацији говорио Стојан Новаковић, научни радник, филолог, историчар, председник Владе и посланик у Петрограду и Цариграду, свестан да „цео свет хоће од Србије да направи гроб, а не огњиште српства”. Још дуго ћемо и после ове књиге трагати за поузданим одговором: зашто интелектуалци заборављају на индивидуалну обавезу да покажу осталима да „своје племе треба бранити свуда чиме се год може”, а онима на Космету да „за њих Србија није равнодушна кад су у невољи”, како је то речито изложио Новаковић.

Можда узроке за тај моменат несагласја са српским интелектуалцем из прошлости треба потражити у судбини Ћосићевих књижевних јунака и чињеници да је у многим својим реалним животним дилемама велики писац живео своје јунаке, као што су многе његове животне дилеме биле основа за скицу судбине у његовим делима. Овакав радикалан заокрет у времену када званична српска политика фактички напушта Космет остала је загонетка и после одласка Добрице Ћосића. Да ли је то мудрост реалисте, непокој разочараног патриоте или издаја себе?

Ваљда свестан тога Ћосић је свом биографу и сабеседнику Миливоју Павловићу, после првог читања рукописа ове књиге оставио поруку чисте савести: „Ако нисмо Обилићи, нисмо ни Бранковићи, али истрајавамо. Срдачно Добрица Ћосић”.

Др Нада Торлак*

НОВИНАРСКИ ЖАНРОВИ У ЕРИ ПОСТЖУРНАЛИЗМА

(Зоран Јевтовић, Радивоје Петровић, Зоран Арацки,
Жанрови у савременом новинарству,
Јасен, Београд, 2014, 369 стр.)

Чини се да се књига „Жанрови у савременом новинарству”, тројице аутора: Зорана Јевтовића, Радивоја Петровића и Зорана Арацког, код нас појавила у последњем тренутку. Наиме, новинарство се последњих година трансформисало, посебно под утицајем нових технологија које неминовно мењају и новинаре и медије и реципијенте. Међутим, теорија новинарства не хвата корак са тим променама. Конкретно, мало је књига које се баве новинарским жанровима. У савременом новинарству постоји очигледан несклад између брзог напредовања технологије и алата коју обилато користе савремени медији, могућности којима се служе медији, а (пре)мало литературе која се бави новинарским формама изражавања. Тим пре је ова монографија драгоценица студентима новинарства, теоретичарима ове области, професионалцима, али и „обичним” људима који се свесно или несвесно баве грађанским новинарством. Ова студија је свакако и помоћ онима који само желе да лакше схвате савремени свет креираних значења. Она је значајна и из социолошког угла, као слика једног друштва, које свој одраз свакако има и у новинарској пракси; као кратка, али свеобухватна анализа професије новинар и њених продуката у измењеним друштвено-технолошки-економским условима уз осврт и подсећање на историју новинарства о чему су аутори писали на почетку књиге од 11. до 56. стране.

Уз то стоји и непобитна чињеница да колико год смо сведоци пост-журнализма, колико год техника напредовала, а нови, дигитални медији (мултимедији) користили сва досад позната средства медијског изража-

* Контакт: ntorlak@megatrend.edu.rs

вања, фотографију, графику, тонски и видео запис.... новинарство и даље почива на тексту. У њему настављају да живе облици новинарског изражавања коришћени у штампи, на радију и на телевизији, али се прилагођавају безграничним могућностима мултимедија. Обрнута пирамида је и даље најбржи, најфункционалнији и најлакши начин саопштавања најзначајнијих чињеница актуелног догађаја.

У прилог томе иде и вест да колеџ Аненберг у Лос Анђелесу припрема нову генерацију новинара уз помоћ најсавременије технологије. За разлику од ранијих генерација новинара, студенти новинарства на Универзитету Јужне Калифорније уче у најсавременијем медија центру, новинарској редакцији будућности, како да преносе вести на свим платформама укључујући телевизију, радио и интернет (на њиховом телефону постоји апликација која спаја слику и нарацију, експериментише се са Гугл наочарима – уређајем који има конекцију са интернетом, а може да снима слику и звук). Ипак, директорка Вилоу Беј и професори овог универзитета истичу да је у сржи те технологије и даље традиционално новинарство, којим студенти морају да овладају и науче како да напишу и испричају причу на упечатљив начин, а при том буду прецизни, праведни и објективни.

На 369 страна ове књиге три аутора се теоријски баве жанровима у новинарству, али не заборављају ни да понуде своје вишедеценијско новинарско искуство, па тако након теоријске обраде вести, извештаја, анкете, коментара, следе емпиријски савети које су насловили „Препоручујемо”. Тако су ово научно штиво преточили у језик разумљив и студентима новинарства, новинарима, али и лаицима.

„Новинарство у 21. веку више није занат који се учи на брзометним курсевима, већ скуп сложених комуниколошких знања, метода и техника које се развијају и богате током читавог живота”, поручују аутори већ у Предговору и тиме оправдавају стил писања ове књиге.

Данас, на жалост, медијско тржиште више вреднује *о чему се*, него *како се пише* и тим пре је ова књига драгоценца.

„Чињеница је да јавност поседује незаситу радозналост и хоће да дозна све, сем оног заиста вредног знања. Свесно тога, новинарство, навика налик каквом трговцу, удовољава њеним захтевима. У вековима пре нашег, јавност је забијала уши новинарима на стуб срама. То је било заиста гнусно. У овом веку, новинари су прибили своје уши на кључаоницу. То је далеко горе.

Могуће је да има новинара који заиста уживају у објављивању ужасних ствари, или који, зарад свог сиромаштва, виде скандале као основу за сталан извор прихода. Уверен сам да постоје и други новинари, образовани и васпитани, који заиста не воле да објављују такве ствари, који знају да је то погрешно чинити. Раде то само због нездравих услова у

којима се баве својим позивом, што их приморава да јавности добављају оно што јавност хоће, и да се такмиче са другим новинарима у што потпунијем задовољењу простачког апетита светине. Овај положај је унижавајући за сваког образованог човека и не сумњам да га већина њих доживљава врло болним.” (Оскар Вајлд, *Душа човекова у социјализму*)

Новинарство је, можда и више него неке друге професије доживело суноврат последњих година. Не само код нас. **Свет је захватио тренд опадања квалитета новинарства.** То само значи да се новинарство мења у садшњости (и у будућности), али не и да нужно пропада (Thomas D. Williams, *The Decline of Journalism*, видети на www.truth-out.org)

Развитак нових технологија утицао је и на журналистичку едукацију. Под налетом савремених трендова променили су се медији, али и реципијенти, а због појаве лаика, који се данас ангажују на интернету у области која се назива грађански, „лаички журнализам” – и новинари.

Да ли то значи да новинарски жанрови одлазе у музеј медија? Одговор тројице аутора је једногласан и негативан. Да би се професионално новинарство разликовало од лаичког, неопходно је да се испоштују професионални стандарди, а пре свега одлично познавање новинарских жанрова, који осим одговора на питања: ко, шта, где, када, како и зашто, нуде одговор и на питање шта даље, јер у ери преобиља информација, дезоријентисани грађанин очекује експликацију дешавања у свету у коме живи.

Онлајн новинари су дужни да примењују исте стандарде професије, односно, исте форме изражавања као и њихове колеге у старијим медијима иако их користе на нов начин. Данашње убрзање протока информација не чини форму мање важном. Напротив. Познати облици новинарског изражавања се само обогаћују свим алатима и предностима мултимедија, па осим речи, слике или графике имамо и видео и анимацију. Под њиховим утицајем (и конкуренцијом) класични облици изражавања у старим медијима, често постају боље дизајнирани, атрактивнији. Да не буде забуне: што се тиче садржаја, не обавезно и квалитетнији.

Дакле, технолошки утицај на постжурнализам је неминован. Упркос томе, обрнута пирамида (ређање чињеница од најзначајнијих ка мање значајним) опстаје у онлајн новинарству, као и остали утврђени новинарски жанрови и заједнички стандарди, без обзира на медиј. Због тога је важно развијање теорије жанрова у постновинарству, па је тим пре књига „Жанрови у савременом новинарству” допринос овој посусталој и дезоријентисаној професији или бар њеној трансформацији. Њени аутори стручно и стрпљиво дефинишу, разграничавају и разврставају новинарске жанрове, компаративно се баве различитим праксама (формама) писања (у штампи, на радију, телевизији, интернету).

Стога, будући новинари који упркос свему желе да се баве данас деградираном, али још атрактивном новинарском професијом, уз помоћ ове књиге би могли да буду припремљени за сналажење међу различитим формама изражавања у медијима, да их боље савладају, одаберу и примене у пракси: да мноштво података лакше сместе у неку од расположивих форми (жанрова, врста, подврста).

Међутим, требало би имати на уму и условну природу жанрова, као и облика новинарског изражавања унутар њих, јер је хибридизација жанрова присутна у свим медијима, не само као плод непознавања теорије новинарских жанрова, него и због оних креативаца који желе да се разликују и који се опиру свим, па и жанровским стегама.

Потреба класификовања новинарских текстова има теоријско оправдање, јер олакшава свакодневне дилеме новинарског рада, односно писања, а исто тако и процес уређивања медија.

Жанровска чистота је некада сведочила о образовању новинара и квалитету медија. У савременом журнализму се дозвољава хибридизација, односно мешање жанрова, јер нови медији рађају нове форме изражавања. Оне се, ипак, базирају на елементарним правилима писања класичних жанрова. Модел писања вести по принципу обрнуте пирамиде је до данас непревазиђен. Осим тога, јасно је и познато да где нема форме нема ни садржине, а самим тим ни доброг, професионалног новинарства.

Да би новинари постжурналистичког доба ваљано обављали свој посао, морају да поседују основе знања уграђене у стандарде професије. А међу тим основима знања, поред универзитетског образовања је и познавање теорије новинарских жанрова.

И у складу са добром праксом савременог новинарства аутори: Јевтовић, Петровић, Арацки, читаоцима дају и одговоре на питање *шта даље* у поглављу „Будућност новинарства”. Већ на почетку тих некатастрофичарских прогноза, већ аналитичких промишљања на 345. страни цитирају америчког професора телекомуникација Клеја Ширкија (*Clay Shirky*): „Друштву нису потребне новине. Оно што нам треба је – новинарство”. Ипак, ови домаћи аутори нас уверавају да новине неће нестати, само ће се драстично променити, као и само новинарство. Истина, пред очима свих нас, информисање се револуционарно мења и зато поставља бројна теоријска и практична питања, а на многа од њих они су дали одговоре, али и сугерисали нове теме и оквире за размишљање.

Александар Стојановић*

ЗАОКРУЖЕНА СТУДИЈА О РОМИМА У СРПСКОЈ ШТАМПИ

(Наташа Симеуновић Бајић,
Медијска слика Рома у Србији:
дискурзивна анализа новинских текстова (2001–2007),
Институт за новију историју Србије, Београд 2014, 217 стр.)

Роми су народ који већ вековима живи на простору Србије. Иако се с правом може закључити да су и поред вишегенерацијског суживота са другим заједницама у великој мери успели да сачувају сопствени идентитет, традицију и начин живота, неопходно је истаћи да су Роми готово увек делили судбину Срба и других народа ове земље: учествовали су у ратовима, били жртве геноцида, проживљавали тешкоће бројних економских и друштвених криза. Њихова дистинктивна различитост у односу на већину становништва често је доводила до неправичне дискриминације и суштинског неразумевања ове заједнице. Према извештајима бројних невладиних организација, али и научним истраживањима посвећеним животу Рома у Србији, може се закључити да је ова заједница у првој деценији 21. века била једна од најугроженијих, а њен друштвени статус и данас је незадовољавајући. Да је извештавање масовних медија било значајан фактор у томе показала су истраживања др Наташе Симеуновић Бајић, која је 2008. године на Факултету политичких наука у Београду одбранила магистарски рад посвећен представама Рома у штампањим медијима у Србији.

Наташа Симеуновић Бајић рођена је у Аранђеловцу 1979. године. Дипломирала је на Филолошком факултету у Београду, магистрирала на Факултету политичких наука, а докторирала на Факултету за културу и медије Мегатренд универзитета. Истраживачки се бави историјом

¹ Контакт: acas109@yahoo.com

комуницирања, етничким и маргинализованим друштвеним групама, књижевношћу и културном политиком. Од 2011. године предаје, у звању доцента, на Факултету за културу и медије, а до краја 2014. године очекује се одбрана и њене докторске дисертације на Факултету политичких наука. Објавила је велики број радова у домаћој и страниј научној периодици и учествовала на више значајних међународних конференција.

Монографија *Медијска слика Рома у Србији: дискурзивна анализа новинских текстових (2001–2007)* прва је књига коју је објавила и, у суштини, представља кулминацију вишегодишњег истраживања представљања Рома у српским штампаним медијима. Ова сажета, али веома садржајна публикација, темељи се на дискурзивној анализи новинских текстова (из периода 2001–2007. године; претежно је реч о текстовима националних медија: *Политика*, *Вечерње новости*, *Данас*, *Курир*, *Глас јавности* и *Блиц*, као и о локалним *Народним новинама* које излазе у Нишу), као и богатој и разноврсној ромолошкој и комуниколошкој литератури.

Два уводна поглавља књиге посвећена су теоријском осврту на значај масовних медија, стварање доминантних представа и стереотипа, као и анализи методолошког приступа и фактографског учинка ранијих истраживања везаних за главну тему књиге. Ауторка је на низу примера истакла тешке услове живота бројних ромских породица и указала на дуг и наизглед неприметан процес трансформације перцепције Рома у српском јавном дискурсу. Садржином негативног медијског наратива о Ромима детаљно се баве треће и четврто поглавље монографије *Медијска слика Рома у Србији: дискурзивна анализа новинских текстових (2001–2007)*. Извештавање о Ромима у посматраном периоду било је снажно упливисано постојећим стереотипима о овој заједници, чак и у текстовима који су се позитивно односили на њу. Таблоидизација медијских садржаја, која представља општу одлику извештавања у Србији и није везана искључиво за писање о Ромима, утицала је не појаву више десетина тенденциозних, сензационалистичких, а неретко и сасвим морбидних наслова и текстова о Ромима. Према ауторкиној анализи, овакво извештавање је, свесно или несвесно, утицало на продбуљивање јаза између већинског становништва и Рома, јер су они у новинским текстовима увек приказивани као прљави, криминалци, алкохоличари, насилници, а у извесном броју текстова чак и као животиње и друштвени паразити. Готово да ни у једном од поменутих текстова није уочена анализа узрока непримереног понашања појединаца из ромске заједнице нити тежња за објективним извештавањем, док су се негативни стереотипи сурово приписивали свим њеним члановима. Чак ни у локалним медијима објављиваним у местима са значајним уделом ромске популације није било више текстова који су се бавили суштинским проблемима ове заједнице и доприносили њеном бољем упознавању и разумевању.

Као логична последица вишегодишњег негативног извештавања јавио се и говор мржње према Ромима, али и низ физичких напада на припаднике ове заједнице, чијом се анализом ауторка бавила у петом, седмом и осмом поглављу књиге. Да се чак ни у најозбиљнијим и најтрагичнијим случајевима није одступало од сензационалистичко-таблоидног приступа у информисању уверљиво показује извештавање националних штампаних медија о свирепом убиству малолетног ромског младића Бранка Јовановића. Ретки случајеви изградње позитивних стереотипа о Ромима најчешће су били везани за Роме-музичаре, чиме се ауторка бавила у шестом поглављу своје књиге, осврћући се истовремено и на представљање ове заједнице у филмовима и популарној култури уопште.

Рекапитулација целокупног истраживања садржана је у закључку монографије. Ауторка је утврдила да су у наведеном периоду сензационалистичком и таблоидном начину извештавања о Ромима подлегале не само таблоиди попут *Курира*, већ и тзв. „озбиљне новине” какве су *Политика* и *Вечерње новости*, док је неопходни сензибилитет у истраживању ромских тема показивао само лист *Данас*, премда се проблемима Рома бавио у релативно малом броју текстова. Извештавање у периоду 2001–2007. године тако је само допринело распрострањању перцепције Рома као „других” и „другачијих”, што је у екстремним случајевима резултовало говором мржње, па чак и расно мотивисаним насиљем. Као што је и сама ауторка указала, масовни медији не могу бити означени као главни кривци за друштвени положај ромске заједнице у Србији, али су својим деловањем свакако допринели да се то стање не побољша.

Монографија *Медијска слика Рома у Србији: дискурзивна анализа новинских текстова (2001–2007)* садржи већи број историјских и ауторских фотографија које непосредно сведоче о животу и обичајима Рома у Србији. Интегрални текст студије обогаћен је и резимеима на енглеском, француском и немачком језику, а књига садржи и регистар појмова као и кратке изводе из рецензија. У целини сагледана, ова монографија представља заокружену студију о представљању Рома у српској штампи на почетку 21. века, написану према научним стандардима комунологије и медијских студија, уз задржавање једног свеобухватног интердисциплинарног приступа проучавању теме. Због тога књига др Наташе Симеуновић Бајић представља вредан допринос комуниколошким и ромолошким истраживањима у Србији, али може бити занимљива и истраживачима из других друштвених и хуманистичких дисциплина. На крају, ова књига подиже свест о толеранцији и потреби равноправног третирања једне етничке групе чији корени на овим просторима сежу дубоко у прошлост.

БЕЛЕШКЕ О АУТОРИМА

Татјана Костић, професор српског језика и књижевности. Дипломирала је 2000. године на Филолошком факултету у Београду. Докторанд је на Факултету за културу и медије у научној области Комунологија. Од 2011. године запослена је у Заводу за уџбенике у Београду на пословима одговорног уредника за средњошколско образовање и вануџбеничку литературу и на пословима уредника за српски језик и књижевност за средњу школу, као и уредника за лектуру за средњу школу. Претходно је радила у Националној служби за запошљавање, на пословима директора филијале Ужице, у Медицинској школи и у Ужичкој гимназији, на пословима професор српског језика и књижевности.

Маја Радовић је дипломирала 1989. године на групи за југословенску и светску књижевност на Филозофском факултету у Новом Саду са просечном оценом 9,40. Магистарску тезу *Поеџика љрозе Веља Милићевића* одбранила је у јануару 2010. године на Филолошком факултету у Београду. Докторску дисертацију *Есејџџичко дело Миодрага Павловића* одбранила је 2013. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду.

Од 1995. до 2001. године била је уредник ТВ серије *Људи* на ЗК РТС – једночасовних портрета интервјуа значајних стваралаца наше културе (песника, писаца, преводилаца, сликара). Такође је била гост-уредник емисије *Лешоџис*. Писане верзије неких интервјуа из емисије *Људи* објавила је у часопису *Књижевност*. Од 2002. је уредник у редакцији за историографију РТС и сарадник на пројекту *Пола века РТВ*. Од 2005. стални је сарадник и коментатор *Нове срџске џолиџичке мисли* у области културне политике и феноменологије. Од 2007. аутор је прилога за емисију *Раскрџћа* у продукцији НСПМ. Од фебруара 2008. аутор је документарних филмова *Порџреџ* у Документарно-образовном програму РТ Војводина.

Од септембра 2008. ради на Факултету за културу и медије Мегатренд универзитета као асистент, а од 2013. године као доцент на предметима Стилистика и реторика и Пословна кореспонденција. Води Беседнички клуб студената Факултета за културу и медије и Факултета за пословне студије.

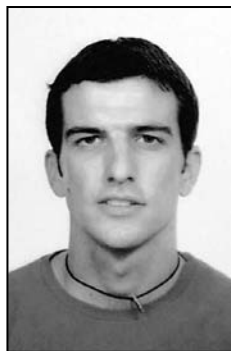
Области истраживања: наука о књижевности, култура и медији, културни феномени.

Саша Ђ. Ружесковић рођен је у Београду 1975. године. Дипломирао на Филозофском Факултету у Београду, одсек Историја 2008. године са темом *Наоружање Европских војски од 1878. до 1914. године*. Запослен у Архиву Србије од 2002. године. Објавио више стручних и научних радова из историје, међу којима су: *Први покушај Краљевине Србије да купи митраљез Максим*, „Расински анали“ бр. 3, Крушевац, 2005; *Фотографије Милоја П. Ирушиновића из Збирке фотографија Архива Србије*, „Архивски гласник“ бр. 4, Београд, 2008; *Ратни албум Самсона Чернова из Балканских ратова*, „Архивски гласник“ бр. 5, Београд, 2008; *Трајом једне фотографије Ристе Марјановића*, „Весник“ бр. 37, Београд, 2010; *Трајом Самсона Чернова*, „Весник“ бр. 38, Београд, 2011; *Самсон Чернов и Балкански ратови*, „Српске студије“ бр. 3, Београд, 2012.

Ивана Ерцеговац рођена је у Београду. Дипломирала је 2013. године на Факултету за културу и медије на Мегатренд универзитету на одсеку Новинарство. На том Факултету је исте године уписала и мастер студије. Искуство у медијима стицала је од 1998. године у дневном листу „Данас“ у којем је као ко-уредник уређивала недељни додатак о мултимедији и новим технологијама „Commedi@“. После тога изабрана је за главног и одговорног уредника недељника о новим технологијама „СОМ“. Тренутно уређује интернет портал „Good Life Kit“. На Факултету за културу и медије ради као сарадник у настави на предметима Теорија жанрова, Креативно писање, Модели културне политике, Стилистика и реторика и Етика јавног комуницирања.

Марко Средојевић рођен је 1984. године у Београду. Дипломирао је новинарство на основним студијама Факултета за културу и медије Мегатренд универзитета 2013. године. Тренутно је студент мастер студија на истој институцији. Бави се изучавањима из области културе, уметности, историје и спорта. Од 2011. године је спољни сарадник на позицији Менаџера за односе с јавношћу у Савезу хокеја на леду Србије, док од априла 2014. ради у спортској редакцији интернет-портала „Србија Данас“.

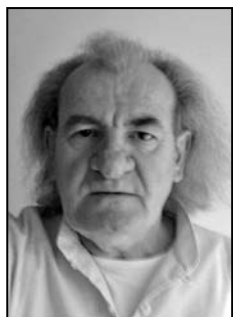
Драган Никодијевић, декан Факултета за културу и медије, рођен је 1952. године у Тополи. Дипломирао је 1976. године на Факултету драмских уметности – Одсек филмска и телевизијска продукција, као студент генерације са просечном оценом 9,61. На истом Факултету је магистрирао 1983. године са темом *Организационо-културолошки аспекти делатности домова Југословенске народне армије*. Докторирао је 1988. године на тему

Армијски подсистем културе као интегрални део културе југословенској грушви у Центру високих војних школа у Београду.

У оквиру наставних активности је као предавач низ година био ангажован у Центру високих војних школа ЈНА на програмима оспособљавања и усавршавања официра за вршење дужности начелника домова и војничких клубова ЈНА. У више наврата је као предавач по позиву држао предавања на Факултету политичких наука и на Факултету драмских уметности у Београду. У звању ванредног професора са сталним радним односом радио је на Факултету за сценске и примењене ументост (Академији лепих уметности) у Београду. На Факултету за културу и медије је ангажован од његовог оснивања. Уз наставне активности на Факултету је обављао дужности продекана за основне студије и продекана за научни рад.

Аутор 15 монографија и уџбеника и неколико десетина научних радова. Учествовао је на многобројним домаћим и међународним научним скуповима посвећеним различитим питањима из области културе и медија.

Добитник је Плакете Удружења књижевника Србије (1992) за покретање и организовање књижевне манифестације ДОДАС – *Домановићеви дани сајшуре* и годишње награде Удружења економских пропагандиста Србије за књигу *Маркетинг у култури и медијима* (2007). Председник жирија за доделу књижевне награде „Милован Видаковић” (2011, 2012. и 2013. године) коју додељују Самоуправа Срба у Мађарској и *Српске недељне новине* које излазе у Будимпешти. Добитник је Златне значке Културно-просветне заједнице Србије.

Михајло Миња Борчевић, композитор и научник у области музичке науке, медија и комуникације, редовни је професор Факултета за културу и медије Мегатренд универзитета у Београду од 2007. године.

После основних студија теорије на Факултету музичке уметности (1979), магистрирао у Прагу (ХАМУ, 1988-1990) из *Музичке теорије, Композиције и Специјалне теорије композиције (Пројектовање музичке композиције)*. Оригиналну интердисциплинару (акустика, аудиоло-

гија, музика) докторску дисертацију *Дискретне шонске релације гејтерминисане феноменом чујности у оквиру хетеродимензионалној звучно-музичкој континуума* одбранио је на ФМУ 1995. Усавршавао се у Келну и Дармштату, Буржу и Бечу. Учествовао је на међународним научним скуповима и фестивалима из области музичке акустике, компјутерске науке и електроакустичке музике: Линц, Дармштат, Единбург, Антверпен, Солун, Ротердам, Мец, Бурж, Беч.

Више од деценију и по радио је у Радио Београду (1981-1984; 1986-2000). Значајан као пионир педагошког утемељења дизајна звука у Србији са оригиналним методолошким приступом познатим као *Семиотика аудиовизуелној*. Оснивач и шеф *Капедри за дизајн звука и музичку продукцију* на Академији уметности Београд (1998-2005) и филмској школи „Дунав Филм” (2006-2008).

Татјана Миливојевић је доцент на Факултету за културу и медије Мегатренд универзитета. На основним студијама предаје Психологију стваралаштва и Антропологију, на мастер студијама Мотивацију, етику и комуникацију и на докторским студијама Персоналистичку антропологију. Дипломирала је филозофију на Филозофском факултету у Београду, магистрирала и докторирала Филозофију на Филозофском факултету Универзитета *Nice Sophia-Antipolis* у Француској. Завршила је Институт за обуку психотерапеута, *ETAPE* у Ници (Француска). Поред научних и стручних радова, објавила је уџбенике *Психологија стваралаштва* (2011) и *Увод у културну антропологију* (2012), студију *Мотивација за рад – теорије и стваратељске* (2009), филозофску монографију *Leon Chestov – penseur des confins* (2010), као и два романа – *Confessions d'une psychothérapeute* (2008), преведен и објављен на српском језику (2013), и *Нерођен од оца* (2009).

Ирина Милутиновић је рођена 1978. године у Ивањици. Дипломирала је на Филолошком факултету Универзитета у Београду (Катедра за општу књижевност и теорију књижевности), а магистрирала Комунологију на Факултету политичких наука Универзитета у Београду, где је 2012. године одбранила и докторску дисертацију. Године 2013. изабрана је у звање научног сарадника Института за политичке студије у Београду, а потом и у звање доцента на Факултету за културу и медије, где предаје Историју културе и цивилизације и Менаџмент у издавачкој делатности. Потписала је као уредник, лектор и редактор више десетина науч-

них и стручних публикација, монографских и књижевних дела. Аутор је више научних радова из културолошко-комуниколошке области. Добитник Дисове награде за поезију.

Марија Алексић рођена је 1977. године у Београду, где је завршила основну школу и гимназију. Основне академске студије на Факултету за пословне студије завршава 2002. године. На истом факултету магистрирала је 2008. године, а 2010. године одбранила је докторску дисертацију под насловом „Односи с јавношћу задужбина културе Србије“. У звање доцента у области *Маркетинг, реклама и односи с јавношћу* изабрана је маја 2010.

На Факултету за пословне студије и Факултету за културу и медије предаје *Односе с јавношћу, Ојлашавање у медијима и Пословну кореспонденцију*. Аутор је и коаутор бројних научних радова објављених у домаћим и међународним часописима, учесник на научним конференцијама, коаутор два уџбеника и аутор једне монографије у којима истражује следеће области: култура, очување и промоција културног наслеђа, комуникације, масовни медији, менаџмент, маркетинг и односи с јавношћу.

Љиљана Манић рођена је 1966. године. Дипломирала је на Економском факултету у Београду 1990. године. Магистарски рад на тему „Маркетинг услуга у београдским позориштима“ одбранила је 2008. године на Факултету за пословне студије, а докторску тезу под називом „Односи с јавношћу непрофитних организација“ одбранила је 2010. године на Факултету за културу и медије. Изабрана је у звање доцента 2011. године на Факултету за културу и медије Мегатренд универзитета.

До 1994. године радила је на месту пословног секретара у „ТХV (*management services*) Ltd“, Никозија, од 2000. године у предузећу „Филипа д.о.о.“, најпре као маркетинг менаџер, а затим као извршни директор, а од 2006. до 2008. године као професор маркетинга у Економској школи „Нада Димић“ у Земуну. На Факултету за културу и медије Мегатренд универзитета професор је на предметима Маркетинг у култури и медијима, Корпоративни идентитет и Менаџмент у издавачкој делатности.

Учествовала је на више конференција и стручних скупова у земљи и иностранству. Аутор је монографије „Непрофитне организације и јавност“ и многих радова објављених у домаћим и међународним часописима из области маркетинга и односа с јавношћу.

Мирјана Танкосић је рођена 1983. године у Земуну. Стипендију Факултета за трговину и банкарство, Универзитета БК, 2002. године добила је на основу просека оцена. Дипломирала 2006. и уписала постдипломске студије на Факултету организационих наука 2007, смер Односи с јавношћу, и исте године их завршила. У школској 2010/2011. години уписала је докторске студије на Факултету за културу и медије на коме је положила све испите и одбранила докторску дисертацију у фебруару 2014. године.

Од 2008. године запослена је на Факултету за пословне студије Мегатренд универзитета у Београду као сарадник у настави. У звање асистента је изабрана 2010. године на Факултету за пословне студије у Београду у научној области Маркетинг, реклама и односи с јавношћу. Такође је, на истом факултету у марту 2014. године, изабрана у звање доцента у научној области Маркетинг, реклама и односи с јавношћу. Учесник је бројних конференција у земљи и иностранству, и аутор научних радова који се баве темом маркетинга и односа с јавношћу у светлу нових технологија.

Поседује велики број ИТ сертификата – *HP ATA Connected Devices Solution; HP ATA Network Solutions; HP ATA Server & Storage Solutions; HP ATA Cloud; HP ATA IT for Business.*

Слободан Вулетих рођен је 1979. године у Новом Саду. Дипломирао је на Педагошком факултету у Сомбору. Специјалистичке и мастер студије завршио је на истом факултету из области дидактичко-методичких наука. Докторанд је на Факултету за културу и медије Мегатренд универзитета на смеру Комунологија. Објавио је око 20 научних и стручних радова из педагошког и комуниколошког научног оквира.

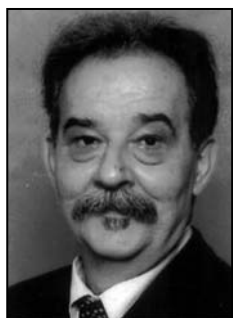
Леана Вучковић рођена 1979. године у Београду, где је завршила основну школу и IV београдску гимназију. Дипломирала на Факултету драмских уметности у Београду и завршила други степен студије на истом факултету 2011. године, стекавши академски назив дипломирани глумац-мастер на Одсеку глуме и теорије о драмским уметностима. Студент је докторских студија на Факултету за културу и медије Мегатренд универзитета у Београду, где од 2012. године ради као асистент.

Марија Боранијашевић рођена је 1976. године у Пријепољу. Основну школу и гимназију завршила је у Новој Вароши, а студије енглеског језика и књижевности на Филозофском факултету у Нишу. Усаглашавањем стручног са академским звањем, стиче звање мастер филолог за енглески језик и књижевност. Докторанд је на Факултету за културу и медије, модул Комуникологија. Тренутно ради докторску дисертацију и бави се истраживањем транслатолошко-комуниколошке проблематике.

У настави је од 2001. године, а од 2010. године је запослена на Високој пословној школи струковних студија у Блацу као предавач енглеског језика на предметима Енглески језик 1, Енглески језик 2 и Енглески језик 3. Поред наставе на Високој пословној школи струковних студија у Блацу обавља и функцију координатора за међународну сарадњу. У досадашњој каријери симултано је преводила одређени број телевизијских емисија из области дипломатије, политике и међународне економије. Такође, симултано је преводила већи број фокус-група за истраживање јавног мњења, а писмено са српског језика на енглески и велики број апстраката за научне радове објављене у еминентним часописима из области права, економије и медицине. Придружени је члан Савета *EURASHE*-е (Европска асоцијација високошколских институција) испред Конференције академија струковних студија Србије.

Аутор је више научних и стручних радова објављених у часописима у земљи и иностранству. Коаутор је уџбеника *Learn and Practice Your English Grammar*.

Будимир Поточан новинар и књижевник, истраживач и педагог у новинарству. Основне студије завршио је на Филолошком факултету у Београду, Групу за југословенске књижевности и српскохрватски језик. Магистирао је 2007. одбравивши рад о агенцијском новинарству, а докторирао 2010. дисертацијом „Комуниколошки аспекти новинарског мултидисциплинарног истраживања – студија случаја Вронски/Рајевски”, после двадесетпетогодишњих истраживања.

У звању ванредног професора предаје Новинарство у штампи на основним и Истраживачко новинарство на дипломским студијама Факултета за културу и медије Мегатренд универзитета.

Објављени радови заступљени су му у Конгресној библиотеци САД, у Британској националној библиотеци, у Библиотеци у Јасној Пољани, као и на читавом низу универзитета у САД и у Великој Британији.

Потиче из некадашње „Политикине“ школе новинарства. Прешао је пут од сарадника до главног и одговорног уредника. Писао је и путописе за радио и сценарија за документарне и документарно-игране филмове на телевизији. Годинама се бавио новинарским истраживањима и објавио је на десетине фељтона у листовима и магазинима широм некадашње Југославије. Писао је и пише лирску прозу, приче, књижевне приказе и есеје. Објавио је и књигу документарне прозе *Азбучник у камену* о рату у Славонији 1991. године. Његова студија *Вронски – часи и љубав*, у издању „Филипа Вишњића“ из Београда, осим у Србији, добила је запажене приказе у САД и у Великој Британији. Објавио је више стручних и научних радова. За књигу *Од локалне до глобалне информације – мултидисциплинарно истраживање* добио је Специјалну награду Удружења новинара Србије „Жика М. Јовановић“ (2011).

Мирко Милетић рођен је 1958. године у Деспотовцу. Дипломирао је на смеру Новинарство, а магистрирао и докторирао у научној области Комунологија на Факултету политичких наука у Београду. Редовни је професор и продекан за студије II и III степена и науку Факултета за културу и медије Мегатренд универзитета, где на основним академским студијама предаје Комунологију и Маркетинг и јавност, на дипломским академским студијама Комуникационе стратегије и Медијски систем Србије, а на докторским студијама Теорију комуникације I и II. Предавао је Комунологију и предмете из комуниколошке научне области на Учитељском факултету у Јагодини, Филозофском факултету у Косовској Митровици, Факултету политичких наука у Београду, Одсеку за медијске студије Филозофског факултета у Новом Саду и Филолошком факултету у Београду. Објавио је књиге *Комуницирање у новим медијским условима* (1998), *Мас-медији у вршлоћу промена* (2002), *Менаџмент медија* (2003), *Комуницирање, медији и друштво* (2005, 2006, 2008; у коауторству са М. Радојковићем), *Ресетовање стварности* (2008), *Основе менаџмента медија* (2009), *Комуниколошки лексикон* (2012, у коауторству са Н. Милетић), као и мноштво научних и стручних радова.

Биљана Ратковић Његован, ванредни професор на Факултету техничких наука у Новом Саду, на Департману за индустријско инжењерство и инжењерски менаџмент. Завршила је Факултет политичких наука у Београду – смер Новинарство. Научно-истраживачка интересовања првенствено је усмерила на следеће области: функционисање медија и медијских система, организација и управљање медијским предузећима, пословање медија, медији као део креативних индустрија, однос медија и медијског аудиторијума. Из тих области објавила је већи број научних и стручних радова. Учествовала је на више домаћих и међународних конференција, као и у научноистраживачким пројекатима

Сенка Бенгин, докторанд на Факултету техничких наука у Новом Саду, у научној области Производни системи, организација и менаџмент. Магистрирала на Филозофском факултету у Новом Саду у области Комуникологије (прагматика), с темом „Дискурсне особине пословне преписке имејлом”. Радила је као лектор на Универзитету Ломоносов у Москви, а на Факултету за стране језике, Факултету за журналистику и Факултету за историју предавала *Лексикографију* и *Синтаксу*. Радила је у агенцији *Мекен Ериксон ПР* у Београду, на позицији директора Медија мониторинг одељења. На позицији маркетинг менаџера је радила у компанији *Глобал Прес & Хачеџ Дисџрибуџин Сервис* у Београду. Била је директор за развој и пласман у новинској агенцији *Беша* у Београду. Објавила је стручне и научне радове из области медија и учествовала на међународним научним конференцијама.

Драгана Трифуновић рођена је 1984. године у Чачку. Дипломирала је 2008. године на смеру Међународно пословање, на Факултету за пословне студије Мегатренд универзитета у Београду, а потом, на истом смеру и факултету, уписала и одбранила мастер рад 2009. године. У школској 2009/2010. години уписала је заједнички програм докторских студија Факултета за пословне студије и Факултета за међународну економију Мегатренд универзитета у Београду, положила је све испите и одбранила докторску дисертацију у децембру 2013. године.

Од 2008. године запослена је на Факултету за пословне студије као сарадник у настави. У звање асистента је изабрана 2010, а у звање доцен-

та 2014. године у научној области Менаџмент. Била је истраживач на пројекту *Национална стратегија привредног развоја у циљу реинтеграције Србије у светске економске токове*, финансираног од стране Министарства за науку и технолошки развој. До сада је објавила деветнаест научних и стручних радова.

Илеана Милић, дипломирала је на Факултету уметности у Београду, Одсек соло-певање. Усавршавала се на Конзерваторијуму Града Беча и на Моцартеуму у Салцбургу. Активно наступа као солиста Камерне опере „Мадленианум“ од 2006. године и као концертни извођач у земљи и иностранству (Италија, Хрватска, Мађарска, Велика Британија). Као предавач учествовала је на 14. Педагошком форуму сценских уметности у Ректорату Универзитета уметности у Београду. Снимила трајни снимак као солиста са хором и оркестром РТС-а за архиву Радио-телевизије Србије. Солистичким концертом учествовала на овогодишњем свечаном затварању трибине поводом обележавања јубилеја Великог рата. Стекла академско звање мастера на Факултету политичких наука у Београду на смеру Теорија културе. Докторанд је на овом факултету, на смеру Теорија културе и медија.

Војислав Тодоровић је рођен 1976. године. Дипломирао је на Соматопедском смеру Дефектолошког факултета у Београду. Мастер студије завршио је на истом факултету. Докторанд је на Факултету за културу и медије на смеру Комуникологија. Објавио је више научних и стручних радова из дефектолошког и комуниколошког научног оквира.

Миомир Петровић је рођен 1972. године у Београду. Писац, приповедач, драматург, театролог. Дипломирао је на Факултету драмских уметности у Београду на Одсеку за драматургију 1995. године, а магистрирао на Одсеку за театрологију на истом факултету 1999. године. Докторирао на Одсеку за интердисциплинарне студије Универзитета уметности у Београду 2008. године.

Радио је као главни драматург позоришта Атеље 212 у Београду (1996-1999), заменик директора драме Народног позоришта у Београду (2001-2002), драматург Народног позоришта у Београду (2003), предавач по позиву на предмету Драматургија на Академији уметности БК у Београду (1998-

2002). Изабран у звање асистента на предмету Драматургија (2002. године) а потом доцента на предметима Драматургија и Историја светске драме и позоришта (2006. године) на Академији Уметности БК у Београду. Изабран је у звање доцента (2009) и, потом, у ванредног професора (2014) на предметима Креативно писање, читање и интерпретација и Теорија жанрова на Факултету за културу и медије Мегатренд универзитета у Београду.

Објављена и извођена дела: драме – *Вајабунд у трагском врћу* (1995), *Артивски инцидент* (1996), *Демјури* (1997), *Appendix* (1997), *Чојор* (1998), *Вучије лејло* (2000), *Галеријеве вајре* (2012); проза – *Сакаћење Романа* (Просвета, 1997), *Панкрашион* (БИГЗ, 1998), *Самомучишељ* (Просвета, 2000), *Персијско ојледало* (Геопоетика, 2001), *Архијелај* (Геопоетика, 2003), *Лисиције лудило* (Лагуна, 2005), *Стаклена прашина* (Лагуна, 2006), *Лисичино лудило* (СКЦ, Скопје, 2007), *Либанско лејло* (Лагуна, 2007), *Персијско ојледало* (друго издање, Лагуна, 2008), *Бакарни бубњев* (Лагуна, 2009), *Галеријеве вајре* (Лагуна, 2011), *Течни лед* (Просвета, 2011), *Мирис мрака* (Лагуна, 2013); уџбеници – *Ослобођење драме* (Задужбина Андрејевић, Београд, 2000), *Креативно писање, нарашолошки кришћу шекшћу и коншекшћу* (Мегатренд, Београд, 2011).

Добитник Октобарске награде града Београда (1996). Члан је Удружења књижевника Србије и Удружења драмских уметника Србије.

Радомир В. Ивановић завршио је Филозофски факултет (Групу за југословенску књижевност и јужнословенске језике) у Новом Саду (1960). Докторирао је на Филолошком факултету Универзитета у Београду дисертацијом „Милутин М. Ускоковић и његово доба” (1965). Од 1976. године радио је као редовни професор на Филозофском факултету у Новом Саду (Одсек за српску и упоредну књижевност), на коме је предавао

Српску књижевност XIX века и Македонску књижевност, све до пензионисања (2003). Осим књижевном историјом, теоријом и критиком, бави се још и позоришном историјом и критиком. Радови су му објављивани на српском, словеначком, македонском, бугарском, русинском, словачком, румунском, албанском, турском, италијанском, шпанском, француском, енглеском, немачком, јапанском и јерменском језику. Ивановић је до данас објавио 23 монографије и 29 књига студија и огледа посвећених југословенским књижевностима. Од маја 1991. Ивановић је редовни члан Македонске академије наука и уметности у Скопљу, а од децембра 2000. године и члан Црногорске академије наука и умјетности у Подгорици. Члан је Удружења књижевника Србије, почасни члан Друштва писаца Македоније, стални члан – сарадник Матице српске у Новом Саду и почасни доктор наука Универзитета „Свети Кирил и Методиј” у Скопљу.

Тамара Никезић рођена је 1975. године у Бару, где је завршила основну школу и гимназију. Средњу музичку школу – Одсек соло певање, Теоретски одсек и Инструментални одсек (клавир) – завршила је у Подгорици. Дипломирала је на Факултету музичке уметности у Београду, Одсек соло певање, у класи професора Звонимира Крнетића. Током 2007. године била је на усавршавању у Минхену као стипендиста Фондације „Марио дел Монако“. Такође се усавршавала код Ђурђевке Чакаревић, Леандре Оверман и Љубодрага Беоговића. Стални је члан и солиста Опере народног позоришта у Београду. Уметничко-концертну каријеру почела је 1996. године, првим учешћем на Фестивалу „Барски летописи“, а затим је наступала широм земље и иностранства. Објавила је збирке песама „Живот ме покварио“ (2008) „Душа од конца“ (2009) и „Демони као ми“ (2010). Докторанд је на Факултету за културу и медије Мегатренд универзитета у Београду

Виолета Цветковска Оцокољић рођена је 1975. године у Земуну. На Вишој политехничкој школи у Београду, на смеру Индустријски дизајн (Дизајн ентеријера) дипломирала је 1999. године. На Факултету за пословне студије Мегатренд универзитета у Београду (Међународно пословање) дипломирала је 2003. године и магистрала 2006. године. На Факултету за културу и медије Мегатренд универзитета докторирала је 2008. године. У звање сарадника у настави на Факултету за културу и медије бирана је 2005. године. У звање предавача на Високој пословној школи Мегатренд универзитета бирана је 2007. године. У звање доцента на Факултету за културу и медије бирана је 2008. године. У звање ванредног професора, за ужу научну област Култура, на Факултету за културу и медије, бирана је 2013. године.

На основним студијама предаје предмете Историја српске културе (II), Комуникација и култура (III) и Пословно комуницирање (IV). На докторским студијама предаје Теорију визуелне комуникације.

Поред педагошког рада бави се истраживањем визуелне културе и превођењем књига из области иконописа: *Смисао икона* (2008), *Икона и тајновити извори хришћанства* (2009). Аутор је књиге *Комуникација: човек и култура* (2009), коаутор књиге *Пословна комуникација* (2007), приређивач *Монографије Јујослава Оцокољића* (2012) и председник организационог одбора и главни уредник *Зборника прве међународне конференције „Хармонија природе и духовности у камену“* (2011). Од 2009. године члан

је редакције Годишњака Факултета за културу и медије Мегатренд универзитета у Београду, члан је редакције зборника радова *Култура и друштвени развој* (2012) објављеног поводом одржавања научног скупа „Културна политика, уметничко стваралаштво и медијска пракса у функцији одрживог друштвеног развоја“ на Факултету за културу и медије Мегатренд универзитета, члан је организационог одбора међународне научне конференције „Медији, религија и насиље у постконфликтном друштву“ (2012). До сада је објавила преко 100 научних и стручних радова из области визуелне културе, комуникације, религије и економије у домаћим и страним часописима и учествовала је на бројним научним конференцијама у земљи и иностранству.

Од 2011. године учествује на научном пројекту „Национална стратегија прилива страног капитала у циљу реинтеграције Србије у светске економске токове“ при Мегатренд универзитету а под покровитељством Министарства науке Републике Србије.

Од 1995. године излаже дела из области ликовне уметности. Члан је УЛУПУДС-а од 2012. године. До сада је самостално излагала 68 пута у земљи и иностранству. Учесник је бројних групних изложби у земљи и иностранству као и ликовних колонија. Добитник је бројних награда из области иконописа, портрета и мозаика.

Татјана Цветковски рођена је у Београду, где је завршила основну и средњу школу. Дипломирала је и магистрирала на Факултету организационих наука у Београду, а докторирала на Факултету за пословне студије Мегатренд универзитета у Београду.

На Факултету организационих наука радила је од 1998. до 2000. године. Од 2000. године ради на Мегатренд универзитету, а од 2011. у звању редовног професора на Факултету за пословне студије у Београду. Учествовала је у реализацији више пројеката, међу којима су: *Управљање трансформацијом предузећа*, Републичко Министарство за науку и технологију, Факултет организационих наука (центар за управљање пројектима), 1998–2000; *Стратегијске оције умрежавања привреде Србије у светске привредне шокове – уицај електронској пословања на ресруктурирање домаће шржишћа*, Министарство за науку, технологију и заштиту животне средине, Факултет за пословне студије, 2006–2010; *Национална стратегија прилива страног капиталa у циљу реинтеграције Србије у светске економске шокове*, 2011–2015, Министарство за науку и технолошки развој Србије, ФПС, Мегатренд универзитет, итд.

Од 2006. до 2013. године била је продекан за наставу на додипломским студијама на Факултету за пословне студије. Од 2010. члан је Комисије за

контролу квалитета Мегатренд универзитета. На Факултету за пословне студије, на различитим нивоима студија, бави се организационим понашањем, пословном комуникацијом и управљањем људским ресурсима. Као аутор или коаутор написала је више уџбеника и монографија, међу којима су: *Организационо понашање*, *Менаџмент људских ресурса*, *Бенчмаркинг*, *Послови комуникација – у савременим условима половања*, *Комуникација: човек и култура*, као и вишеод 100 радова објављених на научним скуповима, у часописима националног и међународног значаја, као и у тематским зборницима.

Срђан Сремац, (1976) дипломирао је теологију на Протестантском теолошком факултету у Новом Саду. Студије наставља у Холандији на Врије Универзитету Амстердам где је магистрирао из области Емпиријске теологије и Психологије религије. На истом универзитету је докторирао 2013. године. Објавио је око тридесет научних радова у домаћим и међународним часописима. Аутор и приређивач књига: *Феноменологија конверзије* (2007), *Конверзија и контекст* (2009), *Религијска имагинација и савремени медији* (2010), *Демитологизација религијских и политичких нараштава на Балкану* (2012), *Опасна сећања и помирење* (2012). Председник и суоснивач Центра за истраживање религије, политике и друштва. Тренутно живи и ради у Амстердаму у Холандији. Примарне области истраживања: наративна психологија религије, биографска реконструкција, зависност и религија, религија и поп-култура, теологија и филм, популарна религиозност.

Наташа С. Костић је предавач кинеског језика и секретар Кинеског центра на Мегатренд универзитету. Завршила основне студије на Катедри за кинески језик Филолошког факултета у Београду. Две године усавршавала је језика у Кини, где је завршила магистарске студије у трајању од три године на Пекиншком педагошком универзитету, одбранивши 2008. године магистарску тезу о савременој кинеској књижевности. Године 2012. је докторирала, такође на Пекиншком педагошком универзитету, са дисертацијом *„Дао неба Промене Цоуа“* и постала доктор кинеске филозофије. Диплома јој је нострификована на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду, где је 2013. године предавала кинески језик и учествовала у пројекту оснивања Конфучијевог института. Од 2014. године ради на Мегатренд универзитету. Поседује преводилачку агенцију у којој има функцију директорке, тако да се истовремено бави и превођењем у привреди.

Николина Врцељ рођена је 1984. године у Огулину, Република Хрватска. Дипломирала је 2007. године на Факултету за пословне студије Мегатренд универзитета у Београду. Исте године уписала је докторске студије на Факултету организационих наука у Београду, смер менаџмент. Положила је све испите предвиђене наставним планом и програмом са просечном оценом 10 и тренутно ради докторску дисертацију. Научно звање асистент за ужу научну област менаџмент стакла је 2008. године на Факултету за пословне студије. Објавила је више од 30 научно-стручних радова, монографију и практикум. Истраживач је у пројектима које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Ана Јурчић рођена је 1981. године у Земуну. На Геоекономском факултету Мегатренд универзитета у Београду дипломирала је 2004. године као студент генерације са просечном оценом 9,63. Магистрирала је 2008. на истом факултету, одбранивши магистарску тезу *Евро-азијски менаџмент у условима глобализације; интеркултурни аспекти* и исте године изабрана је у звање асистента. Докторску дисертацију *Међузависност националне културе и менаџмента; улога интеркултурног менаџмента у стварању мултикултурне организације* одбранила је 2013. на Факултету за пословне студије Мегатренд универзитета у Београду. Као стипендиста америчке владе 2010. године завршила је усавршавање за развој наставног особља на Џорџ Вашингтон универзитету у Вашингтону (Дистрикт Колумбије). У звању доцента ради на Факултету за међународну економију Мегатренд универзитета, на предметима Менаџмент и Интеркултурни менаџмент, а волонтира као фасилитатор *Open World* програма професионалног усавршавања који финансира Конгрес САД.

Андреа Бучалина Матић је рођена 1984. године у Београду. Основне академске студије – студијски програм *Менаџмент*, завршила је 2008. године. Мастер академске студије је уписала школске 2008/09 године на Факултету за пословне студије, Београд. Одбранила је мастер рад *Жене – предузетнице у различитим културолошким окружењима* 2009. године, а докторску дисертацију *Компаративна анализа савремених светских шокова у управљању инвестицијама у нанотехнолошке производе* 2013. године. На Мегатренд универзитету је запослена од 2008. године, где је бирана у звања

сарадника у настави (2008), асистента (2010 и доцента (2014) у ужој научној области *Менаџменш*. Истраживач је у оквиру два пројекта које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

Катарина Закић (1976) је запослена као доцент на Факултету за пословне студије Мегатренд универзитета, на коме ради десет година. Основне студије, смер Маркетинг, завршила је на Економском факултету Универзитета у Београду 2001. године, а магистарске студије на Геоекономском факултету Мегатренд универзитета 2007. године. Докторирала је на Факултету за пословне студије 2011. године са темом „Особеност менаџмента у Азијско-пацифичком региону – прожимање искустава истока и запада: цасе стаду Хонг-Конг”. Предаје: Менаџмент, Интеркултурни менаџмент и Организационо понашање. Од 2012. године је директор Кинеског центра на Мегатренд универзитету. У септембру ове године је била на усавршавању у Кини, на Нанкаи универзитету (*Tianjin*), где је као добитник Ханбанове стипендије проучавала кинеску економију и менаџмент и, истовремено, предавала докторандима овог универзитета. Главна област проучавања су јој менаџмент пракса и интеркултурни менаџмент у Азији, првенствено у Кини.

Оливера Милутиновић (1973) је директор Плана и анализе Мегатренд универзитета, на коме ради петнаест година. Основне студије, смер Извршно управљење, завршила је на Факултету за пословне студије Мегатренд универзитета. На истом факултету је магистрирала 2009. године, а 2013. одбранила докторску дисертацију „Учење уз рад као основа управљања људским ресурсима”. Изабрана је у звање доцента на Факултету за право, јавну управу и безбедност Мегатренд универзитета 2013. године

Ана Ланговић Милићевић завршила је основну школу и гимназију у Београду. Дипломирала је и магистрирала на Факултету организационих наука у Београду, а докторирала на Факултету за пословне студије у Београду. Од 2013. године ради на Факултету за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи Универзитета у Крагујевцу.

Од 1997. до 2000. године радила је на Факултету организационих наука, а од 2000. до 2013. године на Мегатренд универзитету. Од 2005. до 2008. године оба-

вљала је функцију продекана на Факултету за уметност и дизајн Мегатренд универзитета. Од 2008. године је члан мреже *The Entrepreneurship Education and Research Network among the Universities of Central and Eastern Europe – ERENET*. Од 2009. године је рецензент радова међународне конференције *WMSCI/ISAS*. Од 2010. године члан је извршног комитета *World Public Forum „Dialogue of Civilizations”*. Од јануара до септембра 2010. године обављала функцију продекана за II и III степен студија и научноистраживачки рад на Факултету за пословне студије. Од 2010. до 2013. године била је декан Факултета за пословне студије Мегатренд универзитета.

Учествовала је у реализацији више пројеката, међу којима су: *Управљање трансформацијом предузећа*, Републичко Министарство за науку и технологију, Факултет организационих наука (центар за управљање пројектима), 1998 – 2000, приправник обдарен за научноистраживачки рад; *Стратејске оцјене умрежавања привреде Србије у светске привредне шокове – ушницјај електронског пословања на реструктурирање домаће пржишћа*, Министарство за науку, технологију и заштиту животне средине, Факултет за послове студије, 2006-2010, члан пројектног тима; *Национална стратегија прилива страног калитала у циљу реинтеграције Србије у светске економске шокове*, 2011-2015, Министарство за науку и технолошки развој Србије, Факултет за пословне студије, Мегатренд универзитет. Аутор је више од 100 научних и стручних радова објављених у земљи и иностранству.

Славица Стевановић рођена 1967. године у Београду. Докторанд је на Факултету за културу и медије у научној области Комуникологија. Од 1990. до 2001. године професионално се бавила новинарством, радећи као новинар-уредник у информативном програму Радиотелевизије Србије, у редакцијама Београдске хронике и Дневника. Од 2002. године каријеру наставља у Канади, у маркетингу Компаније „Трејдер Корпорешен”. Од 2008. године је менаџер за односе с јавношћу ГСП „Београд”.

Радивоје Петровић (1955) истакнути новинар, публициста и комуниколог из Београда. Дипломирао је на смеру Новинарство на Факултету политичких наука у Београду и радни век од 32 године провео у медијима од чега најдуже у кући *Политика* – 25 година. Тренутно ради на пословима уредника издања за САД и Канаду у најтиражнијем дневном листу српске дијаспоре *Вести* из Франкфурта. Магистрирао (2008) и докторирао (2011) са темама из области Комуникологије. Десет година је био

предавач на Академији лепих уметности у Београду, а од 2011. у редовном радном односу као доцент и шеф Катедре за новинарство. Сада је ванредни професор Факултета за спорт на смеру спортско новинарство. Аутор је више публицистичких дела, објавио је и десетак научних радова у националним и међународним часописима из области друштвених наука, а коаутор је и монографије „Жанрови у савременом новинарству“.

Нада Торлак је дипломирала на смеру Новинарство на Факултету политичких наука у Београду 1990. године. Била је вишегодишњи новинар и уредник новина и часописа: *Полиџика*, *Полиџика експрес*, *Хујер*, *Ана ениџмаџика*. Члан је Удружења новинара Србије.

Магистрирала је тезом „Злоупотреба жена у огласима“ за коју је добила награду за најбољи завршни рад на последипломским студијама са темом из области сексуалног и родно заснованог насиља. Награду јој је доделила научна комисија у оквиру пројекта „Борба против сексуалног и родно заснованог насиља“ Управе за родну равноправност Министарства рада и социјалне политике, који се спроводи у сарадњи са Програмом Уједињених Нација за развој и уз финансијску подршку Владе Краљевине Норвешке. Докторирала је на Факултету за културу и медије Мегатренд универзитета у Београду дисертацијом „Представљање деце у штампаним медијима у Србији“.

Доцент је на Факултету за културу и медије, где предаје Новинарство у радију и телевизији, Историју медија и Књижевност и новинарство.

Александар Стојановић рођен је 1985. године у Београду. Дипломирао је на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду 2010. године. Од 2011. године похађа докторске студије на истом факултету. Запослен је у Институту за новију историју Србије. Био је секретар редакције часописа „Токови историје“ и члан уредништва часописа „Карацић: часопис за историју, етнологију, археологију и уметност“. Објавио је већи број радова у српској историографској

периодици и учествовао на више међународних научних скупова у земљи и иностранству. Приредио је и објавио монографски зборник грађе „Српски цивилни/културни план Владе Милана Недића“ 2012. године. Сарађује на изради „Српске енциклопедије“ и хонорарно предаје у гимназији „Руђер Бошковић“.

Упутство ауторима

1. О часопису

Годишњак Факултета за културу и медије „Комуникације, медији, култура” је интердисциплинарни, првенствено комуниколошко-културолошки научни часопис који објављује:

1. оригиналане научни радове (у којима се износе претходно необјављивани резултати сопствених истраживања научним методом);
2. прегледне радове (који садрже оригиналан, детаљан и критички приказ истраживачког проблема или подручја у коме је аутор остварио одређени допринос, видљив на основу аутоцитата);
3. кратка или претходна саопштења (оригинални научни рад пуног формата, али мањег обима или прелиминарног карактера);
4. научне критике, односно полемике (расправе на одређену научну тему засноване искључиво на научној аргументацији) и осврте;
5. стручне радове (у којима се нуде искуства корисна за унапређење професионалне праксе, али која нису нужно заснована на научном методу);
6. информативне прилоге (уводник, коментар и сл.) и
7. приказе (књиге, зборника, научног или уметничког догађаја и сл.).

2. Услови за објављивање радова

За објављивање у часопису прихватају се искључиво радови који нису претходно објављивани и нису истовремено поднети за објављивање у другим публикацијама, што аутор гарантује слањем рада. Сви радови се анонимно рецензирају, после чега редакција доноси одлуку о објављивању.

Рукописи се шаљу електронском поштом или на компакт-диску и не враћају се.

Адреса редакције:

E-mail: godisnjak@megatrend.edu.rs

Годишњак ФКМ, Факултет за културу и медије,
Гоце Делчева 8, 11070 Нови Београд.

Рад приложен за објављивање треба да буде припремљен према стандардима часописа да би био укључен у процедуру рецензирања. Неодговарајуће припремљени рукописи биће враћени аутору на дораду.

3. Стандарди за припрему рада

Рад треба да буде припремљен у програму *Microsoft Word*, формат странице А4, све маргине 25,4 mm, врста слова *Times New Roman*, величина слова (*font size*) 11, једноструки проред (*line spacing: single*), нови ред (*first line*) 12.7.

Радови се пишу на српском језику ћириличним писмом (тастатура: *Serbian Cyrillic*), а делови текста или текстови у целини на страним језицима одговарајућим писмима.

Оптималан обим текста за радове под редним бројевима 1, 2. и 4. је 16 страница; за радове под редним бројевима 3. и 5. – 10 страница; и за радове под редним бројевима 6. и 7. – од 3 до 5 страница.

Радови садрже:

1. Звање и титулу, име и презиме аутора и коаутора (у првом реду, средина), као и пун назив и седиште институције у којој раде (у другом реду, без прореда, средина).
2. Наслов рада и, евентуални, поднаслов пишу се малим словима (и наслов и поднаслов: средина, без прореда ако су у више редова).
3. Подаци о ауторима, наслов и поднаслови пишу се црним словима (**bold**).
4. Сажетак на српском језику садржи од 150 до 200 речи и пише се иза одреднице **Сажетак**, која почиње новим редом, а иза ње стављају се две тачке (:).
5. Од 5 до 10 кључних речи које се пишу иза одреднице **Кључне речи**: великим словима, а свака кључна реч је од других раздвојена запетом, са тачком на крају наведених кључних речи.
6. Међунаслови су обележени редним бројем одељка на које се односе и пишу се на средини црним словима (**bold**).
7. Директни и индиректни цитати означавају се на крају цитираног текста, у загради, презименом или презименом и иницијалом имена, годином издања публикације, која мора да буде садржана у литератури, и страницом са које је цитиран текст. Примери: (Маркузе, 1968: 15) или (Марковић, М. 1971: 96).
8. Сlike, графикони и табеле обележавају се редним бројевима и потписом испод слике, гафикана или табеле, средина. (Примери – *Слика 1: Потпис; Графикон 1: Потпис; Табела 1: Потпис*)
9. У фуснотама дају се краћа објашњења делова основног текста (до пет редова), а у енднотама шире експликације (до 15 редова) које се односе на одређени део основног текста.
10. Размак између сваког структуралног елемента текста (имена и презимена аутора, наслова текста, апстракта, кључних речи, међунасловова, такста и табела, односно, слика, графикона итд. је један ред (настао притиском на тастер: *enter*).
11. На крају текста дају се Литературта и, евентуално, Вебографија. Примери:

Литература:**(књиге)**

- Маркузе, Херберт (1989): *Човјек једне димензије*; Сарајево: Веселин Маслеша – Свјетлост.

(часописи)

- Марковић, Михајло (2006): „Глобализација и глобализам”, *Филозофеме*, бр. 1; Нови Сад: Српски филозофски форум (стр. 5-19).

(зборници)

- Прњат, Бранко (2012): „Културна политика и уметност”, *Зборник радова „Култура и друштвени развој”*; Београд: Мегатренд универзитет (стр. 3-11).

Вебографија:

- *U.S. Aggression & Propaganda Against Cuba: Why the unrelieved U.S. antagonism toward Cuba?* by Michael Parenti, „Z magazine”, September 2004. http://www.thirdworldtraveler.com/Caribbean/US_Aggression_Cuba.html (датум посете веб-сајту у загради)
- <http://www.juventudrebelde.co.cu/about-us/> (датум посете веб-сајту у загради)

12. Текст се завршава, после Литературе и, евентуално, Вебографије, звањем, титулом, именом и презименом аутора и коаутора, као и пуним називом и седиштем институције у којој раде, насловом рада, сажетком и кључним речима на енглеском језику, који треба да буду обрађени као исти елементи текста на српском језику (ред. бр. од 1. до 5. овог упутства).

13. Уз текст треба приложити краћу биографију (оптимално 15 редова) и фотографију у *jpg* формату.

НАПОМЕНА: текстове за Годишњак треба послати редакцији најкасније до 30. јуна за број који се објављује у текућој години.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.77

ГОДИШЊАК Факултета за културу и медије :
комуникације, медији, култура / главни и
одговорни уредник Мирко Милетић. - 2009- .
- Београд (Гоце Делчева 8) : Мегатренд
универзитет, Факултет за културу и медије,
2009- (Ужице : Графичар). - 24 cm

Годишње

ISSN 1821-0171 = Годишњак Факултета за
културу и медије (Мегатренд универзитет)
COBISS.SR-ID 154265100

Мегатренд је јавна, самостална и аутономна високошколска установа чији је задатак да – обједињавањем образовних, научноистраживачких и уметничких метода и поступака – тежи ка свеобухватној, систематизованој и научно заснованој слици света и положаја човека у њему.

Остварујући академске и струковне студијске програме у различитим научним пољима и уметничким областима, Мегатренд уважава, обогаћује и афирмише највише стандарде наставе, учења, евалуације и примене знања и уметничких вештина. Модерно засновани, за нове идеје стално отворени наставно-образовни, научни и уметнички програми Универзитета настоје да буду снажан инструмент комуникације и интеракције с другим научним и културним амбијентима; у креативном преплету с интернационалним и космополитским духом, Мегатренд твори неку врсту обједињујуће, транснационалне основе општијих идеала и концепције модерности.

Мегатренд, практично, постоји од 1989. године, када је у Београду основана Пословна школа „Мегатренд“, прва домаћа приватна образовна институција у области пословних наука.

Данас, Мегатренд универзитет је заједница 11 факултета, три високе школе и једног института. То су:

- Факултет за пословне студије, Београд
- Факултет за културу и медије, Београд
- Факултет за међународну економију, Београд
- Факултет за уметност и дизајн, Београд
- Факултет за право, државну управу и безбедност, Београд
- Факултет за компјутерске науке, Београд
- Факултет за биофарминг, Бачка Топола
- Факултет за пословне студије, Вршац
- Факултет за пословну економију, Ваљево
- Факултет за пословне студије, Пожаревац
- Факултет за менаџмент, Зајечар
- Висока пословна школа „Мегатренд“, Београд
- Висока школа за менаџмент и бизнис, Зајечар
- Институт за нове технологије, Београд

Студијски програми који се остварују на факултетима и високим школама Мегатренд универзитета концепцијски су јединствени у овом делу Европе. Усклађени су са Болоњском декларацијом и акредитовани код надлежних органа Републике Србије.

Децембра 2009, поводом двадесете годишњице плодотворног деловања у култури, просвети и науци, Мегатренд универзитету додељена је Вукова награда.